કણબી ક્ષત્રિય ઉત્પત્તિ

અને

ઇતિહાસ.

(સચિત્ર.)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

પુરૂષોત્તમ લલ્લુભાઈ પરિખ.

વિરમગામ.

સંવત ૧૯૬૯. ઈ. સ. ૧૯૧૨.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦

કણબી ક્ષત્રિય ઉત્પત્તિ

અને

ઈતિહાસ.

(સચિત્ર.)

પ્રથમાવૃત્તિ. પ્રત ૨૦૦૦.

લેખક અને પ્રકાશક,

પુરૂષોત્તમ લલ્લુભાઈ પરિખ.

વિરમગામ.

સંવત ૧૯૬૯. ઈ. સ. ૧૯૧૨.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦

શ્રી "સત્યનારાયણ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પટેલ મોતીલાલ કાળીદાસે છાપ્યું. પીરમશા રોડ—અમદાવાદ.

નામદાર દરબારશ્રી સૂર્યમલસિંહજી સાહેબ, સંસ્થાન પાટડી.

The 'Lakshmi Art', - Bombay.

જ્ઞાતિ શિરોમણી નેક નામદાર

દરબાર શ્રી સૂર્યમલજી સાહેબ,

સ્વસ્થાન--પારડી.

આપ રાજર્ષિના અનેક સદ્ગુણોથી આકર્ષાઇ

આ પુસ્તક આપને હું પ્રેમપૂર્વક અર્પણ કરૂં છું.

આપનો

કૃપાભિલાષી

પુરૂષોત્તમ.

जपोजल्पः शिल्पं सकलमपि मुद्राविरचना ।
गतिः प्रादक्षिण्यक्रमणमदनान्याहुतिविधिः ॥
प्रणामः संवेशः सकलमिदमात्मार्पणविधौ ।
सपर्या पर्यायस्तव भवतु यन्मे विलसितम् ॥

હું જે વાતચિત કરૂં છું તે આપના નામનો જપ થાઓ, હું જે સર્વ શિલ્પ-રચના કરૂં છું તે આપની મુદ્રા થાઓ, હું જે ચાલું છું તે આપની પ્રદક્ષિણા ગણાઓ, હું જે ભોજન કરૂં છું તે આપની આહુતિઓ થાઓ, હું જે બેસું છું તે આપને પ્રણામરૂપ થાઓ, અને મારો જે કાંઇ વિલાસ હોય તે આપની પૂજા થાઓ: આમ આત્માર્પણમાં હું આ સર્વ અર્પણ કરૂં છું.

શ્રી શંકરાચાર્ય.

નિવેદન.

વિરમગામ નિવાસી પરમકૃપાળુ **પ્રાતઃ સ્મરણીય ગુરૂદેવશ્રી જય-દેવલાલજી મહારાજની** સાનિધ્યમાં રહેવાથી વૈદિક સંસ્કારોનો મને ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત થયો હતો. તેઓશ્રી, જ્ઞાતિમાં પ્રચલિત લગ્ન પદ્ધતિ તદ્દન અધર્મ્ય છે, તેવું મને વારંવાર સમજાવતા હતા અને પ્રસંગ આવે તેનો સ્વાનુભવ પણ કરાવ્યો હતે; જ્યારે જ્ઞાતિમાં સુધારા કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યારે, મધ્યકાળની અંધાધુનીમાં પેસી ગયેલા ને નઠારા રિવાજને નાબુદ કરી, જ્ઞાતિ પોતાની પ્રાચીન મહત્તા પ્રાપ્ત કરી અસલના ક્ષાત્ર તેજને દીપાવી શકે, તેવા સુપથ પર તેને દોરવા ગુરૂદેવની કૃપા વડે " કડવા વિજય " રૂપી ધ્વજ ધારણ કરી મેદાનમાં આવવાનું મને મન થયું.

ઉપરોક્ત માસિક પત્ર દ્વારા ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો પરંતુ જ્ઞાતિમાં ઘર કરી બેઠેલા બાળલગ્નના નઠાર રિવાજનું પ્રાબલ્ય અલ્પ સમયમાંજ સમજાઈ આવ્યું. કાલ્પનિક, અકુદરતી ઉત્પતિ અને તેની સાથેજ જોડાયેલી લગ્નપદ્ધતિ બંને, દેવદેવીઓના નામે ધર્મના બ્હાના નીચે દઢીંભૂત થયેલાં હતાં, તે પણ બરાબર ખ્યાલમાં આવી ગયું. આવી એકાગ્રહી કણબી કોમના મગજમાં અંધશ્રદ્ધાને લીધેજ ઘર કરી બેઠેલા, તે અનિષ્ટ રિવાજોને શી રીતે નષ્ટ કરવા, તેનો ઉંડો વિચાર કરતાં છેવટે જ્ઞાતિ સમુહ સમક્ષ સત્ય ઉત્પતિથી આજ સુધીનું ઐતિહાસિક વૃતાંત ખડું કરવાનો માર્ગ યોગ્ય લાગ્યો. તેમની ભૂત તથા વર્તમાન સ્થિતિના ચિત્રદ્વારા, તેમને પૂર્વજોનાં પવિત્ર કર્મો, મધ્યકાળની અંધાધુનીમાં ઉભી થયેલી અનેક અગવડો, તેથી પ્રાચીન સમયના ધાર્મિક સિદ્ધાંત પર રચાયેલા આર્યોના રીત રિવાજોમાં અનાયાસે, અણધારીરીતે સમયપરત્વે થયેલું પરિવર્તન, તેથી જ્ઞાતિની ક્રમે ક્રમે થઇ પડેલી અવનતિ વગેરે તથા આધુનિક સમયે સર્વ વાતે સુખ શાંતિમાં સાનુકુળતા છતાં પણ, તેજ અનિષ્ટ રિવાજો આડે આવવાથી ઉન્નતગામી થવાતું નથી તે, વગેરેનો પ્રત્યક્ષ પદાર્થપાઠ આપી પછી તેમને ઇચ્છીત માર્ગ પર દોરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ઉક્ત સિદ્ધાંતના સમર્થનમાં પ્રસિદ્ધ ડૉ. આર્નોલ્ડ પણ કહે છે, કે,–How can the Present yield fruit or Future have promise, except their roots be fixed in the Past? " ભૂતકાળમાં તેમનાં (વર્તમાન તથા

ભવિષ્યકાળનાં) મૂળને સુસ્થિત કર્યા વિના વર્તમાન કાળ શી રીતે ફળ આપી શકે અથવા ભવિષ્યકાળ શી રીતે આશા આપી શકે?"

કોઇ પણ પ્રજાને, જ્યાં સુધી તેની ભૂતકાળની ઉત્તમ, મધ્યમ વા અધમ સ્થિતિ, કયાં કયાં કારણોથી પલટાઈ જઇ હાલ વર્તમાનકાળે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે, રોગનું ઉત્તમ રીતે નિદાન કરનાર વૈદની પેઠે, સમજાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, પોતાની ભાવિ જીંદગીમાં શી રીતે સત્ય પંથ પર પ્રયાણ કરી શકે? તેમ આપણી ઉન્નતિ સાધ્ય કરવા માટે આપણે પણ જ્ઞાતિ સમાજ સમક્ષ આપણી ભૂત તથા વર્તમાનની સ્થિતિનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ ખડો કરી આપવા, ઉત્પતિથી આજ સુધીના ઇતિહાસનું સંશોધન કરી પુસ્તક તૈયાર કરવાના વિચારનો જન્મ થયો. વિચારની ઉત્પતિ સાથેજ આવા મહદ્ કાર્યના માર્ગસૂચક પ્રયત્નમાં આવી પડતી વિટંબણાઓનો ઓછો ખ્યાલ હોવાથી, તે ઉત્તમ વિચારને જાહેર ખબરો દ્વારા તરતજ જન સમાજની આગળ બહાર પાડવામાં આવ્યો. ઇષ્ટ મિત્રો અને જ્ઞાતિ ભક્તોએ તે વિચારને વધાવી લઇ પ્રોત્સાહન કર્યું.

કાર્યની શરૂઆતમાંજ તેનાં સાધનો સવેળાએ સંપાદન કરવા (બે વર્ષ પર) 'કડવા વિજય' પત્રમાં જ્ઞાતિબન્ધુઓને મદદ માટે યાચના કરવામાં આવી, પણ માત્ર ૧-૨ જણ સિવાય મારા એવા સેવાયજ્ઞના જાહેર આમંત્રણને અન્યજનોએ ગણકાર્યું નહિ. નામદાર પાટડી અને વિરમગામ દરબારશ્રીને પણ મદદ માટે વિનંતિ પત્રો લખ્યા, પ્રત્યુત્તરમાં પોતાના વહીવંચા પાસેથી ઐતિહાસિક બીના મેળવી આપવા આશા આપી તેઓશ્રીએ મને ઉત્તેજીત કર્યો પણ જે વહીવંચાઓએ "રાસમાળા"ના રાજ સત્તાધારી કર્તા મે. ફૉર્બ્સ સાહેબને પણ પત કર્યો નહોતો, તેમણે પોતાના કલ્પવૃક્ષ સમાન અન્નદાતા દરબારશ્રીના આમંત્રણને પણ ગણકાર્યું નહિ અને વારંવાર અસ્પષ્ટ જવાબોથી વાયદાના વાયરે મને ઉડાવ્યો. તેટલા સમયમાં જાતે તપાસ કરતાં મને કેટલીક કાલ્પનિક દંતકથાઓ, તથા લોકવાયકાઓનાં નિબંધરૂપે છુટાં છવાયાં સાધનો મળ્યાં; પણ શું એવી આકડાની તલવારથી જંગ જીતાય છે? પાયા વિનાની વાતો-કથાઓથી ઉત્પતિ અને ઈતિહાસ લખી, જનસમાજના હૃદયમાં દેવ દેવીઓના નામે ઘર કરી બેઠેલા દુષ્ટ રિવાજોનું શલ્ય ટાળી શકાય છે? કદી નહિ. તેથી કોઇ શાસ્ત્રોક્ત અથવા ઐતિહાસિક આધારોની દિનપ્રતિદિન આતુર શોધ કરવા માંડી; તેવામાં અમદાવાદ શહેરના ટીલાવત વસ્તા ઘેલજીવાળા

મા. મનસુખરામ પ્રેમજીભાઈ અસારવાનો સમાગમ થયો. તેમણે ઉક્ત વિષયમાં કેટલીક આધાર રહીત છતાં માની શકાય તેવી વાતો જણાવી પણ તેથી તો મ્હારા ઉત્કંઠાના યજ્ઞકુંડમાં ઉલ્ટું ઓર ઘી હોમાયું. "આ બધી હકીકતો અવશ્ય કોઈ પુસ્તકમાં યથાવીધિ વર્ણવેલી હશે માટે તમારે હવે એવાં વલખાં મારવાં બાજુપર મૂકી એકવાર ઐતિહાસિક ગ્રંથોનું અવલોકન કરવું ઇષ્ટ છે." એવી ઇષ્ટ મિત્રોની સલાહ અનુસાર ગ્રંથાવલોકનનું–મહાસાગર મથન–મહા કઠીન કામ શરૂ કર્યું. ખરેખર તે રસ્તે મને જાણવા જેવું ઘણું મળ્યું છે અને તેથીજ નીચે જણાવેલા પુસ્તકોના કર્ત્તાઓનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

૧ શ્રીમદ્ ભાગવત.	૧૨ ભારત રાજ્ય મંડલ.
૨ ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ.	૧૩ ગુજરાત રાજસ્થાન.
૩ ,, અર્વાચીન ઇતિહાસ.	૧૪ રાસમાળા ભા. ૧ અને ૨ જો.
૪ વડનગરા કણબીની ઉત્પતિ.	૧૫ હિંદ રાજસ્થાન.
૫ કડવા નિબંધ.	૧૬ ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ.
૬ લેઉવા પુરાણ.	૧૭ વેદવારાના આર્યો.
૭ બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડ.	૧૮ પ્રાચીન ભારત.
૮ કૂર્મીક્ષત્રિયત્વ દર્પણ.	૧૯ સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ.
૯ કૂર્મીક્ષત્રિય વંશ.	૨૦ ગુજરાતનો ઇતિહાસ.
૧૦ કૂર્મીવર્ણવ્યવસ્થા વિવાદ.	૨૧ ગેઝેટીઅર ભા. ૧–૪ અને ૮ મો.
૧૧ અમદાવાદનો ઇતિહાસ.	૨૨ મેલ્વિલ્સ સીલેકશન્સ.

લાંબો વખત વહી જવા છતાં પણ જ્યારે વહીવંચા પાસેથી હકીકત મળી શકી નહિ ત્યારે વિરમગામ અને પાટડીના નામદાર દરબારશ્રીએ પોતાના ત્યાંના કિંમતી દસ્તાવેજો, સનંદો, દફતરો, નોંધો, હસ્ત લિખિત અને છાપેલાં પુસ્તકો વગેરેનો ખજાનો ખાસ કૃપા કરી મ્હારી આગળ ખુલ્લો મૂકાવ્યો, જેમાંથી પણ મ્હારી ઘણી જરૂરીઆતો પુરી પડી અને મ્હારા જ્ઞાન પ્રદેશપર ઠીક અજવાળું પડયું. તેઓશ્રીની એવી કૃપા માટે હું ઘણો ઉપકાર માનું છું. આટલાં સાધનોથી પણ કામ પગભર થઇ આગળ ચાલ્યું પરંતુ હજુ તો અડધે પંથે પહોચ્યા જેટલું થયું હતું. પુસ્તક પુરૂ કરવાના આવા અગવડભરેલા કાર્ય સાથે પણ બીજી કેટલીક સામાજીક પ્રવૃત્તિઓ ચાલુજ હતી, એટલે તે વગેરે બીજી પણ વિટંબણાઓ વચ્ચે

જેમ જેમ આગળ માર્ગ કરવા માંડયો, તેમ તેમ સંયોગો સાનુકુળ થવાનાં ચિન્હો દેખાવા લાગ્યાં; પણ જોઈતી વસ્તુ મેળવવાની વિટંબણાતો પાછી તેવીને તેવીજ ઉભી રહી. મધ્ય કાળના અવ્યવસ્થિત જમાનામાં કેટલીક હકીકતો રફેદફે થઈ ગઇ હશે, કેટલીક છુટી છવાઈ રહી ગઇ હશે, તો કેટલીક મુંજીની માલમત્તા માફક પટારે પડી પડી કીટ કંસારીનો ભોગ થઈ પડી હશે, પછી ગમે તે થયું હોય પણ સાધનોની શોધમાં પુષ્કળ વિટંબણા વેઠવી પડી અને અમૂલ્ય સમય વ્યતિત કરવો પડયો. મારે હવે ખુટતાં રત્નો જ્ઞાતિરૂપ મહાસાગરના કયા અખાતમાંથી સમુદ્ર મથન કરી મેળવવાં તે સુજ્યું નહિં. શોધ કરતાં કરતાં મારી ઘણી ખુશાલી વચ્ચે **શેઠ સાહેબ દુર્ગાપ્રસાદભાઈ લશ્કરીને** ત્યાંથી સને ૧૮૪૦ થી ૧૮૭૦ સુધીની અસમ્બદ્ધ, વિશ્રૃંખલ બીના મળી આવી, જેમાંથી મને પાછળના ઐતિહાસિક ભાગને માટે ઠીક સામગ્રી મળી. વળી વધારામાં જ્ઞાતિ સુધારાના સમુદ્રને પાર કરવા ઇચ્છનારા સુધારકોને સુપથસુચક હોકાયંત્ર સમાન **સ્વ. શેઠ બહેચરદાસ લશ્કરીનું** જીવન વૃતાંત પણ તૈયાર કરવાનાં સાધન તેમાંથીજ મળી આવ્યાં. કેટલાક કિંમતી કાગળો મને લાંબા વખતને માટે જોવા આપ્યા હતા, તે માટે હું શેઠ સાહેબ દુર્ગાપ્રસાદભાઇ તથા **શેઠ કેશવલાલભાઇનો** ઘણો અહેશાન માનુંછું.

કાર્યને માટે જોઇતી સઘળી સામગ્રી મળી ગઈ. પુર જોસથી લખવાનું કામ ચાલુ કર્યું ત્યારે પુસ્તકનું કદ ધારવા કરતાં ડબલ થવાની શંકા ખડી થઇ. પુસ્તકનો હેતુ, જ્ઞાતિ બન્ધુઓના હૃદયમાંથી અજ્ઞાનતાનાં શલ્ય દુર કરી તેમને ઉત્તમ માર્ગપર દોરવાનો હોવાથી, તે (પુસ્તક) યથાવિધી લખાઈ તેમને પૂર્વની ઉત્તમ રહેણી કરણીનો અને આધુનિક અનિષ્ટ રિવાજોનો આબેહુબ ખ્યાલ ખડો કરી આપે, તેમ કરવા પુરેપુરી જરૂર વિચારવામાં આવી છે. તેમ કરતાં કદી કદ વધી પડે તોપણ સાથે સાથે જે વર્ગને માટે તે તૈયાર થાય છે, તે વર્ગની આર્થિક સ્થિતિ પ્રતિ ઓછું લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી. પુસ્તકની નજીવી કિંમતથી સસ્તા સાહિત્ય તરિકે તેનો બ્હોળો ફેલાવો થાય અને અજ્ઞાન ગરિબ બન્ધુ લલચાઇ લલચાઇ ખરીદી વાંચે, તે માટે તેના વધી પડેલા કદથી કિંમત વધારવાના વાતતો બાજુપર મૂકી, હાલમાં સચિત્ર પુસ્તકો વાંચવા તરફ જનસમાજની અભિરૂચી વધતી જાય છે, તેનો કાંઇક ખ્યાલ આવવાથી, આ પુસ્તકને સચિત્ર બનાવી સાથે

સાથે જીવન ચરિત્રો આપવાની પ્રેરણા પણ થઇ આવી. તેટલા પુરતો ઉદ્દેશ વધારવા છતાં પણ સાધારણ જનસમાજને તે સસ્તુ કેમ પડે, તેના વિચારોને ખાસ વળગી રહેવામાં આવ્યું છે અને તે આ પુસ્તકના અવલોકનથી સમજાયા સિવાય રહેશે નહિ.

પુસ્તક તૈયાર થતાં તે જ્ઞાતિ સમસ્તને લગતું હોવાથી કોઈ તેવા લાયકને અર્પણ કરવું જોઇએ, તેમ ધારી જ્ઞાતિ શિરોમણી નામદાર પાટડી દરબારશ્રી સૂર્યમલજી સાહેબને સંપૂર્ણ માન ભરી લાગણીથી સવિનય સમર્પણ કરવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાતિ સમુહમાંથી, મુસ્કેલીઓ વચ્ચે, શોધી શોધી સાધનો એકત્ર કરી, મિત્રોની સહાયથી આજે તૈયાર કરેલ પુસ્તકે પોતાના હેતુને કેટલા દરજ્જે સાધ્ય કર્યો છે, તે નિરીક્ષણ કરી નક્કી કરવાનું કામ કદરદાન ક્ષત્રિઓનું છે. મને દ્રઢ શ્રદ્ધા છે કે મારા અલ્પ પુરૂષાર્થમાંથી વાંચક બન્ધુને જાણવા જેવું સઘળું નહિ તો, કાંઇને કાંઇ પણ અગત્યનું પ્રાપ્ત થશેજ; ઉપરાંત જ્ઞાતિ સમાજમાં લાંબા વખતથી ઘર કરી બેઠેલા અનિષ્ટ રિવાજોનાં મૂળતત્ત્વોને નિર્મૂળ કરવામાં, મારા આ પુરૂષાર્થે પણ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે, તેવું જનસમુહને પ્રતિત થશે, તો હું મારા કાર્યમાં કૃતકૃત્ય થયો માની સંતોષ પામીશ.

જે સજ્જનોએ આગળથી ગ્રાહક થઈ મારા ઉત્સાહને ઉત્તેજવાનું કાર્ય કર્યું છે, તેમનો આભાર માની તેમનાં નામ પુસ્તક સાથે બહાર પાડવામાં આવ્યાં છે.

છબીઓ ઉત્તમ રીતે જલ્દીથી તૈયાર કરી આપવામાં વખણાયેલા "લક્ષ્મી આર્ટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ (ભાયખલા—મુંબાઈ.)" ના બાહોશ ને માયાળુ મેનેજર સાહેબ રા. બળવંતરાય ત્રિવેદીએ મને જે સવડ કરી આપ્યો છે, તે માટે હું તેમનો આભાર માનુંછું.

અગાઉથી થયેલ ગ્રાહકોની તથા જ્ઞાતિ સમુહની, લાંબા વખતની પુસ્તક વાંચવાની લાલસાને વધારે વખત લંબાવવી ઇષ્ટ ન ધારી, અનેક અગવડો વચ્ચે, પાછળથી તેને ઉતાવળ કરી પુંરૂ કરાવવામાં, મારા સાહિત્ય રસજ્ઞ મિત્ર મગનલાલ ગોવિંદલાલે જે કિંમતી મદદ કરી છે, તે ખાતે હું તેમનો ઓછો આભારી નથી. ઉપરોક્ત વ્યવહાર અને કેટલીક અણધારી

અડચણો વચ્ચે પુસ્તક ઘણી ઉતાવળથી તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે, તેથી વાંચકવર્ગને જ્યાં જ્યાં દોષ પ્રતિત થાય, ત્યાં ત્યાં તે હંસ માફક સારગ્રાહી દૃષ્ટીથી જોઈ ક્ષમા કરશે અને મને યોગ્ય સૂચનાઓ કરશે તો તેપ્રતિ પૂર્ણ માનની લાગણીથી ધ્યાન આપી, બીજી આવૃતિમાં સુધારો કરવા ચૂકીશ નહિ. હે પ્રભુ ! "મારા આ અલ્પ પુરૂષાર્થથી અજ્ઞાન જ્ઞાતિ બન્ધુઓના હૃદય પ્રદેશમાં જ્ઞાનનો અપૂર્વ પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરો" તેવી અંતિમ યાચના કરી અત્ર વિરામવામાં આવે છે. ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

કર્તા.

ૐ

ભૂમિકા.

धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितं ।
पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते ॥

" ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ (પુરૂષાર્થ) ના ઉપદેશયુક્ત, પૂર્વે બનેલી કથાઓએ યુક્ત જે હોય તેને ઈતિહાસ કહે છે. "

" વાચસ્પત્ય બૃહદભિધાન. "

મનુષ્ય માત્રની પ્રવૃત્તિ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પદાર્થ સંપાદન કરવા તરફ રહેલી છે પરંતુ પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યા સિવાય, જીવનના સાફલ્ય રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. ધર્મપરાયણ થયા સિવાય તત્વજ્ઞાન સીદ્ધિ મેળવી શકાય નહિ, એટલા માટે જગતની દરેક પ્રજા પછી તે આર્ય, ખ્રીસ્તિ, મુસલ્માન, યાહુદી કે ગમે તે હોય પરંતુ તે દરેક, ધર્મને માને છે. ઈતિહાસ અને પુરાણો ઉપરથી જણાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં રોમન, ગ્રીક અને ઈજીપ્તના લોકો વૈદિક દેવોનું પૂજન કરતા, તેમજ ઈરાન, ચીન અને જાપાનની પ્રજા પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન ધરાવનારી–તત્વજ્ઞાની હતી તે ઉપરથી કહી શકાય કે ધર્મનું મૂળ વેદ છે. કાળે કરીને દરેક પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ બદલાય છે; ઉત્પત્તિ અને લય, ચઢતી અને પડતી થયાજ કરે છે, કુદરતના તે અબાધિત નિયમને કાબુમાં રાખવા પરમાત્માની દૈવીશક્તિ સિવાય અન્ય કોઇ સમર્થ નથી. કળીયુગના આરંભે થયેલા મહાભારત યુદ્ધમાં ઘણાંખરાં ક્ષાત્રકુળોનો સંહાર થઈ ગયો, માત્ર કેટલાક બાળક અને બીરૂ ક્ષત્રિઓ બચ્યા હતા તોપણ ક્ષત્રિયવર્ણનું પ્રાચીન ગૈરવ ત્યાર પછી બે હજાર વર્ષ જેટલા લાંબા સમય સુધી ટકી રહ્યું હતું. પાછળથી મગધ દેશના ઉગ્ર*રાજાઓની સત્તા બળવત્તર થઇ પડી અને બ્રાહ્મણોએ તેમને વૈદિક સંસ્કારો

* ક્ષત્રિયથી શૂદ્રકન્યાના પેટે જન્મેલા.

આપવામાં આનાકાની કરવાથી બ્રાહ્મણ વર્ણ રાજદૃષ્ટિએ તિરસ્કાર યુક્ત થઇ પડી, જેથી બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય વર્ણમાં વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થયું. કર્મ સંવિભાગ વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા જે પરાપૂર્વથી રચાઈ હતી તેમાં પણ અવ્યવસ્થા પેઠી અને બ્રાહ્મણોજ વૈદિક સંસ્કારોને વળગી રહ્યા. ગૌત્તમબુદ્ધે સર્વમાન્ય સામાન્ય ધર્મની સ્થાપના કર્યા પછી વૈદિક ધર્મ બંધ પડયો, એટલે ચંદ્રગુપ્ત અને અશોકાદિના રાજઅમલમાં બુદ્ધધર્મ, રાજધર્મ તરિકે સ્વીકારાયો હતો.

બુદ્ધના નિર્વાણ પછી મહાવીરાદિ જૈનધર્મના પ્રવર્તકો થયા, તેમણે પણ સનાતન ધર્મનું ખંડન અને વર્ણાશ્રમનો ઉચ્છેદ વાળવાનાજ પ્રયત્નો આદર્યા. કુમારપાળ વગેરે રાજાઓએ તેને સંપૂર્ણ ટેકો આપ્યો અને કેટલાક વખત સુધી બુદ્ધ અને જૈન ધર્મ વચ્ચે સ્પર્ધા ચાલી, પરંતુ થોડા વખતમાં **શ્રીમાન્ આદિ શંકરાચાર્ય** થયા; તેમણે ધર્મની મર્યાદા બાંધી, આર્યપ્રજાને સદાચારમાં પ્રવર્તાવી વૈદિક ધર્મનો પુનરોદ્ધાર કર્યો, તેથી પરમાત્માના અવતારરૂપ આદિગુરૂ શંકરાચાર્યને આચાર્યની પદવી આપવામાં આવી. તેમના નિર્વાણ પછી નવા સંપ્રદાયો થયા અને તે દરેકના આચાર્યોએ દિક્ષા, મંત્રો, પૂજા, નામસ્મરણો વગેરે બાબતના ભિન્ન ભિન્ન વિચારો દર્શાવ્યા અને કાળે કરીને પંથ કે માર્ગને બ્હાને જુદા જુદા વાડાઓ બંધાયા. આ પ્રમાણે બુદ્ધ અને જૈનના ઝગડાઓથી શરૂ થઈ ૧૩ મા સૈકાના અંત સુધી અને ત્યાર પછી મુસલ્માની રાજઅમલ થયો ત્યારે કેટલાક જુલમી રાજાઓએ, આર્યપ્રજાને વટલાવી ઇસ્લામધર્મ સ્વીકારાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, એટલે સામાન્ય ધર્મમાં પણ આપદ્ધર્મ આવી પડયો. મુસલ્માની રાજ્યની અંધાધુની અને અરાજકતા મટી,ના. બ્રીટિશ સરકારનો શાંતિમય સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યાં સુધીમાં તો પોતાનું તન અને ધન સંભાળવાના જોખમમાં મુકાયેલી આર્યપ્રજાના આચાર વિચારમાં સમાનતા રહી શકી નહિ, જેથી મહાન્ ફેરફાર થયેલો એ જણાય છે કે આચાર, વિચાર, દ્વેષ અને દેશ, પરત્વે ચતુર્વર્ણી આર્યપ્રજા, જુદા જુદા ભાગોમાં વહેંચાઈ ગઈ, ત્યારે ચાર જાતિની ચોરાશી નાત અને તેની પણ પેટાજાતિઓ ઉત્પન્ન થઈ.

ધર્મભેદની અસહિષ્ણુતા પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવે છે. આપણા દેશમાં જ્યારે બુદ્ધ અને આચાર્યો જન્મ્યા, ત્યારે અન્ય દેશોમાં પણ પેગમ્બરો થયા. તેમણે અનેક દેવ દેવીઓ અને ફિરસ્તાની ઉપાસનાઓ ચલાવી.

યૂરોપ ખંડમાં, મકદુનિયા અને આસિરીઆનાં મહારાજ્યોના સમયમાં ચાલતું દેવોનું પૂજન અર્ચન મટી ગયું. તે રાજ્યો પડી ભાગ્યા પછી ગ્રીસ દેશની સત્તા સર્વોપરી થઈ. તે પ્રજાએ પણ **સોક્રેટીસ** નામના તત્વવેત્તાને ઉપદેશ આપતો અટકાવવા ઝેર આપ્યું અને તેના અનુયાયિઓ ઉપર જુલમ વર્તાવ્યો. ગ્રીસનું રાજ્ય પડી ભાગી રોમનું મહારાજ્ય સ્થપાયું. ઇસુખ્રીસ્તના જન્મ પછી, ખ્રીસ્તિ અને યાહુદી પ્રજા વચ્ચે ભયંકર દાવાગ્નિ સળગ્યો, તેમાં સેંકડો માણસોના જાનની ખુવારી થઇ અને ખ્રીસ્તિ ધર્મના ઉપદેશક પેગમ્બર ઇસુના ઉપર યાહુદીઓએ અનેક પ્રકારની ક્રુરતા વાપરી, તોપણ ખ્રીસ્તિઓ પાછા હઠયા નહિ; અને આખા યૂરોપ ખંડમાં તે ધર્મ ફેલાયો. પાછળથી ખ્રીસ્તિ ધર્મમાં પણ મતભેદ પડયો, રોમનકેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ નામે શાખાઓમાં વિગ્રહ ચાલ્યો, પરંતુ લાંબા સમય સુધી રોમનકેથોલિકના ધર્મગુરૂ–પોપ–ની સત્તા સર્વોપરી કાયમ રહી. ઇ. સ. ૧૫૦૯માં **હેનરી ૮ મો**, રાજા ઇંગ્લંડની ગાદીએ બેઠો. તેને અને પોપને અણબનાવ થવાથી રાજાએ પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ સ્વીકાર્યો; વળી જે જે માણસોએ તેનો હુકમ માન્ય કર્યો નહિ, તેવા હજારો રોમનકેથોલિકોને જીવતા ને જીવતા સળગાવી દીધા. ઇ. સ. ૧૫૫૩માં રોમનકેથોલિક મતને અનુસરનારી **મેરી** નામે રાણી ગાદીએ બેઠી. તેણે તેથી ઉલટી રીતે, પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મને અનુસરનારાં નિર્દોષ સ્ત્રી, પુરૂષો અને બાળકોને સળગાવી દેવાનો ઉદ્યમ આદર્યો. આ પ્રમાણે ધર્મની અસહિષ્ણુતાને લીધે, માણસોને જીવતાં બાળી નાંખવાની યૂરોપ ખંડમાં ચાલેલી કત્તલ છેલ્લાં બસેંહ વર્ષ થયાં બંધ પડી ત્યારે આપણા દેશમાં ઉપર જોઈ ગયા તે પ્રમાણે ચતુર્વર્ણી આર્યપ્રજા સેંકડો જ્ઞાતિઓની રચનામાં પરિણામ પામી છે.

ના. બ્રીટિશ સરકારનો રાજઅમલ સ્થપાયા પછી શોધકબુદ્ધિનો જમાનો પ્રવર્ત્યો છે. આખી દુનિયાની પ્રજા અર્થશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનાદિનું અધ્યયન કરી, અન્ય દેશોમાંથી ધન હરણકરી લાવવા અને પોતાની સત્તા જમાવવા, સકળ પ્રકારના વિનાશક પ્રયોગો આદરી બેઠી છે, જ્યારે ભરતખંડની રાજનિષ્ટ પ્રજા–હિન્દુ મુસલ્માનની જુદી જુદી કોમો–પોતાની પ્રાચીન મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા, કેળવણીના પ્રયોગોદ્વારા ધર્મપરાયણ થવામાં પ્રવર્ત થયેલી જણાય છે, એટલે કયા દેશની પ્રજા આગળ વધે છે તેનો નિશ્ચયાત્મક ખુલાસો આપણા જેવા રાગ દ્વેષયુક્ત મનુષ્યોથી થઇ શકે તેમ નથી.

દીર્ઘદ્રષ્ટિ આર્યોનું મુખ્ય કર્તવ્ય એજ હોવું જોઇએ કે અયુક્ત મર્યાદિત ભેદો ઘટાડી, પ્રથક્તા મટાડવાના યત્નોમાં સંમત થવું અને પ્રત્યેક જાતિએ પોતાની પેટા જાતિને ભેળી કરી વર્ણાશ્રમધર્મ સ્થાપિત કરવો જોઇએ. ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ આર્યપ્રજાની કેટલીક સંસ્થાઓનું તે તરફ લક્ષ ખેંચાયું છે. અને કણબી કોમ પણ કેટલાંક વર્ષો થયાં અધર્મયુક્ત રિવાજોનો ત્યાગ કરી સશાસ્ત્ર સ્વધર્મે વહન કરવા ઉત્સુક બની છે. પરંતુ શારીરિક તેમજ માનસિક ઉન્નતિના આધારરૂપ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાને બદલે, "દશ દશ વર્ષેજ લગ્ન થઈ શકે અને ૪.૫ દિવસની ઉંમર સુધીનાં બાળકોને તો પરણાવીજ દેવાં જોઇએ, નહિતો કુળદેવી કોપાયમાન થાય" એવી ધર્મને બ્હાને અંધશ્રદ્ધા, જે જ્ઞાન પ્રદેશમાં ઘર કરી બેઠી હોય અને ફરજ્યાત રીતે છ છ મહિનાનાં બાળકોને પરણાવી દેવાનો અને દશબાર વર્ષનાં બાળકોને વ્યવહારમાં જોડી દેવાનો પ્રથા પડી ગયો હોય, તે જ્ઞાતિનો ઉદ્ધાર થવો કેટલો મુશ્કેલ છે, અને સુધારકો અને જમાનાના આયુષ્યનો કેટલો ભોગ આપવાની જરૂર છે તે સમજવું મુશ્કેલ નથી.

વૈદિક કે અવૈદિક, ધર્મ કે ઢોંગ ગમે તે હોય, પરંતુ એક વખતે ધર્મ સમજીને અમુક પ્રકારના આચાર વિચાર કે રીત રિવાજો મુકરર કર્યા પછી અને વળી સેંકડો વર્ષ સુધી તેની અંધપરંપરા ચાલ્યા પછી તે કેવા દૃઢિભૂત થાય છે અને ધર્મનું ઝનુન કેવું બળવત્તર હોય છે તે આપણે ઉપરજ જોઇ ગયા છીએ. છેલ્લાં ૭૫ વર્ષો થયાં આધસુધારક રા. બા. શેઠ બહેચરદાસ લશ્કરીએ પોતાના તન, મન અને ધનના ભોગે કડવા કણબીની ઉન્નતિ માટે ભગીરથ પ્રયત્નો ઉઠાવ્યા છે, વળી તે રાજદ્વારી પુરૂષે પોતાની દરેક લાગવગનો ઉપયોગ કરી, પોતાના અવસાન પર્યંત—૪૫ વર્ષ સુધી—સુધારાની હિલચાલ કાયમ રાખી છે, અને પાંચ સાત વર્ષ થયાં જુદા જુદા ભાગમાં વસતા કડવા બન્ધુઓ તરફથી સુધારાનું કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું છે, તોપણ વંશપરંપરાના અકુદરતી—બનાવટી—સંસ્કારો કડવા જ્ઞાતિ બંધુઓના મગજમાંથી દુર કરવા માટે તેમને માનસિક કેળવણી આપવાની કેટલી અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે તે આ કોમના અભ્યાસકોની જાણ બહાર નથી. ભાટ ચારણાદિની વાતો અને ગામગપાટા ઉપરથી માની લેવાયેલી ઉત્પત્તિ તેમજ પ્રચલિત લગ્નપદ્ધતિનું ધાર્મિક (?) મનાયેલું બંધન અને તે સાથે અંકાયેલા રીત રિવાજો નષ્ટ થાય, પોતાના વડીલોએ સંપાદન' કરેલી

કીર્તિ જોઇ, હાલની તેમજ ભવિષ્યની પ્રજાના આંતરમાં નવિન અજવાળુ પડે, તેમના આચાર વિચારો ઉચ્ચ શ્રેણીના બંધાય, વગેરે આશયો રાખી લેખકે આ પુસ્તકને **કણબી ક્ષત્રિય ઉત્પત્તિ અને ઇતિહાસ.** એવું અભિધાન આપ્યું છે.

ઉત્પત્તિ અને ઇતિહાસનો પ્રદેશ જુદા પ્રકારનો છે તોપણ ઇતિહાસનું મૂળતત્ત્વ ઉત્પત્તિ છે, જેથી કોઇ પણ જ્ઞાતિના ભૂતકાળનો ઇતિહાસ તેની ઉત્પત્તિથી શરૂ થાય છે. પ્રાચીન આર્યોનો ઇતિહાસ, શ્રીમદ્ ભાગવતાદિ પુરાણો અને મહાભારતાદિ ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાંથી તુટક તુટક મળી આવે છે, પરંતુ અમુક જાતિ અથવા રાજવંશનો ક્રમસ: ઇતિહાસ શોધવા બેસીએ તો કોઇપણ ગ્રંથોમાંથી મળી શકે તેમ નથી અને તેવા ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થવા તે પણ અસંભવિત. છે. ઐતિહાસિક આધારો વડે જે કાંઇ મળી આવવાનો સંભવ છે તે એજ કે, ચાતુર્વર્ણમાંથી ઉતરી આવેલી અમુક જ્ઞાતિ કયા ઋષિ, રાજા અથવા મૂળ પુરૂષમાંથી ઉતરી આવી છે તેની માત્ર રૂપરેખાજ દોરી શકાય. આ પુસ્તકનો હેતુ કડવા કણબી જ્ઞાતિના જ્ઞાન પ્રદેશમાં વિચરવાનો હોવાથી તેને અનુસરીનેજ ઐતિહાસિક આધારો મેળવવાનો પ્રયાસ થયેલો જણાશે, તોપણ કૂર્મી ક્ષત્રિયની જુદી જુદી જ્ઞાતિઓના ઇતિહાસોનો સમુહ એકત્ર કરી, ભવિષ્યનો વિદ્વાનવર્ગ સમસ્ત જાતિ–વર્ણના ઇતિહાસનું રેખારૂપ દર્શન એકજ પુસ્તકમાં કરાવી શકશે એવી આશા રાખવી એ તદ્દન નિરર્થક તો નહીંજ ગણાય.

ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાંથી નીકળેલી આર્ય ટોળીઓ દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં આવીને વસી અને આચાર, વિચાર કે સ્થળ પરત્વે, સમાન જાતિવાળા જે જે સમુહને એક બીજાના વિચારો સાથે મળતાપણું જણાયું તે તે સમુહનાં જ્ઞાતિરૂપી બંધારણો ઘડાયાં. તે વખતનો લાભ લઇ ભાટ ચારણાદિ સંજ્ઞાધારક જ્ઞાતિએ, આર્યપ્રજાની જાતિ અને ઠામનું વિસ્મરણ ન થઇ જાય તે માટે ઐતિહાસિક વૃતાંતો લખવાનો ઉદ્યોગ શરૂ કર્યો. તેમની આ સમયસુચકતા જનસમાજના આદરને પાત્ર ઠરી, અને વહીવંચાના ઉપનામથી તેઓ ઓળખાવા લાગ્યા. તેમના આ પરોપકારી ઉદ્યોગના બદલામાં, કુટુંબવાર હકીકતો લખવાનો પ્રથા શરૂ થવાથી, જુદા જુદા કુટુંબો તરફથી તેમને આવક થવા લાગી. જેના તરફથી જેટલા પ્રમાણમાં દાન મળ્યું, તેટલાજ પ્રમાણમાં તેમના યશ ગાવાની કૂટેવના તેઓ

ભોગ થઇ પડયા અને પોતાની લાગવગ સજ્જડ કરવાના ઇરાદે અતિશ્ય-યોક્તિની હદ રાખી નહિ, એટલુંજ નહિ પરંતુ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી કેટલીક કપોળ કલ્પિત વાતો પોતાના ચોપડાઓમાં લખી કહાડી. આ વહીવંચા-ઓએ પોતાનું લખાણ ઘણાજ પ્રાચીન કાળનું છે, તેવું દેખાડવાને માટે દરેક જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ વિષે જે અકુદરતી–અમાનુષિ–વાર્તાઓ ચલાવી છે તે 'ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ' જેવાં પુસ્તકો ઉપરથી પણ જોઇ શકાય છે. પ્રાચીન શોધખોળો કરી સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ લખનાર ડૅા. ભગવાનલાલ ઇંદ્રજી પંડિતે આ વહીવંચા કે બારોટોનું પોકળ ખુલ્લુ પાડયું છે અને તેમના સહાધ્યાયી સ્વ. વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્યે જણાવ્યું છે કે "ભાષા કવિતાના સારા ગ્રંથો અને ભાટ લોકોના ચોપડા, ઇતિહાસનાં સાધનભૂત મળે છે ખરાં તથાપિ તેમાં ઇતિહાસ કરતાં અતિશયોક્તિવાળાં વર્ણન તરફ વધુ વલણ હોય છે. વળી તેમાં કેટલાંક નામ કલ્પિત બનાવી પ્રાચીન સમય સુધી લઇ જવામાં આવ્યાં હોય છે કે જેનાં વર્ષ મેળવતાં તેની કૃત્રિમતા તરત માલુમ પડી આવે છે એટલે તે પણ ઇતિહાસની બાબતમાં ખરો ભરોંસો રાખવા લાયક ન ગણાય." વહીવંચાઓની આ વર્તણુકથી કડવા કણબી કોમને વિશેષ નુકસાન થયું છે; માટીનાં પુતળાંમાંથી તેમણે કલ્પેલી ઉત્પત્તિ અને કૂળદેવી ઉમાંએ નિર્માણ કરી આપેલી (?) તેમની લગ્ન પદ્ધતિવાળા ઉલ્લેખો, આપણા વડીલોના પવિત્ર હૃદયમાં એવા તો સંજ્જડ ભરાઈ બેઠા છે કે તે દુર કરવાને હજી પણ કેટલાંક વર્ષો જોઇશે. આવી ગપ ગોળાષ્ટક ઉત્પત્તિ લખવાની અંધપરંપરા અત્યાર સુધી ચાલી આવી છે; એટલે જે જે લેખકોએ તત્સંબંધી જે જે ઉલ્લેખો કર્યા છે તે દરેકનો પહેલા ખંડમાંજ સમાવેશ કરી તેની સમાલોચના કરવામાં આવી છે.

કણબીના મૂળપુરૂષ કૂર્મઋષિની ઉત્પત્તિ આપી, કણબી તેજ કૂર્મી છે–ક્ષત્રિય છે–એવું શાસ્ત્રોક્ત તેમજ ઐતિહાસિક લેખોના આધારે પ્રતિ-પાદન કરવામાં આવ્યું છે, એટલે આ કોમનું ઐતિહાસિક રેખારૂપ દર્શન બીજા ખંડથી શરૂ થાય છે. બાહ્યદષ્ટિથી એવું જણાશે કે કૃષિપરાયણ કડવા કણબી "વૈશ્ય" હોવા જોઇએ, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે આ કોમ ક્ષત્રિય છે તેવું પુસ્તકના અધ્યયનથી જાણી શકાય છે; છતાં તે શંકાના સમાધાન તરિકે આ કોમ ક્ષત્રિય છે તેના સમર્થનમાં, એ શબ્દો કહેવામાં આવે તો અસ્થાને ગણાશે નહિ.

મહાભારતના કાળ પછી ચાતુર્વર્ણ્ય અને વ્યવસ્થાનો લોપ થઈ જવાથી વેદ ભણવો ભણાવવો વગેરે બ્રાહ્મણનું કર્તવ્ય માત્ર નામનુંજ રહ્યું. પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, દાન દેવું, યજ્ઞ કરવો, વેદ ભણવો, સંસારના વિષયો ઉપર આસક્તિ રાખવી નહિ વગેરે ક્ષત્રિયનું, તેમજ પશુઓનું પાલન કરવું, વ્યાપાર કરવો, વ્યાજ વટંતરનો ધંધો કરવો, ખેતીવાડી કરવી વગેરે જે વૈશ્યને માટે નિર્માણ થયેલાં કર્મો હતાં તેની વ્યવસ્થા રહી શકી નહિ. **मूलो नास्ति कुतो शाखा!** એ ન્યાયે, વર્ણાશ્રમ ધર્મનોજ લોપ થઈ ગયો ત્યાં નિયામક કર્મપરાયણતા સંભવેજ ક્યાંથી? અત્યારે બ્રાહ્મણ વૈશ્યાદિનું, તેમજ ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય બ્રાહ્મણ શૂદ્રાદિને માટે નિર્માણ થયેલાં કર્મો કરે છે, એટલે બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણ મટી વૈશ્ય, અથવા ક્ષત્રિય કે વૈશ્યો બ્રાહ્મણ અથવા શૂદ્ર છે એવું કહી શકાય નહીં. કાળે કરીને નિયામક કર્મનું પરિવર્તન થઇ ગયું છે, પરંતુ આપદ્ ધર્મ તરિકે ક્ષંતવ્ય ગણાવું જોઇએ એવો શાસ્ત્રકારોનો મત છે. આપણી જાતિઓ લૌકિક નહિ પરંતુ શાસ્ત્રીય મનાય છે કારણ કે તે આજન્મ જણાય છે, ગુણ કર્માનુંસાર નથી. યજુર્વેદમાં નીચે પ્રમાણે વર્ણોત્પત્તિ કહી છે.—

ब्राह्मणोस्य मुखमासी द्बाहू राजन्यः कृतः।
उरु तदस्य वैश्यः पद्भयां शूद्रो अजायतः॥

"પરમાત્માના મુખમાંથી બ્રાહ્મણ, બાહૂમાંથી ક્ષત્રિય, સાથળમાંથી વૈશ્ય અને ચરણમાંથી શૂદ્ર જાતિ ઉત્પન્ન થઈ છે."

ઉપરોક્ત શ્રુતિઆજ્ઞાનુંસાર કહી શકાય છે કે જે વખતે જાતિ બંધાઇ ત્યારે મૈથુની સૃષ્ટિ નહોતી, જાતિ ઉત્પન્ન થયા પછી દરેકને માટે પ્રથક્ પ્રથક્ કર્મો નિયામક થયેલાં છે. સ્મૃતિકારોએ પણ સમાન જાતિની સ્ત્રીમાં સમાન જાતિના પુરૂષથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાને માત પિતાની જાતિ કે વર્ણની કહી છે, અને ત્યાર પછી સંસ્કારોનો વિધિ, વર્ણાનુંસાર નિર્માણ કર્યો છે. આ સઘળાનું વ્યક્તવ્ય એ છે કે, દરેક મનુષ્યોમાં વર્ણાનુંસાર—બીજ રૂપે—ગુણો ઉતરી આવે છે, ગુણ જાતિને પેદા કરતા નથી, માટે કૃષિકર્મને લઈને વૈશ્યના ગુણ આ કોમમાં આવ્યા હોય તોપણ તે વૈશ્ય છે એવું ઠરતું નથી. શાસ્ત્રોથી ભિન્ન મત બાંધી સ્વેચ્છાએ—ગુણ કર્મથી જાતિ ઉત્પન્ન થાય છે એવું માનવામાં આવે તો, જાતિ એવું નામજ રહેશે નહિ; હિન્દુ, મુસલ્માન, ખ્રીસ્તિ, પારસી, યાહુદી વગેરે દરેકનો એકજ વર્ણમાં સમાવેશ થઇ જાય.

વળી આ પ્રમાણે થવાથી વ્યવહારમાં મોટો વિરોધ આવી પડે, તદુપરાંત વેદ શાસ્ત્રો પણ જુઠ્ઠાંજ પડે. આપણી જાતિ અથવા વર્ણ પ્રત્યક્ષલક્ષણા નથી પરંતુ સ્મરણલક્ષણા છે એટલે આ કોમ ક્ષત્રિય છે એવું તેની રાજદ્વારી પ્રવૃતિ ઉપરથી તરતજ જણાઈ આવે છે. શારીરિક શક્તિ, હૃદયબળ, એકનિષ્ટા, ઉદારતા, રાજભક્તિ, દુરાગ્રહ, હઠ, ભોળપણ, અને સ્વાત્મબળે જીવન ગુજારવાના પ્રાધાન્ય ક્ષાત્ર ગુણોવાળી આ કોમ, પોતાનાજ બાહુબળે વ્યવહાર ચલાવવાના ગુમાનમાં કૃષિપરાયણ થયેલી છે તોપણ ક્ષાત્ર ગુણો જેવાને તેવાજ કાયમ રહ્યા છે; એટલે સામાન્ય અક્કલથી પણ જાણી શકાય છે કે આ કોમ ક્ષત્રિય છે. પ્રાચીન ગુજરાતમાં આ કોમે પ્રવેશ કર્યા પછી તેના રીત રિવાજો પૈકી લગ્નપદ્ધતિનું જે નવિન સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થયું છે, તત્સંબંધી આ ખંડના છેલ્લા પ્રકરણમાં લેખકે, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તેની ઉત્પત્તિ વર્ણવી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવેલો હોવાથી વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી.

અણહિલપુરના રાજઅમલથી શરૂ થતી આ કોમની જાહોજલાલીથી તે મુસલમાન અને પેશ્વાના રાજઅમલમાં પોતાનું વીરત્વ દાખવી રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું ત્યાં સુધીનો ઇતિહાસ ત્રીજા ખંડમાં આવી જાય છે. ગુજરાતના વેરાન પ્રદેશને નવપલ્લવ બનાવવામાં કાર્યભૂત થઈ પડેલી આ રાજભક્ત પ્રજાનો ગુજરાતની રાજસત્તાને મોટો આધાર હતો અને ત્યારબાદ મુસલમાન, ગાયકવાડ કે પેશ્વાની જે જે પ્રસંગે ગુજરાત ઉપર સત્તા હતી તે તે પ્રસંગે તેમની અણીના વખતે આ ક્ષત્રિય કોમના વીરપુરૂષોએ રાજ્યની જે સેવા ઉઠાવી છે, તેનો જોઇએ તેવો બદલો મળી શકયો નથી, તોપણ કાઠીઆવાડ ઝાલાવાડના કુલ્લ સત્તાધિકારી આપણા વીરપુરૂષો, પોતાને મળેલી જાગીર ઉપરાંત એક પણ ગામ બથાવી નહિ પડતાં; અરાજકતાના સમયે પોતાના રક્ષણ તળેનો મુલક સાચવી રાખી, અધિકાર પરત્વે સર્વમાન્ય સત્તાને હસ્તક કરવામાં લેશ પણ ઉણપ આવવા દીધી નથી. પોતાના રક્ષણ તળે મુકાયેલા કાઠીઆવાડના રાજાઓ તેમજ પાદશાહત એ બેઉના મધ્યસ્થ રહીને બંને પક્ષનું હિત સાચવવામાં જરાપણ લોભ કર્યો નથી; તે આ કોમમાં ઉતરી આવેલા ક્ષાત્ર ગુણો પૈકી ઉદારતાના પ્રાધાન્ય ગુણની પ્રતીતિ આપે છે અને ઇતિહાસની તવારિખો સાથે એ ગ્રંથાયેલીજ રહેશે.

આપણી સાંસારિક પરિસ્થિતિએ આ પુસ્તકનો લગભગ અરધો ભાગ રોકયો છે. ઉચ્ચ રહેણીકરણી અનુસાર કુળો બંધાયા પછી કુલીનના કુટિલતા

હવે પ્રવર્તી. જ્ઞાતિનાં બાળકોનીજ નહિ પરંતુ સમસ્ત જ્ઞાતિની સ્થિતિ કફોડી થઈ પડેલી તે વખતે અનિષ્ટ રીત રિવાજો દુર કરી, જ્ઞાતિનો ઉદ્ધાર કરનારા પુરૂષોએ સુધારાના ક્ષેત્રમાં અદ્યાપિ પર્યંત જે કાર્ય કર્યું છે તેનો ક્રમસઃ ઇતિહાસ ચોથા ખંડમાં આવી જાય છે. જમીન જાગીરો મેળવી શ્રીમંત થયેલો દેશાઈ પટેલ વર્ગ અને વેપાર ઉદ્યોગ કરી સમૃદ્ધ બનેલો શહેરી વર્ગ કુળવાન ગણાયો; જ્યારે તે બે વર્ગ સિવાયનો જ્ઞાતિનો મોટો ભાગ પોતાની આર્થિક સ્થિતિ સુધારી શકયો નહિ ને પછાત રહ્યો. મોટાના પગલે ચાલવાની ઉત્કંઠા દરેક જણને થઈ આવે છે, તેમ આ પછાત વર્ગે પણ પોતાની સ્થિતિ સુધરતી ગઈ તેમ તેમ દેશાઇપટેલોમાં પણ જેઓ જાગીરદાર હોય તેમનેજ પોતાની પુત્રીઓ આપવાનું પસંદ કર્યું અને એટલેથીજ અટકયા નહિ પરંતુ દેશાઇઓ કરતાં પણ મોટાઇ મેળવવાની લાલસાએ ઉચ્ચ કુળવાનોને પોતાની કન્યાઓ આપવાની સ્પર્ધા અટકાવી શકયા નહિ, જેથી કુલિનવર્ગના પૂજકોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતીજ ચાલી. પરિણામ એ આવ્યું કે પુત્રીનો જન્મ આફત રૂપ મનાવા લાગ્યો, તેમને ઉછેરવા તરફ બેદરકારી વધી ગઇ; જ્યારે બીજી તરફથી પછાત વર્ગને કન્યાઓની તાણુ પડી, છોકરા કુંવારા રહેવા લાગ્યા, એટલે પુત્રીનાં ગરીબ માબાપો લગ્નખરચ તરિકે પુત્રના બાપ પાસેથી પૈસા માગવા લાગ્યાં. પુત્રીના બાપને પૈસા આપવા છતાં કન્યાઓ મળી શકી નહિ, ત્યારે પછાત વર્ગે પોતાની કન્યાઓ બહાર આપવી નહિ એવા ઠરાવો કરી ગોળ બાંધ્યા. બાપદાદાના પગલે ચાલવાની રૂઢીના પાલક દેશાઇ પટેલો ગોળ બંધાયા પછી અગવડમાં આવી પડયા—કન્યાઓ લાવવી કયાંથી ? તે સમયે બાળકીહત્યાનો કાયદો થયો અને આધસુધારકે કડવા કોમને તે લાગુ કરાવ્યો. બીજી તરફથી પાટડીના પ્રાતઃસ્મરણિય **સ્વ. દરબાર શ્રી જોરાવરસિંહજીએ** પણ જ્ઞાતિની સ્થિતિ સુધારવા ખાસ લક્ષ આપ્યું અને જુદા જુદા વિભાગોમાં વસતા જ્ઞાતિ બંધુઓનો પોતાના પાટનગરમાં—દરબારમાં મેળાવડો કર્યો. સમસ્ત જ્ઞાતિએ મળી સુધારાના ઠરાવો કર્યા પરંતુ મુખ્યત્વે કરીને આઠીઆ કુલીન વર્ગે કોઇ પણ પ્રકારના નિયમો પાળ્યાજ નહિ, તેમજ દેશાઈ પટેલોએ પણ બાપદાદાના સન્માર્ગે ચાલવાની શાસ્ત્રાજ્ઞાનો અનર્થ કરી તેમના પગમાંજ પગ મુકવાનું કાયમ રાખ્યું.—ચાંલા આપવાનું અને પછાત વર્ગ પાસેથી જાન તાયફા સુદ્ધાંતનાં ખર્ચો લેવાનું તજી દીધુ નહિ; એટલે સુધારાની કાંઇ અસર

થઈ નહિ. **પછાત વર્ગે** તો જ્ઞાતિના ઠરાવોને અનુસરી પોતે **બાંધેલા ગોળ તોડી નાંખ્યા,** પ્રથમની માફક દેશાઇ પટેલોને કન્યાઓ આપવી ચાલુ રાખી **એટલે તેમને તો લાભને બદલે હાનિજ થઇ** તેમની આ સ્થિતિ સુધારવા માટે રા. બ. લશ્કરી શેઠે જીંદગીપર્યંત પુરૂષાર્થ કર્યો, ના. સરકાર પાસે લગ્નનાં ખરચો ઉપર અંકુશ મુકનારા કાયદાઓ ઘડાવ્યા, પરંતુ આ મતાંધ ક્ષત્રિય કોમની હઠ અને દુરાગ્રહ ઓછાં થયાં નહિ.

છેલ્લાં પાંચ સાત વર્ષો થયાં આવા પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિમાં જાણવા જેવો ફેરફાર થયો છે,. કારણ કે જુદા જુદા વિભાગમાં વસતા જ્ઞાતિ બન્ધુઓના એકત્ર પ્રયાસથી સુધારાનો પુનરોદ્ધાર થવા ઉપરાંત તેનાં મીઠાં ફળ ચાખવાનો સમય આવી ગયો છે, તોપણ જ્ઞાતિસ્વભાવ અને કાર્યદક્ષ પુરૂષોની કર્તવ્યપરાયણતાના અભ્યાસકોને ચોથાં અને પાંચમા ખંડમાંથી ઘણું જાણવાનું મળશે અને ડાહ્યા પુરૂષો, વર્તમાનનું નિરીક્ષણ કરી ભવિષ્યનો રસ્તો સુગમ બનાવી શકસે એવો મારો નમ્ર મત છે.

આ પુસ્તકને સચિત્ર બનાવી ગ્રંથકર્ત્તાએ તેમની છબીઓ સાથે જીવન વિષે પણ કંઈક લખ્યું છે. કોઇ પણ માણસની ઉન્નતિ કે અવનતિ કેવા સંયોગોને લઇને થઈ હતી; વ્યવહાર ચલાવવામાં કયા ગુણોને લઈને સુકીર્તી અને ભુલ કે અવગુણને લઈને અપકીર્તી ફેલાઇ હતી, મોટી જગ્યા ઉપર ચઢી જનસમાજનું હિત કરવા તરફ અભિમાન કે લોભનો ત્યાગ કરવાનાં આચરણો કયા સજ્જનોમાં હતાં અને દુર્જનોમાં નહોતાં, તેમજ કોઈ પણ સંસ્થાના વ્યવસ્થાપક કે અનુયાયી તરિકે, અમુક વ્યક્તિનું કોના હાથે કેટલું ભલું યા બુરૂ થયું હતુ, તેના અનેક શિક્ષાપાઠો માણસના જીવનચરિત્રમાંથી મળી આવે છે. રાજાઓની વંશાવળી જેવાં ઇતિહાસનાં નિરસ પુસ્તકો કરતાં, ઇતિહાસને પાને નહિ ચઢેલા અસાધારણ માણસોનાં જીવન, લેશ પણ અનુપયોગી નથી.

"Full many a gem of purest ray serene,
The dark unfathomed caves of ocean bear;
Full many a flower is born to blush unseen,
And waste its sweetness in the desert air."

અંગ્રેજ કવિ ગ્રે કહે છે, "સમુદ્રની ઊંડી અંધારી ગુફાઓમાં શુદ્ધમાં શુદ્ધ પાણીવાળાં (કિમતી) ઘણાંએ મણીઓ છુપાયેલાં પડી રહે છે. નજરે પણ આવ્યા વગર ફીકાં પડી જવાને અને વગડાની હવામાં મધુરતા ક્ષય કરવાને ઘણાંએ પુષ્પો જન્મે છે."

વ્યવહાર, નીતિ, આચાર, સદ્‌ગુણ અને કર્તવ્યપરાયણતાના અનુસરણિય દાખલાઓ સાધારણ માણસોના જીવનમાંથીજ ગ્રહણ કરી શકાય છે, એટલા માટે 'જીવન ચરિત્રો' લખવાની દૃષ્ટિએજ આ પુસ્તક વૃદ્ધિ પામવાથી તેની ઉપયોગિતામાં ખાસ વધારો થશે.

પુસ્તકની અંદર લેખ લખવાનો મારો આ પ્રથમ પ્રયાસ છે, જેથી મારા અલ્પજ્ઞાનને લીધે, વિદ્વાન વર્ગને 'ભૂમિકા'માં દોષ કે અપૂર્ણતા જણાય તે મારી પોતાની છે અને તેના માટે હું તેમની ક્ષમા ચાહુંછું.

તા. ૧૨-૧૨-૧૨.
૩૦૩ વાડીગામ
અમદાવાદ.

મગનલાલ ગોવિંદલાલ.
એન્જીનીઅર.

વિષયાનુક્રમ.

પહેલો ખંડ.

પ્રકરણ.	વિષય.	પત્રાંક.
૧ લુ.	વર્ણવ્યવસ્થા	૧
૨ જુ.	'કડવા નિબંધ'ની સમાલોચના	૪
૩ ,,	વહીવંચાઓએ કહેલી ઉત્પત્તિની સમાલોચના	૯
૪ થુ.	બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડમાં ગબડાવેલા ગપગોળાનું ચુર્ણ ...	૧૮
૫ મુ.	લેઉવા પુરાણ તથા વડનગરા કણબીની ઉત્પત્તિ નામક પુસ્તકની સમાલોચના.	૨૩
૬ ઠુ.	સામાન્ય સમાલોચના.	૨૭

બીજો ખંડ.

પ્રકરણ.	વિષય.	પત્રાંક.
૧ લુ.	કણબીના મૂળ પુરૂષ કૂર્મઋષિની ઉત્પત્તિ.	૩૧
૨ જુ.	કૂર્મીશબ્દનો સપ્રમાણ અર્થ.	૩૫
૩ જુ.	કૂર્મી ક્ષત્રિય છે.	૩૯
૪ થુ.	કૂર્મીની મહત્તા વિષે ઈંગ્રેજ ઇતિહાસકારોના અભિપ્રાય.	૪૫
૫ મુ.	પંજાબપર સ્વારીઓ અને કૂર્મીઓનું પ્રયાણ. ...	૪૯
૬ ઠુ.	પ્રાચીન ગુજરાતમાં કૂર્મીઓનો પ્રવેશ.	૫૪
૭ મુ.	પ્રચલિત લગ્નપદ્ધતિ.	૫૮

ત્રીજો ખંડ.

પ્રકરણ.	વિષય.	પત્રાંક.
૧ લુ.	અણહિલપુરના રાજ્યઅમલમાં આબાદી.	૬૨
૨ જુ.	ગુજરાતની નવપલ્લવ વાડી વેરાન થઇ.	૬૭
૩ જુ	દેશાઇ પટેલોનો ઇતિહાસ	૭૨
૪ થુ.	વિરમગામમાં રાજસ્થાન.	૮૨
૫ મુ.	પાટડી સંસ્થાન.	૯૪
૬ ઠુ.	રાજસ્થાનની જુદી શાખા.	૧૧૪

ચોથો ખંડ.

પ્રકરણ.	વિષય.	પત્રાંક.
૧ લુ.	કુલિનતાની ઉત્પત્તિ.	૧૨૩
૨ જુ.	કુલિનતાનું પરિવર્તન-કુટિલતા.	૧૨૯

પ્રકરણુ.	વિષય.	પત્રાંક.
૩ જુ	સુધારાની શરૂઆત.	૧૩૭
૪ થુ.	સુધારાના સમરાંગણુમાં આદ્ય સુધારક.	૧૫૧
૫ મુ.	છપ્પનના દુષ્કાળ સુધીનો છેલ્લો દશકો	૧૭૪
૬ ઠુ.	મૃતઃપ્રાય સુધારાનો પુનરોદ્ધાર.	૧૭૭

પાંચમો ખંડ.

પ્રકરણુ.	વિષય.	પત્રાંક.
૧ લુ.	કૂર્મી ક્ષત્રિય વિસ્તાર...	૧૮૫
,,	માળવા.	૧૮૭
૨ જુ.	કચ્છમાં કણબીનો વિસ્તાર.	૧૯૫
,,	રા. નારાયણજી રામજીભાઈ મીસ્ત્રી.	૨૦૫
૩ જુ	જામળીઆ કુટુંબની ઉત્પત્તિ.	૨૧૨
,,	કડી–ગોજારીઆના અમીન.	૨૧૪
,,	શ્રી ઉમિયામાતાજી સંસ્થાન.	૨૨૧
,,	ઈન્ફંટીસાઇડ ફંડ.	૨૨૭
૪ થુ.	રા. બ. બહેચરદાસ લશ્કરી. સી. એસ. આઇ. ...	૨૩૦
,,	રા. મુળજીભાઇ જેઠાભાઈ બી. એ. એલ. એલ. બી....	૨૩૬
,,	સ્વ. શેઠ ભીખાભાઇ વનમાળીદાસ.	૨૩૭
,,	શેઠ ચંદુલાલ માધવલાલ.	૨૩૯
,,	,, મનસુખરામ કહાનદાસ.	૨૪૦
,,	,, અમૃતલાલ હઉસાભાઇ.	૨૪૨
,,	સીતવાળાનું કુટુંબ.	૨૪૪
,,	રા. રા. કરસનદાસ જયસિંહભાઇ...	૨૪૫
,,	,, પોપટલાલ શીવલાલ.	૨૪૬
,,	,, બેચરભાઈ રાયજીભાઈ.	૨૪૭
,,	,, પુરૂષોતમ હરગોવિંદદાસ.	૨૪૮
,,	,, ડૉ. પિતામ્બરદાસ.	૨૪૯
,,	દેશાઈ અમરસિંહજીભાઈ વકીલ.	૨૫૦
,,	જીવનમૂક્ત મહાત્મા શ્રી સર્યુદાસજી.	૨૫૧
,,	વિદ્વાનો અને અમલદારો.	૨૫૪

Photo by A. K. Kazad, Ahmedabad.

નામદાર યુવરાજશ્રી દોલતસિંહજી સાહેબ, સંસ્થાન પાટડી.

The Lakshmi Art, Bombay

કણબી ક્ષત્રિય ઉત્પત્તિ

અને

ઇતિહાસ.

પ્રથમ ખંડ.—પ્રકરણ ૧ લું.

વર્ણ વ્યવસ્થા.

ર્યધર્મનાં જુદાં જુદાં પુસ્તકો જોતાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વિશે જુદા જુદા લેખકોએ જુદા જુદા ઉલ્લેખો કરેલા છે, જે સઘળાનું આ સ્થળે સવિસ્તર વર્ણન કરવું અપ્રાસંગિક ગણી પડતું મુકવામાં આવે છે, છતાં પણ એ સઘળાના અવલોકન પરથી એટલું તો નિર્વિવાદિતપણે લક્ષમાં આવી શકે છે કે, શરૂમાં તો સર્વ મનુષ્યો એકજ મૂળ પુરૂષથી ઉત્પન્ન થયેલ રૂષિ મુનિઓના કૂળના પવિત્ર બ્રાહ્મણોજ હતા. આ પછી જેમ જેમ જરૂર પડતી ગઇ તેમ તેમ લાયકાતના પ્રમાણમાં તેઓ જુદાં જુદાં કર્મોમાં ઉદ્યુક્ત થવાથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એવા તેમના ચાર વર્ણો સ્થપાયા, એટલે કે વેદથી ઇશ્વરની સ્તુતિ કરવી, યજ્ઞ-યાગાદિ કરવા-કરાવવા અને વિદ્યા ભણવી-ભણાવવી વગેરે કર્મના કર્તાઓજ માત્ર બ્રાહ્મણ સંજ્ઞાથી ઓળખાવા લાગ્યા. આયુદ્ધ ધારણ કરી યુદ્ધ કરી સર્વેનું સંરક્ષણ કરવું વગેરે ક્ષાત્ર કર્મના કર્તાઓ ક્ષત્રિનું ઉપનામ પામ્યા. ખેતી, વ્યાપાર અને ઢોરોનું પાલન કરવું એ વગેરે કાર્યમાં પ્રવૃત થનારાઓ વૈશ્ય ગણાયા, અને એવાં બીજાં મેહનતનાં કાર્યમાં જેનાથી પ્રવેશ ન થઇ શક્યો તેવા અજ્ઞાન જનોએ પ્રથમના ત્રણ વર્ણની પરિચર્યા કરવા માંડી જેથી તેઓ દાસ-શૂદ્રની ગણનામાં આવ્યા.

આ પ્રમાણે સૃષ્ટિની શરૂઆતથી તે મહાભારતના કાળ પછી પણ ગુણ કર્મને લઇને માણસને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ અને વૈશ્યાદિ અભિધાન લગાડવામાં આવતાં હતાં. તેનો સાર એટલોજ છે કે દરેક વર્ગ જુદાં જુદાં કર્મો કરવાની લાયકાત ધરાવતો હતો, પરંતુ વખતના વહન સાથે દરેક વર્ણ પોતાના મુખ્ય કર્મ સિવાય બીજાના કર્મમાં જવલ્લેજ પ્રવેશવા લાગી. આવા મુખ્ય કર્મમાં પણ કુદરતી રીતે ક્રમેક્રમે શિથિલતા આવી અને વર્ણાશ્રમમાં અવ્યવસ્થા થવા લાગી. આ પ્રમાણે દિનપ્રતિદિન અવ્યવસ્થા વધવા છતાં પણ બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મની શરૂઆત સુધી આ ચતુર્વર્ણ ચાલુજ હતી. પરંતુ પાછળથી તે ધર્મની જાહોજલાલીના સમયમાં, આ ચાર જાતી વિભાગના મુખ્ય વિભાગમાંથી પણ વ્યવહારિક ધંધા પ્રમાણે જુદા જુદા પેટા વિભાગ પડી ગયા, અને જ્ઞાતિઓ વધવા લાગી. દાખલા તરીકે હાલમાં ઇમારતો ચણવાનું કામ કરનાર સથવારા જ્ઞાતિના માણસો કડીઆ કહેવાય છે અને બાકીનો ભાગ તે સથવારા કહેવાય છે. તેવીજ રીતે કપડાં શીવનારા દરજીઓ પૈકી જેઓ સુતારનું કામ કરે છે તે સઇ સુતાર કહેવાય છે અને બાકીનાઓ દરજી કહેવાય છે.

આગળ જતાં યવનોના અવારનવારના આક્રમણથી, હિન્દુ રાજ્યનો અંત આવ્યો ત્યારે જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મના સમયમાં ધંધાને લગતા જે નામના પેટા વિભાગો પડેલા હતા તે યવનોના જુલ્મ અને ધર્મ ભ્રષ્ટતાથી ઉપજેલી આચારવિચારની શંકાને લીધે વજ્રલેપ થઈ ગયા, તેથી દિન પ્રતિ-દિન જુદાઈ વધતી ચાલી અને પેટા વિભાગો દ્રઢતર થતા ગયા. પોતાના વર્ગના અજાણ્યાને યવનોથી ભ્રષ્ટ થયેલો હશે તેવી શંકા લાવીને કિંવા કાળે કરીને એક બીજાના રીત રિવાજમાં પડેલા વિશાળ અંતરને લઈને સહુ દૂર રાખવા લાગ્યા. શંકાની આ ઉપાધી વધવાથી દુર પ્રદેશના એકજ જાતિ વિભાગના માણસો સાથે પણ રોટી અને બેટી વ્યવહાર બંધ થયો. સામ્પ્રત સમયમાં પણ ઘણા ભાગે એજ નિયમે વર્તવામાં આવે છે. ગુજરાતના બ્રાહ્મણ, વાણીઆ કે કણબીઓ ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં કે ગુજરાતથી દૂરના પ્રદેશમાં રહેનારા બ્રાહ્મણ, વાણીઆ કે કણબીની સાથે રોટી કે બેટી વ્યવહાર કરતાં ભ્રષ્ટ થવાની શંકા કરે છે. તેમાં પ્રાધાન્ય કારણ તો વસવાટના અંતરનુંજ છે. આ સર્વને પરિણામે જુદી જુદી ઘણી જ્ઞાતિઓ થઈ ગઈ. તે એટલે સુધી કે હાલ દેખાતી અમુક જ્ઞાતિ, પ્રથમના ચાર વર્ણમાંના કયા મુખ્ય વર્ણનો પેટા વિભાગ હશે તે જાણવું પણ મુશ્કેલ થઇ પડયું.

અસલના વખતમાં કોઇ પ્રકારનો પદ્ધતિસર ઇતિહાસ લખવા તરફ લોકોનું વલણ હોય વા ધ્યાન ખેંચાયું હોય એમ જણાતું નથી. પ્રથમ લેખન શૈલીનો પ્રચાર નહિ હોવાથી સઘળું જીવ્હાગ્રેજ રાખવામાં આવતું અને તેને અનુસરી વેદાદિ જ્ઞાનના ભંડારો પણ મહાપુરૂષોને કંઠાગ્રેજ હતા. તેઓ પોતાના શિષ્યોને મુખપાઠ આપી શીખવતા અને તેઓ-શિષ્યપરંપરા પણ શીખવવામાં એજ શૈલીનો આશ્રય લેતા અને તેમજ કેટલાંએ વર્ષો સુધી ઉત્તરોત્તર ચાલેલું. આ બાબતના પ્રમાણ તરીકે જુઓ તો આપણા સઘળા સ્મૃતિગ્રંથો મોજુદ છે. આ સમય પછી કેટલેક કાળે જ્યારે લેખન શૈલી શરૂ થઇ ત્યારે તવારિખો લખાવા લાગી પણ જ્યારે હિંદના માંથે પડતીનું કાળચક્ર આવી ચડયું ત્યારે અસલના વખતના તવારિખોના જે થોડા ઘણા ગ્રંથો હતા તે પણ અજ્ઞાન યુવનોએ ધર્માંધતાથી ભસ્મિભૂત કરી નાંખ્યા હોય તેમ વિચારી શકાય છે. આજે ઇતિહાસના નામે આપણે જે પુસ્તકને સંપૂર્ણ સ્થિતિમાં વાંચીએ છીએ અને શીખીએ છીએ તેને તે સ્થિ-તિમાં લાવવા-તૈયાર કરવામાં જુના સિક્કાઓ, તામ્રપત્રો, શિલા લેખો, કીર્તિ સ્તંભો, પરદેશી મુસાફરોનાં વૃત્તાંતો, ભાટ ચારણાદિની વાતો અને કોઈ કોઈ પાદશાહનાં જીવન ચરિત્રોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ વચ્ચે વચ્ચે જે ભાગ તુટક રહેલો માલૂમ પડતો તેને વિદ્વાન પુરૂષોએ પોતાની બુદ્ધિ અને કલ્પનાશક્તિથી ઉપજાવી કહાડયો છે. જ્યારે આવી મહારાજ્યની તવારિખ પણ પુરેપુરી અને નિયમીત રહી નહોતી ત્યારે અમુક પેટા જ્ઞાતિનો નિયમસર ઇતિહાસ હોવાનું કેટલું મુસ્કેલ છે તેનો સુજ્ઞ વાચકને સહજ ખ્યાલ આવી જાય તે હેતુથી આ પુસ્તક લખવા પહેલાં ઉપરોક્ત સ્પષ્ટિકરણ કર-વાની જરૂર જણાઈ છે. ઉપર જણાવેલ કારણોથી દરેક જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ વિશે અખંડિત ઇતિહાસ પ્રાપ્ત કરવો એ ઘણું મુસ્કેલ છે એટલુંજ નહિ પરંતુ એવી આશા રાખવી એ પણ લગભગ નિરાશાની નજીક છે. વસ્તુ સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી જેમ અન્ય જ્ઞાતિઓની ઉત્તમતા માટે તે તે જ્ઞાતિના તેમજ અન્ય જ્ઞાતિના પુરૂષોએ કાંઇક તવારિખ અને કાંઇક કલ્પના અને કાંઇક ગુણ કર્મ પર આધાર રાખી ઉલ્લેખો કર્યા છે તેજ પ્રમાણે આપણી ઉત્પત્તિ માટે પણ આપણા રીત રિવાજ અને કાળે કરી બદલાયેલા ધંધા ઉપરથી આપણા સ્વજ્ઞાતિ બન્ધુઓ ઉપરાંત અન્ય જ્ઞાતિ જનોએ પણ સત્ય શોધન માટે પરિશ્રમ લીધા સિવાય તથા સાધારણ બુદ્ધિને અવકાશ આપ્યા

સિવાય ઉલ્લેખો કર્યા છે. આ ઉલ્લેખોમાં સત્યાસત્યનું કેવું અને કેટલું દર્શન થઇ શકે તેમ છે તે સંબંધે પ્રથમ વિચારવું યોગ્ય ધારવામાં આવ્યું છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

" કડવા નિબંધની " સમાલોચના.

આ નિબંધ કવિ ઉત્તમરામજીએ સને ૧૮૫૯ની સાલમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી માટે લખી તૈયાર કર્યો હતો; જેને માટે કોઇ વજનદાર પુસ્તકોનો આધાર દર્શાવવામાં આવ્યો નથી, પણ ઉલ્ટીરીતે આ નિબંધ કેવળ કલ્પના ઉપરજ અને તે પણ કેવળ અસંભવિત કલ્પનાઓ ઉપર આધાર રાખે છે. જે નીચેની હકીકત ઉપરથી સંપૂર્ણ સમજાશે. નિબંધના લખનાર કવિ પોતેજ જણાવે છે કે:-

" સૃષ્ટિ જેમ ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ થઇ છે છતાં કડવા વિષે વહીવંચાના ચોપડા, હાલનો રિવાજ અને લોકવાયકા ઉપરથી કારમો વિચાર થાય છે. "

આ શબ્દોથીજ એવું સિદ્ધ થાય છે કે ઉત્તમરામજીએ તો ભાટ, બ્રાહ્મણો, લગન કહાડનારા અને તેને વંચાવનારા હક્કદારો વગેરેના મુખકથન ઉપરથી તેમજ લોકવાયકા ઉપરથી આ વાર્તા કલ્પી કહાડી છે. વળી તેમણે શક્તિના અભાવે કે સાધનો મેળવી સત્ય શોધવા તરફની બેદરકારીને પરિણામે વિષયમાં ઉંડા ઉતરી સત્ય શોધવાની તકલીફ લીધી નથી. નિબંધની વસ્તુ સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી તેમાંના અસત્ય વિષે વિશેષ વિવેચન કરી કાળક્ષેપ કરવો અયોગ્ય ધારી મુખ્ય મુખ્ય બાબતો ઉપર વાંચનાર બન્ધુઓનું ધ્યાન ખેંચી આ નિબંધ કેટલે દરજ્જે અસંભવિત કલ્પનાઓથી ભરપુર છે તે ટુંકામાં દર્શાવવાનો યત્ન કરવામાં આવ્યો છે. ઉક્ત કવિજીએ ઉત્પત્તિની શરૂઆત એવી રીતે કરી છે કે:-

" ગંગાજીના પવિત્ર તટપર શિવજી તપ કરતા હતા ત્યારે નારદે

વિચાર્યું કે પશ્ચિમ દિશામાં દાનવોનું જોર વિશેષ છે તેથી શંકર તે તરફ જાય તો અપાર યુદ્ધ થાય અને આનંદ મળે. નારદને ખટપટ, કંકાસ અને લડાઇ ઘણી પ્રિય છે.”

નારદજીને કલહ પ્રિય જણાવી શંકરને ઠગવા જતા વર્ણવ્યા છે; પણ આવી વાત જેમણે શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કર્યું નથી તેવા અજ્ઞાન અને નાસ્તિક લોકોને મનાવવા જેવી છે; કારણ કે મૃત્યુલોકનાં અજ્ઞાનવશ મનુષ્યોના દુઃખથી જેમનું આર્દ્ર અંતઃકરણ વારંવાર દ્રવી જતાં, જે પરમ ભક્ત નારદ નિશદિન આ લોકમાં ભ્રમણ કરી તેમનાં દુઃખોની ફરિયાદ વારંવાર વૈકુંઠ-વાસી વિષ્ણુ ભગવાનને પહોંચાડતા હતા અને તે દ્વારા મૃત્યુલોકના દુઃખી-આરા લોકો કેવી રીતે સુખી થાય તેના વારંવાર પ્રયોગો શોધી તેમને સદુ-પદેશદ્વારા શાન્તિ આપતા તે ભગવાનના પરમભક્ત નારદજી ખટપટીઆ ને કલહપ્રિય હોય તેવી તથા સર્વજ્ઞ ભગવાન શંકરને ઠગવાનું તે સાહસ કરે તેવી બૈરાંની વાતો આજકાલના સુધરેલા જમાનામાં કયો ડાહ્યો મનુષ્ય માની શકશે ? આમ છતાં તેમાં આગળ વધારે જણાવવામાં આવ્યું છે કે:—

“ નારદજી ગંગાતટપર ગયા અને બોલ્યા કે જેનું વર્ણન થઇ શકે નહીં તેવું પશ્ચિમ દિશામાં હીંગળાજ દેવીનું ધામ છે જે જોયા વિના જપ, તપ અને અવતાર એળે જાય છે.”

શંકર ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા હોવાથી સદા સર્વદા સ્વ સ્વરૂપેજ મગ્ન રહેતા હતા અને સમસ્ત બ્રહ્માંડને પોતાનામાંજ ધારણ કરી રહેતા હતા. તેમને જેમ સાધારણ મનુષ્યને દુનિયાંની મોહક વસ્તુઓ પ્રતિ લાલચ થાય છે તેમ હીંગળાજ દેવીનું અનુપમ ધામ જોવાની આતુર ઉત્કંઠા થાય અને તેથી તે જપતપ તજી દે તે તદ્દન નહીં માનવા જેવી વાત છે. વળી જે સર્વજ્ઞ છે તેને હીંગળાજ દેવીના ધામની ખબર નજ હોય એ બનેજ કેમ ? આમ છતાં આ સઘળી તે પ્રભુની માયા હોય અને પૃથ્વિપર ધર્મ સંસ્થાપનાર્થે તેમણે આવું એક નિમિત્ત ઉભું કરી દાનવોનો નાશ કરવા માટે પશ્ચિમ દિશામાં પ્રયાણ કર્યું હોય, એ હકીકત એકવાર સ્વિકારી લઇએ તોપણ કેવળ હીંગળાજ દેવીનું ધામ જોવાને અને તેને પ્રસન્ન કરવાને જગત્-પિતા ગણાતા પ્રભુ શંકરને સકામ તપ કરવું પડે એ તો કેવળ અસંભવિત અને મનઃકલ્પિત ઉઠાવ છે એમ લાગ્યા વિના ભાગ્યેજ રહે તેમ છે.

“ પશ્ચિમ દિશામાં પરવર્યા, અઘોર જંગલ આવ્યું, ત્યાં તાડકાસુર દૈત્ય

સાથે ભયંકર યુદ્ધ થયું, તેની અપાર માયા છતાં તેને હરાવી માર્યો. પછી આગળ ચાલવા ઉમાને કહ્યું, એટલે દેવી કહે કે આવાં રાક્ષસવાળાં વનોમાં હું આવીશ નહીં, તમે એકલાજ જાઓ, હું અહીં અરણ્યમાં એકલીજ રહીશ."

જે જગજ્જનેતા, આદિમાયા, મહાસતિ ઉમિયાએ પરમાત્મા શંકરને પ્રસન્ન કરવા હિમગીરીની ભયંકર ગુફાઓમાં એકલાં કઠિન તપ કરતાં ભય ધર્યો નહોતો તથા પોતાના પતિ શંકરની અગાધ શક્તિથી જે સંપૂર્ણ જ્ઞાત હતાં; તે સતિ રાક્ષસવાળાં વનોમાં શંકર સાથે વિચરતાં ડરે ખરાં કે? અને કદિ શંકર સાથે છતાં પણ ડરે તો તેમની સાથે ન જતાં અરણ્યમાં બાર વર્ષ સુધી એકલાં શી રીતે રહી શક્યાં? અરે! પતિ પરાયણ તે મહા સતિ આજકાલની સાધારણ સ્ત્રીઓની માફક ઘડી ઘડી હઠ લઈ-રીસાઈ આ પ્રમાણે પોતાના પતિની આજ્ઞાનો ભંગ કરે તે કયો બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય માની શકે? જે સતિએ પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિને ત્યાં યજ્ઞ સમયે પોતાના સ્વામિનું અપમાન થયેલું જોઈ પિતાને કહ્યું હતું કે, "હે પિતા! જે શરીરથી તમને પરમાત્મા શંકરનું અપમાન કરવાની દુર્બુદ્ધિ ઉપજી છે તે અપવિત્ર શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલ મારા આ શરીરને હવે વધારે વખત ધારણ કરવા હું ઈચ્છિતિ નથી." આમ કહી તરતજ પતિ અપમાનના અસહ્ય કષ્ટને લીધે યજ્ઞકુંડમાં કૂદી પડી પોતાની કમળ જેવી કોમળ કાયાને ભસ્મ કરી પતિ પરાયણ આર્ય સ્ત્રીઓમાં હંમેશને માટે ઉત્તમ દૃષ્ટાંતરૂપ પ્રકાશી રહ્યાં છે, તે સતિ હાસ્યમાં પણ પતિની અવજ્ઞા કરે તે કયો બુદ્ધિશાળી માણસ માની શકશે? કલ્પનાને પણ હદ હોય છે અને જ્યારે આ પ્રમાણે મનુષ્ય હૃદયની ક્ષુદ્ર ભાવનાઓનું દેવોના અંતઃકરણમાં આરોપણ કરવાની ધૃષ્ટતા કરાવનાર કલ્પનાને અધિન થવામાં આવે ત્યારે તો કલ્પનાકારની પામરતાનું જ ભાન થઈ શકે અને તેમાં અન્યથા બીજું સંભવે નહીં એ સ્પષ્ટ જ છે. વળી આગળ વધી તે જણાવે છે કેઃ—

"શંકર એકલા ગયા, હીંગળાજ પહોંચ્યા; પણ હીંગળાજ દેવીએ દર્શન દીધાં નહીં, શંકરે તપ કર્યું ત્યારે પ્રસન્ન થયાં ને દર્શન દીધાં."

આ વાક્યનો પ્રયોગ કરી લેખકે પોતાની કલ્પના શક્તિની હદ આંકી નાંખી છે. જે દેવી શક્તિ-પ્રકૃતિ રૂપે શંકર ભગવાનનાં સહચરિ છે, તે તેમને દર્શન દે નહીં અને તે માટે સાક્ષાત્ શ્રી શંકરને તપ કરવું પડે, તે કેવી વિચીત્ર અને ન માની શકાય તેવી કલ્પના?

" ઉમાદેવીએ શંકરની ગેરહાજરીમાં અરણ્યમાં રમત રમતાં બાવન પુરૂષ રૂપે અને ત્રેપન સ્ત્રીરૂપે મળી ૧૦૫ પુતળાં કર્યા અને શંકર પાછા પધાર્યા ત્યારે તેમને સજીવન કરાવવા હઠ લીધી."

મહાસતિ ઉમાને અષ્ટાંગ યોગનું સારી રીતે જ્ઞાન હતું જે વડે તેમણે કૌમારાવસ્થામાં અતિ ઉગ્ર તપ આદરી શંકર ભગવાનને પ્રસન્ન કર્યા હતા, તે દેવી શંકર ભગવાનની પટરાણી, જેમ આપણી આજકાલની સાધારણ સ્ત્રીઓ નવરાશ મળતાં એક બીજાની કુથલી કરે છે અને બાળકીઓ એકઠી થઇ છાણ માટીના ગોળાનાં પુતળાં બનાવી ભાગે છે ને કપડાં ગંદાં કરે છે તેમ, પોતાનો બાર વર્ષનો લાંબો વખત વીતાડવા આવી છાણ માટીનાં ખાસ બાવન અને ત્રેપન પુતળાં કરવાની ક્રીડા કરે તે કયો બુદ્ધિશાળી અને શાસ્ત્રજ્ઞ પુરૂષ માનશે ? કોઈ નહીં. ઉમાદેવીએ પુતળાં કરવાની બાળ ચેષ્ટાજ જ્યારે પાયા વિનાની છે ત્યારે તેમને સજીવન કરાવવા શંકર પાસે તે દુરાગ્રહ કરે તે બીના તો પછી ટકીજ શકતી નથી. પરન્તુ કલ્પનાના મૂળ ઉત્પાદકે " કડવા પાટીદારો "નાં શરૂમાં આવેલાં બાવન કુટુમ્બોની સંખ્યા સાથે મળતાપણું લાવવા આવી કલ્પના કરી હોય તેમ જણાય છે. આદ્ય શક્તિરૂપે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવને પણ ઉત્પન્ન કરવા જે દેવી શક્તિમતાં હતાં, તે સતિ પુતળાંને સજીવન કરવા અશક્ત હોય તે શી રીતે માની શકાય ? આમ છતાં પણ લેખક આગળ જણાવે છે કે:—

" દેવીના દુરાગ્રહથી શંકર ભગવાને બધાંને સજીવન કર્યાં. પુતળાં હરેફરે પણ બોલી શકે નહીં તેથી શંકરે ફરશી વડે ચીરી તેમનાં મોં બનાવ્યાં. ઉમાની વિનતી પરથી તે બધાંને એકજ લગ્ને પરણાવ્યાં. બાંધવર, કુલનો દડો અને નાતરૂ કર્યું. વિક્રમના વખતમાં ઉંઝા વસાવી માતાની સ્થાપના કરી, બારે વર્ષે માતાજી બોલે કે લગ્ન કરો એટલેજ લગ્ન થાય, કાળ જતાં માતાજી બોલતાં બંધ થઇ ગયાં ત્યારે એક હોંશીઆર નાગર ગોરે માતાજી મારી સાથે બોલે છે એવી ગપ ચલાવી લગ્ન કહાડવાની સત્તા હાથ કરી અને માંડવરાત્રી બનાવી."

આવી તદ્દન હાસ્યસ્પદ અને હિન્દુ ગણાતી અઢાર વર્ણોમાં, અરે ! હિન્દુસ્થાનમાં કે પૃથ્વિપર કોઈ દેશમાં ન માલમ પડતી બીના માટે જેટલી ટીકા કરીએ તેટલી થોડી છે; એટલે આવી વાત માટે ટીકાની પણ આવશ્યકતા નથી, કારણ કે દરેક બુદ્ધિમાન માણસ આવી વાતનો તુર્ત ઈનકાર કરે છે.

નિબંધના લેખક આ બનાવના કાળને માટે ત્રેતાયુગની વાતો કરે છે. શાસ્ત્રોનું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટરીતે જણાઈ આવે છે કે, દેવ દેવીઓનું મૃત્યુલોકમાં સદેહે થવું તે ધર્મ સંસ્થાપનાર્થેજ હોય છે.

यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानि र्भवति भारत ।
अभ्युत्थानं धर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं ॥
परित्राणाय साधुनाम् विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

गोता. अ. ४ श्लोक ४-५.

"હે અર્જુન! જ્યારે જ્યારે ધર્મનો લોપ થવા માંડે છે ત્યારે ત્યારે ધર્મની સ્થાપના કરવા, સાધુઓનું રક્ષણ કરવા અને દુષ્ટ જનોનો વિનાશ કરવા હું યુગે યુગે દેહ ધારણ કરૂં છું."

ધર્મસંસ્થાપક ભગવાન શંકર અને આદિમાયા ઉમાદેવીના હાથથી ધર્મશાસ્ત્ર વિરૂદ્ધનાં આવાં લગ્નનો રિવાજ ઉત્પન્ન થાય તે કેવી રીતે સંભવે? વળી શ્રી શંકર અને ઉમાદેવીનાં પવિત્ર ચરિત્રો શિવાદિ પુરાણોમાં મશહુર છે પણ આ અસ્વાભાવિક ચાલની ઉત્પત્તિ વિષે લોકવાયકા સિવાય તેમાં લેશ પણ ઉલ્લેખ જણાતો નથી. વળી ઉંઝા ગામ ક્યારે અને કોણે વસાવ્યું તે પણ આગળ આધારવાળી બાબતોથી જોઇશું તેથી વિક્રમાદિત્યનો જમાનો એને માટે તદ્દન ખોટો છે એમ સ્પષ્ટ જણાશે.

આ ઉપરથી માત્ર એટલુંજ માલૂમ પડી આવે છે કે મુસલમાની રાજ્યઅમલની અંધાધુનીના સમયમાં આપણી ઉત્પત્તિ અને લગ્ન પદ્ધતિનું મૂળ માલૂમ નહીં પડવાથી તે સમયના ઉંઝાના લગ્ન જાહેર કરનાર અને કુમકુમ પત્રિકાઓ લઈ દેશ વિદેશમાં ગામેગામ ફરી વળનારા બ્રાહ્મણોએ ભોળા માણસોને ઠગવાના હેતુથી ઉપજાવી કહાડેલી આવી કાલ્પનિક કહાણી સાંભળી કણબીઓની હાડમારીના વખતમાં તેમની અજ્ઞાનતાનો લાભ લઈ તેમનાપર પોતાનો હંમેશાનો મહબ્બો બેસાડવા વહીવંચાના બાપ દાદાઓએ આ મુદ્દો ઉઠાવ્યો હોય તેમ જણાઈ આવે છે. તેના સત્યાસત્યપણા ઉપર આવતા પહેલાં આસ્થાને એટલું કહેવું અયોગ્ય નહીં ગણાય કે, વહેમ અને અસત્ય કલ્પનાઓનું ખંડન કરી લોકોમાં સત્ય વિચારો પ્રવર્તાવવાનો પ્રયત્ન

કરી રહેનાર ગુજરાતવર્નાક્યુલર સોસાઈટીએ પોતાની સંસ્થાના શુભ હેતુ તરફ લક્ષ આપી આવા નિર્માલ્ય લેખને નાપસંદ કરી કહાડી નાંખવો જોઈતો હતો. ખેર! બન્યું તે ખરૂં. નિબંધની અસત્યતા, તેમાં સમાયેલી આધાર વિનાની કલ્પનાઓ અને એવી નિરાધાર કલ્પનાઓને રિવાજ સાથે મળતી કરવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન અથવા તો નિષ્ફળ પરિશ્રમ તે નિબંધમાં જણાવેલ વસ્તુ સ્થિતિ તાદ્રશ્ય દેખાડી આપે છે; એટલે પ્રત્યક્ષ અસત્યને અસત્ય ઠરાવવાનો વધારે પરિશ્રમ કરવો તેમાં કેવળ ઉપયોગી સમય વ્યતિત કરવા ઉપરાંત અન્ય કાંઈ પણ લાભ નથી. વાચકવર્ગ આ નિબંધ વાંચતાં જો બુદ્ધિનો જરા ઉપયોગ કરવાની તસ્દી લેશે તો સહેજ જણાઈ આવશે કે આવી અસ્વાભાવિક વાતો કોઈ સાધારણ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યના મગજમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સંભવિતજ નથી. સબબ તે બાબતની સમાલોચના આટલેથીજ અટકાવી "કડવા પાટીદારો"ની ઉત્પત્તિ વિષે વહિવંચાઓ જે કહાણી કહે છે તે પણ કેટલી અસંભવિત અને અસ્વાભાવિક છે તે ઉપર પાઠકોનું નેક લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

વહીવંચાઓએ કહેલી ઉત્પત્તિની સમાલોચના.

બારોટોએ કલ્પી કહાડેલી કહાણીઓનું અવલોકન કરવાનું અનુકૂળ પડે તેવા હેતુથી તે બાબતને બે વિભાગમાં વહેંચી નાંખી છે. પહેલા ભાગમાં દેશાઈ પટેલોના વહીવંચાએ કહેલી ઉત્પત્તિની કહાણીની અને બીજા ભાગમાં અન્ય વહીવંચાએ ઉક્ત વિષયપર કહેલી કહાણીની સમાલોચના કરવામાં આવી છે.

દેશાઇ પટેલના વહીવંચાની કહાણી.

"ઉત્તર ખંડને વિષે જમદગ્નિ ઋષિનો પુત્ર ફરશુરામ થયો, તેણે ક્ષત્રિ બધા નીકંદન કર્યા. તેમાંથી દાનવો પેદા થયા અને તેઓ ઋષિ મુનિઓનાં યજ્ઞમાં વિઘ્ન નાંખવા લાગ્યા."

ફરશુરામે એકવીશવાર પૃથ્વી નક્ષત્રિ કરી અને ક્ષત્રિયોને શોધી શોધીને મારી નાંખ્યા તે વાતની શાસ્ત્રો સાક્ષિ પુરે છે પણ મરી ગયેલા સઘળા ક્ષત્રિયો રાક્ષસો થયા તેવું કયા શાસ્ત્રના આધારે ખડું કરેલું છે તે બતાવવા બારોટજી કૃપા કરશે કે? વળી આગળ ચાલતાં તેઓ દર્શાવે છે કેઃ—

"સઘળા ઋષિઓ મળી કૈલાસમાં મહાદેવજી પાસે ગયા ત્યારે મહાદેવજી પોતે અજંપાજાપ ધરી–સમાધી કરી બેઠા હતા, તેથી માતા અંબિકાએ તેમને આવવાનું કારણ પુછ્યું. ઋષિઓએ દાનવો તરફનું પોતાનું દુઃખ ગાયું અને તે પૈકી બાવન ઋષિઓએ રક્ષણ માગ્યું."

જ્યારે જ્યારે દાનવો તરફથી દેવોને કે ઋષિ મુનીઓને દુઃખ થતું ત્યારે તેઓ શંકરાદિ દેવોને વિનવવા જતા હતા; અને સઘળાઓ પોતાનું દુઃખ ગમે તે પ્રકારે દુર કરવાને પ્રાર્થના કરતા હતા. આમ છતાં આ વેળા તે સઘળામાંથી માત્ર બાવન જણાએજ શરણ માગ્યું એમ જણાવવામાં કોઇ અન્ય હેતુ હોવો જોઇએ એમ સ્પષ્ટ થતું નથી? બારોટજીને બાવન શાખોન બાવન પુતળાં કલ્પવાં અનુકૂળ પડે તેથી બાવન ઋષિઓ પાસેજ શરણ મગાવ્યું હોય તેમ જણાય છે. જો તેમ ન હોય તો સર્વ ઋષિઓએ શા માટે શરણ ન માગ્યું? આવી શબ્દે શબ્દે શંકાઓ ઉપજે તેવી તદ્દન અવ્યવસ્થિત કલ્પના કરી આ વહીવંચાજીના પૂર્વજોએ કાંઇ વિશેષ પ્રાપ્ત કર્યું નથી પણ પોતાનો ભાગ્યો તૂટ્યો પાટલો પાટીદારની પાટીમાં નંખાવ્યો છે. તેઓ વિશેષ જણાવે છે કેઃ—

"માતા અંબિકાએ બાવન ઋષિઓને ભભૂત લઈ પુતળાં કરવા હુકમ આપ્યો, બાવન જણે બાવન પુતળાં કર્યાં અને પછી પોતે હાથ મુકી સજીવન કર્યા તેથી કરડવા કહેવાયા. દેવીએ તેમના હાથે ઋષિઓનાં દુઃખ દૂર કરાવી અભયદાન અપાવ્યું."

દાનવોનો દાટ વાળી શિવના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા દેવીએ પુતળાં ઘડાવ્યાં! ચંડ, મુંડ અને મહિષાસુરાદિ અસંખ્ય દાનવોનો દાટ વાળનારી દેવીએ ઋષિમુનીઓનાં અનેકવાર આવાં આવાં કષ્ટો કાપ્યાં ત્યારે પુતળાં ઘડાવવાની તેને જરૂર ન પડી અને માત્ર આ પ્રસંગેજ ઉત્પન્ન થયેલ દાનવોને દફે કરવા તેમને પુતળાંની મદદની જરૂર પડી એ કલ્પનાજ કેવળ બાળક બુદ્ધિનું પરિણામ જણાય છે. મહા પ્રલય કાળમાં કાળી સ્વરૂપે લીલા કરી સમસ્ત બ્રહ્માંડને ડોલાવી નાંખનાર દેવી શું શું ન કરી શકે તેમ હતું?

કે તેમને આ સમયમાં પુતળાં ઘડાવવાની આવી બાળચેષ્ટા કરવી પડી? આ પ્રકારની કલ્પના તો કેવળ ભોળાં માણસને તેમની ઉત્પત્તિ દેવમાંથી થઇ છે, તેમજ તેઓના પૂર્વજો દેવીના સહાયક અંગ તરિકે કામ કરનારા હતા એવી વાતોથી ફુલાવી પોતાની ધારણા પાર પાડવા માટે કરવામાં આવી હોય તેમ લાગે છે. હોય તેથી અધિક વર્ણવવું યા ગમે તેવી કલ્પના કરી બંધ બેસતું કરવું એ બારોટોનો એક પ્રકારનો સ્વભાવજ હોય એમ ઘણાં દૃષ્ટાંતોથી જોઇ શકાય છે. વળી કેવળ બાવન પુતળાં કલ્પવા માટે એમ ધારી શકાય કે અમુક કાળે ઉત્પન્ન થયેલી કણબીની બાવન શાખાઓને આ પૂરાણિ હકીકત બંધ બેસતી કરવા આણી હોય એમ નીચેની હકીકતથી વધારે સ્પષ્ટ થઈ શકે છે.

"માંથે કર મૂકી સજીવન કર્યા માટે કરડવાં કહેવાણા. જે ઋષિના પુતળામાંથી જે વંશ થયો તે ઋષિ તે વંશના ગોત્ર દેવ ગણાયા ને તેથી બાવન ઋષિના બાવન શાખોના કરડવા કહેવાણા."

વાહવા! બારોટજી હદ કરી નાંખી! આ સિદ્ધાંત રચતાં રચતાં તો તમારા વડીલોની સઘળી કલ્પનાશક્તિ ખૂટી જવી જોઇએ. કડવાઓનાં જે બાવન કુટુમ્બો ઉત્તર હિન્દુસ્થાન માંહેનાં જુદાં જુદાં બાવન સ્થાનથી આવી ગુજરાતમાં વસ્યાં છે તેમને તેમનાં અસલ ગામો પરથી (જેમ હાલ પણ વિરમગામી, અમદાવાદી, વાડજા, લાંઘણજા, દેત્રોજા વગેરે સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય છે તેમ) બાવન શાખો મળેલી છે. આ ગામોનાં નામ પરથી મળેલી શાખોને બારોટજી ઋષિઓનાં નામ સાથે કેવી રીતે ઓઢવી દે છે તે સમજી શકાતું નથી. કયા કયા ઋષિઓના નામ પરથી હાલની કઈ કઇ શાખો થઈ છે, તે શાખોનાં નામ પરથી સમજી શકાય નહિ એવું છે. ઉલટું તેથી તો અમુક શાખના કણબી અમુક ગામથી આવેલા હોવા જોઇએ એમ સિદ્ધ થાય છે. આમ છતાં ખુદ બારોટજી જો તે બાવન શાખોના નામનો ઋષિઓનાં નામ સાથે કેવો સંબંધ છે એ હકીકત સ્ફુટ કરી સમજાવશે તો અમારી સમજપર નવો પ્રકાશ પડી તેમનો ઘણો આભાર થયો લેખાશે. વળી તેમણે કણબી શબ્દનો ધાતુ એવી રીતે શોધી કહાડયો જણાય છે કે "જે જે ઋષિયે બીરદ આપ્યું તે તે ઋષિનું કૂળ રાખ્યું તેથી કૂળ+બી= કૂળબી કહેવાણા." વાહવા! કણબી શબ્દનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પણ તેમની નવિન વ્યુત્પત્તિ અનુસાર ઠીક ઉત્પન્ન કર્યું જણાય છે! વળી એક એવી કલ્પના કરી છે કેઃ—

"માતાના વરદાઈ કરડવાઓએ દાનવ કાળભદ્ર માર્યો ને ઋષિઓનું રક્ષણ કર્યું, તેથી ઋષિઓએ તેમને ધોતી, પોથી, જનોઇ, ખટ્કર્મ અને તલવાર આપ્યાં. તે લઇને પછી બધાએ મળી બંધાવતી નગરી વસાવી અને ચારે ખુંટમાં આણ વર્તાવી. કેટલાક સમય પછી શ્રી રામચંદ્રજી વનવાસ નીકળ્યા ને દક્ષિણમાં પંચવટીએ આવ્યા. સીતાને ત્યાં મૂકી બંધાવતીથી કરડવાને બોલાવી કહ્યું કે હું આવું ત્યાં સુધી સીતાની ચોકી કરજો."

આ બંધાવતી ક્યાં આવી તથા તેનું અસલ નામ શું હતું તે કોઈ જગ્યાએ સ્પષ્ટ કરેલું જણાતું નથી. વળી શ્રી રામચંદ્રજીના વનવાસ સમયે કરડવા હતા તેવો બારોટજીની મુખજુબાની સિવાય અન્ય કશો આધાર નથી. પરન્તુ આ વાત સત્ય હોય તો આધાર હોવો સંભવિત છે, કારણ કે વનવાસમાં નદી ઉતારનાર ગોહક ભીલ અને સઘળા વનચર વાંનરો સુદ્ધાંતનું રામાયણમાં વર્ણન છે ત્યારે સીતાજીની ચોકી જેવું મહત્વનું કામ કરનારા કરડવાનું નામ નિશાન પણ તેવા વિસ્તીર્ણ પુસ્તકમાં ક્યાંઇ જડતું નથી તેનું શું કારણ હશે ? ગમે તે કારણ હો. કદિ મહાત્મા વાલ્મિકજી કે પછી તુલસીદાસજી સાથે કરડવાઓને કાંઈ પૂર્વનું વેર હોય ? પણ રામાયણમાં નામ ઠામ કે તેમની આવી ઉમદા ચાકરીનો કશો પણ ઉલ્લેખ નથી તે વાત સત્ય છે. વળી રામાયણના કાળમાં કણબી વગેરે જુદા જુદા સમાજના ભાગો પાડવામાં આવ્યા હોય એ શું સંભવિત છે ? શું ત્યારે હિન્દુસ્થાનમાં પડેલા જ્ઞાતિ વિભાગો આધુનિક નહીં પરંતુ પુરાણા છે ? આ બાબતજ અસત્ય છે, કારણ કે તે જમાનામાં ચારજ વર્ણ હતા, છતાં પણ કડવા કૂળ દિપક કોઈ જ્ઞાતિ બન્ધુ અથવા તેમના યશને જાળવી રાખવાનો આડંબર કરનાર બારોટજી જો હક્ક કરી રામાયણમાં આવો ઉલ્લેખ હોવાના મનોરથો કરતા હોય તો તેમના તેવા મનોરથોની હવાઈ મહેલાત પાયા વિનાની તેનો તેમણે ખ્યાલ રાખવો જોઇએ. પંચવટીમાં સીતાજીની ચોકી કરવા કરડવા રહ્યા હતા તે નહીં માની શકાય તેવી વાત છે, કારણ કે રઘુનાથજી જ્યારે કપટ યુક્ત મૃગને મારવા ગયા ત્યારે સીતાજીના સંરક્ષણ માટે પર્ણકુટી પર માત્ર લક્ષ્મણજીજ હતા અને તે સિવાય ત્યાં અન્ય કોઇ નહોતું એ વિશ્વ વિખ્યાત વાત છે, વળી જરા આગળ તપાસીએ અને જોઇએ કે એક અસત્યને સત્ય ઠરાવતાં કેટલાં અસત્યો કલ્પવાં પડે છે.

"એવામાં કૈલાસમાં માતા અંબિકાએ યજ્ઞ આદર્યો, બંધાવતીથી પોતાના

પુત્ર કરડવાને તેડાવ્યા પણ તે તો સીતાની ચોકીએ પંચવટીમાં હતા તેથી આવ્યા નહીં. માતા અંબિકાનો યજ્ઞ અપૂર્ણ રહ્યો તેથી કરડવાપર પોતે ક્રોધે ભરાયાં અને શ્રાપ આપ્યો કે જાઓ તમારાં બાર વર્ષે લગ્ન થશે, અને બાર વર્ષ સુધી દુકાળ પડશે.”

માતા અંબિકાએ ભલે યજ્ઞ કર્યો પણ કરડવાપર ક્રોધે શામાટે ભરાયાં? ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના વર્તમાનોને ઇચ્છા થતાંજ જાણી લેનાર દેવી અંબિકા, સીતાના સંરક્ષણમાં રોકાયેલા કરડવાના ધાર્મિક કાર્યને ન જાણી બારોટજીના કહેવા પ્રમાણે તેમને શ્રાપ આપે એ કહાણીમાં જરા પણ સત્યનો અંશ માલુમ પડતો નથી; પરન્તુ બાર વર્ષના દુકાળપર મુલત્વી રહેલ લગ્નક્રિયા દ્વારા બારવર્ષના લગ્નના રિવાજને ઉત્પત્તિ બતાવવા માટે આ જુઠી કલ્પના કરવામાં આવી હોય તેમ લાગે છે. બારોટજીએ આવી કપોળ કલ્પિત કલ્પના કરતા પહેલાં એટલો તો વિચાર કરવો જોઈતો હતો કે, ગુન્હો હતો તો માત્ર કરડવાનોજ હતો, કાંઇ આખી સૃષ્ટિનો નહોતો; છતાં પણ કરડવાના ગુનાહ માટે બાર વર્ષ સુધી અનાવૃષ્ટિ રાખી દુષ્કાળ પાડવામાં દેવીએ અન્ય પ્રાણીઓ માટે શુ કાંઇ પણ વિચાર નહીં કર્યો હોય? પારમાર્થિક કાર્ય કરતાં પણ દેવ કોપે અને તે પણ પોતાના સ્વાર્થને માટેજ! આવું બને ત્યાં દેવત્વ હોવું સંભવેજ કેમ? મૂર્ખ રાજ્યસાસનમાં પાડાના વાંકે પખાલીને ડામ દેવાની કહેતી પ્રચલિત છે તે પ્રમાણે દેવોનું રાજ્યસાસન પણ આવું મુર્ખાઇભરેલુંજ હશે કે કરડવાના ગુનાહ બદલ આખી સૃષ્ટિને દુઃખમાં દાબી દે? આ કલ્પનામાં શો હેતુ હશે એ ન સમજીશકાય તેવું હોઇ સત્યતો સાધારણ બુદ્ધીશાળીને પણ ક્યાંઈ ભાગ્યેજ જડી આવે તેમ છે.

“ કરડવાને ગોર નહોતા તે રામજી વનવાસથી પાછા આવ્યા ત્યારે પંચવટીમાં તેમને નાગર અને ઔદિચ્ય ગોર તથા બારોટ સ્થાપી આપ્યા.”

આ ત્રિપુટીની સ્વાર્થપરાયણતા વિષે આગળનાં પ્રકરણમાં અચ્છી રીતે વિવેચન કરીશું. આમ છતાં આ અસત્યની સાથે સાથે તેમની કહાણીમાં કેટલાક સત્યનો પણ સમાવેશ થયો લાગે છે; માટે જેટલે દરજ્જે તેમણે સત્ય જાળવી રાખ્યું છે તેટલે દરજ્જે તેમને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ. તેમની કહાણીની સાથે સાથે કહેવામાં આવતાં દેશાઈ પટેલોનાં સાખ કાવર, ગોત્ર ભારદ્વાજ, ત્રિ પ્રવર, શાખા માધ્યાયનિ, યજુર્વેદ, કુળદેવી અંબિકા, પૂજા કાવેરની ચામુંડાદેવીની અને શહેર કુશાવતી નગરી વગેરે પ્રાચિન

સાધનો ઈતિહાસ સાથે મળતાં આવે છે તેટલો પણ સત્ય ઈતિહાસ અમોને આવું પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મદદરૂપ થઈ પડયો છે તેને માટે અમે તેમનો આભાર માનીએ છીએ. જ્યારે દેશાઇ પટેલોના બારોટોએ ઉત્પત્તિ વિષે ઉપર મુજબ હકીકત જોડી કહાડી છે ત્યારે અન્ય વહીવંચાઓએ આ બાબત જુદીજ વસ્તુસ્થિતિ દર્શાવી છે છતાં ઉપરની કહાણીમાં જે અસત્ય વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેના કરતાં તેઓએ કાંઇપણ ઉણપ રાખી નથી; તે નીચેની સમાલોચના પરથી સ્પષ્ટ સમજાઈ આવશે.

અન્ય વહીવંચાઓએ કહેલી ઉત્પત્તિની કહાણી.

"એકવાર ત્રેતાયુગમાં શંકર ભગવાન દેવી ઉમા સહીત પતિતપાવની વારાણસી પુરી તરફ પ્રયાણ કરતા હતા. રસ્તામાં ઉંઝીઆ રાક્ષસનું અઘોર વન આવ્યું. દેવીને તરસ લાગી હતી તેથી શંકર તેમને તે વનમાં મુકી પાણીની શોધે નીકળ્યા. રૂષિ મુનીઓને મોહ ઉપજાવે તેવો પવિત્ર—સાત્વિક ગુણના સામ્રાજ્ય યુક્ત સરસ્વતિનો રમણિય તટ નજરે પડયો ને તેમને એકાએક તપ કરવાની ઇચ્છા થઇ આવવાથી ત્યાં આસન લગાવી બાર વર્ષની સમાધી કરી."

આ પ્રમાણે પોતાનાં પટરાણીને વન વગડામાં તૃષાતુર મુકી તપ કરવા બેસી જાય તેવી શંકરની બેદરકારીનું ચિત્ર ચિતરતાં બારોટોએ પણ તેજ સમય ઉપર દૃષ્ટિ રાખી જણાય છે. તેઓને એ ખ્યાલ પણ આવ્યો જણાતો નથી કે અંધકારનો જમાનો બદલાઇ આગળ વિદ્યાનો જમાનો આવશે ત્યારે આવી અક્કલ બહારની વાતો મનાશે નહીં. માત્ર તે સમયના જન સ્વભાવ પ્રમાણે ચિત્ર ચિતરી નાંખી તેમણે દેવદેવીઓની હાંસી કરાવી છે. ત્યાર પછી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

"શંકરની રાહજોઈ થાકેલાં દેવી પાણી શોધતાં શોધતાં દૂધીઆ કૂઇ પર આવ્યાં, પાણી પીધું અને પતિની શોધે નીકળ્યાં. સરસ્વતિના કાંઠાપર આવ્યાં ત્યાં સુંદીર માટી જોઈ રમન રચી ને ૧૦૫ પુતળાં બનાવ્યાં. કૃષ્ણજીએ નારદજીને મોકલી દેવીને કહાવ્યું કે તમે સૃષ્ટિ રચો, બ્રહ્માજી જીવ મૂકશે, આપનાં ઘડેલાં પુતળાં હવે ભાંગે નહીં."

ઉત્પત્તિનો સમય બારોટો પણ ત્રેતાયુગનો બનાવે છે, આ બીના કેટલી બધી બીનપાયાદાર છે તે આપણે આગલાં પ્રકરણમાં સવિસ્તર તપાસી ગયા છીએ, કૃષ્ણે નારદદ્વારા સંદેશો કહાવ્યાનું વર્ણવ્યું છે; પણ ત્રેતાયુગમાં

કૃષ્ણભગવાનની હયાતી નહોતી. તેઓશ્રી તો કળિયુગની શરૂઆતમાં હતા. અહીં પણ દેવી પાસે માટીનાં પુતળાંમાંથી ઉત્પત્તિ કરાવી છે અને એવી કુદરતના ક્રમ વિરૂદ્ધની કલ્પના માટે વારંવાર પિષ્ટ પેષણ કરવું તે યોગ્ય ગણાય નહીં. બારોટજી આગળ વધીને જણાવે છે કે:—

"દેવીને પૂતળાં ઘડી સૃષ્ટિ રચવાનો સંદેશો કહી નારદજી શંકરભગવાન તપ કરતા હતા ત્યાં ગયા અને કહ્યું કે મહારાજ તમારી ગેરહાજરીમાં દેવી ઉમાએ ૧૦૫ બાળકો ઉત્પન્ન કર્યા છે. આ સાંભળી શંકર કોપાયમાન થયા પણ ઉમા પાસે આવી માટીનાં પૂતળાં જોઇ શાન્ત થયા."

નિચનાની પરિસીમાએ પહોંચી ગયેલી આવી વાતો નારદ જેવા પરમ ભક્ત, શંકર ભગવાન પાસે જઈને કુહે તે કેવી રીતે મનાય? બારોટોએ આવી બીના પોતાની પોથીમાં ગોઠવી કહાડી ભક્ત નારદજીની અને સર્વજ્ઞ ભગવાન શંકરના સર્વજ્ઞપણાની તેમજ મહાદેવી ઉમાના સતિત્વપણાની ખરેખરી હાંસી કરાવી છે, જે કોઇ પ્રકારે સહન થઈ શકે તેવી નથી. આપણા દેવદેવીઓ પર આવો અનર્થકારક આક્ષેપ કરતાં તેમણે એક મૂર્ખ બાળકના જેટલો પણ વિચાર કરવાનો વખત લીધો નથી અને યદ્દવા તદ્દવા ભરડી નાંખ્યું છે. આ પ્રમાણે દેવમાંથી ઉત્પત્તિ વર્ણવવામાં કદાચ મૂળ કલ્પનાકારનો હેતુ પોતાના જીવનના આધારભૂત કણબીઓની મોટાઈ વર્ણવવાનો હશે છતાં તેમાં માનુષિક કાર્પણ્યતાનું દેવોમાં આરોપણ કરી ક્ષણિક હાસ્ય અને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવવા સિવાય તેઓએ વિશેષ કર્યું હોય તેમ જણાતું નથી. વળી પોતાની અને પોતાના સહાયક બ્રાહ્મણોની પણ સાથે સાથે શ્રેષ્ટતા દર્શાવવાને તે કલ્પના ઘડી કહાડી છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

"પુતળાંને સજીવન કરવા અને પરણાવવા દેવીએ શંકરને વિનવ્યું. શંકરે પોતાના ભવ્ય લલાટમાંથી નાગર અને ઔદિચ્ય ગોર તથા બારોટ! પેદા કર્યા!"

ઠીક છે! બારોટજીએ પોતાના તેમજ બ્રાહ્મણના લાભ તરફ ઠીક દૃષ્ટિ વાપરી છે! પરંતુ તેમ કરતાં એ વાત તેમના ધ્યાનમાં રહી નથી કે ત્રેતાયુગના સમયમાં આજે આપણે જોઇએ છીએ તેમ બ્રાહ્મણોની ૮૪ જુદી જુદી જ્ઞાતિઓ નહોતી, સઘળા બ્રાહ્મણોનો એકજ વર્ગ હતો છતાં વહીવંચાઓ, તે યુગમાં શંકરના લલાટમાંથી નાગર અને ઔદિચ્યની ઉત્પત્તિ

બતાવી પોતાની વાતના અસત્યપણામાં ઓર વધારો કરે છે. નાગરોની ઉત્પત્તિનો “ નગર ખંડ ” નામે ગ્રંથ તેમની આ પ્રકારની ઉત્પત્તિથી તદ્દન વિરૂદ્ધ જાય છે; એટલે કે નાગર બ્રાહ્મણો કણબીઓને પરણાવવાના પારમાર્થિક કાર્ય માટે શંકર ભગવાનના લલાટમાંથી કૂદી પડવાની વાતનો તેમાં કશો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. તેમજ ઇ. સ. ૯૮૦ લગભગમાં ગુજરાતના રાજા મૂળરાજ સોલંકીએ રાજ્ય લોભથી માતૃપક્ષની કરેલી હત્યાના પ્રાયશ્ચિત નિવારણાર્થે ઔદિચ્યોને ઉત્તરમાંથી બોલાવી શ્રી સ્થળ–સિદ્ધપુરમાં વસાવ્યા હતા. જે ઇતિહાસોમાં પ્રસિદ્ધ છે. એટલે હવે નાગર અને ઔદિચ્યની ઉત્પત્તિ ને કણબીની ઉત્પત્તિ તથા ત્રેતાયુગના જમાના સાથે લેશ પણ સંબંધ થઈ શકતો નથી; એટલું જ નહિ પરન્તુ નાગર તથા ઔદિચ્યની ઉત્પત્તિની આ બીના તદ્દન ખોટી પડે છે. વળી બ્રાહ્મણોની સાથે શંકરના ભવ્ય લલાટમાંથી બારોટ ઉત્પન્ન થવાની કલ્પના પણ અનાયાસે મારી જાય છે એમ સમજુ પુરૂષોને સહેજ ખ્યાલ થઇ શકે તેવું છે. અગળ ચાલતાં બારોટજી જણાવે છે કેઃ—

“નાગર ગોરે પોતાના મહૂર્ત પ્રમાણે કેટલાંક વરકન્યા પરણાવ્યાં; પણ બીજાં હાજર નહોતાં તે આવ્યાં ત્યારે તેમને પરણાવવા શંકરે નાગર ગોરને કહ્યું, એટલે તેણે કહ્યું કે હવેતો બારે વર્ષે પરણશે! તેથી ઔદિચ્યને આજ્ઞા કરી, પ્રત્યુત્તરમાં તેણે કહ્યું, કે હું પરણાવું તેમાં મને શો લાભ?” શંકરે કહ્યું, કળીયુગમાં જ્યારે નાગર જડશે નહીં ત્યારે તમારૂં સન્માન થશે; તેથી તેણે પોતાના ગુરૂ માંડવ ઋષિના નામથી માંડવ રાત્રિનું લગ્ન કલ્પી બાકીનાંને પરણાવ્યાં.”

ધન્ય છે! બારોટજીની બુદ્ધિને! શંકર ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ કરનાર નાગર ગોર શું તેમના પ્રતાપથી અજાણ હતો? કદિ નહીં. ત્યારે તેણે શંકર ભગવાનના હુકમનું પાલન કેમ ન કર્યું? ઔદિચ્યોએ પણ પોતાની સ્વાર્થપરાયણતાનો અચ્છો લાગ સાધ્યો કહેવાય! વળી નાગર ગોરને મહૂર્ત ન જડ્યું ત્યારે શું સ્વાર્થમાં અંધ થયેલ ઔદિચ્ય ગોરે ખોટું મહૂર્ત કહાડી પરણાવ્યાં? શું તે વેળાના બ્રાહ્મણો શંકર ભગવાનની સાનિધ્યમાં પણ આવા સ્વાર્થ સાધુ બની અંન્યનું અહિત્ત કરનારાજ હતા? આ પ્રશ્નનો કદિ બારોટજી અમને અને વાચક વર્ગને ખુલાસો ન આપે તો કાંઈ નહીં પરંતુ તે નાગર અને ઔદિચ્ય ગોરના પુત્ર પરિવારને આપશે તોપણ

તેમનો આભાર માનીશું. આવા ગપગોળાથી નિર્દોષ બિચારા નાગર અને ઔદિચ્ચોની મોટાઇ વર્ણવવાને બ્હાને કડવી બદનક્ષીજ કરાઈ છે. કુલનો દંડો, આંલવર અને નાતરૂ તો "કડવા નિબંધ"ના પ્રયોજકની પેઠે બારોટજીએ પણ કરાવ્યું છે અને એ માન્યતાની મૂર્ખાઇમાં તો તેઓ એક બીજા કરતાં ઉતરી ગયા નથી.

બારોટજીએ વાર્તાની યોજના કરતાં એ પણ ખ્યાલમાં રાખ્યું નથી કે હમણાં દૂધીઆ કૂઇને નામે ઓળખાતો કૂવો ત્રેતાયુગથી અત્યાર સુધી એક સરખા નામે કેવી રીતે હયાત રહ્યો હશે? કાળના ચક્રમાં સ્થિત્યાંતર થતી શ્રીરામચંદ્રજીની અયોધ્યા, રાવણની લંકાં અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની દ્વારિકાં જેવી જબરજસ્ત રાજ્યનગરીઓનાં પણ અસલ સ્થાન નિશંક શોધી શકાતાં નથી તો ત્રેતાયુગનો દૂધીઓ કૂવો હિમાચલ અને મેરૂપર્વતની માફક શી રીતે અચલ રહ્યો હશે?, તે જાણવું એ ઓછી અજાયબીની વાત નથી.

આ બીના વહીવંચાના ચોપડા પરથી મળી આવી છે, અને તેમણે નાગર, ઔદિચ્ય અને બારોટો, જેમના વંશ પરિવારની આજીવિકાનો લાંબા સમયથી કણબીઓની લગ્ન પદ્ધતિ પર સારો આધાર રહેલો છે, તેમની મહત્તા વધારવા અને ભલા દિલના કણબીઓના કાળજામાં તેમના પ્રતિ સદાને માટે પૂજ્ય બુદ્ધિ કાયમ રાખવા, પોતાની ઉત્પત્તિ તેમના (કણબીના) હિતને માટે શંકર ભગવાનના ભવ્ય લલાટમાંથી કલ્પિ કહાડી છે, પરંતુ આવી અસ્વાભાવિક કલ્પનાને પરિણામે તેમની સઘળી હકીકત મારી જાય છે. વળી તેમણે કુદરતી ક્રમથી વિરૂદ્ધ એવો પૂતળાંમાંથીજ ઉત્પત્તિનો આધાર લીધો છે અને તે સાથે અતિશય અજાયબીની વચ્ચે ઉત્પત્તિના પ્રયોજકે [illegible]નની પદ્ધતિને પણ સીકડી ઘાલી છે. આ પરથી સહજ એવું અનુમાન [illegible] છે કે, આ રીતે વર્ણવેલી ઉત્પત્તિ અને લગ્ન પદ્ધતિ બન્ને બાબતો કેવળ બાળક મગજની કલ્પના માત્રજ છે, અને તેને આધારભૂત ઠરાવી શ્રદ્ધાળુ અને ભોળાં હૃદયોમાં, તે સાચી છે એમ ઠસાવવાને તેમાં જમાનાનો લાભ લઈ દેવ દેવીઓના નામે વાતો કરવામાં આવી છે. આમ છતાં તેમની આ પ્રકારની વાતોને કોઇ સબળ આધાર વા બુદ્ધિગમ્ય પ્રમાણ ન હોવાથી, એક નિરાધાર વસ્તુને બીજી નિરાધાર વસ્તુના આધારે રાખતાં જેમ બન્ને વધારે જલ્દીથી પડી જાય છે, તેમ આ બંને વાતો સહેલાઇથી અસંભવિત

માલૂમ પડી આવે છે, અને તેથી તેના પ્રયોજકનો પ્રયત્ન ફોકટ જવા ઉપરાંત તેમના વિષે સમજુ વર્ગમાં વધારે અણગમો ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે.

ઉપરની દંતકથાઓ સિવાય વળી આપણી ઉત્પત્તિ વિષે “ બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડ ”ના કર્તાએ પણ અકારણ એક ગપગોળો ગબડાવ્યો છે; તો તેનું પણ આ સ્થાને અવલોકન કરવું યોગ્ય છે કે જેના પરિણામે અસત્ય લય પામી સત્ય પ્રત્યક્ષ થઈ શકે.

પ્રકરણ ૪ થું.

“ બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડ ”માં ગબડાવેલા ગપગોળાનું ચુર્ણ.

હ્મણોત્પત્તિ માર્તંડ ” ના લેખક ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ હરિકૃષ્ણ વ્યંકટરામ શર્મા પોતાના સદરહુ ગ્રંથમાં લખે છે કે;—

“ રામના પુત્ર લવ કુશ સિદ્ધપુર યાત્રાર્થે ગયા, ત્યાંથી પાંચ ગાઉ પર ઉમાદેવીના દર્શન માટે ઉંઝે ગયા. દેવીની સેવા માટે ત્યાં રહેતા ગરિબ શુદ્ર ખેડુતોમાંથી લવ કુશે યોજના કરી, તેપરથી તેઓ લેઉવા અને કડવા કહેવાયા.”

આ ઉલ્લેખથી પ્રથમ પ્રશ્ન એ ઉત્પન્ન થાય છે કે, રામના પુત્ર લવ કુશ ત્રેતાયુગના સમયમાં થઇ ગયેલા છે, અને ઉંઝા ગામ તથા ઉમિયાદેવીના સ્થળનું ઇ. સ. ના બીજા સૈકા સુધી નામ નિશાન પણ નહોતું. ત્યારે **મૂલોનાસ્તિ કુતો શાખા** એ ન્યાયે લવ કુશ સિદ્ધપુરથી ઉમિયાજીનાં દર્શન કરવા સારૂં ઉંઝે ગયા એવાત માનીજ શકાય કેમ? વળી લવ કુશ સિદ્ધપુર યાત્રાર્થે આવ્યા હતા એ વાત રામાયણ કે કોઈ પુરાણોમાં પણ નથી, તો પછી પંડિતજીએ લવ કુશ સિદ્ધપુર યાત્રાર્થે આવ્યા હતા તે પ્રકરણ કયા પુરાણના પાનામાંથી શોધી કહાડયું? તેના સ્પષ્ટ ખુલાસાના અભાવે અસત્યને આધાર નહીં એમજ કહેવું જોઇએ. પંડિતજીને

અમે માનપૂર્વક પુછીએ છીએ કે, જેને માટે હૃદયમાં પુષ્કળ પૂજ્યતાની લાગણી હોઈ હજારો કોષોનું અંતર વટાવી લવ કુશ યાત્રાર્થે આવ્યા હતા, તે મહામાયા ઉમાદેવીની સેવા માટે તેઓ શુદ્રોની યોજના કરે એ કેટલી અજાયબી ભરેલી બીના છે? પંડિતજીએ કડવા લેઉવાને માટે લખ્યું તે તો ઠીક, પરંતુ જગન્નિયંતા શ્રી શંકર ભગવાનનાં અર્ધાંગના માટે કેટલા હલકા વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે પણ વિચારવા જેવી વાત છે. શું વર્ષોનાં વર્ષો સુધી તપશ્ચર્યા કરી કૈલાસપતિને વરનાર ઉમાદેવી શુદ્રો થકી સેવવા યોગ્ય હતાં? કદાચ તેવા સ્થળમાં અન્યનો અભાવ હોય તો જેને માટે પોતાના હૃદયમાં પૂજ્યતાની અતિ લાગણી છે તેવા સામ્રાજ્યના અધિપતિ-લવ કુશ એને માટે બીજી વ્યવસ્થા કરવા શું અશક્ત હતા? શું લવકુશ સિદ્ધપુરથી ઉંઝે ઉમાદેવીની યાત્રા કરવા ગયા ત્યાં સુધી દેવીની સેવા કરનાર કોઈજ નહીં હોય? અને કોઈ ન હોય તો તે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં કેવી રીતે? ખેડુત શબ્દ દ્વિજનું અભિધાન છે, છતાં પંડિતજીએ તેને શુદ્રનું વિશેષણ લગાડવામાં ખરેખર પંડિતાઈને હજારો હાથના કૂવામાં ઉતારી દીધી જણાય છે; નહીં તો જે કાળમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્ય અને શુદ્ર એવી ચાર જ વર્ણ હતી, તે કાળમાં લેઉવા, કડવા વગેરે જ્ઞાતિ ભેદ પાડી તેમનામાં શુદ્રતાની કલ્પના કરી છે, એજ તેમના ઉલ્લેખની અસત્યતા સ્પષ્ટ કરી આપે છે. બીજું વધારે તો નહીં પરંતુ તેમના કર્મ તરફ દૃષ્ટિ કરી અનુમાન ઉપર આવ્યા હોત તો આવી ધૃષ્ટતા કરવાની તેમણે લેશ પણ હિંમત કરી હોત નહીં. વળી તેઓ આગળ જણાવે છે કે;—

"કડવા દેવીની ગાયો ચારવા ગયા હતા, એ દરમ્યાન લગ્નનું મહૂર્ત આવ્યું, તેથી લેઉવાને પરણાવ્યા અને કડવા રહી ગયા. રહી ગયેલ કડવાએ અસંતોષથી માતાજીને પ્રાર્થના કરી ત્યારે "તમારા વિવાહ બારે વર્ષે થશે" તેવું દેવીએ વચન આપ્યું."

જેમ આપણા શર્માજીએ જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો વિચાર કરવા તકલીફ લીધી નથી, તેમ શું આપણા હિન્દુ દેવ દેવીંઓ પણ વિચાર કર્યાં વિના "બારે વર્ષે વિવાહ આવશે" તેવું યુક્તિ વિનાનું બોલી ગયા હશે? આગળના અવિદ્યાના અંધકારમય જમાનામાં કેટલાક સ્વાર્થપરાયણ પુરૂષોએ પોતાના વંશજોના નિર્વાહને માટે આપણા દેવ દેવીઓના સંબંધમાં યદ્ધવા તદ્ધવા લખી કહાડી તેમને આજના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વાદીઓ અને અન્ય

ધર્મના પાદરીઓ વગેરેની નજરમાં હલકાં પાડી નિંદા કરવાનાં કારણો આ-પ્યાં છે, તેમાં શર્માજી પણ આવું લખી કહાડી એક બાબતનો વધારો કરે છે. તેઓ જણાવે છે કે;—

" ઉંઝામાં ઉમાદેવીનાં કમાડ બાર વર્ષે કણબીનાં લગ્નો આવે ત્યાં સુધી સદૈવ બંધ રહેતાં હતાં, લગ્ન સમયે પૂજારાને સ્વપ્ન થતું અને કમાડ ખુલી જતાં. "

જો કમાડ સદૈવ બંધજ રહેતાં હતાં તો લવ કુશ કોનાં દર્શન કરવા ગયા હશે? અને કડવા લેઉવાની યોજના ક્યાં દેવીની પૂજા માટે કરવામાં આવી હશે? પોતાના કોઇ ભક્તને નહીં પણ ભાડુતી પૂજારાને દેવી સ્વપ્નમાં આજ્ઞા આપે તે વાત આ જમાના માટે તદ્દન અયોગ્ય છે. આવાં પરસ્પર વિરોધા-ભાષનાં વચનો એકજ વિષયમાં હોંવાનું પ્રતિત થતાં શર્માજીએ પ્રતિપાદન કરવા ધારેલી બીના ઉલટી વધારે બિનપાયાદાર બનતી ગઈ છે. આમ છતાં પણ પોતાની કલ્પિત કહાણીના આધારમાં તે જણાવે છે કે;—

" આ વૃત્તાંત શિષ્ટોના મહોઢાથી સાંભળીને વર્ણવ્યું છે. "

આજકાલના છાપખાનાના જમાનાને લીધે જાહેરમાં આવેલાં શાસ્ત્ર-પુરાણો અને ઇતિહાસો વગેરે સાધનો દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્તિના સઘળા રસ્તા ખુલ્લા થઈ જવા છતાં, આવા પ્રકારના પાયા વિનાના ગપગોળા ગબડાવવા માટે મધ્ય કાળના જમાનાથી આજસુધી પોતાનું સેંકડો વર્ષોનું આયુષ્ય કાયમ રાખી રહેલા તે મહા શિષ્ટ પુરૂષો કયા ગીરિની કંદરાને દિપાવી રહ્યા છે, તે બતા-વવા શર્માજી કૃપા કરશે કે?

શર્માજીના આ પુસ્તકનું એક અચ્છુ દૃષ્ટાંત વાંચકો સમક્ષ રજુ કરી, એ જણાવવાની ઇચ્છા છે કે, વિદ્યાપાસનાના જાગતા જમાનામાં પણ હરિ-કૃષ્ણજીએ આ પુસ્તક લખી કહાડી ગપગોળાનો એક સારો જથ્થો પોતાના પુસ્તક રૂપી તોપખાનામાં સંગ્રહી રાખ્યો છે. જ્યારે આવા શાન્તિ અને પ્રકાશના જમાનામાં પણ, આવાં પુસ્તકો પ્રતિપાદન કરનારા હિંમતેમર્દ હયાત છે તો, જે સમયમાં નિશદિન જાનમાલની સલામતી માટે અસ્વસ્થ બની આણસોને અંધકારમાં રહેવાનું હતું, તે સમયે એકાદ હોંશીઆર માણસ સંસ્કૃત શ્લોકો બનાવી પુસ્તકના રૂપે પાતાળમાં સંગ્રહી અમુક કાળે તેનાં પાનાં પુરાણાં બનતાં બહાર કહાડી પાટીદારોનાં ભલાં અને શ્રદ્ધાળુ અંતઃકરણોમાં

તેમાંની હકીકતોને દેવ દેવીઓના નામે કેટલી સહેલાઇથી સાચી મનાવી શકે, તે સહજ વિચારે સમજી શકાય તેવું છે. આમ છતાં શર્માજીએ વિચારવું ઘટતું હતું કે હવે તે અંધકારના જમાનાનો લોપ થઈ સારાસારના વિચારનો પ્રકાશ મનુષ્ય અંતઃકરણોમાં પ્રકાશિત થવા લાગ્યો છે; અને તેથી તેમનો આ પ્રકારનો પ્રયત્ન કેવળ અકાલિન હોઇ નિરર્થક થઈ પડે એમ છે. જેઓના સંબંધમાં તેમણે આ પ્રયોગ પ્રયોજ્યો છે, તેઓ તેનું રહસ્ય–સત્ય સારી રીતે સમજી ગયા છે કે, આ બધી અસ્વાભાવિક વાતો ૧૩મા સૈકા પછીની અંધાધુનીમાં સ્વાર્થપરાયણ લોકોએ ચલાવી, અને અસ્વસ્થ દશાંવશ સરલ અંતઃકરણના પાટીદારોએ અંધશ્રદ્ધાળુ બની માની લીધી હતી. તેમના આવા આધાર વિનાના લખાણ પરથી છેવટે એવા સિદ્ધાંતપર આવી શકાય કે, તેમણે જેમ બીજી બધી જ્ઞાતિઓ માટે યથેચ્છ લખ્યું છે તેમ કણબી જ્ઞાતિ માટે પણ તેમને શુદ્રની પંક્તિમાં મુંકવાનું પ્રથમથીજ નિર્માણ કરેલું હશે, અને પોતાની એ કલ્પનાને લક્ષ્યબિંદુ કરી સદરહુ જ્ઞાતિમાં ઉત્પત્તિ અને લગ્ન પદ્ધતિના ચાલતા વાયરાને આધારે પોતાની જાતે સંસ્કૃત શ્લોકો બનાવી આ હકીકત લખી કહાડી હશે. આમ છતાં તેજ પ્રસંગે તેમને પૂતળાંમાંથી ઉત્પત્તિ થવાની અસ્વાભાવિક વાત ઠીક ન લાગવાથી, ભવિષ્યમાં એક શાસ્ત્ર તરિકે માનનીય કરવા ધારેલ પોતાના પુસ્તકને વધુ શંકાશીળ ન બનાવવા, તેમણે તેવા પ્રકારની ઉત્પત્તિ લખવાનું બાજુપર રાખી એડનું તેડ વેતરી નાંખી કલ્પનાના આધારે લગ્ન પદ્ધતિ ચિતરી કહાડી વિષયાંતર કરેલું છે. જે તરફ વાંચક વર્ગનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે. શર્માજીએ પુસ્તકના વિદ્વાન લેખક તરિકે જાણી જોઈને આ ગંભીર પ્રકારની ભૂલ કરી છે કે કેમ તે કહી શકાય નહીં, પરંતુ અસત્ય એવી અજબ વસ્તુ છે કે તે તેના પ્રયોજકને ભૂલાવ્યા વિના રહેતી નથી. વળી તેમણે આવું ચિત્ર ચિતરતાં જમાનાનો પણ વિચાર કર્યો નથી. જાનમાલની સલામતીની શંકામાં ને શંકામાં સત્ય હકીકતનું જ્ઞાન મેળવવા તરફ લક્ષ ન આપી શકાય તેવો અલાઉદ્દીન ખીલજી, મહમદ ગાંડો કે સિકંદર લોદીનો આ અફગાન સમય નથી; પરંતુ નેક નામ સાર્વભૌમ બ્રિટીશ સિંહના રાજ્ય અમલનો પુરેપુરો પ્રકાશિત વખત છે, એટલે કણબીઓ હવે મૂઢ અને નિરક્ષર રહેવા પામ્યા નથી કે હરિકૃષ્ણ શર્માનું " આ વૃતાંત મેં શિષ્ટોના મુખથી સાંભળ્યું છે. " તે કથન તરત માની લે. આજકાલ એવા તડાકીઆ શિષ્ટો ભાગ્યેજ મળી આવે તેમ છે, હાલ તો એવા ગપ-

ગોળા ગબડાવનાર શિષ્ટોને તેમની લાયકાત મુજબ વધાવી લેનારો જમાનો તૈયાર થઇ ગયો છે, એટલે હવે સાચી જ્ઞાન ગોષ્ટિ કરવાનોજ સમય આવી લાગ્યો છે. જે વાતને ખાસ ઈતિહાસ કે શાસ્ત્રોના આધાર નહીં હોય તેવી અસ્વાભાવિક વાતોનાં સઘળાં પોથાં થોથાં,નવા જમાનામાં નીકળેલી વિવિધ નામધારી વોશીંગ કંપનીઓ દ્વારા વિદ્વાનો ધોઇ નાંખવાનો ધંધો લઈ બેઠા છે. તેથી કહેવાતા શિષ્ટોના મુખપાઠની યોજના આ જમાના માટે હવે નકામી છે. વળી કણબીઓને ઉપવિતનો અધિકાર હોવા છતાં અને તેઓનાં પ્રત્યક્ષ કર્મો દ્વિજનાં હોવા છતાં તેમને એકદમ "કડવે લેઉવે શુદ્ર હે" આ વિશેષણ લગાડી દઈ મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાની મોટી હિમ્મત કરવામાં પોતાની કિમ્મત કરાવવા કરતાં પંડિતજીએ વિશેષ પ્રાપ્ત કર્યું હોય એમ લાગતું નથી.

પંડિતજી રચિત આ પુસ્તક માંહેના વિચારો માટે અમારે આ સ્થાને ટીકા કરવી પડી છે, તેને માટે અમે દિલગીર છીએ, પરંતુ સામ્પ્રત સમયે સત્યાસત્યનું સ્ફોટન કરી અમુક કોમની ઉત્પત્તિ લખનાર વ્યક્તિ, બીજી કોમોની આધાર વિનાની કહાણીઓ લખી તેમને ઉતારી પાડવાનો યત્ન આદરે, તે તરફ સત્યતાની ખાતર અમારે જમાનાનું ધ્યાન ખેંચવું જોઇએ.

હવે આપણે "લેઉવા પુરાણ" તથા "વડનગરા કણબીની ઉત્પત્તિ" નામક પુસ્તકોનું નિરીક્ષણ કરવું અવશેષ રહે છે, તો તે પુસ્તકોમાં આ વિષયને સંબંધ રાખનારી હકીકતોનું આગળના પ્રકરણમાં અવલોકન કરીશું.

પ્રકરણ ૫ મું.

" લેઉવા પુરાણ " તથા " વડનગરા કણબીની ઉત્પત્તિ" નામક પુસ્તકોની સમાલોચના.

લેઉવા પુરાણનો સાર અને સમાલોચના.

સુંદરા નિવાસી ભટ્ટ ગોરધનરામ સદારામે કડવા લેઉવા કણબીની ઉત્પત્તિ વિષે જે લખ્યું છે તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

"એક વખતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર જગતના કલ્યાણને માટે એકઠા મળી વિચાર કરતા હતા, એવામાં અસૂરોના ભયથી ભયભિત થયેલા રૂષિઓએ આવી દેવાધિદેવોની પ્રાર્થના કરી શરણ માગ્યું. બ્રાહ્મણોના દુઃખની આ બીના સાંભળી યોગેશ્વર શંકરને અપાર ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો, તેથી પોતે બે શિવકુમારોને ઉત્પન્ન કર્યા અને રાક્ષસોનો સંહાર કરી ઋષિઓના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવાનો તેમને હુકમ આપ્યો. બંને શિવ કુમારો શંકરને વંદન કરી યુદ્ધ માટે દાનવો પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયા, જ્યાં મહા દારૂણ યુદ્ધ થતાં દાનવોની સખ્ત હાર થઇ. એથી દેવોનાં દુદંભી વાગ્યાં, પુષ્પની વૃષ્ટિ થઇ અને ઋષિ · મુનિઓએ તેમને આશિર્વાદ આપ્યા. ઋષિઓનો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને પરિપૂર્ણ થતાં બંને શિવ કુમાર સ્વયંભૂ પાસે કૈલાશમાં પાછા આવ્યા. તેઓ સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી ઉભા રહ્યા એટલે શંકર ભગવાને તેમને તપ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો. તેથી હિમાલયમાં જઈ તેમણે ઉગ્ર તપ આરંભ્યું. તેમના ઘણાં વર્ષો સુધીના એવા તપથી ઇંદ્રને ભય ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેણે તેમને તપોભંગ કરવા અપ્સરાઓ મોકલી. તેઓએ આવી આ બંને કુમારોને છળી તપોભંગ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. શિવ કુમારનું ધ્યાન ભંગ થતાં તેમનાં ચક્ષુમાંથી અગ્નિની જ્વાળા નીકળી, જેથી અપ્સરાઓ બળીને ભસ્મિભૂત થઇ ગઇ. આથી કુમારો ઘણા દિલગીર થયા અને આંતર્દૃષ્ટિ કરી ધ્યાનમાં જોતાં તેઓને ઇંદ્રનું કપટ જણાઈ આવ્યું. બંન્નેએ કોપાયમાન થઈ ઇંદ્રને શાપ આપ્યો, તેથી દેવોને અર્ભકાસૂર રાક્ષસનો

ભય ઉત્પન્ન થયો. એક દિવસે તે દાનવના પુત્રો લાગ જોઇ ઇંદ્રાસનની છુપી રીતે ચોરી કરી ગયા, જેની બારિક તપાસ કરતાં પત્તો લાગ્યો. તેથી દેવ દાનવો વચ્ચે જબરૂ યુદ્ધ થયું, તેમાં દેવતાઓ હાર્યા, એટલે ઇંદ્રે વિષ્ણુ લોકમાં આવી વિષ્ણુનું શરણ માગ્યું. વિષ્ણુએ તેને શંકર પાસે જવાની ભલામણ કરી તેથી તેણે કૈલાશમાં આવી શંકરની સ્તુતિ કરી. શંકરે પ્રસન્ન થઇ તેને શિવકુમાર પાસે જવાનું કહ્યું. શિવ કુમારના આશ્રમપર આવી ઇંદ્રે મદદ માટે તેમને કહ્યું, જેથી બંને શિવકુમાર ફરીથી યુદ્ધે ચઢયા અને દાનવોને સખ્ત હાર આપી. વિજયી શિવકુમારોનો સ્વર્ગમાં ભારે સત્કાર થયો. તેઓ ફરીને તપ કરવા જવાની તૈયારીમાં હતા, એટલામાં તો દેવમુનિ નારદે આવી ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાનો તેમને ઉપદેશ કર્યો. તેઓએ અપ્સરાઓ સાથે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડયો અને બે પુત્રો થયા. કેટલાંક વર્ષો પછી નારદના ઉપદેશથી તેઓએ સંસારનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે અપ્સરાઓ ઘણી દિલગીર થઇ અને સ્વર્ગમાં ગઇ. શિવકુમારના બંને પુત્રોને નારદજીએ કૈલાસમાં લઈ જઈ શંકરને સોંપ્યા. કેટલાક સમય પછી રામચંદ્રજીના વંશજ પૂરંજય રાજાએ પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે તપ કર્યું, ત્યારે શંકર પ્રસન્ન થયા અને તેને શિવકુમારોના બંને પુત્રો આપ્યા. રાજાએ પોતાની મોટી રાણી ઉષાવતિને બલી અને મેનાવતિને ભદ્ર એમ એક એક પુત્ર આપ્યો. પુત્ર પ્રેમઘેલી બંને રાણીઓ એક વખતે પુત્રોને લાડ લડાવતી હતી ત્યારે બ્રાહ્મણો ભિક્ષા માટે આવી પહોંચ્યા, જેની તેમણે દરકાર ન કરી, તેથી પોતાનું અપમાન થયું સમજી બ્રાહ્મણોએ શાપ દીધો કે, આ બંને પુત્રો અતિ હેરાન થશે. કેટલાંક વર્ષો બાદ રાજા પૂરંજયે વાનપ્રસ્થાશ્રમ ગ્રહણ કર્યો અને બલીનો રાજ્યાભિષેક થયો. બંને ભાઇ–બલી અને ભદ્ર દીગ્વિજય કરતા કરતા ગંગા તટ ઉપર મુનિ દુર્વાસાના આશ્રમપર આવ્યા. આશ્રમની જમીન ફળદ્રુપ જોઇને તેને ખેડાણ કરવાની તેમની ઇચ્છા થઇ, તેથી દુર્વાસાએ તેમને શાપ આપ્યો. બલી અને ભદ્રને લેહક તથા કૈટભ નામના બે પુત્રો થયા. તેઓ કુસંપથી રાજ ભ્રષ્ટ બની ગંગા કાંઠે ખેતી કરવા લાગ્યા. ત્યાં એકવાર ધૌમ્ય મુનિ આવી પહોંચ્યા. તેમનો તેઓએ રૂડી રીતે આદર સત્કાર કર્યો, એટલે પ્રસંન થઇ તેમણે તેમને યજ્ઞ કરાવ્યો, તેથી દેવતાઓ પ્રસંન થયા. આ બંને લેહક તથા કૈટભથી લેઉવા અને કૈડવાની ઉત્પત્તિ થયેલી છે.”

આ પ્રમાણે ભટ્ટ ગોવર્ધનરામે હિન્દુસ્થાનમાં થઇ ગયેલા ભીમ નામક

કોઇ અપ્રસિદ્ધ કવિના કાવ્યોના ફાટયા તૂટયા, અવ્યવસ્થિત અને અસંબંધ કકડા પરથી પોતાની કલ્પના શક્તિના આધારે વસ્તુ સંકળના મેળવી પદ્યમાં ઉત્પત્તિ આલેખી છે. જે કાવ્યો પરથી આ બીના ઘડી કહાડી છે, તે કાવ્યોના કકડા અસંબંધ અને અપૂર્ણ હોવાથી સદરહુ કવિ ભીમના સ્થાન, સમય અને ઉત્પત્તિ વિષે કશાપણ પ્રામાણિક આધાર બતાવી શકતા નથી, જે માટે પ્રસ્તાવનામાં લેખક ભટ્ટજીએ પોતેજ દિલગીરિ દર્શાવી છે. ઉપરાંત જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ વિષેની તેમની આળેખેલી બીનાને પણ કોઇ શાસ્ત્ર, પુરાણ કે ઇતિહાસાદિનો આધાર હોવાનું પોતે જણાવતા નથી. આ વગેરે પરથી કોઇ પણ સાધારણ બુદ્ધિનો માણસ સહજ સમજી શકશે કે આ ગ્રંથ આધારની ખામીવાળો છે. આ જમાનામાં રૂડી વસ્તુ સંકળના કે કાવ્ય માધુર્યં પરથી જન સમાજનું મન મનાવી શકાતું નથી. તેના સિદ્ધાંતની સત્યતા માટે સંતોષ આપવા જેવા પ્રામાણિક આધારોના અભાવે તે ગ્રંથ અત્યાર સુધી જોઇએ તેવી પ્રતીતિ અને પ્રખ્યાતિં પામ્યો નથી તેવું સાફ જણાઈ આવે છે. તોપણ કવેશ્વર ઉત્તમરામજી, વહીવંચા, બારોટો અને બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડના લેખક શર્મા હરિકૃષ્ણજીએ જ્ઞાતિનો ઇતિહાસ લખી હાંસી કરવા જેવું કર્યું છે, તેમના કરતાં ઉક્ત ભટ્ટજીનો પ્રયાસ દેખાવમાં સારો જણાય છે; પરંતુ તેથી તેમણે આળેખેલી ઉત્પત્તિ પ્રમાણભૂત છે એવું માની શકાતું નથી.

"વડનગરા કણબીની ઉત્પત્તિ."

શ્રી વડનગરા કણબી હિતવર્ધક સભાના ઑનરરી સેક્રેટરી મી. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણદાસ પટેલે જ્ઞાતિનો ઇતિહાસ અને ઉન્નતિનો માર્ગ દર્શાવવા સદરહુ પુસ્તક સને ૧૯૦૬માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. લેખકના જણાવવા પ્રમાણે તેમાં તમામ લેઉવા કડવાની ઉત્પત્તિ આપવામાં આવી છે. જ્ઞાતિનો ઇતિહાસ જ્ઞાતિ બંધુઓ આગળ રજુ કરવાનો તેમનો પ્રયાસ કેટલે અંશે ફળિભૂત થયો છે તે જણાવવાનું આ સ્થાન નથી; પરંતુ કણબીની ઉત્પત્તિ વિષે મી. ડાહ્યાભાઈ જેવા વિદ્વાન લેખકના અભિપ્રાયને અને આ પુસ્તકને પરસ્પર સંબંધ હોવાથી ઉત્પત્તિ વિષે તેમના વિચારોનું નિરીક્ષણ કરવાની આપણે વિશેષ જરૂર છે, તેથી હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે કણબીની ઉત્પત્તિ વિષે મી. ડાહ્યાભાઇ પોતાના પુસ્તકમાં શું પ્રસિદ્ધ કરે છે ? દિલગીરી સાથે અત્રે જણાવવું પડે છે કે તેમના જેવા વિદ્વાન પુરૂષે શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઇતિહાસ વગેરે

પરથી વિષયક ખરી હકીકતનો સંગ્રહ કરી ઉત્પત્તિનું પુસ્તક બહાર પાડ-વાને બદલે લોકોમાં ચાલતી અસ્વાભાવિક વાતોને અસલ રૂપમાં પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી છે. આ વાત ઉપરથી સત્યનું સંશોધન કરી સારાસારનો વિચાર કરી પોતાને જણાતું સત્ય જાહેર કરવાની તેમણે હિમ્મત કરી નથી. વળી એમ પણ કહી શકાય કે લેઉવા પુરાણ, ભાટ ચારણાદિની વાતો અને નિબંધો ઉપરની હકીકતનો સંગ્રહ કરી તેમના જેવા વિદ્વાને સાંપ્રતકાળમાં આવું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરી કણબી જ્ઞાતિને પોતાની ઉત્પત્તિના ઇતિહાસમાં વધુ સંશોધન કરવાના સાહસમાં કાંઇક શિથીલ બનાવી છે. ઘણા સમયથી વહીવંચા, બારોટો, બ્રાહ્મણો અને આ વિષયના સ્વાર્થપરાયણ માણસોની કપોળ કલ્પિત કથા-ઓથી કંટાળી ગયેલી કણબી જ્ઞાતિને તેમના જેવા વિદ્વાને પુસ્તક બહાર પાડવાની ખબરથી બેશક સારી આશા આપી હશે, તેથી પણ એ વિષયમાં અત્યાર સુધી જેણે જેણે જે ઉલ્લેખો કરેલા છે, તેના પર સત્યાસત્યનું શોધન કરી અન્ય ઐતિહાસિક પુસ્તકોના આધારે પોતાનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય દર્શાવી લોકોને સત્ય પંથ સુઝાડવો જોઇતો હતો; પરંતુ તેમણે આ પુસ્તકના લેખક તરીકે બહાર પડી સત્ય પ્રતિ જે તટસ્થ વૃત્તિ રાખી છે તે અપ્રસંશનીય છે, એમ દિલગીરી સાથે જણાવ્યા સિવાય ચાલતું નથી. જ્યારે આવા અગત્યના અને અંધારામાં રહેલા તકરારી વિષય પર તેમના જેવા નિખાલસ વિદ્વાને પોતાનો સત્ય અભિપ્રાય આપવામાં જાહેર હિંમત દેખાડી નથી ત્યારે તેમની પહેલાંના અંધાધુનીવાળા સમયના બારોટો અને બ્રાહ્મણોનો શું વિશેષ દોષ કહાડી શકાય?

આપણી જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ વિષયક ચાલતી અને લખવામાં આવેલી આ સઘળી વાતોમાં સમાયેલા સત્યાસત્યનો સમયોચિત વિચાર કર્યા પછી હવે તેની એક જથ્થે ગુંથણી કરવાના હેતુથી, ખાસ જુદાજ પ્રકરણમાં સામાન્ય સમાલોચના કરવામાં આવી છે, તે ઉપરથી વાંચક વર્ગ પોત પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર સત્યાસત્યનો વધારે સુગમ રીતે નિર્ણય કરી શકશે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

સામાન્ય સમાલોચના.

ત્પત્તિ અને લગ્ન પદ્ધતિ વિષે આજ સુધીમાં જે જે લખાયું છે તે આગળનાં પ્રકરણોમાં આપણે પ્રથક્ પ્રથક્ જોઈ ગયા છીએ. કણબીની ઉત્પત્તિ વિષે ઉલ્લેખ કરવાનો દરેક લેખકનો સામાન્ય હેતુ હોવા છતાં તે દરેકે નીચે પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન મત દર્શાવ્યા છે.

કવિ ઉત્તમરામજી કહે છે કે,—મહાદેવજી તથા દેવી ઉમા બંને હિંગળાજ દેવીનાં દર્શને જતાં હતાં, ત્યાં જંગલમાં દેવી ઉમાએ પૂતળાં બનાવ્યાં અને કડવાઓની ઉત્પત્તિ થઇ.

એક વહીવંચો કહે છે કે,–મહાદેવજી તથા દેવી ઉમિયાજી બંને ઉંઝિયા રાક્ષસના જંગલમાં થઈને જતાં હતાં ત્યાં દેવીએ કુમારિકાના પવિત્ર તટ પરની માટીનાં પૂતળાં બનાવી તેમાંથી કડવાઓની ઉત્પત્તિ કરી છે.

વળી બીજો વહીવંચો કહે છે કે,–ત્રેતાયુગમાં ઋષિઓને દાનવો તરફથી બહુ દુ:ખ પડયું ત્યારે પોતાનું દુ:ખ શીટાડવા તેઓ કૈલાશમાં શંકરને વિનતિ કરવા ગયા; ત્યાં માતા અંબિકાની આજ્ઞાથી તેમણે ભભૂતનાં પૂતળાં બનાવ્યાં, ને દેવીએ તેમને સજીવન કર્યાં, તેથી કડવાઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

પંડિત હરિકૃષ્ણ શર્મા કહે છે કે,—જ્યારે લવ તથા કુશ બંને સિદ્ધપુર યાત્રાર્થે આવ્યા ત્યારે ઉમાદેવીનાં દર્શન કરવા ઉંઝે ગયા; ત્યાં રહેતા શુદ્ર ખેડુતોમાંથી દેવીની સેવા કરવા લવ તથા કુશે યોજના કરી તેથી લેઉવા તથા કડવા કહેવાયા.

આ પ્રમાણે જુદા જુદા લેખકો તરફથી જે બીના મળી આવીછે તે જોતાં તેઓ પોતાના સિદ્ધાંતમાં એક બીજાથી જુદા પડે છે. વહીવંચાઓની વહી તપાસવાની જો મને વધારે તક મળી હોત તો આવા પ્રકારના અનેક ગપગોળાનો ખજાનો હાથ આવત. જો કે વહીવંચાઓના સાંકડા મનથી અને એવી તક મળી નથી તોપણ, આ હકીકત તદ્દન ખોટી છે એવું માનવાને તે વિના બીજાં ઘણાં કારણો તેમની હકીકત ઉપરથી જણાઇ આવે છે.

આપણે ઉપર જોઇ ગયા તે કરતાં તેઓના અભિપ્રાયોની ભિન્નતાના બીજા વધારે દાખલાઓનું અત્રે વિવેચન કરીએ તો તે અસ્થાને નહીંજ ગણાય. તેઓમાંનો કોઇ કહે છે કે;—

ઉત્પત્તિ પછી લગ્ન કરતાં ધાર્મિકક્રિયા કરાવવા માટે ગોરની જરૂર પડી એટલે નાગર તથા ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણને ભગવાન શંકરે પોતાના ભવ્ય લલાટમાંથી ઉત્પન્ન કર્યા.

બીજો કહે છે કે;—નાગર તથા ઔદિચ્ય ગોર તથા બારોટો વગેરેને શ્રીરામચંદ્રજીએ પંચવટીમાં સ્થાપી આપ્યા.

ત્રીજો લેખક વળી કાંઇક ઇદં તૃતીયં બતાવે છે, અને ચોથો નામ ઠામ વિનાના શિષ્ટોને આગળ ધરી પોતાનો કક્કો ખરો કરાવવા મથે છે. ઉત્પત્તિનો જમાનો પણ દરેક યદ્વા તદ્વા બતાવે છે. કોઈ દ્વાપરયુગ તો કોઈ ત્રેતાયુગ બતાવે છે, જ્યારે કોઇ શ્રીરામચંદ્રજીનો સમય, તો કોઇ શ્રીકૃષ્ણનો સમય કલ્પિ રહ્યા છે, વળી નાગર અને ઔદિચ્ય વગેરેની ઉત્પત્તિ પણ આપણીજ સાથે એ કાળમાં બતાવે છે, જેની અસત્યતા વિષે આગળનાં પ્રકરણોમાં સારો ખુલાસો થઈ ગયો છે.

આ પ્રમાણે બંહાર આવેલી હકીકતોનું સવિસ્તર સરવૈયું તપાસતાં ચારે લેખકોનું લક્ષ્ય બિંદુ એકજ હોવા છતાં, તેઓ દરેક જુદી જુદી દિશામાં જાય છે, એટલે તેમની આળેખેલી ઉત્પત્તિ અને લગ્ન પદ્ધતિની હકીકતને કોઇ રીતે સત્ય ઠરાવી શકાય તેમ નથી. જ્યારે એકજ બાબતને સત્ય તરિકે પ્રતિપાદન કરાવવા મથનાર જુદા જુદા સાક્ષિઓ જુદી જુદી જુબાની આપે છે, ત્યારે કોઈ પણ સામાન્ય બુદ્ધિનો ઇન્સાફદાર સહજમાં તેમના અસત્યપણાની પ્રતીતિ કરી લેછે. તેમજ આપણે પણ તેઓ તરફથી વર્ણવાએલી સઘળી હકીકત ઉટાંગ પુટાંગ—મનઃકલ્પિત છે એવું નિશંક રીતે જાણી શક્યા છીએ, છતાં હજુ પણ તેમાં ઉંડા ઉતરી બારિક તપાસ કરીશું તો તેમના પૂર્વજોએ આવા ભિન્ન ભિન્ન માર્ગ શા માટે ગ્રહણ કર્યા છે તે વિષે નવિન તાત્પર્ય શોધી શકીશું.

ઉત્પત્તિ અને લગ્ન પદ્ધતિ વિષે જે જમાનામાં વિવિધ પ્રકારની ગડભાંગ થયેલી ધારવામાં આવે છે, તે જમાનામાં જરા પ્રવેશ કરવાની અત્રે જરૂર છે. મુસલમાન સુબાઓના અનિશ્ચિત રાજ્ય અમ્મલનો તે એક એવો જમાનો હતો કે, દેશની તમામ પ્રજા અને તેમાંએ વળી ગામડાના કણબીઓને

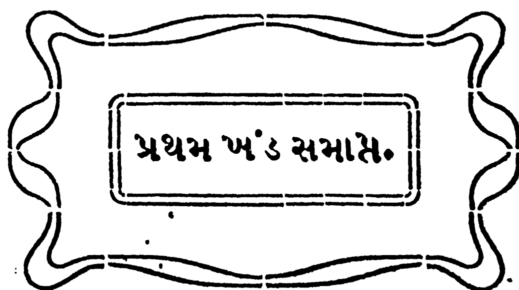
તો પોતાનો જાનમાન સંભાળવાની ખાસ અહોનિશ ચિંતા રહેતી હતી. તે જમાનામાં તાર, ટપાલ કે રેલ્વે જેવાં દેશમાં સાધનો નહોતાં, જેથી દેશના તમામ ભાગો એક બીજાની સાથે ગાઢ પરિચયમાં નહોતા. દેશના એક ભાગમાં બનતી ગમે તેવી અગત્યની બાબતોથી, તેજ દેશનાં બીજા ભાગનો પ્રજાવર્ગ તદ્દન અજ્ઞાતજ રહેતો. તેવા અંધાધુનીના સમયમાં પ્રચલિત લગ્ન પદ્ધતિમાં જેઓનું હિત સમાયેલું છે, તેવા નાગર કે ઔદિચ્ય ગોરના કોઇ બાહોશ અને દીર્ઘદષ્ટિ પૂર્વજે પોતાને હિતકર એવા લગ્નના વિચિત્ર પ્રથાને પ્રતિપાદન કરવા ગુજરાતમાં પ્રથમ આવીને રહેલાં કણબીનાં બાવન કુટુંબો પરથી, બાવન પૂતળાં દ્વારા ઉત્પત્તિ થયેલી કલ્પિં કહાડી અને જન સમાજમાં દેવ દેવીઓના નામે શ્રદ્ધા પૂર્વક સાચી મનાવી.

આવા બારિક સમયે પણ જ્યારે દશ દશ વર્ષના લાંબા અંતરે લગ્નનો સમય આવતો ત્યારે બ્રાહ્મણો કુમ્ કુમ્ પત્રિકાઓ લઈ ગામ પરગામ જતા, અને કણબીઓ તેમને આદરમાન આપી લગ્ન વધાવી કોઈ પણ જાતની વધુ પડતી ધમાલ સિવાય લગ્ન કરી લેતા. અંધાધુનીવાળા આપદ્ કાળમાં આપણાં શાસ્ત્રોનું તેમજ વ્યવહારનું પણ જ્ઞાન ક્રમે ક્રમે ક્ષીણ થઈ ગયેલું હોવાથી તથા તર્કવિતર્ક કરવાની શક્તિ કુંઠીત થઈ જવાથી, આવી પ્રનાલિકા વિષે બારિક શોધ કરવાનો ભાગ્યેજ વિચાર ઉદ્ભવી શકે. ક્વચીત કોઈ આવા ગંભીર પ્રશ્નનું ગુઢ રહસ્ય જાણવાની ઇચ્છાથી પધારેલા લગ્નીઆને આશાભર્યા હૃદયે પ્રશ્ન પુછતું તો, તેઓ વાર્તાનું ગૌરવ વધારવા જરા વાર મૌન્ય ગ્રહણ કરી પછી હસતા વદને કહેતા કે “ઓહો બાપા ! આપને તો માતા ઉમા તથા પિતા શંકરે રૂખિઓનાં દુઃખ દુર કરવા સ્વ હસ્તેજ સરજ્યા છે. આપ તો દેવાંશી અને દેવ દેવીઓના વરદાઇ છો, એટલું જ નહિ પણ આપની ઉત્પત્તિ કર્યા પછી તમારા લગ્નની ધાર્મિક ક્રિયા કરાવવા માટે અમને પણ ભગવાન શંકરે પોતાના ભવ્ય લલાટમાંથી પેદા કરી તમારી પાછળ નિર્માણ કરેલા છે.” આવી વાતો સમજાવી તેઓ આ કોમ પર કાયમને માટે પોતાનો કાબુ બેસાડવા હુલ્લાવી ફુલાવી ખુશામતનું મદ માંખણ લગાવી તેમને ખુશ ખુશ કરી નાંખતા હતા.

કાળના વહન સાથે આવી અકુદરતી વાતો હજારો મોઢે રૂપાંતર થતાં થતાં જેણે જેવી સાંભળી તેવી યાદ રાખી અને સ્મૃતિજન્ય સંસ્કારો રૂપે હાલ સુધી ભાટ ચારણાદિના મગજમાં રહી. જુદા જુદા સમયે જુદા જુદા

મોઢાની સાંભળેલી વાતો વહીવંચાના બાપદાદાઓએ શાંતિના સમયે પોતાના યજમાનોની વંશાવળી લખતાં પ્રથમના ભાગમાં ઉત્પત્તિથી લખી, યોગ્ય રીતે મેળવી બંધએસતી કરી દીધી ને પોતાની વહીમાં કાયમને માટે નોંધી રાખી. બેશક તેમ કરવામાં તેમણે પોતાની બુદ્ધિનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરી, આવી કાલ્પનિક બીના અસત્ય માલૂમ ન પડે તે માટે ઘણી સાવચેતી રાખી હશે, તોપણ આજે સેંકડો વર્ષે આ સિદ્ધાંતની સત્યતાનું સંશોધન થતાં તેમાં સમાયેલું પોકળ પકડાઇ જઇ ખુલ્લું પડયા વિના રહ્યું નથી.

ઉત્પત્તિ અને લગ્ન પદ્ધતિ વિષે અત્યાર સુધી આપણે જોઈ શક્યા છીએ કે જુદા જુદા લેખકના ઉલ્લેખો, તે અંધાધુનીવાળા જમાનામાં કલ્પી કહાડેલી વાર્તાઓજ છે. ભોળા કણબીઓની ભલમનસાઇનો લાભ લઇ પોતાના ધંધાર્થે ફરતા લગનીઆ અને વહીવંચા વગેરેએ આર્ય પ્રજાની ઘણી કોમો માટે જેમ જુદી જુદી વાર્તાઓ કલ્પિ કહાડી, તેમ આપણા માટે પણ થયું છે. આ ઉપરથી હવે આપણી ઉત્પત્તિ વિષે સત્ય હકીકત શું હશે તે પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેનું સપ્રમાણ સમાધાન બીજા ખંડમાં કરવામાં આવ્યું છે.

ખંડ ૨ જો—પ્રકરણ ૧ લું.

કણબીના મૂળ પુરૂષ કૂર્મ ૠષિની ઉત્પત્તિ.

હિન્દની અસલ સ્થિતિનો ચિતાર જાણવા માટે આધાર ભૂત અને પ્રામાણિક ગ્રંથો તરિકે આપણી પાસે આપણા વેદો મોજુદ છે. જ્યારે અસલમાં યૂરોપ અમેરિકાદિ અન્ય દેશો સુધારાની બાબતમાં પછાત હતા ત્યારે આર્યાવર્ત સંપૂર્ણ રીતે ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી ચુક્યો હતો, એવું આપણા વેદો ઉપરથી દુનિયાંને નિશંકપણે કબુલ કરવું પડે છે. તે વખતે આપણી સ્થિતિમાં ધાર્મિક સ્થિતિ પ્રાધાન્ય પદ પર હતી. જ્ઞાનના ભંડાર રૂપ આપણા ઇશ્વર પ્રણિત વેદો, પરંપરાથી બ્રહ્માજી અને કસ્યપ મન્વાદિ તેમના પુત્રોને મુખપાડે હતા, અને તેજ ક્રમસઃ એક પછી એક વિદ્યાર્થીને લેખનશૈલી વિનાજ તે મોઢે કરાવવામાં આવતા હતા. પરંતુ જ્યારે લેખન શૈલી શરૂ થઇ ત્યારે વેદોમાં પહેલ વહેલો આપણો ઋગ્વેદ લખાયેલો હોવાથી, આપણો પ્રાચિન ઇતિહાસ જાણવાનું તે મુખ્ય સાધન મનાય છે. તે જોતાં માલૂમ પડે છે કે આપણો પ્રથમ વાસ અફગાનિસ્થાનમાં હતો અને ત્યાંથી હિન્દુકુશ પર્વત ઓળંગી ખૈબરઘાટને માર્ગે આવી આપણે પંજાબમાં વાસ કર્યો. અને ત્યાંથી પણ કેટલાક સમય પછી આપણે ક્રમે ક્રમે પૂર્વે તરફ ગંગા જમનાંના રસાળ પ્રદેશમાં ઠેઠ બંગદેશ સુધી વિસ્તર્યા.

કેટલાક ઇતિહાસકારો એવું પણ અનુમાન કરે છે કે આપણ આર્યોના, ઇરાનીઓના અને યુરોપીઅન પ્રજાના બાપદાદાઓ સાથે સાથે મધ્ય એશિયામાં આમુ નદી પાસે પામિર નામના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં વસતા હતા. ત્યાંથી એક ટોળી યુરોપ તરફ, બીજી ઇરાન તરફ અને ત્રીજી અફગાનિસ્થાનમાં થઇ પંજાબમાં આવી. આ માન્યતા વિરૂદ્ધ ટીકા કરવા હું માગતો નથી, ગમે તેમ હોય ! આપણા આર્યો પ્રથમ હિન્દમાંજ વસતા હો, અગર તો મધ્ય એશિયાના પામિર પ્રદેશમાં વસતા હો, પરન્તુ વેદો જોતાં તેમના અસલ સ્થળનું નામ ભરતખંડ હોય તેમ માલૂમ પડે છે. તે પરથી મારૂ એવું માનવું છે કે ભરતખંડની મર્યાદા હાલ જે પંજાબની સરહદપર સુલેમાન અને

હાલા પર્વત તથા હિમાલયથી અંકાય છે, તેને બદલે અફગાનિસ્થાન તથા તેની ઉત્તરના પામિરવાળા ઉચ્ચ પ્રદેશનો ભાગ પણ તેની હદમાંજ હોવો જોઈએ. આ વાતની પુરતીમાં એમ કહી શકાય છે કે, રામાયણ અને મહાભારત વખતના ભરતખંડની હદ હાલના હિન્દુસ્થાન જેટલીજ નહોતી; પરન્તુ વિસ્તીર્ણ હતી. તેમ તે બંને ઐતિહાસિક મહાન્ ગ્રંથો પરથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે. ઋગ્વેદના મંત્રો ઉપરથી જણાય છે કે, આર્યોએ અફગાનિસ્થાનના પ્રદેશમાં પ્રાચિન કુંભા (કાબુલ) નદી પર ઘણા કાળ સુધી શાન્તિથી વાસ કર્યો છે. વળી તે સમયે અને તેજ સ્થાનેથી વેદના મંત્રોની લેખનશૈલી શરૂ થયેલી માનવામાં આવે છે; કારણ કે વેદમાંની કેટલીક ઋચાઓમાં કુંભા (કાબુલ), ક્રુમુ (કુરમ) અને ગોમતી (ગોમલ) નદીઓ વિષે વારંવાર વિવેચન કરવામાં આવેલાં છે. ત્યાર બાદ તે પ્રદેશની અવર્ણનીય કુદરતી શોભા નિહાળતા અને તેની ફળદ્રૂપ જમીનમાં ખેતી કરતા તેઓ પોતાની ધાર્મિક કાર્યકીર્તિને પશ્ચિમમાં પંજાબ તરફ ફેલાવવા લાગ્યા. પ્રથમ તેમાં પ્રચંડ સિંધુ નદી, સતદ્રુ (સતલજ), પીપાસા (બીઆસ), પુરૂષ્ણું (ઇરાવતી–રાવી), અસીક્ની કિંવા ચંદ્રભાગા (ચિનાબ) અને વીતસ્તા (જેલમ) એ વગેરે નદીઓનાં વર્ણન આવેલાં છે. એ પરથી તેઓ પંજાબમાં થઈ ક્રમે ક્રમે મથુરાં તરફ આગળ વધ્યાનું માલૂમ પડે છે. આ પ્રદેશમાં તેઓએ વધારે વખત સુધી વાસ કર્યો છે. તેમના મૂળ પુરૂષ તરીકે ભગવાન કશ્યપ ઋષિ હોવાનું આપણાં શાસ્ત્રો બતાવે છે, તેથી તેમનાથી આપણા મૂળ પુરૂષ ચંદ્રવંશીય કૂર્મ ઋષિ સુધીનો વંશ બતાવવાની અત્રે આવશ્યકતા હોવાથી તે નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવે છે.

जज्ञिरे कश्यपो ह्यादौ तस्मादत्रिर भुत्पुरा ॥
विद्युत्तेजः समो लोके जातो भिस्तपसापुरा ।
अत्रिचक्षुः समुत्पन्न स्तेजसां पतिरीश्वरः ॥
आह्लादकोहि लोकानामौषधीनां च पोषकः।
धात्वर्थस्य बलात्सोपि चंद्र नामेति विश्रुतः॥
चदि आह्लादने दीप्तौ चेतिधातो र्निष्पन्न ।
त्वेनतस्य चंद्रनामत्व मितिबोधम् ॥

ક્ષીર સાગરમાં ભગવાન્ શેષજીની શય્યાપર શયન કરી રહેલા વિષ્ણુ-નારાયણની નાભીકમળમાંથી શ્રી બ્રહ્માજી પ્રકટ થએલા છે. તેમનાથી સમગ્ર સૃષ્ટિના પિતા આદિ પુરૂષ શ્રી કશ્યપ ઋષિ ઉત્પન્ન થયા. તેમનાથી મહાત્મા અત્રિ ઋષિ ઉત્પન્ન થયા. તેજના અંબારરૂપ તેમનાં નેત્રોમાંથી સર્વ તેજના પતિ, ઇશ્વર, સર્વ લોકોને શાન્તિદાતા, સુધાકર અને અઢાર ભાર વનસ્પતિને પોષણ આપી તે દ્વારા સૃષ્ટિને જીવન આપનારા–પુષ્ટ કરનારા ચંદ્રમા થયા. ચંદ્ર એ શબ્દાભિધાન રાખવાનો હેતુ સાર્થક છે. **चदि** ધાતુ સુખ અને પ્રકાશનો ભાવ દર્શાવે છે તેથી તેમાંથી ચંદ્ર એ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. તે ચંદ્રના પ્રાકટ પછી,

तत्पत्नी रुप सौभाग्या नाम्ना रुपांगनाशुभा ।
तस्याचनिर्मितः पुत्रो रुपलावण्य संयुतः ॥
वदान्यो वीरजिद्वीरो वर कर्म्मा वराननः ।
नाम्ना बुधइतिख्यातो बुधानां बोधकारक ॥
पुराणेषु च सर्वेषु विश्रुतोवरदो विभुः ।
तत्पुत्रः श्रीमतां श्रेष्टः पुरुखो महामतिः ॥

તેમની રૂપ તથા લાવણ્યમયી અને સૌભાગ્યસંપન્ન રૂપાંગના નામથી વિખ્યાત થયેલી ઉત્તમોત્તમ ગુણવાળી પત્નિથી અત્યંત દિવ્ય અને મનોહર રૂપવાળો નિર્માણ થયેલો પુત્ર થયો, જેનું નામ બુદ્ધ હતું. તે બુદ્ધ દાતા તથા વીર નરોમાં, સર્વે શ્રેષ્ટ કર્મોને કરતો, શોભાયમાન મુખાકૃતિવાળો, સ્વયંવીરોમાં શ્રેષ્ટ થયો. તે બુદ્ધિમાન પુરૂષોને બોધ કરનારો તથા સર્વે પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ સામર્થ્ય યુક્ત વરદાન આપનારો થયો. તેની પછી શ્રીમાન પુરુષોમાં શ્રેષ્ટ એવો તેને પુરૂખા નામનો મહા બુદ્ધિશાળી પુત્ર પેદા થયો.

पुरुखा त्रपुः पुत्रोह्यनुजोह्यायरित्यभूत् ।
स्कन्दपुराणे, सह्यान्द्रिखण्डे, आदिरहस्ये. अ. ३०
एतेषु श्लोकेषु प्रथमः कश्यपः ततो अत्रिः तस्माच्चंद्रः
तस्माद्बुधः तस्मात्पुरुखाः ततस्त्रपुः आयुश्चनिर्णीतः॥
अग्रेत्रपोः पुत्रपौत्रादीनां वाम नामक कुशनामकादीनांविस्तारः
तत्रैवस्कान्दे निरुपितः ॥ तत्रापि त्रपुवंशविस्तारकाणां

प्रशंसाबोधकाः श्लोकाः सन्ति ॥ तथाहि ॥
धृतिमंतोमहावीर्य्या लोक विख्यात पौरुषः ॥ ३८ ॥
देवीभक्ता महात्मानो ब्राह्मणातिथ्यकारकाः ।
दाननिष्टा स्तपोनिष्टा वेदशास्त्रानु चिन्तका ॥३९॥
एषाहिवंश विस्तारो जातो वैवसुधातले ॥

આવા શ્રીમાન પુરૂષોમાં શ્રેષ્ટ એવા પુરૂખા રાજાને ત્રપુ નામનો પુત્ર થયો. તેને આયુ નામનો લઘુ ભ્રાતા હતો. આ ત્રપુ તથા આયુ બન્ને પુરૂષોના વંશની વિશેષ વૃદ્ધિ થયેલી છે. તેમાં આયુના વંશનો વિસ્તાર મહાભારતમાં વિશેષે કરી વર્ણવ્યો છે, અને ત્રપુના વંશનું વિવેચન સ્કંદપુરાણમાં નિરૂપણ કરેલું છે. આ ત્રપુના પુત્રનું નામ વામ હતું, અને તે વામનો પુત્ર કુશ થયો. એના વંશની વૃદ્ધિ કરનારા મહા પુરૂષોની સ્કંદપુરાણમાં બે શ્લોકોએ કરીને સારી સ્તુતિ કરી છે. તેઓ ધૈર્યવાન, અપ્રાકૃત પરાક્રમવાળા, લોકોમાં પ્રસિદ્ધ પુરૂષાર્થ કરવાવાળા અને દીર્ઘદષ્ટી મહાત્માઓ હતા. તેઓ બ્રાહ્મણનું આતિથ્ય કરનારા, દાન તથા જપ તપમાં શ્રદ્ધા પૂર્વક એક નિષ્ટાવાળા, અને વેદાદિ સત્ શાસ્ત્રોનું ચિંતન કરવાવાળા થયા. એવા મહાનુભાવ પુરૂષોનો પવિત્રં ને વિસ્તીર્ણ વંશ આજ સુધી આ અવનિમાં વિખ્યાતિને ફેલાવતો રહ્યો છે.

एतेषां देवीभक्तानां मध्यएव कूर्मवंशस्यनिरुपणं कृतम् ।
तथाहि । मालमालिनीभक्तस्य कूर्म नाम्नो ऋषेः कुले ॥६४॥
जातः प्रथमतो राजा प्राणनाथ इतीरितः ।
तस्माच्चवीरसेनाद्या बभूवुः प्रीतिवर्द्धनाः ॥ ६६ ॥
स्कंद पुराणे आदिरहस्ये सह्यान्द्रि खण्डे. अ. ३३.

એ રીતે મહાન્ પ્રભાવશાલી મહાપુરૂષોમાં કૂર્મ ઋષિના વંશનું સ્કંદપુરાણમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેમના કૂળમાં પ્રથમ પ્રાણનાથ નામે રાજા થયા; જેમની પછી બાહુશાલી નામને ધારણ કરનારા રાજા થયા અને તેમના વંશમાં દીર્ઘબાહુ વગેરે થયા. આ પ્રસંગે કૂર્મી શબ્દ પ્રયોગ કેવીરીતે થયો છે તથા તેનો અર્થ અને મહત્તા શું છે, તે વિસ્તાર યુક્ત બતાવવું યોગ્ય ધારી નીચેનું ખાસ પ્રકરણ લખવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

કૂર્મી શબ્દનો સપ્રમાણ અર્થ.

स युत्कूर्मो नाम । एतद्वैरुपंकृत्वा प्रजापतिः प्रजा असृजत यदसृजता करोत्तद्यदकरोत्तस्मात्कूर्मः कश्यपो वै कूर्मस्तस्मादाहुः सर्वाः प्रजाकाश्यप्य इति ॥ शतपथ, का. ७. अ. ५, ब्रा. १.

સંસ્કૃત શબ્દ કોષ પ્રમાણે કૂર્મી શબ્દનો નરજાતિમાં નીચે પ્રમાણે ભાવાર્થ છે.

कूर्मः, भूः=પૃથ્વી, अस्यास्तीतिकूर्मी=ભૂપતી, પૃથ્વીપતિ, રાજા, જેમ કે सएष (कूर्मः) इमऽएवलोकाः। शतपथ, का. ६. अ. ५, ब्रा. १.

પ્રોફેસર મોનીઅર વીલીયમ્સનો સંસ્કૃત અંગ્રેજી શબ્દ કોષ નીચે પ્રમાણે અર્થ બતાવે છે.

कूर्मः=वीर्यम्=रसम्=શક્તિ, अस्यास्तीतिकुर्मी=વિર્યવાન, શક્તિવાનમાણસ.

कूर्मः=वीर्यम्=वीरकर्म=સુરવીર કૃત્યો, अस्यास्तीतिकूर्मी=વિરકર્મા, વિરપુરૂષ.

कूर्ममुपदधाति । रसो वै कूर्मो रसमे वै तदुपदधाति योवै सएषां लोकानामप्सु प्रविद्धानां पराङ्सोऽत्यक्षरत्स एष कूर्मस्तवै तदुपदधाति यावानुवैर सस्तावानात्मा सएष इमऽएवलोकाः शतपथ, का, ७, अ ५, बा. १.

“रसोगन्ध रसे स्वादे तिक्तादौ विष रागयोः। शृङ्गारादौद्रवे वीर्ये देहधात्वम्बु पारदे,, ॥ इतिविश्वः ।

कूर्मः द्यौः=સ્વર્ગ अस्यास्तीतिकूर्मी=દિવસ્પતિ, ઇન્દ્ર, સ્વર્ગપતિ.

“ पूर्वीश्चिद्धिस्त्वे तुविकूर्मिन्नाशसो हवन्त इन्द्रोतयः ।
तिरश्चिदर्यः सवना वसोगहि शविष्ठ श्रुधिमेहवम्,, ॥

ઋગ્વેદ, મંડલ ૮ મું સૂક્ત ૫૫ મો.

પદચ્છેદઃ–पूर्वीः। चित्। हि। त्वे-इति। तुवि-कूर्मिन्। आ शसः।

हवन्ते । इन्द्र । ऊतयः । तिरः । चित् । अर्यः । सवना ।
आ । वसोइति । गहि । शविष्ट । श्रुधि । मे । हवम् ॥

" इन्द्रः सुशिप्रो मघवा तरुत्रो महा व्रातस्तुविकूर्मि ऋघावान् ।
यदुग्रोधः वाधितो मर्त्येषु क्व ते वृषभ वीर्याणि ॥

ઋગ્વેદ, મંડલ ૩ જું, સૂક્ત ૩૭ મો.

પદચ્છેદ—इन्द्रः। सुशिप्रः । मघवा । तरुत्रः । महा-व्रातः । तुवि-
कूर्मिः। ऋघांवान् । यत् । उग्रः । धः। वाधितः। मर्त्येषु ।
क्व । त्या । ते । वृषभ । वीर्याणि ॥

શાયણ ભાષ્ય પ્રમાણે तुवि+कूर्मी=સંગ્રામમાં નાનાપ્રકારનાં કર્મ કરનાર વિરનર છે. ઉપરોક્ત દરેક અર્થમાં કૂર્મી શબ્દ ખાસ ક્ષત્રિયની સંજ્ઞા તરીકે વપરાયેલો છે. ખુદ ઇન્દ્રપણ ક્ષત્રિ ગણાયેલ છે, જેનાં વેદ મંત્રોમાં ઘણાં પ્રમાણો છે.

" अथयदि राजन्योयजते इन्द्रवाज्यं जयेन्द्रायवाचं वद-
तेन्द्रवाजं जाययेति क्षत्रछं हीन्द्रः क्षत्रछं राजन्यः ॥ ९ ॥

शतपथ, का, ५, अ. १. ब्रा १ । અહીંઆં क्षत्रछंहीन्द्रः ઇન્દ્રક્ષત્રિય છે, અને

"त्वमिन्द्राधिराजः श्रवस्युस्त्वं भूरभिभूतिर्जनानाम्
त्वंदैवीर्विशइमा विराजा युष्मत्क्षत्रमजरंते अस्तु ॥ १२ ॥

અથર્વવેદ, કાન્ડ ૬ ઠો. કે. ૯૮. ઇન્દ્ર ક્ષત્રિય છે તેનું આ પ્રમાણ છે. તે વિના વેદમાં ઘણાં પ્રમાણો છે, પરંતુ હવે માત્ર એકજ પ્રમાણ આપી આગળ વધીશું.

" त्रातारमिन्द्र मवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रम् ।
ह्वयामिशक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्तिनो मघवाधात्विन्द्रः યજુર્વેદ.

આ મંત્રમાં પણ ઇન્દ્રને ત્રાતા આદિ વિશેષણો લગાડેલાં છે, તે પણ ક્ષત્રિયનો ભાવ બતાવી આપે છે. ભૂપતિ એ શબ્દનો પ્રયોગ ક્ષત્રિને માટેજ થાય છે, તે બીના અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથોથી સિદ્ધ થાય છે. પ્રાચીન અને અ-ર્વાચીન સમયમાં ક્ષત્રિઓજ રાજકર્તા તરીકે બહાર આવેલા છે, અમરકોષના

કર્ત્તા અમરસિંહે પણ જેટલા ભૂપતિ વાચક શબ્દો એકઠા કર્યા છે, તે સઘળાને ક્ષત્રિવર્ગમાં મુકયા છે. વળી "વીર્યવાન" આ વિશેષણ માત્ર ક્ષત્રિનેજ લગાડી શકાય છે. તેમાટે મનુ ભગવાન કહે છે કે;–

"विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्टयं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः ।
वैश्यानां धशान्यधनतः द्राणामेव जन्मतः ॥ १५५ ॥अ.२

અર્થ—બ્રાહ્મણોનુંજ્ઞાન, ક્ષત્રિનું વીર્ય (બલ), વૈશ્યોનું ધન ધાન્ય, અને શૂદ્રોનું જન્મથી ચાકરી કરવી તે પ્રાધાન્ય કર્મ છે.

"शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ गीता. अ. १८-४३.

અર્થ—શૌર્ય, તેજ (હિંમત), ધૃતિ (ધિરજ), દાક્ષ્ય (ચતુરાઇ), યુદ્ધથી ભાગવું નહિ, ઉદારતા, તપ તથા ઇશ્વરપર ભાવ ભક્તિ એ ક્ષત્રિનાં સ્વાભાવિક લક્ષણ છે.

આ પ્રમાણે વેદાદિ સતશાસ્ત્રો તેમજ ઇતિહાસો વગેરે જોતાં કૂર્મીઓની પ્રાચીન કાળથી ક્ષત્રિ તરીકેની મહત્તા વિશે હવે લેશ પણ શંકા રહી શકતી નથી, છતાંપણ કેટલાક અજ્ઞાન માણસો એવી શંકા કરતા માલૂમ પડે છે કે, તેઓ અસલથી રાજા હતા ત્યારે હાલમાં ખેતીવાડીનું કાર્ય કેમ કરી રહેલ છે? તેમની આવી શંકામાં અજ્ઞાનતા સિવાય અન્ય કાંઇપણ નજરે આવતું નથી; કારણકે આપત્તિકાલે પોતાની આજીવિકા માટે કૃષિકર્મ કરવું તે પણ તેમનો અસલથી જમીનદારીનો ભાવ બતાવી ક્ષાત્રકર્મનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપે છે. તદુપરાંત ખેતીનું કામ કરવું તે શાસ્ત્રોક્ત રીતે શ્રેષ્ટકર્મ ગણાય છે.

"यवंवृकेणाश्विना वपन्तेषं दुहन्ता मनुषायदस्रा ।
अभिदस्युं बकुरेणा धमन्तोरु ज्योतिश्चक्र पुरार्याय ॥ २१ ॥

ઋગ્વેદ મં. ૧ લું. સૂક્ત. ૧૧૭.

શબ્દાર્થ—यवम् =यवादिधान्यम्, वृकेण=हलेन, अश्विना=अश्विनौ, वपन्ता=वपन्तौ, इषम्=अन्नम्, दुहन्ता=दुहन्तौ, मनुषाय=मनुष्यायमनवे + वा, द्रसा=दस्रौ शत्रुणां दासयितारौ दंसयितारौ वा कर्मणां कृष्यादीनांकार यिना-

रौवा, दस्युम्=उपक्षयकारिणम्, बकुरेण=भासमानेन वज्रेण जलसमूहेनवा, अभिधमन्ता=अभिधमन्तौ,उरु= विस्तीर्णम्,ज्योति=प्रकाशं महात्म्यंवा,चक्रथुः=अकुरुतम्।

અર્થ—હે દસ્રો અશ્વિનૌ, તમે હળવડે જવાદિ ધાન્યવાવી–વવરાવીને અન્ન નિપજાવીને અથવા દસ્યુ (ખેતીવાડીના શત્રુ, અસુરો–પિશાચાદિ વા દુર્ભીક્ષ) ને પ્રકાશવાન વજ્ર કે પાણીના સમુહવડે નાશકરીને આર્ય મનુષ્યના માટે આપના કર્મ વિષયક વિસ્તીર્ણ પ્રકાશ ઉત્પન્ન કર્યો; અથવા હે દસ્રો અશ્વિનૌ, તમે આર્ય મનુષ્ય કે મનુના માટે હળથી જવ વગેરે ધાન્યવાવી–વવરાવીને આપનું વિસ્તીર્ણ મહાતમ પ્રકટ કર્યું છે.

આ વગેરે બીજા પણ વૈદિક મંત્રોવડે સિદ્ધ થાય છે કે ખેતી કરવી તે શ્રેષ્ટકર્મ છે. એટલે કૃષિ સાથેના કૂર્મીઓના સંબંધથી તેમની ઉત્તમતામાં લેશ પણ ઉણપ આવતી નથી. કૂર્મીઓ હાલમાં કૂરમી, કૂળમી, કુણુબી અને કણબી વગેરે શબ્દોથી ઓળખાય છે, તે કૂર્મી શબ્દનું અપભ્રંશ સ્વરૂપ છે, એમ વ્યાકરણો મહાભાષ્યાદિ ગ્રંથો વાંચવાથી પ્રતિત થશે. એવી રીતેજ કાળેકરી ઘણા સંસ્કૃત શબ્દોનો અપભ્રંશ થઇ ગયો છે; જેમકે અક્ષયત્રતીયાને બદલે અખાત્રીજ, સૂર્યને બદલે સૂરજ. ગ્રામને બદલે ગામ, માતૃને બદલે મા, દેવાલયને બદલે દેવળ, દેરૂ ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ. એટલે મુળ સંસ્કૃત કૂર્મી શબ્દના કાળે કરી ઘણા પ્રાકૃત શબ્દો થઇ ગયા છે, પરંતુ તે શબ્દોના સ્વરૂપમાં અસલ કૂર્મી શબ્દ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

કૂર્મી ક્ષત્રિય છે.

પ્રથમનાં પ્રકરણોના અવલોકનથી આપણને માલૂમ પડે છે કે કશ્યપના વંશજો પૈકી કૂર્મઋષિના પુત્રો અસલ પૃથ્વિપતિ હતા, અને હવે પછી જણાવવામાં આવશે તે પ્રમાણે તેઓ પંજાબના એક ભાગમાં રાજ્ય ભોગવતા હતા. જો કે હમણાં તેઓ કૃષિકાર જેવા થઇ ગયા છે, છતાં આધુનિક સમયમાં પણ તેઓ દરબારશ્રી, દેશાઇશ્રી, રાજા,* જાગીરદાર, દેશપતિ, વતનદાર, તાલુકદાર, જમીનદાર, અમીન અને મુખી વગેરે વિશેષણો ધારણ કરી રહ્યા છે, તેથી આપણને તેમની પૂર્વગત મહત્તાની પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ થઇ આવે છે. સિવાય તેઓ ક્ષત્રિય હોવાથી ઉપવિત ધારણ કરી દ્વીજ તરિકેનાં નિત્ય નૈમિત્યાદિક કર્મો કરવા લાગ્યા છે, જેના માટે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યજી, શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના વંશજો, શ્રીમદ્ નથુરામ શર્મા, શ્રીમદ્ નૃસિંહાચાર્યજી આદિ આચાર્યો અને મહાત્માઓ—પંડિતો વગેરે સંમત છે. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને સારી રીતે પ્રતિપાદન કરવા માટે ચુનાર જીલ્લામાં ભરેહટા મુકામે તા. ૨૫ અને ૨૬મી મે સને ૧૯૦૬ના દિવસોમાં ગોસ્વામિ શ્રી૧૦૮ શ્રીરાધાચરણ વિદ્યા વાગિશ, ઑનરરી મેજીસ્ટ્રેટ, શ્રી વૃંદાવન વાળાના અધ્યક્ષપણા નીચે એક જાહેરસભા બોલાવવામાં આવી હતી. તેમાં આ સિદ્ધાંતથી વિરૂદ્ધ અભિપ્રાય ધારણ કરનારા સઘળા સભ્યોને ખાસ આમંત્રણ કરી બોલાવવામાં આવ્યા હતા, ઉપરાંત કાશીના પંડિતો, મહાત્માઓ, બ્રાહ્મણો તથા અન્ય જ્ઞાતિના સભ્યો વગેરેને જાહેર આમંત્રણ કરી જુદાં જુદાં સ્થાનોમાંથી તેડાવ્યા હતા. તેઓએ લગભગ ત્રણ હજાર માણસોની મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. તે સભામાં **"કણબીઓ ક્ષત્રિય હોવાથી યજ્ઞોપવિતના અધિકારી છે."** એ વિષય પર બંનેપક્ષનો વાદ વિવાદ થયો હતો, જેનું સવિસ્તર વર્ણન નીચે આપવામાં આવ્યું છે.

પધારેલા સર્વ પંડિતોની સંમતિ અનુસાર સભાપતિ તરિકે વૃંદાવનવાળા ગૌસ્વામી શ્રીરાધાચરણજીની પસંદગી થઈ અને તેમની આજ્ઞાનુસાર

કાર્યક્રમ શરૂ થયો. સભાના સેક્રેટરી મી. દીપનારાયણસિંહજીએ કણબી જ્ઞાતિ ક્ષત્રિય વર્ગમાં છે અને તેમને ઉપવિત ધારણ કરવાનો અધિકાર છે, એ વિષયપર શાસ્ત્રોનાં ઘણાં પ્રમાણો સહિત સારૂ ભાષણ કર્યું. તેના સમર્થનમાં કાશી નિવાસી વિદ્વદ્વર પંડિતજી દામોદર શાસ્ત્રીએ સ્કંધ પુરાણ વગેરેના દાખલા આપી કણબી જ્ઞાતિ ક્ષત્રિય છે તેવું બતાવી આપ્યું. આ બંને મહાશયોના ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતની વિરૂદ્ધમાં કાશીના પંડિત મદનમોહન પાઠકે થોડા સમય સુધી ભાષણ આપ્યા બાદ દર્શાવ્યું કે;—

(૧) જો કણબીઓ ક્ષત્રિય હોય તો એ લોકની રીતભાત અને ધંધો રોજગાર બીજા ક્ષત્રિયોના જેવાં કેમ નથી ?

(૨) તેઓ સઘળા જનોઈ કેમ પહેરતા નથી ?

(૩) તેઓ જાતે ખેતી કરવાનું હલકું કામ કરે છે અને હાલના જમાનાના બીજા ક્ષત્રિયો સાથે રોટી બેટી વ્યવહાર કેમ રાખતા નથી ?

આ ઉપરથી હું એવા સિદ્ધાંત ઉપર આવું છું કે તેઓ ક્ષત્રિય નહીં પણ અન્ય વર્ણના છે.

તેમની શંકાનું સમાધાન કરતાં કાશીના પ્રસિદ્ધ પંડિત મહામહોપાધ્યાય સ્વામી રામમિશ્ર શાસ્ત્રીના શિષ્ય પંડિત રાજારામ શાસ્ત્રીજીએ નિચે પ્રમાણેના શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણોથી પધારેલા સઘળા પંડિતો અને સભાસદોને સાબીત કરી આપ્યું કે પંડિત મદનમોહનના કહેવા પ્રમાણે, કણબીઓ અન્ય વર્ણ નથી પણ ક્ષત્રિજ છે. કારણ કે—

૧. ઉપનયન (જનોઇ) સંસ્કારની બાબતમાં મુસલમાનોના જમાનામાં ભલા ભલા સમશેર બહાદુર ક્ષત્રિઓએ પોતાની સમશેરો મ્યાનકરી કૃષિકર્મ કરવા માંડયું હતું, અને સમર્થ પંડિતોએ પણ પ્રાણ બચાવવા ખાતર ઉપવીતને ઉતારી પાઘડીમાં છુપાવી હતી. તેવી વિવિધ પ્રકારોની આફતેને લીધે ઘણા ખરા દ્વિજોએ સમયસૂચકતાથી પોતાનાં કર્તવ્યો અમુક સમયને માટે અલગ કર્યા હતાં. તેથી દ્વિજોમાં ગણાતી કેટલીક અન્ય વર્ણો હજુ સુધી પણ ઉપવીત ધારણ કર્યા વિના ચલાવે જાય છે. તેવીજ રીતે આ જ્ઞાતિને માટે પણ અમુક સમયથી એવાજ પ્રકારનું અંધેર ચાલતુ હતું. હાલમાં જેમ ક્ષત્રિ મનાતી કેટલીક ઉપવીત નહિ ધારણ કરનારી જાતિઓ, શાસ્ત્રોક્ત કર્મ કરતી વખતે (યજ્ઞયાગાદિ, લગ્ન પ્રસંગે, શ્રાધ

સંવત્સરીમાં) અલ્પ સમયને માટે જનોઈ ધારણ કરે છે, તેમજ આ જ્ઞાતિ પણ કરે છે, માટે એ જ્ઞાતિ પર આવા પ્રકારનો આક્ષેપ આવી શકતો નથી.

૨. અન્ય ક્ષત્રિ વર્ગ સાથેના રોટી બેટી વ્યવહારની બાબતમાં જે શંકા બતાવવામાં આવી છે, તેના સમાધાન માટે મારે આપને જણાવવું જોઇએ કે, આજકાલ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વાણીઆ જ્ઞાતિઓનો અમુક વર્ગ, પોતાની જ્ઞાતિના જુદા જુદા વર્ગમાં પણ આપસ આપસમાં બેટી વ્યવહાર રાખતો નથી; તેજ પ્રમાણે કણબી જ્ઞાતિ પણ પોતાના વર્ગ સિવાય બીજાઓની સાથે રોટી બેટી વ્યવહાર રાખતી નથી, એટલે એ શંકાપણ વજુદવિનાની જણાઈ આવે છે.

૩. કણબીઓ જાતે ખેતી કરે છે. માટે તેઓ ક્ષત્રિય નથી, એમ કહેવું એ ભુલ ભરેલું છે; કારણકે આ વર્ણમાંનો અમુક ભાગ તો જમીનદાર તરીકે અન્યનીપાસે ખેતી કરાવે છે, અને કેટલોક ભાગ જાતે પણ ખેતી કરે છે; પરંતુ ખેતી કરવી તે નિન્દીત કર્મ નથી. તેમનો એ ધંધો પણ અસલના સમયની તેમની જમીનદારીનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપે છે. એ ઉપરાંત આપત્કાલમાં ખેતી કરવાની સ્મૃતિકારોએ પણ છુટ આપી છે. **क्षत्रियोपि कृषिं कृत्वा॥ १८ ॥ कृषिं वाणिज्य शिल्पकम् राज्ञः॥१९॥** (પારાશર સ્મૃતિ, અધ્યાય ૨ જો, શ્લોક ૧૮ અને ૧૯).એટલે કે ક્ષત્રિઓ ખેતી, વ્યાપાર, અને સુતારાદિકનું પણ કર્મ કરી શકે છે. અને ગૌતમપણ અધ્યાય ૭ મામાં લખે છે કે "**राजन्यो वैष्यकर्मा**" એટલે રાજાઓ પણ વૈષ્યનાં કર્મ કરી શકે છે. વળી મનુ ભગવાન પણ પોતાની સ્મૃતિના ૧૦ મા અધ્યાયમાં કહે છે કે,—

अजीवंस्तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा ।
जीवेत्क्षत्रियधर्मेग स ह्यस्य प्रत्यनन्तरः ॥ ८१ ॥
उभाभ्यामप्यजीवंस्तु कथं स्यादिति चेद्भवेत् ।
कृषिगोरक्षमास्थाय जीवेद्वैश्यस्य जीविकाम् ॥ ८२ ॥
जीवेदेतेन राजन्यः सर्वेणाप्यनयं गतः ॥ ९५ ॥

અર્થાત્—બ્રાહ્મણો પોતાના યથોક્ત કર્મવડે નિર્વાહ નચલાવી શકે તો, આફતના સમયમાં ક્ષત્રિયના કર્મોવડે તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે

છે; કારણ કે તે વર્ગ તેના પોતાના નજીકનો વર્ગ છે (૮૧). બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિ બંને પોત પોતાના ધર્મવડે પોતાનું ગુજરાન ન ચલાવી શકે તો, તેવા વિટંબનાના વખતમાં શી રીતે નિર્વાહ કરી શકે? આવી શંકા થાય ત્યારે સમાધાન એ છે કે ખેતી કરવી, વ્યાપાર કરવો અને પશુ પાલન કરવું એ વગેરે જે વૈષ્યના ધર્મો છે તેવડે નિર્વાહ કરી નિભાવવું (૮૨). ઉપાધિવશ ક્ષત્રિ પણ એજ રીતે વૈષ્યનાં કર્મોવડે પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરી શકે છે (૯૫).

એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો ક્ષત્રિનાં અને બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિ બંને વૈષ્યનાં કર્મો કરી શકે, તેવું આજંકાલ હરેક જગાએ માલૂમ પડી આવે છે. આધુનિક સમયમાં હિંદુસ્થાનની ઘણી ખરી કોમો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈસ્ય અને શુદ્ર) થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં આ ધંધો ખુશીથી પોતાના હાથે કરતી જણાય છે. ઉપરાંત વરાહ પુરાણ જોતાં પણ એવું જણાઈ આવે છે કે ખુદ જનકરાજા અને તેમનાં પટરાણીએ પણ પ્રસંગોપાત જાતે ખેતી કરી પોતાનું અને પોતાની પ્રજાનું કલ્યાણ કરેલું છે.

પંડિત બંશીધર શાસ્ત્રી બાજપાઇ અને કેલા બ્રહ્મચારી કાશીવાળાએ પણ પંડિત રાજારામજીના ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને અનુમોદન આપ્યું અને કહ્યું કે, ધર્મશાસ્ત્રોનાં વચન પ્રમાણે અને પ્રાચિન સમયથી સર્વ કોમો ખેતી કરતી આવી છે, તે લોકાચાર પ્રમાણે જોતાં ખેતી કરવી એ કાંઇ હલકું કામ નથી. તેથી સદરહુ પંડિતજીનો સિદ્ધાંત અમારે પણ માન્ય છે.

બાદ પ્રેસીડંટ સાહેબની ઇચ્છાનુસાર કાશીના શ્રીમાન પંડિત રામનાથ શાસ્ત્રીએ કૂર્મીઓની વંશાવળી અર્થ સહિત સંભળાવી, એટલે કાશી નિવાસી પંડિત વિરભદ્ર શર્માએ પણ ઉપરોક્ત મતને અનુમોદન આપ્યું.

આ સઘળા પંડિતોની વિરૂદ્ધમાં કાશીનિવાસી પંડિત પદ્મનાભ શાસ્ત્રીએ શંકા કરી કે કણબી જ્ઞાતિને કૂર્મ રૂષિનો પરિવાર માનવામાં કોઈપણ આધાર નથી; કારણકે એજ સ્કંધ પુરાણમાં લખ્યું છે કે—"**मुख्यवंशो समुच्छिन्ने नीचयोनौ स्थितोऽभवत्**" કૂર્મ રૂષિનો મુળવંશ નાશ થઇ-ગયો છે, ત્યારથી તે વંશની નીચ યોનીમાં ગણના થાય છે. જ્યારે આધારભુત માનવામાં આવેલા સ્કંધ પુરાણથીજ એવું પ્રતિપાદન થાય છે, ત્યારે એ લોકો કૂર્મ રૂષિનો પરિવાર છે તેવું શી રીતે પુરવાર થઇ શકે છે? ઉપરોક્ત પંડિત પદ્મનાભ શાસ્ત્રીની કાઢેલી શંકાને પંડિત ભગવાનદત્તે અનુમોદન આપ્યું.

કાશીનગવાસાન્ગવેદ વિદ્યાલયાધ્યાપક શ્રીમાન પંડિત દેવીપ્રસાદ શા-

ત્રીઓએ નીચે લખ્યા પ્રમાણે સદરહુ બંને પંડિતોની શંકાનું સમાધાન કરતાં દર્શાવ્યું કે, કણબી જ્ઞાતિને નીચ જ્ઞાતિ ઠરાવવાને સદરહુ પંડિતોએ સ્કંધ પુરાણનું જે પ્રમાણ આપ્યું છે તે અનર્થ છે. જો પોતે કહ્યો તે શ્લોક પુરે પુરો કહ્યો હોતતો સત્યવાતનો પડદો ખુલ્લો થઇ જાત. જુઓ હવે હું તે શ્લોક પુરો કરૂં છું.

" अजितात्सुर मित्रश्च पक्षजिच्च ततोभवत् ।
मुख्यवंशे समुच्छिन्ने नीचयोनौ स्थितोऽभवम् ॥

આ શ્લોક પહેલાંતો સહ્યાંદ્રિખંડના ચોત્રીસમા અધ્યાયમાં છે, અને કૂર્મ રૂષિની કથા તો તેત્રીસમા અધ્યાયમાં છે. તેથી આ શ્લોકનો કૂર્મવંશની કથા સાથે કાંઇપણ સમ્બંધ થઈ શકતો નથી; માટે પંડિત પદ્મનાભ શાસ્ત્રી-જીએ આ શ્લોકનો આધાર તદન અપ્રાસાંગિક આપ્યો છે; કારણ કે તેમના અર્ધશ્લોકનો સમ્બંધ ચોત્રીસમા અધ્યાયમાં વર્ણવેલા પ્રાયણ રૂષિની સાથે થાય છે, છતાં પણ પંડિતજી પ્રાયણ રૂષિના વંશજોના નાશને બદલે કૂર્મ રૂષિના વંશજોનો નાશ થયેલો બતાવે છે, તે તેમણે ગંભીર પ્રકારની ભુલ કરી છે.

વિશેષ જાત માહીતિને માટે સહ્યાંદ્રિ ખંડ આપની સમક્ષમાં હું રજુ કરૂં છું, જે જોવાની સૌ તકલીફ લેશો. પંડિત દામોદર શાસ્ત્રીએ સહ્યાંદ્રિ ખંડના તકરારી શ્લોકોનું ભાષાંતર સૌને કરી બતાવ્યું અને તેથી કણબીઓની નીચ યોની બાબતનાં પંડિત પદ્મનાભ શાસ્ત્રીનાં પ્રમાણ સર્વથા અપ્રાસાં-ગિક છે એ પૂરેપૂરૂં સાબિત થયું.

વળી સદરહુ પંડિત પદ્મનાભ શાસ્ત્રીએ કહ્યું કે કણબી જ્ઞાતિ કૂર્મ-ઋષિનો પરિવાર છે એ વાત માની લઇએ તોપણ તેમનો ઉપનયન સંસ્કાર થઇ શકે નહિ; કારણ કે ધર્મશાસ્ત્રોના વચન પ્રમાણે બાવીસ વર્ષ સુધીમાં ક્ષત્રિઓને ઉપનયન સંસ્કાર થઇ જવો જોઇએ. તે ઉપરાન્ત ઉમ્મર થવાથી તેઓ પતિત થઈ જાય છે, કણબી જ્ઞાતિ તો કેટલાંય વર્ષોથી વ્રાત્ય થતી આવી છે, તેથી તેમને સંસ્કાર થઇ શકતો નથી.

જેના પ્રત્યુત્તરમાં પંડિત દેવીપ્રસાદજીએ કહ્યું કે પંડિત પદ્મનાભજી હવે કૂર્મ-ઋષિના વંશજો તરીકે કણબીઓને કબુલ કરેછે. પરંતુ વ્રાત્ય તરીકે તેમનો ઉપવીત સંસ્કાર થઈ શકે નહિ તેવું દર્શાવે છે. તેમના પ્રત્યુત્તરમાં નિચે મુજબ ખુલાસો છે.

જે વખતે ભીનગાના રાજાએ કાશી નિવાસી પ્રતિષ્ઠીત પંડિત મહામ-હોપાધ્યાય સ્વામિ રામમિશ્ર શાસ્ત્રીને વ્રાત્યોના સંસ્કારની બાબતનો પ્રશ્ન

પુછયો હતો, ત્યારે શાસ્ત્રીજીએ "વ્રાત્ય સંસ્કાર મીમાંસા" નામનું શાસ્ત્રોના આધારવાળું પુસ્તક રચીને છપાવી એ શંકાને દૂર કરી છે. તે પુસ્તક પ્રેસીડન્ટ સાહેબની સમક્ષ હું રજુ કરૂ છું, જેને પંડિત પદ્મનાભજી અથેતિ વાંચી ખંડન કરી લે. આ સિવાય પધારેલા પંડિત મહાશયોની ધ્યાનમાં હશે કે સંવત ૧૯૬૧ના જ્યેષ્ઠ માસમાં.–

શ્રી મચ્છંકરાચાર્ય સ્વામિ ગોવર્ધન મહાધિશ્વરે વાંસવાડામાં પચાસ સાઠ પંડિતો (પંડિત નંદકિશોર શુકલ વગેરે) ની સમક્ષમાં કણબીઓને જનોઇ પહેરાવી હતી જ્યાં ઘણા પંડિતોએ શંકા લીધી હતી. તેમની શંકા નિવારણ કરી તેમનાજ હાથથી સંસ્કાર કરાવ્યો હતો. તે સિવાય શંકેશ્વર મઠાધિશ્વર શ્રીમદ્ જગતગુરૂ શંકરાચાર્ય સ્વામિ અને સનાતન ધર્મના મોટા મોટા આગેવાન આચાર્યો અને પંડિતો વગેરે એ વ્રાત્યોને સંસ્કાર કરાવે છે તેથી આ શંકા પણ ટકી શકતી નથી.

પછી પંડિત મદનમોહનજીએ પ્રશ્ન પુછયો કે કણબી જ્ઞાતિ ક્ષત્રિમાં ગણાય છે તો એ જ્ઞાતિમાં થએલા રાજા મહારાજા વિષે ઇતિહાસોમાં કેમ કાંઈ ઉલ્લેખ નથી?

જેના જવાબમાં સદરહુ સભાના સેક્રેટરીએ કેટલાક અંગ્રેજ વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો રજુ કર્યા (જે હવે પછીના પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલા છે). છેવટે આ વિષયમાં જેને શંકા હોય તેને પ્રશ્નોત્તર કરવા માટે પ્રેસીડેન્ટ સાહેબે સુચના કરી તેથી બંને પક્ષના પંડિતોએ પોતાને સંતોષ થએલો જાહેર કર્યો, જે ઉપરથી પ્રેસીડેન્ટ સાહેબે નિચે પ્રમાણે પોતાનો અંતિમ ખુલાસો જાહેર કર્યો.

ફેંસલો.

"ઉપરોક્ત સભાના પ્રેસીડેન્ટ તરીકે મારી પસંદગી થયા બાદ મારી સમક્ષમ બંને પંડિત પક્ષોએ "કણબીઓ ક્ષત્રિ છે કે નહિ" તે વિષય પર શાસ્ત્રોક્ત વાદવિવાદ કર્યો, જે ઉપરથી હું નિશ્ચયપર આવું છું કે તેઓ ક્ષત્રિ તરીકે સિદ્ધ થઇ ચુક્યા છે. વળી વધારામાં શ્રી ગોવર્ધન મઠના તથા શ્રી શંકેશ્વર મઠના શ્રી શંકરાચાર્યજીએ અને કેટલાક બીજા આચાર્યોએ અને વિદ્વાન પંડિતોએ તેઓને લાંબા વખતથી વ્રાત્ય તરીકે રહેવા માટે મનુ તથા યાજ્ઞવલ્કયાદિ સ્મૃતિઓ પ્રમાણે વીધિસર પ્રાયશ્ચિત કરાવી ઉપનયન (જનોઈ) સંસ્કાર કરાવેલ છે, અને કરાવે છે. તેથી તેઓ ક્ષત્રિ તરીકે સિદ્ધ થઇ ચુક્યા છે અને તેઓને ઉપનયન સંસ્કારમાં કશો બાદ નથી."

(સહી) શ્રી રાધાચરણ ગોસ્વામી. પ્રેસીડેન્ટ.

પ્રકરણ ૪ થું.

કૂર્મીનીમહત્તા વિષે ઇંગ્રેજ ઈતિહાસકારોના અભિપ્રાય.

૧ "હન્ટર્સ સ્ટેટીસ્ટીકલ એકાઉન્ટ ઑફ બેન્ગાલ. ભા. ૧૧મો."

શિવાજી અને ગ્વાલિયર તેમજ સતારાના રાજાઓ કણબી વંશમાંથી ઉતરી આવેલા હતા.

૨. "કાર્નેગીઝ રેસીઝ ટ્રાઇબ્ઝ ઍન્ડ કાસ્ટસ્સ્ ઑફ આઉધ."

ગ્વાલિયરના સીંધિયા, સતારાની રાજા અને નાગપુરના ભોંસલે કણબીઓ હતા અથવા તેઓના જેવાજ હતા. મી. કેમ્પબેલે દર્શાવ્યું છે કે, મરાઠાનું મૂળ **કૂર્મી** તત્વમાંથી હતું, અને શિવાજી તથા તેના ઘણા સરદારો કણબી હતા. ગોરખપુર અને ગુજરાતમાં પણ કણબી રાજાઓ છે.

૩. "બ્લીઅર્ટ્સ હીસ્ટરી, ફૉકલોર ઍન્ડ ડીસ્ટ્રીબ્યુશન ઑફ રેસીઝ"

મરાઠામાં કેટલાક કણબીઓ છે અને ગ્વાલિયર તેમજ સતારાના વંશ તેજ વર્ગના છે.

૪. "રેવ. શેરીંગ્ઝ ટ્રાઇબ્ઝ ઍન્ડ કાસ્ટસ્સ્ ભા. ૨ જો."

(મુંબઇ ઈલાકો અને મધ્ય પ્રાન્ત.)

પુના જીલ્લામાં વારંવાર મરાઠા અને કણબી એ શબ્દો એક બીજાને માટે બોલાય છે. કૂર્મી અને કણબી ખરી રીતે એકજ વર્ગના લોકો છે. તેઓમાં કેટલીક જાતો છે. તેઓ અંદરોઅંદર પરણતા નથી. તેઓ ઘણા ઉદ્યોગી, ખંતીલા, સાધારણ કરકસરવાળા, તન્દુરસ્ત અને વ્યવહારિક રીતે સુખીછે.

૫. "ધ પ્રીન્સીપલ નેશન્સ ઑફ ઇન્ડીઆ."

કણબી પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવવાના શોખીન છે. નીચેની તેની કેટલીક કહેવતો છે.

"જ્યાં ગાજવીજ થાય છે ત્યાં કણબીઓ જમીનદાર છે."

"કણબીવાંસે કોડ કણબી કોઇ કેડે નહીં."

૬ "કર્નલ ડાલ્ટન"

બંગાળમાં પ્હેલા વહેલા આર્યો તરીકે આવેલા બિહારના કણબીઓ હોવાનું જણાવે છે, અને કહે છે કે તેઓ ઘઉંવર્ણા રંગના, સામાન્ય ઉંચાઇ અને સારા બાંધાવાળા, તેમજ જરા ઉંચા કાઠાવાળા અને સાધારણ દેખાવડા હતા. તેમની વ્યવહારૂ રીતભાત માન ભરેલી છે. તેમના ગુરૂ ન હોય તેવા બ્રાહ્મણના હાથનું રાંધેલું તેઓ ખાતા નથી. કેટલાક સ્થાનિક બ્રાહ્મણો તેમના હાથની મીઠાઈ ખાય છે અને તેજ પ્રમાણે ઘણા લાયક ક્ષત્રિઓ પણ વરતે છે. બીજી બધી જ્ઞાતિઓ કોઇપણ તરેહની આનાકાની સિવાય તેમના હાથની મીઠાઇ ખાય છે. અયોધ્યામાં તો તેઓ કહે છે કે તેઓ ઘણા જુના વખતના જમીનદારો છે. મી. બ્રુટ કહે છે કે લખનૌમાં પણ તેમજ છે, ત્યાં આગળ તેઓ હલકી જ્ઞાતિમાં ગણાતા નથી.

૭. "સરકારી હુકમ નંબર. $\frac{૨૫૧}{૯-૧૮૬}$ અ-૬ નો સાર."
(આઊધ તા. ૨૧-૩-૧૮૯૬.)

નામદાર સરકાર જણાવે છે કે કણબીઓ એક ઉચ્ચ ખાનદાન કુટુંબના છે માટે તેમને સરકારી નોકરીમાંથી બાદ કરવા તે દિલગીર થવા જેવું છે.

૮ "હિંદુસ્થાનનું ઈમ્પીરીઅલ ગેઝીટીઅર, નવી આવૃત્તિ, પુસ્તક ૫ મું, પાને ૯૭-૯૮, અમદાવાદ ડીસ્ટ્રીકટ."

હિન્દુઓમાં કૃષિકારોનો મુખ્ય વર્ગ કણબી, રજપુત અને કોળી છે. તેમાં બીજાઓ કરતાં કણબીઓ ખાસ અગત્યનો વર્ગ છે. કેટલાક સરકારી નોકરીમાં ઉંચી જગ્યાએ ચડેલા છે, કેટલાકોએ વ્યાપારમાં પૈસા મેળવેલા છે, પણ મોટો ભાગ ગુજરાતના ખેડુત જમીનદારો તરીકે ખેતીવાડી કરે છે. જો કે પાટીદાર અને કણબી માંહોમાંહે પરણતા નથી તોપણ તે બંનેમાં કાંઈ ખાસ તફાવત જેવું નથી; પરંતુ કણબીઓ રજપુતો કરતાં ચડીઆતા છે.

૯. "રેવ. શેરીંગ્ઝ હીન્દુ ટ્રાઇબ્ઝ ઍન્ડ કાસ્ટસ્સ્ ભા. ૩ જો. પાનું ૨૫૮. હિન્દુ જ્ઞાતિઓમાં સંબંધ."

ખેતી કરતી જાતોમાં કૂર્મી—કનબી મુખ્ય છે. ખેતીવાડીનો ધંધો કરતી સઘળી જ્ઞાતિઓમાં તેઓ સારા આગળ પડતા છે. કણબીઓના બંજા તેમના

રોજગારને લાયક કુદરતી રીતેજ મજબુત હોય છે. તેમની ચામડીનો રંગ ઘઉં વર્ણો છે—કાળો તો નહિ પણ કાળાશ પડતો પણ નહિ. અહીંના તેમજ ઉત્તર હિન્દુસ્થાનના કૂર્મીઓ ઘણા ખરા ઉંચા, મજબૂત, બહાદુર, ઇજ્જતદાર અને સ્વતંત્ર વર્તનવાળા છે, અને શુદ્રો—હલકી જ્ઞાતિઓમાં દેખાતા કોઇ અવગુણો તેમનામાં નથી. પણ ખામી એછેકે તેઓ વિચાર શક્તિમાં જરા મંદ છે, પણ તેમના રોજગારને લઇને તેમાં નવાઈ જેવું નથી; કારણ દરેક દેશોમાં ખેતીને લીધે ખેડુતોની સમજ શક્તિ તેવીજ થાય છે. હલકી જ્ઞાતિઓમાં નહીં માલૂમ પડતા જુદા જુદા ગુણો આ જ્ઞાતિમાં માલૂમ પડે છે; અને ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓની ધ્યાન ખેંચવા જેવી રીતભાત તેમનામાં હોય છે. ઉચ્ચજ્ઞાતિની મુલાકાત દરમ્યાન હલકી જ્ઞાતિના લોકોમાં દેખાતી ભયભીતતા તથા હલકી તાબેદારી તેઓમાં બિલકુલ નથી. પણ અસલ કણબીઓ બીજીરીતે સામાન્ય જુસ્સામાં રજપુતોને દરેક રીતે મળતા આવે છે. તે રજપુતોના જેવી ધૈર્યતા અને હિમ્મત વાળા હોય છે. તેઓમાં લુચ્ચાઈ અને તાત્કાળિક ગ્રાહ્ય શક્તિ નથી. તેઓ બ્રાહ્મણથી કેટલીકવાર જુદા પડે છે. રજપુતો તેમના નમુના છે. જો તેઓને સારા સંયોગોમાં મુંકવામાં આવ્યા હોય તો તેના નમુના પ્રમાણે બની જાય તેમાં લેશપણ શંકા નથી. વળી તેમની મુખમુદ્રા બિલકુલ હલકી જ્ઞાતિઓ જેવી નહીં પણ રજપુતના જેવી છે. એ વાત સાચી છે કે તે રજપુતના જેવા વધારે રૂપાળા કે સુંદર નથી, તેમ છતાં પણ તેમના જેવાજ ચહેરાવાળા અને તેવાજ દેખાવના છે. જોકે તેઓમાં સહનશીલતા અને શાંતિ છે તોપણ તે સઘળા ઉપરાંત ખરા હિન્દુઓનું જે મુખ્ય અને પ્રશસ્ય ભૂષણ સ્વમાનની લાગણી તે તેમનામાં છે. જેમ તે વારંવાર દેખાય છે તેમ ગરિબ હોય તોપણ તેના પ્રારબ્ધના આધારે તેની મહત્તાનો ભોગ આપતો, અને મનની કંગાલીયત ભરેલી સ્થિતિમાં દેખાતો, તમે તેને કદી જોશો નહિ. ઈંગ્લાંડના ખેડુતો કરતાં મુકાબલે તેઓ સાંસારિક સ્થિતિમાં સારાને ઉંચા છે અને વારંવાર બીજાઓ તરફથી તેઓ રૂઆબ પૂર્વક વધારે માન મેળવે છે. રજપુતોની મગરૂબી અને બ્રાહ્મણોના મિથ્યાભિમાનમાં નહીં જણાતું આવું માન તેમને તેમની ઉચ્ચ પદવીને લીધે મળે છે.

૧૦. "ફાર્બસ સાહેબની રાસમાળા ભા. ૨ જો. પાનું ૨૮૬—૯૩."

ગુજરાતમાં ઘણા ખરા ખેડુતો કણબી છે છતાં તેમની ઉત્પત્તિ ક્ષત્રિથી

થયેલી છે. તેઓ ઘણા ખરા ક્ષત્રિ જેવાં વિશેષણોથી ઓળખાય છે. તેમાંના અન્ય જે તદ્દન ગરીબ ખેડુત છે તેમને પણ ઈશ્વરે જે સ્થિતિમાં મુક્યા છે તે સ્થિતિને તેઓ આશ્ચર્યકારક રીતે માફક આવે છે.

૧૧ " બૉમ્બે ગવર્નમેન્ટ ગેઝીટીઅર ભા. ૪ થો. "

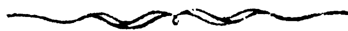
અમદાવાદ પા. ૩૬. ૧૫૧.

કેટલાક કણબીઓ કારીગર છે, કેટલાક સરકારી નોકરીમાં મોટા હોદ્દેદારો છે, કેટલાકે વ્યાપારવણજમાં સારી દોલત જમાવી છે, પણ બીજા ઘણા ખેડુતો છે; તોપણ તેઓ ઘણા સદ્દગુણી, શરમાળ, શાન્ત, ઉદ્યોગી, લગ્નનાં અને મરણનાં ખરચો સિવાય સાદા અને કરકસરીઆ, ગુનાહ અને અપલક્ષણોથી દુર રહેનારા અને કેળવાયેલા ઉત્તમ ખેડુતો છે. પહેલાં જ્યારે ગામડામાં કાઠી વગેરેનાં ધાડાં પડતાં ત્યારે કાંતો તેમનું સમાધાન કરી સંતોષતા કે પછી આ બહાદુર કણબીઓ અને રજપુતો મળી જીવ ઉપર આવી લડીને તેમને હઠાવતા.

૧૨ બૉમ્બે ગવર્નમેન્ટ ગેઝીટીઅર વો. ૧ ભાગ. ૧ પા. ૪.

" The main Gurjar underlayer are the Levas and Kardvas, the two leading divisions of the important class of Gujarat Kunbis. ".

સાર—" ગુજરાતમાં આવી વસેલા ગુર્જરોનો મુખ્યભાગ કડવા અને લેઉવા છે, જેઓ ગુજરાતની કણબી જ્ઞાતિના બે અગત્યના આગેવાન વિભાગ છે."

પ્રકરણ ૫ મું.

પંજાબપર સ્વારીઓ અને કૂર્મીઓનું પ્રયાણ.

ભગવાન્ મનુના પહેલા પુત્ર ઇક્ષ્વાકુએ પોતાનું રાજ્ય અયોધ્યામાં સ્થાપ્યું હતું. ત્યાં ઘણી પહેડીઓ થઈ, પછી શ્રી રામચંદ્રજી થયા. તેમના કુમાર લવે પંજાબ પર સ્વારી કરી મનુના ચોથા પુત્ર દિષ્ટના વંશજ વિશાળ વંશના અંને વિશાલાવતી નગરીમાં રાજ કરતા જનમેજય રાજાને હરાવ્યો; અને રાવી નદીને કાંઠે પોતાના નામથી લવપુર[1] વસાવ્યું. તેજ અરસામાં લક્ષ્મણે લક્ષ્મણાવતી[2] અને કુશે પણ કુશાવતી[3] વસાવ્યું હતું. પંજાબમાં, રાજક્રાંતિ થવા છતાં પણ કૂર્મીઓ પોતાના યુદ્ધ કૌશલ્યને લીધે રાજ્ય માંહેનો કેટલોક ભાગ જાળવી રહ્યા હતા; અને ગુજરાત શહેર આસપાસના કરડ તેમજ લેયા પ્રદેશમાં વિસ્તરી તેઓ આબાદ થયા હતા. ત્યારબાદ લાંબા સમયે અર્જુનના પૌત્ર પરિક્ષીતે આવી લવના વંશજ સુમિત્ર નામના રાજા પાસેથી પંજાબનું રાજ્ય લઈ લીધું, અને ચંદ્રવંશમાં રાજગાદી ગઈ. ચંદ્રવંશના રાજાઓના વખતમાં ઇ. સ. પૂ. ૧૮૦૦ વર્ષ પર આસીરિયાની રાણી સેમિરામીસ પંજાબ પર ચઢી આવી, પણ ત્યાંના સુબાએ હાથીઓની સેનાથી લડાઈ કરી તેથી દુશ્મનનું લશ્કર ભયભીત થઇને નાસી ગયું. કેટલાક સમય પછી મિસર દેશનો સેસોટ્રિસ રાજા પંજાબ પર ચઢી આવ્યો. તે વખતે મગધ દેશમાં સહદેવના વંશજો બળવાન રાજા હતા. ત્યાર પછી મગધ દેશના તક્ષક રાજાઓના અમલમાં ઈરાનના પારસી રાજા દરવેશ ગુસ્તાસ્પે ઈ. સ. પૂ. ૫૧૮માં પંજાબ પર સ્વારી કરી અને ત્યાંથી પુષ્કળ સોનું, અને જવાહીરની કિમતી લુંટ, તેમજ હિન્દી લશ્કરી સિપાઇઓને લઇ ગયો. જ્યારે તે ગ્રીસ ઉપર ચઢયો ત્યારે તેની સાથે ગયેલા હિન્દી સિપાઇઓએ લડાઈમાં પરાક્રમ કરી દેશને દિપાવ્યો હતો, એવું ઇતિહાસોપરથી જણાય છે. ત્યાર પછી ગ્રીસનો મહાન્ સિકંદર, તુર્કસ્તાન, ઈરાન, વગેરે દેશો જીતતો ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭માં પંજાબ પર ચઢી આવ્યો. ત્યાંના રાજા પૌરવે

---

૧. લાહોર. ૨. લખનૌર. ૩. પટણા.

પુષ્કળ પરાક્રમ કર્યું છતાં લડાઇમાં હાર્યો, તોપણ હિન્દી લશ્કરની બહાદુરીથી ભયભીત થયેલા સિકંદરના સૈન્યે આગળ વધવા ના કહી, જેથી સિકંદરને પાછું જવું પડયું. રસ્તે જતાં બાબીલોનમાં તે અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેનું વિસ્તીર્ણ રાજ્ય તેના સરદારોએ વહેંચી લીધું. હિન્દની સરહદ સુધીનો પૂર્વ ભાગ સરદાર સેલ્યુકસ નેકટરના હાથમાં આવ્યો. તેણે પંજાબ પર સ્વારી કરી પણ મગધ દેશના રાજા ચંદ્રગુપ્તે તેને હરાવ્યો, તેથી બંને વચ્ચે સંધી થઇ અને સેલ્યુકસે ચંદ્રગુપ્તને પોતાની પુત્રી પરણાવી, ઇ. સ. પૂ. ૩૦૬થી ૨૯૮. પંજાબ પર આ પ્રમાણે વારંવાર સ્વારીઓ થવાથી થતી ઉથલપાથલને લીધે ત્યાંની પ્રજા કંટાળી હતી. જ્યારે પંજાબ અને મગધ દેશ લગ્ન સંબંધથી એક બીજાના પરિચયમાં આવ્યા ત્યારે ગાઢ સંબંધ બંધાયો, તેથી ઇ. સ. પહેલાંના ત્રીજા સૈકાના અંતમાં કૂર્મીઓનાં કેટલાંક લડાયક કુટુમ્બો પંજાબ છોડી મગધ દેશની રાજધાની કુશાવતીમાં ચંદ્રગુપ્ત રાજાના લશ્કરમાં આવી રહ્યાં. ત્યાર પછી બાકૂટ્રિયા (બલ્ખ)ના લોકોએ પંજાબ પર સ્વારી કરી કેટલોક ભાગ કબજે કર્યો, અને પંજાબને વિટંબણામાં મુકયો. ત્યાર બાદ તાતાર દેશના શક લોકો ચઢી આવ્યા. તેઓ પંજાબ જીતી સિંધ, માળવા, અને છેક ગુજરાત સુધી વધ્યા હતા, ઇ. સ. પૂ. ૭૫. તેઓમાં શક રાજા કનિષ્ક બહુ પરાક્રમી થયો હતો. તેના મરણ પછી અવન્તિમાં[૧] વીર વિક્રમાદિત્ય નામનો બળવાન રાજા થયો. તેણે શક લોકોના રાજાને હરાવી તેમની પાસેથી ગુજરાત, માળવા, સિંધ અને પંજાબ વગેરે દેશો લઇ લીધા, અને પરદેશીઓને દેશમાંથી હાંકી કહાડયા. તેમજ દિલ્લીમાં રાજ કરતા પરિક્ષિતના વંશજ રાજા રાજપાળને પણ હરાવ્યો. આ વખતે ઈ. સ. પૂ. ૭૮ ની લગભગમાં ક્ષત્રપ રાજા કનિષ્કના વખતમાં ગુજરાત શહેર આસપાસના પ્રદેશમાંથી ગુર્જરોની એક મોટી સંખ્યાએ દેશ છોડયો, તેની સાથે સંખ્યાબંધ કૂર્મીઓ નીકળ્યા અને મથુરાં સુધી ફેલાયા; ત્યાંથી તેઓ ક્રમે ક્રમે આનર્ત દેશ સુધી આવ્યા હોય તેમ જણાય છે[૨].

કૂર્મી કોમ લડાયક હોવાથી અહીં પણ તેઓ પ્રસંગોપાત યુદ્ધ કરતા અને બાકીની શાન્ત જીંદગી ખેતીના કામકાજમાં વિતાવતા. પાછળથી બીજી ટોળીઓ પણ પંજાબમાંથી કોટા અને મંદેસરને રસ્તે માળવામાં આવી.

---

૧. માળવા. ૨. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વૉ. ૧

આ પ્રમાણે પંજાબમાંથી છુટી પડેલી ટોળીઓએ કાળાંતરે પોતાની અસલ ભૂમિ અને જાત વિસ્મૃત થઈ ન જાય તેટલા માટે કરડ વિભાગના અસલ વતનીઓએ "કરડવા કૂર્મી" અને લેયા વિભાગના કૂર્મીઓએ "લેયા કૂર્મી" વિશેષણો ધારણ કર્યા. ગંગા જમનાંની ખીણો તરફ આગળ વધતી અને ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં પોતાનો જમાવ કરતી કૂર્મીની બીજી ટોળીઓ મધ્ય હિન્દ એજન્સી, મધ્યપ્રાંત, ખાનદેશ અને દક્ષિણ તરફ આવીને વસી. તેઓના વંશજો અદ્યાપિ પર્યંત લેયા અને કરડ વિશેષણો ધારણ કરી રહ્યા છે, તથા તેઓના મૂળસ્થાન પંજાબમાં પણ લેયા તરિકે તેઓ મશહુર છે[1], એટલુંજ નહીં પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાના અસલ વતન પંજાબના જુદા જુદા ભાગમાંથી નીકળી છેવટ ગુજરાતમાં—હાલ જ્યાં ઉંઝા ગામ છે તે ભાગમાં કૂર્મીઓની ટોળીઓ આવી આવીને વસવા લાગી, ત્યાં પણ પંજાબ અને ત્યાર પછી ઉત્તર હિન્દુસ્થાનના જે જે ભાગોમાંથી તે આવેલા તે અસલ વતનના નામથી તેઓ પોતાની સાખો હજુ પણ જાળવી રહ્યા છે. જો કે લાંબો સમય થવાથી અસલ સ્થાનોનાં નામો કેટલેક અંશે અપભ્રંશ થઈ ગયાં છે, તથાપિ નીચે જણાવેલી સાખો અને સ્થાન પરથી તે હકીકત સારી રીતે સમજી શકાય તેમ છે અને ઉત્પત્તિના આ ઇતિહાસને મજબુત પુરાવો આપે છે.

ગુજરાતમાં વસતા બાવન સાખના કૂર્મીઓની સાખો પરથી માલૂમ પડતાં અસલ સ્થાનો, પંજાબ અને ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં છે, તે નીચેની હકીકતથી જણાઇ આવે છે.

સાખ.	ગામ.	ઠેકાણું.
૧. રૂસાત	રોહતાગઢ	જેલમ નદી પર.
૨. માંડલોત ...	માંડલેહ	મેવાડની ઉત્તરે.
૩. ભેમાત	ભામ	હોંશીઆરપુર પાસે.
૪. મુંજાત	મુંજા	ગુજરાનવાલા પાસે.
૫. ડાકોતર	... ...	... ...
૬. વિજાયત	વજીરપુરા	જીલ્લે આગ્રા.
૭. ગામી	ગમ્બાર	માઉન્ટગોમરી પાસે.
૮. ગોડી	ગોઠ	શરીફપુર પાસે.

૧. 'બાં. ગેઝીટીઅર' વૉ. ૧

૯. ફોક ... ... ફુક્ ... ... લારખાના પાસે.
૧૦. મોખાત ... ...
૧૧. અમૃતિઆ... ... અમૃતસર ... ... પંજાબ.
૧૨. ટિલાટ ... ... ટિલાથુ ... ... શાહબાદ પાસે.
૧૩. મુંગલા ... ... મંગલપુરા ... ... લાહોર પાસે.
૧૪. ભૂત ... ... ભૂતના ... ... લુધીઆના પાસે.
૧૫. કડવાતર ... ...
૧૬. પહાણ ... ... પાન ... ... ગોંડાબલરામપુર પાસે.
૧૭. ભૂવા ... ... ભોવા... ... ... લાહોર પાસે.
૧૮. ચેંચાટ ... ...
૧૯. જુવાતર ... ... જુવા ... ... ઇટાવા પાસે
૨૦. સોરઠા ... ... સોનથા ... ... પુરનીઅલ પાસે.
૨૧. લારી... ... ... લાર ... ... ગોરખપુર પાસે.
૨૨. લાકોડા ... ... લાખોદર ... ... લાહોર પાસે.
૨૩. ગોગડા ... ... ગોધા. ... ... ભાવલપુર પાસે.
૨૪. સાકરીઆ ... ...
૨૫. મજીઠીઆ ... ... મજીઠમંડી ... ... અમૃતસર પાસે.
૨૬. મનવર ... ...
૨૭. કતવર ... ... કાતના ... ... મથુરાં પાસે.
૨૮. દાણી... ... ... દાણાવલ ... ... જલંધર પાસે.
૨૯. ચેંણીઆ ... ...
૩૦. ચપલા. ... ... ચપલ ... ... મહુ પાસે.
૩૧. હરણીઆ ... ... હર ... ... મેદનીપુર પાસે.
૩૨. હોતી ... ... હોતી ... ... પેશાવર પાસે.
૩૩. ચપેલીઆ ... ...
૩૪. શેઠીઆ ... ...
૩૫. લહુઓટ ... ... લાહોર ... ... પંજાબ.
૩૬. કલારા ... ... કાલ ... ... જેલમ ઉપર.
૩૭. કાળપુંછા ... ... કાળસાયા ... ... લુધીઆણા પાસે.
૩૮. વગદા ... ...
૩૯. ગોદાળ ... ... ગોન્દા ... ... અલીગઢ પાસે.

૪૦. સીરવી	...	...	...	...
૪૧. ભક્ષા	... ...	ભક્ષા	... ...	ગોપાળગંજ પાસે.
૪૨. કુંવારા	...	...	...	...
૪૩. ઢાન ટોડવા	... ...	ઢાનાપુર	... ...	ગોંડાબલરામપુર પાસે
૪૪. ઢાંકણીઆ	...	...	...	...
૪૫. કરણાવત	... ...	કરંડા	... ...	ઘાસીપુર પાસે.
૪૬. ધોળુ	... ...	ધોળ	... ...	મુજફ્ફરપુર પાસે.
૪૭. દેવાણી	...	...	...	...
૪૮. ઢેકાળ.	...	ઢેખાલ	... ...	ફરીદપુર પાસે.
૪૯. પોકાર	...	...	...	...
૫૦. ચોપડા	...	...	...	...
૫૧. કોદ્દાળ	...	...	...	...
૫૨. માંડવીઆ	... ...	માંડી	... ...	પંજાબમાં.

આ સિવાય પાછળથી જે ૪૨ કુટુંબો માળવા તરફ થઇને સિદ્ધરાજના સમયમાં આવેલાં છે, તેનું સવિસ્તર વર્ણન આગળ આપવામાં આવ્યું છે.

ઈ. સ. પહેલાંના ત્રીજા સૈકાના અંતમાં પંજાબ છોડી મગધ પ્રાંતની રાજધાની કુશાવતીમાં આવી વસેલી ટોળીએ કેટલોક સમય ત્યાંજ વિતાવ્યો. દરમ્યાન મગધ પ્રાન્તના રાજકુમાર બિંદુસાર અને અશોકની માળવાની સુબાગીરીમાં સાથે રહી લશ્કરી સરદારી ભોગવી ઇ. સ. ના પહેલા સૈકાના અંતમાં તે ભાગનો કેટલોક પ્રદેશ પોતાના હસ્તગત કરી તે પ્રદેશની માધાવતી નગરીને પોતાની રાજધાનીનું શહેર બનાવ્યું હોય તેમ ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસ તથા દેશાઇ પટેલના વહીવંચાના ચોપડાની અંદરના લેખો ઉપરથી જણાય છે.

આ પ્રમાણે માધાવતીમાં કૂર્મીઓનું રાજ્ય થવાથી તેમના અમલ દરમ્યાન માળવા, ઈડર, વાંસવાડા, વગેરે નજીકના સ્થાનોમાં વસતા કૂર્મીઓનો ઘણો ભાગ ત્યાં આવી વસ્યો. તે સમયે હાલના ગુજરાતની કેવી સ્થિતિ હતી, તેનો ચિતાર આપવાની અત્રે આવંસ્યક્તા છે, કેમકે ક્રમે ક્રમે તે પછી કૂર્મીઓએ ગુજરાત તરફ આગળ વધી ત્યાં તેમનું કાયમી સ્થાન બનાવ્યું છે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પ્રાચીન ગુજરાતમાં કૂર્મીઓનો પ્રવેશ.

રાણિક આધારોથી માલૂમ પડે છે કે, ગુજરાતમાં પહેલું રાજ્ય મનુના પૌત્ર આનર્તનું હતું. તેને રૈવત નામનો પુત્ર હતો. તેની રાજધાની કુશસ્થલીમાં[1] હતી. રૈવતને ૧૦૦ પુત્રો હતા, જેઓમાં રેવત મોટો હતો. તેને રેવતી નામની એક સુંદર કન્યા હતી, જેને શ્રીકૃષ્ણના ભાઈ બળભદ્ર સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. જરાસંઘની સ્વારીઓથી કંટાળી યાદવો માથુર દેશ છોડી જ્યારે ગુજરાત તરફ આવ્યા ત્યારે તેમણે દ્વારિકાંને પોતાની રાજધાની કરી અને સુરરાષ્ટ[2] ઉપર ઈ. સ. પૂ ૫૦૦ સુધી રાજ અમલ કર્યો. ત્યાર પછી ઇ.સ. પૂ. ૩૧૯માં મગધ પ્રાન્તમાં રાજ કરતા મૌર્યવંશીય રાજાઓનો ગુજરાત પર અમલ થયો, ત્યાં સુધી આ દેશપર કઇ ચોક્કસ સત્તાનો અમલ હતો, તે માલૂમ પડતું નથી. મૌર્યોની રાજગાદી મગધ પ્રાંતના શહેર કુશાવતી[3] નગરીમાં હતી, અને તેમની તરફથી સુબાઓ આવી સૌરાષ્ટના [4]ગીરિનગરમાં રહી રાજ ચલાવતા હતા. હાલમાં જે ભાગને આપણે ગુજરાતના નામથી ઓળખીએ છીએ, તે ભાગના તે વખતે આનર્ત (આનર્તપુર–વડનગર), સૌરાષ્ટ (દ્વારિકાં–ગીરિનગર) અને લાટદેશ (ભરૂચ) એવા ત્રણ વિભાગ હતા. મૌર્ય વંશના અમલ અને સિકંદરના મરણ પછી તેના સરદારોએ તે દેશો વહેંચી લીધા, જેથી પંજાબ વગેરે દેશો ગ્રીકોના હાથમાં આવ્યા, અને તેથી ક્ષત્રપ રાજાઓની ગુજરાત પર સત્તા થયા પહેલાં ગ્રીક, બાક્ટ્રીઅન, પાર્થિઅન, સ્કીથિઅન, હુઅન અને શક લોકોનો ગુજરાત પર અમલ હોય એવું ગુજરાતના મધ્યભાગ તેમજ કાઠીઆવાડમાંથી તેમના મળી આવેલા ઘણા પ્રાચીન શિક્કાઓ, કૂવા, વાવ, મકાનો અને દેવાલયો પરના લેખો અને ખંડિયરો પરથી માલૂમ પડે છે. પાછળથી [5]અવન્તિના વીરવિક્રમાદિત્યે ગુજરાત, માળવા અને પંજાબમાંથી તેમને હાંકી કહાડી તે દેશોપર અધિકાર ચલાવ્યો

૧. દ્વારિકાં. ૨. સૌરાષ્ટ. ૩. પટ્ટણા. ૪. ગીરનાર. ૫. માળવા.

હતો. તેની પછી મગધ દેશના ક્ષત્રપ રાજાઓએ ઈ. સ. ના પહેલા સૈકામાં માળવા જીતી ત્યાં પોતાનો સુબો મુકયો, અને તે દેશના ત્રીજા રાજા જયદામાએ ઈ. સ. ૧૪૦ માં સૌરાષ્ટ્રમાં આવી ગીરિનગરમાં રાજધાની કરી તેની આસપાસના મુલકો ઉપર જાતે અમલ કર્યો હતો. આ સમયમાં ઈડર અને વાંસવાડાના પ્રદેશોમાંથી કણબીઓએ આવી આનર્તપુરના શાન્ત પ્રદેશમાં વડનગર અને શ્રીસ્થળ[1] આસપાસની ફળદ્રૂપ પડતર જમીન પર વાસ કર્યો. આ ભાગમાં સંપૂર્ણ શાંતિ હતી, અને આનર્ત દેશમાં કોઈ મોટી સત્તાનો અમલ નહોતો, તેમજ ગીરિનગરમાં રાજ કરતા જયદામા વગેરે ક્ષત્રપ રાજાઓએ ગુજરાતના તે વેરાન અને મધ્ય પ્રદેશ તરફ નજર નાંખેલી નહિ હોવાને લીધે તેઓ ખેતીવાડીમાં સારી રીતે આબાદ થયા હોય એવું ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસો જોતાં માલૂમ પડે છે. હાલમાં જ્યાં અમદાવાદ છે તે વિભાગ તથા ખેડા અને ધંધુકા સુધીનો ભાગ તે વખતે મહેવાસી લુટારાઓથી ભરપુર હતો, અને તેથી તે સઘળા ભાગોમાં કોઈની સત્તા નહોતી. ભરૂચ, નવસારી અને નાંદીપુરના[2] રાજાઓનો ખેડા શહેર સુધી અવારનવાર અમલ થયો હોય તેવું ઇતિહાસો પરથી જણાય છે; અને છઠ્ઠા સૈકાની શરૂઆતમાં વલ્લભીપુરની સ્થાપના થઈ તથા સાતમા સૈકાના અંતે પંચાસરમાં ચાવડા વંશની શરૂઆત થઈ ત્યાં સુધી હાલના ગુજરાતનો મધ્યભાગ બિલકુલ અંધેરવાળી વેરાન દશામાં અરાજક હતો; તેથી સિદ્ધપુર અને વડનગર તથા દંઢાવ્ય વગેરે વિભાગમાં કૂર્મીઓ કેવી સહેલાઇથી આગળ વધી આબાદ થયા હશે તેનો આપણને સહજમાં ખ્યાલ આવી શકે છે.

ક્ષત્રપરાજા જયદામાના સમયમાં માધાવતીના કૂર્મીરાજા વ્રજપાલજીને મહેત દેશના રાજા ચંદ્રસેન સાથે લડાઈ થઈ, તેમાં પોતે હાર્યા, જેથી માધાવતી છોડી પોતાની માલમિલ્કત અને એક નાનો રસાલો લઈ આનર્ત–ગુજરાત તરફ આવ્યા, અને સિદ્ધપુરમાં માતૃ ગયા શ્રાદ્ધ કર્યું. જુદાં જુદાં ગામોમાંથી આવી ત્યાં વસેલા જાતિ ભાઇઓનો મેળાપ થયો અને તેમના ઘણા આગ્રહથી વ્રજપાલજી ત્યાંજ રહી ગયા. સંવત્ ૨૧૨, સને ૧૫૬ માં શુભમહૂર્ત જોઈ ઉંઝાગામ વસાવ્યું અને શ્રી શંકર–મહાદેવના તેઓ ભક્ત હોવાને લીધે પોતાની દેવી તરીકે શંકરનાં પટ્ટરાણી ઉમિયાજીની સ્થાપના કરી.

૧. સિદ્ધપુર. ૨. નાંદોદ.

લગભગ ચોથા સૈકાના અંતસુધી ક્ષત્રપ રાજાઓનો અમલ રહ્યો અને પછી ઉત્તર હિંદમાં રાજકર્તા ગુપ્તરાજાઓનો ઈ. સ. ૪૧૦ થી ૪૭૦ સુધી અમલ ચાલ્યો. તેઓ ઉત્તરે કનોજમાં રાજકરતા હોવાને લીધે પોતાના સુબાઓ મોકલીને ગુજરાતમાં અમલ ચલાવતા હતા. ગુજરાતની રાજધાની તે વખતે પણ ગીરિનગર હતું, એટલે આનર્ત અને ઉંઝાવાળા પ્રદેશમાં જુજ વસ્તી હોવાને લીધે સુબાઓનું તે તરફ લક્ષ દોરાયેલું નહીં એટલે કૂર્મીઓને કાંઈ અગવડ પડી નહીં; તેમજ વ્રજપાલજીના વંશજોને પણ સ્વતંત્ર રીતે રહેવામાં કોઈ રીતે વિઘ્ન આવ્યું નહીં.

પાંચમો સૈકો પુરો થયા બાદ ઈ. સ. ૫૦૯થી તે સાતમા સૈકાના અંત સુધી સૌરાષ્ટ ઉપર વલ્લભીરાજાઓનો અમલ ચાલ્યો. તેમની રાજધાની હાલના ભાવનગર નજીક વલ્લભીપુર નામે નગરમાં હતી. જો કે આ રાજાઓ પણ ખુદ ગુજરાતમાં રહેતા હતા તોપણ ઉંઝા વગેરે સ્થળોથી રાજધાની ઘણી દૂર હોવાથી અને મધ્ય પ્રદેશ તદ્દન અરણ્ય જેવો હોવાથી તેમણે દંઢાવ્યમાં વસતા કૂર્મીઓના નાના રાજપ્રતિ દૃષ્ટિપાત કર્યો હોય તેવું ઇતિહાસ પરથી જણાતું નથી. એજ સમયમાં ભરૂચ, નાંદોદ, અને નવસારી વગેરે ભાગમાં ચાલુક્યો અને ગુર્જરોનાં જુદાં જુદાં રાજ્યો હતાં, છતાં તેઓ પણ પોતાની નામની સત્તાને ખેડાગામ કરતાં વિશેષ આગળ વધારી શક્યા નહોતા. આ સમયમાં ઉંઝામાં વસતા વ્રજપાળજીના વંશજ સાથે ત્યાંના ગોધા પટેલના પુત્ર શીવસિંહ પટેલને કારણ વશાત્ કાંઇક વાંધો પડવાથી ઈ. સ. ૫૫૬, સંવત ૬૧૨, ના માર્ગશીર્ષ શુક્લ પક્ષ બીજને દિવસે પોતાને લાગતા-વળગતા કૂર્મીઓને તથા તલાટી પ્રેમચંદ વીશાવાણીયા, નાગર ગોર પ્રેમાનંદ, વજેસંગ સેલોત અને કેટલાંક વસવાયાંને લઈને ગુજરાતના મધ્ય ભાગમાં આવેલ ભીલ્લ નગર [1]આશાવલ્લીમાં આવીને તે (શીવસિંહ પટેલ) વસ્યા હતા.[2] વ્રજપાળજીના વંશમાં પણ અત્યાર સુધી ઉંઝામાંજ વડવીર, નંદજી, જીવરાજ, રઘુજી, લખુજી, જોગજી, વડવીર બીજો અને હરીકરણજી એટલા પુરૂષો થયા હતા[3] તે સમયમાં વલ્લભીપુરનો નાશ થયો હતો અને ગુજ-રાતપર ચાવડા રજપુતોની સત્તા જામી હતી. તેઓના સરદાર જયશિખરીએ ઈ. સ. ૬૯૦ પછી રાધનપુરના રાજની હદમાં કચ્છના રણની નજીક પંચા-સર નગર વસાવ્યું અને ત્યાં ગાદી કરી રાજ કરવા લાગ્યો. તેના રાજ્યારોહણ

---

૧. અસારવા. ૨. અસારવાના વહીવંચાના ચોપડા. ૩. દેશાઈ પટેલના વહીવંચાના ચોપડા.

પછી શ્રીસ્થળ (સિદ્ધપુર), વડનગર અને ઉંઝાપ્રતિ તેની દૃષ્ટી ગઈ હોય તેમ ધારી શકાય; પરંતુ તેના રાજ અમલના ટુંક સમય પછી ઇ. સ. ૬૯૬ માં કલ્યાણી પતિ ભૂવડે ચડી આવી તેને હરાવીને માર્યો અને રાજ્ય પોતાના સ્વાધિન કર્યું. ગુજરાતનો રાજ અમલ ચલાવવા પોતાના તરફથી સુબો મુકી તે સ્વદેશ ગયો. તેના વખતમાં સ્વર્ગસ્થ રાજા જયશિખરના સેનાપતિ સુરપાલે તથા કુંવર વનરાજે બહારવટુ કરવા માંડયું. દેશમાં ઠામ ઠામ અંધાધૂની ચાલી, તેથી ઉંઝાના નાનકડા કૂર્મી રાજપ્રતિ તે સુબાને પણ દૃષ્ટિ કરવા ફુરસદ મળી નહીં. આખરે વનરાજે સંપૂર્ણ રીતે વિજયી થઈ શ્રીસ્થળ (સિદ્ધપુર)ની નજીક હાલ જ્યાં પાટણ શહેર છે ત્યાં ઇ. સ. ૭૪૬ માં અણહિલપુર પાટણ વસાવી રાજગાદી કરી, ને રાજની લગામ પોતાના હાથમાં લીધી; ત્યારથી ઉંઝા અને દંઢાવ્યમાં રહેતા કૂર્મીઓને કુદરતી રીતે તેની સર્વોપરી સત્તા સ્વિકારવી પડી. પ્રધાન ચાંપરાજ એક બહાદુર સરદાર હતો, ઉપરાંત નિપૂણ રાજનીતિજ્ઞ પણ હતો. તેણે આસપાસની જમીનનું મહેસુલ બરાબર ઉઘરાવવા માંડયું અને ઘણા કાળથી પડતર રહેલી જમીન પણ ખેતીના ઉપયોગમાં લેવા વિચાર કર્યો. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી ઉંઝામાં વસતા વ્રજપાળજીના વંશજ બીજા વ્રજપાળજીને પણ તેની સર્વોપરી સત્તા સ્વિકારવી પડે તેમ હોવાથી, તે પોતાની માલ મિલ્કત અને લાગતાવળગતાનો નાનો રસાલો લઇ સંવત ૮૦૨ માં ઉંઝા છોડી ઇડર તરફ ગયા, અને ત્યાં કાવરનામનું ગામ વસાવી સ્વતંત્રપણે રહેવા લાગ્યા.[1] તેમની સાથે હાલ જામળીઆ સંજ્ઞા ધારક પાટીદારોના પૂર્વજ પટેલ સંગાજી પોપટજી વગેરે બીજા પણ બાહોશ કૂર્મીઓ તેજ સાલના મહા શુદ સાતમના દિવસે ઉંઝા છોડી ઇડર પ્રગણાના જામળા ગામે જઈ વસ્યા[2].

૧. દેશાઇ પટેલના વહીવંચાના ચોપડા. ૨. તેમના વહીવંચાના ચોપડા.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રચલિત લગ્ન પદ્ધતિ.*

આપણે અસલ સ્થાન પંજાબ છોડી ઉંઝા આસપાસ આવી વસ્યા, ત્યાં આબાદ થયા અને એક ન્હાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું તે વગેરે હકીકત આપણે ગત પ્રકરણોમાં જોઇ ગયા છીએ; પરંતુ જ્યારે ઈ. સ. ૭૪૬માં ચાવડા વંશના મૂળ પુરૂષ વનરાજે આપણા ન્હાના રાજ્યથી માત્ર ૧૦–૧૨ માઇલ ઉપરજ અણહિલપુર પાટણ વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી અને રાજ્યની લગામ હાથમાં લીધી ત્યારે તેના રાજનીતિ નિપૂણ પ્રધાન ચાંપરાજે આસપાસની ખેડાણ જમીનનું મહેસુલ ઉઘરાવવા અને પડતર જમીનમાં ખેતીવાડી કરાવી રાજ્યની મહેસુલ વધારવામાં ખાસ લક્ષ આપ્યું, તેથી કૂર્મીઓના આગેવાન બીજા વ્રજપાલજી તેમજ કેટલાંક કુટુમ્બો પોતાની માલ મિલ્કત લઇ, તે સ્થાન છોડી ઇડરના રાજ્ય તરફ ગયાં અને ત્યાં સ્વતંત્ર ગામો વસાવીને રહેવા લાગ્યાં. બીજાં પણ ઘણાં કૂર્મી કુટુમ્બો ઉંઝા છોડી તેમની પાછળ તે સ્થાનમાં જઇ સ્વતંત્રપણે રહેવાને લલચાયાં. વળી હાલ આપણે જોઇએ છીએ કે ધંધાર્થે વિદેશ જઇ ત્યાંના લોકો સાથે ગાઢ પરિચય થવાથી જુદા જુદા પ્રકારના વ્યવહારો બંધાવા છતાં તથા બંને વેવાઇઓ તેજ ભાગમાં સાથે રહેવા છતાં પણ લગ્ન વગેરે પ્રસંગોએ ભાડાં ખરચી, અનેક અગવડો વેઠી લોકો પોતાને ઘેર આવે છે, તે પ્રમાણે તે વખતના કૂર્મીઓ પણ ગુજરાતમાં રહેવા છતાં સારા વર્ષે લગ્ન વગેરે પ્રકારનાં ટાણાં કરવા પોતાના પ્રથમના

---

* આ વિષે ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક પુસ્તકોમાં બારીક શોધ કરી પરંતુ કોઈ સ્થળેથી આધારભૂત બીના મળી આવતી નથી પણ કેટલીક છુટી છવાઇ અને નમાની શકાય તેવી અકુદરતી દંતકથાઓ મળી આવે છે. સપ્રમાણ આધારોની ગેરહાજરીમાં અનુભવી વિદ્વાનો, અન્યજ્ઞાતિના પંડિતો અને શાસ્ત્રીઓ વગેરે સાથે મસલત કરી તેમના અભિપ્રાયો વગેરે સાંભળી આ હકીકત લખી છે. પરંતુ કોઇ વ્યક્તિ આ વિષય પર વિશેષ અજવાળુ પાડી ભવિષ્યમાં આધારો વાળી હકીકત પ્રકટ કરશે, યા તે વિષે સુચના કરશે તો અમારા વિચાર પર નવો પ્રકાશ પડવાથી આભારની લાગણી સાથે તે હકીકત બીજી આવૃતિમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

સ્થાને જતા અને કોઈ કોઇ ત્યાં પણ રહી જતા. ઓણું સાલની ગ્રીષ્મઋતુમાં ઘણા કણબીઓ ઇડર તરફ લગ્ન કરવા જવાના છે, તેવી ચાંપરાજને ખબર પડવાથી તેનું દિલ વિશેષ શંકાશીળ બની અધિરૂં થયું; તેથી ઉંઝા વગેરે વિભાગને પોતાની ખંતીલી ખેતીવાડીથી જેમણે નંદનવન સમાન રમણીય બનાવી મૂંકયો હતો તે કણબીઓ આ પ્રમાણે દેશ છોડી એક પછી એક ચાલ્યા જાય તો પડતર જમીન ખેડાવી મહેસુલ વધારવાને બદલે ઉલ્ટી ખેડાણ જમીન પણ પડતર રહે તેવો ભય ઉભો થયો, તેથી પ્રધાન ચાંપરાજે આ લોકોને દેશ છોડી જતા અટકાવવાનો વિચાર કર્યો. તેમને નાસભાગ કરતા અટકાવવા માટે રાજ સત્તાનો ઉપયોગ નિષ્ફળ જણાયો, જેથી કોઈ ધાર્મિક પ્રયોગ અજમાવવાનો ઈરાદો કર્યો અને તે માટે યોગ્ય સ્હાયક શોધી કાઢવાની તજવીજ કરવા લાગ્યો.

પોતાની યુક્તિ પાર પાડવાની તજવીજમાં પ્રધાન ચાંપરાજ હતો તેવામાં તેને માલૂમ પડી આવ્યું કે કણબીઓએ સ્થાપેલ ઉમાદેવીનો પુજારી એક નાગર બ્રાહ્મણ છે, જે બાહોશ, વિદ્વાન અને યુક્તિ પ્રયુક્તિમાં ચાલાક છે, તેના આડંબરથી લોકોમાં એવી પણ માન્યતા બેસી ગઈ છે કે માતાજી તેને પરચો આપે છે. આ પુરૂષને પ્રધાન ચાંપાએ રાજદૂતો મોકલી પાટણ તેડાવ્યો અને તેને ઘટે તેથી પણ વિશેષ માન આપ્યું, સેવા ચાકરી કરી અને એક વિદ્વાન તરીકે તેને રાજદરબારમાંથી શીરપાવ અપાવ્યો. પ્રધાન ચાંપાએ તે નાગર બ્રાહ્મણને એકાંતમાં મોટી લાલચ આપી અને પોતાની ધારણા પાર પાડવા માટે કોઈ યુક્તિ યોજવાનું જણાવ્યું. પ્રધાનની આવી ઇચ્છાને આધિન થવાથી, રાજકૃપા સંપાદન કરવા ઉપરાંત કણબીઓને લગ્ન કરવા પરદેશ જતા અટકાવવામાં પોતાને પણ તે નિમીત્તની દાન દક્ષણા વગેરેની સારી પેદાશ થવાનો સંભવ હતો, તેથી બંનેએ મળી એક ગુપ્ત યોજના ઘડી કહાડી અને માતાજીની છાયામાં તેના બ્હાના તળે તે પાર પાડવાનું મુકરર કરી નાગર મહારાજ ઉંઝા તરફ પ્રયાણ કરી ગયા.

કેટલાક સમય પછી ચૈત્ર માસના મેળાના દિવસો આવ્યા, એટલે મહારાજ ચંડી પાઠ કરવા બેઠા. મેળાના દિવસે પ્રભાતમાં હજારો માણસોની મેદની સમક્ષ માતાજીના મંદીરમાં પુજારી મહારાજ ધુણવા લાગ્યા કે તે વાત વાયરાની માફક આસપાસ ફેલાઇ ગઇ. પોતે વિદ્વાન, કાંઇક પવિત્ર અને રૂઆબદાર હોવાથી સઘળા કણબીઓની એવી માન્યતા હતી કે દેવીશ્રીનો

તેને પરચો છે; તેથી સઘળા આગેવાનો સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ વડે નિખાલસ દિલથી તેને પગે લાગ્યા અને મા હુકમ! માજી હુકમ! ઉચ્ચારવા લાગ્યા. આજના જાગતા જમાનામાં પણ માતાજીના ભૂવા કે દેવ દેવીઓના ઉપાસકો પાસે સંતાન વૃદ્ધિ, કે ધન પ્રાપ્તી માટે અથવા સ્ત્રીઓ માંદી રહે નહીં, તેમનાં ફરજંદો ચિરંજીવ રહે, એવી આશાથી દોરા-ધાગા કે ચીઠ્ઠીઓના લોચા બનાવરાવી હાથે કે ડોકે વળગાડી જીવના જોખમે આપણે સાચવીએ છીએ, ને નિર્દોષ મુંગા પ્રાણીઓનો ભોગ આપીએ છીએ, ત્યારે એ જમાનામાં શેષનાગની સહસ્રફણા સમાન પોતાનો ચોટલો છુટો મુકી ઉગ્રસ્વરૂપે ધુણતા મહારાજ ક્રોધાયમાન થઇ ફાટી આંખે મેઘના જેવી ગંભીર ગર્જના કરી બોલતા હશે, તેની પ્રેક્ષકોનાં હૃદયમાં કેવી અસર થઇ હશે તેનો આપણને સહજમાં ખ્યાલ આવી શકે છે. પ્રધાન ચાંપરાજ પણ સંકેત મુજબ આવી પહોંચ્યો, અને જ્યારે તે ભૂવા મહારાજે જાણ્યું કે સઘળા લોકો આવી ગયા છે, અને પોતાના ધુણવાની તેમના ઉપર સારી અસર થઇ છે, ત્યારે એક મોટી બરાડ પાડી બોલ્યો કે "અરે! અપકારી કણબીઓ! તમારા પર હું કુપીત થઇ છું. તમે મારા આશ્રયમાં રહી આબાદ થયા છો, કોલેરા, મરકી આદી બિમારીથી હું તમારૂં રક્ષણ કરૂં છું છતાં પણ લગ્ન જેવા ઉત્તમ કાર્ય માટે તમે વારંવાર પરદેશ ચાલ્યા જાઓ છો, તેથી લગ્ન નિમીત્તનો બલી મને મળતો નથી, માટે મારી આજ્ઞા છે કે, મારી પવિત્ર અને પ્રિય એવી ગુજરાતની ભૂમિ છોડીને કોઇ પણ કારણ સર ચાલ્યા જશો નહીં, અહીંજ રહો અને સુખી થાઓ. દર નવ કે દશ વર્ષે જ્યારે મારા વાહન સિંહનું વર્ષ વિતી જાય ત્યારે તમે તમારાં બાળકોનાં લગ્ન મારી જ છાયામાં રહીને કરો, ઓણ સાલ મેં તમારા માટેજ સારી નિપજાવી છે માટે સહુ હળી મળી અક્ષયતૃતીયાએ[1] પ્હેલું લગ્ન કરો. મારો પુત્ર વનરાજ સારી રીતે તમારૂં રક્ષણ કરશે ને યોગ્ય મદદ આપશે. હું પણ ચારે દિશાએ અંબિકા, કાળી, બહુચર, તુળજા આદિ સ્વરૂપે તમારૂં રક્ષણ કરીશ. મારો આશીર્વાદ છે કે તમે ગુજરાતમાંજ રહીને આબાદ થશો, અને દશે દિશામાં તમારી કીર્તિ ફેલાવશો. મારો સેવક તમને જે જે સલાહ આપે તે પ્રમાણે ચાલી તેની શ્રદ્ધા વડે સેવા કરજો; હું તમારૂં શ્રેય કરીશ." એટલું કહી દેવી સ્વરૂપે નાગર ગોર શાંત થઇ ગયા, કે ઉમિયા માતાકી જય, અંબે માતકી જયના ઘોષ વચ્ચે સહુ નાગર ગોરને

---

૧ અખાત્રિજ.

પગે પડવા લાગ્યા; પ્રધાન ચાંપરાજ પણ પગે પડ્યો. અને માતાજીનો હુકમ શ્રદ્ધા પૂર્વક માન્ય કરવાની ભલામણ કરી અને તેમને રાજ્ય તરફથી જે જે મદદ જોઇએ તે આપવાનું વચન આપ્યું. ત્યાર બાદ સર્વે કણબીઓએ લગ્ન નિમીત્તનો હવે પછી કરવાનો વીધિ પુછ્યો.

નાગર ગોરે દર્શાવ્યું કે તમે જેટલા કુટુંબના કણબી આગેવાનો છો તેઓ સહુ દેહશુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત કરી ઉપવીત પહેરી માતાજીની સાનિધ્યમાં યજ્ઞ કરો અને પછી જે જે બાળકો કુંવારાં હોય તે દરેકના માંહોમાંહે વિવાહ કરો, એટલે અખાત્રિજને દિવસે હું તે સઘળાંને પરણાવીશ. એ ઉપરથી અસલ ઉત્તર હિંદ માંહેથી જુદાં જુદાં બાવન ગામેથી આવેલ બાવન કુટુંબોના આગેવાનોએ મળી વિચાર કર્યો અને માંહોમાંહે સંબંધ કર્યા. અખાત્રિજના શુભ દિવસે પ્રધાન ચાંપરાજના સમક્ષમાં એકજ મહૂર્તે તે દરેકને પરણાવ્યાં, એટલે રાજ તરફથી દરેક વર કન્યાને પાઘડી અને સાડી ભેટ આપી ખુશી કર્યા. બીજે દિવસે રાજ્ય તરફથી કણબીઓને ભોજન આપવામાં આવ્યું અને આ શુભ પ્રસંગની ખુશાલીમાં મહેસુલમાં પણ છુટછાટ આપી તેમનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો. આ પ્રમાણેની નવાજેશોથી કદરદાન કણબીઓ નવા રાજ્યથી સંતુષ્ટ થઇ વફાદાર ખેડુતો બન્યા, અને પરદેશ નહીં જવાના માતાજીના આદેશને બરાબર વળગી રહ્યા. જેઓ ગુજરાત છોડી બહાર જતા રહ્યા હતા; તેઓએ પણ રાજ્ય તરફની આવી ઉદાર બક્ષીસોની વાત સાંભળી એટલે તેમાંના કેટલાક લલચાઇને પાછા આવ્યા અને જમીનો સંભાળવા માંડી.

આ પ્રમાણે લગ્નની પ્રાચીન પ્રથામાં નવિન ફેરફાર થયો પરંતુ માતાજીના નામથી સહુએ તેને અંતઃકરણ પૂર્વક વધાવી લીધો અને વારંવાર પરદેશ જવાનું બંધ કરી, નિવૃતિથી દેશમાં રહી ખેતીવાડી કરી ગુજરાતને આબાદ કર્યો. દિવસે દિવસે તેમની વસ્તી વધતી ગઇ અને રાજ્યના સંરક્ષણ નીચે તેઓ આસપાસ ફેલાયા અને આબાદ થયા, એ વગેરે હકીકત આપણે આગળના ખંડમાં સવિસ્તર જોઇશું.

ખંડ ૩ જો—પ્રકરણ ૧ લું.

અણહિલપુરના રાજઅમલમાં આબાદી.

ચાવડા વંશના પહેલા રાજા વનરાજના સમયમાં કણબીઓની લગ્નપદ્ધતિનું પ્રધાન ચાંપરાજે રૂપાંતર કરાવી તેમને ગુજરાતના સ્થાયી વતની બનાવ્યા; તે વગેરે હકીકત આપણે આગળના ખંડમાં જોઈ ગયા. પ્રધાન ચાંપરાજની એવા પ્રકારની યુક્તિથી લગ્ન નિમીત્તે વારંવાર પરદેશ જઈ ત્યાંજ વાસો કરી રહેવાની કણબીઓની રીત બંધ પડી, અને ઉંઝા ગામની આસપાસ તેઓ આમનસામન વર કન્યાઓ પરણાવવા લાગ્યા, જેથી તેમનો સઘળો વ્યવહાર ઘણી સરળતાથી ચાલ્યો, તેમજ ચાંપાની ધારણા મુજબ રાજ્યની પડતર જમીન પણ ખેડાવા લાગી. કણબીઓને વધારે જમીન ખેડવાનો નિશ્ચિંતપણે લાભ મળવાથી તેમની આવકમાં પણ જાણવા જેવો ફેરફાર થયો અને રાજ્યને પણ મહેસુલની ઉપજ વધારે આવવા લાગી; તેથી લોભાઇને પ્રધાન ચાંપરાજે ગુજરાત અને માળવાની સરહદ ઉપર દેશનું રક્ષણ કરવાને મહાકાળીના ડુંગર ઉપર ઘણાં જૈન દેરાંઓ બંધાવી પ્રતિમાઓ પધરાવી અને એક મોટું શહેર વસાવ્યું. તે શહેરની આબાદીને માટે ઉંઝા અને અણહિલપુર પાટણની આસપાસથી કણબીઓનાં ઘણાં કુટુંબોને ત્યાં લઈ જઇને વસાવ્યાં, અને શહેરને મજબૂત કિલ્લો બંધાવી તેનું નામ ચાંપાનેર[1] પાડ્યું. જેમ્સ કેમ્પબેલ સાહેબના ગેઝીટીઅરના ગ્રંથો ઉપરથી સાર કહાડી સરકારી કેળવણી ખાતા તરફથી વિદ્વાન કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકરે "ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ" નામનો ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે, તે ગ્રંથમાં ચાંપાનેરની સ્થાપના વિષે એવી હકીકત છે કે, કોઈ ચાંપા નામનો વાણિયો કે કણબી હતો, તેણે અણહિલવાડના વનરાજના વખતમાં તે નગર વસાવ્યું હતું.[2] "ગુજરાતી" પત્રના માનવંતા અધિપતિના વિદ્વાન પુત્ર રા. નટવરલાલ જણાવે છે કેઃ—"આ શહેરની પ્રથમ ઉત્પત્તિ કેમ થઈ, અને આજ સ્થળ એ માટે કેમ પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું, તે માટે એક આખ્યાયિકા લોકમાં પ્રચલિત છે. તે દંતકથા એમ જણાવે છે કે, ગુર્જરાધિપતિ શ્રી વનરાજ

---

૧. 'રાસમાળા.' ભા. ૧. પા. ૬૨૭. ૨. 'ગુજરાત સર્વસંગ્રહ' પા. ૪૬૫.

મહારાજની સતિ સ્ત્રી ચંપાવતીએ પોતાના સ્વામીને, થયેલા અમુક પ્રસંગના સ્મરણ ચિન્હ તરિકે એ સ્થળે એક નગર વસાવવાની પ્રાર્થના કરી હતી, અને તેના ઉપરી અધિકારી તરીકે ચાંપા નામના અણહિલવાડ પત્તનના એક કાબેલ વાણીઆની નિમણુક કરી હતી. વસાવનાર રાણી શ્રી ચંપા અને ઉપરી અધિકારી ચાંપો, એ શુભ સંજોગ ઉપરથી એ શહેરનું નામ ચાંપાનેર—ચંપાનગર પાડવામાં આવ્યું હશે એમ લાગે છે. દંતકથા અને આખ્યાયિકાઓમાં આપણો ઇતિહાસ એટલો બધો આચ્છાદિત થઇ ગયો છે, અને તત્સંબંધી કોઇ પણ જાતનું લખાણ નહિ હોવાથી સત્ય હકીકત શી છે તે સમજી શકાતી નથી[1]." ગમે તે કારણોને લઇને તે શહેરનું નામ ચાંપાનેર રાખવામાં આવ્યું હોય પરંતુ એ તો નિર્વિવાદીત છે કે, જે કણબીઓ ત્યાં વસ્યા, તેઓની ડહાપણ યુક્ત અને ખંતીલી ખેતીવાડીને લીધે ત્યાંની જમીન રસાળ થઇ, અને આ નવા બાંધેલા કિલ્લાની આસપાસ માઇલોના માઇલો સુધી અનેક જાતનાં ફળ ફુલાદિના બગીચાઓ થઇ ગયા; તેમજ ખેતીવાડીનું કાર્ય પણ તેવાજ પ્રકારે થવા લાગ્યું. 'મીરાતે સિકંદરી' નો કર્તા લખે છે કે "એ નગરમાંની મોટી મોટી ઈમારતો આકાશ સાથે વાર્તાલાપ કરતી હતી, નગરની ભૂમિ આનંદદાયક હોવાથી મોટા લોકો ત્યાં પોતાનું સ્થાન કરી રહેતા હતા. ત્યાંનાં ઉદ્યાનો અનેક પ્રકારનાં સૌગંધિતં પુષ્પોથી ભરપૂર હતાં અને ઉત્તમ પ્રકારના ત્યાં મેવા થતા હતા. આમ્રફળ, શેરડી, દાડમ, બદામ, અંજીર, દ્રાક્ષ, કેળાં, નારંગી આદિ ફળો, જીવને આનંદ આપે તેવાં નંદન વનોનાં ફળો સમાન ઉત્પન્ન થતાં હતાં. ગુલાબ, ચમેલી, મોગરો, જાઈ, કેતકીઆદિ અનેક પ્રકારનાં ફુલો ઉત્પન્ન થતાં, એટલુંજ નહીં પરંતુ ચાંપાનેર પાસે સૂખડનાં વનો હતાં અને તેનાં લાકડાં ઈમારતી કામમાં વાપરવામાં આવતાં."

આવા પ્રકારનો રસાળ પ્રદેશ બનાવી કણબીઓ મધ્યભાગમાં આગળ વધ્યા નહોતા, પરંતુ અત્યાર સુધીમાં તેઓ સિદ્ધપુર, પાટણ, ઉંઝા અને દંઢાવ્યનાજ પ્રદેશોમાં રહેતા. તેમ નહીં કરવાનું બીજું પણ એ કારણ હતું કે મેવાસી ભીલ લુટારાઓનું મધ્યભાગમાં પુષ્કળ જોર હતું. પરંતુ સંવત ૬૧૨માં ઉંઝેથી અસારવે ગયેલા શીવસિંહ પટેલના વંશજો અસારવામાં વસીને આબાદ થયા હતા. તે દરમ્યાન નરોડા, રખીઆલ, વાડજ, સર્ખેજ વગેરે

1. 'પાટણકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રલય.' પા. ૨૪૯.

ગામો તે વિભાગમાં કણબીઓએ વસાવ્યાં હતાં, અને તે ગામોમાં અસારવેથી કેટલાક કણબીઓ જઈને વસ્યા, જેથી આ પ્રમાણે કેટલેક અંશે તેઓ ગુજરાતના વતની બન્યા હતા.

સોલંકી વંશના રાજઅમલમાં અણુહિલપુરના રાજાઓએ માળવા દેશપર ઘણી વખત સ્વારીઓ કરી અને ઈ. સ. ૧૦૬૪ માં કરણરાજાનો અમલ શરૂ થયો ત્યાં સુધી સોલંકી રાજાઓ સૌરાષ્ટ, પાલનપુર, આબુ, અજમેર અને મારવાડ સુધી પોતાની સત્તા જમાવી શક્યા હતા, તોપણ તેઓએ દંઢાવ્યથી આશાવલ્લી સુધી અને ત્યાંથી મહી અને ખેડા સુધીના મેવાસી ભીલોથી વસેલા જંગલી પ્રદેશપર સ્વારી કરી નહોતી. તે જંગલોમાં રહેતા ભીલ લુટારાઓનાં ધાડાં કણબીની આબાદીમાં વારંવાર ખલેલ કરતાં હતાં, અને લુટફાટ કરી વ્યાપાર ઉદ્યોગને નુકસાન પહોંચાડી દેશને પાયમાલ કરતાં હતાં. પોતાની અમર્યાદ લુટફાટથી તેઓ ઉંઝા સુધી ચઢી આવ્યા હતા. તેથી આશાવલ્લીમાં વસતા ૭ લાખ ભીલના સરદાર આશાભીલપર ઇ. સ. ૧૦૬૪ માં કરણ રાજાએ એકાએક સ્વારી કરી તેને હરાવીને માર્યો, અને લુટારાઓનાં ટોળાં વીખેરી નાંખી કૂર્મીઓને નિશ્ચિંત કર્યા; તથા અસારવાની આસપાસ કોચરબ, જયંતિદેવી ને કર્ણેશ્વર મહાદેવનાં એણે દેવળો બંધાવ્યાં.[1] તે યુદ્ધ પ્રસંગે અસારવામાં રૂસાતપાટીના ધીંગાજી પટેલ તથા તેમના પિતા કર્ણાજીપટેલ કૂર્મીઓમાં મુખ્ય હતા. વળી તેમણે દેવળો બંધાવવામાં તથા લશ્કરને ખોરાકી અને ઘાસદાણો પુરો પાડવામાં પણ ઘણી મદદ કરી હતી; તેથી પ્રસન્ન થઈ કરણ રાજાએ તેમને અસારવામાં સારો ગિરાસ આપ્યો. આ પ્રમાણે દંઢાવ્યથી અસારવા સુધીના મુલકની સહી સલામતી કરી તે ભાગમાં ઉંઝા આસપાસના ઘણા કણબીઓને વસાવ્યા.[2] તેમજ લુટારાનો પણ ભય ટળી જવાથી ઘણા દિવસની પડતર જમીનપર નવાં ગામો વસાવી રહેલાં કણબીઓનાં કુટુંબો આબાદ થતાં થતાં અસારવા સુધી ફેલાયાં.

ઈ. સ. ૧૦૯૪ થી સિદ્ધરાજ જયસિંહનો અમલ થયો ત્યારે માળવાના રાજા યશોવર્માપર તેણે સ્વારી કરી અને રાજનગરને ઘેરો ઘાલ્યો, તેમાં બાર વર્ષ સુધી વિગ્રહ ચાલ્યો. યશોવર્માની ફોજમાં ખાણો દાણો જતો અટકાવવાના હેતુથી સિદ્ધરાજના સૈનિકોએ આસપાસનાં તમામ ગામડાંઓ

---

૧. ગેઝીટીઅર વો. ૧ પા. ૧૭૦. ૨. અસારવાના વહીવંચાના લેખ; ગે. વો. ૧

ઉજ્જડ કર્યાં; આથી યશોવર્માને અન્નપાણીનો તોટો પડ્યો, જેથી કિલ્લો ઉઘાડી તેણે લડાઈ કરી, તેમાં તે હાર્યો. માળવામાં વસતા કૂર્મીઓ પોતાનાં ગામડાંની પાયમાલી થઇ જવાથી સિદ્ધરાજની હજુરમાં આવ્યા, અને તેના લશ્કરથી થયેલી પાયમાલી વિષે અરજ કરી; જેથી માળવાના રસાળ મુલકને ઉજ્જડ કરવા અને પોતાના મુલકની પડતર જમીનને ફળદ્રૂપ બનાવવાની લાલચથી સિદ્ધરાજે આ પાયમાલ થયેલા કૂર્મીઓને ઉત્તમ બદલો આપવાની આશા આપી ગુજરાતમાં મોકલી દીધા. ગુજરાતમાં પ્રથમ આવી જુદાં જુદાં ગામોમાં વિસ્તરાએલાં બાવન કુટુંબો સાથે આ પાછળથી આવેલાં ૪૩ કુટુંબો અન્યો અન્ય ભળીગયાં. તે ૪૩ કુટુંબનાં ગામો પરથી તેમની બંધાયેલી સાખો નીચેપ્રમાણે છે.

૧. વગા, ૨. કાવર, ૩. કાળવેલીઆ, ૪. હાડી, ૫. ઢોલા, ૬. ઈટાળી, ૭. સાપુઆ, ૮. પાળેવા, ૯. ખંગલી, ૧૦. ગોવાળ, ૧૧. શેનુર, ૧૨. સુતરીઆ, ૧૩. કરૂર, ૧૪. ત્રીગડી, ૧૫. ભીલા, ૧૬. ખાલપોત, ૧૭. ચોથીઆ, ૧૮. પેમાત, ૧૯. બુહાત, ૨૦. ગોમાત, ૨૧. વેંઝાવત, ૨૨. ગરગડી, ૨૩. ભાલુકી, ૨૪. ખાગા, ૨૫. ઉજમીઆ, ૨૬. ખજાચીત, ૨૭. ખંક, ૨૮. પટીઆર, ૨૯. કપાળી, ૩૦. કળથીઆ, ૩૧. મોગરા, ૩૨. લોઢીઆ, ૩૩. લાકડીઆ, ૩૪. ખુંચા, ૩૫. સવાંધરા, ૩૬. કટારમલ, ૩૭. ખચ્ચર, ૩૮. ઓધા, ૩૯. પડીઆ, ૪૦. વણોર, ૪૧. વિજળીઆ, ૪૨. માંડુ, ૪૩. બુઢ.

ઉપરોક્ત કૂર્મીઓનાં દરેક કુટુંબને ચરોતર તથા દશકોષી ભાલની રસાળ જમીનમાં, જેજે કુટુંબે પસંદ કરી તેતે જગ્યાપર, ગામ વસાવી આપી આસપાસની જોઇએ તેટલી જમીનના તેમને સ્વતંત્ર માલિક બનાવ્યા. તેઓ પોતાની પેદાસમાંથી અમુક ભાગ રાજ્યને આપતા હતા, જેથી તેમનું ભીલ લુટારાથી રક્ષણ કરી તેમનો માળવામાં હતો, તે કરતાં વિશેષ મહત્ત્વ સાચવી [1]રાખ્યો. ચરોતર તથા ભાલ વગેરે વિભાગનાં કેટલાંક ગામોના કણબીઓ અત્યારે પણ એકજ કુટુંબના હોવાનું જણાવે છે, અને તેઓ ના. બ્રિટિશ સરકારના રાજ્યની જમાવટ સુધી સરકારમાં ગામ સમસ્ત એકજ રકમ ભરતા હતા; એટલે કે અસલના વખતમાં, તે તે ગામોના તેઓ માલિક હતા, એ વાત આ હકીકત ઉપરથી સાફ જણાઈ આવે છે. માળવાથી વિજય મેળવી પાછા આવતાં સિદ્ધરાજને વધાવવા રાજમાતા મયણલ્લદેવી આગળથી ઉંઝે આવી

૧. 'કુમારપાળ ચરિત્ર.'

ત્યાંના માંડલોત સાખના હેમાળા પટેલને ત્યાં મુકામ કરી રહ્યાં હતાં. ત્યાં રહેવાનું એ કારણ હતું કે, કરણરાજાને વરવા જ્યારે મયણલ્લદેવી પોતાના પિતાને ત્યાંથી નીકળી આવતાં હતાં, ત્યારે હેમાળા પટેલે તેમની ઉત્તમ પ્રકારની સરભરા કરી હતી અને મયણલ્લદેવીના પિતા તથા તે પટેલ એકજ સાખના હોવાથી તેમણે એક બીજાને ભાઇ બ્હેન તુલ્ય ગણ્યાં હતાં. રાજમાતા મયણલ્લ-દેવીએ સિદ્ધરાજ સાથે હેમાળા પટેલની પિછાન કરાવી અને દરબાર ભરાવી તેને પોષાક તથા રાજ્ય તરફથી સારૂ સન્માન [1]અપાવ્યું. આ પ્રસંગ પછી સિદ્ધરાજના દરબારમાં કણબીઓનો ઘણોજ સારો લાગવગ થયો; તેમજ સિદ્ધરાજે પણ ગુજરાતનો મધ્યભાગ જે સેંકડો વર્ષો થયાં ઉજ્જડ હોવાથી દેશને લુટી ખાનાર મેવાસીઓનું મુખ્ય સ્થાન હતો, તેમાંના કાનમ, વાકળ, ચરોતર, ભાલ વગેરે ભાગમાં કૂર્મીઓને વસાવી તે ભાગને આબાદ કરી રાજ્યની ઉપજમાં વધારો કર્યો.

સિદ્ધરાજને કુમારપાળ ઉપર વેર હોવાથી તેને પકડીને મારી નાંખવાની તે તજવીજ કરતો હતો, જેથી એક વખતે સિદ્ધરાજનો સેનાપતિ પાટણમાંથી નાસતા કુમારપાળની પાછળ પડ્યો, તેને તે પકડી લેવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં કુમારપાળે કેટલાક કણબીઓને જોયા અને પોતાનો પ્રાણ બચાવવા માટે તેમના શરણે ગયો. શરણે આવેલા કુમારપાળને કણબીઓએ સૈનિકોના હુમલાથી બચાવી પ્રાણ દાન આપ્યું. સિદ્ધરાજના મૃત્યુ પછી જ્યારે કુમાર-પાળ રાજા થયો ત્યારે આ ઉપકારના બદલામાં પોતાના પ્રાણ બચાવનાર ભીમસિંહ પટેલને પોતાનો અંગરક્ષક બનાવ્યો, અને બીજા કણબીઓને સારા શીરપાવ [2]આપ્યા. આ પ્રમાણે કુમારપાળના રાજ અમલમાં કૂર્મીઓ ગુજરાતના ઘણા ભાગમાં જમીનના માલિક બની સુખશાંતિ ભોગવતા હતા.

સોલંકી વંશનો અંત આવ્યા પછી ગુજરાત ઉપર વાઘેલા વંશના રાજાઓનો અમલ થયો. તે અમલ દરમ્યાન કરણઘેલાના વખત સુધી પાટણ-વાડો, દંઢાવ્ય અને ગુજરાતમાં વસતા કૂર્મીઓને કાંઈ જાણવા જેવી અગ-વડ આવી હોય તેમ ઇતિહાસ ઉપરથી માલૂમ પડતુ નથી; એટલે કરણ-ઘેલાના રાજ્યાભિષેક સુધી તેઓ સુખ શાંતિમાં હતા; પરંતુ ચઢતી પછી પડતીના અબાધિત સૃષ્ટિક્રમના તેઓ ભોગ થઈ પડ્યા, અને કરણઘેલાના અવિચારી કૃત્યના પરિણામે ગુજરાતની પાયમાલી થઇ, તે સાથે કૂર્મીઓની પણ સ્થિતિનું રૂપાંતર થઈ ગયું, જે આગળના પ્રકરણથી જણાશે.

---

૧. 'રાસમાળા.' ૨. 'રાસમાળા'

પ્રકરણ ૨ જું.

ગુજરાતની નવપલ્લવ વાડી વેરાન થઈ.

ગુજરાતને નંદનવન કહો યા બાગેબેહેસ્ત કહો યા ચ્હાય તે શ્રેષ્ટ વિશેષણ આપો, તોપણ કાંઈ વિશેષ નથી, કારણકે પ્રાચીન વખતમાં તો તેના કાંઠાપરનાં દરિયાઈ બંદરોથીજ તેની કીર્તિનો સુવાસ દરિયાપાર સુધી ફેલાયો હતો, પરંતુ મધ્યભાગ વેરાન હતો. કૂર્મીઓના આવી વસ્યા બાદ, તેમની કાળજી પૂર્વકની ખેતીવાડીથી જેમ જેમ વર્ષો જતાં ગયાં, તેમ તેમ અસલનો ઉજ્જડ મધ્યભાગ શિયાળા, ઉનાળા અને ચોમાસાની ત્રણે ઋતુઓના પાકથી ઉદ્યાન સમાન બની ગયો હતો. તેઓ તે સમયમાં જમીનના લગભગ સ્વતંત્ર માલિક હોવાથી તેમને માત્ર વાર્ષિક રાજભાગજ આપવો પડતો, તેથી જમીનને પૂર્ણ કાળજીથી તેઓ કેળવતા હતા. ચોમાસાનો પાક લીધા પછી પણ તેઓ રવીનો બીજો શિયાળુ પાક લેતા હતા. તે સમયનાં તેમનાં લીલાંછમ ખેતરોના કુદરતી આનંદમય દેખાવમાં વનનાં કિલ્લોલ કરતાં પક્ષિઓ સવાર સાંજ સારો ઉમેરો કરતાં હતાં. કૂર્મીઓની આ નિર્દોષ આનંદપ્રદ વનલીલાથી જાણે કુદરતનેજ અદેખાઈ આવી હોય, તેમ વાઘેલા વંશના છેલ્લા રાજા કરણના અત્યાચારનું, કરણ પહેલાં તેમને પ્રાયશ્ચિત ભોગવવું પડયું. કરણે પોતાના પ્રધાન માધવની સ્ત્રીનું હરણ કર્યું, અને તેમ કરતાં અટકાવનાર માધવના ભાઈ કેશવનો પ્રાણ લીધો. તેના વેરના આવેશમાં પ્રધાન માધવે દિલ્હી જઇ અલાઉદ્દિન ખિલજીને ભંભેર્યો અને મુસલ્માનોની એક જંગી ફોજને ગુજરાતની ભૂમિમાં તેડી લાવ્યો. ગુજરાતની હદમાં પ્રવેશ કરતાંજ આ અત્યાચારી યવન યોદ્ધાઓએ જે અનર્થ શરૂ કર્યો, તે માધવે સ્વપ્ને પણ અટકળ્યો નહોતો. રસ્તામાં આવતાં તમામ ગામડાં લૂંટયાં, બાળ્યાં અને વચ્ચે આવતાં આબાલ વૃદ્ધની નિર્દયપણે કત્તલ ચલાવી. વગડામાં ખેતીવાડીનાં ખેતરોને બાળીનાંખી મેદાન કરી નાંખ્યું અને ઘણા વર્ષની મહેનતના ફળરૂપ કરકસરથી મેળવેલી કૂર્મીઓની મિલ્કત લૂંટાઈ જવાથી તેઓ સઘળા નિરાધાર થઈ ગયા. યવનોની આવી કૃતિ અટકાવવા પ્રધાન માધવે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેનું

કાંઇ ચાલ્યું નહીં. કઠણુ કાળજાથી આ બધુ સહન કરી કરણને હરાવી વેર લીધું; એટલે કોપાગ્નિ શાન્ત થતાં માધવની આંખ ઉઘડી ગઈ. પોતાના કૃત્યથી દેશની નિર્દોષ રૈયતને અને ધર્મને કેટલું નુકસાન સહન કરવું પડશે, તેનો વિચાર કરતાં તેને અપાર પશ્ચાતાપ થયો.

વિજયી યવનોએ શહેરો અને શાહુકારોની યથેચ્છ પાયમાલી કરી, દેવળો લૂંટયાં, મૂર્તિઓ ભાગી અને અબળાઓ ઉપર ઘણો અત્યાચાર કર્યો. શહેરોની આવી દુર્દશા વખતે નિરાધાર ગામડાંઓની કેવી સ્થિતિ થઇ હશે, તેનો ખ્યાલ કરવો મુશ્કેલ નથી. તોપણ આશા અમર છે! "કાલ સહુ સારાં વાનાં થશે, આવું કાંઈ હંમેશ ચાલશે?" એવી આશામાં ને આશામાં તેઓએ કેટલોક કાળ વ્યતિત કર્યો, પરંતુ ગુજરાત પર કુદરતે નાંખેલી આફત અલ્પ સમયને માટે નહોતી. ધીમે ધીમે વખત જતાં સહુને દુઃખ કોઠે પડયું. ગુજરાતની રાજ લગામ અલાઉદ્દિનના સુબા અલફખાને હાથમાં લીધી અને કેટલાંક વર્ષો સુધી તો દેશમાં લૂંટવાનું, વટાળવાનું અને હિન્દુ રાજાઓનાં બંધાવેલાં પ્રાચીન ધર્મસ્થાનોને તોડી પાડવાનું કામ આ ઉદ્યોગી યવનોએ ચલાવ્યું. સ્વપ્ને પણ નહિ સાંભળેલ અત્યાચારથી આખો પ્રદેશ ત્રાહી ત્રાહી થઈ ગયો. ગુજરાત પ્રાંત એક સ્વતંત્ર રાજકર્તાના તાબામાંથી નીકળી દિલ્હીની પાદશાહતનો ખંડીઓ પ્રાંત બન્યો, એટલે દિલ્હીથી નિમવામાં આવેલો સુબો અત્રે આવી હાકેમી કરતો હતો. જુલ્મ, ત્રાસ અને સખ્તાઇનેજ રાજની આબાદીનાં સાધન ગણનારા અલ્પ સમયને માટે આવેલા સુબાઓ, પોતાના અમલના અનિશ્ચિતપણાને લીધે, રૈયતને બને તેટલી રંજાડી અને લૂંટી પોતાનાં ઘર ભરતા હતા. પાદશાહો પણ ઘડીકમાં નજીવા કારણસર તેમને ઘોડા પરથી ઉતારી ગધેડાપર એસાડી દેતા અને વધારે નજરાણો કરનાર નવા સત્તાધિશ સુબાને મોકલતા હતા. મુસલ્માન સુબાઓએ પણ પાટનગર તરિકે રજપુત રાજ્ય નગર અણહિલપુરનેજ કાયમ રાખેલું હોવાથી, તેની આસપાસનાં ગામડાંપર મુસલ્માનો વારંવાર દરોડો પાડવા લાગ્યા; તેથી દંઢાવ્યનાં ગામોમાંથી કંટાળી કંટાળી કેટલાંક કુટુંબો સાબરમતીના કાંઠા પર, ભાલમાં, ચરોતરમાં, કાનમમાં અને વાકળ વગેરે દુર દુરના ભાગમાં વસવા જતાં રહ્યાં. આજે પણ ઉપરોક્ત પ્રદેશમાં વસતા કૂર્મીઓની સાખો પરથી તેમનો દંઢાવ્ય તરફનાં ગામડાંમાંનો પ્રાચીન રહેણાક સાબિત થઇ આવે છે. વળી આ સમયમાં કૂર્મીઓને માટે તદ્દન નિર્ભય સ્થાન તરિકે ચાંપાનેર

આસપાસનો મુલક હતો, કારણ કે, તે ભાગમાં મુસલ્માનોની સત્તા નહોતી પણ રજપુત રાજ્ય હતું. ત્યાં ઇ. સ. ૭૪૬માં ઉંઝા છોડી ઇડર પ્રગણામાં કાવર વસાવી રહેલા દેશાઈ પટેલોના વંશજો રાજકાજમાં કરતા કારવતા હતા, તેથી મોટી સંખ્યા ત્યાં જઇને વસી નિશ્ચિંત બની. વખત જતાં તેઓ ત્યાં આબાદ થયા અને ચાંપાનેરની આબાદીમાં પણ પોતાની બુદ્ધિપૂર્વક ખેતીવાડીથી ઓર વધારો કર્યો.

દિલ્હીના પાદશાહ તરફથી ગુજરાતનો વહીવટ કરવા આવનાર સુબાઓએ પણ અસલ રાજનગર અણહિલપુર પાટણનેજ રાજધાનીના શહેર તરિકે ચાલુ રાખ્યું. પરંતુ તેઓની સુબાગીરિનો સમય તદ્દન અનિશ્ચિત હોવાથી, રાજ અને પ્રજાની આબાદીપર તેઓ બિલકુલ લક્ષ આપતા નહિ, પરંતુ રૈયતને લૂંટી પોતાનું ઘર ભરવાનીજ કૃતિ કરતા હતા. તેઓની આવી વૃત્તિથી તેમના હાથ નીચેના સઘળા અધિકારીઓ પણ પોતાની સત્તા મુજબ એજ કર્મ કરતા અને રૈયતની પાયમાલીમાં નમુનેદાર ભાગ ભજવતા હતા. દિલ્હીના પાદશાહ નબળા પડયા ત્યારે ગુજરાતના સુબાઓએ પોતાની સ્વતંત્રતા જાહેર કરી.

આ પ્રમાણે આવતા સુબાઓમાં અહંમદશાહના સમયમાં ઇ. સ. ૧૪૧૦–૧૧ લગભગમાં મધ્ય ગુજરાતના વેરાન પ્રદેશમાં વસંતા અને દેશને બોજારૂપ થઈ પડેલ મહેવાસીઓએ ભીલ સરદારના હાથ નીચે લૂંટ ચલાવી ઘણાં ગામડાં પાયમાલ કર્યા અને ઠેઠ અણહિલપુર સુધીનો મુલક લૂંટયો; તેથી અહંમદશાહે લૂંટારા ભીલોના મુખ્યનગર અસારવા પર મોટા સૈન્ય સાથે ચડાઇ કરી અને ત્યાં લડાઈમાં ભીલોના સરદાર આશાને હરાવી માર્યો અને અસારવા કબજે કર્યું. પ્રાચીન સમયથી ગુજરાતનો મધ્યભાગ વેરાન સ્થિતિમાં હતો, તેમજ અત્યાર સુધી પણ હતો, પરંતુ અસારવા ગામ તેવા ઉજડ પ્રદેશના મધ્યમાં એક સંપૂર્ણ રીતે જાહોજલાલી ભોગવતું શહેર હતું, જેના વિશે પ્રાચીન કાળના પરદેશી મુસાફરોએ વારંવાર પ્રશંસા કરી છે, તેથી તે વિશે પણ કાંઇક પ્રાચીન હકીકત જણાવવી વાસ્તવિક ધારવામાં આવી છે.

અસારવા ગામ ઘણા પ્રાચીન સમયથીજ આબાદ શહેર હોય તેના ઘણા લેખી આધારો મળી આવ્યા છે. સંવત ૬૧૨ માં ઉંઝામાં વસતા આપણા કણબી આગેવાનોને માંહોમાંહે કાંઇક ખટપટ થઇ હતી, ત્યારે એક બાટીનાં આગેવાન પટેલ શિવસિંહજી પોતાના લાગતા વળગનાને લઈ ઉંઝા

છોડી આ શહેરમાં આવી વસ્યા હતા, તે આપણે આગળ વાંચી ગયા છીએ. તે સમયમાં પણ આ શહેર મોટું માતબર નગર હતું. આરબ ભુગોળવેત્તા અબુરીહામઅલબીરૂની વગેરે ઇ. સ. ૯૭૦ થી ૧૦૪૦ સુધીના સમયમાં આ શહેરની આબાદીનાં પોતાના પુસ્તકોમાં બહુ વખાણ કરે છે. એ સિવાય અલઇદ્રીસ પણ લખે છે કે, અસારવા શહેર તરિકે, વસ્તિ, વ્યાપાર અને હુન્નર ઉદ્યોગમાં ઘણું આગળ વધેલું હોવાથી, તે મોટું ધન સંપત્તિવાળું શહેર થઈ પડયું હતું. તે અગત્યની વસ્તુઓ પેદા કરનાર, વિસ્તીર્ણ અને ભરચક વસ્તિવાળું મોટું શહેર [૧] હતું. થોડાં વર્ષો પછી ઈ. સ. ૧૦૬૪ માં ગુજરાતના સોલંકી વંશના રાજા કરણના સમયમાં દુષ્કાળ પડયો, તેથી ભીલ લોકોએ દંઢાવ્યનો રસાળ પ્રદેશ લૂંટયો. તેમને સજા કરવા કરણ મોટું સૈન્ય લઇ ચડયો, અને લડાઇમાં તેમને હરાવી તેમનું મુખ્ય નગર અસારવા કબજે કર્યું. શહેરની સુંદરતા જોઇ તેને પોતાની રાજધાની બનાવવાનું મન થયું, તેથી ત્યાં ઘણો વખત મુકામ રાખ્યો. એ સમયમાં તેણે જયંતિદેવી, કોચરબદેવી અને કર્ણમુક્તેશ્વર મહાદેવનાં દેરાં બંધાવી તેની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી. તે સમયની અસારવાની મર્યાદા હાલના કોચરબપાલડી સુધી હોય તેમ અટકળી શકાય [૨] છે. વળી દિલ્હીના શાહ મહંમદ તઘલખના સમયમાં સં. ૧૪૦૩ માં (ઇ. ૧૩૪૭) ગુજરાતમાં બળવો થયો હતો, તે સમાવવા પાદશાહ જાતે ગુજરાતમાં આવ્યો, ત્યારે ગુજરાતની મધ્યમાં માત્ર આ શહેરજ વિશ્રામ કરવા જેવી સુંદર જગા હતી; ત્યાં તેણે કેટલાક દિવસ સુધી પોતાનો મુકામ રાખ્યો [૩] હતો. આ અરસામાં ત્યાં વસ્તા કણબી પટેલોમાં પ્રથમના શિવસિંહજીના વંશજ ધીંગાજી અને તે પછી થયેલા કરણ કુંપાજીના પુત્ર ધર્મસિંહ મુખ્ય હતા. તેમણે મહંમદ તઘલખના મુકામ દરમ્યાન, તેમને જોઇતી ખોરાકી, ઘાસદાણો વગેરે સારી રીતે પુરાં પાડી સેવા બજાવી હતી, તેથી શાહે તેમનાપર પ્રસન્ન થઈ પોશાક આપ્યો હતો. આ પટેલ ઘણા ઉદાર હતા. તેમણે અસારવામાં જ્ઞાતિ મેળો કરી સારી સેવા બજાવી જ્ઞાતિ તરફથી માન મેળવ્યું [૪] હતું.

બાદ કેટલાંક વર્ષો પછી ઈ. સ. ૧૪૧૨–૧૪ માં અણહિલપુરના સુબા મહંમદશાહે સ્વારી કરી તે શહેર કબજે કર્યું અને નજીકમાં સાબરમતી નદીપર એક સુંદર શહેર બાંધવા વિચાર કર્યો. તે વેળા પ્રખ્યાત થઈ ગયેલા

૧. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વૉ. ૧. પા. ૫૧૨. ૨. 'ગુજરાતનો અર્વા. ઇ.'
૩. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વૉ. ૧ પા. ૨૩૧. ૪. વહીવંચાના ચોપડા.

ધર્મસિંહ પટેલના પૌત્ર નારાયણસિંહ હયાત હતાં. તેમણે પાદશાહની શહેર વસાવવાની યોજનામાં ગાડાં તથા માણસો વગેરેની સારી મદદ કરી હતી તથા શાહી રસાલાની પણ સેવા કરી હતી, તેથી પાદશાહ તેમનાપર ઘણો પ્રસન્ન થયો હતો. તેમના પ્રથમના ગિરાસમાં વધારો કરી આપવા ઉપરાંત તેમને વારંવારની મુલાકાતનું પણ માન આપતો હતો.

અણહિલપુર રાજધાનીનું શહેર કાયમ રહેવાથી નજીકનાં ગામડાંપર મુસલ્માનોનો અત્યાચાર વધતો ગયો, તેમ તેમ કણબીઓ ન્હાસી ન્હાસી અસારવા નજીક વસ્યા હતા, પરંતુ અસારવા અને અમદાવાદ રાજધાનીનાં શહેરો થયાં એટલે તેઓ વધારે નજીક આવ્યા. જેમ જેમ તેમને અગવડ પડતી ગઈ, તેમ તેમ ત્યાંથી પણ કાનમ, ચરોતર વગેરે પ્રદેશમાં તથા કેટલાક કાઠીઆવાડ અને ત્યાંથી કચ્છ ભણી ગયા. કેટલાક, પ્રથમ ગયેલા પોતાના જ્ઞાતિ બન્ધુઓ પાસે ચાંપાનેરના પ્રદેશમાં જઇ વસી નિર્ભય બન્યા.

દિલ્હીના સુબા તરિકે ગુજરાતનું રાજ કરનાર મુસલ્માનો કરતાં સ્વતંત્ર સુલ્તાનોએ સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું. તેમણે પોતાના રાજ્યની અને પ્રજાની આબાદીપ્રતિ મમત્વ ભાવે ખાસ ધ્યાન આપ્યું, "મ્હારૂં રાજ્ય અને મ્હારી પ્રજા" આ મુદ્રાલેખોને હૃદયમાં રાખી બંદોબસ્તથી શાંતિમાં રાજ્ય ચલાવ્યું. સંરક્ષણ મળવાથી વ્યાપાર રોજગાર પણ ધમધોકારં ચાલવા લાગ્યો.

ગુજરાતમાં આવી પડેલી આફતથી ન્હાસી શાંતિ મેળવવા ચાંપાનેર આવી વસેલા કણબીઓનું થોડાં વર્ષો પછી ત્યાં પણ પ્રારબ્ધ એ ડગલાં આગળ આવ્યું. ચાંપાનેરની કીર્તિનો સુવાસ. આસપાસ માળવા અને મધ્યગુજરાત સુધી ફેલાયો હતો, તેથી અમદાવાદના સ્વતંત્ર સુલ્તાનોએ રાજલોભથી તે તરફ પોતાની દ્દષ્ટી ફેરવી. કેટલીક સ્વારીઓ કરવા છતાં તેઓ ફાવ્યા નહિ, પરંતુ છેવટે ઇ. સ. ૧૪૮૩માં મહમદ બેગડાએ બે વર્ષ સુધી વિગ્રહ ચલાવી તે અજીત ગણાતા ગઢને સર કર્યો. ત્યાંથી વિખરાયેલી પ્રજાએ વડોદરે તથા અમદાવાદ આવી, નવી યુવાની ધારણ કરતાં તે બંને શહેરોની આબાદીમાં વધારો કર્યો. તે વખતે અમદાવાદ શહેરમાં મુસલ્માન સિવાય અન્યને રહેવાની છુટ નહોતી; તેથી સુલ્તાનના અમીર ઉમરાવોએ શહેર ફરતાં પોતાના નામથી ઘણાં પરાં વસાવ્યાં. તેમાં આવી આવી કણબીઓ વગેરે વસવા લાગ્યા, તેથી પ્રતિદિન પરાંની સંખ્યામાં અને આબાદીમાં વધારો થવા લાગ્યો. મિરાતે અહમદીનો કર્તા લખે છે કે, સ્વતંત્ર સુલ્તાનોના સમયમાં પરાંની

સંખ્યા ૮૩ ની હતી, તે વધી. વધીને ૧૧૦ની થઈ. એકલા ઉસ્માનપુરમાંજ બારહજાર દુકાનો [1]હતી ત્યારે બીજાં પરાંની બહાર વિશે શું પુછવું?

ચાંપાનેરથી આવેલ કણબીઓ રેશમ તથા જરીનું અને કીનખાબનું વણાટકામ કરવાનો હુન્નર લાવ્યા હતા. તેઓએ પાટણ તથા કડી તરફથી પ્રથમ આવી વસેલ જ્ઞાતિ ભાઇઓ સાથે મળી આ હુન્નરને ઘણો ખિલવ્યો. પ્રથમ પાટણના ખત્રીઓ પણ વણવાનું કામ કરતા હતા. ગામડાં પણ શાંતિમાં હોવાથી ત્યાં પણ કણબીઓએ સુખે રહી પોતાની આબાદી વધારવા માંડી.

ચાંપાનેરના રાજકારોબારમાં કણબીઓનો મુખ્ય ભાગ હતો, પરંતુ તેની પડતી વખતે તેમની પડતી થઇને ઘણાખરા ગમે ત્યાં વિખરાઈ ગયા. કણબીઓના નાયક વૈરીસિંહજી વગેરે લડવૈઆઓને તો બેગડાએ લાવી મહેમદાવાદમાં કેદ કર્યા હતા, તે વગેરે હકીકત હવે પછીના પ્રકરણમાં સવિસ્તર આપવામાં આવી છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

દેશાઈ પટેલોનો ઇતિહાસ.

વીર પુરૂષોના પૂર્વજો પ્રાચીન સમયમાં પંજાબમાંથી નીકળી કુશાવતીમાં આવી વસ્યા હતા, અને ત્યાં પણ મહારાજા ચંદ્રગુપ્તના સમયમાં તેમણે સારૂ પરાક્રમ કર્યું હોય તેમ, અમરસિંહ નામના રાજાની હકીકત પરથી જણાઈ આવે છે. આ વીર પુરૂષે ઘણી લડાઇઓમાં માન ભરી રીતે વિજય મેળવ્યો હતો; તેથી પ્રસન્ન થઇ તેને મહારાજાએ એક જાગીર આપી પોતાનો ખંડીઓ રાજા બનાવ્યો હતો. તેણે પોતાના રાજાને પ્રસન્ન કરવાને સાંચીના બુદ્ધ સ્તુપમાં એક ગામ ઇનામ આપ્યાનું ઇતિહાસપરથી જણાઇ આવે [2]છે.

---

૧. 'ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ' પા. ૪૪૮. ૨. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વૉ. ૧ ભા. ૧

તેમની પછી કુશાવતીમાં-મગધપ્રાંતમાં વડવીર, કરણપાલજી, વીરધવલજી, ગંભીરસિંહજી, અચલસિંહજી, કામકીર્તે, પાટંબર, દલજીત, ચંદ્રસેન, કીર્તિરાવ, પૃથુરાજ, દુર્લભરાજ, અજીજી, ધૈર્યરાય અને દલભેદ વગેરે થયા છે. આ વીરપુરૂષોમાંના છેલ્લા દલભેદજીએ પોતાની બહાદુરીથી માધાવતીની જાગીર મેળવી હતી અને ત્યાં વાસ કર્યો હતો, તે વગેરે આપણે આગળના પ્રકરણોમાં બરાબર જોઇ ગયા છીએ. વીર દલભેદજીએ રાજબંધનગરના રાજવીને હરાવી કેદ પકડ્યા હતા. આ વિજયની ખુશાલીમાં માધાવતીમાં તેમણે પંચાવન યજ્ઞ કર્યા. તેમની પછી રઘુજી, વડવીર, ચાંગડદે, ડુંગરસિંહ, માલજી, પહેચાનજી, સાયરજી, સરજનજી, સારંગજી, મહિપજી; માંડણુજી અને સરતાનજી થયા. સરતાનજીના સમયમાં કોઇ યવન સરદારે (ગ્રીક, હુન કે શક હશે) માધાવતીપર સ્વારી કરી, પરંતુ તે હાર્યો અને કેદ પકડાયો, પણ પાછળથી દંડ લઇ તેને છોડી દીધો. તેમની પછી યશવીર, નાગજી, પરિગ્રહજી, પાંચોજી, રાજાજી, યોગરાજ, યશપાલ, હરપાલ, મહિપાલ, હરદાસ અને વ્રજપાલજી એટલા પુરૂષો માધાવતીમાં થયા, તેમાંના છેલ્લા રાજા વ્રજપાલજીને મહેત દેશના રાજા ચંદ્રસેન સાથે લડાઇ થઇ. આખરે તેમાં તેમનો પરાજય થયો, તેથી પોતાનો રસાલો અને માલ મિલ્કત લઈ તે દક્ષિણ તરફ વિદાય થયા. મુસાફરી કરતા કરતા તે શ્રીસ્થળમાં આવ્યા. ત્યાં માતૃગયા કરી વળતા હતા, તેવામાં પ્રથમ આવી આનર્તપુર નજીક વસેલા કૂર્મીભાઇઓનો તેમને મેળાપ થયો. તેમના અતિશય આગ્રહથી તે ત્યાં રોકાયા અને ઉમાપુર નામનું ગામ વસાવી રાજ્ય સ્થાપન કર્યું; તે વગેરે બિના આપણે પાછળ વાંચી ગયા છીએ.

ઉમાપુર-ઉંઝામાં રાજ કરતાં તેમની પછી વડવીરજી, નંદજી, જીવરાજજી, રઘુજી, લખુજી, યોગરાજ, વડવીર, હરીકર્ણજી અને બીજા વ્રજપાલજી થયા. ત્યાં સુધી તે કુટુંબ ઉંઝામાંજ રહ્યું; પરંતુ વનરાજ ચાવડાએ અણહિલપુર પાટણ વસાવી પોતાની સ્વતંત્ર સત્તા આસપાસના મુલકમાં જમાવી, તે વખતે આ કુટુંબની સ્વતંત્રતા સચવાય તેમ ન હોવાથી સં. ૮૦૦-ઈ. ૭૪૯ લગભગમાં બીજા વ્રજપાલજી ઉંઝા છોડી પોતાનું કુટુંબ, માલમિલ્કત, બીજા કેટલાક કૂર્મીઓ અને નાનો રસાલો લઈ, ઉત્તર તરફ ઈડર નજીક આવ્યા અને ત્યાં પોતાના બળથી કાવર નામે ગામ વસાવી, શરૂઆતમાં બાવન હજાર વીઘા જમીનનો રકબો બાંધી રાજ્ય સ્થાપ્યું. આ વીરપુરૂષે કાવરની પૂર્વ દિશામાં એક શીવાલય, શ્રી ચામુંડા દેવીનું મંદીર, દરીઆસર

તલાવ અને વાવ બંધાવ્યાં તથા વટેમાર્ગુઓ માટે એક સદાવ્રત કાઢી લોકોપયોગી ઘણાં કામ કર્યાં. તેમના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના પુત્ર સમધરજી આદીપર આવ્યા. તેમણે પોતાના પિતાના સ્વર્ગવાસ નિમીત્તે ઈડરના ભાટ ચારણોને ઘોડાનાં દાન દીધાં, તેથી તેમની દશે દિશામાં કીર્તિ ફેલાઇ. તેમની પછી સોઢાભાઇ, ધર્મસિંહજી અને શામળદાસ એટલા પુરૂષો અનુક્રમે થયા, જેમના વખતમાં નોંધવા યોગ્ય કોઈ બનાવ બન્યો નથી. શામળદાસ પછી તેમના પુત્ર દેશપાળજી થયા, તેમને રાજ્યની સરહદ બાબતમાં ઇડરના રાજા ભીલ સુરા શામળીઆ સાથે તકરાર થઈ; તેથી તે તથા તેનો ભાઇ પરબતીઓ સૈન્ય લઇ એકાએક ચડી આવ્યા અને લડાઇ થઇ. તેમાં દેશપાલજી તથા તેમના ભાઈ સોબતજી મરાયા. દેશપાલજીનાં સ્ત્રી આણંદબાઇ સતી થયાં. તે પવિત્ર સ્થાને તેમના પુત્ર જેતસિંહજીએ ભવ્ય શીવાલય બંધાવ્યું અને પોતાના પિતાનું વેર લેવા તૈયારી કરવા માંડી. ઈડરનો ભીલરાજા સુરો શામળીઓ તેના અનાચારી સ્વભાવથી પ્રજાને ઘણો અપ્રિય થઈ પડ્યો હતો. તેના રાજ્યનું તમામ કામ નાગર બ્રાહ્મણોના હાથમાં હતું. તેના દિવાન નાગર બ્રાહ્મણની પુત્રી અતિ રૂપલાવણ્યમયી હતી; જેનાપર ભીલરાજા મોહીં પડ્યો અને તેનું માગુ કર્યું. દિવાને ડહાપણપૂર્વક આશા આપી અને આવાં રાજલગ્ન માટેની ભારે તૈયારી કરવા છ માસની તેની પાસેથી મુદત માગી. તે આ આફતમાંથી બચવા જેતસિંહભાઇની શરણે આવ્યો. તેમણે તેને અભયવચન આપી વિદાય કર્યો. કનોજના જયચંદ્ર રાઠોડની પાયમાલી થયા પછી તેનો પૌત્ર મારવાડના મેદાનમાં ગયો ને ત્યાં રાજ્ય સ્થાપી રહ્યો. તેને ત્રણ પુત્ર હતા. તેમાંનો મ્હોટો આસ્તાનજી મારવાડમાં પોતાના પિતાની ગાદીએ બેઠો, એટલે સ્વાત્મ બળથી સુખ મેળવવા તેના ન્હાના ભાઇ સોનરંગજી તથા અજી બંને નિકળી ગુજરાતમાં આવ્યા. તેમની બહાદુરાઇથી ગુજરાતના રાજા સોલંકી ભીમ બીજાએ તેમને કડી પ્રગણામાં સામેત્રાની જાગીર આપી રાખ્યા હતા. તેમને કાવરવાળા રાય જેતસિંહભાઇ મળ્યા અને નાગર બ્રાહ્મણની તમામ બીના જણાવી. બંને જણે સુલેહ કરી ઇડરના રાજાપર સ્વારી કરવા નિશ્ચય કર્યો અને નાગરને ખબર [૧]આપી.

નાગર દિવાને લગ્ન લીધાં. સોનરંગજીનું તથા જેતસિંહભાઈનું ચુંટી કાઢેલા યોદ્ધાઓનું ન્હાનું સૈન્ય થોડે થોડે ઇડરમાં આવી ગયું હતું. શામ-

૧. 'રાસમાળા' ભા. ૧. પા. ૫૫૦–૫૧.

ભીલો સુરો પરણવાના ઉછરંગમાં નાગરને ત્યાં વરઘોડે ચડી આવ્યો, એટલે જેતસિંહજી તથા સોનરંગજી પોતાના સૈનિકો સાથે તેનાપર તુટી પડયા અને કતલ ચલાવી. ટુંક લડાઇ પછી ભીલરાજા મરાયો; એટલે ઇડરના રાજ્યમાંથી પોતાની કાવરની જાગીરને લગતાં જનોડ, કાનપર, નરમાલી, માનપર, ઇલોડ વગેરે મોટાં મોટાં ગામો પોતે રાખી ઇડરનું રાજ્ય સોનરંગજીને [1]સોંપ્યું. ત્યારથી જેતસિંહજી રાજકાજમાં આગળ પડતો ભાગ લેનાર એક અમીર થયા અને ઇડરમાં રહેવા લાગ્યા. તેમની પછી તેમના પુત્ર ઈશ્વરદાસ થયા. તેમના ભાઇ હાથીદાસે ઇડરના બ્રાહ્મણોના સઘળા કરવેરા માફ કરાવ્યા. તેમને મંડલિક રાજાના પટાવત રેવર રજપુત સાથે 'રાજવહીવટમાં મતભેદ પડવાથી લડાઈ થઈ, જેમાં પોતે મરાયા. તેમની પછી દિપસિંહજી, ઉગ્રસિંહજી, અરજુનસિંહજી અને મહિપતજી થયા. મહિપતજી પછી ગાદીએ આવેલા અજમલજીને ઈડરના રાજાના દિવાન મુગટરામ નાગર સાથે પોતાની સ્વતંત્રતા વિશે ખટપટ થઇ ને લડાઇ થતાં દિવાન મરાયો, તેથી રાજા સાથે અણબનાવ થયો. દરમ્યાન સરદાર અજમલજી નર્મદાની યાત્રાએ ગયા, ત્યાં ચાંપાનેરના રાજા રાઓળ ગંભીરસિંહજી તથા તેમના ભાઇ જગતસિંહજી સાથે તેમનો અનાયાસે મેળાપ થતાં વાતચિતમાં ઇડરના રાજા સાથેનો અણબનાવ તેમના જાણવામાં આવ્યો. ચાંપાનેરના રાજાએ અજમલજીને ઇડરનું રાજ્ય છોડી પોતાના રાજ્યમાં આવવા આગ્રહ કર્યો અને મોટી જાગીર આપવાનું વચન આપ્યું. યાત્રામાંથી અજમલજીએ કાવર આવી, પોતાના ભાઇ વિજયરાજ સાથે મસ્લેહત કરી, પોતાની માલમિલ્કત, રસાલો અને લાગતાવળગતા કૂર્મી યોદ્ધાઓને લઈ ઇડરનું રાજ્ય છોડયું અને ચાંપાનેરનાં રાજ્યમાં આવ્યા, જ્યાં પૂરા-માનમર્તબા સાથે રાજાએ તેમને હરણીઉ, મેદાપર, વાસીઉ, વીટાદ, વાઘોસીઉ, ઉસેટીવાસેટી અને ગાંગડીઉ વગેરે મોટાં ગામોની જાગીર આપીને પોતાના મુલકના સરદાર બનાવ્યા. પોતે રાજકાજમાં કરતા કારવતા થઇ પડવાથી ત્યાં વસતા પોતાના જ્ઞાતિ ભાઇઓનો પણ માનમર્તબો વધવા લાગ્યો, તેથી અન્ય વિભાગમાંથી પણ ઘણા કૂર્મીઓ આવી આવી ત્યાં વસવા લાગ્યા. અજમલજીના દેવ થયા પછી તેમના પુત્ર સમધરજી થયા. તેમણે ચાંપાનેરની ઉત્તર તરફ મોટું શીવાલય તથા હવાડા સાથે વાવ બંધાવી. તેમની પછી તેમના પુત્ર દેવીસિંહજી સરદાર થયા. તેમના વખતમાં સરહદપર

---

૧. ' દેશાઇ પટેલના વહીવંચાના ચોપડા; રાસમાળા. ભા. ૧ પા. ૫૫૧

ફ્ડિરના સરદારે હલ્લો કર્યો. તેને તેમણે એકાએક ચડાઈ કરી હરાવ્યો, તેથી રાજાએ પ્રસન્ન થઇ તેમને મશાલ, સુખપાલ આદિ રાજચિન્હો રાજ ખરચે બક્ષિસ કર્યાં. તેમની પછી જયમલ્લજીએ સરદારી લીધી. પોતાના વીરકર્મથી રાજા રાવળજીને રીઝવી પોતાની જાગીરમાં વધારો કર્યો. તેમના સ્વર્ગવાસ પછી મથુરદાસ, અવિચલજી, ગીરિધરજી અને તુલજાદાસ થયા. તેમના સમયમાં નોંધવા યોગ્ય બનાવ બન્યો નથી. તેમની પછી મંડલિકજી થયા. તેમની કારકીર્દીમાં ચાંપાનેરના રાજ્યમાં બાદરીઆ ભીલ નામના બ્હારવટીઆએ બળવો કર્યો અને ઘણાં ગામનો નાસ કર્યો. તેથી તેનાપર મંડલિકજીએ એકાએક છાપો માર્યો ને લડાઇ થઇ તેમાં તે મરાયો. પોતાનો વિજય થવાથી મંડલિકજીએ લડાઇની જગાએ બારૈઉ ગામ વસાવી ત્યાં પોતાનું સ્વતંત્ર થાણું મૂક્યું. તેમના આ પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈ રાજા પાલનસિંહજીએ તેમને અલીદરે, અજાડીઉ, કેવડાસણ અને ભદામ વગેરે ગામોની જાગીર આપી તેમનો મહબ્બો વધાર્યો. થોડા સમય પછી ઇ. સ. ૧૪૧૭માં ગુજરાતના સુલ્તાન અહંમદશાહે ચાંપાનેરનો અજીતગઢ જીતવા ચડાઈ *કરી. પરંતુ હાલોલની સીમમાં મંડલિકજીની સરદારી નીચે ગયેલા સૈન્યે હરાવ્યો. લડાઇમાં પોતાના કેટલાક કૂર્મીઓ, અગરસિંહ બારૈયા, અજયસિંહ વાકળીઆ, તખ્તસિંહ બાદરીઆ, મેરૂજી સેજવા, સુજાજી ગોહિલ, સુકતસિંહ ભંડારી, મહેરામણ છાસડીઓ, સારંગજી ભાટી, ગોપાળજી મઇડો અને અહંમદખાન ખુરેસી વગેરે ઉમરાવો [1]મરાયા. ફરી યવન સૈન્ય ઈ. સ. ૧૪૧૮ તથા ૧૪૨૦માં ચડી આવ્યું અને લડાઈ થઇ, તેમાં મંડલિકજી પોતે ખપી ગયા, છતાં ચાંપાનેર સર થવા દીધું નહિ, પણ ખંડણી કબુલ કરવી [2]પડી. થોડા સમય પછી મંડલિકજીના પુત્ર ભીમસિંહજીના હાથમાં સરદારી આવતાં ચાંપાનેરના રાજા ગંગાદાસના પુત્ર જયસિંહજીએ ઈ. સ. ૧૪૩૧માં અહંમદશાહ સામે બળવો [3]કર્યો. છેવટે ઇ. સ. ૧૪૫૦માં મહંમદશાહ બીજાએ ગંગાદાસપર સ્વારી [4]કરી. એવામાં ભીમસિંહજી દેવ થયા અને રાય વૈરીસિંહજીના હાથમાં સરદારી આવી. તે એક બાહોશ રણધિર યોદ્ધા હોવાથી મુસલ્માનોના વારંવારના હુમલ્લાથી બચવા પતાઇ રાવળે તેમને કુલકુલાં અધિકાર સોંપી દીધો. તેમણે માળવાની સરહદપર આવેલી બારનોલીની

* બાં. ગે. વો. ૧ પા. ૨૩૭. ૧. 'ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ' પા. ૩૦૪.

૨. 'ગુ. પ્રા. ઇ; બૉ. ગેઝીટીઅર' વો. ૧ પા. ૨૩૭. ૩. 'ગુ. પ્રા. ઇ.'

૪. 'ગુજરાત સર્વસંગ્રહ,' પા ૩૦૫; 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વો. ૧. પા. ૨૩૭.

જાગીરનો રાજા કીર્તિસિંહ લુંટફાટ કરી સરહદપરની પ્રજાને હેરાન કરતો હતો, તેનો બંદોબસ્ત કરવા ચડાઇ કરી તેને હરાવી નમાવ્યો. તેનું વેર રાખી તેણે પતાઇ રાવળનાં રાણી હાડોતિજીને તેમના પિયર જતાં કપટથી પકડી લીધાં; જેની પોતાને ખબર મળતાં વૈરીસિંહજીએ ચુંટી કાઢેલા રસાલાના સ્વારો સાથે જઈ, તેને નગર બહારથી કેદ પકડી લીધો અને ચાંપાનેર લાવી માનપૂર્વક રાજમહેલમાં દેખરેખ નીચે રાખ્યો. બારનોલીથી તેના સરદારોએ રાણી હાડોતિજીને માનપૂર્વક ચાંપાનેર પહોંચાડ્યાં. એટલે કેટલાક કોલકરારો કરાવી લઇને પછી કીર્તિસિંહજીને છુટા કર્યા, અને સરહદપરનો તેમનો કેટલોક મુલક ખાલસા કર્યો. ત્યાં જાંબવા ગામને મજબુત કિલ્લો બાંધી પોતાના સાળા જોધા માંડલોતીઆને સૈન્ય આપી થાણદાર બનાવ્યો, ને તે વિભાગમાં પોતાની સ્વતંત્ર આણ ફેરવી. ત્યાંથી આવી વૈરીસિંહજીએ નિર્મલાનંદ મહાદેવનું શીવાલય, વીરાસર તલાવ, કેટલાક હવાડા અને કુવા [1]બંધાવ્યા. ઈ. સ. ૧૪૭૪માં વૈરીસિંહજીએ અમદાવાદના સુલ્તાન તરફથી ગુજરાતની સરહદપર મુકવામાં આવેલ થાણાપર એકાએક હલ્લો કર્યો અને થાણદારને મારી સુલ્તાનના કેટલાક હાથીઓ પકડી ચાંપાનેર મોકલી [2]દીધા. આ સમાચાર સાંભળી મહંમદબેગડાને પારાવાર ક્રોધ ચડયો, તેથી ઇ. સ. ૧૪૮૨ માં તેણે મહેમદાવાદથી એક મોટા સૈન્ય સાથે નીકળી ચાંપાનેર પર સ્વારી કરી. સને ૧૪૮૩ની ૧૭મી માર્ચે તેનું સૈન્ય પાવાગઢની તલેટીમાં આવી પહોંચ્યું. વીસ માસ સુધી છુટી છુટી ઘણી લડાઇઓ થઈ પરંતુ એકે પક્ષની પુરી હારજીત થઇ નહિ; એટલે શાહી લશ્કરે આગળ વધી કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. કિલ્લાના બુરજ પરથી તોપોનો મારો ચાલુ થયો. રાય વૈરીસિંહજી જાતે તોપખાનાના ઉપરીઓ સાથે રહી રાત દિવસ કામ કરતા હતા. તેમનો આવો લડાયક જુસ્સો જોઇ આખરે કંટાળી તેઓએ ઘેરો ઉઠાવી મેદાનમાં પડાવ નાંખ્યો. તે તકનો લાભ લેવા રાય વૈરીસિંહજીએ પણ પોતાના સૈનિકોને સજ કરી તેમની પુંઠ લેવા પ્રયાણ કર્યું. હાલોલ આગળ જેમ અષાઢ મહિનાની મેઘની ઘટાઓ અથડાય તેમ બન્ને સૈન્ય સામસામાં ભટકાયાં. લડાઈમાં વૈરીસિંહજીનાં ઘણાં સગાંવ્હાલાં મરાયાં અને પોતે પણ ઘાયલ થયા, તથા પતાઇ રાવળના કેટલાક બીજા પણ સરદારો

---

૧. 'રાસમાળા' ભા. ૧. પા. ૬૧૯. 'વહીવંચાના ઓપડા.'
૨. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વૉ. ૧. પા. ૨૪૭.

ખપી ગયા; પાદશાહી લશ્કરની પણ ખુવારી થઇ અને અમીર મહંમદ મિરાત, દિવાન ફકરૂદીન, મહંમદ બાકીરખાન, દરીઆવખાન પઠાણ, મેંદીબેગ અને બેલીમ જલાલ વગેરે સરદારો મરાયા. તેથી તેઓએ બે મજલ દુર હઠી મુકામ કર્યો. તે અરસામાં સેનાપતિ વૈરીસિંહજીએ પણ પોતાના વિખરાયેલા સૈનિકોને એકત્ર કરી તૈયારી કરી લીધી. આથી આખરે શાહે પોતાના એલચીદ્વારા વૈરીસિંહજીને પોતાના પક્ષમાં લેવા મસ્લેહત ચલાવી. ઇનામની મ્હોટી મ્હોટી લાલચો બતાવી પરંતુ વીર વૈરીસિંહજીએ કશાની દરકાર કરી નહિ. આખરે પાદશાહે ઇ. સ. ૧૪૮૩ની ૨૮ મી એપ્રિલે ફરીને સ્વારી કરી કિલ્લાને ઘેરી લીધો, અને બહારથી આવતી ખોરાકી અટકાવી. કિલ્લેદારોમાં ગભરાટ ફેલાયો, કારણ કે લાંબા સમયથી ચાલતા વિગ્રહને લીધે કિલ્લાના કોઠારો ખુટી ગયા [1]હતા. આ વેળા સઘળું સૈન્ય અન્ન વિના વિટંબણામાં હતું, ત્યારે માત્ર પતાઈ રાવળના સાળા સિયાજી બાકલીઆ પાસે પોતાના રસાલાના સિપાઇઓ માટે કોઠારો ભરેલા હતા. તેમાંથી પોતાના માણસો સિવાય તે કોઇને આપતો નહિ, તેથી આ વાત પતાઇ રાવળજીને જાહેર કરી રાય વૈરીસિંહજીએ તે કોઠારોનું સઘળું અન્ન સૈન્યને માટે જપ્ત કર્યું, તેથી સિયોજી વૈરીસિંહજી પર ઘણોજ ગુસ્સો થયો અને છુપું વેર રાખવા લાગ્યો. ખોરાકીની નવી વખારો હાથ આવવાથી પોતે ઘેરો ટકાવી શક્યા, પરંતુ પાદશાહ સાથે સિયોજી છુપી મસ્લેહત ચલાવી કેટલીક બાતમીઓ આપતો હતો. તેથી આખરે તેજ પતાઈ રાવળ, પાવાગઢ અને વૈરીસિંહજીની પડતીનું કારણ થઇ પડ્યો. જે દિવસે આ ઘેરાનો અંત આવ્યો, તેના આગલા દિવસે સિયાજીએ કિલ્લાના ગુપ્તદ્વારની અને ત્યાં થઇને વૈરીસિંહજીના નિર્મળાનંદ મહાદેવે દર્શન કરવા જવાની બાતમી આપી હતી. તે પરથી પ્રભાતમાં નિત્ય નિયમાનુંસાર પશ્ચિમ ભણીના ગુપ્તદ્વારથી વૈરીસિંહજી દર્શને બહાર નીકળ્યા કે તરતજ, તે દ્વાર પર સખ્ત બંદોબસ્ત રાખી મહંમદશાહે જાતે મહાદેવજીનું ધામ ઘેરી વૈરીસિંહજીને કેદ કર્યા. આ વખતે કિલ્લામાં સઘળા કિલ્લેદારો પ્રાતઃસંધ્યા વંદનાદિ ન્હાવા ધોવાના કાર્યમાં ગુંથાયા હતા. તે તકનો લાભ લઈ પશ્ચિમ ભણીના ગુપ્તદ્વાર પર આણધારી આફત આવે તેમ, એક જબરો ધસારો કરી દ્વાર કબજે કરી કેટલાક યવન યોદ્ધા અંદર ઘુસ્યા, અને ગભરાટ ફેલાયો. વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ થઇ અને સિયાજીએ દરવાજો

[1]. ઁૉ. ગેઝીટીઅર' વો. ૧. પા. ૨૪૭.

ઉઘાડી આપવાનું પણ શરમ ભરેલું કામ કર્યું. કિલ્લાના દરવાજામાં ખુનખાર લડાઈ થઈ તેમાં રજપુતો હાર્યા.

॥ *छप्पय. ॥

संवत पंदर प्रमाण, एकतालो संवत्सर,
पोष मास तिथी त्रीज, वढेहु वार रवि सुदन,
मरशिया खटभूप, प्रथम वेरसिंह पडीजे,
जाडेजो सारंग, करण, तेजपाल कहीजे,
सरवरीओ चन्द्रभाण, पताई काज प्राणज दीयो,
महेमदावाद महेराण लघु कटक सर पावो लीयो.

આ છપ્પાનો લેખક બારોટ વૈરીસિંહજીને લડાઇમાં પડેલા બતાવે છે, પરંતુ તેઓ પાછળથી હયાત હતા તેવા વજનદાર આધારો મળી આવે છે, તેથી ન્હાય આ બારોટજી છપ્પો બનાવ્યા પછી તુર્ત ગુજરી ગયા હોય, અને તેથી તેમણે વૈરીસિંહજીને કેદ પકડાયેલા ન જાણ્યા હોય તેમ ધારી શકાય છે. આ લડાઇમાં પતાઈ રાવળ અને તેના ઘણા સરદારો ખપી ગયા તથા વૈરીસિંહજી, સેજવાલ ભંડારી, કેટલાક સોલંકી રજપુતો અને ખાન ખુરેસી વગેરે કેદ પકડાયા હતા. તેમને મહેમદાવાદ લાવી ચીનાખાના પાસે કેદ [૨]કર્યા, ઇ. સ. ૧૪૮૪. બેગડાની રાજધાની મહેમદાવાદથી કેટલેક દુર આવેલા માતર પ્રગણામાં માતરીઆરાવ નામનો રજપુત રાજા રાજ કરતો હતો. તેને કારણવસાત્ શાહના માણસો સાથે લડાઇ થઇ, તેથી તેની ઉદ્ધતાઇને માટે સજા કરવા, તથા તેને વટલાવી મુસલ્માન કરવા પકડી કેદ કીધો, અને માતર પ્રગણું ખાલસા કરી દીધું.

આ માતરીઆ રાવની બ્હેનનો વિવાહ વિરમગામમાં રહેતા વિરમદેવ નામના બહાદુર બહારવટીઆ સાથે થયો હતો. તે બાઈ પોતાના ભાઇને છોડાવવા રોજ રોજ પ્રસંગોપાત પોતાના પતિને યાદ આપતી. પરંતુ લાગ આવ્યા વિના મહંમદ બેગડા જેવા સુલ્તાનના સામે જવામાં રહેલા જોખમનો વિચાર કરી વિરમદેવ કેટલાક દિવસ મુંગો રહ્યો. પોતાના જાસુસો દ્વારા ખબર મળ્યા કે, અમુક દિવસે શાહની બેગમ સર્પેજના રોજામાં પીરની

*' રાસમાળા ' ભા. ૧. પા. ૬૨૧. ૨. ' બો. ગેઝીટીઅર ' વો. ૧. પા. ૨૪૭.

કબરે ફુલ ચડાવવા આવનારી છે. આ સમાચાર મળતાંજ પોતાના કસા-
યેલા સ્વારો લઈ રોજા નજીક તે છુપાઈ રહ્યો. છડી સ્વારીથી આવતા
જનાનાને જોઈ એકાએક પોતાનાં માણસો સાથે તે ખોજા વગેરેપર તુટી
પડયો અને બેગમને ઉપાડી વિરમગામ લાવી પોતાની સ્ત્રી સાથે માનભેર
જાપતામાં રાખી. બેગમના હરણ થવાના સમાચાર સાંભળી બેગડો પગથી
શીખા પર્યંત કોપાગ્નિથી બળવા લાગ્યો. તેણે એકદમ માણસો મોકલી
સંદેશો કહાવ્યો કે, બેગમને બ્હેન બેટી પ્રમાણે માનમર્તબા મુજબ રાજનગર
પહોંચાડો, નહિ તો અમે તમારા કિલ્લાની એક પણ ઈંટ રહેવા દઈશું નહિ,
જેના જવાબમાં વિરમદેવે વિવેકસર કહાવ્યું કે, બેગમ સાહેબા મારાં બ્હેન
બેટી સમાન છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તમે મારા સાળા માતરીઆને મુક્ત કરી
તેનું પડાવી લીધેલું રાજ્ય પાછું સોંપશો નહિ, ત્યાં સુધી બેગમ સાહેબાનાં
દર્શન પણ થશે નહિ. આવા ટાઢા સંદેશાથી પણ તેને ઘણો ક્રોધ ચડયો,
પણ વિરમદેવ એક જબર બહારવટીઓ હોવાથી બેગમનો લાંબા વખત
સુધી પત્તો લાગશે નહિ, તેવું લાગવાથી તેણે માતરીઆને વટાળી છોડી
દીધો ને તેની જાગીર પાછી સોંપી, પરંતુ તેને વટલાવ્યો તેથી વિરમદેવ
ગુસ્સે થયો, અને બેગમને છુટી કરી નહિ. મહંમદ બેગડાની હવે ધિરજ
રહી નહિ. યુદ્ધનો મહાસાગર તરી જનારા અને પાવાગઢ તથા જુનાગઢના
મજબુત કિલ્લા સર કરવાથી ઉન્મત્ત થઇ ગયેલા સુલ્તાને સૈન્યને સખ્ત
હુકમ આપી રવાના કર્યું. સૈન્યે આવી હાંસલપુર મહાદેવ પાસે મુકામ કર્યો.
ત્યાં રસ્તામાં એકાએક વિરમદેવ પોતાના ચુંવાળના મળતીઆઓ સાથે તુટી
પડયો અને સુલ્તાનના સૈન્યની અલ્પ સમયમાં ખાખાવીખિ કરી નાંખી.
રાત્રે લડતાં સેનાપતિ મરાયો ને સહુ નાસી ગયા. સુલ્તાનને આવા દિલગીરિ
ભરેલા સમાચાર મળ્યા કે જાતે ચડાઈ કરવા તૈયાર થયો, પરંતુ દિવાને
શાંત પાડી તેમ નહિ કરતાં કોઈ અન્ય સુરા સરદારને મોકલવા વિનતિ
કરી. તેવો બહાદુર સરદાર શોધતાં દિવાને ચાંપાનેરના રાજકેદીઓ પૈકી વૈરી-
સિંહજીનું નામ યાદ આપ્યું. તેથી ખુશી થઇ વૈરીસિંહજીને પોતાની તહે-
નાતમાં તેડાવ્યા, અને એકદમ્ લોહ બેડી દુર કરાવી, સુવર્ણનાં કડાં હસ્તમાં
પરિધાન કરાવ્યાં, પોશાક આપ્યો ને સૈન્ય સાથે ઉપડી જવા ફરમાવ્યું.
સુલ્તાનના ફરમાનને માન આપી પોતે હસતા વદને પોતાના જુના સરદારોને
કેદમાંથી છોડાવી સાથે લીધા અને બીજું ચુનંદા સ્વારોનું એક ન્હાનું સૈન્ય

પણ લીધું. રાત્રે વિદાય થતાં સુલ્તાનને સલામ કરવાં ગયા, ત્યાં તેણે કહ્યું કે, ઓ બહાદુર નર! જો તમે બેગમને જલ્દી લાવશો તો હું તમને નવાજીશ. પ્રત્યુત્તર આપવા ન ઉભા રહેતાં માત્ર સલામ કરી તુર્ત રવાના થયા, અને અલ્પ સમયમાં અણધારી દિશામાં મુસાફરી શરૂ કરી. તેમણે ચુંવાળમાં આવી સીતાપુર મુકામે પડાવ નાંખ્યો. ત્યાંથી યુક્તિ કરી પોતાના થોડા બહાદુર સરદારોને છુપા વેશે કિલ્લામાં ઘાલી દીધા. પછી વિરમગામ નજીક જઇ બેગમને છોડી દેવા હુકમ કર્યો. વિરમદેવે લેશ પણ દરકાર કરી નહિ અને બંદુકનો મારો શરૂ થયો. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ ચાલ્યા પછી બહારનું સૈન્ય શાંત થઇ ગયું, એવામાં વિરમદેવના અભિમાની કિલ્લેદારોની ગફલતનો લાભ લઇ અંદર પ્રવેશેલા સરદારોએ સંકેત મુજબ દરવાજો ઉઘાડી નાંખ્યો, કે ધસારાબંધ પરોઢમાં વૈરીસિંહજીનું સૈન્ય અંદર દાખલ થયું. બંદુકોના અવાજ સાંભળી વિરમદેવ મહેલમાંથી સજ થઇ દોડી આવ્યો. વૈરીસિંહજી અને વિરમદેવ સામસામા આવ્યા, પરંતુ રણવીર વૈરીસિંહજીના કસાયેલા હાથથી તેનો પરાજય થતો ગયો, અને આખરે તેના મહેલના દરવાજામાંજ તેનું એક વીર પુરૂષ તરિકે લડતાં લડતાં મરણ થયું. વૈરીસિંહજી જનાનાની દોઢીએ જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં બેગમ સાહેબા બેબાકળાં જડી આવ્યાં. તેમને મ્યાનામાં બેસાડી પોતે મહેમદાવાદ લઇ આવ્યા. વિરમગામના બંદોબસ્ત માટે પોતાના બહાદુર સરદારોને રાખ્યા હતા. મહેમદાવાદ આવ્યા પછી શાહે દરબાર ભરી વૈરીસિંહજીને પોશાક આપી, બેગમની ઇચ્છાનુંસાર તેમને તેમની સર કરેલી વિરમગામની જાગીર કુલ સ્વતંત્ર બક્ષીસ કરી, તેથી પોતાના કુટુંબ કબિલાને, સગાં વહાલાંને અને સરદારોને લઈ પોતે વિરમગામ આવ્યા અને ત્યાં રાજધાની કરી રહ્યા.

પ્રકરણ ૪ થું.

વિરમગામમાં રાજસ્થાન.

રમગામ ક્યારે અને કોણે વસાવ્યું તે વિષે કોઇ પુસ્તકોમાંથી સ્પષ્ટ અને લેખી આધારો મળી આવતા નથી, તોપણ તે પ્રાચીન સ્થળ છે, તેમ નીચેની હકીકત પરથી સાફ માલૂમ પડી આવે છે. આરબ ભુગોળવેત્તા અબુરીહામઅલબીરૂની ઇ. સ. ૯૭૦થી ૧૦૪૦ સુધીના સમયમાં આ સ્થાનની આબાદીનાં ઠીક વખાણ [1]કરે છે. કેટલાક સમય પછી ગુજરાતના બહાદુર રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયમાં રાજમાતા મયણલ્લદેવી જ્યારે દ્વારિકાંની યાત્રાએ જતાં હતાં, ત્યારે આ સ્થળની નજીકમાં મુકામ કર્યો હતો. તે વખતે ગામના લોકોએ જઇ પાણી સંબંધી પોતાની વિટંબણા ટાળવા માટે તેને અરજ કરી, જે પરથી તેણે [2]માનસર તથા ગંગાસર નામનાં બે વિશાળ સરોવર બંધાવી આપ્યાં. સિદ્ધરાજે પાછળથી તેમાંના માનસરને ફરતી દેરીઓ બંધાવી આપી વિશેષ શોભાયમાન કર્યું. દેરીઓની એક હારમાં શીવલીંગ અને બીજી હારમાં વિષ્ણુની મૂર્તિઓ પધરાવવામાં આવી હતી. યંત્રકળાથી એવી પણ ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી કે, આરતી ઉતારવાના સમયે મુખ્ય દેવળમાં જ્યારે ઘંટ વાગવા માંડે ત્યારે સઘળી દેરીઓમાં સાથે સાથેજ ઘંટનો ઘોર અવાજ થવા લાગતો હતો. આ સરોવર અને દેરીઓ, માત્ર તે સમયમાંજ ઉમદા કારીગીરિનો નમુનો ગણાતાં હતાં તેમ નહિ, પણ આજે એ નમુનાનું એક પણ સરોવર હિંદુસ્થાનમાં હોય તેમ જણાતું નથી.

વિરમગામની આસપાસ મજબુત કિલ્લો છે તથા તેની બહાર ગંગાસર, ધુંણીઆ, માનસર વગેરે સરોવરોથી તે ઘેરાયેલ એક મજબુત લશ્કરી સ્થાન સમાન છે. અણહિલપુરના રાજઅમલ નીચે આ શહેરની દિનપ્રતિદિન આબાદી વધતી ગઇ. પાછળથી ગુજરાતના વાઘેલા રાજા વીરધવળે પોતાના પુત્ર વિશલદેવને રાજગાદી આપી ત્યારે બીજા પુત્ર વિરમને વિરમગામનો

---

૧. 'બૉ. ગે.' વો. ૧. પા. ૫૧૨. ૨. હાલ મુનસર નામે ઓળખાતું તળાવ.

કિલ્લો તથા આસપાસની જાગીર આપી રાજી કર્યો હતો ઈ. સ. ૧૨૪૫. ત્યારથી તે વિરમદેવની રાજગાદીનું સ્થાન થયું. પરંતુ અલ્પ સમયમાં ઈ. સ. ૧૨૯૭માં અલ્લાઉદ્દિન ખિલજીએ ગુજરાત પર સ્વારી કરી અને ગુજરાત જીત્યું ત્યારે દેશની આબાદી પર કાળચક્ર ફરી વળ્યું. વિજયી યવનો એ દેશ માંહેનાં હિંદુ રાજાઓનાં બંધાવેલાં તમામ ધાર્મિક સ્થાનોનો શોધી શોધીને નાશ કર્યો, ત્યારે આ શહેર, તેનું માનસર તળાવ અને નકસીદાર દેવળો અને દેરીઓની પણ અનુપમ શોભાની અવદશા થઈ. જોકે આજે કેટલીક દેરીઓ પડી ગઈ છે અને જે ઘણી ખરી આબાદ છે, તે ઉપરની કોઇ પણ વેલ, ફુલ, દેવદેવીઓની મૂર્તિઓ કે પુતળીઓમાં કાંઈ પણ અખંડિત નજરે પડતું નથી, અને આજે આવી જર્જરીભૂત સ્થિતિમાં પણ તે સ્થાન તેના પ્રાચીન ગૌરવનો ઉમદા પુરાવો આપી રહ્યું છે.

આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ, આ સમય પહેલાં થોડા વખતપર કરણરાજાએ પાટડી હરપાળ મકવાણાને આપ્યું અને તેના (હરપાળના) વંશજ ઝાલાઓએ પાટડીમાં નિવાસ કર્યો, ત્યારે થોડા સમયમાં વાઘેલાઓની સત્તા નષ્ટ થવાથી તેમના તાબામાં માંડલ તથા વિરમગામ વગેરે સ્થાનો આવ્યાં હતાં. હરપાળના મૃત્યુ પછી તેના ત્રણ પુત્રોમાંના ન્હાના પુત્ર શેખડાજીને વિરમગામ નજીકના સચાણા તથા ચોરવડોદરા ગામોની જાગીર મળી હતી. તે વખતે આ બંને ગામો ઘણાં આબાદ [1]હતાં. ત્યારથી શેખડાજીની રાજધાની સચાણામાં હતી. તે વખતે વિરમગામ પ્રગણું તેના તાબામાં હોય તેમ [2]જણાય છે. પાછળથી સચાણાની મહત્તા કયારે અને કયા સમયમાં નષ્ટ થઈ તે સ્પષ્ટ માલૂમ પડતુ નથી, પરંતુ હાલં જે જગાએ કરકસ્થળ નામનું ન્હાનું ગામડુ છે, ત્યાં કંકાવટી નામે નગરી હતી અને તે પણ કોઈ ઝાલા રાજવંશનુ મુખ્ય સ્થાન હતું. તે વખતે વિરમગામ તેના તાબામાં હોય તેમ [3]જણાય છે.

પંદરમા સૈકાની આખરે અને સોળમા સૈકાની શરૂમાં માંડલ, પાટડી અને વિરમગામ વગેરે ઝાલાઓના તાબામાં હતાં. તે વખતે વિરમગામ વિરમદેવ નામના કોઇ બહાદુર ઝાલા બહારવટીઆના તાબામાં હતું.[4]

તેણે ગુજરાતના સ્વતંત્ર સુલ્તાન મહંમદ બેગડા સામે બાથ ભીડી તેથી

૧. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વો. ૮ પા. ૫૩૦. ૨. 'મેલ્વીલ્સ સીલેકસન્સ' નં. ૧૦ પા. ૫૪. ૩. મે. સી. નં. ૧૦ પા ૫૪. ૪. 'ઝાલાઓનો ઇતિહાસ.'

તેના પર આપણા રાય વૈરીસિંહજીએ સુલ્તાન તરફથી સ્વારી કરી તેને હરાવ્યો અને વિરમગામ કબજે લીધું. આ સમયથી ઝાલા વંશજો કાઠીઆવાડ તરફ ખસ્યા, અને મહંમદ બેગડાએ વૈરીસિંહજી પર પ્રસન્ન થઈ તેમને વિરમગામની જાગીર સ્વતંત્ર રીતે બક્ષીસ આપી.

ઉપરાંત અર્વાચીન ઇતિહાસમાં પણ લશ્કરી સ્થાન તરિકે વિરમગામનો કિલ્લો એક અગત્યનું સ્થાન થઈ પડયો હતો. કાઠીઆવાડ અને ઝાલાવાડમાં પ્રવેશવાનું તે મુખદ્વાર હોવાથી ગુજરાતના સ્વતંત્ર સુલ્તાનોની વારંવાર તે દૃષ્ટી ખેંચતું હતું. તેથી તેમણે તેને પાછળથી ઝાલાવાડના મુખ્ય શહેર તરિકે કાયમ કર્યું [1]હતું. તે સમયે કાઠીઆવાડ કહેવાતા હાલના પ્રદેશના સૌરાષ્ટ અને ઝાલાવાડ એવા બે વિભાગ હતા. તે બંને પર બે ડેપ્યુટી [2]સુબેદારો મારફત અમલ ચાલતો હતો. ઝાલાવાડના સુબાનું વિરમગામ, અને સૌરાષ્ટના સુબાનું જુનાગઢ સદર સ્ટેશન હતું. મરાઠા પણ જ્યારે ગુજરાતમાં આવ્યા ત્યારે કાઠીઆવાડમાં પગ પેસારો કરવા માટે વિરમગામ તેમને મુખદ્વાર માલૂમ પડયું હતું, તેથીજ તેમણે સ્હેલાઇથી વિરમગામના દેશાઇ ભાવસિંહજી સાથે સલુકાઈ ભર્યો સંબંધ કર્યો હતો.

આ પ્રમાણે વિરમગામનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી કેટલાંક વર્ષો સુધી રાય વૈરીસિંહજીએ તે પ્રદેશપર સ્વતંત્રરીતે પોતાની સત્તા ચલાવી શાંતિભર્યું રાજ્ય ચલાવ્યું હતું.

તેમના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના પુત્ર કિશોરદાસ થયા. તેમના સમયમાં જુનાગઢના વહીવટદાર કાસિમઅલીની જોરતલબી ઝાલાવાડ વગેરે પ્રાંતોમાં લેવાતી હતી, તે તેની નબળાઇને લીધે બંધ પડી હતી, તેથી જુનાગઢ તાબાનું સુપેડી પરગણું બાર ગામ સાથે ઇનામ આપવાની સરતે કિશોરદાસના ભાયાત પ્રહલાદજીને તે તેડી ગયો. તેમણે પોતાના પુત્ર કાલીદાસ સાથે ત્યાં જઇ બંધ રહેલી જોરતલબી ઉઘરાવી આપી અને ત્યાં દેશાઇગીરિનો હક્ક સંપાદન કર્યો. કિશોરદાસના બીજા ફટાયા પુત્ર બારોજી તથા ભાથીજી બંને આંહી કંઇક ખટપટ થવાથી રીસાઇને ઇંદોર સ્ટેટમાં ગયા અને ત્યાં તેમણે દેશાઇગીરિનો હક્ક પ્રાપ્ત [3]કર્યો.

કિશોરદાસના સ્વર્ગવાસ પછી વિરમગામની ગાદીપર તેમના વંશજ

૧. 'આઇન ઈ અકબરી.' ૨. તે વખતના ફોજદાર.

૩. વહીવંચાના ચોપડા.

રામજી, ગંગાદાસ, કરમણદાસ, મુલ્કદાસ, સિયોજી, રણમલજી અને નાથાભાઈ, એટલા પુરૂષો એક પછી એક થયા. તેમના રાજઅમલ દરમ્યાન તેઓ ક્વચિત સ્વતંત્ર અને ક્વચિત અર્ધ સ્વતંત્ર જેવા હતા. નાથાજી ને વેણાજી, શાણાજી, ભાણાજી, રાણાજી, પરખાજી અને હરખાજી એમ ૭ પુત્રો હતા. તેમાં રાણાજી તથા હરખાજીનો નિર્વંશ ગયો અને વેણાજીના વંશજ હાલ દેશાઈગીરિ ભોગવે છે; શાણાજીના વંશજ હાલ વિરમગામમાં મારફતીઆ દેશાઈ કહેવાય છે; ભાણાજીના વંશજો હાલ વિરમગામમાં પટેલાઇ કરે છે અને પરખાજીના વંશજો વિરમગામમાં ઘંટીઆ [1]કહેવાય છે.

નાથાભાઇના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના પુત્ર વેણીદાસ ગાદીપર આવ્યા. તે પહેલાં ગુજરાતની સ્વતંત્ર સલ્તનતનો અંત આવ્યો હતો અને દિલ્હીશ્વર મોગલોના તાબામાં ગુજરાત હતો, તેથી તેમના મોકલેલા સુબાઓ દિલ્હીથી અમદાવાદમાં આવી ગુજરાતપર અમલ ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૧૭ માં મોગલ શહેનશાહ જહાંગીર જાતે ગુજરાતમાં આવ્યો હતો. તેને અમદાવાદની હવા અનુકુળ ન આવવાથી પોતાની વતી શાહજહાંનને સુબો નિમી તે દિલ્હી ગયો. તેના દિવાન બાકરઅલીખાનથી પણ કાઠીઆવાડની ખંડણી વસુલ ન થઇ શકી, તેથી વેણાજીને કાઠીઆવાડની વસુલ ઉઘરાવવાની સત્તા આપી, કુલ વસુલપર સાડાસાત ટકાનું વતન બાંધી આપી દેશાઇશ્રીનો હોદ્દો આપ્યો, તથા ધંધુકા, રાણપુર અને આસપાસના મુલકમાંથી ટોલ તથા રાહદારી જકાત લેવાની સત્તા [2]આપી. પાછળથી ઈ. સ. ૧૬૩૨માં આ બાકરઅલી ગુજરાતનો મુખ્ય સુબો નિમાયો [3]હતો. પ્રાચીન સમયમાં વાણીઆ દેશાઇગીરિ કરતા હતા, પણ તેમની પછી નાગરોના હાથમાં દેશાઇગીરિ હતી. તેઓ વસુલાતનું કામ બરાબર ન કરી [4]શકયા; તથા સુબાઓનો રાજઅમલ બરાબર જામ્યો નહોતો, તેથી ધંધુકા, ચુંવાળ અને કાઠીઆવાડ, વગેરે વિભાગોમાં મહેવાસી લોકોનું બહુ તોફાન હતું. તેઓ જુલમ કરી લૂંટ કરતા હતા. શાહિસુબાની ફરમાશથી વેણાજીએ આ લૂંટારા લોકોને હરાવી વશ કર્યા.

વેણીદાસના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના પુત્ર મેકનજી ગાદીપર આવ્યા. તેમણે પોતાના કાકા શાણાજીના પુત્ર મેગળજીને દેશાઈ દસ્તુરીમાં ભાગ

---

૧. 'દેસાઇઓનો ઇતિહાસ.' ૨. 'ભારત રાજ્ય મંડળ'
૩. બૉ. ગેઝીટીઅર. વૉ. ૧. પા. ૨૭૭. ૪. મેલ્વીલ્સ, સીલેક્શન્સ નં. ૧૦. પા. ૫૪.

આપવા ના કહી અને કહ્યું કે, પાદશાહ તરફથી જે સનંદ મળી છે, તે અમારા પિતાને ટીલાવત તરિકે મળી છે, તેથી તે હક્કનો ઉપભોગ તો મોટાના વંશજો તરિકે અમેજ ભોગવીશું; તમને ફટાયાઓને તે હક્ક અને ઇલ્કાબ મળશે નહિ. તેથી સદરહુ મેગળજીના ગણેશજી અને ભીમજી નામના બે પરાક્રમી પુત્રો દિલ્હીના શાહ જહાંગીરની હજુરમાં ગયા અને પોતાપર વિતેલા અન્યાયની ફરીઆદ કરી, તે પરથી પાદશાહ જહાંગીરે તેમને નવી [1]સનંદ કરી આપી જે નીચે પ્રમાણે છે.

મહુંમદ નુરૂદિન બાદશાહ જહાંગીર ધાઝી.

મ્હોર.	સિક્કો	ફરમાન.

ગણેશ વલદે મેગળ અને ભીમજી વલદે મેગળ દેશાઇ.

રહેવાસી ઝાલાવાડ પ્રગણે.

સરકાર તરફથી લખવાનું કે, અત્યાર સુધી સદરહુ પ્રગણા ઉપર દેશાઇગીરિનો તમો કબજો રાખતા હતા, તેવીજ રીતે હાલ પણ તમારો કબજો છે. આ ફરમાનથી સઘળા અમલદારો, ચકલાદારો, કરોડીઆ[2] કાનુગા[3] અને કારકુનો વગેરે, જે હાલ કામ કરે છે તે, તથા જેઓ હવે પછી સરકાર તરફથી કામગીરિપર નિમાય વા મુકરર થાય, તેમને જાહેર કરવામાં આવે છે કે, મજકુર દેશાઈ સાથે સારી રીતે સંપ રાખવો અને તેમના હુકમ તથા દેશાઇગીરિના કામકાજમાં કોઇ પ્રકારની હરકત કરવી નહિ. ઉપરાંત રૈયત, વસવાયાં તથા ન્હાના મોટા સહુ વહીવટદારો વગેરેએ મજકુર દેશાઇ સાથે બનાવ રાખવો અને તેમને પડતા કામમાં કોશીસ કરીને મદદ આપવી જોઇએ. તારીખ ૯ અસફેંદીઆર, સને ૫ ઇલાહી.

---

૧. વિરમગામના મારફતીઆ દેશાઇઓ પાસેની અસલ સનંદ ઉપરથી (ફારસી સનંદનું) ગુજરાતી ભાષાન્તર. ૨. ચાહી અમીરો. ૩. સર્કલ ઇન્સપેક્ટરો.

આ પ્રમાણે ગણેશજી તથા ભીમજીના પુત્ર પરિવારને પણ દેશાઇગીરિ પ્રાપ્ત થઈ. ઉપરાંત પાછળથી તેમના વંશજોને પેશ્વા, ગાયકવાડ વગેરે સત્તાધિશો તરફથી જુદા જુદા વખતે નવ સનંદો મળી હતી, જેની રાહે તેઓ વિરમગામ તળની જાવક આવક, તાલુકાનાં ગામો તથા આસપાસનાં નાકાં વગેરેની ટોલ તથા રાહદારી જકાત ઉઘરાવતા હતા, અને તેમાંથી બીજા કેટલાક હક્કદારોના હક્ક હિસ્સા આપી બાકીની રકમ સરકારમાં ભરતા હતા. તે પ્રમાણે સરકારમાં તેમની મારફત મહેસુલની દર વર્ષે સારી રકમ જતી હતી, તેથી પાછળથી તેઓ દેશાઇ નામ સાથે મારફતીઆદેશાઈ કહેવાયા. તેમનો વંશ હાલ પણ સારી સ્થિતિમાં વિરમગામમાં એજ વિશેષણથી ઓળખાય છે. તેમના વિશે બીજી પણ કેટલીક જાણવા જેવી હકીકત હવે પછી આપવામાં આવશે.

દેશાઇ મકનજીના સ્વર્ગવાસ પછી મહોતજી ગાદીપર આવ્યા. તેમના સમયમાં નોંધવા યોગ્ય કોઇ ખાસ બનાવ બન્યો નથી, પણ તેમના સ્વર્ગવાસ પછી દેશાઇ ત્રિકમજી ગાદીએ આવ્યા. તેમના સમયમાં વિરમગામ ક્રમે ક્રમે કાઠીઆવાડની કુંચી થઇ પડયું. અમદાવાદની સત્તા તરફથી કાઠીઆવાડના માટે જે સુબો નિમાતો, તે વિરમગામ એક મજબુત સ્થળ હોવાથી તેને કાઠીઆવાડની કુંચી ગણી પોતાના સૈન્ય સાથે ત્યાંજ રહેતો. તેથી વૈરીસિંહજીના વંશજોની સત્તામાં કંઇક ઉણપ આવી હશે તેમ ધારી શકાય; તોપણ દેશાઇઓના રાજઅમલ દરમ્યાન વિરમગામની ખ્યાતિ અને આબાદી ઘણી સારી [1]વધી. આ સમયમાં દિલ્હીની ગાદીપર શાહજહાંન બાદશાહ રાજ કરતો હતો અને ગુજરાતમાં તેનો શાહજાદો ઔરંગજેબ સુબાગીરિ પર હતો. તેણે દેશાઇ ત્રિકમજી તથા નાગર રૂપજીને વિરમગામની સંયુક્ત દેશાઇગીરિની સનંદ આપી છે, જે મૅલ્વિલ્ સાહેબને બતાવવામાં આવી હતી, તેમ તેમના ગવર્નમેન્ટ રીપોર્ટપરથી જણાય છે. તે સનંદની રાહે તેમની સત્તાનીચે આખુ ઝાલાવાડ આવી જાય છે પણ ચુંવાળ તેથી જુદુ રહી જાય છે.[2] ત્યારપછી અલ્પ સમયમાં દેશાઈ ત્રિકમજીનો સ્વર્ગવાસ થયો, એટલે તેમના પુત્ર દેશાઈ ભાણજીભાઇ ગાદીપર આવ્યા. તેઓ ત્રણવાર દિલ્હીશ્વર શાહજહાંન બાદશાહની સલામીએ ગયા હતા. ત્યાં ગુજરાતના સુબાએ તેમને શાહ પાસેથી પોષાક અપાવ્યો હતો. એ અરસામાં પણ ગુજરાતની સુબાગીરિ શાહજાદો

૧. મેલવીલ્સ. સી. નં. ૧૦. પા.-૫૩-૫૪. ૨. મે. સી, નં. ૧૦. પા. ૫૪.

ઔરંગજેબ કરતો[1] હતો. ઈ. ૧૬૪૪. તેની દક્ષિણમાં સુબા તરિકે બદલી થયા પછી ગુજરાતના સુબા તરિકે તેનો મામો શાહિસ્તખાન આવ્યો. તેના વખતમાં ચુંવાળના તથા ધંધુકાના મહેવાસીઓએ લૂંટ ચલાવી દેશને પાયમાલ કરવા માંડયો, તેથી દેશાઇ ભાણજીભાઈની મદદ વડે તેણે તે હુલ્લડ દબાવી [2]દીધું ઇ. સ. ૧૬૪૮–૫૩, શાહિસ્તખાનની પણ દિલ્હીની કચેરીમાં બદલી થઈ, તેથી તેની જગાએ શાહજાદો મુરાદ આવ્યો. શાહજહાંન માંદો પડયો ત્યારે તેના ચારે શાહજાદા રાજ્ય લેવા માંહોમાંહે લડવા લાગ્યા ત્યારે મુરાદે પણ પોતાનું સૈન્ય લઈ ગુજરાતમાંથી દિલ્હીપર ચઢાઈ કરી. લસ્કરના ખર્ચે માટે દેવા કરેલા પાંચલાખ રૂપિયા પતાવી આપવા ઉજ્જનના જય પછી તેણે હૂકમ લખી દેશાઈ ભાણજીભાઈ પાસેથી મીઠાના અગરની ઉપજમાંથી ત્રીશહજાર રૂપિયાનો નજરાણો વસુલ કર્યો [3]હતો. ઈ. સ. ૧૬૫૭. થોડા સમય પછી દિલ્હીની ગાદીપર જ્યારે ઔરંગજેબ પાદશાહ થયો ત્યારે અહંમદપુર[4] પ્રગણું ત્યાંના આલાદાદુ નામના બહારવટીઆએ ઉજ્જડ કરી નાંખ્યું હતું, તેથી તેનાપર ચઢાઇ કરી દેશાઇ ભાણજીભાઇએ તેને હરાવ્યો અને ઉજ્જડ પ્રગણું ફરીને આબાદ કર્યું, તેથી ઔરંગજેબ પાદશાહે ખુશી થઇ તેમને દેશાઇગીરિના ગિરાસ ઉપરાંત તેજ દશાડા પ્રગણાનાં સાવડા, ગોરીઆવડ, બ્રાહ્મણવા, નવરંગપુરા અને જરવલા એ પાંચ ગામો હીજરી સન ૧૧૦૯ ઈ. સ. ૧૬૯૦માં બક્ષિસ આપ્યાં. ત્યારપછી કેટલાક સમયે દેશાઇ ભાણજીભાઈ સ્વર્ગવાસી [5]થયા.

તેમની પછી દેશાઈ ઉદયકર્ણજી ગાદીપર આવ્યા. તેમણે ઇ.સ. ૧૭૨૫–સંવત ૧૭૮૧ ના વૈશાક શુદ પાંચમને ભોમવારના દિવસે વિરમગામ ફરતો પાકો કિલ્લો બંધાવ્યો. તેનો પાયો સવાચાર ગજ પહોળો અને ત્રણ ગજ ઉંડો છે. તેને પાંચ દરવાજા અને બે બારીઓ છે. તેના અંદર હાલ જે ભાગ પરકોટા કહેવાય છે, તે ભાગમાં તેમણે પોતાની જુદી કિલ્લાબંધ રાજગઢી બંધાવી. તેની આસપાસ વસેલો વિભાગ પરકોઠો (કોઠા ઉપર) કહેવાયો. હાલ તે રાજગઢીનું ખંડિયર–કોઠો વિરમગામના દેશાઇશ્રીના તાબામાં છે. તેમણે તેનો પુનરોદ્ધાર કરી મકાનો બનાવી ઉપયોગમાં લેવા માંડયો [6]છે.

---

૧. ' બૉ. ગે. ' વો. ૧ પા. ૨૮૧. ૨. ' બૉ. ગે. ' વો, ૧. પા. ૨૮૧.
૩. ' ગુ. સ. સં. પા. ૩૨૫; ' બૉ. ગે. ' વૉ. ૧. પા. ૨૮૨. ૪. દશાડા.
૫. દરબારી ઇતિહાસ. ૬. ' બૉ. ગે.' વૉ. ૪ પા. ૩૫૫.

Photo by A. R. Kuvade, Ahmedabad.

સ્વ. દેસાઈશ્રી ચંદ્રસિંહજી જોરાવરસિંહજી, પાટડી.

સ્વ. દરબારશ્રી કેશવભાઇ કુબેરભાઈ. વિરમગામ.

ઇ. સ. ૧૭૨૩માં બાબી શેરબુલંદખાન નામનો સુબો અમદાવાદ પર સત્તા ચલાવતો હતો. તેણે પોતાના સગા સલાબતખાન બાબીને વિરમગામ અને ધંધુકાની સુબાગીરિ આપી અને કાઠીઆવાડની ખંડણી જાતે વસુલ કરી. ઈ. સ. ૧૭૨૮માં નિજામુલ્મુલ્કનો કાકો હમીદખાંન અમદાવાદનો હાકેમ હતો. તેણે હિન્દુઓપર ઘણો જુલ્મ કર્યો. સાબરમતીના સામા કાંઠાપર આવેલ હિન્દુનું એક મ્હોટું દેવળ તેણે અભડાવ્યું અને તેંને લગતુ પરૂ હતુ તે બાળી નાંખ્યુ. તેના અમલ દરમ્યાન શહેર ફરતાં પરાંમાંથી ઘણાં પરાં તુટી ગયાં. તેમાં વસ્તા કણબીઓ ગામ પરગામ પોતપોતાના સગેવ્હાલે જતા રહ્યા અને ત્યાં વસ્યા. પાછળથી મોગલ, ગાયકવાડ અને પેશ્વાનું રાજ થવાથી શહેરમાં વસવાની છુટી થઇ ત્યારે ગરીબ થઇ ગયેલ મુસલ્માનોનાં ઘરો વેચાતાં લઇને કેટલાક તેમાં વસ્યા. ઇ. સ. ૧૭૨૯માં પેશ્વા ચીમનાજી આપા સેનાપતિ તથા કંથાજી કદમ બંને એંશીહજાર ફોજ લઈ ધોલકાપર ચડયા અને ત્યાંના હાકેમને હરાવી ધોળકા કબજે કર્યું. ત્યાંથી તેઓએ વિરમગામપર સ્વારી કરીને ઘેરોઘાલ્યો. ઉદયકર્ણજીએ પોતાના સૈંન્યવડે એક પખવાડીઆ સુધી મરાઠાના સઘળા હુમલ્લા પાછા વાળ્યા, પરંતુ ગામના શેઠ શાહુકારોએ લૂંટાઈ જવાના ભયથી સાડાત્રણ લાખ રૂપિયા એકઠા કરી મરાઠાને આપી પાછા [1]વાળ્યા.

વિરમગામમાં વસતા કસ્બાતીઓ સાથે ઘણા વખતથી દેશાઇઓને છુપુ વેર ચાલતું હતું; છતાંપણ દેશાઇ ઉદયકર્ણજીએ તેઓના આગેવાન દોલુ-ટાંકના ભાઈ અલીટાંકને પોતાના ત્યાં નોકર રાખી ખાસ હજુરી બનાવ્યો અને હાંસલ ગામ ઇનામમાં આપ્યું. તેણે કસ્બાતીઓની શીખવણીથી વિશ્વાસને દુરૂપયોગ કરી પોતાના માલિકનું ઇ. સ. ૧૭૩૦.—સંવત ૧૭૮૬માં દગો કરી ખૂન [2]કર્યું.

આ વખતે ઉદયકર્ણજીના પુત્ર ભાવસિંહજી ધંધુકા પ્રગણાના મહેવાસીઓએ તોફાન મચાવ્યું હતું, તેનો બંદોબસ્ત કરવા ગયા હતા. તેમણે પોતાના પિતાના આ પ્રમાણે દગાથી થયેલા ખૂનની બિના સાંભળી તરતજ પોતાના સૈન્યને વિરમગામ તરફ દોર્યું. આ હકીકત સાંભળી હળવદવાળા રાસાજીના ન્હાના ન્હાના ઠાકોરો પોતાના રસાલા લઈ દેશાઈની મદદે આવી પહોંચ્યા. બાબી સલાબતખાંન પણ પોતાના સૈન્ય સાથે બનતી ત્વરાથી દેશાઇને આવી

૧ 'બૉ, ગેઝીટીઅર, વૉ. ૧. પા. ૩૦૫. ૨. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વૉ. ૧ પા. ૩૧૦.

મળ્યો. અલીટાંક ન્હાસીને અમદાવાદ જતો રહ્યો. ત્યાં તેણે અમદાવાદના સુબા શેરબુલંદખાનને આડુઅવળુ સમજાવી સૈન્ય સાથે વિરમગામ તેડી લાવ્યો. બીજે દિવસે બંને પક્ષનાં સૈન્ય સામસામે આવી ગયાં અને લડાઇ શરૂ થઇ. રાત્રે દગાથી સલાબતખાંનને ઝેર દેવડાવ્યું, એટલે પ્રભાતમાં તેના મરણની બિના સૈન્યમાં જાહેર થતાં તેનું સૈન્ય દેશાઇઓને છોડી ભાગવા માંડયું. આ તકનો લાભ લઇ કસ્બાતીઓએ શેરબુલંદની સરદારી નીચે લડાઈ શરૂ કરી. દેશાઇઓ તથા તેમના પક્ષમાં આવેલાં સઘળાં માણસો જીવપર આવી લડતાં હતાં. તેવા અણીના વખતે દેશાઇ ભાવસિંહજી તથા તેમના કાકા ભુખણદાસ તથા પટાવતશંભુ વ્હોરા લડતાં લડતાં કેદ પકડાયા તેથી હાર થઇ. શેરબુલંદખાને વિરમગામની સરદારી પોતાના પુત્ર બાબી કમાલુદ્દિનને આપી, કેદીઓને લઈ તે તરત અમદાવાદ તરફ રવાના થયો. લડાઇના મેદાનમાંથી પરાસ્ત થયેલો દેશાઇનો એક પિતાંબર નામનો ઉમરાવ ન્હાસી ગયો હતો. તેણે ભંકોડાના ઠાકોર કાનાજીને મળી ચુંવાળીઆઓની મદદ મેળવી શેરબુલંદના સૈન્યપર રાત્રે અણધાર્યો હુમલો કરી દેશાઈ તથા બીજા સરદારોને છોડાવી લઇ ગયો.[1] સંપૂર્ણ રીતે ઉમંગમાં આવી ગયેલા ચુંવાળના સઘળા સૈન્ય સાથે તેઓ વિરમગામપર ચડી ગયા અને કમાલુદ્દિન સાથે લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો, વિરમગામ કબજે કર્યું. આ વખતે દિલ્હીના પાદશાહ તરફથી જોધપુરના રાજાને ગુજરાતની સુબાગીરિપર નિમવામાં આવેલ હતો. તેણે પોતાની વતીથી વહીવટ કરવા ગુલાબચંદ નામના પોતાના સરદારને અમદાવાદ મોકલ્યો હતો. અલીટાંકે ખટપટ કરી તેની પાસેથી લશ્કર લીધું અને વિરમગામપર ચડાઈ કરી, દેશાઇઓને હરાવ્યા અને વિરમગામ કબજે લીધું. તેથી દેશાઈ ભાવસિંહજી ધોળકા ગયા અને ત્યાં દામાજી ગાયકવાડને મળી સંધી કરી મરાઠી સૈન્ય સાથે વિરમગામ આવ્યા ઈ. સ. ૧૭૩૪. માનસરોવર તરફથી પોતાની રાજગઢીના કિલ્લાની દિવાલ તોડી તેમણે મરાઠી લશ્કરને અંદર ઘાલ્યું.[2] અને લડાઇ થઇ તેમાં દોલુ ટાંક વગેરે કસ્બાતીઓ મરાયા પરંતુ અલીટાંક ન્હાસી ગયો. દામાજીરાવનો સરદાર રંગોજી લશ્કર લઈ તેની પાછળ પડયો. ચુંવાળમાં છનીઆરના ઠાકોર કરસનજીએ તેને છુપાવેલ હોવાથી છનીઆરનો તેણે નાશ કર્યો. ત્યાંથી અલીટાંક અમદાવાદ ન્હાસી ગયો. આ સમયે ગુજરાતના સુબા જોધપુરના રાજા અભયસિંહ તરફથી રતનસિંહ નામનો ડેપ્યુટી સુબો નિમાયો હતો: તેને દેશાઇ ભાવસિંહજી સાથે વેર હોવાથી

૧. 'બૉ. ગેઝીટીઅર.' વૉ ૧. પા. ૩૧૪. ૨. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વૉ. ૧. પા. ૩૧૭.

અલીટાંક તેને મળ્યો ને સલાહ કરી, એટલે રત્નસિંહ ભંડારીએ પોતાની વતી બાબી જવાનમર્દખાન નામના સરદારને અલીટાંક સાથે લશ્કર આપી મોકલ્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૫માં વિરમગામ આગળ લડાઇ થઇ તેમાં દેશાઇ ભાવસિંહજી વગેરે ફરીથી કેદ પકડાયા. તેમને લઈ જવાનમર્દખાન અમદાવાદ જતો હતો, ત્યારે દેશાઇના પટાવતોએ ચુંવાળીઆઓનું સૈન્ય લઇ સાણંદ મુકામે રાત્રે હલ્લો કરી દેશાઇ વગેરેને [1]છોડાવ્યા. જવાનમર્દખાન માત્ર નામની જીત મેળવી અમદાવાદ ગયો. દેશાઇના પક્ષના અમદાવાદના માણસોએ સુબા રત્નસિંહ ભંડારીને સમજાવ્યું કે, જવાનમર્દખાને લાંચ લઇને દેશાઈ વગેરે કેદીઓને છોડી દીધા છે. તેથી ગુસ્સે થઇ અમદાવાદના દરબારમાંથી તેણે જવાનમર્દખાનની બીજે બદલી કરી, પરંતુ પોતે જાતે મ્હોટું સૈન્ય લઇ વિરમગામપર ચડ્યો અને ખંભાતના સુબા મોમીનખાનને પણ લશ્કર લઈ પોતાની મદદે આવવા લખ્યું, છતાં તે તો ખંભાત છોડીને આવ્યોજ નહિ. ભંડારીએ વિરમગામને ઘેરો ઘાલ્યો. વિરમગામનો મજબુત ગઢ સ્હેલાઇથી હાથ આવે તેમ લાગ્યું નહિ. કિલ્લાની આસપાસ ગંગાસર, ધુંણીઉ, માનસર, વગેરે તળાવો ઉપરાંત બીજા ભાગમાં પણ મ્હોટી ખાઈ હતી, તે પણ પાણીથી ભરપુર હતી. અમદાવાદ તરફની સડક પરનાં પાટીઆં તોડી નાંખ્યાં હતાં, તેથી ઠેઠ કિલ્લા સુધી પણ પહોંચાય તેમ નહોતું. ઘેરો લાંબા વખત ચાલે તો પણ પાણી વગેરેની અંદરના લોકોને વિટંબણા પડે તેમ નહોતું, કારણ કે અંદરના ભાગમાં ધુસડીઆ તળાવ હતું તેથી સઘળો વ્યવહાર બરાબર ચાલતો હતો. છેવટે ભંડારીએ કંટાળી સુરંગો ખોદાવી ઠેઠ કિલ્લાની દિવાલ સુધી દારૂ ભરાવવાની યુક્તિ [2]કરી. પરંતુ દેશાઈઓએ છુપા જાસુસદ્વારા દામાજીને પત્ર લખ્યો હતો તેથી, તે લશ્કર લઇ આવી પહોંચ્યો. બહારથી મરાઠા અને અંદરથી દેશાઇઓના મારાથી સૈન્યમાં ન્હાસભાગ થઇ, તેથી હારીને ભંડારીએ ઘેરો ઉઠાવ્યો અને અમદાવાદ જતો રહ્યો.[3]

દામાજીના તથા દેશાઇના સંયુક્ત સૈન્યે, પેશ્વાની વતી મહેસુલ ઉઘરાવવા આવેલા સુબા માધવપંડીતના લશ્કર પર હલ્લો કર્યો ને તેને હરાવી પાછો કાઢ્યો, અને પોતે ખંડણી વસુલ કરી. ઇ. સ. ૧૭૩૯–સંવત ૧૭૯૫માં દેશાઇના સરદાર હરખજી તથા મરાઠાના સૈન્યે, ભેમદાદના ખાચર મહેરામણજીએ ખંડણી નહિ આપવાથી લડાઇ કરી, તેને હરાવી તેનું ગામ ભેમદાદ લૂંટ્યુ.

---

૧. ઑ. ગે. વો. ૧. પા. ૩૧૪. ૨. ઑ. ગે. વો. ૧. પા. ૩૧૭.
૩. મેલ્વીલ્સ. સી. નં. ૧૦ પા. ૫૪.

અને દંડ કરી ખંડણી વસુલ કરી. ત્યાંથી પડધરી તથા લોલાહુના મહેવાસીઓએ નગરના જામને ગાદીપરથી ઉઠાડી મુકયો હતો, તેથી મહેવાસીઓને હરાવી જામને ગાદી પર બેસાડયો ને ખંડણી લીધી. સાયલાના ઠાકોરે સલામી આપવા આનાકાની કરી તેથી તેને તથા તેના સરદારોને પકડી કેદ કીધા ને સાયલા ગામ લૂંટી સલામી લીધી. આ પ્રમાણે આખા કાઠીઆવાડમાંથી પોતે સાથે ફરી દામાજી ગાયકવાડને ખંડણી ઉઘરાવી આપી. પછી સંવત ૧૭૯૬–ઇ. સ. ૧૭૪૦માં અગીઆર હજાર ફોજ લઈ આખા ગુજરાતમાં ફરી સલામી વસુલ કરાવી આપી.

વિરમગામનો કિલ્લો, તળાવો તથા ખાઇઓ વગેરેથી સુરક્ષિત હોવાને લીધે અને તે કાઠીઆવાડની કુંચી હોવાથી, મરાઠાની દાનત તેને પોતાના કબજે લેવાની થઇ, તેથી રંગોજી પોતાના રસાલાનાં માણસો લઇ ત્યાં આવ્યો અને સલાહસંપ હોવાથી સ્હેલાઇથી વિરમગામમાં દાખલ થઇ દેશાઇઓની રાજગઢીમાં પડાવ કરી રહ્યો. અલ્પ સમયમાં દેશાઇઓને તેની બદદાનતની ખબર પડી, ત્યારે માલૂમ પડયું કે મુસલ્માનો કરતાં પણ આ લોભી લુંટારા–મરાઠા ઘણાજ ખરાબ છે.

દેશાઇએ છુપી રીતે રોહીલા તથા આરબ–મકરાણી સીપાઇઓ રાખી લીધા અને લાગ આવતાં પરકોટાની રાજગઢીમાં પડી રહેલા મરાઠાપર એકાએક હુમલો કરી તેમને હાંકી કાઢયા અને વિરમગામનો સ્વતંત્ર કબજો [1]કર્યો ઇ. ૧૭૪૦. મરાઠાને હાંકી કાઢયાની હકીકત સાંભળી રંગોજી તેમનાપર ચડયો, તથા અમદાવાદના સુબા મોમીનખાનને પણ પોતાની મદદે બોલાવ્યો. બંને સુબાઓ લશ્કર લઈ ચડી આવ્યા અને વિરમગામને ઘેરો ઘાલ્યો, પરંતુ મોમીનખાન અંતઃકરણથી મરાઠાઓની પાયમાલી કરવા ઇન્તેજાર હતો, તેથી વિરમગામનો બચાવ કરવાનું મુશ્કેલ કામ દેશાઇઓને સ્હેલું થઈ પડયું. મરાઠાના હુમલા સામે તેમણે બહાદુરીથી બચાવ કર્યો. વિરમગામના દેશાઇપર આ પ્રમાણે આવી પડેલી આફત ટાળવા માટે તેમના મળતીઆ ચુંવાળના ઠાકોરોએ એકાએક કડી પ્રગણાપર લૂંટ ચલાવવા સ્વારી કરી. પોતાના જાસુસોદ્વારા આ બિનાની ખબર પડતાં દેશાઇઓથી કંટાળેલો મોમીનખાન પોતાના સૈન્ય સાથે સત્વર કડી પ્રગણા તરફ ઉપડી ગયો. ગાયકવાડી સેનાપતિ રંગાજીએ એકલે હાથે ઘેરો ટકાવી રાખ્યો. લાંબા સમયથી આવાં બે મ્હોટાં

૧. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વો. ૪ પા. ૩૪૭.

સૈન્ય સામે બચાવ કરવાથી દેશાઇઓનાં સઘળાં સાધનો ખુટી ગયાં હતાં, તેથી તેમની ખાતરી થઇ કે, હવે રંગોજી એકલો પણ તેમને માટે વધારે હતો. એકલા પડી જવાથી મરાઠા તરફથી રંગોજીએ સલાહનું કહેણ મોકલ્યું, જેને દેશાઇઓએ સમયસુચકતાથી વધાવી લીધું; એટલે પાટડી તાબાનાં વીશ ગામ, મીઠાનો અગર, ઝાલાવાડની રેવન્યુપર સાડાસાત ટકા દેશાઇ દસ્તુરી અને રાહદારી તથા માંડવીની જકાત લેવાની સરતે સલાહ કરી. તેમણે વિરમગામનો કિલ્લો મરાઠા સેનાપતિ રંગોજીને હવાલે કર્યો, અને સંવત ૧૭૯૭ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૨ શનિવારે પાટડી આવી રાજધાની[1] કરી ઇ. સ. ૧૭૪૧-૪૨.

આ પ્રમાણે જ્યારે તેમણે વિરમગામ છોડી પાટડી તરફ પ્રયાણ કર્યું ત્યારે વિરમગામના માનસર તળાવ ઉપર વિષ્ણુદત્ત નામના સ્વામી રહેતા હતા, જે જગ્યા હાલ પણ વિષ્ણુદત્ત નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં તે સ્વામીની સમાધિનું હાલ પણ દહેરૂં છે. તે મહાત્માએ આશીર્વાદમાં દેશાઈ ભાવસિંહજીને એક ભભૂતનો ગોળો, ચીપિયો અને ધોકો આપ્યાં હતાં, જે હાલ સુધી ઘણા માનપૂર્વક પાટડીમાં સાચવી રાખવામાં આવ્યાં છે અને તેનું પૂજન થાય છે. રાજ્યના નિશાનમાં પણ તે ત્રણે પવિત્ર વસ્તુઓને રાજચિન્હ તરીકે સ્વિકારવામાં આવ્યાં છે.

કેટલાક સમય પછી જ્યારે પેશ્વા તથા ગાયકવાડે ગુજરાતના મુલકની વહેંચણી કરી ત્યારે ઝાલાવાડ પેશ્વાના ભાગમાં આવ્યું, એટલે તેમણે વિરમગામનો જુદો તાલુકો ઠરાવ્યો. પાટડી ગયા પછી દેશાઈ શ્રી ભાવસિંહજીના કાકા ભુખણદાસને પેશ્વાના સુબા સાથે સારો સ્નેહ થવાથી તેમણે પાટડીની જુની સનંદ રદ કરાવી નવી સનંદ કરાવી, જેના આધારે દેશાઈ કુટુંબની મુખ્ય સાખા તરિકે દેશાઇ શ્રી ભાવસિંહજીના વંશજ, ૧૧ ગામો અને મીઠાના અગરની કુલ ઉપજનો ¾ ભાગ રાખે, અને ભુખણદાસજી, પેટા સાખાના વંશજ તરિકે બે ગામ ભોગવે, તથા તેમના હાથ નીચેનો મજમુદાર એક ગામ [2]ભોગવે. આ પ્રમાણે થવા પછી દેશાઇ ભૂખણદાસના વંશજો વિરમગામમાં આવી હવેલી બંધાવીને રહ્યા, અને સ્વતંત્ર રીતે પોતાનાં ગામો ભોગવવા લાગ્યા, જેમને લગતી બીજી હકીકત આગળ આપવામાં આવી છે.

---

૧. બ્રૉ. ગે. વો. ૧. પા. ૩૨૩. ૨. 'બાં, ગેઝીટીઅર' વો. ૪ પા. ૩૪૭; મેલવીલ્સ સીલેક્સન્સ ટુ ગવર્નમેન્ટ' નં ૧૦ પા. ૫૯.

પ્રકરણ ૫ મું.

પાટડી સંસ્થાન.

અણહિલવાડના ચાવડા અને સોલંકી રજપુત રાજાઓના અમલ દરમ્યાન પાટડીના કિલ્લાનો ઘણો થોડો ઇતિહાસ મળી આવે છે, પરંતુ વાઘેલા રાજા કરણના સમયથી તેને લગતી કેટલીક ઐતિહાસિક માહિતી મળી આવે છે. એવું કહેવાય છે કે કરણરાજાની રાણી કલાવતી–કૈલાદેવીને બાબરોભુત વળગ્યો હતો, અને તે કોઇથી વશ થતો નહોતો; તેવામાં કચ્છ દેશનો રાજકુટુંબી હરપાળ નામનો મકવાણો ત્યાં આવી ચડયો. તેણે પોતાની રાણી શક્તિદેવીની મદદ વડે બાબરાને વશ કરી રાણી કૈલાદેવીનો પ્રાણ બચાવ્યો. તેના આવા પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઈ કરણરાજાએ કહ્યું કે "આજ રાતના નવ વાગ્યાથી પ્રભાત થતાં સુધીમાં તમે જેટલાં ગામોને તોરણ બાંધો તે બધાં તમારાં" આ ઉપરથી હરપાળ મકવાણાએ શક્તિદેવી તથા બાબરાદિ ભુતોની મદદ વડે ઘણાં ગામોને તોરણ બાંધ્યાં, તેમાં પહેલું તોરણ પાટડીને બાંધ્યું હતું તેથી તે તેમની રાજધાનીનું ગામ થયું (ઇ. સનના તેરમા સૈકાની આખરે). તેમના વંશજો પાછળથી કારણવશાત્ ઝાલા સંજ્ઞા ધારક રજપુતો કહેવાયા. પાટડી, માંડલ, કુવા, હળવદ વગેરે મોટાં ગામો સુદ્ધાંત ઝાલાવાડ કહેવાતો મોટો વિભાગ તેમના તાબામાં હતો. પાટડી સિવાય માંડલ પણ એક પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થાન છે. ઇ. સ. ૭૨૪ થી ૭૪૩ સુધીમાં ખલીફ હાસમના સિંધના સુબા જુનાઇદે માંડલ ઉપર સ્વારી કરવા લશ્કર મોકલ્યું હોય તેમ માલૂમ પડે છે.[૧] ઇ. સ. ૧૩૪૭ માં દિલ્હીની ગાદીપર જ્યારે મહંમદ તઘલખ રાજ કરતો હતો ત્યારે ગુજરાતમાં બળવો થયો. તે સમાવવા પાદશાહ જાતે ગુજરાતમાં આવ્યો ત્યારે માંડલ નજીક તેણે મુકામ કર્યો હતો. તે વખતે પાટડી તથા માંડલના રાણાએ તેની સારી સેવા કરી હતી, તેમજ બળવાખોરોને દાબી દેવામાં પણ ઠીક બહાદુરી કરી હતી; તેથી શાહે પ્રસન્ન થઇ તેને ઉમદા પોશાક આપ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૩૯૦ માં ગુજરાતના સુબા મહંમદશાહ પહેલાએ માંડલપર સ્વારી કરીને કિલ્લો કબજે કર્યો હતો, તોપણ

---

૧ બૉ. ગેઝીટીઅર' વો. ૧. પા. ૧૦૯.

તે એક મજબુત જગા હોય તેમ ખાતરી થાય છે કારણ કે, થોડા સમય પછી ઇ. સ. ૧૩૯૫માં ગુજરાતના સ્વતંત્ર સુલ્તાન મુજફરશાહે તેને ઘેરો ઘાલ્યો હતો ત્યારે, કિલ્લેદારોએ તેનો બહાદુરાઇથી બચાવ કર્યો, પરંતુ આખરે કિલ્લામાં રોગ ચાલવાથી તેઓ ફાવ્યા નહિ. ઈ. સ. ૧૪૧૪માં ગુજરાતના સુલ્તાન અહંમદશાહના રાજઅમલમાં કેટલાક સરદારોએ બળવો કર્યો હતો, તેમાં પાટડી તથા માંડલના ઝાલા છત્રસાલજી સામેલ થયા હતા; તેથી તેમને સજા કરવા અહંમદશાહે સ્વારી કરી, તેમની પાસેથી માંડલ તથા પાટડી લઇ લીધાં, [1]ઈ. સ. ૧૪૧૭. તેથી તેમને કાઠીઆવાડમાં નાસી જવું પડયું. રાજધાની પણ પાટડી તથા માંડલથી બદલી પ્રથમ કુવા તથા પાછળથી હળવદ રાખી હોય તેમ ઇતિહાસો પરથી માલૂમ પડે છે. પરંતુ પાછળથી ઝાલાઓએ પાટડી તથા માંડલ પોતાના હસ્તગત કર્યાં હોય તેમ જણાય છે, કારણ કે ગુજરાતના સુલ્તાન બહાદુરશાહે પોતાના સરદાર ખાનખાનાનને લશ્કર આપી ઈ. સ. ૧૫૩૦માં ઝાલાપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો હતો. તેણે આવી પાટડી તથા માંડલને કબજે કર્યાં હતાં. તે વખતે ઝાલા માનસિંહજી હળવદમાં રાજ કરતા હતા. આ પ્રમાણે મુસલ્માનોએ તથા પાછળથી મરાઠાએ વારંવાર સ્વારીઓ કરી કાઠીઆવાડનો મ્હોટો ભાગ પોતાના તાબે કર્યો હતો. ઉપરાંત મરાઠાની સત્તાના સમયમાં તો તેઓ સરદેશ મુખી અને સલામીના નામે વારંવાર સ્વારીઓ કર્યા કરતા હતા. પરંતુ ઈ. સ. ૧૭૪૧માં મરાઠા સરદાર રંગોજીએ દેશાઇઓ પાસેથી વિરમગામ લઇને તેમને પાટડીની જાગીર આપી, ત્યાં સુધીના સમયમાં માંડલ તથા પાટડી પર કઇ ચોક્કસ સત્તાનું આધિપત્ય હશે, તે ઇતિહાસો પરથી સ્પષ્ટ થઈ શકતું નથી, પરંતુ એમ માનવાને કારણ છે કે ઝાલાઓનું આ તરફથી ખસવું થયું, તે અરસામાં પાછલા પ્રકરણમાં જણાવ્યા મુજબ દેશાઇઓ વિરમગામ આવ્યા હતા, અને **મેલ્વીલ સાહેબે** દર્શાવ્યું છે તે પ્રમાણે દેશાઇઓએ વિરમગામને આબાદ કરી આ તરફ પોતાની સત્તા જમાવી હતી, તેથી આ બે કસ્બાઓ પણ તેમની સત્તામાં આવેલા હોવા જોઇએ. અલબત્ત તે વખતની અનિયમીત રાજપદ્ધતિ પ્રમાણે અવારનવાર અમદાવાદના સુબાઓનું પણ સર્વોપરીપણું થયું ગયું હશે.

સને ૧૭૪૧માં દામાજી ગાયકવાડના સરદાર રંગોજી સાથેના કોલકરાર પ્રમાણે પાટડી વગેરે જે ૨૦ ગામો દેશાઈ ભાવસિંહજીના તાબામાં રહ્યાં તેમાં

૧. બૉ. ગેઝીટીઅર. વો. ૧. પા. ૨૩૭; બૉ. ગે. વો. ૮. પા. ૨૮૬–૪૨૨.

માંડલ પણ એક હતું, અને તે દેશાઇ ભાવસિંહજીએ પોતાના ભાઈ વેણીદાસને જીવાઇમાં આપ્યું હતું. આ પ્રમાણે પાટડી તથા માંડલનાં ઐતિહાસિક સ્થાનોને સુરક્ષિત બનાવવા દેશાઈ ભાવસિંહજીએ પાટડીને ઈ. સ. ૧૭૪૫–સંવત ૧૮૦૧ ના ચૈત્ર શુદ ૩ ને દિવસે, અને માંડલના જાગીરદાર દેશાઇ વેણીદાસે તે ગામને ઈ. સ. ૧૭૪૭માં પાકા પત્થરના મજબુત કિલ્લા [૧]બંધાવ્યા.

પાટડી ગયા પછી દેશાઇ ભાવસિંહજીએ કાઠીઆવાડમાં જઈ તમામ તાલુકદારો પાસેથી સલામી વસુલ કરી હતી (ઈ. સ. ૧૭૩૮–૩૯), તે ગાયકવાડની વતી રંગોજીને આપવામાં વાંધો પડયો તેથી રંગોજીએ ઈ. સ. ૧૭૪૩માં એકાએક સ્વારી કરી દેશાઇના ગોરૈયા ગામના થાણદાર ઉમરાવ હરખજીને પકડીલીધા ને અમદાવાદ લાવી કેદ કર્યા. આ વાતની ખબર પડતાં દેશાઈ ભાવસિંહજી પોતાના રસાલા સાથે અમદાવાદ ગયા અને ત્યાંના બાદશાહી સુબા મોમીનખાનને મળી ખટપટ કરી તેને રંગોજી સાથે લડાવ્યો ને હરખજીને છોડાવ્યા. સને ૧૭૪૫ સં. ૧૭૯૯ માં પાટડીની રાજગઢીનો કિલ્લો દેશાઇ ભાવસિંહજીએ ધાંગધ્રાના પાકા પત્થરથી બંધાવ્યો. સંવત ૧૮૦૬–ઇ. સ. ૧૭૫૦ માં દેશાઇએ પોતાના ભાઈ વેણીદાસને ૭ હજાર ફોજ આપી કાઠીઆવાડની મુલ્કગીરિ ઉઘરાવવા મોકલ્યા. ઝીંઝુવાડાના તાલુકદારે તેમને સલામી વસુલ આપવા આનાકાની કરી તેથી તેમણે તેનાં સુરેલ તથા ધામા ગામ લૂંટયાં અને સલામી વસુલ કરી. દેશાઇના પિતાજી ઉદયકર્ણજીનું દગાથી ખૂન કરી નાસતા ફરનારા અલીટાંકે કેટલાક લૂંટારા-ઓની ટોળી જમાવી વિસાવાડી ગામ લૂંટયું અને ત્યાંથી આવી દસાડે મુકામ કર્યો. આ બિનાની ખબર પડતાંજ રસાલાના કેટલાક સ્વારો સાથે દેશાઇ ભાવસિંહજી તથા તેમના ભાઇ વેણીદાસે દસાડાપર સ્વારી કરી અલી-ટાંકને પકડી પાડયો. બન્ને પક્ષ સામ સામે આવી ગયા અને ટુંક પણ ખૂન ખાર લડાઇમાં અલીટાંકનું દેશાઇના હાથથી મરણ થયું, એટલે તેના પક્ષના બચેલા તમામ લૂંટારા ન્હાસી ગયા. તેનું વેર લેવા કમાલુદ્દિન બા-બીએ માંડલના કિલ્લાપર સાતહજાર ફોજ સાથે હલ્લો કર્યો, પરંતુ સખ્ત હાર ખાઇ પાછો ગયો. સંવત ૧૮૦૯ ના કારતક શુદ તેરસ ગુરૂવારે ઇ. સ. ૧૭૫૩ ની સાલે દેસાઈ ભાવસિંહજીનો સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમની પછી તેમના પુત્ર નથુભાઈ દેસાઇ ગાદીપર આવ્યા. પરંતુ તે

૧. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વો. ૪. પા. ૩૪૫; 'રાસમાળા' ભા. ૧.

નાની વયના હોવાથી રાજ્યનું તમામ કામકાજ દેશાઈ ભુખણદાસ તથા જેઠાભાઈ કરતા હતા. દેશાઇગીરિ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરનાર [૧]વેણીદાસના ભાઈ ભાણાના વંશમાં રામજી, ધનજી, ઇંદ્રજી, અવિચલજી, અમીચંદજી અને તેમના પુત્ર જેઠાભાઈ એટલા પુરૂષો થયા. તેઓ સઘળાની પેઢીઓ થવા છતાં પણ કૌટુમ્બિક કાર્યકીર્તિ એકત્ર હતી. જેઠાભાઈ જાતે એક કાર્યદક્ષ, રાજનીતિજ્ઞ અને લડવૈયા હતા. તેથી દેશાઈ નથુભાઇની નાની વયમાં દેશાઈ ભુખણદાસ સાથે રહી તેમણે રાજકાજમાં આગળ પડતો ભાગ ભજવ્યો હતો. તે વખતે ગુજરાતની સુબાગીરિપર બાબી જવાન્મર્દખાન હતો, અને અમદાવાદ શહેર તેના કબજામાં હતું. એકંદરે ગુજરાતપર મરાઠા તથા મુસલ્માનોની બેવડી સત્તાનો અમલ હતો, તોપણ પેશ્વાએ તેને પોતાના સ્વતંત્ર કબજે લેવાના ઇરાદે–રાઘોબા પંડીતે ગુજરાતપર સ્વારી કરી અમદાવાદ શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. ચાર મહિના સુધી સામસામી લડાઇઓ થઇ પણ શહેર લઇ શકાયું નહિ, તેથી પેશ્વાના સરદાર રાઘોબાએ પાટડીથી દેશાઇને તેડાવ્યા, પરંતુ દેશાઇ નથુભાઈ નાની વયના હોવાથી તેમને સાથે લઈ દેશાઈ ભુખણદાસ તથા જેઠાભાઇ બન્ને વિષ્ટી કરવા અમદાવાદ આવ્યા અને ત્યાં પોતાની કાર્ય કુશળતાથી ભાંજગડ કરી. બાબી જવાન્મર્દખાનને સમજાવી વડનગર, વિશનગર, પાટણ, ખેરાળુ અને રાધનપુર વગેરે અપાવવાની સરતે અમદાવાદ પેશ્વાને સોંપાવ્યું. તેમની ડહાપણ યુક્ત વિષ્ટીથી પ્રસન્ન થઇ પેશ્વા સરકારે દેશાઇ ભુખણદાસને પાટડીના ગિરાસનાં બે ગામો ઉપરાંત વંશપરંપરા સચાણા ગામની, તથા જેઠાભાઇને માંડલ ગામની જાગીર બક્ષીસ કરી.[૨]

દેશાઇશ્રીએ લાયક ઉંમરના થતાં રાજ્યનો વહિવટ હાથ કર્યો એટલે જેઠાભાઈ કુટુંબ કબીલા સાથે પોતાની માંડલની સ્વતંત્ર જાગીરમાં જઇ રહ્યા. તેમણે જવાન્મર્દખાન બાબીને વણોદ જીતવામાં સારી મદદ કરી હતી.[૩]

ઝાલાવાડ તથા કાઠીઆવાડની પેશકશી ઉઘરાવવા પેશ્વા તરફથી જેઠાભાઈ વારંવાર જતા ને ઉઘરાવી સરકારમાં સારી મહેસુલ વસુલ કરાવતા હતા. એકવાર હળવદના રાજ પાસે ખંડણી પેટે બે લાખ રૂપિઆ લેણા હતા. જેઠાભાઈ પોતાના લસ્કર સાથે જ્યારે બાકી વસુલ કરવા ત્યાં ગયા

---

૧. પાટડીના દેશાઈ દમુભાઇ અને છગનલાલ રણછોડદાસ વગેરે આ વેણીદાસથી ઉતરી આવેલા દેશાઈઓ છે.

૨. 'બૉ. ગેઝીટીઅર.' વો. ૧ પા. ૩૩૭. ૩. 'બૉ. ગે.' વો. ૧ પા. ૩૩૪.

ત્યારે વૃદ્ધ રાજા ગુજરી જવાથી તેમનો બાળક પુત્ર ગાદીપર બેઠો હતો અને તેની વિધવા માતા જીજીબા રાજ્યનું કામ કરતાં હતાં. તેમણે જેઠાભાઇને કહ્યું કે વઢવાણના ઠાકોરે મારૂં રાજ્ય પાયમાલ કર્યું છે, અને મને એક-ક્ષણની પણ નિરાંત વળવા દીધી નથી તેથી સરકારી બાકી ભરી આપવા હાલ મારી પાસે કાંઇપણ સવડ નથી. આવો જવાબ સાંભળી જેઠાભાઇએ ગુસ્સે થઇ ધમકી આપી કહ્યું કે મારા માગવા મુજબ જો તમે મને નાણાં આપી નહિ દો તો હું તમારાં ગામો લૂંટીને બાકી વસુલ કરીશ. એમ કહી ખંડણી વસુલ કરવા આગળ વધ્યા. હળવદના સ્વર્ગસ્થ રાજાને (વિધવા રાણીના પતિને) ચુંવાળના પનાર ગામના કુંપાજી મકવાણા સાથે સારી દોસ્તી હતી તેથી હળવંદનાં રાણી તેને ભાઈ કહી બોલાવતાં. તેણીએ તેને તેડાવી કહ્યું કે માંડળના જેઠાભાઇને તમે મારી નાંખશો નહિ ત્યાં સુધી તે મને જંપીને બેસવા દેશે નહિ. જુજ સમય પછી જેઠાભાઈ અમદાવાદથી પેશ્વાની વતી ચુંવાળના ચરીઆળા ગામને તોરણ બાંધવા ગયા ત્યાં કુંપાજી મકવાણાએ તેમને છુપી રીતે મારી [1]નાંખ્યા. જેઠાભાઇનાં પત્ની માણેકબાઇ એક જવાન્મર્દ સ્ત્રી હતાં. તેમણે પોતાના પતિને દગાથી મારનાર કુંપાજી મક-વાણાના પનાર ગામપર સ્વારી કરી ગામ લૂંટયું, બાળ્યું અને કુંપાજીને પકડી મારીને વેર લીધું.

જવાન્મર્દખાન બાબી સાથે ભાંજગડ કરી દેશાઇઓએ પેશ્વા સરકારના સુબા રાઘોબા પંડીતને અમદાવાદ શહેર સોંપાવ્યું હતું, પરંતુ પાછળથી બાબી મોમીનખાને એકાએક સ્વારી કરી શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો અને પેશ્વાના સુબાને નાસી જવું પડયું. દેશાઈ નથુભાઇ તથા દેશાઇ ભુખણદાસ બંને પેશ્વાની વતીથી અમદાવાદ ગયા, અને બાબી મોમીનખાન સાથે મસ્લેહત કરી ફરીથી અમદાવાદ શહેર પેશ્વાને સ્વાધિન [2]કરાવ્યું. સંવત ૧૮૧૩ ઈ. સ. ૧૭૫૭ માં દેશાઇએ પાટડી ફરતો ચુનાનો કેલબંધ કિલ્લો કરાવવા માંડયો, જેમાં એકલાખ અને પાંત્રીશ હજાર રૂપિઆ ખર્ચ થયા કહેવાય છે. કિલ્લો સંવત ૧૮૧૭ ના ચૈત્ર શુદ બીજને બૃહસ્પતવારે બંધાઇ રહ્યો. તેને ત્રણ દરવાજા અને બે બારીઓ છે.

દેશાઇઓ હવે પેશ્વાની વતીથી સઘળું કામકાજ કરતા હોવાથી ગુજ-રાતની ગાયકવાડી સત્તા ગુસ્સે થઈ, તેથી દામાજી ગાયકવાડના પુત્ર

૧. 'રાસમાળા' ભા. ૨ પા. ૧૩૨. ૨. 'બૉ. ગેઝીટીઅર' વો. ૧ પા. ૩૩૯.

ફત્તેસિંહરાવે એંશીહજાર ફોજ લઈ પાટડીપર સ્વારી કરી, પાંચ દિવસ સુધી ઘેરો ઘાલ્યો, પરંતુ અંદરથી તેમજ બહારથી બંને તરફથી તેના સૈન્યપર સતત્ મારો ચાલુ રહેવાથી તે ઘેરો ઉઠાવી ચાલતો થયો, સંવત ૧૮૩૪ ઇ. સ. ૧૭૭૮.

ઇ. સ. ૧૭૯૨ સંવત ૧૮૪૮ માં ગુજરાતમાં અતિવૃષ્ટી થવાથી સઘળો પાક સડી ગયો અને અનાજ બિલકુલ નિપજ્યું નહિ તેથી ભયંકર દુકાળ પડયો. ઘાસચારાની છત હોવાથી ઢોરો જીવતાં રહ્યાં; તેમના છાણમાં ઘી મેળવીને લોકોએ ખાઇને જીંદગી નિભાવી છે.[1] ત્યારપછી ચાર વર્ષે ઇ. સ. ૧૭૯૬ સંવત ૧૮૫૨ ના શ્રાવણ શુદી છઠ્ઠને મંગળવારે દેશાઈ નથુભાઇએ સ્વર્ગવાસ કર્યો.

તેમની પછી તેમના વીરપુત્ર દેશાઇ વખતસિંહજી ગાદીપર આવ્યા. ઝાલાવાડના તાલુકદારોએ પેશ્વાઇની પડતીનો લાભ લેવા ધારી ખંડણી આપવી બંધ કરી હતી, તેમનાપર પોતે આઠહજાર સ્વારોનું લશ્કર લઇ ચડયા અને દરેક તાલુકદાર પાસેથી ખંડણી વસુલ કરી. સને ૧૮૦૨ માં તેમણે દસાડાપર સ્વારી કરી તેને સર કર્યું હતું.[2] પાટડી જેવા એક મજબુત કિલ્લાના ધણી તરીકે દેશાઇઓએ અઢારમા સૈકાના અંતભાગમાં ગુજરાતના ઇતિહાસમાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે. ગાયકવાડ સરકારના કડી પ્રાંતના સુબેદાર મલ્હારરાવે બંડ કરી પોતાની સ્વતંત્રતા જાહેર કરી અને વિસનગર, વિજાપુર વગેરે તાલુકા કબજે કરી ગાયકવાડી સત્તા સામે પોતાનો ઝુંડો ખડો કર્યો; તેને ગાયકવાડી તથા અંગ્રેજ સરકારના સંયુક્ત સૈન્યે હરાવી કેદ પકડયો અને કડી કબજે કર્યું. પાટડીના દેશાઇઓ કોઇની પણ તાબેદારી સ્વિકારતા નહોતા તથા તેઓ પેશ્વા સરકારની વતીથી પેશકશી વસુલ કરવાનું કામ કરતા હતા, તેથી તેઓ કડીના બળવાખોર સુબા મલ્હારરાવને છુપી રીતે મદદ કરતા હતા તેવા બ્હાના નીચે, કડી પ્રાંતમાં સંપૂર્ણ શાંતિ ફેલાયા પછી, ગાયકવાડી સત્તાએ પોતાના સેનાપતિ બાબાજીરાવને મોટા સૈન્ય સાથે પાટડીપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો ઇ. સ. ૧૮૦૩. બાબાજીરાવ સેનાપતિ મહા અભિમાની અને ઉન્મત્ત નર હતો, તેણે આવી પાટડીનો મજબુત ગઢ ઘેરી લીધો. પરંતુ તે સમયે પાટડીનો કિલ્લો એક અસાધારણ બળવાન જગા હતી, તેને ઈંટ ચુનાથી બાંધેલો મજબુત ગઢ હતો. રાજ-

---

૧. 'અમદાવાદનો પ્રાચીન ઇતિહાસ.' ૨. 'મેલ્વીલ્સ. સી. નં. ૧૦.' પા. ૫૯.

કુટુંબ માટે ગામથી શુદ્ધ ઉત્તર દિશામાં ઘણી ઉંચી અને સુદૃઢ રાજગઢી હતી, તેની આસપાસ દુશ્મનોના હુમલાથી બચવા માટે મોટું તળાવ તથા ખાઇ હતી. પૂર્વ દિશામાં મોટું તળાવ તથા પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશામાં થોરીઆની ત્રેવડી વાડ હતી; જે દરેક વાડની વચ્ચે સાંકડી પણ ઉંડી ખાઇ હતી. આ વાડો પસાર કરવા બાદ છેવટે સીમેન્ટથી બાંધેલો, કાળા પત્થરના બુરજોવાળો કિલ્લો આવતો, તેની અંદર પહેલાં ૪૫૦ ફુટ પહોળો, ઘરોવાળો ખુલ્લો ભાગ હતો અને તેની પછી ઘણી સારી રીતે બાંધેલો અંદરનો બીજો કિલ્લો આવતો, તેમાં બજાર તથા સારાં સારાં ઘરો વગેરે હતાં. તે વટાવ્યા પછી ૪૦ ફુટ પહોળી અને ૨૦ ફુટ ઉંડી તથા જરૂર પડતાં પાસેના વિશાળ તળાવમાંથી તરતજ ભરી શકાય તેવી મોટી ખાઇ હતી. છેવટે આવી રીતે ચોગરદમથી સુરક્ષિત થયેલી રાજગઢી આવતી હતી.[1]

આવી અસાધારણ મજબુત જગા અને બહોળું કુટુંબ તથા પોતાની જાત મરદાઇથી દેશાઇ વખતસિંહજીએ ગાયકવાડી સેનાપતિ બાબાજીરાવના ઘેરા સામે બહાદુરાઇથી બાથ ભીડી. તેના સૈન્યના વારંવારના હુમલાઓનો દેશાઇઓએ તોપો તથા બંદુકના આબાદ મારાથી સારો જવાબ આપવા માંડયો. આ પ્રમાણે ઘેરો લાંબા સમય સુધી ચાલ્યો. બાબાજીરાવના સૈન્યને બહારથી દારૂગોળાની તથા ખોરાકીની સારી રીતે મદદ મળતી રહી પરંતુ ૭ માસના લાંબા વખત સુધી ઘેરો ચાલવાથી દેશાઇઓનો દારૂગોળો તેમજ ખોરાકી ખુટી ગઈ. બાબાજીના તોપોના સતત્ મારાથી બહારના કિલ્લામાં ઠામઠામ ગાબડાં પડી ગયાં, પરંતુ દેશાઇઓની બચાવ કરવાની અસાધારણ મરદાઈથી મરાઠી સૈન્ય હજુ સુધી કિલ્લામાં પ્રવેશવા હિંમત કરી શકયું નહિ. આખરે પોતાના સૈન્ય સાથે નાગડાની એક લશ્કરી ટુકડી હતી તેને કિલ્લામાં પડેલાં ગાબડાંમાંથી અંદર પ્રવેશવા હુકમ થયો. તેઓ પોતાના સરદારની આગેવાની નીચે જેવા પ્રવેશવા તુટી પડેલી જગાએ આવ્યા કે તરતજ તોપોનો મારો શરૂ થયો અને એક આબાદ ગોળાથી સરદારના શરીરના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા. આથી હેબક ખાઈ તેઓ ન્હાસી ગયા અને ભંગાણ પડયું. બાબાજીના બીજા સૈનિકોમાં આ ખાસ સૈન્યની ટુકડીના ન્હાસવાની બહુજ માઠી અસર થઇ. બાબાજીરાવ પોતે પણ તે બરાબર સમજી ગયો અને દેશાઇઓ પણ હવે અણીપર આવી રહ્યા હતા.

૧. 'બૉ. ગેઝીટીઅર,' વો. ૪ પા. ૩૪૭.

બાબાજીએ યુદ્ધનો વાવટો ઉતારી નાંખી દેશાઇઓના સામંતોને બોલાવ્યા અને સંધી સારૂ ભાંજગડ થઈ તેમાં મધ્યસ્થે એવો ઠરાવ કર્યો કે, લડાઇના ખરચ પેટે દોઢ લાખ રૂપિઆ રોકડા તથા દર વર્ષે ઘાસ દાણા પેટે રૂ. ૫૬૫૨ સિક્કાઈ આપવા[૧].

ના. અંગ્રેજ સરકારને સ્હાયક સૈન્યના ખર્ચ પેટે ધોળકા તાલુકો તથા કાઠીઆવાડમાં ધંધુકા, રાણપુર અને ઘોઘા વગેરે મળ્યાં હતાં, તે અરસામાં કાઠીઆવાડનો વહીવટ ઘણો અવ્યવસ્થિત ચાલતો હોવાથી અંગ્રેજ સરકારનાં તે પ્રગણાંની આબાદીમાં ખલેલ પહોંચતી હતી. તેમજ પોતાના મિત્રરાજ ગાયકવાડને તેમની તથા પેશ્વા સરકારના ઇજારદાર તરિકેની કાઠીઆવાડની જમાબંધી બરાબર વસુલ થઈ શકતી નહોતી, તેથી નામદાર અંગ્રેજ સરકારે પોતાના બાહોશ સેનાપતિ કર્નલ વૉકર સાહેબને કાઠીઆવાડમાં બંદોબસ્ત કરવાને સને ૧૮૦૭ માં લશ્કર સાથે મોકલ્યા. તેમણે કાઠીઆવાડનાં સંસ્થાનો સાથે બંદોબસ્ત કર્યો જે "વૉકર્સ સેટ્લમેન્ટ" ના નામથી ઓળખાય છે. આ વખતે કર્નલ વૉકર સાહેબે આપણા દેશાઇ શ્રી વખતસિંહજી સાથે પણ સેટ્લમેન્ટ કરી તેમના તાલુકા માટે જાથુકની બાંહ્યધરી આપી [૨]છે. બાદ સને ૧૮૧૭માં પેશ્વા તથા ગાયકવાડ સાથેના કોલકરારોથી આ તરફનો મુલક બ્રિટિશ સરકારને મળ્યે અને તેથી અમદાવાદ જીલ્લો બાંધ્યો ત્યારે તેમાં પાટડીનાં કેટલાંક ગામો મુકાયાં છે જે હાલ પણ અમદાવાદ જીલ્લામાંજ હસ્તી ધરાવે છે, અને વખત જતાં ક્રમે ક્રમે તેને બ્રિટિશ કાયદાઓ લાગુ કર્યા છે, તોપણ આગળની સ્વતંત્ર સત્તાની સાનત તરિકે હજુ તે ગામોમાં પોલીસ અને મેજીસ્ટ્રેટની સત્તાઓ તેમની ચાલે છે.

આ રાજ્યની હદમાં કચ્છના રણનો કેટલોક ભાગ આવે છે. તેના કાંઠાપર ખારાઘોડા ગામ પાસે મીઠાના અગર છે, ત્યાં જુના વખતથી મીઠું બનાવવામાં આવે છે. ઇ. સ. ૧૭૪૧–૪૨માં દેશાઇ ભાવસિંહજી પાસે, રંગોજી સાથેની લડાઈ પછી જ્યારે વિરમગામ સોંપવું પડયું ત્યારે આ અગરનો સ્વતંત્ર ભોગવટો હતો, પરંતુ પાછળથી દેશાઈ નથુભાઇના સમયમાં જ્યારે પેશ્વાના સરદારોએ વીશ ગામમાંથી ૭ ગામો લઈ લીધાં અને નવી સનંદ

૧. 'બો. ગેઝીટીઅર' વો. ૪ પા. ૩૪૭; 'મેલ્વીલ્સ. સી.' નં. ૧૦ પા. ૫૯.
૨. 'મે. સી.' નં. ૩૭ પા. ૭૦–૭૩.

કરી ત્યારથી અગરની ઉપજનો પોણો ભાગ દેશાઇ તથા પા ભાગ (¼) પેશ્વા સરકાર લે તેવો ઠરાવ થયેલો, ત્યારથી અત્યાર સુધી અગરની ઉપજનો ¾ ભાગ દેશાઇ લેતા હતા. પરંતુ સને ૧૮૨૩ માં નામદાર અંગ્રેજ સરકારે તેનો સ્વતંત્ર વહીવટ પોતાના હાથમાં લીધો ત્યારે દરવર્ષે દેશાઇશ્રીને બાર હજાર રૂપિઆ સિક્કાઇ તથા ત્રણસેં ને ચાલીસ બંગાલી પણ મીઠું આપવાનો ઠરાવ કર્યો હતો, પરંતુ સિક્કાઇનો વટાવ તથા ઇન્કમટેક્ષ કાપી લઇ હાલ દરસાલ પાટડી સ્ટેટને રૂા. ૧૦૫૨૧–૧૨–૩ તથા ચુંવાળા બંગાળી તોલ ના હિસાબે ત્રણસેં ચાલીશને બદલે મીઠું મણુ ૭૮૩–૬ શેર મળે છે.

ઇ. સ. ૧૭૫૫ થી ૧૮૧૭ સુધી અમદાવાદ શહેરપર ચાલેલી ગાયકવાડ તથા પેશ્વાની સંયુક્ત સત્તાની અંધાધુનીના સમયમાં આસપાસનાં પરાં-માંથી પોતાને સગે વ્હાલે ઘણા કણબીઓ ન્હાસી ગયા હતા તેઓ અંધાધુનીનો જમાનો બંધ થવાથી નામદાર અંગ્રેજ સરકારની શીતળ છાયા નીચે આવી આવી અમદાવાદમાં વસવા લાગ્યા તેમાં પાટણ તથા કડી તરફથી પણ ઘણા કણબીઓ આવ્યા છે[1]. તેઓએ શહેરના ગરીબ થઇ ગયેલા મુસલમાનો પાસેથી એક પછી એક ઘરો વેચાતાં લઈ આખી પોળોને પોતાની આગવી વસવાટવાળી કરી અને તેનાં અસલ નામો બદલી કડવા-પોળ આદિ નામો પાડયાં.

અમદાવાદ વગેરે નામદાર અંગ્રેજ સરકારને સ્વાધિન થતાં માંડલપર ધાડ આવી. આપણે આગળ વાંચી ગયા તેમ માંડલના જાગીરદાર જેઠાભાઇના સ્વર્ગવાસ પછી તેમનાં બહાદુર સ્ત્રી માણેકબાઇએ માંડલને જાળવી રાખ્યું. તેમના વખતમાં માંડલ ગઢપર વારંવાર હુમલા થતા હતા, પરંતુ માણેકબાઈ જાતે બહાદુર સ્ત્રી હોવાથી મરદનો પોશાક પહેરી બરછી પકડી ઘોડેસ્વાર થઇ પોતાના લશ્કરની સરદારી લઇ લડતાં; અને મરાઠાના વારંવારના હુમલા પાછાં વાળતાં. તેમના પુત્ર દેવીસિંહજીએ ઉમ્મરે આવતાં રાજ્યનો વહીવટ પોતાના હાથમાં લીધો, એવામાં પેશ્વાના સુબા ત્રીંબકજીએ તેમની પાસે પેશકશી માગી, તેથી પોતાની સ્વતંત્રતાની સનંદ મેળવવા તેઓ જાતે પેશ્વાની હજુરમાં પુના ગયા, પરંતુ ત્યાં પેશ્વા બાજીરાવ બીજાએ સેનાપતિ બાપુગોખલે સાથે મળી નામદાર અંગ્રેજ સરકાર સામે વિગ્રહ માંડયો હતો (ઇ. સ. ૧૮૧૭.) તેમના સૈન્ય સાથે લડતાં દેવીસિંહજી પણ

૧. 'અમદાવાદનો પ્રા. ઈતિહાસ.'

ખપ આવી ગયા. આ વખતે તેમના પુત્ર ફત્તેસિંહજી નાની વયના હોવાથી પેશ્વાનો સઘળો મુલક સરકારે જપ્ત કર્યો, ત્યારે માંડલ પણ કબજે કર્યું અને દેવીસિંહના પુત્ર ફત્તેહસિંહજીને છુટો છવાયો ગિરાસ તથા વિરમગામ કસ્બાની પટેલાઈ આપી સંતોષ્યા. અત્યાર સુધી તેઓ દેશાઈ કહેવાતા પણ વિરમગામની પટેલાઈ કરવા માંડી ત્યારથી તે વિશેષણથી પીછાનાયા, પરંતુ હજુ સુધી તેઓ સરકારના વતનદારી દફતરમાં વતનદાર તરીકે ગણાય છે. તેમના કેટલાક ભાઇઓ ધાંગધ્રા જઈ વસ્યા અને ત્યાં દેશાઈગીરિ પ્રાપ્ત કરી સને ૧૮૨૦. (**રા. અમરસિંહ દેસાઈભાઇ વકીલ, શેઠ જીભાઇ કેવળદાસ તથા સ્વ. શેઠ દ્વારકાદાસ જીભાઇ** જેમની છબીઓ આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે તે આ ખાનદાન કુટુંબના વંશજ છે.)

દેશાઈશ્રી વખતસિંહજીએ પોતાની લાંબી વિકટ પણ ઉજ્વળ કાર્યકીર્તિ પુરી કરી વૃદ્ધ થવાથી કાશીપુરીની યાત્રાએ સિધાવ્યા, અને તે પવિત્ર સ્થળમાં પોતાનો દેહ ત્યાગ કરી કૈલાસવાસ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૨૮. આ રાજઅમલમાં વારંવાર થયેલી મોટી મોટી લડાઇઓને લીધે સ્ટેટની આર્થિક સ્થિતિ નબળી થઇ હતી.

તેમના સ્વર્ગવાસ પછી કુંવર હરીસિંહજી સં. ૧૮૮૫ના મહા વદી દશમે પાટડીની ગાદીએ આવ્યા. તેમના વખતમાં ના. અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય જમાવટપર આવતું જતું હોવાથી રાજ્યમાં સુલેહ શાંતિ ફેલાઇ હતી, તેથી પોતાની અસલ જાગીરનાં સત્તર ગામો ઉપરાંત પોતાના નામથી હરીપરૂ વસાવી એક ગામનો ઉમેરો કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં ગાયકવાડી સેનાપતિ બાબાજીરાવ સાથે ચાલેલી લાંબી લડાઇથી તુટી ગયેલો કિલ્લો તેમણે ઇ. સ. ૧૮૨૭ માં સમરાવી મજબુત કર્યો, અને ત્યાર પછીથી લોકોની અને પાટડી ગામની આબાદી વધવા [1]માંડી. ઇ. સ. ૧૮૩૭માં દેશાઈ હરીસિંહજીનો સ્વર્ગવાસ થયો.

તેમને પુત્ર સંતતી ન હોવાથી દસ્તુર મુજબ ગાદીના માલિક તેમના ભાઇ કુબેરસિંહજી થયા, પરંતુ સ્વર્ગસ્થ હરીસિંહજીનાં રાણીઓએ તેમને ગાદીપર ન આવવા દેવા પુષ્કળ ખટપટ કરી પણ તેમાં ફાવ્યાં નહિ, એટલે મણે રાજ્યના અગત્યના કાગળો તથા વહીવટના ઘણા ચોપડાઓનો નાશ કર્યો. કુબેરસિંહજીએ આઠ વર્ષ સુધી શાંતિભર્યું રાજ્ય કર્યું અને અસલ

૧. 'બો. ગેઝીટીઅર' વો. ૪ પા. ૩૪૭.

અઢાર ગામોની જાગીરમાં પોતાના નામથી કુબેરપરૂ વસાવી એકનો ઉમેરો કર્યો. તેમણે ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં વૈકુંઠવાસ કર્યો.

તેમની પછી **દેશાઈ શ્રી જોરાવરસિંહજી ગાદીપર બેઠા.** તેઓ ઘણા ધાર્મિક વિચારના અને પ્રજાપ્રિય હતા. દેશાઇશ્રી વખતસિંહજીના સમયની લડાઇઓથી રાજસ્થાનની આર્થિક સ્થિતિ નબળી પડી ગઈ હતી, તે આ નામદાર દેશાઇશ્રીના સમયથી સુધારાપર આવી. તેમણે પોતાની અસલ જાગીરનાં ઓગણીશ ગામોમાં જોરાવરપુરા, દેશાઈપુરા અને હિંમતપુરા નામે ત્રણ ગામો વસાવીને વધારો કર્યો. તેઓશ્રીએ પોતાની ઉત્તમ આર્થિક સ્થિતિનો સદુપયોગ કરવા તરફ સારી રીતે લક્ષ આપ્યું હતું. તેમની કાર્યકીર્તિમાં અમદાવાદ શહેર ખાતે ઉચ્ચતર કેળવણીને માટે ગુજરાત કૉલેજની સ્થાપના થઇ હતી. તેના ફંડમાં પોતે રૂ. ૧૦૦૦૦ની ઉદાર રકમ બક્ષિસ આપી હતી. પોતાની રાજકીય કાર્યકીર્તિમાં મળેલી શાંતિના સમયે તેમણે પોતાની જ્ઞાતિની સ્થિતિ તરફ પણ લક્ષ આપ્યું હતું. જ્ઞાતિમાં ઠામ ઠામ ગોળ થઇ ગયા હતા, કન્યાવિક્રય વધી પડયો હતો, તેથી ગરીબ જ્ઞાતિ બન્ધુઓને કન્યાઓ મેળવવાની, અને કુલીન વર્ગમાં કન્યાઓ દેવાના ધોરણવાળા કુટુંબોને પુત્રીઓનાં લગ્ન પાછળ પુષ્કળ ખરચ થતું હોવાથી ઘણી અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી, તેથી જ્ઞાતિમાં યોગ્ય સુધારા વધારા કરી વ્યવસ્થાસર ધોરણ ઘડવા તેમણે દેશેદેશથી પોતાના જ્ઞાતિબન્ધુઓની સભા તેડાવી હતી તેમાં લગભગ પચાસ હજાર રૂપિઆ ખરચ કર્યા હતા, જેનું વિગતવાર વર્ણન આગળ આપવામાં આવશે. પોતાની વૈષ્ણવ ધર્મ પ્રત્યેની અભિરૂચી દર્શાવવા તેમણે પચાસ હજાર રૂપિઆના ખરચે એક વૈષ્ણવ મંદીર બંધાવી તેમાં શ્રી દ્વારકાંનાથજીની મૂર્તિ પધરાવી આપી છે, અને તે મંદીરની નિયમીત વ્યવસ્થા ચાલી જાય તે માટે દરવર્ષે બે હજાર રૂપિઆનું રાજ્ય તરફથી ખર્ચ બાંધી આપ્યું છે. તેઓ પ્રજામાં પોતાની પવિત્રતા માટે એક પ્રાતઃસ્મરણીય રાજા ગણાતા હતા. પોતાની પ્રજાના શોક વચ્ચે તેઓએ ઇ. સ. ૧૮૭૫માં સ્વર્ગવાસ કર્યો હતો.

તેમની પછી પોતાના મ્હોટા કુંવર **દેશાઈ શ્રી હિંમતસિંહજી** રાજ્યાસને આવ્યા, તેઓ ઘણું બહાદુર અને ધાર્મિક સ્વભાવના હતા. તેમણે જાતે બહાદુરાઇનાં ઘણાં કામો કર્યા છે, જેમાંનાં થોડાં અત્રે દર્શાવવાં યોગ્ય ધારવામાં આવે છે.

Ih t Iv A R Kr il Ahm ldil

સ્વ. દરબારશ્રી જોરાવરસિંહજીસાહેબ–પાટડી.

Photo by A. R. Kuvade Ahmedabad.

સ્વ/ દરબારશ્રી હિંમતસિંહજી જોરાવરસિંહજીસાહેબ -પાટડી.

એકવાર વિરમગામથી આવતાં રોકડનાં ઉંટની લૂંટ કરી લુટારાઓની એક ટોળી નાસી ગઈ હતી, તેની ખબર પડતાં તરતજ રાતના આઠ વાગે રસાલાને પાછળ આવવાનો હુકમ આપી, એકલા ઘોડાપર સ્વાર થઇ અઢાર અવાજની બંદુક લઇ તેમની પાછળ પડયા. લશ્કર ઘણું પાછળ રહી ગયું, અને પોતે એકલાજ પ્રભાતના પાંચ વાગતે તેમની લગોલગ જઈ પહોંચ્યા. તેમને એકલા આવ્યા જાણી પેલા લોકો સામા થયા, પણ દરબારશ્રીની આબાદ નેમથી ઉંટપરથી ટપોટપ એક પછી એક મરણને શરણ થતા પડયા, અને કેટલાક ઉંટપરથી નીચે ઉતરી હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. તેમને બંધીવાન કરી રોકડનાં ઉંટ લઈ આવ્યા.

દશેરાના દિવસે પોતાનો ઉત્તમ યુવાન અશ્વ ગામડેથી આવતો હતો, તેની ઉત્તમતાથી લોભાઇ રાધનપુર રાજ્યનો બહારવટીઓ પતીઓ આહીર દરબારી માણસ પાસેથી તેને લઇ ગયો. સ્વારીમાં ચડવાના સમયે બૂમ આવી કે સમીપુજન પડતું મુકી, બરછી પકડીને ઘોડીએ ચડી પાછળ પડયા, અને તેનું ગામ ઘેર્યું. સુરંગદ્વારા તે ન્હાસી ગયો, તેની ખબર પડતાં પોતે પાછળ પડયા ત્યારે મેદાનમાં તે વછેરાપર સ્વાર થઈ નાસતો જણાયો. પોતાના સાથીઓમાંથી આગળ વધી દોડતા ઘોડે તેને બરછી મારી અદ્ધર ઉપાડી લીધો. રાધનપુરના નવાબે તેનું માંથુ કાપી પોતાના દરવાજે ટાંગવા આગ્રહ કર્યો. આવા મર્દ બહારવટીઆની બહાદુર સ્ત્રીએ પોતાના પતિના માથાપર તેને મારનાર હિંમતેમર્દ હિંમતસિંહજીનો હક્ક સ્વિકાર્યો. તેથી તેના મુડદાને યોગ્ય રીતે અગ્નિસંસ્કાર કરી તે વિધવાને દરબારશ્રીએ યોગ્ય જીવાઈ બાંધી આપી.

પોતે બરછી મારવામાં ખાસ નિપૂણ હતા તેવું રાજા રજવાડા અને યુરોપીઅન શિકારીઓ સાથેના ડુક્કરના શિકારમાં જગજાહેર થયું હતું. એક વખતે એક ડુક્કરે ઘણા શિકારીઓને તથા ઘોડાઓને ઘાયલ કર્યા અને છુપાઈ ગયો હતો. છેવટે પોતાની ઘોડીપર સ્વાર થઈ બરછી પકડી તેની પાછળ પડયા. ડુક્કર સામો થઈ ગયો. એકજ ચોટથી તેના કપાળમાં છાતીએથી જમીનમાં બરછી ઉતારી દીધી અને ઘવાયલો જંગી ડુક્કર અન્ય સાહેબ શિકારીઓની તાળીઓના અવાજો વચ્ચે ચારે પગે છાતીથી જમીન સાથે સજજડ જડાઈ ગયો.

પોતાની પાછલી જીંદગીમાં તેમણે એક રણવીર કરતાં ધર્મવીર તરિકે ઘણું નામ કાઢયું. ઘણા પૈસા નવાંણો પાછળ ખરચ્યા. એંશી હજાર રૂપિઆની મ્હોટી રકમ ધર્માદા કરી એક ટ્રસ્ટને સ્વાધિન કરવામાં આવી છે, જે રકમમાંથી પાટડીમાં ધર્માદાની પેઢી ખોલી વ્યાપારીઓની લાયકાતના પ્રમાણમાં તેમને ધિરધાર કરવાનો તથા તેના વ્યાજની ઉપજમાંથી શ્રી ડાકોરજીમાં તેમના સ્થાપેલા અન્નક્ષેત્રનો નિભાવ કરવાનો ઠરાવ કર્યો છે. આ પ્રમાણેની યોજનાથી પોતાની રૈયતની વાણિજ્ય સ્થિતિ સુધારવાનો તથા ધાર્મિક હેતુ પાર પાડવાનો બેવડો અર્થ રાખ્યો હતો તે તેમની ઉત્તમ વ્યવસ્થાપક બુદ્ધિની સાક્ષી પુરે છે. તેઓશ્રીએ ઇ. સ. ૧૮૮૪માં એક શાંત ધર્મજ્ઞ રાજવીર તરિકે વૈકુંઠવાસ કર્યો. તેમને પુત્ર સંતતી ન હોવાથી દસ્તુર મુજબ તેમની પછી તેમના ભાઇ હાલના નામદાર દરબારશ્રી સૂર્યમલસિંહજી સાહેબ ગાદી પર આવ્યા.

ના. દરબારશ્રી સૂર્યમલસિંહજીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૪૮ સંવત ૧૯૦૪ ના પોષ વદી ૧૦ ના રોજ થયેલો છે તેથી હાલ તે નામદારની વય ૬૪ વર્ષની છે; તેમને જોતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તેઓના મજબુત બાંધાનાં પ્રત્યક્ષ ચિન્હો જણાઈ આવે છે. તેઓ સાદા અને ધાર્મિક વિચારના છે. તેમના તે સ્વાભાવિક ગુણોથી તેમના પવિત્ર હાથે નીચે પ્રમાણે લોકોપયોગી કામો અને સુધારા વધારા થયા છે.

શાસ્ત્રોક્ત રીતે વિદ્યાદાનને ઉત્તમ દાન તરિકે ગણી ગુજરાત કૉલેજ ફંડમાં પોતે સાતહજાર રૂપિઆ આપ્યા છે. ઈ. સ. ૧૮૮૮ માં ના. મહારાણી વિકટોરીઆની જ્યુબિલી પ્રસંગે રાજપ્રત્યેની પોતાની વફાદારીને લીધે સ્ત્રીઓના દવાખાનાના ફંડમાં સાતહજાર રૂપિઆ આપ્યા છે. ઉપરાંત પાંચસો રૂપિઆ ડફ્રીન ફંડમાં પણ આપ્યા છે. એકંદરે પોતાની ઉદાર વૃત્તિથી જનસમાજને અનુકુળતા કરી આપવાના પ્રાધાન્ય ગુણને લીધે ૨૭૬૭૦ રૂપિઆ વાવો, કુવા, તળાવો, ધર્મશાળાઓ વગેરે પાછળ તથા ૧૮૦૦૦ રૂપિઆ દવાખાનાંઓ પાછળ ખરચ્યા છે. વિદ્યા તરફની પોતાની હંમેશની અભિરૂચીથી પાટડીની પ્રજાને અંગ્રેજી કેળવણી લેવાની ઉમદા બક્ષિસ આપવામાં રૂ. ૮૦૦૦) ની રકમ આપી છે. ઉપરાંત તેના નિભાવ માટેની સઘળી જોખમદારી પોતે ઉઠાવી છે. જુજ સમયમાં પણ પોતાની ઉત્તમ દેખરેખને લીધે તે સ્કુલમાં હાલ ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરી રહ્યા છે, તેમને અભ્યાસમાં

બતાવેલી લાયકાતના પ્રમાણમાં પોતા તરફથી વારંવાર નિવાજી ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે આજ નાના પાયા ઉપર દેખાતી તે સ્કુલ એકવાર તેઓશ્રીની ઉદારતા અને બારિક દેખરેખથી હાઈસ્કુલનું રૂપ પકડશે. સંવત ૧૯૫૬ તથા ૫૮ ના દુકાળમાં મળી એકંદરે ૬૮૨૮૪ રૂપિઆ લોકોને મદદ આપવામાં અને ૧૫૦૦૦ રૂપિઆ મહેસુલની છુટ મુકવામાં કાઢયા છે. પોતાના ધાર્મિક સંસ્કારોને લીધે ૬૦૦૦૦ રૂપિઆ જેવી મ્હોટી રકમ ધાર્મિક કામો અને યાત્રા વગેરેમાં ખરચી મુસાફરીથી પોતાના જ્ઞાનમાં ઘણો વધારો કર્યો છે. આ પ્રમાણેનાં લોકોપયોગી અને ધાર્મિક કામો કરવા છતાં પણ તેમણે પોતાના રાજકીય પ્રકરણમાં સારી રીતે લક્ષ આપ્યું છે. રાજ્યની પેદાશમાં વૃદ્ધિ કરવા માટે તેમણે ૩૦૦૦૦૦ ત્રણ લાખ રૂપિઆની ખેતીવાડીની જમીન તથા ગિરાસ વાંટા વગેરે વેચાણ લઈ, તથા એંશીહજાર રૂપિઆનાં ખેતીવાડીને પાણી પુરૂ પાડવા માટે તળાવો તથા બંધ વગેરે તૈયાર કરાવી રાજ્યની અસલ મિલ્કતમાં વધારો કર્યો છે. તેમના આવા સુધારા વધારાથી રાજ્યની મહેસુલમાં વધારો થયે જાય છે. રાજ્યના હક્કો વગેરે સાચવવા, અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરી સ્થાપિત કરવામાં, કજીઆ કંકાશ કરી પક્ષકારોને હજારોના ખાડામાં ન ઉતરવું પડે તે હેતુસર, બન્યું ત્યાંસુધી સમાધાનીથી નિવેડો લાવેલ છે. એકંદરે પોતાની ખંત, ઉદ્યોગ અને ઉત્તમ વ્યવસ્થાથી તેમણે આગળ કરતાં રાજ્યનો દરજ્જો વધાર્યો છે. આ સંસ્થાન પહેલાં એજન્સી ખાતામાં પાંચમા ક્લાસનું ગણાતું હતું તે આ રાજઅમલમાં ચોથા ક્લાસમાં મુંકાયું છે.

આ પ્રમાણે રાજ્યનો ગિરાસ અને મહત્ત્વ વધારવા ઉપરાંત તેમણે બે લાખ રૂપિઆ રાજગઢીમાં મકાનો બંધાવવા પાછળ ખરચ્યા છે. પાંચસો રૂપિઆ વિરમગામ ઢોરોની ઇસ્પીતાલ પાછળ ધર્માદા આપ્યા છે. પોતાનો ગિરાસ ચાસ વધારવા પાછળ તથા જુદાં જુદાં ધર્માદા ખાતામાં પોતાની યોગ્યતાને છાજે તેમ હાથ લંબાવવા ઉપરાંત તેમણે પોતાની જ્ઞાતિ માટે પણ યોગ્ય વખતે ઘણું કર્યું છે અને કરે છે.

સંવત ૧૯૬૬ના વિવાહ વખતે જ્ઞાતિમાં બે પ્રકારની લગ્ન તીથિઓ નીકળવાથી કુસંપ થવાના સંભવ જેવું જણાતાં, પોતાને ત્યાં ગામેગામથી જ્ઞાતિના આગેવાનોને તેડાવી પુષ્કળ ખરચ કર્યું હતું. વખત જોતાં લગ્ન પદ્ધતિમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે એવું તેમણે ત્યાં આવેલા વૃદ્ધ આગેવા-

નોને સમજાવ્યું હતું, પણ કેટલાક વૃદ્ધોના, જૂનું નભાવી રાખવાના ખાસ આગ્રહને લીધે, પોતે દિલગીરિ સાથે સભા બરખાસ્ત કરી હતી. લગ્નપદ્ધતિ તુટી ગયા બાદ બીજો પ્રસંગ આવ્યો. કુમારશ્રીને ના. સરકારે ફર્સ્ટક્લાસ મેજીસ્ટ્રેટની સત્તા બક્ષી ત્યારે માનપત્ર આપતાં, તથા રૂબરૂમાં, અમદાવાદના આગેવાન જ્ઞાતિબન્ધુઓએ, લગ્નની તકરારી બાબતમાં પોતાના લાગવગનો ઉપયોગ કરી યોગ્ય સુધારો કરી કુસંપ થતો અટકાવવા અરજ કરી. તેથી ફરી સંવત ૧૯૫૮ની સાલમાં જ્ઞાતિના આગેવાનોને તેડાવી પોતે સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે, હવે લગ્નની મર્યાદા છુટી થઇ ગઈ છે, માટે વિચાર કરી સુધારા કરવાની જરૂર છે. દરેક વિભાગવાળાઓએ પોતપોતાના લેખી મત આપ્યા છે. પોતે વિચાર કરી સુધરેલી લગ્નપદ્ધતિનો ચુકાદો આપવાનું મુલત્વી રાખ્યું છે. વળી તે પ્રસંગનો લાભ લઈ જ્ઞાતિમાં વિદ્યા વૃદ્ધિનાં સાધનો સતેજ કરવાની વધારે જરૂર હોવાથી એક મંડળ સ્થાપી ફંડ ખોલવા ઇચ્છા દર્શાવી. તેથી શ્રી કડવા પાટીદાર હિતવર્ધક મહામંડલની સ્થાપના થઈ, અને ફંડની શરૂઆત થતાં પોતે પહેલા પંદર હજાર રૂપિઆ ભર્યા ને મંડળના વંશપરંપરાના પ્રેસીડેન્ટ થવાનું પણ જોખમ સ્વિકાર્યું; એટલુંજ નહિ પણ ચાલુ વર્ષ દુષ્કાળનું હોવા છતાં પોતે જાતે તસ્દી લેવાથી તેમાં આજે લગભગ એક લાખ રૂપિઆ થવા આવ્યા છે, હજુ પણ પોતે જ્ઞાતિ ભાઇઓ સાથે રહી જીગરથી પ્રયત્ન કરનાર છે, અને એક જંગી રકમ એકઠી થવાની વકી છે. પોતે આપેલા પંદર હજાર ઉપરાંત, જ્ઞાતિબન્ધુઓને વખતે વખતે જરૂર પડતાં તન, મન અને ધન વારંવાર અર્પણ કરવામાં કદી પણ પાછીપાની નહિજ કરે તેવી સહુને આશા છે.

તેઓ શ્રી રાજવહીવટ માટે અને બીજા પણ ગમે તે કામકાજ માટે માણસો પસંદ કરતાં તેમની પરિક્ષા કરવામાં ઘણા નિપૂણ છે, તેથી તેઓશ્રીના રાજયની વ્યવસ્થા માટેનું વર્તમાન કાર્યભારી મંડળ પણ રાજ્યના મહબ્બાની વૃદ્ધિ કરનાર અને રાજ્યના કામકાજમાં સંપૂર્ણ કાળજીવાળુ છે. પ્રજાનો તેઓશ્રી તરફ સંપૂણ પ્રેમ છે અને તેમાંજ ઉભય પક્ષે સુખ અને સંતોષ માન્યો છે. આ રાજ્યમાં એક અનુકરણીય વહીવટ એ છે, કે પોતાના રાજયના કાર્યવાહકો—વહીવટદારો—સ્વજ્ઞાતિના અને સગા વ્હાલા પૈકીનાજ પસંદ કરવામાં આવે છે. ઉંચી જગાઓ માટે પણ બહારથી માણસો ન લાવતાં તેમને અહીંજ કેળવી તૈયાર કરી ઉંચા હોદ્દાપર નિમવામાં આવે છે.

ઈન્સાફનું કામકાજ પોતે જાતે અથવા યુવરાજ શ્રી કરે છે. રાજ્યનો વહીવટ એક હથ્થુ નહિ પણ ધોરણસર છે જેથી ખુદ પોતે પણ કામકાજમાં ઘણીવાર પોતાના કાર્યભારીઓથી મસ્લેહત કરે છે, અને કાર્યભારીઓ પણ પોતાની સ્વતંત્રતાથી કાંઈ કરી શકતા નથી; એટલે કે વિચાર કરવા માટે એક નાના સચિવ મંડળ જેવી યોજના છે. આવી ડહાપણયુક્ત રાજપ્રનાલિકાથી રાજ્ય ઉત્તમ પંક્તિએ પહોંચ્યું છે.

તેઓશ્રીના રાજઅમલમાં હાલ નીચે પ્રમાણે બાવીશ ગામો આબાદ સ્થિતિમાં છે. પ્રથમ વિરમગામ પેશ્વાએ રાખ્યું ત્યારે તેઓશ્રીના પૂર્વજ દેશાઈ ભાવસિંહજી પાસે વીસ ગામ હતાં, તેમાંથી દેશાઈ નથુભાઇની નાની વયનો લાભ લઈ પેશ્વાના સુબાએ છ ગામો લઈ લીધાં, તથા મુખ્ય વંશની પેટા શાખા તરિકે દેશાઈ ભુખણદાસે બે ગામ જુદાં પડાવી લીધાં, અને મજમુદારને પણ એક ગામ મળ્યું, એટલે વીશમાંથી નવ જતાં અગીઆર રહ્યાં. બાદ કડવાસણ ગામ તેમને ઇનામમાં મળ્યું અને દેશાઇ ભાણજીભાઇને પાંચ ગામ (સાવડા, ગોરીઆવડ, બ્રાહ્મણવા, જરવલા અને નવરંગપુરા) ઔરંગજેબે ઈનામ-બક્ષિસ આપ્યાં એટલે સત્તર ગામ થયાં. પછી હરીસિંહજીએ હરીપરૂ, કુબેરસિંહજીએ કુબેરપરૂ અને જોરાવરસિંહજીએ ત્રણ (દેશાઇપિરા, જોરાવરપરા અને હિંમતપરા.) ગામો વસાવ્યાં એટલે કુલ બાવીશ થયાં. તેમનાં એકંદરે નામઃ—

૧ પાટડી.	૬ ખેરવા.	૧૧ જેતાપુર.	૧૬ સાવડા.	૨૧ હિંમતપુરા.
૨ ગોરૈયા.	૭ સવલાંણા.	૧૨ ગોરીઆવડ.	૧૭ હરીપુરા.	૨૨ કડવાસણ.
૩ વડગાસ.	૮ કમીજલા.	૧૩ બ્રાહ્મણવા.	૧૮ કુબેરપુરા.	
૪ ભોજવા.	૯ લીંબડ.	૧૪ જરવલા.	૧૯ જોરાવરપુરા.	
૫ ઉખલોડ.	૧૦ વેકરીઆ.	૧૫ નવરંગપુરા.	૨૦ દેશાઇપુરા.	

આ ગામોનું એકંદરે ક્ષેત્રફળ ૧૬૫ ચોરસ માઇલ છે. તેમાં વસ્તી ૧૫૧૯૬ માણસની છે તથા કુલ ઉપજ એકલાખ રૂપિઆની છે. ઉપરાંત નામદાર સરકાર સાથે નીચે પ્રમાણે લેવડ દેવડ થાય છે.

રૂ. ૩૨૧૯-૪-૦	હાલ જીલ્લામાં જે ગામો છે તેના ઉપરની પેશકશીના પ્રથમ સિક્કાઈ રૂ. ૫૬૫૨ હતા, તેમાંથી વટાવ કાપી મુંબઈગિરા રૂ. ૫૨૩૫ ભરવાના હતા પરંતુ જોરાવરપુરા તથા સાવડાની હદમાં કસ્ટમ્સ ખાતા માટે તળાવ ખોદાવવામાં જમીન ગઈ તેની નુકશાનીના સરકાર તરફથી દરસાલ રૂ. ૨૦૧૫-૧૨-૦ આપવાના કરેલા છે તે કાપતાં (૫૨૩૫—૨૦૧૫-૧૨-૦) રૂ. ૩૨૧૯-૪-૦ રહ્યા તે વૉકર સાહેબના સેટ્લમેન્ટ મુજબ કાઠીઆવાડ-રાજકોટ તીજોરીમાં ભરાય છે.
૩૦૦૫-૮-૧૧	દસાડા પ્રગણાનાં પાંચ ગામોની જમાબંધીના દસાડા થાણદારને ભરાય છે.
૪૦૦-૦-૦	કડવાસણની સમરી સેટ્લમેન્ટના વિરમગામની તીજોરીમાં ભરાય છે.
૨૬૮૧-૦-૦	પરચુરણ હક્કો ઉપરની પેશકશીના વિરમગામની તીજોરીમાં ભરાય છે.

કુલ રૂા. ૯૩૦૫-૧૨-૧૧ ભરવામાં આવે છે.

નામદાર સરકાર તરફથી તેઓશ્રીને નીચે પ્રમાણે મળે છે.

૧૦૨૪૭-૧૨-૬	મીઠાના અગરના બારહજાર રૂપિઆ સિક્કાઈ મળતા હતા, તેનો વટાવ કાપી હાલ મુંબઈગિરા રૂ. ૧૦૫૨૧-૧૨-૩ થાય તેમાંથી ઈન્કમટેક્ષના રૂ. ૨૭૩-૧૫-૯ કાપી હાલ દરશાલ મળે છે.
૧૬૩૨-૬-૨	ધંધુકા તથા રાણપુરની દેશાઈ દસ્તુરીના મુંબાઈગિરા રૂ. ૧૬૭૬-૦-૬ મળતા હતા તેમાંથી ઈન્કમટેક્ષના રૂ. ૪૩-૧૦-૪ કાપી રૂ. ૧૬૩૨-૬-૨ થાય તે દરસાલ મળે છે.
૪૦૦-૦-૦	લગભગ ઝાલાવાડ ગણાતા પ્રદેશની ખંડણી પર અડધા ટકા મુજબ દેશાઈ દસ્તુરીના દરસાલ પ્રમાણે.

કુલ રૂા. ૧૨૨૮૦-૨-૮ સરકારમાંથી મળે છે.

નામદાર દરબારશ્રી જોકે અંગ્રેજી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી, તોપણ તેઓશ્રીનું ગુજરાતી જ્ઞાન પોતાને જોઇએ તે કરતાં બિલકુલ ઓછું નથી. પોતે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થતાં દૈનિક તેમજ અઠવાડિક પત્રોના નિયમીત અભ્યાસી છે, ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષાનાં પુસ્તકોના વાંચનના ઘણાજ શોખીન છે, તેથી તેઓશ્રી યોગ્ય દરજ્જે નવા વિચારને પણ પોષણ આપે છે અને યોગ્યતાના પ્રમાણમાં સુધારાના હિમાયતી છે. તેઓ અગત્યના વિષયમાં બહુ બારિક તપાસ કરી ખરાખોટાની બહુ નિપૂણતાથી પરિક્ષા કરી શકે છે, સંગીતના જ્ઞાતા છે, અશ્વવિદ્યામાં ઘણી કાબેલીયત ધરાવે છે, અને તેથી ઉત્તમ અશ્વોનો સારો જથો મેળવી શક્યા છે. ઉપરાંત તેઓને કોઇપણ પ્રકારનું વ્યસન નથી તે તેમના જેવા માટે ઓછું સ્તુતિપાત્ર નથી. ટુંકામાં તેઓશ્રીની પ્રશંસનીય રહેણીથી નામદાર અંગ્રેજ સરકારના અધિકારી વર્ગ તરફથી પણ ઉંચુ માન મેળવી શકયા છે. તેઓ સાહેબને બ્રિટિશ અધિકારીઓ તરફથી નિચે મુજબ લખવા ઠરાવ થયો છે.

"મહેરબાન મુપલીશાન સદાક્ત :વ એખલાશ નિશાન દરબારશ્રી સૂર્યમલજી સાહેબ."

હિંદના ઘણાખરા રાજકર્તાઓ સાથે તેઓશ્રી સારો સંબંધ ધરાવે છે. ઉપરાંત પોતાની કડવા કણબીની જ્ઞાતિમાં તેઓશ્રી શીરોમણી મનાય છે.

દરબારશ્રી સૂર્યમલસિંહજીને ગાદી વારસ એક કુમારશ્રી છે જેમનું શુભ નામ **યુવરાજશ્રી દોલતસિંહજી** સાહેબ છે. તેમનો જન્મ સંવત ૧૯૩૭ ના અશાડ શુદ ત્રીજને દિવસે થયો હતો. હાલમાં તેમની વય એકત્રીસ વર્ષની છે. તેમણે રાજકોટની રાજકુમાર કૅાલેજમાં છ વર્ષ રહી મેટ્રીક સુધીનો અભ્યાસ કર્યો છે. કૅાલેજમાં તેઓ જેટલો વખત રહ્યા હતા તેટલા વખતમાં તેમણે પોતાના શિક્ષાગુરૂનો સારો સ્નેહ સંપાદન કર્યો છે. તેઓ પહેલો બીજો નંબર રાખતા હતા. તેમને સદ્વર્તન માટે સોનાનો ચાંદ મળ્યો છે, અને સારી રીતભાતને માટે તેમના અધ્યાપકો તરફથી ઘણા ઉંચા પ્રકારનાં સર્ટીફીકેટો મળ્યાંઃ છે.

પાસ થયા પછી વિદ્યાર્થી તરિકેનું જીવન પૂર્ણ કરી તેઓશ્રીએ રાજવહીવટમાં પણ ભાગ લેવા માંડયો. પોતાના પિતાજીના વિશાળ જ્ઞાન અને અનુભવનો તેમને ટુંક સમયમાં સારો લાભ મળ્યો. જેના પ્રતાપે થોડા સમયપર તેમને ના. મુંબઈ સરકાર તરફથી ફર્સ્ટકલાસ મેજીસ્ટ્રેટની સત્તા

બક્ષવામાં આવી છે. તે પ્રસંગે ચોગરદમથી અભિવંદન પત્રો-માનપત્રો વગેરેનો લાંબા સમય સુધી વર્ષાદ ચાલુ રહ્યો હતો. તે ઉપરાંત તેઓશ્રી જીલ્લા લોકલ બોર્ડમાં નામદાર સરકાર તરફથી સભાસદ છે. હાલ પોતે ફર્સ્ટકલાસ મેજીસ્ટ્રેટ તરિકે ઘણી બાહોસાઈથી કામ ચલાવે છે. પોતાને કૉલેજ છોડયાને આજે સોળ વર્ષ થયાં છે, છતાં હાલ અંગ્રેજી જ્ઞાન કટાઇ ગયું નથી પણ ઉલટુ નિયમીત વાંચનથી સુધર્યું છે, અને તેથી પોતે દરેક કેસનાં પ્રોસીડીંગ અંગ્રેજી ભાષામાંજ ચલાવે છે. તેઓ કાયદાના ઘણા શોખીન છે. જાતે ઉદ્યોગી, કાર્યદક્ષ, ચાલાક, વિવેકી, સદ્‌ગુણી, માયાળુ અને દયાળુ હોવાથી જે જે તેમના સમાગમમાં આવે છે, તે તે ખુશી થયા વિના રહેતા નથી. તેઓ પુર યુવાન વયે આવી ગયા છે, છતાં પણ તેમને કોઇ પ્રકારનું વ્યસન નથી તે એક રાજકુમારને માટે આધુનિક સમયે ઓછું પ્રસંશનીય નથી. યુરોપીઅન બ્રિટિશ અમલદારો પણ તેઓશ્રી માટે ઘણો ઉંચો અભિપ્રાય ધરાવે છે. તેઓશ્રી ખરેખર મજબુત બાંધાના, કદાવર અને દર્શનીય રાજકુમાર છે તેમ કોઈ પણ માણસ તેમની છબીપરથી કળી શકે છે.

હાલના ના. દરબારશ્રીના લઘુભ્રાતા સ્વર્ગસ્થ **દેશાઇ શ્રી ચંદ્રસિંહજી સાહેબ**નો જન્મ સંવત્ ૧૯૦૭ ની સાલમાં થયો હતો. તેઓ નાની વયથીજ જ્ઞાતિ હિત તરફ લાગણી ધરાવતા હોવાથી, જ્યારે દરબારશ્રી જોરાવરસિંહજી સાહેબે સં. ૧૯૨૬ ની સાલમાં જ્ઞાતિ મેળો કર્યો ત્યારે સુધારાની બાબતમાં તેમણે સારો ભાગ લીધો હતો. પોતાને તથા વડીલ ભ્રાતા સુર્યમલસિંહજી (હાલના ના. દરબાર સાહેબ) ને સં. ૧૯૧૫ ના ચૈત્ર શુદી ૨ ના રોજથી જુદો ગિરાસ મલ્યો હતો. પરંતુ જ્યારે દરબારશ્રી સૂર્યમલસિંહજી તખ્તનશીન થયા ત્યારે તેમનો સવલાણાના ગિરાસનો છઠ્ઠો ભાગ ગાદીએ લીધો અને બાકીનો ગિરાસ વગેરે તમામ દેશાઇશ્રી ચંદ્રસિંહજી સાહેબને સ્વાધિન કર્યો હતો. દેશાઇશ્રી ચંદ્રસિંહજી વેપાર ઉદ્યોગની બાબતમાં સારૂ લક્ષ આપતા હોવાને લીધે પાટડીના વેપારીઓનું મહાજન તેમને ત્યાં મળી પોતામાં પડેલી તકરારોનો નીવડો લાવતું; તેમજ તેઓ સં. ૧૯૪૦થી ૪૭ સુધી ‘ ધી પાટડી વેપારોત્તેજક કંપની ’ ના અધ્યક્ષ હતા. તદુપરાંત પોતે સં. ૧૯૪૮થી પર સુધી “ ગૌરક્ષક સભા ” ના અધ્યક્ષ અને નેતા હતા જે તેમની દયાળુ ધાર્મિક લાગણીની ઘણી સારી પ્રતિતી આપે છે.

Photo by A. R. Kavade, Ahmedabad.

દેસાઈશ્રી નારાયણસિંહજી ચંદ્રસિંહજી, પાટડી.

Photo by A. R. Kacule, Ahmedabad

દેસાઇશ્રી હિરસિંહજી ચંદ્રસિંહજી, પાટડી.

The 'Lakshmi Art,' Bombay

તે અરસામાં લગભગ ૧૨ વર્ષ સુધી પોતે રાજકાજમાં પણ સારો ભાગ લીધો હતો. પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી જાગીર ઉપરાંત રીબડી ગામનો વાંટો વગેરે મીલ્કત વધારી પોતાની સંપત્તિમાં વધારો કર્યો હતો. તેઓશ્રી સં. ૧૯૫૨ના શ્રાવણ વદ ૩ના રોજ પોતાની પાછળ દેશાઇશ્રી નારાયણસિંહજી તથા હીરસિંહજીભાઇ એમ બે પુત્રો મુકી સ્વર્ગવાસી થયા હતા.

દેશાઇશ્રી નારાયણસિંહજીનો જન્મ સં. ૧૯૩૦ના કારતક વદી ૦)) ના દિવસે થયો હતો. ગુજરાતી કેળવણી પાટડીમાં લઇ રહ્યા બાદ મુંબઇમાં રહી અંગ્રેજી સાતમા ધોરણ સુધી તેમણે અભ્યાસ કર્યો છે. ના. કુમારશ્રી દોલતસિંહજીના અભ્યાસ દરમ્યાન પોતે સં. ૧૯૫૦ની સાલમાં તેમના કમ્પેનીઅન તરિકે રહ્યા હતા. સં. ૧૯૬૨ની સાલમાં જ્યારે પાટડીમાં અંગ્રેજી સ્કુલ ઉઘાડવાની હિલચાલ કરી, તે વખતે તેનું ફંડ વગેરે ભરાવવાના કામમાં તેમણે સારો ભાગ લીધો હતો; અને અત્યાર સુધી પોતે તે સ્કુલના કામકાજમાં સારી કાળજી રાખે છે. ના. કુમારશ્રીના નીમે ભાગથી પાટડીમાં 'શ્રીકૃષ્ણ કોટન પ્રેસ'નું કારખાનું બાંધ્યું છે, જેથી પાટડીના રૂના ઉદ્યોગમાં સારો વધારો થયો છે, અને વ્યાપારીઓને સંતોષવાની તેમની ઉત્તમ કાર્ય પદ્ધતિ ઘણી વખાણવા લાયક ગણાય છે. **"શ્રી ક. પા. શુભેચ્છક સમાજ"** ની વડોદરા ખાતે ભરાયેલી બેઠકમાં—સં. ૧૯૬૭ની સાલમાં પોતે ભાગ લીધો હતો, અને તેમના હાથથી **નામદાર ગાયકવાડ સરકાર સિંયાજીરાવને** માનપત્ર અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. ઉપરાંત ઉક્ત સમાજની મેનેજીંગ કમીટીના પોતે મેમ્બર—વ્યવસ્થાપક છે અને જ્ઞાતિ સુધારા માટે અંતઃકરણથી પ્રયત્ન કરે છે. સં. ૧૯૬૭ તથા ૬૮માં ના. દરબાર સાહેબે. બે વખત જ્ઞાતિહીત માટે મેળાવડા કરેલા તે પ્રસંગે ઘણી લાગણીથી જ્ઞાતિ સુધારણાર્થે તેમણે કરેલો પ્રયાસ પ્રસંશનીય છે. છેલ્લા મેળાવડા વખતે મહામંડળની સ્થાપના થઇ ત્યારે તેના ફંડમાં નાણાં ભરાવવા માટે તેમણે આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો હતો. દેશાઇ શ્રી નારાયણસિંહજીને પ્રતાપસિંહજી, અજીતસિંહજી તથા રણજીતસિંહજી નામે ત્રણ પુત્રો અને બ્હેન હરીલક્ષ્મીબા તથા વિજયાગૌરીબા નામે બે પુત્રીઓ છે, જેમને કેળવવા તરફ પોતે સારૂ લક્ષ આપે છે. મોટા પુત્ર **દેશાઇશ્રી-પ્રતાપસિંહજી** હાલ મેટ્રીકની પરિક્ષામાં બેસનાર છે.

દેશાઇ શ્રી ચંદ્રસિંહજીના નાના પુત્ર **દેશાઇશ્રી હિરસિંહજીભાઇ**નો જન્મ સં. ૧૯૩૩ના ભાદરવા વદ ૧૧ના દિવસે થયો હતો. ગુજરાતી કેળ-

વણી લીધા બાદ તેમણે અંગ્રેજીનો પણ સાધારણ અભ્યાસ કર્યો છે. પોતે રાજકારભારમાં સારો ભાગ લેતા હોવાને લીધે સં. ૧૯૫૧થી ૫૬ સુધી પાટડી સ્ટેઇટના હજુર દફતરનું અને સં. ૧૯૫૬થી ૬૮ સુધી ન્યાયાધીશનું કામ કર્યું છે. 'શ્રીકૃષ્ણ પ્રેસ' બંધાવવાના કામકાજમાં તેમજ જ્ઞાતિના મેળાવડાઓમાં પોતાના વડીલ ભાઇની સાથે પોતે પણ સારો ભાગ લીધો હતો. 'શ્રી. ક. પા. હીતવર્ધક મહામંડળ'ની વહીવટ કરનારી મંડળીના પોતે સભાસદ છે, અને તેમાં જીગરથી ભાગ લે છે. તેમને પ્રભાતસિંહજી અને વિઠ્ઠલસિંહજી નામે બે પુત્રો તેમજ બ્હેન સુભદ્રા નામે પુત્રી છે જેમને કેળવણી આપવા તરફ લક્ષ આપવામાં આવે છે.

દેશાઇશ્રી નારાયણસિંહજી, તથા હીરસિંહજીભાઇએ પોતાની એસ્ટેઇટમાં સારો વધારો કર્યો છે. 'શ્રી. ક. પા. હી. મહામંડળ'ના ફંડમાં રૂ. ૨૦૦૦ની રકમ તેમના પિતાશ્રીના નામથી બક્ષિસ આપી પોતાની ઉદારતા બતાવી આપી છે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

રાજસ્થાનની જુદી શાખા.

મરાઠી ફોજે રંગોજીની સરદારી નીચે ચઢી આવી વિરમગામને લાંબા સમય સુધી ઘેરો ઘાલ્યો તેથી આખરે પાટડી વગેરે ગામો પોતાને સ્વાધિન રાખી વિરમગામનું રાજ્ય દેશાઇ શ્રી ઉદયકરણજીના પુત્ર ભાવસિંહજીએ મરાઠાને સોંપ્યું તે હકીકત આગળના પ્રકરણમાં ૭૩ મા પાને આવી ગઇ છે. દેશાઇશ્રી ઉદયકરણજીને ભૂખણદાસ, જયકરણદાસ, લાલદાસ અને પરભુદાસ નામના ભાઇઓ હતા. દેશાઇશ્રી ઉદયકરણજી પછી થયેલ દેશાઇશ્રી ભાવસિંહજીએ વિરમગામ છોડી પાટડીમાં ગાદી કરી ત્યારે તેમના સઘળા કુટુંબીઓ પણ ત્યાં સાથે ગયા હતા, પરંતુ પાછળથી અમદાવાદ ખાતાના પેશ્વાના પ્રતિનીધિને દેશાઇ ભૂખણદાસ સાથે ઘણો નાતો થવાથી તેણે તેમને પાટડીની મુખ્ય જાગીરમાંથી અમુક ગામો જુદાં કહાડી પેશ્વા તરફથી ખાસ હવેલી બંધાવી આપી વિરમગામમાં સ્વતંત્ર રાખ્યા. તદુપરાંત પોતાની હકુમતમાંથી

પણ બીજાં ૧૨ ગામો[1] આપીને દેશાઈ ભૂખણદાસની જાગીરમાં વધારો કરી આપ્યો તેથી દેશાઇઓની મુખ્ય શાખાના બે જુદા જુદા ભાગ પડી ગયા, અને દેશાઈ ઉદયકરણજીના વંશજોએ પાટડીમાં, અને દેશાઈ ભૂખણદાસના વંશજોએ વિરમગામમાં રાજ્ય કરવા માંડ્યું. તેમના બીજા ભાઇઓ પૈકી દેશાઈ જયકરણદાસને વડગાસમાં ગિરાસ મળવાથી તે ત્યાં જઇને [2]વસ્યા.

દેશાઈ ભૂખણદાસ વિરમગામ આવ્યા ત્યારે તેમના ભાઈ લાલદાસ તથા પરભુદાસ તેમની સાથે આવવાથી પહેલાને પોતાના ગામ સચાણામાં ગિરાસ આપ્યો. જેમના વંશજો અત્યાર સુધી તે ભોગવે છે, અને બીજા ભાઈ પરભુદાસને પણ ગિરાસ મળેલો, જેના વંશજોમાં હાલ **મુનસફ સાહેબ કરસનદાસભાઈ**, દેશાઈ કાળીદાસ હરજીવનદાસ તથા દેશાઇ ઝીણાભાઈ વગેરે કાકાના કુટુંબી તરીકે ઓળખાય છે.

દે. ભૂખણદાસના પરાક્રમથી પ્રસન્ન થઇ દામાજી ગાયકવાડના સેનાપતિ રંગોજીએ સં. ૧૭૮૦ માં વડઠા મુકામે તેમને સુખપાલ તથા અબદાગીરિ ભેટ આપ્યાં હતાં. સં. ૧૭૯૨–૯૩ માં તેમણે અમદાવાદના સુબા રત્નસિંહ ભંડારીની સામે થવામાં દામાજી ગાયકવાડને મદદ કરી હતી, તેથી દામાજીરાવે તેમને શિરપાવ આપ્યો હતો; તથા બાવળાના પટેલ માલજીદાસને કેદમાંથી મૂકત કર્યા હતા. સં. ૧૭૯૭ માં તેમણે વિરમગામમાં સદાવ્રત સ્થાપ્યું હતું જે હાલ સુધી ચાલે છે. સં. ૧૮૦૦ માં પોતે સંઘ કહાડી લસ્કર સાથે દ્વારિકાંની યાત્રા કરી હતી, તે વખતમાં કમાલુદ્દિન બાબી એ પેશ્વાના સુબા પાસેથી અમદાવાદ શહેર પોતાના કબજે કર્યું હતું, તેની સાથે મસ્લેહત કરી લડાઇ કર્યા વિના અમદાવાદ શહેર પેશ્વાના પ્રતિનીધિને પાછું સોંપાવેલું, તે માટે ના. પેશ્વા સરકારે તેમને સં. ૧૮૧૩ ના કાર્તક શુદ ૨ ને મંગળવારે સચાણા ગામ પાલખીમાં ભેટ આપ્યું; તથા વિરમગામ પ્રગણાની દેશાઇગીરિ અને સુંવાળ પરના કેટલાક હકો કરી આપ્યા હતા, તથા ગામે ગામ સ્વતંત્ર પસાયતાં કહાડી આપ્યાં હતાં, જે હાલ

[1] પોતાની જાગીરનાં ઘોડા, થુલેટા વગેરે ગામો ઉપરાંતનાં પેશ્વાના સુબા તરફથી મળેલાં બાર ગામો પોતાની ત્રણ પહેડી સુધી વિરમગામના દેશાઇઓએ ભોગવ્યાં પરંતુ પાછળથી ખાલસા કરવામાં આવ્યાં હતાં.

[2] તેમના વંશમાં હાલ દેશાઇ લલ્લુભાઇ બાવનજી તથા દેશાઇ ભૂપતસિંહજીના પુત્રો વગેરે છે.

સુધી ચાલ્યાં આવે છે. સં. ૧૮૧૪ ના અરસામાં તેમણે પેશ્વાના સરદાર શંકર મહાદેવને ખંભાતપર સ્વારી કરવામાં મદદ કરી હતી તથા ચરોતરનાં ૪૦૦ ગામોની સલામી ઉઘરાવી હતી. સં. ૧૮૧૯ ના અરસામાં હળવદના રાજા ગજસિંહજી પાસેથી, તેમના ભાઇ સાયલાના ઠાકોર સેંહસાભાઇએ ધ્રાંગધ્રા પડાવી લઈ હલવદ પર ચડાઈ કરવા વિચાર કર્યો હતો, ત્યાં પેશ્વાનું તથા કમાલુદ્દિન બાબીનું સૈન્ય લઈ ઝાલાવાડના દેશાઇ તરિકે ભૂખણદાસે ધાંગધ્રા રાજ ગજસિંહજીને પાછું સોંપાવ્યું હતું. તેમને ગાયકવાડના પ્રખ્યાત સેનાપતિ બાબાંજીરાવ સાથે પણ સારો સ્નેહ હતો, તેઓ લાંબા સમય સુધી શાંતિ ભર્યું રાજ્ય ભોગવી સં. ૧૮૨૩ ના મહા માસમાં વૈકુંઠવાસી થયા.

તેમને **દેશાઇ દયાળજીભાઇ**, મનોરદાસ તથા નરહરદાસ નામના ત્રણ પુત્રો હતા. રાજવારસામાં ટિલાયત ફટાયાની રીત ચાલતી હોવાથી મોટા પુત્ર દેશાઇ દયાળજીભાઇ ગાદી ઉપર આવ્યા અને મનોરદાસ તથા નરહરદાસને ગિરાસ મળ્યો હતો. દેશાઇ દયાળજીભાઇએ સેનાપતિ બાબારાવને ઝાલાવાડની સત્તાના સંબંધમાં મદદ કરી હતી, તેથી તેમને સુરજ મુખી તથા સુખપાલ શિરપાવમાં મલ્યાં હતાં. દે. દયાળજીભાઇ શાંતિથી રાજ્ય ભોગવી સ્વર્ગવાસી થયા. તેમને દે. નરસિંહદાસ, દે. ફતેહસિંહ તથા ભૂપતસિંહ નામે ત્રણ પુત્રો હતા. મોટા પુત્ર દે. નરસિંહદાસ ગાદીપર આવ્યા. દે. ફતેહસિંહ અપુત્ર ગુજરી ગયા અને દે. ભૂપતસિંહને ગિરાસ મળ્યો. તેમના વંશજો હાલ નાના ઘરવાળા એ સંજ્ઞાથી વિરમગામમાં પ્રસિદ્ધ છે.

દે. નરસિંહદાસને દે. પ્રહેલાદજી તથા દે. બાપુભાઈ નામના બે પુત્રો હતા. તે થોડો વખત રાજ્ય ભોગવી સ્વર્ગવાસી થયા, તેથી સં. ૧૮૫૦ ના અરસામાં તેમના પુત્ર દે. પ્રહેલાદજીભાઇ ગાદીએ આવ્યા.

દે. પ્રહેલાદજીભાઇ ઘણા હિંમતવાન હતા. વાઘ જેવાં ઘાતકી પ્રાણીઓને કાબુમાં રાખી છૂટાં ફેરવતા હતા. તેમણે સં. ૧૮૫૮—સને ૧૮૦૨ ના ફેબ્રુઆરીમાં કડીના મલ્હારરાવ સાથેના યુદ્ધમાં ના. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી ભાગ લીધો હતો. સં. ૧૮૬૨ માં યાત્રા કરી આવ્યા હતા અને સં. ૧૮૭૬ માં વૈકુંઠવાસી થયા હતા. તેમને સંતતીમાં માત્ર એકજ પુત્રી હોવાથી તેમની પછી તેમના નાના ભાઈ દે. બાપુભાઈ સં. ૧૮૭૬ ના પોષ શુદ ૧૫ ના દિવસે ગાદીએ બેઠા. તેજ અરસામાં પેશ્વાની ગાદી

ઉપર થયેલા છેલ્લા બાજીરાવ બીજાને અંગ્રેજ સરકારે હરાવી તેનો સઘળો મુલક ખાલસા કર્યો, તેથી વિરમગામ તાલુકો અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે થવાથી દેશાઇઓ ઝાલાવાડમાં જઇને સલામી ઉઘરાવતા તે રૂઢી બંધ પડી એટલે તેમને દેશાઈ દસ્તુરી વગેરે તરિકે જે મળતુ હતું, તે બદલ રાજકોટ તથા વિરમગામની તિજોરીમાંથી અમુક રકમ આપવાનું ઠર્યું, જે હાલ સુધી તેમના વંશજોને મળે છે. સને ૧૮૨૭ ની ૩૧ મી ઓકટોબરે મે. પી. એમ. કર્નલ મેલ્વીલ સાહેબે પોતાના રીપોર્ટમાં મુંબઇ સરકારને લખ્યું છે કે "ભૂખણદાસ પછી દયાળજી, નરસિંહદાસ અને હાલના દેશાઈ બાપુભાઇ થયા. પ્રગણાની દેશાઇગીરિનું કામકાજ કુટુંબની આ શાખાને સોંપવામાં આવ્યું છે. દેશાઇ તરિકેના તેમના બધા હક્ક ઝાલાવાડમાં ફેલાય છે, પણ ના. અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થયા પછી તેમના હક્કો વિરમગામ પ્રગણાની બહાર બરાબર સ્વિકારાતા નથી. ધંધુકા પ્રગણાની દેશાઇગીરિ પણ તેમના કબજામાં છે એટલે કે ઝાલાવાડમાં સલામીના નામે સ્વારી લઈ જનાર અને ચુંવાળપર પોતાનો "ચીરડાં" નો હક્ક વસુલ કરનાર દેશાઈશ્રી બાપુભાઇ છેલ્લા હતા." તોપણ તેમના વખત સુધી વિરમગામ તાલુકાની ઉપજ વસુલ કરવાનું કામ તેમનીજ મારફત ચાલતુ. ઢાળ કરવા તથા માંખળો જોખવા વગેરે કામપર તેમની પસંદગીનાં માણસો મોકલવામાં અને તેઓ ઉપર દેખરેખ રાખનાર તજવીજદારો પણ તેમની તરફથી નિમવામાં આવતા; પરંતુ વીઘોટીનો વહીવટ થયા પછી આ પદ્ધતિ બંધ પડી છે. સં. ૧૮૯૧ માં તેમણે બે વખત યાત્રાઓ કરી હતી. રજપુત સંસ્થાનમાંથી પસાર થતાં ત્યાંના પ્રખ્યાત બહારવટીઆ ઢોકળસિંહ સાથે ભેટો થયો પણ દેશાઈશ્રીની પ્રતિભાશાળી મૂર્તિ જોતાંજ તે તેમનો મિત્ર અને મદદગાર થઈ ગયો. સને ૧૮૫૮–સં. ૧૯૧૪ ના દેશી સિપાઇઓના બળવા વખતે ચુંવાળના મેવાસીઓ મોટુ હુલ્લડ કરવાની તૈયારીમાં હતા તેવા અણીના વખતે સરકારી સૈન્ય સાથે પોતાનું સૈન્ય લઈ ત્યાં ગયા અને સ્હે તેમજ સ્નેહથી તેમને હુલ્લડ કરતા અટકાવી ના. સરકારની ઉત્તમ સેવા બજાવી હતી. તે વખતે પાટડીમાં રાજ્ય કરતા દેશાઈશ્રી કુબેરસિંહજીને રાજકાજમાં સારી મદદ કરી પાટડીની ગાદી સાથેનો અસલ સંબંધ સાચવ્યો હતો. સં. ૧૯૧૮ ના અરસામાં નળકંઠાના દદુકા ગામે ના. ગવર્નર સાહેબ પધાર્યા ત્યારે તેમની મુલાકાત વખતે તેમણે તથા તેમના સેક્રેટરી મે. હોપ સાહેબે સૂચના કરી હતી, તેથી વિરમગામમાં દેશાઈશ્રીના

હાથે સરકારી ગુજરાતી સ્કુલની સ્થાપના થઈ હતી. તે મજબુત બાંધાના કદાવર તથા પ્રતિભાશાળી હોવાથી કોઈ યુરોપીયન મુસાફરે તેમની છબી લઈ લંડન શહેરના સંગ્રહસ્થાનમાં મોકલી હતી. તેમના વખતમાં દેશાઈ કુટુંબે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીનો વૈષ્ણવ પંથ સ્વિકાર્યો હતો. તેઓ ઘણા ધાર્મિક વિચારના હતા, તેથી ગામના સંસ્કૃત વિદ્યાર્થીઓને પોષણ આપતા હતા. અફીણ વગેરે પ્રકારનાં વ્યસનોથી તે મૂક્ત હતા. ઉત્તરાવસ્થામાં ઇશ્વરોપાસનામાં પોતાનું શેષ આયુષ્ય ગાળી સં. ૧૯૨૦ ના પોષ શુદ ૧૨ ના રોજ ૭૫ વર્ષની ઉંમરે વૈકુંઠવાસી થયા.

દે. બાપુભાઇને કુબેરસિંહજી તથા જીબાવા નામે બે પુત્રો હતા. મોટા કુંવર કુબેરસિંહજી સમગ્ર મહાજનના આવકાર વચ્ચે તખ્તનશીન થયા અને જીબાવાને ગિરાસ આપવામાં આવ્યો. દેશાઈશ્રી કુબેરસિંહજી ઘણા બુદ્ધિવાન તથા બાહોશ પુરૂષ હતા. સંગીત, અશ્વ, અને અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિદ્યા ઉપર તેમણે સારો કાબુ મેળવ્યો હતો. ગુજરાત અને કાઠીઆવાડનુ મુખદ્વાર વિરમગામ હોવાથી જતા આવતા સંગીતના ઉસ્તાદો અને તાયફા તેઓના સંગીતના શોખથી આકર્ષાઈ દરબારમાં મુજરો કર્યા સિવાય જતા નહીં. તેજ પ્રમાણે દેશાઈશ્રી તરફથી પણ તેમનો સત્કાર થયા સિવાય રહેતો નહીં. ના. જામ સાહેબ પણ સંગીતના શોખીન હોવાથી પોતાને ત્યાં જલસા વખતે તેમને તેડાવ્યા હતા. ગમે તેવા નિરંકુશીત અશ્વને કાબુમાં રાખવામાં તેમજ બંદુકની ગોળીથી નિશાનો પાડવામાં તે નમુનેદાર રાજવી ગણાયા હતા. વિદ્યા પરત્વે પણ તે સારો શોખ ધરાવતા હતા. પોતાની પાછળ દે. કેશવભાઇ, પ્રતાપસિંહજી, રણછોડભાઈ તથા બળદેવભાઈ નામે ચાર પુત્રો મુંકી તે સં. ૧૯૨૩ ના આસો શુદ ૪ ના દિવસે ૮૮ વર્ષની વયે દેવલોક પામ્યા હતા.

દેશાઇશ્રી કેશવભાઈ, પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી ગાદીપર આવ્યા. તેમનો જન્મ સં. ૧૮૯૬ માં થયો હતો. તેમની આખી કાર્યકીર્તિ દરમ્યાન વિરમગામની ઘણી ખરી જાહેર સેવામાં તેમણે અગ્રભાગ ભજવ્યો છે. મ્યુનિસિપાલિટિ સ્થપાઇ ત્યારથી તેમાં અને તાલુકા લોકલ બોર્ડમાં પોતાની હયાતિ સુધી તે સરકારી સભાસદ તરિકે નિમાયા હતા. વિરમગામની મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી ના. ગવર્નર સાહેબને માનપત્ર આપવાની પોતે ક્રિયા કરી હતી. ધ્રાંગધ્રાના મહારાજા માનસિંહજી સાહેબ સાથે સારો

સંબંધ હોવાથી તેઓ સાહેબ તેમને ત્યાં મિજબાન તરિકે પધાર્યા હતા. સુલેહ સંપના ચાહનાર હોવાથી વિરમગામની જ્ઞાતિમાં તડ પડેલાં તે વખતે ગોસ્વામી શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી સાથે પોતે પણ અગ્ર ભાગ લીધો હતો. સુધારાને ચાહતા હોવાથી મરણ પાછળનાં જમણો અટકાવવા સં. ૧૯૫૪ ની સાલમાં પોતાનેજ ઘેરથી પહેલ કરવા–તેટલાજ પૈસા જ્ઞાતિ હિતના કોઈ પણ કાર્યમાં આપવાનું સ્તુત્ય પગલું ભરતા હતા, પરંતુ કેટલાક સંમત નહીં થવાથી પોતે તેમ કરી શક્યા નહોતા. તે સત્ય બોલવામાં કોઇ વખતે પાછી પાની કરતા નહીં. ગમે તેવું નુકસાન થાય તોપણ તે સત્યજ બોલતા, એ તેમનામાં એક ખાસ ગુણ હતો. નળકંઠામાં એક કેશવપરૂ નામનું ગામ વસાવી તેમણે પોતાની એસ્ટેઈટમાં વધારો કર્યો હતો. સં. ૧૯૫૫ ના વૈશાખ વદ ૦)) ના દિવસે સચેતાવસ્થામાં ઇશ્વિર સ્તવન કરતાં કરતાં પોતાની પાછળ દે. રાયસિંહજીભાઈ નામે એકજ પુત્ર મુકી તે પંચત્વને પામ્યા હતા. તેમના એક ભાઇ દે. પ્રતાપસિંહજી હાલ ૬૮ વર્ષની વયના છે, બીજા ભાઇ દે. રણછોડભાઇ સં. ૧૯૬૬ માં ૬૩ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાસી થયા છે અને કનિષ્ટ બંધુ બળદેવભાઇ ૩૫ વર્ષની વયે જ વૈકુંઠવાસી થયા હતા. દે. રણછોડભાઇમાં તેમના પિતાના કેટલાક ગુણો ઉતરી આવેલા હતા. સંગીતકલાના તે જાણ હતા તેમજ યાદશક્તિ એવી સારી હતી કે તીથિ, વાર સાથે બનેલા બનાવો કહી આપતા. સુધારા તરફ ખાસ ઇચ્છા રાખતા, અશ્વ વિદ્યા અને સરાફી કામકાજમાં પણ તેવાજ બાહોશ હતા.

દેશાઈશ્રી રાયસિંહજીભાઇ પોતાના પિતાની પાછળ ગાદી ઉપર આવ્યા છે, તેમનો જન્મ સં. ૧૯૨૦ માં થયેલો એટલે હાલમાં તેમની ઉંમર ૪૮ વર્ષની છે. ગુજરાતી અભ્યાસ કર્યા બાદ તેમણે અંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો છે. તેમના તાબામાં હાલ ૨૦૦૦ માણસની વસ્તીવાળાં અને સોળ હજાર વિઘામાં વિસ્તરાયેલાં ઘોડા, થુલેટા, કેશવપુરા, સચાણા, અને હરીપુરા નામે પાંચ ગામો છે. તેમની વાર્ષિક ઉપજ આસરે રૂા. ૨૦૦૦૦ ની છે. તેમને ના. મુંબઈ સરકાર તરફથી કમીશનની ખાસ સત્તા મળી છે, જેના આધારે તે નાદરમાન રૈયતનો ઉત્પન્નનો માલ જપ્ત કરી શકે છે. આવી સત્તા અમદાવાદ જીલ્લામાં ભાગ્યેજ બીજા ઇનામદાર–જમીનદારને મળી હશે; તોપણ તે પોતાની રૈયત ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ રાખે છે.

તેમણે છપ્પન અને અડસઠનાં દુષ્કાળોમાં તેમની સારી સંભાળ રાખી છે. કૉન્સીલીએટર તરીકે શરૂઆતથીજ પોતે સારી કાળજી રાખી કામ કરે છે, તેથી અમદાવાદ જીલ્લાના કોઈ પણ કૉન્સીલીએટરને નહીં મળેલી તેવી તેમને ખાસ સત્તા આપવામાં આવી છે. તેમના સમન્સને અમાન્ય કરનારને ફોજદારી રાહે ૬ માસની સજા અને રૂા. ૫૦૦ સુધી તે દંડ કરાવી શકે છે. વિરમગામ મ્યુનિસિપાલિટિના પોતે કૉન્સીલર અને ચેરમેન છે, તેમજ જીલ્લા લોકલ બોર્ડના પણ તે સભાસદ છે, વિરમગામની દરેક જ્ઞાતિ તેમને સારૂ માન આપે છે, અને ક. પા. તો તેમને પોતાના શીરોમણી ગણે છે. ગામ સમસ્તનાં કાર્યોમાં ઘણી વખતે તેમનેજ અગ્રેસર તરિકે પસંદ કરવામાં આવે છે, તેમની ઉદારતા ખાસ પ્રશંસનીય છે. તેમણે ક. પા. મહામંડળના ફંડમાં રૂા. ૩૦૦૦ જેવી મ્હોટી રકમ બક્ષિસ આપી છે. જાહેર સેવા અને દુષ્કાળ વગેરે પ્રસંગોએ પોતાથી બની શકે તે પ્રમાણે તન, મન અને ધનથી તે મદદ કરે છે; તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગ, અને ખેતીવાડીનાં પ્રદર્શનોનો કાળજી પૂર્વક લાભ લે છે. મુંબઈના ના. ગવર્નર સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે પુનામાં ભરાયેલા ખેતીવાડીના પ્રદર્શનમાં તેમને આમંત્રણ હોવાથી પોતે ગયા હતા; તેમજ દિલ્હી દરબારમાં પણ ના. સરકાર તરફથી પ્રમાણપત્ર આવવાથી પોતે હાજરી આપી હતી. પોતાના પિતાજીની માફક પોતે પણ સુલેહ સંપના સાચા હિમાયતી છે, જેથી ગામની દરેક કોમ હિન્દુ-મુસલમાન કોઈ પણ પોતાની જ્ઞાતિમાં ઝગડા-વઘરા ચાલે તે વખતે સમજુતપર આવવા-માંહોમાંહેનો રસ્તો કહાડી આપવા માટે તેમને વિનવે છે અને તે બનતા પ્રયત્ને કુસંપ મટાડી દે છે. હિન્દુસ્થાનનાં ઐતિહાસિક તેમજ ધાર્મિક સ્થળોની તેમણે મુલાકાતો લેઈ સારૂ જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેમજ કોઈ પણ જાતનાં હોકા, બીડી કે અફીણ જેવાં વ્યસનોથી મૂક્ત છે, તેમને પાટવી કુમાર દેશાઇશ્રી લાલસિંહજીભાઇ, શીવસિંહજી, વિજયસિંહજી અને અંબાપ્રતાપ નામે ચાર પુત્ર છે. દે. શીવસિંહજીભાઇની વય ૨૦ વર્ષની છે. તે અશ્વ વિદ્યા અને સંગીતના શોખીન છે. તે અંગ્રેજી, ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુ અને સંસ્કૃત ભાષા જાણે છે, પોતાના વડીલ બંધુ કુમારશ્રી લાલસિંહજીભાઇની માફક પોતે પણ સુધારાના કામકાજમાં-સમાજમાં ઉત્સાહ પુર્વક ભાગ લે છે; અને કામકાજમાં પ્રસંગોપાત મદદ કરે છે.

કુમારશ્રી લાલસિંહજી તે હાલના દરબારશ્રી રાયસિંહજીભાઇના પાટવી કુમાર છે. તેમનો જન્મ સં. ૧૯૪૩ ના અસાડ શુદ ૧૧ ને દિવસે

દરબારશ્રી રાયસિંહજી કેશવભાઇ, વિરમગામ.

' કુમારશ્રી લાલસિંહજી રાયસિંહજી, વિરમગામ.

થયો હતો, એટલે હાલમાં તેમની ઉંમર ૨૫ વર્ષની છે. વિદ્યાર્થીઅવસ્થા-થીજ પોતે ગંભીર અને શાંત સ્વભાવના હોવાથી હાઇસ્કુલના હેડમાસ્તરે તેમને 'સંપૂર્ણ સંતોષકારક વર્તન' નું સર્ટીફીકેટ આપ્યું છે. તેમણે અંગ્રેજી ભાષાનો મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કર્યો છે, તે અંગ્રેજી ગુજરાતી અને હિન્દી ભાષાનું સારૂં જ્ઞાન ધરાવે છે, તેમજ સામાન્ય રીતે પોતે વિદ્યાવિલાસી હોવાને લીધે મરાઠી, ઉર્દુ, સંસ્કૃત અને ફ્રેન્ચ ભાષાઓ પણ સમજી શકે છે. વાંચનના તે ખાસ વ્યસની છે, દૈનિક, સાપ્તાહિક અને માસિક પત્રો તે નિયમીત રીતે વાંચે છે, તેમજ ઐતિહાસિક, ધાર્મિક અને સાહિત્યનાં પુસ્તકોનું સારૂં અવલોકન કર્યું છે, જેથી તેમનું ગુજરાતી જ્ઞાન ઉંચા પ્રકારનું છે. કુમારશ્રી ૧૫ વર્ષની ન્હાંની ઉમ્મરૂથીજ નિયમીત નોંધપોથી રાખે છે. ૧૭ વર્ષની ઉમ્મરથી વકતા તરિકે તે બહાર આવ્યા છે. કોઇ પણ વિષય ઉપર તે વ્યાખ્યાન આપવા માટે તૈયાર થઈ શકે છે. "શહેનશાહી દિલ્હી દરબાર" નામે અગત્યનું પુસ્તક થોડા વખતમાં તેમની તરફથી બહાર પડનાર છે. તેઓ ગુજરાતી ગ્રંથોને તેમજ જ્ઞાતિના ગ્રંથકારોને યોગ્ય ઉત્તેજન આપે છે.

હિંદુસ્થાનનાં ઘણાં ખરાં પ્રદર્શનો, પરિષદો, સમાજો, કૉન્ફરન્સો અને કોન્ગ્રેસ જેવાં મંડળોમાં પોતે ભાગ લીધો છે, તેમજં રાજકોટ ખાતે ના. ગવર્નર સાહેબે ભરેલા દરબારમાં અને છેલ્લા દિલ્હી દરબારમાં પણ પોતે હાજરી આપી હતી. ઘણાં ખરાં ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક સ્થળોની મુલાકાત લઇ તે સંબંધી સારૂં જ્ઞાન મેળવ્યું છે. પોતે સનાતન ધર્મના ચૂસ્ત હિમાયતી છે અને અધર્મ યુક્ત રિવાજો દુર કરાવવા—સુધારાર્થે સારો પ્રયાસ કર્યો છે. પોતાની જ્ઞાતિ પરત્વે અત્યંત દિલસોજી ધરાવે છે. તેના અભ્યુદયાર્થે કૉન્ફરન્સની હિલચાલ ઉભી કરનાર તે પોતેજ હતા. પરંતુ તે હિલચાલ મંદ પડવાથી વિરમગામ ક. પા. હિતવર્ધક મંડળના સભાસદો સાથે જીગરથી ભાગ લઇ '**શ્રી ક. પા. શુભેચ્છક સમાજ**' વિરમગામમાં ભરવાના કાર્યમાં અગ્રેસર તરિકે તેમણે ભાગ લીધો હતો, 'રીસેપ્સન કમીટી' ના પોતે પ્રમુખ હતા. 'સમાજની મેનેજીંગ કમીટી' ના તેમજ બાવળા 'નીતિ વર્ધક પુસ્તકશાળા' ના પોતે પ્રમુખ છે. સં. ૧૯૬૮ ના દુષ્કાળમાં ઢોરોની સંકટ નિવારણ કમીટીમાં ઉપપ્રમુખ તરિકે ભાગ લીધો હતો અને ઉંઝામાં શ્રી ઉમિયા માતાજીના પ્રથમના મેળા વખતે તેમના પ્રમુખ પણા નીચે ધર્મને લગતાં ભાષણો થયાં હતાં, તે વખતે પોતે પણ સુધારા વિષે

એક સ્મરણીય ભાષણ આપ્યું હતું. ઘણી ખરી સભાઓમાં પોતે ભાષણો આપે છે અને તેમનાં ભાષણો ઉત્સાહ પૂર્વક વંચાય છે.

એક વિદ્વાનને છાજે તેવા ધૈર્ય, શાંતિ આદિ દરેક ગુણો તેમનામાં વાસ કરી રહ્યા છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારના વ્યસનથી તે મુક્ત છે. પોતે માત્ર ૨૫ વર્ષની ઉંમરના હોવા છતાં સમર્થ નીતિવાન, ધર્મિષ્ટ અને સુલેહના ચુસ્ત હિમાયતી છે તેમજ સ્વકોમમાં પેસી ગયેલા અધર્મ યુકત રિવાજો દુર કરાવવા પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કરે છે. જ્ઞાતિ બન્ધુઓ તરફ તેમની સારી લાગણી છે.

આપણે આગળ પાને ૮૬-૮૭ મે જોઇ ગયા તે પ્રમાણે વિરમગામમાં રહેનાર મારફતીઆ દેશાઇઓનું કુટુંબ પણ પ્રાચીન સમયથી મહત્બઆદાર અને જમીનદાર છે. તેમના વડીલો વિરમગામ તાલુકો અને આસપાસની જકાત ઉઘરાવી બીજા કેટલાક હક્કદારોના હક્ક હિસ્સા પતાવી મોટી રકમ સરકારમાં ભરતા હતા, પરંતુ સં. ૧૮૭૩ માં ના. અંગ્રેજ સરકારના અમલની શરૂઆતથી ઘણી ખરી જકાત ઉઘરાત બંધ પડવાથી તેમની ઉપજ પણ ઘટી ગઈ. સં. ૧૮૯૩ સુધી તેમના વડીલોએ માંડવીની જકાત (ગામની આવક જાવક, રાહદારી, ઢોરોનાં વેચાણપરની, તાલુકાની તથા ફરતાં નાકાંની) વસુલ કરી પરંતુ તેજ સાલમાં ના. સરકારે આવા પ્રકારની તમામ જકાત કહાડી નાંખી ત્યારે સઘળા હક્કદારોને વર્ષાસન કરી આપી સંતોષ્યા, તે વખતે આ મારફતીઆ દેશાઇઓને પણ દે. નરહર ભક્તિદાસ તથા હરજીવન વલ્લભદાસના નામથી રૂ. ૩૩૦૦ સુધીનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું હતું; તે દશ વર્ષ સુધી નિયમીત મળવા પછી અરધું કરી નાંખવામાં આવ્યું હતું. સં ૧૯૧૭ ની સાલમાં તે રકમના દશપટ કરી આશરે ૧૬-૧૭ હજાર રૂપિઆ રોકડા આપી વર્ષાસન બંધ કરવામાં આવ્યું. માંડવી ઉઘરાવવાની સત્તા ઉપરાંત આ કુટુંબના દેશાઇઓને બે ગામો હતાં, તેના બદલે તેમને સરકારમાં અમુક રકમ ભરવી પડતી પરંતુ જકાત મારફતમાંથી તેમને સારી રકમ મળતી હોવાથી તથા ગામોપર દેખરેખ રાખવા પુરતા અવકાસના અભાવે તે ગામો તેમણે સરકારને સ્વાધિન કરી દીધાં છે, તોપણ તે કુટુંબ પાસે હાલ મોભા પ્રમાણે જમીન જાગીર છે. સુધારાની હિલચાલ પ્રતિ આ કુટુંબ ઘણા સમયથી દિલસોજી ધરાવતું આવ્યું છે અને ધરાવે છે.

ખંડ ૩ જો સમાપ્ત.

ખંડ ૪ થો—પ્રકરણ ૧ લું.

કુલીનતાની ઉત્પત્તિ.

મદાવાદ શહેરને ગુજરાતની રાજધાની કર્યા પછી તેના પર રાજકરનાર સ્વતંત્ર સુલ્તાનોએ તેને આબાદ કરવા તરફ ખાસ ધ્યાન આપ્યું. અને શહેરની. આબાદીમાં વૃદ્ધિ કરવાના હેતુસર તેઓ હિંદુ મુસલ્માન વચ્ચે ચાલતી ધર્માંધતાને પણ વિસરી ગયા હતા, જેથી શહેરની વધતી જતી આબાદીને લીધે આસપાસનાં અને દુરદુરનાં ગામોની ઘણી ખરી વસ્તીએ આવીને શહેરમાં વાસ કરવાનું ધાર્યું; પરંતુ મુસલ્માનોથી ખીચોખીચ ભરાઇ ગયેલા શહેરમાં હિંદુઓને જગ્યા મળી નહીં, જેથી ઘણા મુસલ્માન સરદારોએ પોતાના નામથી શહેર બહાર પરાંઓ વસાવ્યાં જેમાં અમદાવાદની આબાદી જોઇ આબાદ થવાની જીજ્ઞાસાવાળા આસપાસના ગરીબ લોકો પણ આવીને વસવા લાગ્યા; તેમજ શહેર નજીકના ભાગોના ગરીબ ધંધાધારીઓ પણ પોતાનો રોજગાર આ બાદશાહી પરાંઓમાં સારો જામશે, એ ઇરાદાથી ત્યાં આવી આવીને રહ્યા હતા. આ પ્રમાણે થવાથી શહેર ફરતાં પરાંઓની આબાદી પણ શહેરના જેવીજ વધી ગઇ. તે વખતે અમદાવાદ શહેરને ફરતાં ૧૧૦ પરાંઓ થઈ ગયાં. એકજ ઉસ્માનપરમાં ૧૨૦૦૦ દુકાનો હતી.[1] આ પ્રમાણે જે લોકો ત્યાં આવી આવીને વસવા લાગ્યા, તેનો મોટો ભાગ કડી પ્રાંતના કણબીઓનો તેમજ પાટણ શહેરના ખત્રીઓ અને નાના મોટા વેપારીઓનો હતો. મહંમદ બેગડાની ચાંપાનેર ઉપરની જીત પછી ચાંપાનેર શહેરની અસંખ્ય વસ્તીનો મોટો ભાગ, શહેર અને ફરતાં પરાંઓની વસ્તી અને ઉદ્યોગમાં વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો. આ શહેર અને પરાંઓની આબાદી વખતે ફરતાં ગામડાંઓની ખેતીવાડીની પણ સારી આબાદી હતી. અમદાવાદના સુલ્તાનોએ પોતાના મોજ શોખની ખાતર બાગ બગીચા, ઝાડપાન અને ખેતીવાડી વધારવા તરફ ખાસ લક્ષ આપ્યું હતું, એટલે જે કણબીઓ જમીન જાગીર-

૧. 'ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ' પા. ૪૪૮.

વડે પોતાની આબાદી વધારવાનું ચાહતા હતા, તેઓએ શહેર ફરતાં ગામડાંઓમાં વાસ કરી, ખેતીવાડી કરીને પોતાની સ્થિતિ સુધારવા માંડી, અને જેમને જમીન વગેરે સાધનો નહોતાં, અને જેઓ શહેરમાં આવી પોતાની સ્થિતિ સુધારવા ચાહતા હતા, તેઓએ ત્યાંના-શહેરના વેપારીઓ સાથે રહી પોતાની આજીવિકા ચલાવવા માંડી. અસારવા, ગોમતીપુર, અહમદપુર, રખીઆલ વગેરે પરાંઓમાં તેઓને ફાવતુ આવ્યું તેવા વેપારીઓ સાથે વસવાટ કરીને કીનખાબ, મશરૂ, અતલસ-ગજીઆણીને જરી માલ વગેરે તરેહના વણાટ કામમાં પડયા. જેમ જેમ વખત ગયો તેમ તેમ કામકાજમાં આબાદ નિવડતા ગયા, જેથી મોટા વેપારીઓના તાબે રહી ધંધો ચલાવવાનું બંધ કરી, સ્વતંત્ર રીતે પોતાનો ધંધો ખેડવા લાગ્યા. તે વખતે તેઓ એવા ઉત્તમ કામ કરનારા નીવડયા હતા કે, તેમના વણાટ કામના દર વાર દીઠ રૂા. ૩૦૦-૪૦૦ તેઓને મળતા અને સીંધિઆ, હોલ્કર, ગાયકવાડ, નિઝામ વગેરેના રાજદરબારમાં તેમના માલને સારૂ માન-ઉત્તજન મળતું, તદુપરાંત બહારના યુરોપાદિ દેશોમાં પણ તે માલ જતો એટલે તેમને પુષ્કળ પૈસા મળતા હતા. આ પ્રમાણે હોવાથી દિનપ્રતિદિન તેઓ એવાતો આબાદ થઇ ગયાકે વેપાર રોજગાર ઉપરાંત ધીરધાર અને સરાફી કામકાજ પણ કરવા લાગ્યા.

ચાંપાનેર ભાગ્યા પછી જે કણબી દેશાઈ જમીનદારો ત્યાં ઘણી સારી સ્થિતિ ભોગવતા હતા, તેઓ પણ આ તરફ આવ્યા અને તેઓ તથા તેમનો સરદાર વર્ગ પ્રારબ્ધ અને પુરૂષાર્થ યોગે એકવાર ફરીને વિરમગામમાં પૂર્ણ જાહોજલાલીમાં જાગીરદાર બન્યો, જે હકીકત આપણે પાછળ જોઈ ગયા છીએ. આ વખતે અમદાવાદ શહેરની જાહોજલાલી ઉપરાંત તે પાટનગર હોવાને લીધે રાજ દરબારમાં પોતાનો લાગવગ જાળવવા-વધારવા તેમજ અન્ય રાજકાજનાં કામ માટે તેઓમાંથી એક બાહોશ પુરૂષને અમદાવાદ ખાતે કાયમ રહેવું પડતું હતું. તદુપરાંત ખુદ રાજપદ ધારી પુરૂષોને પણ પ્રસંગોપાત ત્યાં આવી વાસ કરવો પડતો હતો. આવા પ્રસંગોએ ફરતાં પરાંઓ અને શહેરમાં રહી આબાદ થયેલા ગૃહસ્થ-વસીલાવાળા કણબીઓને ત્યાં તેમના અંતઃકરણ પૂર્વકના આવકારથી દેશાઇઓ ઉતારા કરી લાંબા વખત સુધી રહેતા હતા. વિરમગામ પાટડીનો દેશાઇ વર્ગ એકલોજ નહીં, પરંતુ કડી પ્રાંતના અમીનો, દશકોષિ, ભાલ અને દંઢાવ્ય વગેરે વિ-

ભાગના સારા સારા મુખી આગેવાનો પણ આવતાં જતાં આ ગૃહસ્થ કણુ-બીઓને ત્યાં સારો સત્કાર પામતા હતા.

શહેરના આ ગૃહસ્થ કણબીઓ સર્વાંશે લાયક હતા, તેમના ઘરમાં

*** पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताः पतिभिर्देवरैस्तथा ।**

पूज्या भूषयितव्याश्च बहुकल्याणमीप्सुभिः ॥ ३-५५

મનુ ભગવાનની આ આજ્ઞા પ્રમાણે સ્ત્રીઓનું લાલન પાલન થતું હતું; પોતાની પુત્રી અને પુત્ર વધુમાં કોઇ પ્રકારનો ભિન્નભાવ રાખવામાં આવતો નહોતો. તેમની આવી ઉત્તમ પ્રકારની ગૃહસ્થાઈ, દાનાઇ, ઉદારતા અને નિસ્વાર્થ સરભરા-સેવા ચાકરીથી તે આખી જ્ઞાતિમાં પંકાયા હતા. પોતાના ઉદ્યોગના પરિણામે શહેરના અમલદાર વર્ગમાં પણ તે લાગવગવાળા થઇ પડયા હતા, જેથી પ્રસંગોપાત પોતાના જમીનદાર-રાજદ્વારી સગાઓને તેમના રાજકાર્યમાં સારી મદદ કરતા, અને જરૂરના વખતે સ્થિતિના પ્રમાણમાં ધીરધાર પણ કરતા. તેમના આવા અનેક સદ્દગુણોને લઇને દેશાઇ વગેરે જાગીરદાર વર્ગ પોતાની પુત્રીઓના સંબંધ કરવા તત્પર થયા, અને ઘણા માન સાથે આવા સંબંધ થયા; કારણ કે દુર દુરથી પરાંઓમાં આવી વસેલા કણબીઓ તે વખતે જાહોજલાલીના ઉચ્ચ શિખ્ખરે પહોંચ્યા હતા. દેશાઇઓની સાથે આવા પ્રકારના સંબંધમાં આવનારાઓમાં પ્રથમ અહંમદ-પરનું અમુક કુટુંબ હતું, કે જેઓ હાલ હેમતપરાની સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. મોટાના પગલે પગલે ચાલનારી દુનિયામાં કણબીઓ અસલથી ઘણા ભલા અને કદરદાન ગણાય છે, દેશાઇ વગેરે જમીન જાગીરદારો સિવાય બીજાં પણ કુટુંબો અહંમદપરાના ખાનદાન કુટુંબ સાથે સંબંધો જોડવાને લલચાયાં, અને પોતાની પુત્રીઓ આપવાનો આગ્રહસર પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. વિરમ-ગામ, પાટડીના જમીનદારો પોતાની કન્યાઓ આપે છે, ત્યાં અમારે પણ દેવી, એવા અભિમાનને લીધે, તેમજ ગામડાંઓમાં રહી પૈસા પ્રાપ્ત કરી જરા સ્થિતિવાળા થવાથી-અન્ય ભાઇઓમાં મહોબ્બાદાર ગણાવાના લોભની ખાતર, અને મુખ્યત્વે કરી પોતાની પુત્રીઓને ખેતીવાડીની મહેનતમાંથી બચાવી તેમને શહેરના ગૃહસ્થોને ત્યાં સુખી થયેલી જોવાની ઇચ્છાથી,

* કન્યાનાં માબાપો, ભાઇઓ, પતિ તથા દિયરો જો બહુ કલ્યાણ મેળવવાને ઈચ્છતા હોય તો તેઓએ કન્યાનો ભોજન આદિથી સત્કાર કરવો, તથા વસ્ત્રોથી અને આભૂષણોથી તેઓને શણગારવી.

આસપાસના ઘણા ખરા કણબી ભાઇઓ આ કુટુંબોને પોતાના દ્રવ્ય બળે કરીને કન્યાઓ આપવા લાગ્યાં. હેમતપરાના એકજ કુટુંબમાં જમીનદારોના મોટા જથા માટે જોઇએ તેટલા વર ન મળી શકે તે વાત સંભવીત છે, એટલે તેમને પણ તાણ પડવા લાગી, જેથી હેમતપરના આ કુટુંબે પોતાને લાગતાં વળગતાં બીજાં સારાં કુટુંબો સાથે તેમના સંબંધ કરાવવા માંડયા, જેથી બીજાં સાત કુટુંબો પણ પંકાયાં, અને હેમતપરાના કુટુંબ સાથે કન્યાઓ દેવામાં પહેલાં ગણાયાં. તે વખતનાં આ આઠ કુટુંબોનાં ધીમે ધીમે આઠ થડાં બંધાયાં, અને તે આઠે થડાં પોતાની ઉત્તમ રહેણી કરણીથી માન પામતાં રહ્યાં. દર દશ દશ વર્ષે આવતી લગ્નસરા વખતે કન્યાના પિતાઓ આ આઠ કુટુંબોમાંથી વર પ્રાપ્ત કરવાની પડ આખડ કરવા લાગ્યા, અને છુપા છવાયા વરના બાપને સારી ભેટ–બક્ષિસો આપવા લાગ્યા. લગ્નસરામાં પોતાની કન્યા પરણવીજ જોઇએ, એવી માન્યતાને લીધે જ્યારે સઘળા ગૃહસ્થોને આ આઠ કુટુંબોમાંથી વર પ્રાપ્ત કરવાની વિટમ્બણાઓ પડી ત્યારે તેમનાજ ગામના (પરાંના) બીજા લાયક ગૃહસ્થોમાં આ આઠ કુટુંબના આગેવાનોની દરમ્યાનગીરિથી સંબંધ થવા લાગ્યા, જેમની સંખ્યા અનિશ્ચિત થઇ, કારણ કે આઠ કુટુંબના વસવાટવાળાં પરાંમાં દરેક સારા સારા ઘેર કન્યાઓ અપાવા લાગી, એટલે કે તે કુટુંબો ઉપરાંત બીજાં પણ સારાં કુટુંબોમાં કન્યા દેવાનો પ્રથા પડી ગયો. તેઓએ પણ આઠ કુટુંબોની ઉત્તમ રીતભાતનું અનુકરણ કરી તેમના કરતાં પોતાનામાં કોઈ પ્રકારની ઉણપ આવવા દીધી નહીં, અને પોતાને ત્યાં પાટડી, વિરમગામ, દશકોષિ, ભાલ વગેરે ઠેકાણેથી કન્યાઓ આપવા આવનાર સારા સારા કણબીઓનો યોગ્ય સત્કાર કરી તેમનો સ્નેહ સંપાદન કર્યો, ઉપરાંત શહેર આસપાસના જેજે મુખી મનાદારોને શહેરની અદાલતો સાથે રાત દિવસ પ્રસંગ પડતો તેમનો સત્કાર કરી નામ કહાડયું. તેમની આવી ઘણા લાંબા વખતની વર્તણુકથી પાંચ સાત વિવાહોના પ્રસંગ જતાં જતાં આ કુટુંબોમાંજ કન્યોઓ દેવાની રૂઢી ફરજ્યાત થઈ પડી, જેથી શહેર અને ફરતાં પરાંઓમાં વસતાં કુટુંબોનાં ફરજંદો કૂળવાન ગણાયાં. જેમના બાપદાદાઓ પોતાને ત્યાં કન્યા દેનારાઓ પ્રતિ સન્માન અને સમાનતાની લાગણીથી જોતા તે દિનપ્રતિદિન ઓછું થવા લાગ્યું, અને તેમનાં ફરજંદો એક ખાનદાન કુટુંબના પરિવાર તરીકે, પડી ગયેલી પ્રથાના આધારે હદ ઉપરાંત

પૂજાવાથી પોતાની જાતને બીજાઓ કરતાં ચઢતા દરજ્જાની, અને તેમને ત્યાં આવી કન્યાઓ આપી જનારાઓને પોતાનાથી નીચા દરજ્જાના ગણવા લાગ્યા. આવા અનુચિત વિચારોને લીધે તેમના હૃદયમાં જે અભિમાને વાસ કર્યો તેનાં બીજાં પણ કારણો એ હતાં કે ધંધા રોજગારમાં તેમની સ્થિતિ આગળ પડતી હોવાને લીધે જ્ઞાતિના વડાવડાઓના તે સંબંધી થયેલા એટલે પૂજ્ય મનાતા હતા. તે સમયમાં જ્યારે ઉંઝામાંથી લગ્ન નીકળતાં ત્યારે પહેલાં અસારવામાં વસતા ઘેલજી પટેલના પૂર્વજોને ત્યાં લગ્ન પત્રિકાનો પડો આવતો, ત્યારે સઘળા કણબીઓને અસારવે તેડાવી લગ્નતીથિ વંચાતી અને સહુ તે પ્રમાણે લગ્ન કરતા.

તે અરસામાં મુસલમાનોનું રાજ્ય હોવા છતાં પણ મુસલમાની ધર્માંધતાએ તેમને અગવડ પાડી નહીં, પરંતુ પરિવર્તન—ફેરફાર એ કુદરતનો નિયમ હોવાથી ગુજરાતના પાટનગરની આબાદીની જે જાહોજલાલી હતી તેવી રહી શકી નહીં. સ્વતંત્ર સુલતાનો પાછળના વખતમાં મોજીલા થવાથી તેમની સત્તા નબળી પડી ગઈ, અને છેવટે ઇ. સ. ૧૫૭૩માં દિલ્હીના મોગલ શહેનશાહ અકબરે ગુજરાત પ્રાંત જીતી લીધો, ત્યારથી ગુજરાત દિલ્હીનો ખંડિઓ મુલક બન્યો, અને ત્યાંથી સુબાઓ આવીને ગુજરાત પર અમલ કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેમના અનિશ્ચિત સમયની કાર્યકીર્તિમાં ઘણી અવ્યવસ્થા ચાલવા લાગી, જેથી શહેર અને પરાં તેમજ ગુજરાતની આબાદીમાં ઘણો બીગાડ થઇ ગયો. ગુજરાતની જાહોજલાલી વિશે વિવિધ વાતો છેક મહારાષ્ટ્ર સુધી ફેલાએલી હતી તેથી મરાઠાઓ લલચાઇને ગુજરાતનાં માતબર બંદરો ઉપર વારંવાર હલ્લા કરવા લાગ્યા. સુરત, ભરૂચ, ખંભાત વગેરે ધનાઢ્ય શહેરો લૂટાયાં, અને સુબાઓના અવ્યવસ્તિ રાજઅમલનો લાભ લઇ ધીમે ધીમે તેઓ ગુજરાતના પાટનગર સુધી આવ્યા. દામાજી ગાયકવાડ અને રંગોજી વગેરે મરાઠી સરદારોની સરદારી નીચે તેઓ વારંવાર અમદાવાદ પર ચઢી આવવા લાગ્યા. પરાંઓ લુટાવા લાગ્યાં તેથી ઘણા ગૃહસ્થો અને કણબીઓ જેમ જેમ લાગ ફાવતો આવ્યો તેમ તેમ શહેરના ગરીબ થઈ ગયેલા મુસલમાનોનાં ઘરો ખરીદ કરતા ગયા અને શહેરની અંદર વસવા લાગ્યા. કેટલાક કણબીઓને તે વખતે પોતાના સગે વહાલે—સાસરે કે મોસાળમાં—નાટડી, સુરત, વિરમગામ, વડોદરા વગેરે સ્થળે જઇને વસવાનું અનુકુળ જણાયું, તેઓ તે તરફ ગયા, અને ત્યાં પોતાનો ધંધો રોજગાર જામવાથી કે ગિરાસ મળવાથી અમદાવાદને નમસ્કાર કરી ત્યાંજ કાયમને માટે વાસ કરીને રહ્યા.

આખરે દિલ્હીના સુબાઓએ મરાઠાઓથી કંટાળી અમદાવાદ પર તેમની અરધી સત્તા કબુલ રાખી, એટલે ગુજરાત પર બેવડી સત્તા થઈ. સં. ૧૮૦૯–૧૦ ઈ. સ. ૧૭૫૧–૫૩માં રઘુનાથરાવ પેશ્વા અને દામાજી ગાયકવાડે મોટું સૈન્ય લઇ અમદાવાદ પર સ્વારી કરી દોઢ વર્ષ સુધી ઘેરો રાખ્યો, અને તેને ફરતાં તમામ પરાંઓ લૂંટીને ઉજ્જડ કર્યાં એટલુંજ નહીં પણ મરાઠી સૈન્યે પોતાને જોઇતા બળતણને માટે તે પરાંઓનાં મકાનોની વળીઓ અને મોભ વગેરે કહાડીને બાળી નાંખ્યાં. આ વખતે લગ્નસરામાં લગ્નનો પડો વધાવનાર વસ્તા ઘેલજી વાળાઓ ત્યાંથી નીકળી શહેરના શાહ-પુર વિભાગમાં આવીને રહ્યા હતા, જેથી લગ્ન પત્રિકાઓ અસારવાને બદલે અમદાવાદ શહેરમાં આવવા લાગી. લગ્ન વધાવનાર આ કુટુંબની સ્થિતિ તે વખતે પહેલાંના જેવી નહોતી, અને જ્ઞાતિનો ધનાઢ્ય વર્ગ જે દેશાઇ જમી-નદારોની સહાયથી કુળવાન ગણાયો હતો, તે શહેરમાં આગેવાન ગણાતો હતો. એટલે લગ્ન વગેરે વધાવવાની બાબતમાં કુળવાનોએ પોતાનો હાથ ઘાલ્યો, અને પોતાને ત્યાં ઉંઝામાંથી પરભાર્યો પડો મંગાવી વાંચવા લાગ્યા, જેથી તે પ્રમાણે એક નવો પ્રથા શરૂ થયો. ઈ. સ. ૧૭૫૩–૫૪માં અમદા-વાદ, હિન્દુ રાજાઓના હાથમાં આવ્યું એટલે મુસલ્માનોનું મટી હિંદુઓનું રાજ્ય થયું જેથી ઘણાં હિન્દુ કુટુંબો શહેરમાં વસ્યાં. તે વખતે પેશ્વા અને ગાયકવાડની બેવડી સત્તાથી તેમના સુબાઓ રાજ્ય ચલાવતા એટલે શહેર સુખશાંતિમાં નહોતું. આવી સ્થિતિમાં સં. ૧૮૫૫ ઇ. સ. ૧૭૯૯ના વિવાહ આવ્યા ત્યારે કુલીન કુટુંબોની સ્થિતિ ઘણી અગવડ ભરેલી હતી, જેથી ચાંલ્લા પુરતમાં માત્ર રૂા. ૫૧ લેવાના હતા. દશવર્ષનો અમલ ગયા બાદ શહેરમાં વસતા કુલીન કણબીઓ કાંઇંક ઠેકાણે પડયા એટલે ઈ. સ. ૧૮૦૯ સં. ૧૮૬૫માં ફરીથી વિવાહ આવ્યા ત્યારે ચાંલ્લાની રકમ રૂા. ૫૧ ને બદલે રૂા. ૧૦૧ સુધી* આવી અને લગ્ન રૂડી રીતે પસાર થયાં. મરાઠી રાજ્યની અંધાધુનીનો ૬૦ વર્ષનો જમાનો પુરો થયો એટલે ઇ. સ. ૧૮૧૭માં બાજી-રાવ પેશ્વાને હરાવી ઇસ્ટઇન્ડીઆ કંપનીએ તેનો સઘળો મુલક ખાલસા કર્યો જેથી ગુજરાત અને તેનું પાટનગર અમદાવાદ કંપની સરકારની છાયા તળે ગયું. અમદાવાદ અને ગુજરાતની ઉન્નતિનો અરૂણોદય થયો. દિન પ્રતિદિન વસ્તી વધવા લાગી અને વેપાર રોજગાર સુખશાંતિથી ચાલવાને લીધે પ્રજા

* રા. બ. બહેચરદાસનો સરકારી રીપોર્ટ.

શેઠ જીવણભાઇ જગન્નાથ સીતવાળા, સુરત.

Photo by A. R. Kuvadé Ahmedabad.

શેઠ ચંદુલાલ માધવલાલ, અમદાવાદ.

શેઠ છોટુભાઇ છબીલદાસ મીતવાળા, સુરત.

શેઠ બાલુભાઇ ડાહ્યાભાઇ, સીતવાળા, મુંબઇ.

આબાદ થતી આવી તેમજ બહારગામ જઈ વસેલા ઘણા કણબીઓ શહેરમાં આવીને વસવા લાગ્યા. ઈ. સ. ૧૮૨૦–સં. ૧૮૭૬ના વિવાહ આવ્યા તે વખતે કંપની સરકારના અમલને લીધે સુખશાંતિ હતી, એટલે કુલીન શહેરીઓની દશા સુધરી હતી, જેથી કન્યાઓના પિતા પાસેથી ચાંલ્લા તરીકે રૂા. ૨૦૧ *લેવાયા હતા. આ વખતે અસલનાં ખાનદાન ગણાતાં કુલીન કુટુંબોની સ્થિતિ સુધરી હતી, તોપણ તેમની ઉત્તમ રહેણી કહેણીમાં ઘણો ફેરફાર થઈ ગયો હતો પરંતુ ઘણાં વર્ષોથી તેમનાં કુટુંબોને કન્યાઓ આપવાનો પ્રથા પડી ગયેલો હોવાને લીધે તેમાં ફેરફાર થઇ શક્યો નહીં, કારણકે લાંબા સમયે લાયકાત જોવાની ટેવ બીલકુલ ઓછી થઈ ગઈ અને જે કુટુંબોમાં તેમના બાપદાદા કન્યાઓ આપતા ત્યાંજ આપવી, એવું દૃઢ થઈ ગયું હતું. આવી એક તરફી દૃષ્ટિનું પાછળથી કેવું અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યું તે આગળના પ્રકરણમાં સમજાશે.

પ્રકરણ ૨ જું.

કુલીનતાનું પરિવર્તન–કુટિલતા.

તંત્ર સુલ્તાનોના સમયમાં જામેલી શહેરને લગતી પ્રજાની જાહોજલાલી ૧૬ મા સૈકાના અંતથી નષ્ટભ્રષ્ટ થવા લાગી, તે સાથે તેની આસપાસનાં પરાં અને શહેરમાં વસવાટ કરી રહેલા–કુલીન થઇ પડેલા કણબીઓની પણ છુપી છુપી અવદશા બેઠી હતી, તોપણ બાપદાદાની પ્રથાને પૂર્ણ અંશેમાન આપનારા પાટીદારોએ, પૂજ્ય ગણાએલા કુળવાનોનાં દશાવશ થઈ ગયેલાં ફરજંદોને પહેલાંના જેટલુંજ માન આપ્યું; તેમને પૈસા આપી આપીને પણ પોતાની પુત્રીઓ આપવાનું ચાલુજ રાખ્યું. આ પ્રમાણે થવાથી ખાસ ઉત્તમ ગુણોને લીધે પૂજાએલા કણબીઓનાં કુટુંબોને કાયમી કુલીનતા પ્રાપ્ત થઇ અને તે મરાઠી રાજઅમલના અંધાધુની વાળા સમયે પણ ઝાંખી પડી નહીં, અથવા વિસરાઇ શકી નહીં. પાછળથી જ્યારે

* રા. બ. શેઠ બહેચરદાસનો સરકારી રિપોર્ટ.

ઈસ્ટ ઈન્ડીઆ કંપનીના હાથમાં ગુજરાતનું રાજ્ય આવ્યું, અને સર્વત્ર શાંતિ ફેલાઇ ત્યારે અમદાવાદ શહેરની ફરીને આબાદી થવા લાગી, તે સાથે તેમાં વસવાટ કરી રહેલા આપણા કુલીન કણબીઓની સ્થિતિએ પણ નવું સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડયું. જેમ જેમ તેઓ પૈસે ટકે સુધરતા ગયા તેમ તેમ ઘણાંખરાં કુટુંબોની કુલીનતામાં નહી ધારી શકાય તેવું દર્શન થવા લાગ્યું, તોપણ તેમને કન્યાઓ આપનારા દેશાઇ, પટેલો, અમીનો, જમીન જાગીરદારો, વતનદારો અને મુખી મતાદારો વગેરે એ તેમની વિશેષ શ્રદ્ધાથી સેવા કરવા માંડી. પરિણામે તેમની અગાઉની અવદશા વખતે પેસી ગયેલા લોભનો દુર્ગુણ વિશેષ પ્રદિપ્ત થતો ચાલ્યો. કુલીનોએ પોતાના ઉત્તમ ગુણો ટકાવી રાખવાનું મહા કઠીન વ્રત, ખાનદાનીની તપાસ કરનારાઓના અભાવે તજી દીધું; વળી પોતાનામાં અલૌકિક ઉત્તમતા છે, એવો ભાવ હૃદયમાં દઢીભૂત કરી બેઠા. આવા પ્રકારના વિપરીત વિચારોથી ભાગ્યદેવી પણ ધીમે ધીમે તેમની સાથે રૂપણાં કરવા લાગી.

સં. ૧૮૮૬–ઇ. સ. ૧૮૩૦ના વિવાહ આવ્યા ત્યારે ચારે તરફ શાંતિથી ધંધા રોજગાર ચાલતા હોવાને લીધે સઘળા કણબીઓ ઠેકાણે પડેલા હતા. શહેરમાં કન્યાઓનાં સગપણ કરવા આવનાર ઉમેદવારોની લાયકાત–કન્યા લાયક છે કે નહીં, તે તપાસવાની જગ્યાએ કુળવાનોએ પોતાનાં ખીસ્સાં ભરવાની વધારે દરકાર કરી, એટલે કે જે વધારે પૈસા આપે તે વર ઝડપી જાય! આ વિવાહ પ્રસંગે વરના બાપે તે ઉમેદવારો–કન્યાનાં માબાપો પાસેથી રૂ. ૨૦૦થી ૪૫૦ સુધી માગ્યા, અને તેમને મળ્યા પણ ખરા! પોતાના જમાઈ–વરરાજાને પૂજ્ય માની કન્યાદાન આપનારાઓ પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે જે દાન–દક્ષિણા–ભેટ આપતા હતા, તે હવે સ્વૈચ્છિક ભેટ મટીને પુરત–ચાંલ્લો થઈ પડયો, મોટી મોટી રકમોની પંચૂણો થવા લાગી. જમાઈનાં સગાં વહાલાં જે વરરાજાના રસાલાનાં માણસો ગણાતાં હતાં, તેમને પણ કન્યાના પિતા તરફથી જે ભેટ–સોગાદ મળતી તેની પણ તાણાતાણ કરી, કર કરીઆવરના નામે પ્રથમથીજ કબુલાતો લેવા માંડી, ટુંકામાં કહીએ તો આ પ્રમાણે કન્યાના પિતા પાસેથી જેમ બને તેમ વધારે ને વધારે પૈસા મેળવવાની પેરવીઓ પ્રયોજાવા લાગી. જે કુલીન કુટુંબોમાં વહુ અને બેટીને સરખુંજ માન મળતું હતું–જડ લક્ષ્મી કરતાં ચેતન લક્ષ્મી–પુત્ર વધુની વિશેષ દરકાર રાખવામાં આવતી હતી, તેજ

ઘરમાં માત્ર પૈસાને ખાતર વહુઓને માંથે અનેક પ્રકારના સિતમો ગુજરવા લાગ્યા. કર કરીઆવરને નામે બિચારી અનાથ બાળાઓને અસંખ્ય અગવડો પડવા લાગી, કારણ કે આપવા મુકવાના રિવાજોએ હક્કનું તીવ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. અમદાવાદ શહેરમાંજ કન્યાઓ આપવાનો જે કુટુંબોએ પ્રાચીન વખતથી ઠરાવ કર્યો હતો અને જેમના બાપદાદાઓએ પોતાના ગજા ઉપરાંત ખરચ કર્યાં હતાં, તેમના ટેકીલા પુત્રોને પોતાની કન્યાઓ માટે કુલીન વરો મોંઘા પડવા લાગ્યા, કેટલાકને મળી શકયા નહીં એટલે કુલનો દંડો અને બાંધવર જેવા શરમ ભરેલા રિવાજનો ભાવે કભાવે પણ આશ્રય લેવાની ફરજ પડી પરંતુ પોતાને દેવાનાં શહેરનાં અમુક કુટુંબો સિવાય અન્ય લાયક કુટુંબોમાં પણ પોતાની કન્યાઓ આપી નહીં, એટલે તેમના મનથી તો તેમણે જુની ખાનદાની જાળવી ! આ પ્રમાણે કરવામાં તેમની પુરેપુરી પાયમાલી થઇ. કોઇ આબરૂ જાળવવા આ વિવાહ વખતે દેવું કરી; દોઢ માસની હોય તોપણ પુત્રીને પરણાવે ત્યારે બીજા વિવાહ, વખતે તેજ કન્યાનો સાસરો પોતાના દિકરાને બીજે પરણાવી પુરત તથા કરીઆવરથી પોતાની કોથળી ભરે ! પહેલાં પરણાવેલી બાળક કન્યાને ન તો તેડે ! કે ન તો છુટકો આપે ! કે ન તો ખોરાકી આપે ! પરંતુ રવડાવી રખડાવી જીંદગીભર હેરાન કરે. ત્યારથી છુટકો માગવાનો તથા આપવાનો ખરેખરો અનાચારી રિવાજ શરૂ થયો. પ્રથમનાં ખરચેલાં નાણાં બરબાદ કરી પોતાની પુત્રીને માંથે બીજો ભરથાર કરવા ફરીને નવેસરથી ખરચ કરી નવું ઘર શોધવાની મહા શરમ ભરેલી રૂઢી અખત્યાર કરવા સિવાય બીજો રસ્તો રહ્યો નહીં.

દશ વર્ષ પછી સં. ૧૮૯૬-ઇ. સ. ૧૮૪૦ની સાલમાં વિવાહ આવ્યા એટલે વરની પુરતનો આંકડો રૂા. ૨૦૦થી ૬૦૦ સુધી વધી ગયો તોપણ આસપાસનાં ગામોમાંથી આવનારા, વરની શોધ કરવા માટે એક બીજાના ઉપર પડવા લાગ્યા, પરંતુ સેંકડો રૂપિઆ ખરચ કરવા છતાં પણ પુત્રીને સુખ આવતું નહીં. સગાઈ કરે ત્યારથીજ કર કરીઆવરને નામે વાંધા સાંધા પડતા અને પરણે ત્યારે પુરત અને ચુડો પહેરાવે ત્યારે પણ સારી રકમ આપવી પડતી, છતાં પણ ઘણા લાડકોડમાં, દહીં દુધમાં ઉછેરેલી પુત્રી કવચિતજ સાસરેથી આવી આંસુડાં પાડયા સિવાય રહેતી ! સાધારણ માણસોનીજ નહીં પરંતુ જમીન જાગીરદાર કે રાયની કન્યા હોય તોપણ ભાગ્યેજ તેમને સાસરામાં સુખ મળતુ. અનેક તરેહની આવી અગવડોને લીધે પાટી-

દાર કુટુંબોમાં પુત્રીનો જન્મ અનેક આફતોની આગાહી રૂપ મનાવા લાગ્યો, કોઇને ત્યાં પુત્રીનો જન્મ થતો કે તરતજ તે બિચારી સુવાવડી સ્ત્રીને સંતાપવામાં આવતી, તેમની બાળકીઓ રોતી કકળતી હોય તેની કોઈ દરકાર રાખતું નહીં કે માંદી પડે ત્યારે, છોડીતો પત્થરો છે, એવી માન્યતા પેસી જવાથી તેની ઔષધાદિથી સારવાર કરવામાં આવતી નહીં. તદુપરાંત એવી એવી વાતો સંભળાતી કે અમુક પોળના કૂવામાંથી મરેલી છોડી જડી આવી, અમુક ઘેર છોકરી કાલેતો સાજીતાજી હતી ને આજે તો મરણ પામી, એટલે જાણે કે બાળકીઓને જાણી જોઇનેજ મારી નાંખવામાં આવતી હોય તેવો શક જનસમાજને ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. આ કોમ સિવાયની મિથ્યાભિમાની અને અમુકજ કુળમાં ને ગામમાં કન્યાઓ દેવાની પ્રથાવાળી બીજી જ્ઞાતિઓમાં પણ પુત્રીઓને દુધ પીતી કરવાનો રિવાજ હોવાનો મોટો શક જનસમાજમાં પેઠો હતો, તે વખતે કડવા કણબીની જ્ઞાતિને શીરે પણ એ કલંક મુકાવા લાગ્યું, અને બાળકી હત્યાની અનેક ચર્ચાઓ ના. સરકારના જાણવામાં પણ આવી.

સને ૧૮૩૯માં ગુજરાતના **જ્યુડીસિયલ કમીશનર સીવિલ સરવંટ મે. હટ** સાહેબ હતા, તેમની કચેરીમાં બાળકી હત્યા થવાના કેટલાક કેસ આવ્યા હતા, તે ઉપરથી જ્યારે પોતે ડીસ્ટ્રીકટમાં ફરવા ગયેલા ત્યારે તપાસ કરતાં-જુદી જુદી જ્ઞાતિના લોકોને પુછતાં, બાળકી હત્યાઓ થવાની બીના મળી આવી હતી, પરંતુ સ્વાભાવિક રીતેજ તેવી હત્યાઓ પુરવાર થાય તેમ નહોતું. સને ૧૮૪૦માં "પશ્ચિમ હિન્દુસ્થાનમાં બાળકી હત્યા દાબી દેવાનો ઇતિહાસ-History of the supression of Infantacide in Western *India" નામક પુસ્તકના કર્તાને કાઠીઆવાડના **એસીસ્ટંટ પોલિટિકલ મે મેજોર એચ. એસ્ટન.** સાહેબે બાળકી હત્યાઓ થવાની વાત પહેલ વહેલી કરી હતી, જે ઉપરથી તે જાતે તથા **રેવરન્ડ. જે. એમ. મિચલ.** સાહેબ બંને કડી તાલુકામાં જાતે ગયા, ત્યારે અમીન જેસીંહભાઇને મળી તેમની સાથે રહી તપાસ કરતાં તે સંબંધી વિશેષ હકીકત મળી આવી હતી અને **મી. વેબ** સાહેબે પણ આ વિષે તપાસ કરી સત્ય પ્રતિપાદન કર્યું હતું. આ વગેરે ઉપરથી અમદાવાદ અને ખેડા જીલ્લાના

* "હીસ્ટરી ઓફ ધી સપ્રેસન ઓફ ઈન્ફટાસાઈડ ઇન વેસ્ટર્ન ઈન્ડીઆ" પા. ૪૨૧-૨૭.

ખેડુત વર્ગમાં આવો બાળકી હત્યાનો ભયંકર છુપો રિવાજ ચાલે છે, તેમ જાણી ભયભીત થઈ ના. મુંબઇ સરકારે સને ૧૮૪૮ ની ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરે સદર અદાલતના જડ્જોને જણાવ્યું કે, પોતાના તાબાના મેજીસ્ટ્રેટોને આ સંબંધી તપાસ કરી રિપોર્ટ કરવા હુકમ કરવો. આ તપાસમાં **રા. બ. શેઠ બહેચરદાસ લશ્કરીએ** ના. સરકારને ખાસ મદદ કરી હતી. તે પછી છોકરા અને છોકરીઓના ગણત્રી કરવાનું કાર્ય શરૂ થયું, અને શકમંદ કોમના અમુક વિભાગમાં ૭૧૪૭૦ છોકરા અને ૫૧૭૦૩ છોકરીઓની સંખ્યા માલુમ પડી. વળી અમદાવાદના **કલેકટર મે. ફૉસેટ** સાહેબ મારફત તપાસ ચાલી, તે વખતે છોકરીઓના જન્મ મરણના આંકડાનો રિપોર્ટ નીચે પ્રમાણે હતો.

પ્રગણું.	ઇ. સ. ૧૮૪૬.		ઇ. સ. ૧૮૪૭.		ઇ સ. ૧૮૪૮.	
	જન્મ.	મરણ.	જન્મ.	મરણ.	જન્મ.	મરણ.
દશક્રોઈ.	૧૧૫	૧૦૯	૧૩૪	૧૦૬	૧૩૬	૮૭
જેતલપુર.	૫૯	૩૯	૬૮	૩૯	૭૩	૨૭
ધોળકા.	૭૯	૭	૭૦	૧૫	૧૧૩	૨૨
કુલ.	૨૫૩	૧૫૫	૨૭૨	૧૬૦	૭૨૨	૧૩૬

ઉપર મુજબના રિપોર્ટ અને જુદા જુદા યુરોપીઅન ઓફીસરોના લખાણ પરથી તથા કન્યાઓનું મરણ પ્રમાણ અજાયબી ઉત્પન્ન કરે તેવું હોવાથી ના. સરકારનો શક મજબુત થયો અને તેથી અમદાવાદ જીલ્લાના **કલેકટર મે. ફૉસેટ** સાહેબને તે વિષે તપાસ ચલાવવાનું ફરમાવ્યું. આ ઉપરથી સને ૧૮૪૮ ના જાનેવારી મહિનામાં તે વિષે તપાસ કરી રિપોર્ટ કરવા માટે **મે. ઠાકરસી પુંજાભાઈ મેજીસ્ટ્રેટ** સાહેબની નિમણોક કરવામાં આવી અને કામ શરૂ થયું.

પ્રથમ દશક્રોઇ તાલુકાનાં ગામોના કણબીઓને બોલાવ્યા, અને તા. ૨૮-૧-૪૮ના દિવસે તેમની જુબાનીઓ લીધી, જેમાં નીચે પ્રમાણે હકીકત માલુમ પડી હતી.

"ઉંઝામાં અમારી કુળદેવી ઉમિયા માતા છે, તેમની આગળ દર દશ
"દશ વર્ષે ચીઠીઓ નાંખી જે તારીખ આવે તે દિવસેજ અમારી જ્ઞાતિ
"નાં લગ્ન થાય છે, જેથી એક મહિનાથી મોટી ઉંમરનાં તમામ બાળકોને
"પરણાવી દેવાં પડે છે. અમદાવાદમાં અમારી જ્ઞાતિનાં પાંચથી છ હજાર
"ઘર છે, તેઓ અંદરો અંદર કન્યાઓ લે છે દે છે, પણ પાટડી, વિરમગામ,
"દશક્રોઈ, દેહગામ, જેતલપુર, ધોળકા વગેરે તાલુકાના લોકો પોતાની કન્યાઓ
"શહેરમાં આપે છે. ચાલીશ વર્ષ પહેલાં વરના બાપને રૂા. ૭૫, ૧૦૦,
"૧૫૦ અને ૨૦૦ સુધી ચાંલ્લો મળતો, પણ હાલતો રૂા. ૨૫૦, ૪૫૦
"અને ૬૦૦ સુધી ચાંલ્લો આપવો પડે છે, રૂા. ૧૦–૨૦ નાળિએર વહેં-
"ચવાના, રૂા. ૭૫ કન્યાને સાસરે મોકલવાનું મુહુર્ત આપે તેના અને
"બાકી ભેટ બક્ષિસોના રૂપિઆ ઘણા આપવા પડે છે. આટલું રોકડ
"ખરચ ઉપરાંત જમવા–જમાડવાનું ખરચ પણ જુદુ થાય છે. આ બધું ખરચ
"કન્યાના બાપને થાય છે, ત્યારે વરના બાપને ફકત રૂા. ૨૫ ના આશરે
"વરઘોડાનું ખરચ થાય છે, તે સિવાય તેમને બીજું કાંઈ પણ ખરચ થતું
"નથી. શહેરનો કુળવાન ગણાતો ઘણોખરો વર્ગ વણવાને લગતો કે
"ગુમાસ્તીનો ધંધો કરે છે, થોડાકજ વેપાર કરતા હશે. ગામડાના અમે
"લોકો આટલું ભારે ખરચ ઉપાડી શકીએ તેવી સ્થિતિમાં નથી, જેથી
"કોઇને બે ત્રણ પુત્રીઓ હોય ત્યારે મહા પશ્ચાતાપ થાય છે, તેનાથી
"પૈસે ટકે પહોંચી શકાય તેમ ન હોવાથી અથવા પોતે ખરાબ થઈ જશે
"એવા ભયથી પોતાની દિકરીઓ ઉપર સારૂં દિલ દેતા નથી. અમારાથી
"જે ઠેકાણે દિકરીઓ દેવાય છે તે સિવાય બીજે દેવાય નહીં, એટલે રૂા.
"૪૦૦ તો ચાંલ્લાનાજ ભરવા પડે છે. કદાચ રૂા. ૧૦—૨૦ ખરચી કોઈ
"બાંધવર કરે પણ તેવું કામ આબરૂદારથી થતું નથી. એટલે
"દીકરીઓની પરવસી થતી નથી. આવું મોટું ખરચ કરી બે ત્રણ મહિ-
"નાની હોય તોપણ દિકરીઓને પરણાવીએ છીએ પરંતુ બીજો
"વિવાહ આવે કે વરનો બાપ પોતાના દિકરાને, પૈસાની લાલચે રૂા. ૫૦૦
"૬૦૦ લઇને બીજે પરણાવે છે, પ્રથમની પરણેતરને ખોરાકી પોશાકી
"આપતા નથી અને રખડાવે છે. આવાં અનેક દુઃખોને લીધે દિકરીઓ
"ઉપર કોઇનું સારૂ દિલ રહેતું નથી, માટે અમારી સઘળાની અરજ છે
"કે રૂા. ૧૦૦–૨૦૦ સુધી ચાંલ્લો ઠરાવી બીજાં ખરચો કમી કરાવી

" આપો અને પ્રથમની સ્ત્રીની ૩૦ વર્ષની વય થયા છતાં ફરજંદ ન થાય,
" (લુલી, લંગડી કે અપંગ હોય તો છુટ.) ત્યારે બીજી ઓરત કરી શકે,
" તે પ્રમાણે બીજી કરે તો પ્રથમની સ્ત્રીને તેના બાપે જે ચાંલ્લો ભર્યો હોય
" તેટલા પુરતા તેને પહેરવા દાગીના અને ગરિબ હોય તો ઓછામાં ઓછા દર વર્ષે
" ખોરાકીના રૂ. ૩૨ આપે. ચાંલ્લા વગરની કન્યાને રૂ. ૧૦૦ સુધીનું જેવર
" (ઘરાણું) અને ધાન લુગડાં આપે તેવો બંદોબસ્ત કરી આપો. અમારામાં
" સંપ નથી તેથી સરકારની મદદ વિના અમે કાંઈ ઠરાવ કરીને પાળી
" શકીએ તેમ નથી. હાલમાં ચાંલ્લાની રકમ રૂા. ૨૦૦ સુધી ઠરાવી હશે
" તોપણ ચાલશે."

ઉપર જણાવેલા દશક્રોઈ તાલુકા સિવાય જેતલપુર, ધોળકા વગેરે તમામ પ્રગણાંનાં મોટાં મોટાં ગામોના કણબીઓને બોલાવી તેમની જુબાનીઓ લેવામાં આવી હતી, જે દરેક ગામના લોકો ઉપરની હકીકત ને સર્વાંશે મળતા થયા હતા, ને વધારામાં જણાવ્યું હતું કે:—

" અમારામાં કોઈને વધારે પુત્રીઓ જન્મે અને પૈસા સંબંધી સ્થિતિ
" સારી ન હોય તો, કોઈ દિકરીને હાથે કરીને મારી નાંખતું નથી પણ
" જેમ ભેંસને પાડી આવે છે, તો તેને દૂધ પાઇને લોકો ઉછેરે છે પણ
" પાડો આવે તો કોઈ ધવરાવતાં નથી, તેમ પુત્રીઓનું પણ કરે છે જેથી
" ઘસારે ઘસારે મરી જાય છે, વિવાહ આવે ત્યારે બાળકો પરણાવવાંજ પડે!
" કુંવારાં રખાય નહીં! કુલનો દડો કે બાંધવર ગરિબ લોકો કરે પણ તેમાં
" નાલાસી ગણાવાથી કોઇ તેમ કરતું નથી; વિવાહ વખતે પુત્રીઓ વધારે
" હોય તોપણ તેનાથી પહોંચે ત્યાં સુધી ઘરબાર કે જમીન વગેરે તમામ
" મીલ્કત વેચીને પણ પરણાવે છે અને છેવટે લાચાર સ્થિતિ ભોગવે છે,
" ઘણા પાટીદારો આ પ્રમાણે તુટી ગયા છે ને ભીખ માગતા થઇ ગયા છે.
" પ્રથમની પરણેલી કન્યાઓને લોકો તેડતા નથી, ખોરાકી આપતા નથી. માર-
" ઝૂડ કરી રખડાવે છે. આવી ફર્યાદો લઇ કોરટમાં આવવું અમને ઘટારત
" લાગતું નથી. આવી આફતોને લીધે દિકરીઓ ઉપર દિલ રહેતું નથી, માંદી
" થાય ત્યારે દવા દારૂ કોઈ કરતા નથી માટે જેઓને અમે કન્યાઓ આ-
" પીએ છીએ તેમની પાસે બંદોબસ્ત કરાવો અને અમે પણ કરીશું."

તા. ૩૧-૧-૪૮ ના દિવસે અમો અસારવા, જેતલપુર, કનીજ, સ-
ખેજ, લાલી, રખીઆલ, નરોડા, બાવળા, સાણંદ, આંબલીઆરા, કેળીઆ-

વાસણા વગેરે ગામોના પાટીદારો લખી આપીએ છીએ કે ના. સરકારે રૂ. ૨૦૦ સુધી ચાંલ્લો ભરવાનું ઠરાવ્યું છે તે અમારે કબુલ છે, કરીઆવર વિષેનો ઠરાવ કર્યો તે પ્રથમ કરતાં ઓછો છે પણ અમને હજુ રૂા. ૨૦૦ ચાંલ્લો વધુ પડશે, જેથી અમો અંદરો અંદર કન્યાઓ લેવા દેવાનો વિચાર કરીએ છીએ, ખરચ ઘણું ઓછું રાખીશું, પણ આ વિષે કડી તથા ગોઝારીઆના અમીનો, વિરમગામ પાટડીના દેશાઇઓ અને અમો મળી ઈલાયદો ઠરાવ કરી આપને જાહેર કરીશું.

આ પ્રમાણે અમદાવાદ આસપાસનાં દશકોષિ ભાલનાં મુખ્ય મુખ્ય ગામોના આગેવાનોને તથા શહેર તળના લોકોને પોળવાર બોલાવી જુબાનીઓ લઈ તપાસ કરી તેમની સહીઓ સાથેનો રિપોર્ટ **મે. ઠાકરસીભાઈ મેજીસ્ટ્રેટે** અમદાવાદના **કલેકટર મે. ઈડવર્ડ ગાર્ડીન ફૉસેટ** સાહેબ ઉપર મોકલી આપ્યો.

મેજીસ્ટ્રેટનો રિપોર્ટ.

કણબીની નાતમાં દશ દશ વર્ષે એકજ તીથિએ લગ્ન આવે છે ત્યારે સહુએ પોતાનાં કુંવારાં તમામ બાળકોને પરણાવવાં પડે છે, તેમાં એક જણને એક કન્યા પાછળ રૂા. ૨૫૦ થી ૬૦૦ સુધી ખરચ થાય છે. કોઇને દશ વર્ષમાં ત્રણ ચાર દિકરીઓ થઈ હોય તો સર્વેને પરણાવતાં રૂા. ૧૬૦૦ તો વરના બાપનેજ આપવા જોઇએ. જમણ વગેરેનું ખરચ તો જુદુ. આવા લોકો ગરિબ ખેડુતો છે છતાં બહુ આબરૂદાર છે તેથી વિવાહ આવે ત્યારે બધી પુત્રીઓને પરણાવવીજ પડે, નહીતો આબરૂ જાય એવું તેઓ દૃઢ માને છે, જેથી પૈસાનો સગવડ તો હોતો નથી ને ખરચ તો ભારે કરવું પડે, તેથી કન્યાઓ ઉપર બીલકુલ દિલ રહેતું નથી. તેથી શહેરના, ધોળકાના, દશક્રોઇના અને જેતલપુર પ્રગણાના લોકોને બોલાવી ખરચ કમી કરવા સમજાવ્યા, પણ તેઓ ના. સરકારની સહાય વિના કાંઈ કરવા અશક્ત છે તેવું જણાવે છે. શહેરના લોકોને બોલાવી જુબાનીઓ લીધી તેઓ પણ પુત્રીઓપર સારૂ દિલ નહીં રહેવાની હા કહે છે, ને ખરચ કમી કરવાનો ઠરાવ થયો તે મંજુર રાખે છે. ના. સરકારની સહાય વિના બંદોબસ્ત થાય તેમ નથી તે સત્ય છે, તો મદદ કરી પુત્રીઓની દયા ખાવી જોઇએ, કારણકે ખરચ વધુ છે તેથી ગયા વસ્તી પત્રક પ્રમાણેની અમદાવાદ જીલ્લાની સંખ્યા જોતાં સેંકડે ૨૧ ટકા છોકરીઓ કમી છે તેથી

સ્વ. રાવબહાદુર શેઠ બ્હેચરદાસ લશ્કરી. સી. અેસ. આઈ.

અમદાવાદ.

Photo by A. R. Kavade Ahmedabad.

સ્વ. શેઠ શંભુપ્રસાદ બ્હેચરદાસ લશ્કરી અમદાવાદ.

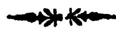
ચોક્સ છોકરીઓને મારી નાંખવામાં (બેપરવાઈથી) આવે છે તેવો શક રહે છે.

આવો રિપોર્ટ કલેક્ટર સાહેબપર ગયો જે ઉપરથી ખરચ કમી કરવાના ઠરાવપર અમદાવાદના સઘળા, તેમજ ગામડાના મુખ્ય મુખ્ય કણબીઓની સહીઓ વગેરે થવાથી તેમનો નક્કી કરેલો ઠરાવ ના. સરકારે મંજુર રાખ્યો અને તે ઠરાવ બરાબર પળાય તે માટે ના. સરકારે જાહેરનામાં કહાડી પરોપકાર કર્યો. સને ૧૮૫૦ માં વિવાહ આવવાના હોવાથી **કલેકટર મે. ફૉસેટ** સાહેબે તા. ૭ મી સપટેમ્બરના સ્થાનિક અધિકારીના રિપોર્ટપરથી દરેક ઠેકાણાના લોકો થયેલા ઠરાવો પાળે—તે પ્રમાણે ચાલે તેની તપાસ રાખવા માટે તા. ૩૦ મી ઓકટોબર સને ૧૮૫૦ ના રોજ પોલિસ અમલદારોને સૂચના કરી.

પ્રકરણ ૩ જું.

સુધારાની શરૂઆત.

હેલા પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે ધર્મશાસ્ત્રાનુંસાર શહેરના જે કણબીઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલતો હતો તે કુટુંબો કન્યાઓ લેવાને માટે લાયક ગણાયેલાં એટલે પૂજ્ય-પૂજક ઉભયનો સંબંધ સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સાધવાના સાધનરૂપ થઈ પડયો હતો; પરંતુ પાછળથી તેઓ ગુણે કરીને પ્રાપ્ત કરેલી કુલીનતા સાચવી શકયા નહિ, ત્યારે બીજી તરફથી તેમના પૂજકો-દેશાઈ, અમીન કે જમીનદારો પણ પોતાની દિકરી સાસરે જઇ સુખી થાય તે જોવાને બદલે, બાપથી સવાયુ કરી દેખાડવાની મિથ્યા મોટાઇને ખાતર કુલીનતાને કાયમી બનાવી દેવાનો ધંધો લઇ બેઠા. દશક્રોઇ ભાલ વગેરે સ્થળોના પાટીદારોએ પણ પોતાની કન્યાઓ આપવાનો પ્રથા એક સરખોજ ચાલુ રાખ્યો, જેના પરિણામે કુલીનતા ફરજ્યાત થઇ પડી, ચાંલ્લા ચુલ્લિનાં ખરચો વધી ગયાં એટલે દિકરીઓ ઉછેરવા તરફ સ્વાભાવિક રીતેજ અણગમો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો જે હકીકત આપણે બીજા પ્રકરણમાં જોઇ ગયા. આના

પ્રકારની વસ્તુ સ્થિતિમાં બાળકીઓની દશા ખરેખર દયાજનક થઇ પડી—મરણ પ્રમાણ વધી ગયું; જેની તપાસ ચાલી ત્યારે ના. સરકારને જણાયું કે લગ્ન સંબંધી ખરચો ઓછાં થવાં જોઇએ. આ વાતને સઘળા કણબીઓએ ટેકો આપ્યો જેથી ના. સરકારે એક જાહેરનામા દ્વારા નીચે પ્રમાણે લગ્ન ખરચના નિયમો ઠરાવ્યા.

જાહેરનામું.*

સરકાર એડવર્ડ લાઈટ જેન્કીન્સ સાહેબ ઍસ્કવાયર એકટીંગ મેજીસ્ટ્રેટ, જીલ્લે અમદાવાદના આ ઉપરથી કડવા કણબીની નાતના સર્વે લોકોને જાહેર ખબર આપે છે. જે તમારી નાતમાં વિવાહ કરવાનો એવો રિવાજ છે, કે મોજે પાટણ પ્રગણાના ઉંઝા ગામમાં તમારી કુલદેવી છે, તેમની પાસે દશ અગીઆર વર્ષે વિવાહ કરવાની રજા લેવા, ચિઠ્ઠીઓ નાંખો છો ત્યારે રજા આવે તે વર્ષમાં વિવાહ કરવાનું થાય. આ ચિઠ્ઠીઓ દશ વર્ષની અંદર નાંખતા નથી, માટે એક મહિનાની છોડીથી તે અગીઆર વર્ષની હોય ત્યાં સુધી તમામ છોડીઓને પરણાવી દેવી પડે છે, અને વિવાહની ફસલ હાલ નજીક આવી છે. સને ૧૮૪૮ની સાલમાં મેજીસ્ટ્રેટ આજમ ફૅાસેટ સાહેબના વખતમાં તમોએ લખત કરી આપ્યું છે જે ઉપરથી ઠરાવ થયલો તે કાગળો તપાસતાં માલુમ પડ્યું જે—“ સંવત ૧૯૦૧–૨ની સાલમાં તમારી નાતનું વસ્તીપત્રક કર્યું તે વખતે કુલ મરદ ૩૨૯૬૦૧ છે, ને ઓરતો ૨૬૨૪૦૮ છે, તેથી મરદ કરતાં ઓરતો ૬૭૧૯૩ કમી થાય છે. આ બે સાલમાં નવી પેદાશ તરિકે ૧૦૦ મરદે ૭૯ દિકરીઓ માલુમ પડે છે જેથી સેંકડે ૨૧ ટકા જેટલી દિકરીઓ ઓછી જણાય છે. આ ઉપરથી મુકરર અંદેશો રહે છે કે મરદ અને ઓરતોને એટલો મોટો તફાવત જોઇએ નહીં, પણ ખ્યાલમાં આવે છે કે છોકરીઓની જોઈએ તેવી સંભાળ રાખી તેમને ઉછેરતા નથી—બચાવતા નથી માટે પેદાશ કમી જણાય છે. ” ઉપર મુજબ તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું છે માટે આ જાહેરનામું કહાડી સરવે લોકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે તમોએ સને ૧૮૪૮ ની સાલમાં જે કરાર લખી આપ્યો છે તે ઠરાવ હાલ પ્રસિદ્ધ કરી જે મુજબ ચાલવાને માટે તમને ફરમાવવામાં આવે છે, તેની વિગત નીચે પ્રમાણે છે.

૧. વરનો ચાંલ્લો રૂ. ૧ થી તે રૂ. ૨૦૦ સુધી પોતપોતાના કદ પ્રમાણે કન્યાનો બાપ આપે અને વરનો બાપ લે, તે ઉપરાંત કાંઇ લે નહિ. ચાંલ્લાના દર સેંકડે ૭ ટકા પ્રમાણે મહીમાટલાના કન્યાનો બાપ રોકડા આપે અગર મહીમાટલું આપે.

૨. વર પરણવા આવે ત્યારે નાળિએરના પૈસા આપે તેનાં જાનવાળાને નાળિએર આપે, પણ પહેરામણીના દર સેંકડે ૫ રૂપિઆથી વધારે લેવા નહીં.

---

* આ જાહેરનામાની ભાષા સુધારીને અત્રે આપવામાં આવ્યું છે.

૩. ચોરીમાં પરણવા બેસે ત્યારે કન્યાદાનમાં વરને ચાંલ્લો કરી સોનાના દાન તરિકે દર સેંકડે રૂા. ૫ મુજબ કન્યાનો બાપ આપે અને તેજ પ્રમાણે વરનો બાપ કન્યાને ચાંલ્લો કરી ઓરણીના આપે.

૪. શહેરની કન્યાનો બાપ તેને સાસરે મોકલે ત્યારે પગેપચણાના રૂા. ૧ થી ૭ અને ગામડાની કન્યાનો બાપ ગમે તે આપે પણ વરના બાપે રૂા. ૭ ઉપરાંત હઠ્ઠ કરીને લેવું નહીં.

૫. પરણેલી કન્યાની ઉંમર ૩૦ વર્ષની થાય ત્યાં સુધી તેના ધણીએ બીજી ઓરત કરવા નહિ, ત્રીશ વર્ષની અંદર તે લુલી, લંગડી હોવાનું પાકુ કારણ જણાયેતો નાતના જે આગેવાનો નાતનો વહીવટ કરતા હોય તેમનું સર્ટીફીકેટ લઈને બીજી ઓરત લાવવી, કદાચ ત્રીશ વર્ષ ઉપરાંતની ઓરતને ફરજંદ ન થાય તો તેને દુઃખ નહીં દેતાં નીચે મુજબ પાળવી.

૧. કોઈ આદમી બીજી ઓરત લાવે ત્યારે પ્રથમની કન્યાના બાપે જે ચાંલ્લો ભર્યો હોય તેટલી કિંમતનું તેને જરીઆન (દાગીના) આપે તે સિવાય તેને ધાન લુગડાનાં દર વર્ષે રૂા. ૩૨ પ્રમાણે આપે. આ પ્રમાણે કન્યાના ધણીના કબજે રહે ત્યારે આપવું અને તે ગુજરી જાય ત્યારે તેના જરીઆન (દાગીના) ઉપર તેના ધણીનો વારસો છે. બીજી ઓરત લાવે ત્યારે પ્રથમની ઓરતને નાતરે જવાની મરજી હોય તો જરીઆન-ઘરાગું આપવું નહિ પણ ધણીની મરજી હોય અને તે નાતરે જાય ત્યારે પ્રથમનો ચાંલ્લો લઇને જાય અને ધણી રજા ન આપે તો ઉપર મુજબ ઘરાગું તથા ધાનં લુગડાં લઇને ધણીના કબજામાં રહે.

૨. કોઈ કન્યાના બાપે પરણાવતી વખતે ચાંલ્લો આપ્યો ન હોય તેવી કન્યા ઉપર તેનો ધણી બીજી કન્યા પરણે કે નાતરાની લાવે તો પ્રથમની કન્યાને તેનો ધણી રૂા. ૧૦૦ જરીઆનના કરીને આપે તથા ઉપર મુજબ ધાનલુગડાં આપે.

સદરહુ કરાર તમારી નાતના મુખ્ય લોકોએ લખી આપ્યો છે, તે મુજબ તમારી નાતના સર્વે લોકોએ ચાલવું જોઈએ કે જેથી ખરાબ રિવાજો એકદમ બંધ થઈ જાય, લોકો આરામથી રહે અને છોકરીઓ ઉછેરવાની સઘળા કાળજી રાખે. ઉપર મુજબ પહેરામણી વગેરે જે લખ્યું છે તે કરતાં ઓછું આપવા લેવાને તમો મુખત્યાર છો પરંતુ વધારે લઈ શકાશે નહીં. આ જાહેરનામામાં લખ્યા મુજબ ન ચાલતાં ઉપરના કરારથી કોઇ જાસ્તી કરશે તો તેને સને ૧૮૨૭ ના કાયદા ૧૪ માની કલમ ૧ ની પેટા કલમ ૭ મુજબ ગુનેહગાર ગણીને સજા કરવામાં આવશે.

તા. ૩૦ મી ઑકટોબર સને ૧૮૫૦.

રજુ—હરસદરાય મહેતાબરાય.

ચીટનીસ. સાહેબની અંગ્રેજી સહી.

ઉપર પ્રમાણે જાહેરનામાં કહાડી સર્વ પ્રજાને વખતસર ચેતવણી આપી તથા પોલિસ ઓફિસરોને પણ તેની ખબર રાખવા યોગ્ય સૂચનાઓ કરવામાં આવી પરંતુ આ ધારાનું જાણવા જેવું કંઈ સંગીન ફળ આવ્યું હોય તેમ લાગતું નથી. જ્યાં સુધી અમુક વર્ગનેજ જન્મથી કુળવાન ગણી તેમનાં ગમે તેવાં લક્ષણો હોવા છતાં તેમનેજ મ્હોં માગ્યા પૈસા અને પુત્રીઓ આપવાનું ભયંકર મિથ્યાભિમાન વિદ્યારૂપી સુર્યના ઉદયે કરીને કડવા કણબી આલમના મોટા વિભાગના મનમાંથી નષ્ટ થાય નહિ, ત્યાં સુધી દયાળુ સરકાર અથવા જ્ઞાતિની કોઈ સત્તા કાયદા કાનુનો ઘડે તો પણ તેવા કાયદાઓ યથાર્થ રીતે અસર કરી શકે નહિ. લગ્ન પાછળનાં હદ ઉપરાંત વધી ગયેલાં ખરચો ઘટાડવાના ઠરાવો ઉપર જે જે કુલીન ગૃહસ્થોએ હાથ મુચરકા આપ્યા હતા, તેઓ પોતાની કબુલતો વિવાહ આવ્યા ત્યારે પાળી શકયા નહિ. કુલીન વર પક્ષવાળાની સંખ્યા અન્ય સંખ્યાના પ્રમાણમાં ઘણી સાંકડી હોવાથી દર લગ્નસરાએ વરપક્ષવાળા કન્યાઓના પિતા પાસેથી વધુ વધુ પૈસા માગે, અને ગરજવાન માણસો ઉપરા ઉપરી પડીને આપે તેમાં કોનો દોષ સમજવો ? આવાં કારણોને લીધે અલ્પ સમયમાં વિવાહ પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે લગ્ન ખરચો ઘટાડેલી મર્યાદા પ્રમાણે રહી શક્યાં નહિ, તેથી વિવાહમાં મોટી મોટી રકમો લઇને હોંશે હોંશે વરના બાપ વરને પરણાવી આવી રાજી થયા, અને ઉભય પક્ષની છુપી સંમતીથી થયેલ ગુન્હાની કોઇને ખબર પડી નહિ; તેમ અધિકારીઓથી પણ કોઈની ફર્યાદ વિના—પુરાવાની ગેરહાજરીમાં કોઇની કંઈ તપાસ થઈ શકી નહીં, એટલે સઘળું કામ નિર્વિઘ્ને પાર પડી ગયું, તો પણ થયેલા કાયદાની એક કલમ એવી હતી કે પ્રથમની સ્ત્રીની અમુક વય થયા પહેલાં બીજી સ્ત્રી કરવી નહિ, જેથી દશે વર્ષે જ્યારે બીજા વિવાહ આવ્યા ત્યારે પડી ગયેલી પરંપરાને લીધે જે પિતાઓ ધનની લાલસાથી એક બાળક વધુની હયાતીમાં પોતાના પુત્રને ફરી પરણાવી આવ્યા તે, આ કલમના ભંગનું પ્રત્યક્ષ ભાન થઈ શકે તેમ હોવાથી, ઉઘાડા પડયા સિવાય રહ્યા નહીં. સને ૧૮૪૮ ના ઠરાવોએ ગત વિવાહ પ્રસંગે કોઇને વ્યવહારૂ સ્વરૂપ પ્રકાશી બતાવેલું નહીં, તેથી કેટલાક તો તે ઠરાવની હયાતી વિષેજ અજ્ઞાત હતા, એટલે ફરીથી જ્યારે સને ૧૮૬૦ માં વિવાહ આવ્યા ત્યારે તેની કોઇએ પરવા કરી નહિ; અને બીજીવાર છોકરા પરણાવવાના બનાવો

બન્યા. આવા પ્રસંગે પુષ્કળ પૈસા ખરચી પુત્રીઓને પરણાવનાર પિતાઓ ગુસ્સે થાય તે સ્વાભાવિક છે. તેમાંના એક જણે તરતજ મેજીસ્ટ્રેટને ત્યાં ફરીઆદ નોંધાવી એટલે પુરાવો પ્રત્યક્ષ હોવાથી મેજીસ્ટ્રેટ સાહેબે વરના પિતાને તેના ગુન્હા બદલ શિક્ષા કરી, જેના ઉપર ધારા શાસ્ત્રિઓની સલાહ મળ્યા પ્રમાણે પુત્રના પિતાએ ડિસ્ટ્રીકટ જડ્જ સાહેબને અપિલ કરી, જ્યાં કાયદાના બારિક પુરાવાની ખામીને લીધે તેને થયેલી સજા રદ કરવામાં આવી. ન્યાયના દ્વારમાં પણ કણબી બાળાઓનાં દુબળાં નસિબ સિદ્ધ થઈ ચૂકયાં. જડ્જ સાહેબના આ ચૂકાદાથી મહા ભયંકર પરિણામ આવ્યું, તે એ કે અનેક મુશ્કેલીઓ વડે પાસ થયેલો આખો કાયદો કલમના એક ફટકાથી મૃતઃપ્રાય થઈ પડયો; અને ફરીથી દશ વર્ષ સુધી તેને કોઇએ સંભાળ્યો નહીં. ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં થયેલ ઠરાવોની. ઈ. સ. ૧૮૬૦ માં આ દશા થતાં કોઈ પ્રણ પ્રકારના બંધનની ગેરહાજરીમાં આખી જ્ઞાતિ કન્યાઓ આપવા લેવામાં તથા પુરતની બાબતમાં તદ્દન નિરંકુશિત બની ગઈ, તેથી કન્યાઓના મિથ્યાભિમાની પિતાઓ પાસેથી નિડરપણે પુષ્કળ પૈસા કઢાવવામાં આવ્યા. આ સ્થિતિ થવાથી કુલનો દડો અને બાંહ્યવરની રૂઢી જેનો જવલ્લેજ આશ્રય લેવામાં આવતો, તેનો સઘળા ભાગોમાં છુટથી લાભ લેવાવા લાગ્યો. આવી અગવડભરી દશામાં એ સમયે પણ કણબીઓમાં એક એવી માન્યતા હતી કે, છોકરીને કદી કુલના દડે કે બાંહ્યવરથી પરણાવી વિવાહ આવે તે વિતાવી શકાય, પરંતુ પુત્ર કુંવારો રહેતો કુળને ખરેખર લાંછન લાગે અને હજારો રૂપિઆના ખરચે જમાવેલી બાપદાદાની આબરૂ એકે સપાટે ધોવાઇ જાય; આવા વિચારોને લીધે કન્યાઓને કુંવારી રાખી ગમે તે ખરચે પણ વિવાહની નિર્માણ થયેલી તિથિએ પોતાના પુત્રોને પરણાવવા સહુ કોઇ એકે પગે થઈ રહ્યા. છોકરીઓનાં માવિતરોની બેગરજુ સ્થિતિમાં પુરતનું કોઈ પુછતું કે સંભાળતું પણ નહિ, પરંતુ ઉલટું પુત્રોના પિતા તરફથી કન્યાઓના બાપને માંડવા ખરચના નામે રૂપિઆ અપાવા માંડયા અને તે કન્યાઓના પિતાશ્રીએ છુપા છુપા સ્વિકારી પુત્રીઓ પરણાવીને યશ ખાટવા માંડયા. આવી રીતે ભયંકર કન્યાવિક્રય થવા લાગ્યો. ગૃહસ્થોના પુત્રોને પૈસાના બળથી કન્યાઓની તાણ પડી નહિ પણ ગરિબના પુત્રો અવસરસર પરણી શકયા નહિં, ત્યારે વચલા વર્ગના માણસોએ વિચાર કર્યો કે જો આપણા જથ્થાની કન્યાઓ બહાર નહિં દેતાં માંહોમાંહે

આપીએ તો આ દશા ભોગવવી પડે નહીં; જેથી ચાણસ્મા વગેરે ગામો, પાટણવાડો, દંઢાવ્ય વગેરે દરેક સ્થળે ગોળ થઇ ગયા, એટલે દશકોષિ બાલના પાટીદારોએ પણ પાછળથી વિચાર કરી કેટલીક છુટછાટ સાથે પોતાનો ગોળ બાંધ્યો અને અંદરો અંદર કન્યાઓ લેવા દેવા માંડી. જ્ઞાતિની સ્થિતિનો અભ્યાસ કરનાર સહેજ સમજી શકશે કે આવા ગોળ થઇ જવાથી, તથા કન્યાવિક્રય ચાલવાથી એકજ તિથિએ લગ્ન કરનારી જ્ઞાતિના ગરિબ વરરાજાઓની કેવી દશા થઇ હશે ?

કન્યાવિક્રય ટાળવા અને ગરિબ જ્ઞાતિ બન્ધુઓનું દર્દ ફિટાડવા માટે સઘળા જથ્થાના આગેવાનોએ મળી ગોળ કર્યા; અને ઉપરના વિભાગમાં જતી કન્યાઓ અટકાવી, પરંતુ પાટીદારોએ આતો વાધરડી માટે ભેંસ કાપી નાંખવા જેવું કર્યું, કારણ કે કન્યાવિક્રય બંધ કરી ગરિબનાં છોકરાં વરાવવાના ઉપાય તરિકે તેમણે કન્યાઓ ઉપરના વિભાગમાં જતી અટકાવવા ગોળ કર્યો, તો નીચેના વિભાગમાંથી આવતી કન્યાઓ બંધ થઈ, એટલે તેમના આવા પગલાથી તેમના ગોળમાં હોય તેટલીજ કન્યાઓનો તેઓ લાભ લઇ શકવાની સ્થિતિમાં મુકાયા, અને કન્યાઓ લેવા દેવાની મર્યાદા ટુંકાઈ ગઈ, છતાં પણ સઘળાં બાળકોને નિર્માણ થયેલી તિથિએ પરણાવી દેવાં જોઇએ તે રૂઢીની સહાયથી વખતે તેમની આફતનો અંત આવ્યો હોત અને સૌના પુત્રો વગર આફતે પરણી શકયા હોત, પરંતુ કન્યાના પિતાઓને કુલના દડા તથા બાંહ્યવરની રૂઢીનો લાભ મળી શકતો હતો; અને પુત્રોને પરણાવવા ઇચ્છતા પિતાઓને કુલની દડીએ પરણાવવાનો લાભ મળતો નહોતો, તેથી કન્યાઓ મેળવવાની મુશ્કેલી ઉભીને ઉભીજ રહી; એટલે કન્યાવિક્રયનો દુષ્ટ રિવાજ વધારે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી રહ્યો. આ દશા થવાથી ઉલટું ધારવા કરતાં બુરૂ પરિણામ આવ્યું. ગરિબ ગરબાનાં સંતાનોના— સમ્બંધ સાંધી દેવાનો પરોપકાર કરવા કરેલા ગોળથી તો ઉલટો કન્યાવિક્રય વધી પડ્યો અને પૈસાદારનાજ પુત્રો ઘુઘરે રમવા લાગ્યા. તેમને કન્યાઓ મળી શકી અને ગરિબના બિચારા વાંઢા રહી ગયા. તેથી આ આફતનો સમસ્ત જ્ઞાતિને ભયંકર અનુભવ થયો. જોકે ગોળ કરનારાઓએ પણ દેશાઈ તથા અમીનોને કન્યાઓ દેવા જેટલી છુટ રાખી હતી, પણ તેથી તેમના માંહેના ધનિકવર્ગને આ આફતનાં કડવાં ફળ ચાખવાં પડયાં નહિ પરંતુ તેમના ગરિબ કુટુમ્બીઓ અને શહેરિઓ તથા કુલીનોને પણ આ આફતમાંથી સારો હિસ્સો મળ્યો.

ચોગરદમથી જ્ઞાતિની આ ભયંકર-અવ્યવસ્થિત સ્થિતિના ચિતારની ચોંકાવનારી વિગતો તે વખતના ધર્મમૂર્તિ પાટડી દરબારશ્રી જોરાવરસિંહજી સાહેબને પહોંચાડવામાં આવી તેથી તથા બીજાં પણ કેટલાંક કારણોથી જ્ઞાતિની દાઝ દિલે ધરી તેઓશ્રીએ સને ૧૮૬૯ના ફેબ્રુઆરી માસમાં પોતાના પાટનગર પાટડી મુકામે જ્ઞાતિના સઘળા વિભાગોમાંથી જ્ઞાતિ બન્ધુઓને તેડાવ્યા. લગભગ ચાલીસ હજાર માણસોની જંગી સભા મળી અને જ્ઞાતિ સુધારાના ઠરાવો કર્યા જેનું સવિસ્તર વર્ણન નીચે આપવામાં આવ્યું છે.

કડવા કણબીની જ્ઞાતિમાં દિકરીઓના સંરક્ષણ સારૂ *નિયમ.

દરબારશ્રીનું ભાષણ.

અમે પાટડી દરબારશ્રી જોરાવરસિંહજી કુબેરસિંહજી આપણી મોટી જ્ઞાતિના સર્વે ભાઇઓની રજા માગી, નમ્રતાથી જ્ઞાતિ સમસ્ત પ્રત્યે ભાષણ કરીએ છીએ જે આપણી ગંગા સ્વરૂપ જ્ઞાતિને તેડાવી તેનાં દર્શન કરવાનો ઘણા દિવસથી અમારો મનોરથ હતો, આજરોજ આપ સર્વેએ અમારે ઘેર પધારી કૃપા કરી દર્શન આપ્યાં તેથી અમો પાવન થયા છીએ. આપ સઘળાને હું વિનંતી કરૂં છું કે.—

૧. આપણે સર્વ ભાઈઓ એક સરખી પદવીના છીએ, નાના મોટા કોઇ નથી, છતાં ઉંચા નીંચા કહેવામાં (ગણવામાં) આવે છે તેથી દિકરીઓનું સંરક્ષણ થતું નથી. આ ભારે ખરાબી થવાનાં કારણો મારી સમજ પ્રમાણે જાહેર કરૂં છું તે વિષે સર્વે ભાઇઓએ ધ્યાન આપી ખરાબી થતી બંધ કરવા ઇલાજ કરવા જોઇએ અને ઉંચા નીંચાપણું કહાડી નાંખી સર્વેએ એક સરખી રીતે વર્તવું જોઇએ.

૨. આપણી જ્ઞાતિમાં ગોળ બાંધીને માંથા સાટે માંથું-કન્યા દેવી એ ઘણું અઘટીત છે, તે બંધ કરી આપણા વડીલોના પરંપરાના રિવાજ પ્રમાણે ચાલવું જોઇએ.

૩. આપણી જ્ઞાતિમાં કેટલેક ઠેકાણે કન્યાના પૈસા લે છે એવું સંભળાય છે, તે મોટો અધર્મ છે જેથી એ ચાલ કહાડી નાંખવો જોઇએ.

---

* પાટડીના સ્વ. દરબારશ્રી જોરાવરસિંહજીને ત્યાં સમસ્ત કડવા પાટીદારો એકઠા થયા ત્યારે થયેલા કામકાજની બે ચોપડીઓ છપાઈ છે. એકમાં ના. દરબારશ્રીનું ભાષણ અને અમદાવાદ તરફની જ્ઞાતિએ કરેલા ઠરાવો; અને બીજીમાં કાઠીઆવાડના કડવા પાટીદારોએ જ્ઞાતિ સમસ્ત કરેલા ઠરાવો છાપવામાં આવ્યા છે. આ બંને ચોપડીઓ અમદાવાદના 'શમસેર બહાદુર' છાપખાનામાં સંવત ૧૯૨૫માં છપાઈ છે, જે બંન્ને ચોપડીઓ ગ્રામ્યભાષા સુધારીને તથા અર્થ સુચક શબ્દો કોશમાં આપીને આ સ્થળે છાપવામાં આવી છે.

૪. આપણી જ્ઞાતિમાં વગર કારણોએ કન્યા છાંડે છે (તજી દે છે–છુટકો આપે છે.) જેથી ઘણાં માઠાં પરિણામ નિપજે છે માટે તે ચાલ બંધ કરવો જોઇએ.

૫. આપણી જ્ઞાતિમાં નાતરૂ કરવાનો ચાલ છે તે પ્રથમથી ચાલતો આવ્યો છે પરંતુ હાલમાં (કન્યાના) બિન અપરાધે–ધર્મશાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન કરી નાતરાં કરે છે તે ખરાબીનું મૂળ છે તેનો સુધારો થવો જોઇએ. પચીશ વર્ષની સ્ત્રી થયા છતાં ફરજંદ ન થતું હોય, કિંવા રોગાદિ કારણોને લીધે ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવાને અશક્ત હોય, વગેરે પાકાં કારણ વિના છાંડીને નાતરૂ કરવુ ન જોઇએ, કારણસર કરવુ પડેતો તે બાઈની ખોરાકી પોશાકીનો બંદોબસ્ત કરી, જીલ્લાની જ્ઞાતિના મુખ્ય માણસોની અનુમતિ લઇને થવું જોઇએ.

૬. આપણી જ્ઞાતિમાં કેટલેક ઠેકાણે વરનો ચાંલ્લો લેવાય છે, વધતો ઓછો ચાંલ્લો લેવાથી જ્ઞાતિમાં ઉંચાનીંચા પણું થઈ પડયું છે, તે દુર કરી એક સરખોજ વહીવટ ચલાવવા માટે ચાંલ્લા આપવા લેવાનો એકજ નિયમ થવો જોઇએ.

૭. આપણી જ્ઞાતિમાં વેવાઈ વેવાણ તેડીને કે તેનાં સગાં વહાલાંને જોઇને, રૂપિઆ આપવાનો જે ચાલ ફેલાઈ ગયો છે તેમાં અનેક પ્રકારના વાંધા આવે છે. કન્યાને, વોળાવા અને તેડવામાં (બાપને ઘેર આવવામાં) નડતરો થાય છે–ખરાબી થાય છે તેનો નિયમ થવો જોઇએ.

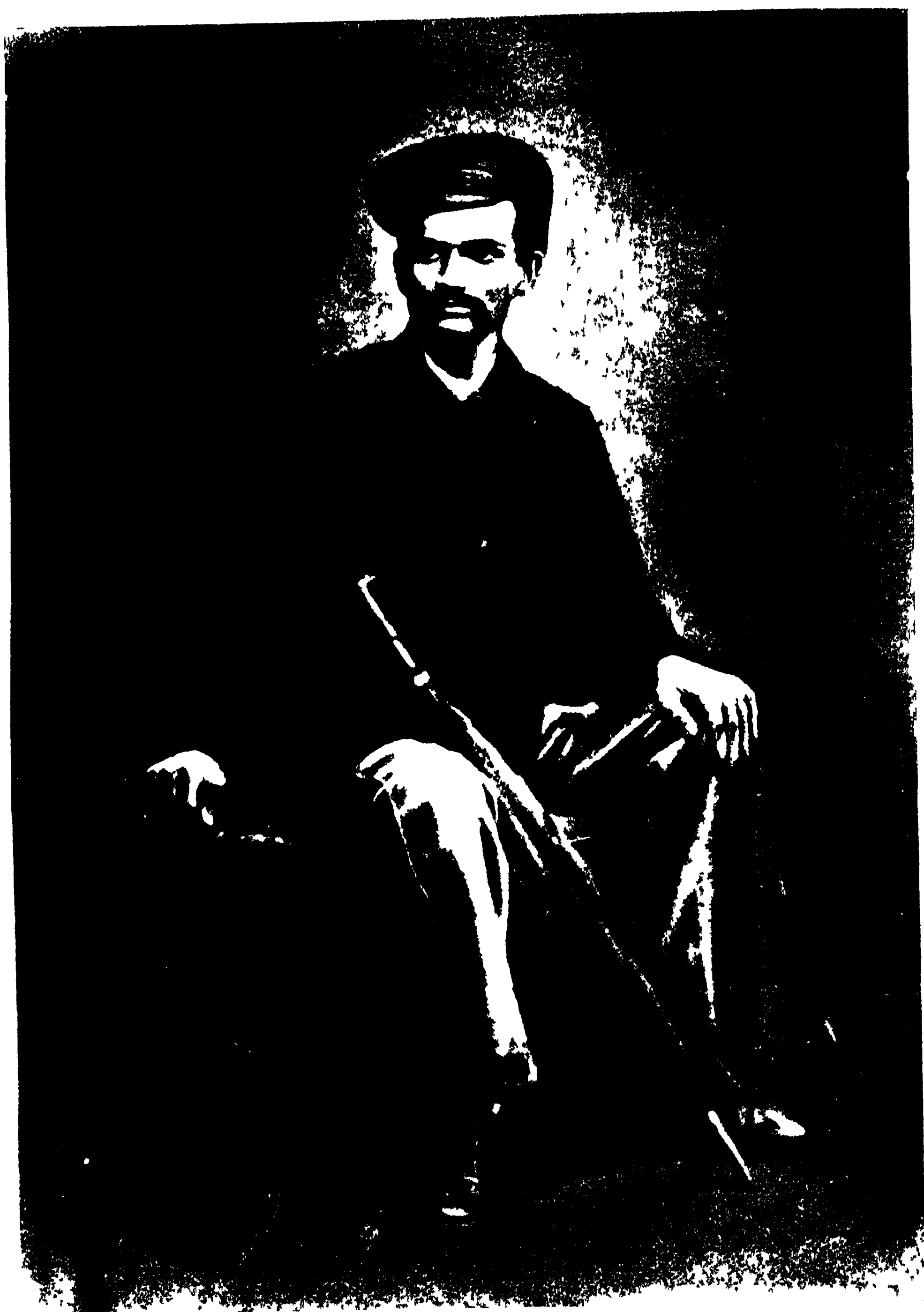
૮. આપણી જ્ઞાતિમાં સગાઈ કરી (કન્યાનો બાપ) રૂપિઓ તથા સાત સોપારી આપે છે પણ વગર કારણોએ તે (વરનો બાપ) સગાઈ તોડે છે, તેમ ન થાય તેવો બંદોબસ્ત થવો જોઇએ.

૯. આપણી જ્ઞાતિમાં (જેની સાથે) લગ્ન અથવા નાતરૂ થાય, તે કન્યા અથવા વર આપણી નાતના છે એવી તે ઠેકાણાની જ્ઞાતિના મુખ્ય માણસો દ્વારા ખાત્રી કર્યા સિવાય ન થવું જોઇએ.

૧૦. આપણી જ્ઞાતિમાં કેટલેક ઠેકાણે (કન્યાને) ફુલને દડે પરણાવવાનો તથા આંહ્યવર કરી કન્યા કુંવારી રાખવાનો રિવાજ છે તે ખરાબ ચાલ બંધ થવો જોઇએ.

૧૧. સર્વે લોકોએ પોતાના કલ્યાણને માટે આપણી કુળદેવી ઉમિયા માતા છે તેની પ્રાર્થના કરવા માટે નક્કી દિવસ ઠરાવવો જોઇએ અને દર વર્ષે માતાની ઉજાણી કરવાનું નક્કી થવું જોઇએ. દેવીની પૂજા વગેરે ખરચ માટે ઉપજ થાય તેવો બંદોબસ્ત કરવો જોઇએ. મારા ધારવા પ્રમાણે મહા શુદ ૫ ના દિવસે દર વર્ષે ઉજાણી થાય અને તે દિવસે ખેતી વગેરે કામ નહીં કરતાં બળદને ધોંસરી મુકવી નહીં તે બાબત વિચાર કરવો, એવી મારી ઈચ્છા છે.

ઉપર પ્રમાણેની મારી વિનંતી પ્રત્યે સરવે ભાઈઓ ધ્યાન આપશો તો હું આપનો મોટો ઉપકાર માનીશ.

દેસાઇ. કરસનદાસ જેસિંગભાઈ, સબજજ સાહેબ, જંબુસર.

શેઠ ગોરધનદાસ દયારામ, સુરત.

રા.॰ રા. અમૃતલાલ બળદેવદાસ, બી. એ. એલ. એલ. બી.
સુરત.

The Lakshmi Art Printing Works,--Bombay.

સ્વ. શેઠ હરજીવનદાસ જેઠાશા–સીતવાળા, સુરત.

કડવા કણબીની જ્ઞાતિનો ધારો.

કડવા કણબીની જ્ઞાતિનો સમુદાય મોટો હોવા છતાં કન્યાઓની ભારે ખોટ થઈ પડી છે. પ્રથમ સને ૧૮૪૮ ની સાલમાં અમદાવાદ જીલ્લાના મેજીસ્ટ્રેટ આજમ ફૉર્સેટ સાહેબે ધારા બાંધી સરકારની મંજુરી સાથે તા. ૭ મી નવેમ્બર સને ૧૮૫૦ ના રોજ જાહેરનામાં કહાડેલાં તે પ્રમાણે કોઈ લોક ચાલ્યા નહીં, તેથી પાટડીના દરબારશ્રી જોરાવરસિંહજી કુબેરસિંહજીએ સંવત ૧૯૨૫ ના મહાવદ ૫ ના રોજ આપણી જ્ઞાતિનો મેળાવડો કરી ભાષણ કર્યું, જે ઉપરથી સર્વે માણસોએ કબુલ થઈ નીચે લખ્યા પ્રમાણે સુધારા કરવાનું નક્કી ઠરાવ્યું છે.

૧. જ્ઞાતિના લોકોએ ગોળ બાંધી પોતાનાજ ગોળમાં કન્યાઓ દેવા લેવાનો રિવાજ કર્યો છે, તે આજથી તોડી નાંખ્યો છે; માટે પોતપોતાની ખુશી પ્રમાણે કન્યાઓ લેવી દેવી તેમાં કોઈ માણસે હરકત-ઈજા કરવી-કરાવવી નહીં.

૨. કોઈ માણસે માંથા સાટે માંથુ એટલે સાટાં પેટાં, તથા ત્રેખડાં કરવાં નહીં. કન્યાનો બાંહાવર કરવો નહી, અથવા ૪૫ દિવસની વયની દિકરી કુંવારી રાખવી નહિ; અને નીચે લખેલા કારણ સિવાય કોઈ કન્યાને ફુલના દડે પરણાવવી નહીં.

૧. કોઈ દિકરી લુલી લંગડી અથવા બીજી એવી મુખ્ય હરકતને લઇને પરણાવી શકાય તેમ ન હોયતો, તે ઠેકાણાના માણસોની રજા લઇને (તેવી) દિકરીની લગ્નક્રિયા ફુલને દડે કરવાની પરવાનગી છે.

૨. કોઈ દિકરી દિકરો ૪૫ દિવસની અંદરની ઉંમરના હોય, તેમને નહીં પરણાવવાથી આપણા શાસ્ત્રની હરકત આવશે નહીં.

૩. કોઇ માણસે કન્યાવિક્રય કરવો નહીં-કન્યા દેવાના પૈસા લેવા નહીં યા કોઈ કિમતી વસ્તુ પણ લેવી નહિ.

૪. કોઈ પરણેત કે નાતરાની કન્યાને પાકા કારણ સિવાય તજવી નહીં-છાંડવી નહિ. ફારગતી આપી બીજે ઠામ બેસવા જવાની પરવાંનગી આપવી નહિ, પણ એવું ઠરાવવામાં આવે છે કે, નીચે લખેલાં કારણોસર કોઈને બીજી સ્ત્રી કરવી પડેતો પ્રથમની સ્ત્રી સ્વધર્મે વર્તે ત્યાં લગણ ધાન લુગડાં આપવાં, એટલે ક્રીમીનલ પ્રોસિજરના બાબ ૨૧ ની હરકત દુર થશે.

૧. કોઈ સ્ત્રી ૨૫ વર્ષની થવા છતાં તેને ફરજંદ નહીં થતું હોયતો તે સ્ત્રીના પતિને બીજી સ્ત્રી કરવાની છુટ છે.

૨. કોઈ સ્ત્રી લુલી, લંગડી, આંધળી વગેરે હરકતવાળાં કારણોવાળી હોય તો ત્યાંના મુખ્ય માણસોની અનુમતિથી ૨૫ વર્ષની અંદર પણ તે સ્ત્રીના પતિને બીજી સ્ત્રી કરવાની છુટ છે. વિધવા સ્ત્રીને નાતરૂ કરવાની છુટ છે.

૫. કોઈ માણસે સચુડી-સ્ત્રીનો ખાવિંદ હયાત હોય તેને સ્ત્રી ન્રે રાખવી નહિ કે, જેથી પિનલકોડના બાબ ૨૦ માની હરકત આવે નહિ.

૬. લગ્ન અથવા નાતરૂ કરતી વખતે, વર અથવા વહુ આપણી જ્ઞાતિની છે તેની

સંપૂર્ણ ખાત્રી કરવી, કેમકે પિનલકોડની હરકત દુર થવા ઉપરાંત સામાની મર્યાદા બરાબર રહેશે.

૭. સગાઈ કરતી વખતે (કન્યાતરફથી) રૂ. ૧ તથા ૭ સોપારી કરતાં વધારે આપવું નહિ, તેમ લેવું પણ નહીં. અને નીચે લખેલાં કારણો સિવાય સગાઈ તોડવી નહીં.

૧.સગાઈ થયેલી દિકરી અથવા દિકરો લુલો, લંગડો કે આંધળો થાયતો તે ઠેકાણાના મુખ્ય માણસ રજા આપેતો સગાઈ તોડવાની હરકત નથી.

૮. કોઈ પુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવાને અશક્ત હોયતો તેની સ્ત્રીએ તે ઠેકાણાના મુખ્ય માણસોની અનુમતિ પ્રમાણે વર્તવું.

૯. જ્ઞાતિમાં વરના ચાંલ્લા સંબંધી સને ૧૮૪૮માં નક્કી થયું છે તે આધારે એકજ ઠરાવ કરવામાં આવે છે જેથી ઉંચા નીચાપણાની શંકાઓ દુર થશે.

૧.લગ્નનો ચાંલ્લો રૂ.૧થી ૧૯૯ સુધી કન્યા તરફથી વર તરફ આપવા અને તે મુજબ વરવાળાઓએ લેવા, તેમાં તકરાર કરવી નહીં. સગાઈ કર્યા પછીથી તે લગ્ન થતાં સુધી કન્યાનાં સાસુ સસરા વગેરેને માટલી વગેરે જેજે પ્રકારના આપવા પડે, તે ચાંલ્લાની કરેલી રકમ પૈકીનાજ જાણવા, તે સિવાય જાસ્તિ લેવું દેવું નહીં.

૨.લગ્ન વખતે વરઘોડામાં નાળિયેર બાબત જે અપાતું હશે તે ઠેકાણે રૂ. ૧થી ૧૦ સુધી કન્યાના બાપે આપવા, પણ એવું ઠરાવ્યું છે કે, જે ઠેકાણે તે ચાલ નથી ત્યાં કાંઈ આપવું નહિ. રૂ ૧૦ ની અંદર જે ઠેકાણે ઓછી રકમ અપાતી હશે ત્યાં તેટલી (ઓછી) આપવી. ઓછી રકમવાળાનો રૂ ૧૦ સુધી હક્ક છે એમ આ કલમ ઉપરથી સમજવું નહિ.

૩.લગ્નનું મોસાળુ કરવાનો જે ઠેકાણે રિવાજ હોય તે ઠેકાણે રૂ ૧ થી ૧૦ સુધીનું કરવું, ઉપરાંત રકમનું માગવાનો કોઇનો હક્ક નથી. જે ઠેકાણે ઓછી રકમનો ચાલ હોય ત્યાં ઓછું કરવું. જે ઠેકાણે ચાલ નથી ત્યાં આ કલમથી ચાલ થયો એમ સમજવું નહીં.

૪.લગ્ન વખતે છેડો પકડામણ રૂ ૧ થી ૧૦ સુધી આપવા, તે કરતાં વધારે લેવાનો વરનો હક્ક નથી, પણ એવું ઠરાવ્યું છે કે, જે ઠેકાણે ઉપરની રકમ કરતાં ઓછી રકમ લેવાનો ચાલ હોય ત્યાં ઓછા લેવા, જ્યાં બીલકુલ ચાલ ન હોય ત્યાં આ કલમથી ચાલ થયો સમજવો નહીં. અને વર તરફથી કન્યાને ઓઢણી આપવાનો ચાલ છે, તે ઠેકાણે જેટલી રકમ આ કલમ પ્રમાણે વર તરફ લીધેલી હશે તેટલીજ કન્યા તરફ આપવી.

૫.મહીમાટલાના ચાંલ્લાના દર સેંકડે ૫ ટકા પ્રમાણે કન્યાના બાપે આપવા.

૬.પુરતના કરીને વરને વિદાયગીરિના રૂ ૧થી ૫ સુધી કન્યાનો બાપ આપે.

૭.પગેપયણાના રૂ ૧થી ૭ સુધી કન્યા તરફથી વરવાળાને આપવા; પણ

જે ઠેકાણે તે આપવાનો ચાલ નથી ત્યાં આપવા નહીં, વળી જે ઠેકાણે તે કરતાં ઓછી રકમ લેવાનો ચાલ હોય ત્યાં તે પ્રમાણે ઓછી રકમ લેવી.

૮. કન્યાને શ્રીમંત (બાળક) થયા પછી સાસરે જાય ત્યારે ઝીઆણાના આણે રૂ ૧થી ૧૧ સુધીની રકમનાં લુગડાં વગેરે કરી વિદાય કરવી, તે બાબત જાસ્તી માગવાનો વરવાળાનો હક્ક નથી.

૯. કોઇ સ્ત્રીને સાસરે વળાવ્યા પછી મરણ પામે ત્યારે તેને કાંઈ ફરજંદ ન હોયતો (તેના બાપે કરેલાં) તેનું ઘરાણું તથા લુગડાં તે સ્ત્રીના બાપને આપવાં.

૧૦. આપણી જ્ઞાતિમાં દરેક ઠેકાણે મુખ્ય આગેવાનો ઠરાવી તેમનાં નામોની યાદી દેશાઇશ્રીને મોકલી આપવી એટલે તે મંજુર કરશે, જ્યારે કોઈ પટેલનું નામ ફેરવવાની જરૂર પડે ત્યારે પણ દેશાઇશ્રીની મંજુરી લઇને ફેરવવું.

૧૧. આ ઠરાવોથી જે માણસો વિરૂદ્ધ વર્તણુક ચલાવે તે દરેક માણસને પાંચ વર્ષ સુધી નાત બહાર મૂકવા, અથવા પંચની નજરમાં આવે તે ગુન્હેગારી લેવી, અથવા ગમે તે ઠરાવ કરવાને મુખ્ય પટેલીઆઓ મુખત્યાર છે, પણ તે ઉપર કોઈ નારાજ થઇને દરબારશ્રીને અરજ કરશે તો તેમાં કમી જાસ્તી કરવાને કે રદ કરવાને દરબારશ્રીને અધિકાર છે. આ બાબત દંડની જેજે રકમો લહેણી થાય તે વસુલ કરવા દરેક ઠેકાણાના આગેવાનો તથા પાટડીના દરબારશ્રીનો સરકારમાં ફરીઆદ કરી અગર હરેક રીતે વસુલ કરવાનો હક્ક છે.

૧૨. દરેક આગેવાનોએ કલમ પ્રમાણે રકમો વસુલ કરી તેનો ૪થો હિસ્સો ઉમિયાજીના મંદીરમાં ધર્માદા વગેરેમાં વાપરવા માટે પાટડી દરબારશ્રી તરફ મોકલી આપવો, બાકીના રૂપિઆ આગેવાનોએ નાતના સુધારામાં વાપરવા પણ તેનો બરાબર હિસાબ રાખવો.

૧૩. આ ઠરાવ પ્રમાણે દરેક ઠેકાણાના મુખ્ય પટેલોએ કરેલા ઠરાવ ઉપર તકરાર પડેથી અગર બીજા હરેક કારણથી પાટડીના દરબારશ્રી ફેંસલો કરશે તે છેવટનો સમજી તે ઉપર કોઈની તકરાર ચાલશે નહિ.

૧૪. જ્ઞાતિના સુધારાર્થે આ ઠરાવો સરકારમાં નોંધાવી તે સંબંધી જે મદદ લેવાની જરૂર હોય તે લઈ પાટડી દરબારશ્રી બંદોબસ્ત કરે તથા હવે પછી નાતના સુધારા માટે જે કરવું વ્યાજબી જણાય, તે ઠરાવો વધારવા કે કમી કરવાને પાટડી દરબારશ્રીને સ્વતંત્ર પરવાનગી આપીએ છીએ, અને જે પ્રમાણે પાટડી દરબારશ્રી કરશે તે અમો કબુલ કરી તેમનો આભાર માનીશું.

૧૫. મહાવદ ૫ વાર ગરેઉના દિવસે જ્ઞાતિ ભાઇઓની મુલાકાત લઈ પાટડી દરબારશ્રીએ તમામ ભાઇઓને સુધારાની ઈચ્છા જણાવી છે તેનો સહી સાથે સ્ટાંપના કાગળ ઉપર દસ્તાવેજ કરી આપ્યો છે, માટે તે દિવસે માતાજીની ઉજાણી કરવી અને ખુશીમાં રહેવું, ખેતી વગેરે કામકાજ નહીં કરતાં ઈશ્વરનું ભજન કરવું.

૧૬. આ ઠરાવો વિષે સર્વે જ્ઞાતિ બંધુઓએ સ્ટાંપના કાગળ ઉપર દસ્તાવેજ કરી આપેલો છે તેની આ નકલ સર્વે લોકોને જાણ થવા સારૂ છપાવીને પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

૧૭. ઉંઝામાં ઉમિયા માતાજીનું મંદિર બાંધવા માંડયુ છે અને તે અધુરૂ છે, તે પુરૂ થવા સારૂ સર્વે ભાઈઓએ મદદ આપવાનો વિચાર કરવો જોઇએ, તેમજ આપણી નાતનાં લગ્ન ઠરશે તે વખતે તે વિષે ઘટતો વિચાર કરવામાં આવશે.

(ઠરાવોની બીજી ચોપડી.)

દેશાઇશ્રી જોરાવરસિંહજી કુબેરસિંહજી

સ્વસ્થાન જીલ્લે પાટડી.

જોગ લી. અમો નીચે સહી કરનારા પાટડી, વણોદ, દશાડા, બજાણા, લખતર, ધાંગધ્રા, વઢવાણ, લીંબડી, મોરબી, કાઠીઆવાડ, મુળી, તથા વાંકાનેર વગેરે પ્રગણાં તથા ગામોના કડવા કણબી જ્ઞાતિના—જાડી પછેડીના પટેલીઆ વગેરે જ્ઞાતિ સમસ્ત અમારી રાજી ખુશીથી તથા અકકલ હોંશીઆરીથી લખી આપીએ છીએ જે:—

૧. આપણી જ્ઞાતિના કોઈ શખ્સને નાતરૂ કરીને કે લગ્ન કરીને બાયડી લાવવી હોય તો, તે કન્યા આપણી જ્ઞાતિની છે એવી ખાત્રી કરીને લાવવી, ખાત્રી કર્યા સિવાય બીજી કન્યા લાવે અને તે જ્ઞાતિ બહારની હોય તો તેને નાત બહાર મૂકવો, તેને મદદ કરનારને પણ નાત બહાર મૂકવો, પણ એવું ઠરાવ્યું છે જે, પાટડી દરબારશ્રીની નજરમાં આવે તો નજરાણા વગેરેના રૂપિઆ લઈ, નાતમાં લેવાનો ઠરાવ દરબારશ્રી કરે તો તે મુજબ તેને નાતમાં લેવા.

૨. આપણી કડવા કણબીની જ્ઞાતિમાં કોઇ શખ્સ નાતરૂ કરવા માગે તો તેણે રા. ૧ થી ૩૦૦ સુધી કન્યાંના બાપ તરફ આપવા (કન્યાના બાપને આપવા) તે સિવાય જાસ્તી રૂપિઆ કે કિમતી વસ્તુઓ આપવી નહિ, તેમ કન્યાના બાપે ઉપર ઠરાવેલા આંકડા સિવાય કોઈ રકમ અથવા વસ્તુ લેવી નહીં. આ મુજબ ચાલવામાં કોઈ કસુર કરશે તો તેને પાંચ વર્ષ સુધી નાત બહાર મૂકવામાં આવશે અને તે પછી નાતને રૂ. ૫૦૦ નજરાણા (દંડ)ના આપશે ત્યારે નાતમાં લેવામાં આવશે.

૩. આપણી જ્ઞાતિમાં પરણેત કન્યાની સગાઈ બાબત (કન્યાવિક્રય-કન્યાના વેચાણ તરિકે એટલે સગાઈ કરવા સંબંધી) વરના બાપ પાસેથી કાંઈ રૂપિયા અગર કિમતી વસ્તુ લેવી નહીં, અગર આપવી નહિ. આ પ્રમાણે કરવામાં કોઈ કસુર કરશે તો તેને બે વર્ષ સુધી નાત બહાર મૂકવામાં આવશે અને તે પછી નાતને રા. ૨૦૦ દંડના આપશે ત્યાર નાતમાં લેવામાં આવશે.

૪. આપણી જ્ઞાતિમાં કોઈ કન્યાનું સગપણ થયા પછી તે કન્યા અગર વર રોગથી લુલાં લંગડાં થઈ પડે તો, પ્રગણાના પાંચ પટેલો રૂબરૂ તેનો નિકાલ

કરવો અને તેઓ ઠરાવે તે પ્રમાણે ચાલવું, આ બાબત જે કસુર કરશે તે માણસે નાતમાં રૂ. ૫૦ દંડના આપતાં સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

૫. કડવા કણબીની જ્ઞાતિમાં આજ તારિખ પહેલાં કોઇએ વર અગર કન્યાનાં સાટાં પેટાં કર્યાં હશે–તે બાબત દસ્તાવેજ લખેલા હશે તો તે મુજબ લેવાં દેવાં, પણ લખ્યા સિવાયનાં હશે તો લેવાં દેવાં નહી, હવે પછી કોઇએ સાટાં પેટાં કરવાં નહિ અને તેવા કામમાં કોઇએ મદદ કરવી નહિ. આ પ્રમાણે ચાલવામાં કસુર કરશે તે માણસે નાતમાં રૂ. ૨૦૦ દંડ આપતાં સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

૬. આપણી જ્ઞાતિમાં કન્યાને, પરણતી કે સગાઈ કરતી વેળા રૂપાની હાંસડી, કલ્લાં અને સાંકળી તરિકેના મળી રૂા. ૮ નું ઘરાણું (વરના બાપે) કરવું તેથી વધારે કરવું નહીં, એથી ઉલટો ચાલશે તેને નાતના મુખી ઠરાવે તેટલી રકમનો નાતને દંડ આપતાં સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

૭. આપણી જ્ઞાતિમાં આ ઠરાવો થયા પહેલાં કન્યાને (વરના બાપે) કાંબીઓ, સાંકળાં, તથા પોલારિઆં વગેરે ઘરાણું કર્યું છે, તે વર તરફ (વરના બાપને) સોંપી દેવું. આ પ્રમાણે ચાલવામાં જે આળસ કે કસુર કરશે તેણે ત્રણ મહિના સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે, ત્યાર બાદ રૂા, ૫૦ નાતને દંડ આપશે ત્યારે નાતમાં લેવામાં આવશે.

૮. આપણી જ્ઞાતિમાં કન્યાનાં લગ્ન થાય તે વખતે અગર તે પહેલાં કન્યાને, ઘાઘરો, કાપડું તથા પાકારંગની સુતરાઉ ચુંદડી મળી ત્રણ લુગડાં વરવાળાએ કન્યાવાળાને આપવાં અથવા તેના અવેજમાં રૂા. ૧૦ આપે તો બસ છે, એ રીતે ચાલવામાં કોઈ કસુર કરશે તો તેણે રૂા. ૫૦ દંડ આપતાં સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

૯. આપણી જ્ઞાતિમાં વહુ પુંખતી વખતે–પહેલા આંણે રૂ. ૧૬ સાડલાના, રૂ. ૪ ગોરના, રૂ. ૧ ઝવારનો અને રૂ. ૧ ચુંદડીનો મળી રૂા. ૨૨ વરના બાપે કન્યાને આપવા, તે સિવાય કાંઈ કિમતી વસ્તુ લેવી દેવી નહિ. આ પ્રમાણે ચાલવામાં કસુર કરશે તેણે રૂા. ૫૦ દંડ આપતાં સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

૧૦. આપણી જ્ઞાતિમાં કન્યાનું સગપણ થતી વખતે, વરના બાપે રૂ. ૧ રોકડો તથા ૧। શેર સાકર કન્યાને આપવી, તે સિવાય જાસ્તી આપવું લેવું નહિ. આ પ્રમાણે નહીં ચાલે તેણે રૂા. ૧૦૦ નાતને દંડ આપતાં સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

૧૧. આપણી જ્ઞાતિમાં કોઇએ સવેલી (ધણી હયાત હોય તેવી) સ્ત્રી રાખવી કે દેવી નહી. આ રીતે ચાલવામાં કોઈ કસુર કરશે તો તેને ૧૦ વર્ષ સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે, અને ત્યાર પછી રૂ. ૧૦૦૦ નાતમાં દંડ આપશે ત્યારે નાતમાં લેવામાં આવશે.

૧૨. આપણી જ્ઞાતિમાં વર અગર વહુની હયાતીમાં ફરી લગ્ન કે નાતરે કરવું નહી, પરંતુ ફરજંદ ન થતું હોય, અગર એવા જરૂરી કારણસર ફરીથી લગ્ન કે નાતરે કરવું પડે તો, નાતના મુખ્ય માણસો રજા આપે ત્યારે કરવું, પરંતુ પ્રથમની સ્ત્રીનાં ધાંન લુગડાંનો બંદોબસ્ત કરી લીધા સિવાય પ્રગણાના માણસોએ તેવી રજા આપવી નહીં, તેમજ ધણીની રજા સિવાય બાયડીએ સચુડી (ધણી છતાં) નાતરે જવું નહી, તેમ કોઇએ લઈ જવી નહીં. આ પ્રમાણે કરવામાં કોઈ કસુર કરશે તો ૨ વર્ષ સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે અને ત્યાર પછી રૂા. ૫૦૦ દંડ આપશે ત્યારે નાતમાં લેવામાં આવશે.

૧૩. આપણી જ્ઞાતિમાં કોઈ માણસે કોઈનું બહારવટુ—જલેલ—નુકસાન કરવું કરાવવું નહીં. એ રીતે ચાલવામાં કોઈ માણસ કસુર કરશે તો તેણે ૧ વર્ષ સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે, અને ત્યાર બાદ રૂ. ૧૦૦ નાતને દંડ આપશે ત્યારે નાતમાં લેવામાં આવશે.

૧૪. આપણી જ્ઞાતિના કોઈ માણસે જાત ભાઈ ઉપર અદાવત રાખી, પોતાના દરબાર કે અમલદારને નજરાણો કે સાકરના રૂપિઆ આપવા કરી, નાતવાળાનાં ખેતરો, ઘર કે જમીન લેવી નહીં, કોઈ કણબી જ્ઞાતિના માણસને દરબાર અથવા અમલદાર ગામમાંથી કહાડી મૂકે તો, એક વરસ સુધી રહા જોયા બાદ, તેની સાંથની જમીન લેવાને હરકત નથી, પરંતુ ઉપરવટ થઇને લેવું નહીં. આ પ્રમાણે ચાલવામાં જે કસુર કરશે, તેણે રૂા. ૫૦૦ નાતને દંડ આપતાં સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

૧૫. આપણી કડવા કણબીની જ્ઞાતિમાં નાત બાબતની કોઈ પ્રકારની તકરાર હોય, તેની ફર્યાદ પ્રગણાના પટેલો પાસે કરવી, ત્યાં નીકાલ ન થાય તો પાટડી આવીને દરબારશ્રી પાસે કરવી, અને તે ઠરાવ કરે તે કબુલ કરવું. એ બાબત પોતાના દરબાર યા અમલદાર પાસે ફર્યાદ કરવી નહીં. આ રીતે નહિ ચાલનાર માણસે રૂા. ૫૦૦ આપતા સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

૧૬. આપણી કડવા કણબીની જ્ઞાતિમાં આ સુધારાના ઠરાવો પ્રમાણે પોત પોતાના પ્રગણાના પટેલોએ વહીવટ ચલાવવો, તેમનાથી કોઈ વાતનો નિકાલ ન થઈ શકે, અગર તેમના ઠરાવ ઉપર કોઈ પક્ષને તકરાર હોયતો, પાટડીના દરબારશ્રીને જાહેર કરવું, અને તે ઠરાવ કરે તે પ્રમાણે ચાલવું. તે બાબત જે કસુર કરશે, તેને બે વર્ષ સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે. અને રૂા. ૫૦૦ દંડ આપશે ત્યારે નાતમાં આવી શકશે.

૧૭. આપણી જ્ઞાતિમાં હવે પછી આ ઠરાવોમાં સુધારા કરવા, કમી જાસ્તી કરવા, અથવા યોગ્ય ઠરાવો કરવા પાટડી દરબારશ્રી મુખત્યાર છે. દરબારશ્રીના ઠરાવ પ્રમાણે જે ન ચાલે, તેને દરબારશ્રી ઠરાવે તેટલી રકમ નાતને દંડ આપવી પડશે, અને તે આપતાં સુધી નાત બહાર રહેવું પડશે.

પ્રકરણુ ૪ થું.

સુધારાના સમરાંગણુમાં આદ્ય સુધારક.

આપણે ગત પ્રકરણુમાં જોઈ ગયા તેમ લગભગ ચાલીશ હજાર માણસોની મોટી સંખ્યાએ મળી સર્વાનુંમતે જ્ઞાતિ સુધારાના ઠરાવો કરી તે દસ્તાવેજ પર દરેક ગામોના આગેવાનોએ સહીઓ કરી હતી, તે વખતે સહુનાં હૃદયોમાં ખાત્રી થઇ હશે કે જ્ઞાતિના રીતરિવાજો હવેથી સરળ રીતે–નિયમીત ધોરણ પર ચાલશે. પરંતુ દિલગીરિની વાત એ છે કે, થયેલ દસ્તાવેજમાં મોખરે સહીઓ કરનારા મોટા મોટાઓનાં હૃદયકમળ શુદ્ધ નહોતાં, તેઓનાં આવાં મલિન હૃદયનું ભોળા કણુબીઓને સ્વપ્ને પણુ ભાન નહોતું, એટલુંજ નહિ પણુ જેઓ તેમના નિકટ પરિચયમાં હતા, તેમને પણુ તેમના હૃદય માટે આ વખતે કાંઈ શંકા નહોતી, કારણુ કે તેઓએ આ મેળાવડામાં આગળ પડતો ભાગ લઇ કામ કર્યું હતું, અને ઘણો ઉત્સાહ તથા દિલસોજી બતાવી હતી. પાટડીથી ઘેર ગયા પછી અલ્પ સમયમાં વિવાહ આવવાના હોવાથી, સહુ પોતપોતાનાં સંતાનોનાં સવડ પ્રમાણે સગપણુ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ગામડાંમાં તો ઉપરોક્ત ઠરાવો પ્રમાણે સહુએ વર્તન ચલાવવા માંડયું, પરંતુ શહેર અને બીજા વિભાગના મોટા ગણુાતા કુલીન અને જમીન-દાર–ગૃહસ્થ વર્ગે આ નિયમો તથા પોતાની કબુલતોનો તરણુાની માફક ભંગ કરવા માંડયો, અને પુરત તરિકે પુષ્કળ પૈસા લેવા દેવા માંડયા; જે ઘણું અફસોસ કારક હતું. આવા ગેરવ્યાજબી વર્તનનું મુખ્ય મથક અમદાવાદ શહેર હતું, અને વિરમગામ પાટડી વગેરે સ્થળોએ તેમના અનુયાયીઓ રહેતા હતા. આ સ્થિતિથી જેજે સજ્જનો દિલગીર થયા તેમાં અમદાવાદના રા. બ. શેઠ. બહેચરદાસ લશ્કરી મુખ્ય આગેવાન હતા. તેમણે અમદાવાદના કુલીન વર્ગને બોલાવી યોગ્ય રીતે સમજાવ્યા, અને નક્કી કરેલા આંકડા કરતાં પોતાના પુત્રોના ચાંલ્લા તરિકે કાંઈ પણુ વધારે રકમ નહિ માગવાનું કહ્યું, પણુ તેઓએ કોઇ પણુ જાતનો ખુલાસો નહિ કરતાં યથેચ્છ વર્તન ચલાવ્યું. તે ઉપરથી પોતે ના. પાટડી દરબારશ્રીને આ હકીકત જણાવી; અને પાટ-

ડીના જાગીરદાર તેમજ કુલીન વર્ગને થયેલા ઠરાવો તોડી યથેચ્છ વર્તણુક ચલાવતા અટકાવવાની અરજ કરી. ઉપરાંત પોતે અમદાવાદ ખાતેના નિરંકુશીત વર્તન રાખનારા વર્ગ વિરૂદ્ધ એક મોટી હિલચાલ કરવાની તૈયારી કરી હતી, તેમાં જોઇતી મદદ આપવા પણ દરબારશ્રીને વિનવ્યું. રા. બ. શેઠ. બહેચરદાસની આ અરજનું જાણવા જેવું પરિણામ આવ્યું નહિ, તેમ નિયમોનો ભંગ કરનાર બંને વર્ગના લોકો જરા પણ અચકાયા નહીં, તેથી તેમણે તળ અમદાવાદ શહેર અને આસપાસનાં ગામડાંના લોકો સાથે મળી, સને ૧૮૪૮માં થયેલા તથા પાટડીમાં નક્કી કરેલા જ્ઞાતિહીતના ઠરાવો પાળવા, પળાવવા માટે જંગી હિલચાલ ઉભી કરી, અને સંવત ૧૯૨૫ના ચૈત્ર શુદ ૧૧ બુધવાર તા. ૨૪-૩-૧૮૬૯ના દિવસે ૫૦ રૂપિયાના સ્ટાંપ કાગળ ઉપર, પોતાની હિલચાલને સંમત સઘળા પાટીદારોની સહીઓ કરાવી. તેમાં અમદાવાદ તળ અને ગામડાના મળી લગભગ ૬-૭ હજાર માણસો હતા. સદરહુ દસ્તાવેજ એવી મતલબનો હતો કેઃ—

૧. સને ૧૮૪૮ના તેમજ પાટડીના મેળાવડા વખતે થયેલા ઠરાવો પ્રમાણે વર્તવું.

૨. સદરહુ ઠરાવો પ્રમાણે ચાલવા આ દસ્તાવેજમાં સહીઓ કરનારાઓમાંજ કન્યાઓ દેવી લેવી.

૩. આ દસ્તાવેજમાં સહીઓ કરનારાઓમાં કામકાજ ચલાવવા અને થયેલા બંદોબસ્તપર દેખરેખ રાખવા એક કમીટિ નિમવી.

૪. દસ્તાવેજમાં સહીઓ કરનારાઓમાંથી ઠરાવ વિરૂદ્ધ વર્તન ચલાવનાર માણસ રૂા. ૭૦૧ સુધી આપે.

આ દસ્તાવેજ કાયદાસર રજીષ્ટર કરાવવામાં આવ્યો અને સારી રીતે બંદોબસ્ત થયો.

રા. બ. શેઠ બહેચરદાસ લશ્કરીની આ હિલચાલને લુલી પાડવા તેમજ કન્યાઓ આપવા આવનાર વર્ગને સધીઆરો આપવા, જેઓએ રા. બ. શેઠ બહેચરદાસ લશ્કરીના દસ્તાવેજમાં સહીઓ કરી નહોતી, તેઓએ એક વિરૂદ્ધ હિલચાલ શરૂ કરી અને સંવત ૧૯૨૭ ના માગશર વદ ૧ શુક્રવાર તા. ૯-૧૨-૧૮૭૦ ના દિવસે સ્ટાંપ ઉપર એક દસ્તાવેજ કરી સુધારો કરવાનો આડંબર કર્યો, જેનો સાર એવો હતો કેઃ—

૧. ચાંલ્લાની રકમ રૂ. ૧૫૯ કરતાં વધારે લેવી નહીં.

૨. પ્રથમની સ્ત્રીની ૨૫ વર્ષની વય થવા પહેલાં બીજી કરવી નહીં.

૩. બીજી કરવામાં આવે ત્યારે પ્રથમની સ્ત્રીનું યોગ્ય રીતે પાલન કરવું.

૪. કરકરીઆવરને નામે લેવાતા પૈસામાં યોગ્ય ઘટાડો કરવો.

આ વગેરે[1] ઠરાવો કર્યા હતા, જેના પર અમદાવાદના લગભગ તમામ કુલીન ગૃહસ્થોની સહીઓ હતી.

રા. બ. શેઠ બહેચરદાસ લશ્કરીના વિરૂદ્ધ પ્રતિપક્ષીઓએ ઉપર પ્રમાણે જુદી હિલચાલ કરી પણ જન સમાજના હૃદયમાં એક વીર સુધારકે સુધારાનું જે બીજ રોપ્યું હતું, તેને કોઈ નષ્ટ કરી શક્યા નહિ; પણ ઉલટું સત્ય શું છે તે લોકોના જાણવામાં સહેલાઇથી આવી ગયું. જોકે અવિદ્યાના ગાઢ અંધકારને સત્યની રોશની તાત્કાલિક ભેદી શકી નહિ તોપણ જનસમાજના હૃદયમાં પ્રકટેલી સત્ય સુધારાની ઝાંખી ઝાંખી રોશની પણ તેના પ્રકટાવનારના નિઃસ્વાર્થ પરાયણ પુરૂષાર્થને લીધે કદી પણ ગુલ ન થઈ ગઇ. કાળે કરી તે રોશનીએ સાનુકુળ સમયમાં કેવો પ્રકાશ પાડ્યો, તે જેમ જેમ આગળ વધીશું તેમ તેમ સમજાશે.

રા. બ. શેઠ બહેચરદાસ, પ્રતિપક્ષિઓની આવી હિલચાલથી જરાપણ ડગ્યા નહિ; પરંતુ જેમ જેમ અડચણો આવતી ગઈ તેમ તેમ પ્રતિદિન વધુ વધુ ઉત્તેજીત થતા ગયા. તેમણે જ્ઞાતિના આવા નઠારા રીત રિવાજોના પરિણામે બાળકી હત્યા થવાનો સંભવ બળવત્તર થતો જાય છે, તે આધારપર જ્ઞાતિહિતના પોતાના કાર્યમાં ના. સરકાર તરફથી પણ યોગ્ય મદદ મેળવવાનો પ્રયત્ન આદર્યો. તે વખતના અમદાવાદ વિભાગના **કલેકટર મે. બૉરોડેલ** સાહેબને તેમણે આ હકીકતથી વાકેફ કરી તેમની દિલસોજી સંપાદન કરી. તે અરસામાં હિન્દુસ્થાન સરકારની ધારાસભામાં બાળકી હત્યા અટકાવવાનું બીલ–ધારાનો ખરડો આવ્યો, જે પરથી સરકાર તરફથી મદદ મળવાની તે વીર સુધારકને સારી આશા ઉત્પન્ન થઇ અને તેના શુભ પરિણામની આતુરતા પૂર્વક રાહ જોવા લાગ્યા. ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં કેટલાક સુધારા વધારા સાથે તે બીલ પસાર થઇને કાયદાના રૂપમાં નીચે પ્રમાણે મંજુર થયું.

---

૧. ઘણું કરી દરેક વિવાહ વખતે આવા ઠરાવો થાય છે, પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તન થયું હોય તેમ અત્યાર સુધી જણાયું નથી.

Bombay Government Gazette

28th April 1870.

Act No VIII of 1870.

ઇન્ડિયા ગવર્નર જનરલ ઇન કાઉન્સિલનો હેઠળ લખેલો ઍકટ ગવર્નર જનરલ સાહેબે સને ૧૮૭૦ ના માર્ચ મહીનાની ૧૮ મી તારીખે મંજુર કર્યો, તે સઘળા લોકોને જાહેર થવા સારૂ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

સને ૧૮૭૦ નો ઍકટ ૮

છોકરીઓનાં ખૂન નહીં થાય તેવો બંદોબસ્ત કરવા બાબતનો ઍક્ટ.

ઉદ્દેશ.

બ્રીટિશ ઇંડીઆના કેટલાક ભાગમાં છોકરીઓનાં ખૂન ઘણું કરીને થાય છે એવું માને છે વાસ્તે, અને તે ગુન્હો નહીં થવા દેવાનો વધારે સારો બંદોબસ્ત કરવાની જરૂર છે વાસ્તે હેઠળ લખ્યા પ્રમાણે ઠરાવ્યું છે.

ફલાણી ફલાણી ડીસ્ટ્રિકટમાં આ ઍકટ પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરવાનો અધિકાર.

૧. સદરહુ ગુન્હો ફલાણી ડીસ્ટ્રિકટમાં ઘણું કરીને થાય છે, અથવા તે ડીસ્ટ્રિકટમાં રહેનારા ફલાણા વર્ગના લોક અથવા કુટુંબના લોક અથવા માણસો કરે છે, એવું સ્થાનિક સરકારની નજરમાં આવેતો તે ગુન્હો, તે ડીસ્ટ્રિકટમાં અથવા તે વર્ગના અથવા કુટુંબના લોકમાં અથવા માણસોમાં નહીં થવા દેવાનો આ ઍકટ પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરવાનું ઇન્ડિઆના ગવર્નર જનરલની કાઉન્સિલની અગાઉથી મંજુરી લઇને સરકારી ગેઝેટમાં અથવા પોતે હુકમ કરે તેવી બીજી રીતે જાહેરનામું છપાવીને ફરમાવવાનો અધિકાર સ્થાનિક સરકારને છે.

સદરહુ પ્રકારની ડીસ્ટ્રિકટની હદો જાહેરનામામાં લખવી અથવા તે જાહેરનામું ફલાણા વર્ગના અથવા કુટુંબના લોકોને અથવા માણસોને લાગુ છે, એવી મતલબનું હોય ત્યારે તે વર્ગ અથવા કુટુંબ અથવા માણસો તે જાહેરનામામાં લખવાં.

કાનુનો કરવાનો અધિકાર.

૨. સદરહુ જાહેરનામું ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છપાઇને પ્રસિદ્ધ થયા પછી હેઠળ લખેલાં સઘળાં કારણોસાર અથવા તેમાંના હરકોઈ કારણસાર ત્રીજી કલમના ઠરાવનું ધોરણ રાખીને આ ઍકટને મળતી આવે તેવી કાનુનો વખતોવખત કરવાનો અધિકાર સ્થાનિક સરકારને છે.

૧ સદરહુ ડીસ્ટ્રિકટમાં અથવા જે વર્ગના અથવા કુટુંબના લોકોને અથવા માણસોને સદરહુ જાહેરનામુ લાગુ કર્યું હોય, તે વર્ગમાં અથવા કુટુંબમાં અથવા માણસોમાં જન્મ તથા લગ્ન તથા મરણ થાય, તેઓનાં રજીસ્ટરો રાખવા

બાબત અને તે માણસોની અથવા સદરહુ ડીસ્ટ્રિક્ટમાં રહેનારાં બીજાં માણસોની વસ્તીની વખતે વખતે ગણત્રી કરવા બાબત.

૨. મામુલ પ્રમાણે રાખેલી પોલિસના એસ્ટાબ્લીશમેન્ટ કરતાં વધતુ પોલિસફોર્સ રાખવા બાબત અથવા સદરહુ ડીસ્ટ્રિક્ટમાં અથવા સદરહુ વર્ગમાં અથવા કુટુંબમાં અથવા માણસોમાં છોકરીનું ખૂન નહીં થવા દેવા સારૂ અથવા ખૂન થાયતો તે પકડવા સારૂ અથવા આ ઍકટના ઠરાવ અમલમાં લાવવા સારૂ અમલદારો અથવા નોકરો રાખવા બાબત.

૩. સદરહુ ડીસ્ટ્રિક્ટમાં અથવા સદરહુ વર્ગમાં અથવા કુટુંબમાં અથવા માણસોમાં જે જન્મો તથા લગ્નો તથા મૃત્યુ થાય, અથવા થનાર હોય તે સઘળાંની ખબર યોગ્ય અમલદારોને કોણે કેવી રીતે આપવી તે બાબત.

૪. જે માણસને સદરહુ જાહેરનામું લાગુ હોય તેણે લગ્નનો અથવા લગ્નને લગતી હરકોઇ ક્રીયા અથવા રૂઢી કરવાનો ખર્ચ કેટલો કરવો તેનો બંદોબસ્ત કરવા બાબત.

૫. આ કલમ પ્રમાણે કરેલી કાનુનો અમલમાં લાવવા સારૂ જે ખર્ચ થયો હોય, તે સઘળો ખર્ચ અથવા તેમાંનો કાંઈ ખર્ચ સદરહુ ડીસ્ટ્રિક્ટમાં રહેનારા સઘળા લોકો પાસેથી અથવા તે માંહેના કેટલાએક લોકો પાસેથી અથવા સદરહુ જાહેરનામું જે લોકોને લાગુ હોય, તે લોકો પાસેથી શી રીતે વસુલ કરીને લેવો તેનો બંદોબસ્ત કરવા બાબત.

૬. આ કલમ પ્રમાણે કરેલી હરકોઈ કાનુન અમલમાં લાવવા નીમેલા અમલદારોનું અથવા નોકરોનું કામ ઠરાવવા બાબત.

કાનુનોની મંજુરી તથા પ્રસિદ્ધિ.

૩. બીજી કલમ પ્રમાણે કરેલી હરકોઈ કાનુન અથવા ફેરફાર ઇન્ડિઆના ગવર્નર જનરલ ઇન કાઉન્સિલ મંજુર કરશે. અને ઇંડીઆ ગેઝેટમાં તથા ઠેકાણા ઠેકાણાના સરકારી ગેઝેટમાં છપાઈને પ્રસિદ્ધ થશે ત્યાં સુધી અમલમાં આવશે નહીં, સદરહુ કાનુનોની નકલો સ્થાનિક સરકાર ફરમાવે તે જગ્યાએ ચોડવી અને ફરમાવે તે રીતે વહેંચવી.

કાનુન તોડવા બાબત શિક્ષા.

૪. જે કોઈ સદરહુ પ્રકારની કોઇ કાનુન તોડશે, તેની ઉપર તે વાત મેજીસ્ટ્રેટનો અખત્યાર ચલાવનારા હરકોઇ અમલદારની આગળ સાબીત થશે, તો તેને ઘણામાં ઘણા છ મહિના સુધી કેદની સજા અથવા એક હજાર રૂપિયા સુધી દંડ અથવા એ બેઉ શિક્ષા થશે.

બીજા કાયદા પ્રમાણે કામ ચલાવવાનો અધિકાર કાયમ રાખ્યો છે.

૫. આ ઍકટ પ્રમાણે શિક્ષા કરવા લાયક કોઈ ગુન્હા બાબત, બીજા કોઇ કાયદા પ્રમાણે કોઈ માણસ ઉપર કામ ચલાવીને તેને શિક્ષા કરવાની મના આ

ઍક્ટના કોઈ ઠરાવથી અથવા સદરહુ પ્રમાણે કરી તે પ્રસિદ્ધ કરેલી કોઇ કાનુનના કોઇ ઠરાવથી છે એવું સમજવું નહીં, પણ એવું ઠરાવ્યું છે કે કોઇ માણસને એકના એક ગુન્હા બાબત બેવાર શિક્ષા કરવી નહીં.

જે છોકરીઓ બાબત ગફલતી થતી હોય તેઓને નીગેહબાની હેઠળ મૂકવાનો અધિકાર.

૬. પહેલી કલમમાં કહેલું જાહેરનામું જે માણસને લાગુ હોય, તે માણસની જે નાની છોકરીનું ગુજરાન ચલાવવાની કાયદા પ્રમાણે જરૂર હોય, તે છોકરીના ગુજરાનનો તે માણસ યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવાની ગફલત કરે છે; તેથી તે છોકરીનો જીવ જવાની અથવા તબીઅત બગડવાની ધાસ્તી છે; એવું ડીસ્ટ્રિક્ટ મેજીસ્ટ્રેટને માલૂમ પડે અને તેની નજરમાં આવે તો પોતાને યોગ્ય જણાય તેવી નીગેહબાની હેઠળ તે છોકરીને મૂકવાનો તેને અધિકાર છે, અને જરૂર હોય તો છોકરીને તે માણસના તાબામાંથી તેણે કહાડવી.

ડીસ્ટ્રિક્ટના મેજીસ્ટ્રેટને વ્યાજબી દેખાય તે પ્રમાણે સદરહુ છોકરીના ગુજરાન સારૂ મહીને ઘણામાં ઘણા ૫૦ રૂપિયા સુધી નિમણુક બાંધી આપવાનો તે માણસને હુકમ ફરમાવવાને તે મેજીસ્ટ્રેટ મુખત્યાર છે, અને તે માણસ તે હુકમ માનવાની જાણી બુજીને ગફલત કરશે, તો જેટલીવાર હુકમ તોડશે તેટલીવાર વારંટ આપીને ફોજદારી ઇન્સાફનું કામ ચલાવવાની રીત બાબતના કાયદાની ૬૧મી કલમમાં કહેલી રીતે જેટલા રૂપિયા લેણા નીકળતા હોય તેટલા વસુલ કરવાનો અધિકાર સદરહુ મેજીસ્ટ્રેટને છે.

સદરહુ કાયદાની ૩૧૬મી કલમ પ્રમાણે મેજીસ્ટ્રેટને જે અખત્યાર છે, તેને આ કલમના કોઈ ઠરાવથી હરકત થાય છે એવું સમજવું નહીં.

ઍક્ટ કયાં કયાં લાગુ છે.

૭. આ ઍક્ટ પહેલ વહેલાં વાવ્ય પ્રાન્તને તથા પંજાબને તથા અયોધ્યાનેજ લાગુ થશે, પણ ઇન્ડિઆ સરકારના પ્રત્યક્ષ તાબા માંહેના અયોધ્યા સિવાય બીજા મુલકના કોઈ ભાગને આ ઍક્ટ હુકમ કરીને લાગુ કરવાનો અધિકાર ઇન્ડિઆના ગવર્નર જનરલ ઈન કાઉન્સિલને છે, અને પોતપોતાના તાબા માંહેના મુલકના કોઇ ભાગને આ ઍક્ટ હુકમ કરીને લાગુ કરવાનો અધિકાર મદ્રાસના ગવર્નર ઈન કાઉન્સિલને તથા મુંબઈના ગવર્નર ઈન કાઉન્સિલને તથા બંગાળાના લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરને છે.

ઇન્ડિઆના ગવર્નર જનરલ ઇન કાઉન્સિલે આ કલમ પ્રમાણે જે હુકમ કર્યો હોય, તે દરેક હુકમ ઇન્ડિઆ ગેઝેટમાં છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરવો. આ કલમ પ્રમાણે બીજાએ જે હુકમ કર્યો હોય તે દરેક હુકમ ઠેકાણે ઠેકાણેના સરકારી ગેઝેટમાં છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરવો.

(True Translation.)

Venayek Wassoodev.

Oriental Translator to Government.

ઉપરોક્ત કાયદો હિન્દના સઘળા ભાગોમાં લાગુ કરવાનો નહોતો; પરંતુ જે જે ભાગમાં સ્થાનિક સરકારને જરૂર જણાય તે તે ભાગમાં તે કાયદાના આધારે જુદો કાયદો પસાર કરી હિન્દ સરકારની મંજુરીથી અમલમાં મૂકવાનો હતો, જેથી આ કાયદો કડવા પાટીદાર કોમને લાગુ કરાવી તે દ્વારા સુધારા અમલમાં મૂકાવવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન શેઠ. બહેચરદાસ લશ્કરીએ આરંભ્યો. નામદાર મુંબઈ સરકારનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચી મદદ મેળવવા તેમણે જ્ઞાતિની સ્થિતિનો સંપૂર્ણ ચિતાર ખડો થાય તેવી તા. ૨૪ મી જુન સને ૧૮૭૦ ના દિવસે એક અરજી તૈયાર કરી, જેની શરૂઆતમાં જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ અને લગ્ન પદ્ધત્તિ વિષે ચાલતી અકુદરતી વાતોનો સારો ચિતાર આપવામાં આવ્યો હતો, તેમજ સને ૧૮૪૫ થી ૧૮૭૦ સુધીના જ્ઞાતિની સ્થિતિ સુધારવા થયેલા સઘળા પ્રયત્નો તથા તેમાં આવેલાં વિઘ્નોનું સવિસ્તર વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું. વળી નીચે પ્રમાણે વસ્તીની ગણત્રી થયેલી તે આંકડાઓના આધારે બાળકીઓની થઇ પડેલી દયાજનક સ્થિતિને લઇને આ કાયદો લાગુ કરવાની કેટલી બધી અગત્ય છે, તે લંબાણ ખુલાસાવાર સમજાવવામાં આવ્યું હતું.

ચાર કુળવાન પોળો તથા ગામડાનાં બાળકોની સંખ્યા.

	છોકરા.	છોકરી.		છોકરા.	છોકરી.
પહેલીપોળ.	૫૦	૩૨	ત્રીજીપોળ.	૭૧	૪૨
બીજીપોળ.	૬૧	૪૮	ચોથીપોળ.	૨૯	૨૪
ગોમતીપુર.	૧૦૩	૭૫	અસારવા.	૬૭	૩૩
વાડજ.	૬૫	૫૦	નવરંગપુરા.	૩૫	૧૩
મીઠાખળી.	૭૫	૩૯	માદલપુર.	૩૫	૧૫
હઠીપુરા.	૩૦	૨૦	વછરાલ.	૨૮	૧૮
અમરાઈ.	૬૨	૪૧	અચીઅર.	૨૯	૧૫
મોટેરા.	૬૦	૨૪	કુલ સરવાળો.	૮૦૦	૪૮૯

આ પ્રમાણે અરજી કરી એવી દાદ માગવામાં આવી હતી કેઃ—

૧. જ્ઞાતિનો ઈન્સાફ કરવા સરકારી અમલદારના અધ્યક્ષપણા નીચે ત્રીશ પટેલોની એક કમીટિ નિમવી.

૨. સગાઇ કરેલી તોડવી નહિ.

૩. રૂ. ૧૦૦ થી વધારે ચાંલ્લો લેવો નહિ.

૪. કર કરીઆવરમાં ઘણો ઘટાડો કરવો.

૫. સ્ત્રીની ૨૫ વર્ષની વય થયા છતાં જો ફરજંદ ન થયું હોય તો, અથવા તે પહેલાં શારીરિક ખામી કે અશક્તિ હોય તો, પ્રથમની સ્ત્રીને તેના બાપે જેટલો ચાંલ્લો ભર્યો હોય તેટલું ઘરાણું તથા માસિક રૂ. ૪થી ૧૫ સુધી ખોરાકી આપવાનો ઠરાવ કરી, તથા જેના બાપે બીલકુલ ચાંલ્લો ન ભર્યો હોય તેને રૂ. ૧૦૦ સુધી ના દાગીના તથા યોગ્ય ખોરાકી પોશાકી ઠરાવીને પછી બીજી સ્ત્રી કરવી.

૬. જ્ઞાતિ પંચના સર્ટીફીકેટ વિના કોઇએ સ્ત્રીને છાંડવી નહીં.

૭. જ્ઞાતિ ફંડ માટે સગાઈ થાય ત્યારે રૂ. ાા વર પક્ષ અને રૂ. ૦ાા કન્યા પક્ષ તરફથી લેવો. નાતરામાં તથા ચાંલ્લો ભરાતી વખતે તેથી બમણી રકમ લેવી.

આ પ્રમાણે લગ્ન ખર્ચોમાં ઘટાડો કરી બાળકીઓનું રક્ષણ કરવા સને ૧૮૭૦ નો ૮ મો ઍકટ ગુજરાતમાં લાગુ કરી આપો, એવી માગણી કરી હતી. હજારો માણસોની સહીઓ સાથેની આ અરજી લઇ શેઠ બહેચરદાસ જાતે સને ૧૮૭૦ ના ઓગષ્ટ મહિનામાં **ના. ગવર્નર સાહેબ સર. સાયમૉર ફીટ્ઝ્ઝરાલ્ડ**ની હજુરમાં પુને ગયા અને રૂબરૂમાં જ્ઞાતિની બાળાઓની સ્થિતિનો ચિતાર આપ્યો, જેના પરિણામે સને ૧૮૭૦ નો ૮ મો ઍકટ (બાળકી હત્યાનો કાયદો.) તેજ વર્ષના ડિસેમ્બર મહિનામાં લાગુ કરવામાં આવ્યો અને ગુજરાતના કડવા લેઉવા માટે કાયદાઓ ઘડી ના. મુંબઈ સરકારે પસાર કરી ના. હિન્દ સરકારની મંજુરી સને ૧૮૭૧ ના એપ્રિલ મહિનામાં મેળવી, જેની નક્લ નીચે આપવામાં આવી છે.

જાહેરનામું.

જંજીરે મુંબઈ, તારીખ ૧૫મી માહે એપ્રીલ ૧૮૭૧.

સને ૧૮૭૦ ના ૮ મા ઍકટની બીજી કલમ પ્રમાણે જે કાનુનો કરીને જનરલ ડીપાર્ટમેન્ટનું, સને ૧૮૭૦ ના ડિસેંબર મહિનાની ૨૧મી તારીખનું જાહેરનામું સને ૧૮૭૦ ના ડિસેમ્બરની ૨૨ મી તારીખે મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ૧૩૪૯ મે પાને છપાયું છે, તે પ્રમાણે મુંબઈ સરકારના તાબા માંહેની અમદાવાદ અને ખેડા ડીસ્ટ્રીકટ મધેના લેઉવા અને કડવા કણબીની ન્યાતના લોકોને લાગુ કરી છે, તે કાનુનો બંદેગાન આલી નવાબ મુસ્તેતાબ હજરત રાઈટ ઑનરેબલ ગવર્નર સાહેબ બહાદુર દરઈજલાસ કૌંસીલે સઘળા લોકોને જાહેર થવા સારૂ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરી છે.

૧. સને ૧૮૭૦ના ૮મા ઍકટના કારણો સારૂ અમદાવાદ અને ખેડા ડીસ્ટ્રિક્ટમાં હેઠળ લખેલી ફીનું "ઈન્ફન્ટીસાઇડ ફંડ" કરવું એટલે સદરહુ ડીસ્ટ્રિક્ટના હરકોઈ ભાગમાં રહેનારા લેઉવા અને કડવા કણબીની નાતમાં.

૧. જન્મ થાય તે નોંધવાની ફી.

૨. મરણ ,, ,, ,,

૩. વિવાહ ,, ,, ,,

૪. લગ્ન ,, ,, ,,

એણી વિગતે ફીનું "ઈન્ફન્ટીસાઈડ ફંડ" કરવું.

૨ હરેક તાલુકામાં સરકાર એક અથવા વધતા અમલદારો નિમશે અને તેઓને કડવા અને લેઉવા કણબીની નાતમાં જન્મ, મરણ અને લગ્ન થાય તેના રજીસ્ટ્રાર કહેવા. ડીસ્ટ્રિક્ટના કલેકટર જે જે જગ્યાએ ઠરાવે, તે તે જગ્યાએ દર એક રજીષ્ટ્રારે પોતાની કચેરી કરવી. સદરહુ નાતમાં જન્મ, મરણ, વિવાહ, લગ્ન અને નાતરાં થાય તે બાબતની ખબર તે નાતનાં માણસો નોંધાવવાને લાવે તે સઘળી ખબર, તે રજીષ્ટ્રારે કલેકટર ફરમાવે તેવી બુકમાં અને તેવા નમુના પ્રમાણે નોંધવી. જે ફી લેવાનું ઠરાવ્યું હોય તે ફી લઇને તેણે કલેકટર ફરમાવે તે રીતે "ઈન્ફન્ટીસાઈડ ફંડ" ખાતે જમે કરવી. નોંધાયા વગરના જન્મ, મરણ, વિવાહ, લગ્ન અને નાતરાંની તેને ખબર પડે તે બાબત કલેકટરને અથવા કલેકટર કહે તે અમલદારને તેણે તાબડતોબ રિપોર્ટ કરવો અને છોકરીનાં મરણ બાબતે રિપોર્ટ આવે એટલે તેણે ગામના પોલિસ પટેલને અથવા હે. કોન્સ્ટેબલના દરજ્જા કરતાં જેનો દરજ્જો નીચો નહીં હોય તેવા કોઇ પોલિસ અમલદારને સાથે લઇને તે ઘેર તાબડતોબ જવું. જો તેઓની ખાત્રી થાય કે સ્વાભાવિક કારણથી મરણ થયું છે તો રજીષ્ટ્રારે મુડદુ દાટવા અથવા બાળવા લઈ જવાની પરવાનગી લખીને આપવી. રજીષ્ટ્રારના અથવા પોલિસ અમલદારના મનમાં શક આવે તો કાયદા પ્રમાણે તે વાતનો નિકાલ થવા સારૂ તે કામ પોલિસ અમલદારની પાસે મોકલવું.

૩. હેઠળ લખેલાં માણસો એટલે જે માણસો કડવા અને લેઉવા કણબીની નાતના હોય અને સદરહુ ડીસ્ટ્રિક્ટમાં રહેતા હોય, તેઓ જે તાલુકામાં અથવા કસ્બામાં રહેતા હોય તે તાલુકાના અથવા કસ્બાના રજીષ્ટ્રારને તેઓએ જન્મ, મરણ, વિવાહ, લગ્ન અથવા નાતરાં બાબતના કાનુન પ્રમાણે રિપોર્ટ કરવો જોઈએ. તે રિપોર્ટ તેઓએ તે રજીષ્ટ્રારને નીચે મુજબ કરવો એ તેઓનું કામ છે.

જન્મ બાબત.—છોકરાંના બાપે રિપોર્ટ કરવો, તે ગેરહાજર હોય તો જે પુરૂષ નિકટનો એટલે નજીકનો સગો હોય તેણે રિપોર્ટ કરવો, ગામમાં અથવા કસ્બામાં એ બેઉમાંથી કોઈ હાજર નહીં હોય તો નિકટની સગી જે બાયડી હોય તેણે રિપોર્ટ કરવો.

છોકરાંનાં મરણ બાબત.—છોકરાંના જન્મની પેઠેજ રિપોર્ટ કરવો. પૂખ્ત ઉંમ-

ર્ની બાયડીના મરણ બાબત તેના ધણીએ રિપોર્ટ કરવો, તે ગેરહાજર હોય તો જે પુરૂષ તે ધણીનો નિકટનો સગો હોય તેણે રિપોર્ટ કરવો. ગામમાં અથવા કસ્બામાં એ બેહમાંથી કોઈ હાજર નહીં હોય તો વહુની નિકટની સગી જે બાયડી હોય તેણીએ રિપોર્ટ કરવો.

સદરહુ જન્મ અને મરણ થયા પછી તેનો ૧૨ કલાકમાં રિપોર્ટ કરવો પણ છોકરીનું મરણ થાય તો એક કલાકમાં રિપોર્ટ કરવો જોઇએ, અને તાલુકાના અથવા કસ્બાના રજીષ્ટ્રારની લખેલી પરવાનગી સિવાય તે છોકરીને દાટવા અથવા બાળવા લઈ જવી નહીં.

વિવાહ બાબત.—કન્યાનાં અને વરનાં માબાપે અથવા તેઓનાં નિકટનાં સગાંએ તે વર કન્યાને તથા વિવાહના લેખની નકલ સાથે લઇ જઇને લેખ થયા પછી ૪૮ કલાકમાં રિપોર્ટ કરવો.

લગ્ન બાબત.—વિવાહ પેઠેજ રિપોર્ટ કરવો.

નાતરાં બાબત.—વરકન્યાએ ૪૮ કલાકમાં રિપોર્ટ કરવો.

૪. ઉપર કહેલાં માણસોએ સદરહુ જન્મ, મરણ, વિવાહ, લગ્ન અને નાતરાંનો રિપોર્ટ કરતી વખતે નીચે કહેલી ફી આપવી.

વિવાહ બાબત.	૧	રૂપિયો	કન્યાનાં	માબાપ	પાસેથી	લેવો.
	૧	,,	વરનાં	,,	,,	,,
લગ્ન બાબત.	૧	,,	,,	,,	,,	,,
નાતરાં બાબત.	૧	,,	વરની	પાસેથી	લેવો.	

૫. પોતાના કુટુંબનાં અથવા પોતાની નાતનાં માણસો પોતાના ઘરમાં અથવા પોતાના તાબામાં કેટલાં રહે છે અને તેઓની ઉંમર કેટલી કેટલી છે અને તેઓમાં સ્ત્રીપુરૂષ જાતનાં કેટલાં કેટલાં માણસો છે, એ વગેરે બાબતની જે ખબર સરકાર માગે તે ખબર ઉપલી નાતના દરેક શખસે સરકાર ફરમાવે તે માણસને અને સરકારે જે રીત મંજુર કરી હોય તે રીતે આપવી તે એ શખસનું કામ છે.

૬. મામુલ પ્રમાણે ઠરાવેલા પોલિસના એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ કરતાં વધતુ પોલિસ ફોર્સ અથવા કોઇ અમલદારો અથવા નોકરો સને ૧૮૭૦ના આઠમા ઍક્ટની ૨૦ કલમની ૩ જી રકમમાં કહેલાં કારણો સારૂ રાખવાની જરૂર છે, એવું સરકારની નજરમાં આવે તો, જે વર્ગના અથવા કુટુંબના લોકોને સારૂ અથવા માણસોને સારૂ તે પોલિસ અમલદારો અથવા નોકરો રાખવા હોય, તેઓની ઉપર તે પોલિસ અમલદારોના અને નોકરોના પગાર સરકાર વખતે વખતે ઠરાવે તે પગારના રૂપિયાનો ફાળો નાંખવાનો કલેકટરને અધિકાર છે અને તે ફાળો મહેસુલની પેઠે કલેકટરે વસુલ કરવો.

૭. કડવા અને લેઉવા કણબીની નાતના લોકોમાં લગ્નનો અને તેને લગતી ક્રીયા અથવા રીત કરવાનો ખરચ હેઠળ લખેલા પ્રમાણ મુજબ કરવો, બીજું કાંઇ આપવું લેવું નહીં.

૧. કન્યાના બાપે વરના બાપને રૂ. ૧ થી ૧૦૦ સુધી ચાંલ્લો આપવો. વધતો આપવો નહીં અને બેઉ પક્ષકારો ઠરાવે તે વખતે લગ્ન પહેલાં તે ચાંલ્લો આપવો.

૨. કન્યાના બાપે વરના બાપને લગ્નના વરઘોડાનાં નાળિયેરના રૂ. ૧થી ૧૦ સુધી આપવા, વધતા આપવા નહીં.

૩. કન્યાના બાપે લગ્નના વરઘોડા વખતે મોસાળાના રૂ. ૧થી રૂ. ૧૦ સુધી આપવા, વધતા આપવા નહીં.

૪. ચોરીમાં લગ્નની ક્રીયા થતી વખતે કન્યાના બાપે રૂ. ૧થી ૧૦ સુધી વરને છેડો ઝલામણીના આપવા, વધતા આપવા નહીં.

૫. છેડો ઝલામણીના બદલામાં વરના બાપે કન્યાને ઓઢણીના રૂ. ૧થી ૧૦ સુધી આપવા, વધતા આપવા નહીં.

૬. વરવહુ વિદાય થાય ત્યારે કન્યાના બાપે વરના બાપને મહીમાટલાના રૂ. ૧થી તે રૂ. ૫ સુધી આપવા, વધતા આપવા નહીં.

૭. કન્યા સાસરે પહોંચે એટલે કન્યાના બાપે વરના બાપને પગેપચણાના રૂ. ૧થી તે રૂ. ૫ સુધી આપવા, વધતા આપવા નહીં.

૮. વહુ પોતાના પિયર પાછી જાય ત્યારે તેના બાપે તેના વરના બાપને પુરતના રૂ. ૧થી૧૦ સુધી આપવા, વધતા આપવા નહીં.

૯. વહુ પહેલા ખોળાનું છોકરૂં થયા પછી સાસરે પાછી આવે ત્યારે તેને તેના બાપે લુગડાં ઘરેણાં વગેરેના રૂ. ૧થી ૧૧ સુધી આપવા, વધતા આપવા નહીં, તેને ઝીઆણું કહે છે.

બ મુજિબે હુકમ.

(સહી.) ફ્રાન્સીસ સ્ટુઅર્ટ મ્યાપમ્યાન સાહેબ બહાદુર ચીફ સેક્રેટરી
નિસબત સરકાર એઓની સહી.

True Translation
(sd.) Venayek Wassoodev.
Orientel Translator.

આ પ્રમાણે નિયમો સને ૧૮૭૧ ની ૧૫ મી એપ્રીલે ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ–જનરલ ડીપાર્ટમેન્ટમાં જાહેર થયા; તેથી તે લગ્નસરા વખતે પુત્રીઓ પાછળ થતાં ખરચો કમી થયાં. પાસ થયેલ નિયમોમાં એક નિયમ એવો હતો કે કોઇ છોડી મરી જાય તો તેનું મરણ કુદરતી રીતે થયું છે કે તેનાં માતા પિતાની તેને ઉછેરવાની બેદરકારીથી થયું છે, તેની ખાતરી તરિકે નજીકના પોલીસ આધકારી અને રજીષ્ટ્રાર તપાસ કરી શી લેખ લેખી પરવાનગી આપે ત્યાર પછી તેને અવલમંજલ પહોંચાડવી. આ નિયમથી મરણ

પ્રસંગે મરનારના કુટુંબમાં, સગાં વ્હાલાંમાં અને સ્મશાને જવા આવેલ લાગતા વળગતામાં ભારે અગવડ અને બેદિલી ફેલાતી; ઉપરાંત મુડદુ ચુંથાય તેથી પણ લોકોની ધાર્મિક લાગણી ઉશ્કેરાતી હતી. તે તકનો લાભ લઈ જે લોકો પોતાના છોકરાની ભારે પુરત–પહેરામણી લેવાની લાંબા વખતથી હેવાવાળા હતા, તેમણે ઉપરની વિટંબણા ટાળવાના બ્હાના નીચે અજ્ઞાન લોકોની સહીઓ લઈ, લગ્નમાં ચાંલ્લા–પુરત વગેરેનાં ખરચો ઘટાડ- વાના સરકારે મંજુર કરેલા ઠરાવો વિરૂદ્ધ એક અરજી કરી. એવી વારંવાર ઘણી અરજીઓ થઇ તેથી નામદાર મુંબાઇ સરકારે, એ ધારાઓ લોકપ્રિય થવાની શંકાને લીધે, સને ૧૮૭૩ની ૨૮ મી જુલાઇએ ગવર્નમેંટ રૅઝોલ્યુશન નં. ૨૬૪૨થી કેટલોક મહત્વનો ફેરફાર કરી મુલત્વી રાખ્યા. ફરી જ્યારે સને ૧૮૮૦માં બીજા વિવાહ આવવા વખત નજીક આવ્યો ત્યારે રા. બા. શેઠ બહેચરદાસે, (તા. ૧૩–૨–૭૯) એક વર્ષ અગાઉથી નામદાર મુંબાઈ સરકારને અરજી કરી પ્રથમના નિયમો ફરીથી અમલમાં મૂકવા, ચાંલ્લા–પુરતની રકમ વધારેમાં વધારે રૂ. ૧૦૦) સો સુધી આંકવા, જન્મ મરણની બીલકુલ ફી લીધા સિવાય નોંધ રાખવા, મરણ પ્રસંગે પોલીસ તરફથી થતી દરમ્યાનગીરિ બંધ કરવા અને લગ્નો ફરજીઆત રીતે રજીષ્ટર કરાવવા માગણી કરી હતી. ઉપરાંત તે અરજીમાં દર્શાવ્યું હતું કે, લગ્ન ખર્ચ ઘટાડવાના નિયમોથી ગરિબ લોકોને ઘણી રાહત મળી છે. તેવા નિયમોના યોગ્ય બંદોબસ્તની ગેરહાજરીમાં એક વર્ષ પછી અમારા વિવાહ આવવાના છે, તેમાં પરણનાર પુત્ર પુત્રીઓનાં જે અત્યારથી સગપણ થાય છે, તેમાં રૂ. ૯૦૦–૯૦૦ સુધી પુરત–ચાંલ્લાનાં સાટાં થવા લાગ્યાં છે અને આ રકમ ઉપરાંત લગ્નના જમણોનું ખરચ તો જુદુ; વળી કમનશીએ હાલ રેશમ તથા તારકસનો ધંધો પડી ભાગવાથી ઘણા કણબીઓની સ્થિતિ કઢંગી થઇ પડી **છે. જેમના માંથે લગ્નના આવા અસહ્ય ખરચનો બોજો છે, તેવા અમદાવાદ** તળમાં તથા આસપાસનાં પરાંમાં થઈ લગભગ બે લાખ કણબી વસે છે, **તેમના માંથે આવી પડતાં આવાં ખરચોથી હજુ બાળકી હત્યા થવાની શંકા ટળી ગઇ નથી, માટે બાળકીઓના મરણ પ્રસંગે પોલીસ તરફથી વેઠવી પડતી અગવડને લઇને, ઉત્પન્ન થયેલ અસંતોષને લીધે જે નિયમો અસલ સ્વરૂપમાંથી મુલત્વી રાખવામાં આવ્યા છે, તે ફરીથી અમલમાં મૂકવાની જરૂર છે વગેરે વગેરે.**

બાદ ત્રણ દિવસ પછી એટલે તા. ૧૬–૨–૭૯ એ ફરીને નામદાર મુંબાઈ સરકારને રા. બા. શેઠે એક બીજી અરજી કરી, આપણી ઉત્પત્તિ તથા લગ્ન પદ્ધતિની વિચીત્રતા દર્શાવી, વળી તેના પરિણામે ઘણાં ભારે ખ-રચો થાય છે તે તથા તેથી કન્યાઓ તરફ અભાવ રહે છે તે પણ જણાવ્યું. છેવટે આ બધાના કારણરૂપ એકજ તારીખનાં લગ્ન કરવાના રિવાજ ને દુર કરવાનો કાયદો ઘડવાની માગણી કરી હતી. તે પરથી સને ૧૮૮૦ ના લગ્ન સમય માટે ખરચો ઓછાં કરવાનો કાયદો ઘડવાનું કામ હાથ ધરી, અમદાવાદના કલેકટર મે. બોરોડેલ સાહેબને કાયદાનો ખરડો કરી મોકલવા લખ્યું, એટલે મે. કલેકટર સાહેબે ખરડો તૈયાર કરી સુધારા વધારા માટે રા. બા. શેઠ બહેચરદાસને પુછાવ્યું ત્યારે સદરહુ શેઠ સાહેબે, જન્મ-મરણ, સગપણ, પરણ, પુનર્લગ્ન વગેરે ફી લીધા સિવાય નોંધવા, બાળ-ફીના મરણ પ્રસંગે અગવડ ન કરવા, અને સો રૂપિયાથી જ્યાદે ચાંલ્લો નહિ લેવા વગેરેના સુધારા દર્શાવ્યા અને વધારામાં એ પણ વિનવવામાં આવ્યું હતું કે નવ દશ અને અગીઆર વર્ષની લાંબી મુદતે એકજ તારીખે થતાં લગ્નના બદલે અન્ય જ્ઞાતિઓની પેઠે મરજી પડે ત્યારે સહુ સહુના સવડે છુટાં લગ્ન કરવાનો કાયદો ઘડવા માટે અભિપ્રાય પુછવા અમદાવાદ, પાટડી, વિરમગામના દેશાઇઓ વગેરેનો મેળાવડો કરવા કૃપા કરવી જોઇએ.

એ પ્રમાણે સને ૧૮૮૦માં લગ્ન આવે ત્યારે કાયદાની મદદથી ખરચો ઓછાં કરાવી નિર્દોષ બાળાઓનાં દુઃખ દુર કરાવવા તન, મન અને ધનથી બન્યું તેટલું કર્યું, પરંતુ તેમના સને ૧૮૪૮ની સાલથી આજ સુધીના સતત્ પુરૂષાર્થના પ્રમાણમાં પ્રત્યક્ષ અને સ્થાઇ ફળ તાત્કાલિક આવ્યું નહિ, છતાં તેમની આવી હિલચાલનું કાળે કરી પરિપકવ થયેલું જે ફળ આવ્યું, તે આજ આપણે સહુ જોઇએ છીએ. બીજાં નવ વર્ષ ગયા પછી સને ૧૮૮૯ના વિવાહ નજીક આવ્યા. તે વેળા અમદાવાદ જીલ્લાના **કલેકટર મે. જેમ્સ** સાહેબ કરીને હતા. રા. બ. શેઠે તેમને જ્ઞાતિની સ્થિતિનો ચિતાર આપી અરજી દ્વારા, બાળાઓનાં કષ્ટો વર્ણવી તે ટાળવાના ઉપાય તરિકે લગ્નખર્ચો ઘટાડવાના પ્રથમના નિયમોનું પુનરાવલોકન કરવા, મરણ નિમીત્તનાં ભોજન પર અંકુશ મૂકવા અને બારે વર્ષે એકજ તીથીએ થતાં લગ્નોના બદલે મરજી મુજબ છૂટાં લગ્ન કરવા, અથવા છેવટે તે લગ્નો બને તેટલી ટુંકી મુદતનાં કરી આપવા માગણી કરી. આ અરજી પરથી કલેકટર સાહેબ મે. જેમ્સ સાહેબે

વાત ઉપાડી લીધી અને આવતી લગ્નસરા અવલ પોતાનાથી બને તેટલું કરી, કણબીઓની કન્યાઓનાં સંકટ ટાળવા તા. ૧૮-૨-૮૯એ ઉત્તર વિભાગના **કમીશ્નર મે. શેપર્ડ** સાહેબના અધ્યક્ષપણા નીચે કણબીઓની એક જંગી સભા ભરવા નક્કી કરી પાટડી, વિરમગામ, કડી વિભાગ, દશકોષી, ભાલ, દંઢાવ્ય, પાટણવાડો, કાનમ વગેરે તમામ વિભાગમાં વસતા કણબી આગેવાનોને પોતાના નામથી આમંત્રણપત્રિકાઓ મોકલી અમદાવાદ તેડાવ્યા. આ અગત્યના કામનો આગળથી વિચાર કરવા કેટલાક વગવાળા પુરૂષોને થોડા દિવસ પહેલાંથી તેડાવ્યા હતા, તેવા વગવાળા પુરૂષોની પ્રાથમિક બેઠક તા. ૧૫-૨-૮૯ એ નામદાર પાટડી દરબારશ્રીના અધ્યક્ષપણા નીચે તેમના અમદાવાદના ઉતારે મળી હતી, જેમાં લગભગ ૨૦૦ આગેવાનોએ ભાગ લીધો હતો. શરૂમાં રા. બ. શેઠ બહેચરદાસે ઠરાવો કરાવવાનો તૈયાર કરી રાખેલો કાચો મુસદ્દો સહુની સમક્ષમાં વાંચી સંભળાવ્યો. અમદાવાદના શેઠ છગુલાલ સોમનાથ, શેઠ માધવલાલ, શેઠ મણીલાલ ચુનીલાલ વગેરે ગૃહસ્થોએ કેટલાક વ્યવહારૂ સુધારા વધારા કરાવી તે મુસદ્દાને સર્વાનુમતે મંજુર કર્યો. ફરી બે દીવસ પછી એટલે તા. ૧૭-૨-૮૯ એ બહારગામથી આવેલા બીજા લગભગ એક હજાર આગેવાનોની મે. કલેકટર સાહેબના અધ્યક્ષપણા નીચે, અને તેમના બંગલે એક સભા મળી, તેમાં તા. ૧૫-૨-૮૯એ થયેલા ઠરાવોનો ખરડો ફરીથી વાંચવામાં આવ્યો, જે સહુએ સર્વાનુમતે પાસ કર્યો. બીજે દિવસે તા. ૧૮-૨-૮૯ એ કલેકટર મે. જેમ્સ સાહેબના બંગલે કમીશ્નર સાહેબ મે. શેપર્ડ સાહેબના અધ્યક્ષપણા નીચે લગભગ પાંચ છ હજાર માણસોની જંગી સભા મળી, જેમાં ઉંઝાના લગ્ન કાઢનાર પટેલો, બ્રાહ્મણો માતાજીના પૂજારીઓ, લગ્ન જાહેર કરનારાઓ અને વડોદરા રાજ્યના મોટા અધિકારીઓ વગેરે એ ભાગ લીધો હતો. સભાના કામની શરૂઆતમાં તા. ૧૫-૨-૮૯એ ઘડાએલા અને તા. ૧૭-૨-૮૯એ મંજુર થયેલા સઘળા ઠરાવો વાંચવામાં આવ્ય. લગ્ન મુદત પાંચ પાંચ વર્ષે ઠરાવવાની વિરમગામવાળા શેઠ જીભાઈ કેવળદાસની દરખાસ્ત, તથા મરણ પાછળનાં જમણો બંધ કરવાની અમદાવાદવાળા વકીલ પુરૂષોતમ નાનશા વગેરેની લેખી અરજી રૂપે દરખાસ્ત આવી. તે બન્નેને અપ્રાસાંગિક ગણી મુલતવી રાખી, અને છેવટે નિયમો પાસ થયા; જેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. સગાઈમાં એક રૂપિયો અને સાત સોપારી આપવાં.

૨. લગ્નમાં ચાંલ્લો એકથી એકસોનવાણું સુધી લેવા દેવા.

૩. લગ્નના વરઘોડાનાં નાળીયરના રૂ. ૧થી ૧૦ સુધી આપવા.
૪. મોસાળાના રૂ. ૧) થી રૂ. ૧૦) સુધી આપવા.
૫. લગ્ન વેળા છેડો ઝલામણના રૂ. ૨) વરને આપવા.
૬. મહીમાટલાના રૂ. ૧) થી રૂ. ૫) સુધી આપવા.
૭. પુસ્ત રૂ. ૧) થી રૂ. ૫) સુધી આપવી.
૮. સાસુને પગેપયણાના રૂ. ૧) થી રૂ. ૭) સુધી આપવા.
૯. પચીસ માણસનું એક એવાં પાંચજ દશૈયાં ખવરાવવાં.
૧૦. પરગામ જતી જાનને રૂ. ૩૦) સુધી ખર્ચ આપવું, અને પાંચ દિવસ સુધી પચીસ પચીસ માણસજ રોજ જમાડવાં.
૧૧. પહેલા બાળકને તેડી સાસરે જતાં રૂ. ૧) થી રૂ. ૧૧) વરપક્ષને આપવા. લુગડાં ઘરેણાં કરવા કન્યાના બાપને છુટ છે.
૧૨. નાતરાનો ચાંલ્લો પણ રૂ. ૧૯૯) સુધી આપવો. તેનું કન્યાને ઘરાણું કરાવવું-તે જીવતાં લગી પહેરે અને તેના મરણ પછી તેના ધણીના કબજે જાય.
૧૩. કન્યાના બાપે વરપક્ષ પાસેથી કન્યા બદલે કાંઈ લેવું નહિ.
૧૪. હરકોઈ પ્રસંગે જમાઇ તેડે ત્યારે ર ૨) સુધી આપવા, ને પાંચ માણસોથી જ્યાદે સાથે લાવવાં નહિ.
૧૫. ખાવાનું આપવાની છુટ છે. વરકન્યા જુદુ ઘર માંડે ત્યારે કન્યાનો બાપ ગમે તે મદદ આપે પણ તેની માગણી થઇ શકે નહિ, તેમ તેવી મીલ્કત વરપક્ષના (અન્યના) કોઈ ઉપયોગમાં લેઈ શકાય નહિ.
૧૬. કન્યાની વય ૨૫) વર્ષની થયા પછી બીજી સ્ત્રી કરવી. પ્રથમની સ્ત્રી લુલી, આંધળી હોય તો આગેવાનોની સંમતી લઈ કરવી. જુની સ્ત્રીને યોગ્ય ખર્ચ-પોષણ આપવું.
૧૭. વિવાહ-સગાઈ કર્યા પછી યોગ્ય કારણ વિના તોડવો નહિ.
૧૮. ખાસ કારણ વિના કન્યાને કુલના દંડે કે બાંહ્યવરથી પરણાવવી નહિ.
૧૯. પોતાની સ્ત્રી બદચાલની ના હોય તો કોઇએ છાંડવી નહિ.
૨૦. પોતને માટે બે રૂપિયા સુધીનાં કપડાં આપવાં.
૨૧. મૃત્યુવરો સોળ દિવસ પછી, અને સવડ આવે ત્યારે કરવો.

સહી. ત્રીકમલાલ દીનાનાથ — સહી. એચ. ઈ. એમ. જેમ્સ.
ચીટ્નીસ. તા. ૧-૩-૮૯. — કલેકટર. અમદાવાદ.

આ પ્રમાણે પાસ થયેલા ઠરાવોની છપાવેલી નકલો, તથા કણબી જનસમાજના સ્વતંત્ર અભિપ્રાય જાણવા સારૂ સહીઓ કરવાનાં ફારમો, ગામે ગામના મુખી-તલાટીઓપર મોકલી આપ્યાં જેમાં નીચે મુજબ અભિપ્રાય લખાઇ આવ્યા.

કુલ સહીઓ થઈ.	૨૫૬૩૦
સહીઓ કરવા ના પાડી.	૫૩૭૭
ગેરહાજર છે.	૫૫૧૭
થયેલ ઠરાવો ૧ થી ૧૯ સુધી મંજુર.	૨૨૩૮૨
રૂ. ૧૯૯) ચાંલ્લો રાખવા ઇચ્છનાર.	૫૬૦૬
રૂ. ૧૦૦) ,, ,, ,,	૧૭૫૪૯
મરણનાં જમણ ચાલુ રાખનારા.	૧૬૬૬૨
,, ,, અટકાવનારા.	૧૪૦૩૫

આ પ્રમાણે અભિપ્રાય આવી ગયા તેથી તે તથા થયેલા ઠરાવો વગેરેનો તુમાર મહેરબાન કલેકટર સાહેબે મુંબાઈ સરકાર તરફ મે[illegible]લી આપ્યો. જે પુરૂષો વંશ પરંપરાથી જાતે હાથ મુચરકા આપી સને ૧૮[illegible]૮ થી આજ સુધી આવા આવા સઘળા પ્રસંગે પોતાની સંમતી આપી વા[illegible]-વાર વિપરીત વર્તન કરતા આવ્યા છે, તે પુરૂષોએ પાછળથી પોતે સ્વિકારેલા નિયમો વિરૂદ્ધમાં છુપી રીતે જુદી જુદી અરજીઓ કરી–કરાવી તેમાં કોઇએ ચાંલ્લાની રકમ રૂ. ૧૯૯) રાખવા; કોઇએ બે સ્ત્રીઓ કરવાની છૂટ રાખવા અને કોઇએ મરણ પાછળનાં જમણોપર અંકુશ નહિ મૂકવા માગણીઓ કરી. એક અરજી તો વિરમગામ, પાટડી અને અમદાવાદના કુલીનોએ ખાસ ૧૮૭૦ નો આઠમો ઍક્ટજ લાગુ નહિ કરવા કરી હતી; જેમાં નિયમો પાસ કરતાં હાજર રહી સંમતી આપનારા ઘણાઓએ સહીઓ કરી હતી. બીજી અરજી તેમના સામે સુધારાના વિચારવાળાઓએ રા. બા. શેઠ. બહેચરદાસની આગેવાની નીચે કરી હતી. આ વગેરે અરજીઓ ઉપર પૂખ્ત વિચાર કરી નામદાર મુંબઈ સરકારે લોકોને તા. ૨૮–૧૧–૮૯એ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ–જનરલ ડીપાર્ટમેન્ટમાં નં. ૪૯૩૪ થી જવાબ આપ્યો. તેનો સાર એવો છે કેઃ—

" અમદાવાદ શહેરના અને જીલ્લાના કેટલાક લોકો, જેઓ જ્ઞાતિમાં ઉતરી આવેલી ખાનદાન શાખાનાં ફરજંદો છે, જેઓને ચાંલ્લાનાં વધારે નાણાં લેવાની લાલસા છે, જેઓએ લગ્નનાં ખર્ચો ઘટાડવા થયેલા નિયમોથી પોતાની કીંમત ઘટેલી માની છે, ને જેઓ ચાંલ્લા લીધા વિના પોતાના પુત્રોના લગ્ન સંબંધ કરવા નારાજ છે, તેઓ પાસ થયેલી રૂલો વિરૂદ્ધ છે તે સ્વાભાવિક છે. તેમની છાપેલી અરજીમાં બતાવેલ વાંધા અને ફેરફાર

બીનજરૂરી છે. દરેક પાટીદાર કણબી છે; પણ દરેક કણબી પાટીદાર નથી. માટે કણબી શબ્દથી આખી જ્ઞાતિનો સમાવેશ થાય છે. ચાંલ્લાના દર બાબતમાં વધારે મતે ચાંલ્લો ઘટાડી દીધો છે. બાકીની અડચણો, જે ઉપાધી ઘટાડવાને ડ્રાફ્ટ તૈયાર કર્યો છે તે વધે તેવી છે માટે ધ્યાન આપવા જેવી નથી. ઉત્તર ક્રિયાનાં ખર્ચોનો બંદોબસ્ત વધુ મતે તજી દેવામાં આવ્યો છે. વગેરે વગેરે.

× × × × × ×

મી. શેપર્ડ, જેમ્સ, કુક, મી. બહેચરદાસ, જે. એ. દલાલ, કૃષ્ણુલાલ તથા પાટડી દરબાર અને બીજા ગૃહસ્થો, જેમણે કડવા કણબીઓની ઉન્નતિ વધારવા અને જે રીત રિવાજોનું પરિણામ તે જ્ઞાતિના હિતને ઘણુંજ નુકશાનકારક છે; તે બંધ કરવા પોતાના સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી મુખ્ય ભાગ લીધો છે, તેઓ સઘળાને વ્યાંજબી રીતે ઘણું માન ઘટે છે."

એ પ્રમાણે તા. ૧૮–૨–૮૯ એ થયેલા ઠરાવો તથા તે ઉપર આવી ગયેલા કણબી પ્રજાના જાહેર અભિપ્રાયો સાથે; મે. કલેકટર સાહેબે મોકલેલો તુમાર તથા પાછળથી તેને અનુમોદન આપનારા અને વિરૂદ્ધ પડનારાઓની અરજીઓ વગેરેપર વિચાર કરી, કણબી જ્ઞાતિમાં લગ્નને લગતાં ખરચો કમી કરી, બાળકી હત્યા થવાનો ભય દુર કરવા ના. મુંબાઇ સરકારે તા. ૨૧–૧–૯૦ ના પોતાના હુકમ નં. ૩૦૮ થી જે નવા ઠરાવો બહાર પાડયા તેમાં તા. ૧૮–૨–૮૯ એ થયેલા ૨૧ ઠરાવોમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો.

(૧) પહેલા ઠરાવમાં પ્રથમના ૨૧ નિયમોનો એવી રીતે સમાવેશ થયો હતો કે.–

૧. નિયમ અસલ મુસદ્દા મુજબ મંજુર.

૨. અસલ મુસદ્દામાં ચાંલ્લાના રૂ. ૧૯૯ રાખ્યા હતા તે આવેલા અભિપ્રાયો. જોતાં બહુ મતે ઘટાડીને રૂ. ૧૦૧ ઠરાવ્યા.

૩. થી ૧૫. નિયમો અસલ મુસદ્દા મુજબ મંજુર.

૧૬. એક સ્ત્રીની હયાતિમાં બીજી કરવાને જે ઉંમરની મર્યાદા બતાવી હતી તે કલમ રદ કરી તેના બદલે ઠરાવ્યું કે " દરેક વિવાહ, લગ્ન અને નાતરાની દરેક માણસે તલાટીને ખબર આપવી, ફી લીધા સિવાય તે નોંધશે પરંતુ ચાંલ્લાની જે રકમ મુકરર કરવામાં આવી હોય તે, તેજ વખતે જાહેર કરવી.

૧૭ થી ૨૧. અસલ મુસદ્દા મુજબની તમામ રદ કરી ને તેના બદલે–

(૨) હવેથી દરેક તલાટી નીચે મુજબ રજીષ્ટર રાખશે અને તે કોરા કાગળના તાવ ઉપર લખશે. " કડવા કણબીની જ્ઞાતિમાં વિવાહ. લગ્ન તથા ચાંલ્લાઓનું રજીષ્ટર"

ગામ.– × × × ×

૧. અનુક્રમ નંબર, ૨. જે તારિખે ખબર આપવામાં આવી હોય તે તારિખ, ૩. વરનું તથા તેના બાપનું નામ, ૪. વરના બાપ કે વાલીનું ગામ અને તાલુકો, ૫. કન્યાનું તથા તેના બાપનું નામ, ૬. કન્યાના બાપ કે વાલીનું ગામ અને તાલુકો,

૭. કન્યાનાં સગાં તરફથી ચાંલ્લો આપવાનો તેનો આંકડો, ૮. ઉપરની હકીકત નોંધનાર સખસનું નામ.

(૩) જ્યારે જ્યારે વિવાહની ગોઠવણ થાય ત્યારે કન્યાના બાપ અથવા તો વાલીએ અડતાલીસ કલાકમાં ચાંલ્લાની કેટલી રકમ ઠરી તે બાબત તલાટીને ઉપરની હકીકત સહીત ખબર આપવી. નોંધ બાબત કાંઇ પણ ફી લેવાની મના છે તેથી તલાટી તેવી દરેક નોંધ મફત રાખશે.

(૪) કોઇ પણ રૂલ તોડવામાં આવશે તો છ મહિનાની કેદ અને એક હજાર રૂપિયા સુધીના દંડની શીક્ષા કરવામાં આવશે પણ ઉમેદ રાખવામાં આવે છે કે કોઈપણ કડવો કણબી સદરહુ રૂલોમાંની કોઈ પણ રૂલ તોડી કાયદા વિરૂદ્ધ ચાલશે નહિ. આવતી લગ્નસરા વખતે તે કાયદાનો અમલ ચોકસ રીતે કરવામાં આવશે.
(૫) આ રૂલોની અવગણના કર્યા બાબત કાંઇ પણ હકીકત તલાટીની જાણમાં આવે તો તેણે મામલતદારને એકદમ તે બાબત ખબર આપવી.

ઉપર પ્રમાણે નિયમો ઠરાવી જાહેરનામાં બહાર પાડયાં, તેમાં એક ઉપર બીજી સ્ત્રી કરનારાઓ માટે અંકુશ તરિકે અસલ મુસદ્દામાં જે દર્શનિક કલમ હતી તે ઉડી ગઈ, જેથી જનસમાજનાં મન ખિન્ન થયાં. ના. સરકારમાં તે બાબત ઘણી અરજીઓ કરવામાં આવી, તેમાં અરજદારોએ એવું જણાવ્યું હતું કે:–માત્ર પૈસાની લાલચને લીધે લોભી માબાપો પોતાના બાળક પુત્રને એક વખત પરણાવી પૈસા ખાઈ જઇ અને પછી તેને બીજા વિવાહ વખતે બીજી સ્ત્રી પરણાવી પ્રથમની કન્યાને રખડતી મૂકે છે; જેથી અનાથ બાળાઓ મહા સંકટમાં આવી પડે છે. જનસમાજના આવા પોકારથી છેવટે ના. સરકારે નીચે મુજબ નવો સરકયુલર બહાર પાડયો.

સરકયુલર.

મેહેરબાન કલેકટર સાહેબના તા. ૨૩ મી જાન્યુઆરી સને ૧૮૯૦ ના સરકયુલરમાં જે રૂલો તથા સમજુતી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી તે રદ કરી, નામદાર મુંબઈ સરકારે તેઓના નંબર ૧૦૪૩ તા. ૧૨ માર્ચ સને ૧૮૯૦ ના જાહેરનામામાં જે સુધારેલી રૂલો પ્રસિદ્ધ કીધી છે તે તથા નીચે બતાવેલી સુધારેલી સમજુતી આ સરકયુલરથી જાહેર કરવામાં આવે છે.

Photo by 1 R Kavade, Ahmedabad

શેઠ કેશવલાલ બુલાખીદાસ સીતવાળા, સુરત.

The LakshmiArt,'—Bombay

Photo by A R Kavade Ahmedabad

શેઠ રતીલાલ કેશવલાલ સીતવાળા, સુરત.

The Lakshmi Art—Bombay

અમદાવાદ અને ખેડા ડીસ્ટ્રીક્ટમાં કડવા કણબી જ્ઞાતિના લગ્નને લગતા ખર્ચ બાબત નિયમ કરવા સને ૧૮૭૦ ના ઍક્ટ ૮ ને અનુસરીને નીચેની સુધારેલી રૂલો નામદાર હિંદુસ્થાન સરકારે મેહેરબાની કરી મંજુર કરી છે એવું નામદાર સરકારના ઠરાવ નંબર ૯૮૬ તા. ૭ માર્ચ સને ૧૮૯૦ થી પ્રસિદ્ધ થયું છે.

સને ૧૮૭૦ ના ઍક્ટ ૮ પ્રમાણે કડવા કણબી જ્ઞાતિના લગ્નને લગતા ખર્ચ વિશેના નિયમ.

૧. સગાઈ વખતે કન્યાના બાપે અથવા વાલીએ વરના બાપને અથવા વાલીને ચાંલ્લો આપવો તે રૂ. ૧ તથા સાત સોપારીથી વત્તો નહીં આપવો.

૨. કન્યાના બાપે અથવા વાલીએ વરના બાપને અથવા વાલીને લગ્નનો ચાંલ્લો આપવો તે રૂ. ૧ થી રૂ. ૧૦૧ સુધી આપવો, પણ એથી વધારે આપવો નહીં, અને એ પ્રમાણે આપવાની રકમમાંથી ઉઝા માતા આગળ મૂકવાનો એક રૂપીઓ કાપી લેવો.

૩. લગ્નપ્રસંગે વરઘોડામાં અથવા બીજી જગાએ નાળીએર વહેંચવાં તે રૂ. ૧થી રૂ. ૧૦ સુધીની કિંમતનાં વહેંચવાં; એથી વત્તી કિંમતનાં વહેંચવાં નહીં.

૪. "મોસાળાં"નો ખરચ રૂ. ૧ થી રૂ. ૧૦ સુધી કરવો, એથી વત્તો ખરચ કોઇ પણ રીતે કરવો નહીં.

૫. "છેડો ઝલામણ" ખાતે રકમ આપવી તે રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવી; એથી વત્તી આપવી નહીં.

૬. "માહી માટલા" ખાતે રકમ આપવી તે રૂ. ૧ થી રૂ. ૫ સુધી આપવી; એથી વત્તી આપવી નહીં.

૭. પુરત ખાતે રકમ આપવી તે રૂ ૧થી રૂ. ૫ સુધી આપવી, એથી વત્તી આપવી નહીં.

૮. "પગે પયણુ" ખાતે કન્યાની સાસુને રકમ આપવી તે રૂ. ૧થી રૂ. ૭ સુધી આપવી, એથી વત્તી આપવી નહીં.

૯. કન્યાના કુટુંબે વરના કુટુંબને પાંચથી વત્તાં દસૈયાં જમાડવાં નહીં અને દરેક દસૈયામાં ૨૫ થી વત્તાં માણસ તેડવાં નહીં.

૧૦. કન્યાને ગામ જાન જાય ત્યારે તેનો ખરચ કન્યાના કુટુંબે આપવો તે રૂ. ૧થી રૂ. ૩૦ સુધી આપવો, એથી વત્તો આપવો નહીં; વળી ધારા ૯ માં કહ્યા મુજબ પાંચથી વત્તાં જમણ કરવાં નહીં; માત્ર જો જાન જાસ્તી મુદત થોભે તો વત્તાં જમણ કરવાનો અધિકાર છે પણ ભાણાંની એકંદર સંખ્યા ૧૨૫ થી વધવી નહીં જોઇએ.

૧૧. કન્યા પેહેલું છોકરું લઇને પોતાના ધણીને ઘેર જાય તે પ્રસંગે વરનાં સગાં-

વ્હાલાંને રકમ આપવી તે બધું મળીને રૂ. ૧થી રૂ. ૧૧ સુધી આપવી. એ શિવાય કન્યાનો બાપ વસ્ત્ર તથા જણસની ભેટ કરવાને મુખત્યાર છે.

૧૨. કન્યાના બાપે અથવા વાલીએ વરના બાપને અથવા વાલીને અથવા વરને પોતાને 'નાતરાં'નો ચાંલ્લો આપવો તે રૂ. ૧થી રૂ. ૧૦૦ સુધી આપવો, એથી વત્તો આપવો નહીં. આ પૈસાની જણસ વેચાતી લેવી તે જણસ ઓરતની હયાતિમાં તેની મિલકત ગણાશે અને તેના મરણ પછી તેના ધણીની થશે.

૧૩. કન્યાના બાપે અથવા વાલીએ પોતાની છોકરી આપવાબદલ વરની પાસેથી અથવા વરના માબાપ કે વાલી પાસેથી કાંઈ પૈસા લેવા નહીં.

૧૪. વરને પોતાના સસરાને ઘેર તેડવામાં આવે તેવે કોઈ પણ પ્રસંગે તેને 'પાઘડી' દાખલ રકમ આપવી તે રૂ. ૨થી વત્તી આપવી નહીં. તેણે પોતાની સાથે પાંચથી વત્તાં માણસ લઈ જવાં નહીં.

૧૫. હંમેશના સ્થાપિત પ્રસંગે મીઠાઈ વિગેરે મામુલ ચાલ પ્રમાણે આપવામાં આવે તે, અથવા કન્યાનો બાપ જ્યારે પોતાની છોકરી તથા તેનો ધણી જુદું ઘર માંડે ત્યારે કાંઇ મદદ કરવા અથવા નિમણુક બાંધી આપવા માગે તે, કબુલ કરવામાં ઉપરના ધારા માંહેના કોઇ પણ મચકુરથી હરકત થશે નહીં; માત્ર એમ ઠરાવ્યું છે કે આવી બક્ષિસ કોઈ પણ સબબ ઉપરથી હક્ક કરીને મંગાશે નહીં અને વરના બાપે તેનો ઉપયોગ કરવો નહીં તેમજ એના ઉપયોગ અર્થે અથવા લાભ અર્થે તે કામે લગાડવી નહીં.

૧૬. (अ) જ્યારે કોઈ સખસ બીજી કન્યા પરણે ત્યારે ચાંલ્લાની રકમ ૧૦૦) રૂપીઆથી વધારે હોવી ન જોઇએ.

(ब) જ્યારે પહેલી કન્યાની હયાતિમાં કોઈ સખસ બીજી કન્યા પરણે ત્યારે બીજી કન્યાનાં સગાં તરફથી જે ચાંલ્લો આપવામાં આવે તે એક રૂપીઓ હોય; પણ પાંચ રૂપીઆથી વધારે હોવો ન જોઇએ અને બન્ને પક્ષકારોએ કોઈપણ સબબને માટે બીજી કંઇ-પણ રકમ આપવી અથવા લેવી નહીં.

(क) આવી બાબતમાં પોતાના વરના દ્રવ્યબળ મુજબ પેહેલી કન્યાને વ્યાજબી પાલણપોષણ આપવામાં આવશે અને વળી તેણે (વરે) તેને એક રૂપીઆથી ઓછી નહીં અને સો રૂપીઆથી જાસ્તી નહીં એટલી કિંમતનાં ઘરેણાં આપવાં.

૧૭. બાંહ્યવરના લગ્નની બાબતમાં ચાંલ્લાની રકમ એક રૂપીઆથી વધારે હોવી ન જોઇએ.

૧૮. જે જે સગાઈ અથવા લગ્ન અથવા નાતરૂં થાય તેની મફત નોંધ કરવામાં આવશે, માટે તલાટીને તે બાબત ખબર આપવી અને ચાંલ્લાની ઠરાવેલી રકમ તેજ વખતે જણાવવી.

(૨) હવેથી દરેક તલાટી નીચે મુજબ રજીસ્ટર છાપેલા ફારમમાં રાખશે અને તે છાપેલા ફારમની નકલો તેને પુરી પાડવામાં આવશે. દરેક તલાટીએ વર તથા કન્યાના નજીકના સગાં અથવા વાલીને એ રજીસ્ટરમાંથી ઇંતેખાપ પોતાની સહી કરી આપવો.

કડવા કણબીની જ્ઞાતિમાં વિવાહ લગ્ન તથા ચાંલ્લાઓનું રજીસ્ટર.

ગામ—× × × તાલુકે.—

૧. અનુક્રમ નંબર.

૨. જે તારીખે ખબર આપવામાં આવે તે તારીખ.

૩. વરનુ નામ તથા તેના બાપ અગર વાલીનું નામ.

૪. રેહેવાની જગ્યા એટલે વરનો બાપ અગર વાલી જ્યાં રહેતો હોય તે ગામ અને તાલુકો.

૫. કન્યાનુ નામ અને તેનો બાપ અગર વાલીનુ નામ.

૬. રેહેવાની જગ્યા એટલે કન્યાનો બાપ અગર વાલી જ્યાં રેહેતો હોય તે ગામ અને તાલુકો.

૭. કન્યાનાં સગાં તરફથી ચાંલ્લો આપવાનો તેનો આંકડો.

૮. જે સખસ લગ્ન નોંધાવાને સારૂ ખબર આપે તેની સહી.

(અ) વર તરફથી. } (બ) કન્યા તરફથી.

૯. લગ્ન ખરેખરૂં છે કે શી રીતે–જો તેમ હોય તો વરને બીજી કન્યા હયાત છે કે નહીં.

૧૦. લગ્ન કુલના દડાનું કે બાંહ્યવરનું છે. ૧૧. રીમાર્ક.

(૩.) જ્યારે જ્યારે વીવાહની ગોઠવણ થાય ત્યારે કન્યાના બાપ અગર વાલીએ અડતાલીસ કલાકની અંદર ચાંલ્લાની કેટલી રકમ ઠરી તે બાબત તલાટીને ઉપરની હકીકત સહીત ખબર આપવી. નોંધવા બાબત કાંઈ પણ ફી લેવા તલાટીને મના કરવામાં આવી છે, સદરહુ નોંધ તલાટી મફત રાખશે.

(૪.) કોઈપણ રૂલ તોડવામાં આવશે તો તે બદલ છ મહીનાની કેદ અને રૂ. ૧૦૦૦) એક હજાર સુધી દંડની શીક્ષા કરવામાં આવશે પણ ઉમેદ રાખવામાં આવે છે જે કોઈ પણ કડવો કણબી સદરહુ રૂલોની કોઈ પણ રૂલ તોડીને કાયદા વિરૂધ ચાલશે નહીં. આવતી લગનસરા વખતે તે કાયદાનો અમલ ચોકસ રીતે કરવામાં આવશે.

(૫.) આ રૂલોની અવગણના કર્યા બાબત કાંઈપણ હકીકત તલાટીની જાણમાં આવે તો તેણે મામલતદારને એકદમ તે બાબત ખબર આપવી.

તા. ૧૪ માર્ચ સને ૧૮૯૦. H. E. M. James.

કલેકટર.

આ સુધારેલા સરક્યુલરમાં પૈસાના લોભે બીજી સ્ત્રીઓ કરનારાને દાબમાં રાખવા ચાંલ્લાના માત્ર પાંચજ રૂપિયા ઠરાવ્યા હતા પરંતુ તેથી તે બદી ઉપર કાંઇપણ વ્યવહારૂ અંકુશ મુંકાયો હોય તેમ લાગતું નથી; એટલુંજ નહિ પણ સને ૧૮૪૮ થી અત્યાર સુધીમાં ખરચો કમી કરવા ઘડાયેલા સઘળ નિયમો, ઉઠાવેલ પરિશ્રમના પ્રમાણમાં યથાર્થ કામ કરી શક્યા હોય તેમ લાગતું નથી, તેમજ પુત્રીઓનાં માવિતરોને એથી જોઇતી રાહત મળી શકી હોય તેવું પણ જણાઇ આવતું નથી, કારણ કે આવાં ખરચો, ઉભય પક્ષની મિથ્યાભિમાની સંમતિથી થતાં હતાં, છતાં પણ જો કોઈ પુત્રીનો પિતા, પોતાના વેવાઇને નિયમસર વર્તવાની ફરજ પાડવા જાય તો, તે ઉન્મત્ત વેવાઈ તરતજ “પાડાના વાંકે પખાલીને ડાંમવા” પોતાના બાળક પુત્રને પુનઃ પરણાવી પેલી નિરપરાધિ પુત્રીની પાયમાલી કરી નાંખે, તે યુવાન બાળાને સાસરે તેડાવે નહિ; ખોરાકી પોશાકી આપે નહિ; તેમજ સાહુડીની બખોલ જેવાં પુત્રના બાપનાં ખીસ્સાં તર થાય નહિ, ત્યાં સુધી છુટકો પણ આપે નહિ, તેમ તેણે બીજી કરતાં બસો-પાંચસો ચાંલ્લો ગાંઠયો હોય તેનું પણ પ્રત્યક્ષ ભાન થઈ શકે નહિ. આવા પ્રકારની વસ્તુ સ્થિતિ હોવાને લીધે પુત્રીઓના હીતની ખાતર ઉભય પક્ષને અંકુશમાં મુંકવા-જ્ઞાતિની સ્થિતિનો ઉંડો અભ્યાસ કરનારાઓએ, ગુન્હાની પ્રત્યક્ષ પ્રતિતી થાય તેવી બીજી સ્ત્રી કરવાની વય સને ૧૮૪૮ માં ૩૦ વર્ષની; ૧૮૬૯ માં ૨૫ વર્ષની અને સને ૧૮૮૯ ના મુસદ્દામાં પણ ૨૫ વર્ષની નિર્માણ કરી હતી, જેથી સઘળી રૂલોમાં માત્ર એ એકજ રૂલ તેવા જુલમગારના ગળામાં નિયમીત વયના ફાંસા રૂપે પડી રહેલી હતી ત્યાં સુધી તેમનાથી પુત્રને ફરી પરણાવી શકાય નહિ, તેમ પુત્રને પુખ્યા વિના ચલાવી લેવાય નહિ અને કદી પુંખે તો તેટલી વયમાં તે બાઇને સંતતી થઇ ગઈ તો તો તેવા જુલમગારોનું મોત બગડી જતું હતું (?) કારણ કે પછી તો છુટા છેડા થાય નહિ અને બીજી કરે તો તે પહેલી સ્ત્રીને ખોરાકી પોશાકી-દરદાગીના આપવા પડે અને તે પણ આપવાની આય નહિ! તેથી તે બિચારા પોતાના મનથી બગાડેલા ગૃહ સંસારમાં સદાયે સંતપ્ત રહેવાના ડરથી-છોકરી કે છોકરાના બાપ થવાથી ચેતી ચેતીને ચાલતા હતા. આવા એક પરંપરાના સ્વચ્છંદી વર્ગોને અંકુશમાં રાખવા થયેલી સર્વ રૂલોમાં માત્ર બીજી કરવાની ઉંમર આંકનારી રૂલ **શક્તિ** રૂપે હતી પરંતુ જ્ઞાતિની બાળકીઓનાં કમ ભાગ્યથી તે રૂલ રદ્દ ગઈ અને નામનાજ ઠરાવો કાયમ

રહ્યા. જનસમાજમાં ચાલતી આવા પ્રકારની નિષ્ઠુરતા અટકાવવા કેવું કાર્ય થયું છે, તે આપણે જોઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં પણ જોઇશું. આવી પ્રણાલિકામાં પણ જ્યારે સંવત ૧૯૪૬ ના વિવાહ આવ્યા ત્યારે **કલેકટર મે. જેમ્સ** સાહેબ અને અન્ય અધિકારી વર્ગે ખાસ કાળજી રાખી હતી; છતાં પણ " મીયાં બીબી રાજી તો કયા કરે મીયાં કાજી " એ કહેવત અનુસાર ઉભય પક્ષની છુપી સંમતિથી મરજી પડે તેટલાં નાણાં અપાયાં લેવાયાં તેમાં અધિકારી વર્ગ, ફરીઆદ પક્ષનો અભાવ અને પુરાવાની ખામીને લીધે શું કરી શકે? આવું હતું છતાં દશૈયાંનાં જમણોમાં રૂલો કરતાં વધારે માણસો જમવા-જમાડવાના ગુન્હા માટે ઘણા જણ પકડાયા હતા અને દંડાયા હતા. એકંદરે સં. ૧૯૪૬ ના વિવાહ વખતે આ નિયમોએ કાંઇક કર્યું હોય તેમ જણાય છે પરંતુ તેજ અરસામાં (વિવાહ પહેલાં તા. ૨૦-૧૨-૮૯ ના દિવસે) આ મહાન્ જ્ઞાતિ ભક્ત-આદ્ય સુધારક-રા. બ. શેઠ બહેચરદાસ અમ્બાઇદાસ સી. એસ. આઈ. પંચત્વને પામ્યા અને આવા જ્ઞાતિહીતચિંતક **એકજ વીર નરની પુરી ન શકાય તેવી જ્ઞાતિને ખોટ પડી.**

પ્રકરણ ૭ મું.

છપ્પનના દુષ્કાળ સુધીનો છેલ્લો દશકો.

૧૯૪૬ ની લગ્નસરામાં લગ્ન સંબંધી થયેલા ઠરાવોની કેવી અસર થઈ હતી તે ઉત્તર **વિભાગના કમીશનર મે. એચ. ઈ. એમ. જેમ્સ** સાહેબે તા. મુંબાઈ સરકારને તા. ૨૦-૧૦-૯૦ ના રોજ પુના મુકામે રિપોર્ટ કર્યો હતો તે ઉપરથી જાણી શકાય છે. સદરહુ રિપોર્ટનો સાર નીચે આપવામાં આવ્યો છે.

" વિરમગામથી આવેલો રિપોર્ટ જણાવે છે કે, રૂલોથી ખરચો ઘણાં
" ઘટયાં છે ને ગરીબોને બહુ ફાયદો થયો છે. વળી ગાયકવાડ સરકાર
" તરફથી રૂલોનો અસ્વિકાર થવાથી નિયમોનો ભંગ થવાનો સંભવ ઉભો

"થયો છે કારણ કે બન્ને રાજ્યની સરહદપરનાં ગામોમાં લગ્નવેળા અગવડ
"થઇ પડી હતી; તથા સરકારી હદના, વરના બાપ ગાયકવાડી હદમાં
"જઇ મોટી મોટી રકમો ચાંલ્લાની લઈ આવ્યા અને તેજ પ્રમાણે ગાયક-
"વાડી હદના જીલ્લાની હદમાં આવી મોટી મોટી રકમો ચાંલ્લા તરિકે
"લઇ ગયા; તેવું લશ્કરી શેઠ શંભુપ્રસાદ બહેચરદાસના પત્ર ઉપરથી જણાયું
"છે. હું સમજી શકતો નથી કે ના. ગાયકવાડ સરકાર શા માટે આ નિય-
"મોનો અસ્વિકાર કરે છે. **વડોદરાના રેસીડંટ સાહેબ** લખે છે કે
"'લગ્ન માટે દેવીને વારંવાર પુછી શકાતું નથી.' આ હકીકત તેમની
"સમજ ફેર જણાય છે, કારણકે પટેલો અને ગોર બ્રાહ્મણોએ વચન
"આપ્યું હતું કે—"ઓણ સાલ લગ્ન માટે દેવીને પુછીશું અને વળી
"દર પાંચ પાંચ વર્ષે લગ્નો કાઢવા માટે ચીઠ્ઠીઓ નાંખવાની કડાકુટ પડે
"તેવું રાખીશું નહીં, એટલે કે આ વખતે જ્યારે લગ્ન કાઢવા ચીઠીઓ
"અમે નાંખીશું ત્યારે દેવીને આવતાં પાંચ વર્ષપર લગ્ન કરવાને પુછી
"ભેગા ભેગી તારિખો નક્કી કરીશું, જેથી કરીને અત્યારે નક્કી કરેલી
"તારિખોએ–પાંચ વર્ષીય તીથિએ લગ્ન કરાય." બ્રાહ્મણોએ આપેલું વચન
"તોડયું છે જેથી મને શંકા રહે છે કે, તે જ્ઞાતિના કોઈ આગેવાનોએ
"તેમને તેમ કરવા પ્રેર્યા હશે; પણ ખરચોમાં ઘટાડો કરવાને સહુએ
"સંમતિ આપી છે તેને અને ટુંકી મુદતનાં લગ્નને કશો સંબંધ નથી,
"અને તે દેવીને પુછ્યા સિવાય ખુશીથી અમલમાં લાવી શકાય છે. લગ્ન
"મોસમ પુરી થયા પછી આ નિયમો કેવું કાર્ય કરે છે તે જોયા બાદ
"થયેલી રૂલોનો સ્વિકાર કરવા ના. ગાયકવાડ સરકારે ફરી વિચાર કરવા
"વચન આપ્યું છે, તો મને ભરોંસો છે કે ઘણું મોડું થઇ ગયા પહેલાં
"ફરીથી તેમને તેમ કરવા પ્રેરવામાં આવશે. પોતાના રાજ્યમાં સારી
"કન્યાઓની હરીફાઈ માટે જે પુષ્કળ કન્યાવિક્રય ચાલતો હતો તે બંધ
"પડયો છે, તેથી પોતાની રૈયતની પાયમાલી અટકાવવા માટે ના. ગાયક-
"વાડ સરકાર દ્રઢતાથી પ્રયત્ન કરશેજ. હું આતુરતા પૂર્વક વિશ્વાસ રાખું
"છું કે આ વાતને પડતી મુંકવામાં નહિં આવે અને ના. ગાયકવાડ સર-
"કારના કડી પ્રાંતના અધિકારીઓ દ્વારા ઉંઝા માતાના પાટીદારો અને
"બ્રાહ્મણોને માતાજી પાસેથી પાંચ પાંચ વર્ષનાં લગ્નની માગણી કરવા
"ફરીથી દબાણ કરવામાં આવશે. આમ કરવાથી કણબીઓની આર્થિક,
"સાંસારિક તથા નૈત્તિક સ્થિતિમાં સુધારો પણ થશે અને આખરે દશ

" વર્ષની કઢંગી રૂઢી બંધ પડશે. આ રૂઢીમાં સંપૂર્ણ સુધારો કરવાની કોઈ
" રીત હોય તો તે એજ છે કે, પહેલાં પાંચ પાંચ વર્ષે લગ્ન કરો, પછી
" લોકો અને બ્રાહ્મણો પણ જોશે કે આમ થવાથી કોઇને કાંઈ નુકશાન
" નથી; ત્યાર પછી આ નવી રીતથી એ દુષ્ટ રિવાજની ગરદન તુટશે;
" અને હાલની પ્રજા ભવિષ્યમાં વાર્ષિક છુટાં લગ્ન થયેલાં જોવા ભાગ્ય-
" શાળી થશે. ફુલના દડા ૮૫૯ થયા છે તે પ્રતિ જ્ઞાતિના આગેવાનો
" તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે, છતાં તેમાં હાલ ખરચ થતું નથી તેથી
" મોટી સંખ્યામાં થાય છે. આમ થવાથી કન્યાનાં માવિતરોને જુદી રીતે
" ઘણો ફાયદો થાય છે, તેથી હું તેમની સંખ્યા વધવા માટે દિલગીર થતો
" નથી. આ કાયદાના પાલન માટે જુદા ઈન્સ્પેકટરો રાખવાની જરૂર
" નથી પરંતુ જો જીલ્લાના અધિકારીઓ પોતે કાળજી રાખે તો આખું
" ડીપાર્ટમેન્ટ રાખેજ. જમાબંધી વગેરે કાર્ય પ્રસંગે જ્યારે ગામોમાં જવું
" થાય ત્યારે આ વિશે ખંતથી ખબર રાખે તો, ગુન્હા પકડાયા વિના
" રહે નહિ; એટલે અધિકારી સ્વયં પોતે જો કાળજી ન રાખે તો તે
" મૃત કાયદા પ્રમાણે પડી રહે. એકંદરે ૧૧૩૮૬ લગ્ન થયાં છે; તેમાં
" ૧૦૪૧૬ ખરાં લગ્ન, ૮૫૯ ફુલના દડાનાં લગ્ન; ૫૦ બાંહ્યવરનાં લગ્ન;
" ૨૬ એક પર બીજી કરવાનાં લગ્ન; ૩૫ પ્રથમની સ્ત્રીના મરણ પછી
" થયેલાં લગ્ન અને ૧૫૪૭ લગ્ન સરકારી હદમાંથી જઇ ગાયકવાડીમાં
" કરી આવેલાં છે, તે જોતાં ત્યાં કાયદાની જરૂર છે. × × ×"

કમીશ્નર સાહેબના રિપોર્ટનો ના. મુંબઈ સરકારે તા. ૧૩–૧૨–૯૦ ના જનરલ ડીપાર્ટમેન્ટ નંબર ૪૯૦૨ થી જે જવાબ વાળ્યો હતો તેની મતલબ એવી હતી કેઃ—

" કડવાના લગ્નનાં ખરચ કમી કરવા થયેલા નિયમોએ જે કામ
" કર્યું છે તે વિશેનો રિપોર્ટ સંતોષકારક છે. એક નકલ પોલીટીકલ ડીપા-
" ર્ટમેન્ટમાં મોકલી વિનતિ કરવી કે એજંટ ટુ ધ ગવર્નર જનરલને વડો-
" દરા લખી, લગ્નના સદરહુ નિયમોનો સ્વિકાર કરવા તથા દર પાંચ પાંચ
" વર્ષે લગ્ન કરવાના દિવસો ઠરાવવા ઉંઝામાં માતાને પુછવાનું માતાના
" પુજારીઓ પાસેથી વચન લેવા ના. ગાયકવાડ સરકારને વિનવવું. × × ×

આ અરસામાં બાવળાના વતની સ્વજ્ઞાતિય કવી જેસિંહદાસે પણ એક માસિક કાઢી જ્ઞાતિ સેવા કરવા માંડી હતી અને કેટલાંક ગદ્યપદ્ય

પુસ્તકો લખી લેખક તથા કવી તરિકે સારી નામના મેળવી હતી. સને ૧૮૯૦ માં રા. બા. શેઠ બહેચરદાસના સ્વર્ગવાસ પછી જ્ઞાતિમાં તેમના સમયમાં હતી તેવી જાગૃતિ ચાલતી નહોતી.

સંવત ૧૯૫૫ ની સાલનું ચોમાસુ નિષ્ફળ નિવડવાથી છપ્પનીઓ દુષ્કાળ પડયો, એટલે તે સાલમાં વિવાહ આવવાની મુદત હોવા છતાં પણ તે વર્ષે વિવાહ થઈ શકયા નહીં અને સંવત ૧૯૫૭ માં થયા, પરંતુ દુષ્કાળના અણધાર્યા હુમલ્લાથી કણબી ભાઇઓ એવા તો પાયમાલ થઈ ગયા હતા અને તેમની આર્થિક સ્થિતિ એવી નબળી થઈ ગઈ હતી કે વર્ષો સુધી કળ વળી નહિ. ચાંલ્લા ને કર કરીઆવર વગેરે તો વિસરી જવાયાં પણ મફત-પેટ સાટે પુત્રો પરણાવવા તે પણ મોટી વાત થઇ પડી. ચોગરદમ ફુલના દડાથી ચલાવી લેવામાં આવ્યું; એટલે પુત્રીને માટે વિવાહની આવેલી આફત ટાળવા ફુલના દડાનો સવડ સલામત હતો પણ પુત્રને માટે તેવો કોઈ ફુલની દડીનો સવડ ન હોવાથી તથા પુત્ર તો કુંવારો નજ રહે તેવું વ્યવહારનું લગભગ બંધન થઈ ગયું હોવાથી વર્ષોનાં વર્ષો સુધી પુત્રના પિતાઓએ કરેલાં લાડ આ વિવાહમાં ઉતરી ગયાં. આ વખતે પણ સને ૧૮૮૯ માં પાસ થયેલી રૂલો લોકોની જાણ માટે તા. ૨-૩-૧૯૦૧ ની તારિખે કલેકટર **મે. પી. જે. મીડ** સાહેબની સહીથી બહાર પડી હતી પરંતુ તેની ગત વિવાહ પ્રસંગ જેવી ચોકસી રહી નહિ કારણ કે સ્વ. શેઠ બહેચરદાસના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના પુત્ર શેઠ શંભુપ્રસાદભાઈ જે આ કામમાં હીત લેતા હતા, તે વિવાહ આવવા પહેલાંજ સ્વર્ગવાસી થયા, તેમજ થયેલ રૂલોમાં પણ તેના ભંગની ફરીઆદની ગેરહાજરીમાં પોલીસને પ્રત્યક્ષ ભાન કરાવે તેવી એકે રૂલ નહોતી. આ દુષ્કાળ પછી લોકોની માનસિક તેમજ આર્થિક સ્થિતિમાં ઓર ફેરફાર થઈ ગયો અને સહુને વિવાહ વખતે પુત્રીઓ ફુલના દડે પરણાવી વિવાહ આવ્યા તે વદાડવા વિચાર થઈ ગયો હતો. વળી દિનપ્રતિદિન વિદ્યાનો વધારો થવાથી લોકોના હૃદયમાંથી અજ્ઞાનનાં બંધનો ઢીલાં થતાં ગયાં અને લગ્નની પ્રચલિત પ્રનાલિકા એક હથ્થુ-ઇજારા જેવી-અને અનિષ્ટકારક જણાવા લાગી. તેમાં પણ લગ્ન કાઢી અમદાવાદમાં લાવી જાહેર કરવા માટે દર લગ્નસરા વખતે બે પક્ષ પડતા હોવાથી ઉંઝાના લગ્ન કાઢનારા બ્રાહ્મણો અને પટેલો ડબલ ભાગ ભજવતા હતા તથા જમાનો પણ મંદ અને

શેઠ જીભાઈ કેવળદાસ, વિરમગામ.

he Lakshmi Art Bombay

સ્વ. શેઠ દ્વારકાદાસ જીભાઇ. વિરમગામ.

The 'Lakshmi Art',—Bombay.

મક્રમપણે આગળ વધતો જતો હતો, તેથી આ વિષયમાં બહુ ચર્ચા ચાલવા લાગી અને નવા યુવાન વિદ્વાન વર્ગે તેમાં ઉંડા ઉતરી તપાસ કરવા માંડી ત્યારે અનેક પ્રકારનાં પોકળો માલૂમ પડી આવ્યાં; તેમ તેમ શ્રદ્ધા ઘટતી ચાલી અને આ બધુ માતાજી પોતે નહિ, પણ તેમના નામે લોકોએ તૂત ચલાવ્યું છે તેવું સ્પષ્ટ ભાન થવા લાગ્યું, જેની વિવાહ વિત્યા પછી પણ અસર મંદ પડી ગઇ નહિ અને ચર્ચા ચાલતાં ચાલતાં જનસમાજના મનમાં કેટલે દરજ્જે વિરૂદ્ધ અસર ઉત્પન્ન થઇ તે આપણે હવે પછીના પ્રકરણમાં બરાબર જોઇશું.

પ્રકરણ ૮ મું.

અંતઃપ્રાય સુધારાનો પુનરોદ્ધાર.

વિઘોપાસનાના જમાનામાં દરેક જ્ઞાતિઓ સામાજિક સુધારા તરફ દોરવાઈ ત્યારે સ્વ. શેઠ બહેચરદાસ જેવા મહાપુરૂષે શરૂ કરેલા ધર્મ્ય પુરૂષાર્થની શ્રેણીને નવું જીવન પ્રાપ્ત થયું અને કડવા જ્ઞાતિમાં સુધારાની હિલચાલ શરૂ થઇ. જ્ઞાતિની સાંસારિક સ્થિતિ સુધારવા વિરમગામમાં ઘણાં વર્ષોથી **દેશાઇ નારણદાસ જોરાભાઇ મારફતીઆ**, પ્રસગોપાત વિવેચન કરી અગ્રેસરોનું ધ્યાન ખેંચતા હતા. જો કે તેમના વર્ષો સુધીના લાંબા પુરૂષાર્થનું કાંઇ દ્રશ્ય પરિણામ આવ્યું હોય તેમ તેમને ન લાગ્યું પણ નિસ્વાર્થ પરાયણ પુરૂષાર્થ, કુદરતી રીતેજ કદી ઉત્તમ ફળ આપ્યા વિના રહેતો નથી. તે અરસામાં અમદાવાદમાં પણ **સ્વ. બન્ધુ મણીલાલ દોલતરામે "વિજય"** નામનું માસિક કાઢી જનસમાજની સેવા કરવી શરૂ કરી અને પાછળથી તેને જ્ઞાતિ સેવામાં પ્રયોજ્યું હતું. આ જ્ઞાતિબન્ધુએ વારંવાર પોતાના ઉત્તમ વિચારો શહેરના જ્ઞાતિબન્ધુઓ સમક્ષ જણાવ્યા પરંતુ અપકવ હૃદયોમાં તેની યથાર્થ અસર ન થઇ, છતાં તે વીરપુરૂષે પોતાના પ્રયત્નમાં યત્કીંચિત્ પણ શીથિલતા આવવા દીધી નહિ. ઉભય બંધુઓના આવા પુરૂષાર્થ દરમ્યાન મુંબઈ નિવાસી રા. **હરજીવન ભગવાનદાસ** ભાવનગરીએ પોતાના પુત્રને છુટાંલગ્ને પરણાવી વીર સુધારક તરિકે નામના મેળવી.

આર્યાવર્તની જુદી જુદી કોમો-જ્ઞાતિઓ-ની પ્રવૃત્તિ આ સમયે સંસાર સુધારા તરફ ઢળી હતી. દરેક જ્ઞાતિઓ કૉન્ફરન્સો અને સમાજો ભરવા લાગી, તે જોઇ કડવા જ્ઞાતિના યુવકોમાં પણ નવિન બળ સતેજ થયું. વિરમગામના કુમાર શ્રી લાલસિંહજીભાઇએ, સ્થાનિક જ્ઞાતિના પ્રમુખ હોવાથી, પોતાનો તે પ્રતિ ધર્મ અદા કરવા, દિલપર લઈ કાંઇક હિલચાલ ઉભી કરવા ધાર્યું. તેમના આવા ઉત્તમ વિચારોને દેશાઈ નારણદાસ જોરાભાઈ તથા દેશાઇ કાલીદાસ હરજીવનદાસ વગેરેએ સંપૂર્ણ અંતઃકરણથી અનુમોદન આપ્યું; તેથી પોતાના પિતાજી દેશાઇ શ્રી રાયસિંહજીભાઈની અનુમતિ લઈ તેમણે જ્ઞાતિ ઉન્નતિ માટે વિચાર કરવા પોતાના દરબારહોલમાં, (કુમાર શ્રી લાલસિંહજીભાઇએ) સંવત ૧૯૬૩ના ફાગણ વદ ૧ના દિવસે જ્ઞાતિની સભા બોલાવી. આ શુભ પ્રસંગે અમદાવાદથી સ્વ. મણીલાલભાઇ, પ્રૉ. જેઠાલાલભાઇ તથા રા. જીવણલાલભાઈ પણ આવ્યા હતા. તેમણે પણ વિરમગામ જ્ઞાતિને કૉન્ફરન્સ ભરવા આતુર વિનંતિ કરી. કેટલીક ચર્ચા ચાલ્યા પછી જ્ઞાતિસમસ્તની કોન્ફરન્સ ભરવા સર્વાનુંમતે ઠરાવ થયો. ફંડની યોજના કરતાં શેઠ જીભાઇ કેવળદાસ તથા શેઠ ગોવરધનદાસ મોહનલાલે રૂ. ૨૫૦૦) મંડાવ્યા અને દેશાઇશ્રીએ પણ સારી રકમ મંડાવી એટલે તેઓનું અનુકરણ કરી અન્ય સદ્‌ગૃહસ્થોએ પણ નાની મોટી રકમો મંડાવી જોઇતું ફંડ કરી આપ્યું. તેજ દિવસે સાંજે વિરમગામના કેટલાક યુવકો **સ્વ. શેઠ દ્વારકાદાસ**ની પ્રેરણાથી તેમના બંગલે મળ્યા અને જ્ઞાતિ સેવાના, વૃદ્ધોના આ પુરૂષાર્થમાં મદદગાર થઈ પડવા, એક મંડળ સ્થાપવા નક્કી કરી અંતરંગ સભા બરખાસ્ત થઈ. બીજે દિવસે તે વીરપુરૂષના દીવાનખાનામાં કુ. શ્રી લાલસિંહજીભાઇના અધ્યક્ષપણા નીચે યુવકોની સભા મળી અને સર્વાનુમતે સંવત ૧૯૬૩ના ફાગણ વદી ૨ શનિવારના દિવસે **શ્રી કડવા પાટીદાર હીતવર્ધક મંડળ**ની સ્થાપના થઇ, જે મંડળના ઉત્સાહી યુવક બન્ધુઓએ સમસ્ત જ્ઞાતિ સેવામાં કેવો અમુલ્ય ભાગ ભજવ્યો છે તે આપણે આગળ જોઇશું. કૉન્ફરન્સ વિશે વાયરાની પેઠે વાત બહાર ફેલાણી, પરંતુ સ્થાનિકના કેટલાક આગેવાનોએ કાર્યપદ્ધતિનો વાંધો લીધો અને મતભેદ પડતાં તે કામ અટકી પડયું. આવા અણીના વખતે રા. મણીલાલ દોલતરામનો સ્વર્ગવાસ થયો અને તેમના હાથે ચાલતું "વિજય" પણ બંધ પડયું. સુધારાની હિલચાલ શરૂ હતી, એટલે એક જાહેર માસિકની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હતી. જ્યારે પરમાત્મા હાથ પકડી ઉન્નત સ્થિતિએ ચડાવવા

તૈયાર થાય છે ત્યારે કોણ પછાત રહી શકે છે? અલ્પ સમયમાંજ "વિજય" પત્રની પડેલી ખોટ પુરી પાડવા વિરમગામમાંથી રા. કેશવલાલ માધવલાલ તથા રા. પુરૂષોત્તમ લલ્લુભાઇએ સં. ૧૯૬૩ના શ્રાવણ માસમાં **"કડવા વિજય"** નામના માસિકનું કાર્ય શરૂ કર્યું **અને તેને** ઉત્સાહી બન્ધુઓએ આવકાર આપ્યો. કૉન્ફરન્સ ભરાવાનું કામ ઢીલમાં પડ્યું હતું, પરંતુ જ્ઞાતિ સમસ્તમાં તેના વિવેચનથી અચ્છી જાગૃતિ આવી ગઇ. કડીના **અમીન રા. ચતુરભાઈ રાધાભાઇ** તથા તેમના નવયુવાન બન્ધુ **અમીન માણેકલાલ** બંને જણે સ્થાનિકના તથા કડી પ્રાંતના અન્ય આગેવાનોની મદદથી, તે વિભાગની જ્ઞાતિની સ્થિતિ સુધારવા અને ભવિષ્યમાં મળનારી સમસ્ત કડવા કૉન્ફરન્સને સારીરીતે મદદગાર થઇ પડવા, **"શ્રી કડીપ્રાંત ખેડુત પટેલ સમાજ"** ની સ્થાપના કરી, જેની પહેલી બેઠક કડી મુકામે તા. ૨૫-૧૨-૦૭ ના દિવસોએ *મળી. તેની બે ત્રણ મીટીંગો મળી અને તે વિરામ પામી ગઇ. જોકે તેણે લાંબા સમય સુધી સેવા કરી નહીં તોપણ પોતાની ટુંક કાર્યકીર્તિમાં તે સંસ્થાએ તે વિભાગમાં સારી જાગૃતિ આણી મુંકી. દર વૈશાખ સુદ ૧૫ નો શ્રી ઉમિયા માતાનો વાર્ષિક મેળો, તે સંસ્થાના કાર્યોમાંનું ઉત્તમ કાર્ય છે, જેનો રૂડો લાભ આપણે દરવર્ષે લઇએ છીએ. તે સમયની જાગૃતિમાં અમદાવાદમાંથી **"શ્રી કડવા પાટીદાર સુધારક"** પત્ર નીકળ્યું, પરંતુ તે બીજેજ મહિને શાંતિ પામ્યું. અલ્પ સમયમાંજ જ્ઞાતિ સેવા કરવા **"શ્રી ઉમિયા વિજય"** પત્ર નીકળ્યું પરંતુ તે પણ ૫-૬ માસ પછી બંધ પડી ગયું.

સુધારાની હિલચાલ જોસભેર ચાલવા લાગી એટલે સુરત જીલ્લાનાં કેટલાંક ગામોના ઉત્સાહી બન્ધુઓએ **"શ્રી કડવા પાટીદાર સમાજ"** નામની સંસ્થા સ્થાપી. તેની પ્રથમ બેઠક રાંદેર નજીક કુરૂક્ષેત્ર મહાદેવમાં તા. ૨૬-૨-૦૮ ના દિવસે મળી. આ સંસ્થાએ ઘણું ઉત્તમ કાર્ય બજાવ્યું છે, અને સુરત તથા નવસારી વિભાગમાં નમુનેદાર જાગૃતિ આણી મુંકી આજ સુધીના પોતાના સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી રૂઢ થઈ ગયેલા પ્રાચીન રિવાજોને દુર કરવામાં ઉમદા ભાગ ભજવ્યો છે અને ભજવે છે, તે માટે તેના કાર્યવાહકોને ધન્યવાદ ઘટે છે.

---

* 'કડવા વિજય.' પુ. ૩. અં. ૫ મો.

જાગૃતિના આ નવા જમાનામાં **ના. ગાયકવાડ સર સિયાજીરાવ મહારાજે**, પોતાની રૈયતની શારીરિક તેમજ માનસિક સ્થિતિ સુધારી તેમને ઉન્નતિના શીખ્ખરે પહોંચાડવા **'बाळ लग्न प्रतिबंधक निबंध'** નામે કાયદો કર્યો, તેથી ૯ અને ૧૧ વર્ષે મુકરર કરેલી એકજ તીથીએ ૪૫ દિવસથી મ્હોટાં તમામ કુંવારાં બાળકોને પરણાવી દેવાની આપણી પ્રાચીન રૂઢીને જોખમમાં મુંકી અને બીજી લગ્ન મુદ્દત આવતાં સુધીમાં ૧૨ વર્ષની કન્યા અને ૧૬ વર્ષની વરની વય ન થઈ જાય તેવાં બાળકોને પરણાવી ન શકાય તેવો પ્રતિબંધ મુકયો. આ કાયદામાંથી મૂક્ત થવા **"શ્રી કડી પ્રાંત ખેડુત પટેલ સમાજે"** પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમ કરતાં તે સંસ્થા પોતેજ અટકી પડી.

આવી ઉત્સાહિ હિલચાલના અને ખરી અણીના વખતે વિરમગામના સુધારક બન્ધુઓના અગ્રેસર શેઠ દ્વારકાદાસ જીભાઈ, સંવત ૧૯૬૪ ના વૈશાખ સુદ ૫ ના દિવસે સ્વર્ગવાસી થયા અને જ્ઞાતિના સુધારા પક્ષને એક ન પુરી શકાય તેવી ખોટ પડી; છતાં પણ **"કડવા વિજય"** ના બ્હોળા ફેલાવાથી, દેખાદેખી હિલચાલ તો પુર વેગથી ચાલતીજ રહી. ઠામઠામ અને ગામેગામ સુધારાનાં ભાષણો અપાવા લાગ્યાં, જેના પ્રતાપે જુદા જુદા જથાના પંચની, ગોળની અને વિભાગની સભાઓ મળવા લાગી, ગામે ગામ યુવક બન્ધુઓનાં મંડળો, સમાજો અને સભાઓ જેવી સંસ્થાઓ સ્થપાવા લાગી, અને નિયમીત ભાષણો અપાવા લાગ્યાં, તેથી વિવિધ પ્રકારના સુધારાના ઠરાવો પાસ થવા લાગ્યા.

સંવત ૧૯૬૪ની સાલમાં આપણા લેઉવા બન્ધુની ઉન્નતિ કરવાના આશયથી **"પટેલ બન્ધુ"** નામનું માસિક સિનોરમાંથી તથા **"પાટીદાર હિતેચ્છુ"** પત્ર વાંઝ મુકામેથી પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યાં. કેટલાક વખત સુધી આ બંને પત્રના બાહોશ તંત્રીઓએ અલગ અલગ સેવા બજાવી પરંતુ વખત જતાં બંને પત્રને ઐકય કરવાની આવશ્યક્તા જણાયાથી છેવટે બંને જોડાઇ ગયાં, અને "પટેલ બન્ધુ તથા પાટીદાર હિતેચ્છુ" ના સંયુક્ત અભિધાનથી સેવા કરવા લાગ્યાં હજુ સુધી તે તેના બાહોશ તંત્રી કુંવરજીભાઇના કાર્યભાર નીચે વ્યવસ્થિત ચાલ્યું જાય છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાતિમાં ચોગરદમથી ચાલતી હિલચાલને અધિક બળ આપી, કાઠીયાવાડની શાંત પડેલી જ્ઞાતિને જાગૃત કરી, તેની યથાશક્તિ સેવા બજાવવા ભાવનગરના ઉત્સાહી યુવક બંધુઓએ સંવત ૧૯૬૫ના વૈશાખ માસમાં **"કડવા હિતેચ્છુ"** નામક માસિક પત્ર કાઢયું; જે આજ સુધી જ્ઞાતિ સેવામાં પોતાનો ઉમદા ભાગ ભજવી રહ્યું છે.

લગભગ એજ અરસામાં ૪૦૦ વર્ષોથી અજ્ઞાન દશાવશ્ કચ્છ દેશસ્થ આપણી જ્ઞાતિરૂપી સરોવરમાં સુધારાના પવનનું ભારે તોફાન થવા લાગ્યું, અને તે વાવાઝોડામાં વંશ પરંપરાની પટેલાઇનો દોર ડૂબવા લાગ્યો. વ્યાવહારિક તેમજ ધાર્મિક સુધારા કરનારા સુધારકોને પણ પુરાણા પટેલોએ પજવવામાં જરા પણ પાછી પાની ધરી નહિ. પરંતુ જેમ હંમેશ બનતુ આવ્યું છે તેમ આખરે આ દ્વંદ્વયુદ્ધમાં સત્યનો વિજય થયો, જેની સવિસ્તર હકીકત આગળ જુદાજ પ્રકરણ નીચે આપવામાં આવી છે.

કૉન્ફરન્સ ભરવાના થયેલા ઠરાવનો, વિરમગામજ્ઞાતિના આગેવાનો લાંબો સમય થવા છતાં કાંઈપણ અમલ ન કરતા હોવાથી, વિનવી વિનવી થાકી ગયેલા "શ્રી કડવા પાટીદાર હિતવર્ધક મંડળ"ના ઉત્સાહ પૂર્ણ યુવકોએ આખરે પોતાના સ્વર્ગસ્થ નેતા શેઠ દ્વારકાદાસની આગાહી પ્રમાણે દેશાઇ અમરસિંહજી (ધાંગધ્રા વાળા) ની સલાહ મુજબ સુધારક વિચારોની એક સ્વતંત્ર સમાજ સ્થાપી, જેમાં ગામ પરગામના ઘણાખરા સજ્જનો સભાસદ થયા. તેની પહેલી બેઠક વિરમગામ મુકામે ડૉકટર **પીતાંબરદાસ કુબેરદાસ** અમદાવાદવાળાના પ્રમુખપણા નીચે તા. ૨૮-૨૯-૩૦ ડીસેમ્બર સને ૧૯૦૯માં મળી, જેમાં લગભગ ૫૦૦ સભાસદોએ હાજરી આપી હતી. કામ અણધારીરીતે ઘણું ઉમદા થયું અને જ્ઞાતિ સમસ્તને અજાયબીમાં ગરકાવ કરી નાંખી.* તેના અલ્પ સમય પછી આપણા લેઉવા પાટીદાર બન્ધુઓએ પણ વાંઝ મુકામે ઑ. સરદાર પુરૂષોત્તમદાસ વિહારીદાસના અધ્યક્ષપણા નીચે પોતાની "પાટીદાર પરિષદ" ભરી, જ્ઞાતિસુધારાના ઉમદા ઠરાવો કર્યા. હાલ પણ "પટેલબન્ધુ" ના બાહોશ તંત્રી કુંવરજીભાઈ "પાટીદાર પરિષદ" ની બીજી બેઠક બોલાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

સમાજની પહેલી બેઠક પછી સંવત ૧૯૬૬ની સાલમાં વિવાહ આવવાના હોવાથી, ગાયકવાડી રાજ્યના **'बाललग्न प्रतिबंधक निबंध'** નામે કાયદાને દ્રઢીભુત કરવા, સમાજ અને સુધારા વાળાઓએ કરેલા આબાદ પ્રયત્નોથી આખી જ્ઞાતિ—ખાસ કરીને ગાયકવાડી રાજ્યમાં વસતી જ્ઞાતિ—ચકડોળે ચડી. જુના વિચારવાળાઓ તે કાયદામાંથી પોતાને મૂકત કરવા, અને નવા વિચારવાળાઓ તે કાયદો વધુ વધુ દ્રઢ કરી અન્ય જ્ઞાતિઓની માફકજ કોઈ પણ પ્રકારની છુટ સિવાય તે લાગુ કરવા આતુર

* 'કડવા વિજય' પુ. ૩. અં. ૫ મો.

અરજો કરવા લાગ્યા; તેવામાં લગ્ન કાઢનાર તથા વધાવનાર ઉંઝા તથા અમદાવાદના બંને પક્ષોએ શ્રી ઉમિયા માતાજીના મંદીરે જઇ લગ્ન કાઢવાની ધાંધલ કરવા માંડી, તેથી ના. ગાયકવાડ સરકારના અધિકારીઓએ સુલેહનો ભંગ ન થાય તે માટે માતાજીના મંદીરે પોલીસ ચોકી મુંકી, અને (તા. ૮–૨–૧૦) અમદાવાદના લગ્ન વધાવનાર બંન્ને પક્ષના આગેવાનો, અમદાવાદમાં લગ્ન લઇને આવ્યા; લશ્કરી પક્ષવાળાએ સંવત ૧૯૬૬ના મહા શુદી ૧ ના દિવસે ઉમિયા માતામાંથી કહાડેલી લગ્નપત્રિકા વાંચી, તેમાં ચાલુ લગ્ન ચૈત્ર વ. ૧૦નું તથા માંડવરાત્રીનું સં. ૧૯૭૧ના બીજા વૈશાખ શુદ ૧૦ નું–બીજુંલગ્ન–એવાં પાંચ પાંચ વર્ષનાં લગ્ન જાહેર કર્યાં ત્યારે બીજા પક્ષે અન્યસ્થળેથી, ઘણું કરીને કાળેશ્વરમાંથી, કહાડેલું મહા શુદ ૫ના દિવસે જાહેર કર્યું. તેમાં વૈશાખ શુદ ૧ નાં લગ્ન તથા સુદ ૧૧ની માંડવરાત્રીનાં લગ્ન વાંચ્યાં. ખરેખર આ પ્રમાણે જુદાં જુદાં લગ્ન વાંચી પ્રાચીન પ્રથાની પોળનો દરવાજો હાથે કરી ઉઘાડી નાંખી, તેમણે વ્યવહારૂ મ્હોટી ભુલ કરી સુધારાવાળાને–છુટાંલગ્ન કરનારાઓને–સરળ રસ્તો કરી આપી પોતાનું ઘર દેખાડયું; ઉપરાંત જગતને ખાત્રી કરી આપી કે લગ્ન તીથી નક્કી કરવાનું કામ માતાજી નહિ પણ સ્વાર્થસાધુ હક્કદાર માણસો પોતાની મરજી મુજબ કરે છે. આમ બેભથ્થુ લગ્ન નીકળવાથી લોકોમાં તેમનું પોકળ ખુલ્લું પડયું. બંને પક્ષના લગ્નીઆ, પોતાનો કક્કો ખરો કરાવવા–લગ્ન વધાવરાવવા–પાટડીએ ના. દરબારશ્રીને ત્યાં ગયા, એટલે તેઓશ્રીએ આવા પ્રકારના એ લગ્નમાંથી કયાને આદર આપવો તે નિશ્ચીત કરવા, જ્ઞાતિનાં જુદાં જુદાં ગામોના આગેવાનોને તેડાવ્યા. તેમની સભા તા. ૨૬–૨–૧૦થી તા. ૨–૩–૧૦ સુધી પાટડી રહી, પરંતુ કાંઇ સંતોષ કારક પરિણામ આવ્યું નહિ તેથી ના. દરબાર સાહેબે છુટીપડી, સ્વતંત્ર થવા જેવો ચુકાદો આપ્યો.

સુરત તથા નવસારી વિભાગની "શ્રી કડવા પાટીદાર સમાજે" પોતાનાં ગામોની સભા બોલાવી અમદાવાદ ખાતે પ્રસિદ્ધ થયેલાં બે પ્રકારનાં લગ્નમાંથી એક પણ પસંદ નહિ કરતાં પોતાની સભામાં સહુ આગેવાનો સમક્ષ, પ્રવિણ જ્યોતિષીઓને બોલાવી નવું વૈશાખ સુદ ૮ નું લગ્ન કાઢયું અને બીજુ લગ્ન, ફરી પાંચે વર્ષે આજ પ્રમાણે સભા સમક્ષ કાઢવા ઠરાવ કર્યો. આ સભાનું પ્રમુખસ્થાન ભાવનગર વાળા રા. રા. મુળજીભાઈ જેઠાભાઈ એલ. એલ. બી. ને આપવામાં આવ્યું હતું.

લગ્નપદ્ધતિ આવી રીતે તદ્દન અવ્યવસ્થિત બની જવાથી, ઠામઠામ ગોળ થઈ જવાથી, કન્યાવિક્રય પુષ્કળ ચાલવાથી, કુલના દડાની પ્રથા પ્રબળ થઇ પડવાથી, તથા સંવત ૧૯૫૬ ના દુષ્કાળ પછીથી પણ પાછળનાં વર્ષો એક બીજાને ખાતાં આવેલાં હોવાથી, ઘણા વખતના કાહ્યા થઈ રહેલા કણબીઓ ડાહ્યા થયા, એટલે વિવાહમાં પુત્રીઓ પરણાવી પૈસાની પાળ બાંધવા કરતાં કુલના દડે વરાવી રાખવાનો વાયરો ચાલ્યો, અને પુત્રોને પરણાવવા એકે પગે થઈ રહેલા પિતાઓને, કોડીના મુલ્યની (?) કન્યાઓ, કરોડ ખર્ચતાં પણ મેળવવાનું મુશ્કેલ થઈ પડયું, તેમાં વળી ચાણસમાની પેલી તરફથી તે ઠેઠ પાટડી વિરમગામ સુધીની ઉત્તરોત્તર કન્યાઓ આપવાની સંયુક્ત શૃંખલામાંથી ક્રમેક્રમે ગોળ થઇ એક એક વિભાગ અલગ અલગ પડવા લાગ્યો. ચાણસમાદિ ૨૬ ગામો, પાટણવાડો, દંઢાવ્ય વગેરે વિભાગના ગોળ થવાથી, દશકોષી ભાલમાં કન્યાઓની ભારે તાંણ પડી ને તેની અસર ઠેઠ સુધી થઇ. ભલભલાના ઘોડીઆમાંથી ઝડપાતા પુત્રો પરણ્યા વિના પારણામાં ઝુલતા રહી જવાની વખત આવી, એટલે સેંકડો વર્ષો સુધી ચાંલ્લા માગતાં વહેલા મિથ્યાભિમાનના સઘળા શબ્દો, ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ સાથે સામટા મોઢામાં પાછા પેશી ગયા, જાન અને તાયફા ! નાં ખરચો હવામાં ઉડી ગયાં, છુપા છુપા ગરજે ગરજે માંડવા ધોઈ આવી, મોં ઉજળુ કરી, પુત્રને પરણાવી આવી નિશ્ચીંત થયા. આ વિવાહ વખતે પણ સને ૧૮૮૯ માં 'વિવાહનાં ખરચો કમી કરવાનો થયેલો સરક્યુલર મે. કલેકટર સાહેબની સહી સાથે બહાર પડયો હતો, પરંતુ કુદરતી રીતેજ કણબીઓ એવા સંયોગોમાં આવી ગયા હતા કે કાયદાની મદદ-સહાય-આવસ્યક થઈ પડી નહિ.

આ પ્રમાણે વિવાહ વિત્યા પછી જ્ઞાતિનો ચકડોળે ચડેલો મહાસાગર શાંત થયો કે તરતજ 'શ્રી કડવા પા. શુ. સમાજે' પોતાની બીજી વાર્ષિક બેઠક[1] વડોદરા મુકામે, વિરમગામવાળા દેશાઇ કરસનદાસ જયસિંહભાઈ જંબુસર, સબ જડજ સાહેબના અધ્યક્ષપણા નીચે તા. ૨૪-૨૫-૨૬ ડીસેમ્બર સને ૧૯૧૦ માં ભરી, તેમાં **વડોદરાના નેકનામદાર ગાયકવાડ સરકાર સર સિયાજીરાવ મહારાજ** પણ પધાર્યા હતા; ઉપરાંત પાટડી, સુરત વગેરેના કેટલાક વગવાળા પુરૂષોએ પણ પધારી ઉત્સાહથી ભાગ લીધો, એટલું જ નહિ પણ તેની ઉમદા કાર્યપદ્ધતિ જોઈ સભાસદ થયા, જુના-

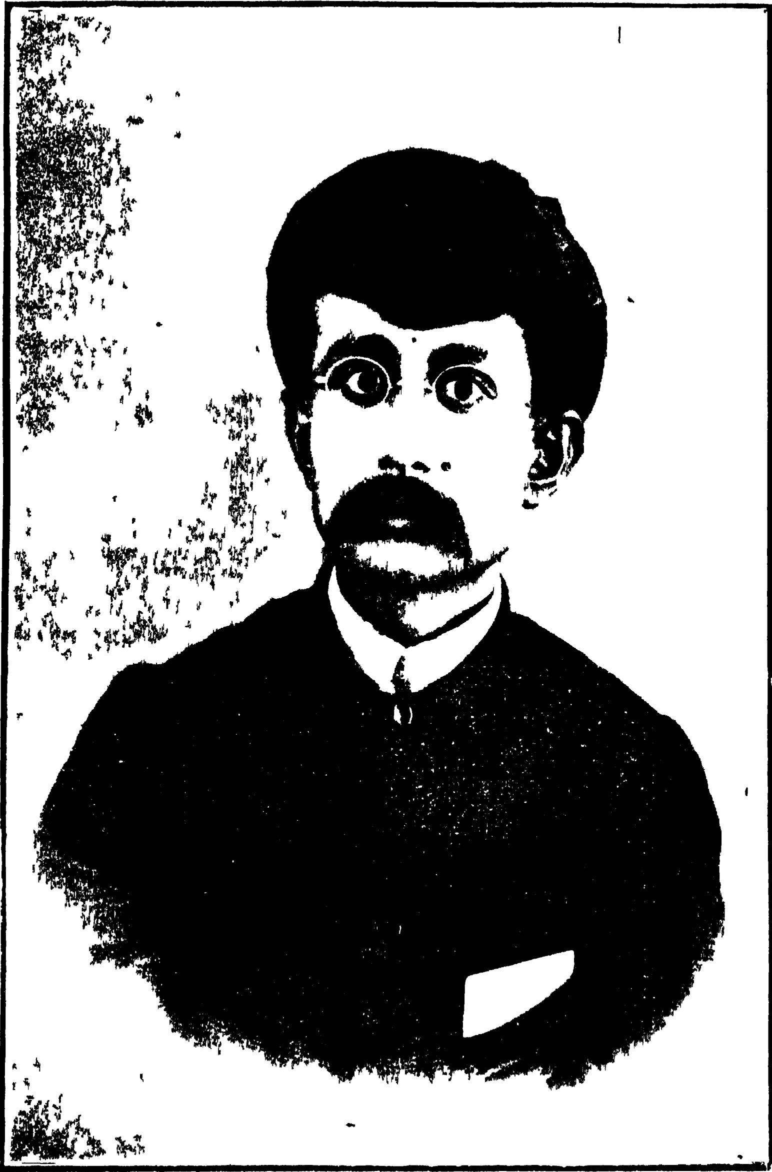
૧. ક. વિ. પુ. ૪-૧૧૫.

વિચાર વાળાઓનાં મન દિનપ્રતિદિન ખિન્ન થતાંજ ગયાં. સમાજ તરફથી ના. ગાયકવાડ સરકારને માનપત્ર આપતાં '**બાલલગ્ન પ્રતિબંધક નિબંધ**' જ્ઞાતિને સંપૂર્ણરીતે લાગુ કરવાની માગણી કરી, બાળલગ્નની મરણવશ પડેલી રૂઢીને છેલ્લો છેલ્લો આબાદ ફટકો લગાવ્યો. જુના રિવાજની આ પ્રમાણે જમીનદોસ્ત થઈ ગયેલી દિવાલને ફરીથી ખડી કરી સુધારાના ઉલ્ટી આવેલા મહાસાગરને ખાળવા, વડોદરાના પા. ભગવાનદાસે સંવત ૧૯૬૭ ના અસાડ માસમાં " શ્રી કડવા જ્ઞાતિ હિતદર્શક " (?) નામે માસિક કાઢયું. તે આ સમયને માટે સદંતર નકામા સિદ્ધ થઇ ચુકેલા રિવાજોનો પુનરોદ્ધાર કરવા ચાર મહિના વનરૂદન કરી વિરામી ગયું.

સંવત ૧૯૬૮ ની સાલમાં દુષ્કાળ પડવાથી " શ્રી કડવા પા. શુ. સમાજ"ની ત્રીજી વાર્ષિક બેઠક મુલત્વી રહી. એવામાં ના. મુંબાઈ સરકારે પાટડી સંસ્થાનના યુવરાજ શ્રી દોલતસિંહજી સાહેબને ફર્સ્ટ કલાસ મેજી· સ્ટ્રેટની સત્તા બક્ષી, તેથી ગામેગામથી તેઓશ્રી ઉપર માનપત્રોનો વર્ષાદ વરસી રહ્યો. અમદાવાદની જ્ઞાતિએ, પોતે માનપત્ર આપતાં એવી અરજ કરી હતી કે, બાળલગ્નની ચાલુ રૂઢીમાં સુધારો કરી આપવા આપનો જ્ઞાતિ પ્રત્યેનો લાગવગ વાપરવા કૃપા કરો, વળી અમદાવાદના લગ્ન નિમીત્તના બંને પક્ષના આગેવાનોનું એક વગવાળું ડેપ્યુટેશન પણ ના. પાટડી દરબારશ્રી હજુર જઇ એવીજ વિનંતી કરી આવ્યું, જે પરથી ના. દરબારશ્રીએ જ્ઞાતિ સમસ્તના આગેવાનોની તા. ૧૨–૩–૧૨ના રોજ લગ્નની રૂઢીમાં સુધારો કરવા સભા[૧] બોલાવી. લગભગ તમામ આગેવાનો સુધારો કરવા સંમત થયા પરંતુ જુજ માણસોની નારાજીથી ના. દરબારશ્રીએ ગાયકવાડી બન્ધુઓના '**બાળ-લગ્ન પ્રતિબંધક નિબંધ**' કાયદાનો વિશેષ વિચાર કરી સુધારાનો ચુકાદો બહાર પાડવા મુલત્વી રાખ્યું અને વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે સમસ્ત જ્ઞાતિનું એક " શ્રી કડવા પાટીદાર હિતવર્ધક મહામંડળ " સ્થાપ્યું; જેના ફંડમાં પોતે રૂ. ૧૫) હજાર મંડાવ્યા. વિરમગામના દેશાઇશ્રીએ પણ રૂ. ૩૦૦૦) મંડાવ્યા. અને સઘળા સદ્‌ગૃહસ્થોએ તથા પધારેલા બન્ધુઓએ પોતાનાથી બન્યો તેટલો ફાળો આપ્યો, જેથી તે ફંડ લગભગ લાખ રૂપિયા સુધી પહોંચ્યું, જેમાંથી ૬૫–૬૭ હજારની રકમ આવી ગઈ છે અને હજુ પણ કામ આગળ ચાલતાં ફંડ ઘણું મોટું થવા સંભવ છે.

---

૧ ક. વિ. પુ. ૫–૧૨૭.

રા ગ મુળજીભાઇ જેઠાભાઈ, બી. એ એલ એલ બી.

ભાવનગર

રા. રા. પોપટલાલ શીવલાલ બી. એ. એલ. એલ. બી. ટીકર.

The 'Lakshmi Art,'—Bombay.

ખંડ ૫ મો—પ્રકરણ ૧ લું.

કૂર્મી ક્ષત્રિય વિસ્તાર.

આપણે આગળનાં પ્રકરણોમાં જોઇ ગયા તેમ આપણી અસલ ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ પંજાબમાં હતી, પરંતુ રાજકીય કારણોને લીધે ત્યાંથી ક્રમશઃ નીકળી ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં આપણે મથુરાં સુધી પ્રસર્યા હતા. ત્યાંથી એક વિભાગ કોટા અને મંદેસરના રસ્તે થઈ શ્રીસ્થળ અને આનર્તપુર (વડનગર) નજીકના પ્રદેશમાં વસ્યો. કેટલાક માલવ દેશમાં વસ્યા હતા. માથુર દેશમાં વસેલી વસ્તી પૈકીનો મ્હોટો ભાગ ગંગા યુમનાની ફલદ્રુપ ખીણો તરફ આગળ વધતો વધતો ઉત્તર હિંદના આખા ભાગમાં ફેલાઈ, ઠેઠ અયોધ્યા સુધી પ્રસર્યો. તેમાંના કેટલાક નીચે (દક્ષિણ) ના ભાગમાં વધી મધ્યહિંદમાં વસ્યા. ત્યાં અલ્પ સમય પર્યંત વાસ કર્યા પછી ત્યાંથી પણ કેટલાક ખાનદેશ, બીરાર અને મહારાષ્ટ્રમાં ગયા અને કેટલાકતો પોતાની ભ્રમણ કરવાની પ્રકૃતિને લઇને ઠેઠ દક્ષિણમાં ઘણા આગળ વધી તૈલંગણ, મદ્રાસ અને મહીસુર સુધી ફેલાયા. આ પ્રમાણે જુદા જુદા સ્થાનોમાં જઇ વસવાથી તેઓનો એક એક'સાથેનો પ્રાચીન સમ્બંધ, દુર દુર જઈ વસવાથી ઓછો થતો જાય તે સ્વાભાવિક છે. ઉપરાંત રજપુત રાજઅમલના અંત પછીના લગભગ ૬૦૦ વર્ષ સુધીના અવ્યવસ્થિત જમાનામાં તો એકજ દેશના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોનો પણ અરસપરસ સંબંધ વિશ્રંખલ થઇ ગયો હતો, તો પછી આમ છેક ઉત્તર અને છેક દક્ષિણનો અરસપરસ સંબંધ શી રીતે સાચવી શકાય તે સમજવું મુશ્કેલ નથી. એવા સંયોગોમાં હિંદના જુદા જુદા વિભાગોમાં વસતા કૂર્મીઓના આચાર વિચાર અને રીત રિવાજમાં પણ ખાસ તફાવત થઇ ગયો અને તેવાંજ બીજાં ઘણાં કારણોને લીધે તેમને દરેકને કૂર્મી, એ સામાન્ય સંજ્ઞાને બદલે દેશકાળને લીધે જુદી જુદી પેટા સંજ્ઞાઓ પ્રાપ્ત થતી ગઇ; જેમકે ઉત્તરહિંદ, અયોધ્યા, મધ્યપ્રાંત વગેરે વિભાગસ્થ કૂર્મીઓ 'કૂર્મીક્ષત્રિ' એ સંજ્ઞા સાચવી રહ્યા, પણ પોતાના ઉત્તર હિંદના અસલ વતનથી વધારે વધારે દુર પડતાં મહારાષ્ટ્રમાં વસેલા સ્વજ્ઞાતિ જનોને મરાઠાકૂર્મી (મહારાષ્ટ—મોટું રાજ્ય, મહારાષ્ટ્રા,—મરાઠા, મહારાજવીઓ) વગેરે વિશેષણ પ્રાપ્ત થયાં, વળી તેમનાથી પણ ઘણા વધારે દુરજઇ

વસનારા તૈલંગણ, મદ્રાસ અને મહીસોરવાસી કૂર્મીઓએ તો પોતાની અસલ સંજ્ઞા ખોઇ અને તૈલંગણસ્થ–તૈલંગા અને નાયડુ; મદ્રાસસ્થ–કાપુસ, અને મહીસોરસ્થ–વોકાલીગર વગેરે ઉપનામોથી ઓળખાવા લાગ્યા અને 'કૂર્મી' શબ્દની બિલકુલ પિછાન પડતી બંધ થઇ ગઇ.

માળવામાં આવી વસનારા કૂર્મીઓમાં વારંવાર સ્થાનાંતર ન થવાથી તેઓએ પોતાની અસલ સંજ્ઞા જાળવી રાખી, પરંતુ તે સાથે અસલ સ્થાનોની પેટા વિભાગી સંજ્ઞાપરથી અસલ કૂર્મી શબ્દમાં કડવા અને લેઉવા વિશેષણો ઉમેરાયાં, તેથી તેઓ કડવાકૂર્મી તથા લેઉવાકૂર્મી કહેવાયા. માળવામાંથી તેઓ ગુજરાતમાં આવી વસ્યા અને કાળે કરી તેમાંના કેટલાક પાછા માળવામાં પણ ગયા છે, તોપણ પોતાની અસલ સંજ્ઞાઓમાં બિલકુલ ફેરફાર થયો નથી. તેઓ આજ સુધી તેજ સંજ્ઞાથી પિછાનાય છે.

આ ઉપરથી આપણને સ્હેજ ભાન થઇ આવે છે, કે ઘણાં વર્ષો થયા છતાં પણ આપણા અસલ સ્થાનમાં વસતા પ્રાચીન બંધુઓ સાથે મહારાષ્ટ્ર, મહીસોર, મદ્રાસ અને તૈલંગણના કૂર્મીઓ કરતાં આપણે કાંઇક વિશેષ પ્રમાણમાં મળતાપણું જાળવ્યું છે. નામદાર બ્રીટીશ સરકારના શાંત રાજઅમલ તળે દરેક વિભાગમાં કૂર્મીભાઇઓ વિદ્યાવિભુષીત થયા, અને તેના પ્રતાપે એકવાર ફરીથી આપણે સઘળા બન્ધુઓ (હિંદની કુલ્લ વસ્તિનો $\frac{1}{4}$ ભાગ) એકત્ર થઇએ તેવા પ્રયાસો ચાલુ કરવાની સહુને સુબુદ્ધિ સુઝી આવી છે. માસિકો, પાક્ષિકો વગેરે જાહેરપત્રોના અને દરસાલ નિયમીત મળતા જાહેર મેળાવડાના સુપ્રસિદ્ધ પ્રયત્નો વડે આજે આર્યાવર્તના ખુંણેખુંણે વસતા સઘળા જ્ઞાતિબંધુઓ એકએકને પિછાનવા અને એકએકની જાહેર હિલચાલોમાં ભાગ લેવા લાગ્યા છે તે આપણા અહોભાગ્યની વાત છે. ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાં વસના સઘળા કૂર્મીઓ ઉપવીત ધારણ કરી, દ્વિજ તરિકેનાં ઉત્તમ કર્તવ્યોને કરતા થકા, સારો આચાર વિચાર પાળી પોતાની પૂર્વંગત મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા–કરાવવા એકેપગે થઇ રહ્યા છે, એથી કરી ઉન્નતિ સાધ્ય કરવામાં હવે વિશેષ વિલંબ થાય તેમ જણાતું નથી.

ગુજરાતમાં વસના કૂર્મીભાઇઓ લેઉવા અને કડવા એવી પેટાવિભાગી સંજ્ઞાઓ ધારણ કરી રહ્યા છે. તેઓના સઘળા આચાર વિચાર મળતા છે. પણ રોટી વ્યવહાર હોવા છતાં તેઓમાં બેટીવ્યવહાર નથી; કારણ કે અમુક વર્ષો પૂર્વે કડવા સંજ્ઞાધારક કૂર્મીઓમાં કારણવશાત્ લગ્નપદ્ધતિમાં

અજાયબ જેવો નવો ફેરફાર થયો અને તે લેઉવા બન્ધુઓના પૂર્વજોને પ્રતિકુળ પડવાથી, એ બે સંજ્ઞાધારક બંધુઓમાં બેટીવ્યવહાર બંધ થયો એટલે જુદાઈ પડી ગઈ. બંને વિભાગના વિદ્વાનો અને વિચીક્ષણ આગેવાનો પોતપોતાના વિભાગમાં વિદ્યાની અભિવૃદ્ધિ કરવા સચોટ યત્ન આદરી રહ્યા છે, જેનું રૂડું ફળ આપણે અલ્પ સમયમાં જોવા ભાગ્યશાળી થઈશું.

આપણે હાલ તો કડવા કૂર્મી સંજ્ઞાધારક બન્ધુઓ વિશે વિશેષ પ્રમાણમાં વિવેચન કરવાનું હોવાથી તેમની જુદા જુદા પ્રદેશોમાં ફેલાએલી વસ્તિ વિશે વિવેચન કરવું વાસ્તવિક ગણાશે. તેમની ગુજરાત સિવાય માળવા, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ દેશમાં વસ્તિ વિશેષ છે. (સાથે સાથે લેઉવા બંધુઓ પણ વસે છે.) તે દરેક વિભાગમાં વસી આબાદ થયેલા કડવા કૂર્મીઓની વસ્તિ, વિસ્તાર અને આચાર વિચારનું વિવેચન કરીએ.

माळवा.

आ प्रदेशमां वसता कडवा कूर्मीओमां मालवीय, निमाडी अने गुजराती एवा एवा सांज्ञिक भेदो छे परंतु अन्योअन्य खानपानादि सघळा व्यवहार सरळ चाले छे.

मालवीय—आ संज्ञाधारक कूर्मीओ प्राचीन समये वीर विक्रमना वारामां आवी वस्या होय तेम कहेवाय छे. ईतिहासना अभ्यासक बंधुने ए ख्यालमां हशे के अवन्ति (मालवा) मां वीर विक्रमना राजअमल पूर्वे हिंदना पश्चिम भागोमां—पंजाब, अवन्ति अने गुजरातमां परदेशी हुन, स्कीथीअन, के शक जातिय लोकोनो अमल हतो. तेमने सघळा भागोमांथी हरावी हिंदुस्थाननी सरहद बहार काढी मूक्या, त्यारे पंजाबमांथी पाछा फरतां ते विजयी राजवी, पोतानो अवन्तिनो ऊज्जड प्रदेश फलद्रूप करवानी लालसाथी, केटलाक कूर्मी कुटुंबोने साथे लाव्यो हतो. तेमने संपूर्ण सन्मानथी त्यां राखी दरेक कुटुंबने एक एक गाम वसाववा आज्ञा करी. ते सांभळी आपणी

योग्यताना प्रमाणमां छोटां मोटां गामो वसावी रह्या; एटले राजाए त्रणसें गामोना आगेवान कूर्मीओने पटेलना खिताब आपी तांबा-पत्र पर लेख करी बहु बहु लांबां लांबां खेतरो ईनाम आप्यां. तेओमां 'भाभाराम पटेल' मोटो आगेवान हतो. जमानाना जवा पछी वधतां वधतां तेमनी वस्ति त्रणसोथी वधी त्रणहजार थई पडी सारा मालवामां प्रसरी गई. हाल मालवामां तेमनां लगभग ६००० घरो थयां हशे. तेओ आबाद अने सुखी छे निमाडी कूर्मीओ-आ संज्ञा-धारक कूर्मीओ, असलना वारामां गुजरातमांथी आवी निमाडमां व-स्यानुं कहेवाय छे. गुजरातना राजा भीमदेवना राजअमलमां ज्यारे गुजरातमां भयंकर दुष्काल *पडयो त्यारे घणा कूर्मीओ न्हासीने आ प्रदेशमां आवी वस्या. तेओए पण पोतानी कृषी विद्याथी आ स्थान-मांना ऊज्जड प्रदेशने खेडी खेडी फलद्रूप बनाव्यो अने साथे साथे पोतानी पण आबादी करी. तेओ गुजरातमांथी आवेला होवाथी लांबी मुदते लग्न करवानो रिवाज साथे लाव्या हता, जे तेमणे आ स्थानमां पण जाळव्यो छे. तेओनी रसमो असल माळवामां वसता कूर्मीओथी केटलीक वाते जुदी पडे ते स्वाभाविक छे. हजु तेओमां गुजराती कणबीओनां लक्षणो जणाई आवे छे.

गुजराती कूर्मीओ-संवत १७७५ नी सालमां गुजरातमां 'पंचोतरा' नामथी पंकातो भयंकर दुष्काळ[1] पडयो ते समये एक रुपियानी चार शेर बाजरी वेचाती हती. मनुष्यो कंदमूळ अने झाडनां पांन उकाळीने क्षुधा शांत करतां हतां. लोकोए बे बे रुपियानी किमते पोतानां प्रिय संतानोने वेची दीधां हतां. दुष्काळनी आवी भयंकर दशाने लीधे गुजरातमांथी घणा कूर्मी-ओ माळवा तरफ चाल्या गया हता. तेओमां रुंसात, मांडलोत, मोललावद, भूत, साकरीआ, झालुडया, नांगलुजा, दावडा वगेरे

* 'करण घेलो' स्कुल एडीसन पा. १२.
१. 'कडवा विजय' पु. ५ पा. २४९.

साखोना घणा माणसो हता. तेओ सहकुटुंब महेश्वरमां आव्या. त्यां अहल्याबाई होलकर महाराणीए घाट तथा देवळ अने किल्लो बंधाववानुं काम शुरु करेलुं हतुं. आवा दुःखी अने निराधार जनोने जोई ते दयाळु बाईए कामपर राख्या अने तेओ सहुनो खानपानादि उतारा सुद्धांतनो बंदोबस्त करी दीधो. ए प्रमाणे तेमणे बांधकाम पर आठ महिना काढया. ईश्वरेच्छाथी दुष्काळ मटयो, वृष्टी पण सारी थई एटले आ स्थळे तेमणे धंधोरोजगार सारो जोयो, उपरांत कार्तिक मागसर महिनामां तो सघळां खेतरो धान्यथी भरपुर जोयां एटले तेओनी भावी आशा प्रबल थई. जेथी तेओमांना केटलाक तो धामणुंद, बालसमुंद, कसरावाद वगेरे गामोमां आवी रह्या अने भागथी खेती करवा मांडी. पोताना बुद्धिचापल्यथी सघळा कृषीकारोमां तेओनुं काम नमुनादार देखावा लाग्युं एटले तेओनी कृषीकारोमां सारी नामना थई. भाग्यदेवी पण तेमना पुरुषार्थ पर जाणे प्रसन्न थई होय तेम, तेमनी स्थिति जल्दीथी पलटाई पैसा जमा करता गया, तेम तेम ऊज्जड जंगलो पडतर हतां, ते सघळां राखी, त्यां पोताना बुध्धिबळे कृषीविद्या अजमाववा मांडी. तेमनी शुद्ध निष्ठाथी प्रकृति देवीए पण आशीर्वाद आप्यो; गुजरातनुं ममत्व मुंकी दीधुं. कोई वीश पचीश जण तो पोतानी असल भूमी गुजरातनी, पोतानां गामोनी, कुटुंबनी अने प्रिय जनोनी खबर अंतर लेवा आव्या. तेओए तेमनी पासे निमाडनी भूमीनां एवां तो वखाण कर्यां के केटलाक कूर्मीओनां मन माळवा प्रति आकर्षायां ने तेओ पेलाओनी साथे निमाडमां आव्या. त्यांनी उत्तम प्रकारनी फलद्रूप जमीन अने खेतीवाडी जोई त्यांज वसवाट करवा निरधार्युं, अने तेमणे पण ऊज्जड प्रदेश राखी राखी जमीनो तोडी तोडी खेतरो कर्यां. एवी रीते आ प्रदेशमां आवेला पाटीदारोमांथी

बहुज थोडा पाछा गया हशे.प्रथमना दुष्काळमां आवेला १०-१५ वर्षमां सारी रीते उन्नति करी रह्या, तेथी फरी पण पोतानी सम्पत्ति प्रमाणे मोटां मोटां खेतरो खरीद करीने पोताना अधिकारमां करी लीधां. ई. स. १७८४ सुधी गुजरातमां स्हेज स्हेज आवजावनो सम्बंध थई रह्यो. ते पण काळे करी बिलकुल बंध थई गयो. ते समये तेमनां तेर गाममां मळी लगभग ४०० चारसो घर हतां, परंतु बढतां बढतां हाल तो १४०० सुधी वधी गयां छे. (मात्र गुजराती, निमाडी अने मालवीय घरो जुदां) हाल तेमना जुदा जुदा चार जथा छे.

(१) नर्मदानी दक्षिण तीरे—१ कसराबाद, २ न्हानी कसराबाद, ३ साळदा, ४ सामेडो, ५ भग्यापुर, ६ मोगाउं, ७ मांकडखेड, ८ बडगांव, ९ भीलगांव, १० बालसमुंद, ११ साटकुर, १२काटकुट, १३रेगवां, १४( ) ए गामो महेश्वरनी नजीकनां छे अने एमनुं पंचातीनुं एक (कसराबाद) प्रगणुं कहेवाय छे.

(२) नर्मदानी दक्षिण तीरे पश्चिम भागमां—१ कुवाँ, २ केरवां, ३ घटवां, ४ दवाणु, ५ सटराटी, ६ पीपळझोपां, ७ बघाडी, ८ सेमळदो, ९ ऊचावद. ए नव गाम, कुवाँमां लागु थतु पंचप्रगणुं कहेवाय छे.

(३) नर्मदानी उत्तर तीरे—१ मंडलेश्वर, २ चोटयाखरगुंण, ३ धरगांव, ४ नांद्रा, ५ मोगाउं, ६ सुळगांव, ७ झापडी, ८ करोंद्यो, ९ चुनडयो, १० पथराड, ११ पाडल्यो, १२ कसबो, १३ भडसगांव, १४ कवाणु, १५ करोंद्योबीजो, १६ बबलइ, १७ कुंडयो, १८ कवडयां, १९ बीलवावडी, २० मंदोरी, २१ सोमाखेडी, २२ गोलावड, २३ आल्यापुरो, २४ बुदरी, २५ चोली, २६ ढळगांव, २७ गोगाउं, २८ वैमांव, २९ आसतर्यो,

३० कुंड्यो, ३१ करतगांव, ३२ बडनेरो. आ बत्रीश गामो बहु मोटां अने बधारे आबाद छे. तेनुं एक मोटु त्रीजुं पंच प्रगणुं निमायेलुं छे.

(४) नर्मदानी उत्तर तीरे पश्चिम भागमां–१ खल, २ मोरगडी, ३ वैंगणदो, ४ जळकोटी, ५ खार्यो, ६ मातमूर, ७ ईयवदी, ८ वढां, ९ महेतवाडो, १० करोली, ११ समस्तपुरो, १२ काकर्यां, १३ मिरजापुर, १४ पळास्यो, १५ गुलझरो, १६ पन्नाण्यो, १७ विखणुंद, १८ पटलावद, १९ मयगांव, २० डोंगरगांव, २१ लुहारी, २२ चंदावड, २३ घेगदो, २४ पेडमी २५ बगडीपुरो, २६ सुंदरेल, २७ झाकरडु. ए सत्तावीश गामोनुं चोथु पंचप्रगणुं कहेवाय छे.

पंचनुं बंधारण–ए रीते निमाडमां कुल ८२ गामोमां कणबी वसेला छे. तेमनां ऊपर प्रमाणे जुदां जुदां चार पंच–प्रगणां छे. साधारण न्हाना कामनो निकाल तो पोतपोताना पंचमांज सहु करी ले छे,परंतु मोटुं काम होय तो पोतानी नर्मदानी हदमां वसता प्रगणा सुधीनुं पंच विचार करे छे. मोटामां मोटुं काम पडे अथवा कोई मांवदी के लायण–ल्हांणी वांटे त्यारे, चारे प्रगणानुं भेगु पंच मळे छे. लायण कोई प्रगणाने छोडीने करतु नथी परंतु थाय त्यारे चारे प्रगणा सिवाय थती नथी.

पंगत (जमण)–ज्ञातिनी न्हानी मोटी पंगत होय त्यारे, धान लावी सुधारत्राथी लईने दाळ, भात, लाडु, बाट (कंसार) वगेरे रांधी, पीरसवा सुद्धांतनुं काम अमुक अमुक माणसोमां नियमीत होय छे. मोटुं जमण होय तो दरेक काम, गामदीठ सुंपरद करे छे. मांवदीना मांडवाना दिवसे सहु लोको गाडीओ दोडावे छे. जे कोईं प्रगणावाळानी गाडी मंडपमां पहेली आवी पहोंचे छे तेने वधावी लई पागडी दुपट्टा वगेरे आपी शाबासी आपे छे.

लग्नप्रथा—जेम गुजरातमांथी कडवा आवी शांही वस्या छे तेम लेऊवा पण वस्या छे, तेओ बंनेनो लग्नप्रथा न्यारो न्यारो गुजरातना जेवो होवाथी तेमनामां खानपानादि व्यवहार छे परंतु लग्ननो व्यवहार नथी. तेमनी बोली चाली कडवा करतां गुजरातने वधारे मळती छे. मालवीय कूर्मीओमां पण लेऊवानी माफक वरकन्यानी वयना प्रमाणमां दरवर्षे लग्न थाय छे. तेमनुं कहेवुं छे, के अमे पण बे लग्न तो गुजरातनी पेठे बार वर्षीय कर्यां हतां, पण अगवड पडवाथी माताजीनो आज्ञा लईआवी मरजी प्रमाणे लग्न करीए छीये. आम छे छतां बार वर्षीय लग्नवाळा निमाडी अने मालवीय गुजराती साथे तेओनां संतानोना लग्न सम्बंध थाय छे, तेमां पुत्रीना पितानी पद्धति प्रमाणे लग्न थाय छे. कन्यानो बाप, बार वर्षीय लग्नवाळो होय छे तो श्री ऊमिया माताजीनां- गुजरातथी ज्यारे नव के अगीआर वर्षे लग्न आवे त्यारे थाय छे, अने कदी कन्यानो पिता एक वर्षीय लग्नवाळो होय छे, तो पेलो माणस पोताना पुत्रने गमे त्यारे महूर्त प्रमाणे योग्य वयमां परणावे छे. ए रीते बार वर्षनो रिवाज पुत्रीना लग्नमां लागु पडे छे, पण पुत्रना लग्नमां ते रिवाज तोडी नांखे छे. बाकीना बधा निमाडी अने गुजराती संज्ञाधारक कडवा कणबीओ गुजरातमांथी नव के अगीआर वर्षे लग्न आवे त्यारे गुजरातनी रीतेज बाळलग्न करेछे. लग्नीआनुं आवागमन, तेमनुं पूजन, लग्न वधाववां अने वांचवां, मांडवरात्री वगेरे सहु गुजरातनीज पद्धतिए होय छे. वरनो बाप एक रुपियो अने श्रीफल, तथा कन्यानो बाप चार आना ने श्रीफल, माताजीना तेमने आपे छे. प्रजापतनात्यांथी माटीना गणेश लावी स्थापन करे छे. लग्नना दिवसे भण्या न भण्या ब्राह्मण आवी चोरीमां "ब्रह्मा मुरारी, त्रीपुरांतकारी, भानुशशी भौम बुध गुरु शुक्र शनी राहु केतु सर्व ग्रहा शांति कर भवंतुः" ए

ગંબ ભગી, તીલના દાણાને ઘીનો હોમ કરી લગ્ન પરિપૂર્ણ કરે છે. સિવાય બાળકો પરણાવવાની પીડા, કજોડાં, રાંડવું વગેરે અપલક્ષણો ગુજરાતથી સ્વલ્પ પણ ઓછાં નથી. સગાઈ થયા પછી નિમાડી કણબીઓમાં વરનો બાપ સારા મિજબાનોનો સાથે સુખડુ (મીઠાઈ) લઇ કન્યાને ત્યાં જાય છે, ને ગુજરાતી વરનો બાપ કન્યાને વજનવાણું ચઢાવે છે, તેમાં રુપાની ચુડીઓ, સાંકળીઓ, તોડા, કડીઓ, બાઉંઠીઆ વગેરે હોય છે.

નાતરો—નિમાડી કણબીમાં બહુ કઢંગો રિવાજ છે. કોઇ રાંડીરાંડનો વારસો ચુકાવતાં પૈસા ખાઈ ફના કરે છે, કોઇ નાતરાના સંબંધ થયા પછી ટુટફુટ થાય છે, ને કોઇવાર જાણે અજાણે, જીવતા ધણીએ પણ નાતરુ થઈ જવાના બનાવ બને છે, તો પંચ બંને પક્ષનો દંડ કરી ૪૦૦ રુપિયા પંચમાં, તથા ૧૦૦૦ રુપિયા જુના ધણીને અપાવે છે. કોઈવાર કૉર્ટે પણ કામ જાય છે. નાતરામાં કન્યાવિક્રય ગજબ ચાલે છે. કમીમાં કમી પાંચસોથી પંદરસો બે હજાર સુધી અપાય—લેવાય છે. કાચા પાકા નાતરામાં, તાગલી પહેરાવવાની રીત છે. તાગલી પહેર્યા પછી તે બાઈ બીજે જઈ શકે નહિ, પરંતુ મંગલ કે રવીવાર આવે ને માતા પૂજાઈ પાટલાગી જાય ત્યાં સુધી ઘણા પ્રપંચો થાય છે. માતા પુજીને પાટલાગે ત્યારે નાતરાનું પુનર્લગ્ન પરિપૂર્ણ થયું મનાય છે.

મરણ નિમીત્તે જમણ—ન્હાય તેટલી નાની ઉંમરમાં મરણ થયું હોય પણ તે ગયા વિવાહમાં પરણેલ બાળક હોય તોપણ તેના શબને (મડદુ) ગામ બહાર વિસામે લાવ્યા કે રોકકળ કરનારા કરતા હોય પણ પાષાણ હૃદયના જ્ઞાતિજનો સુખડી કરવાનું વિવેચન કરે છે. અર્ધા ત્યાંથી પાછા વળી મરનારના ઘેર આવી, જો તેના ઘરમાં ગહું હોય તો સારુ નહિ તો મૂલ્ય આપી, ખરીદી લાવી, ભરડાવીને ઘી ગોળની સુખડી કરે છે. શબને બાળી ઘેર આવી બૈરાંઓ હોસલા કુટે છે.

(निमाडीओमांथी कुटवानो रिवाज नष्ट थइ गयो छे) ने मरदो-सौ ज्ञातिना भेगा थई सुखडी जमी जाय छे. आ मोटी हृदयभेदक अप्रासांगिक रीत छे.

मातानुं मंदीर–निमाडमां कणबी आवी वस्या, त्यारे उमिया मातानुं देवळ तो जोईए, तेथी तेमणे धामणुंदमां माताजीनुं मंदीर कर्युं. त्यां घणा कणबीओ रहे छे. माताजीनुं मंदिर त्यां थवाथी बीजा पण त्यां जई वस्या. आठ वर्ष पर चारे प्रगणाना पंचातीआए, बे त्रण हजार रुपिया खर्च करी, मोटुं मंदीर बांध्युं छे.

नामांकित नरो. (१) दशरथ,–सुंदरेल गाम मुकुंदमुकातीन जीवणजी मुकातोए वसाव्युं. तेमां कणबीनां मोटां मोटां गृहस्थ कुटूंबो वसे छे, ते गाममां संवत १९१९मां दशरथ नामे एक सूर्य सम तेजस्वी अने कर्णसम दानेश्वरी पुरुष हतो. ते दरेक याचकनी इच्छानुंसार आपतो. घणीवार पोतानी शीलवती स्त्रीना दागीना पण मागनारने दान करतो. ते ३६ वर्षनी भरयुवान वये मोक्ष-पद पाम्यो. तेनी सती स्त्री तेना शब पाछळ सोळे शृंगार सजी जवा लागी पण लोकोए तेने पकडी पुरी राखी. रात्री समय सुधी शांत रही. सहुना शांत थया पछी, छुपी रीते ते गई अने पतिनी चितामां पडी प्राण तज्यो. ते स्थाने हाल पण सति अने पतिनुं देवळ मोजुद छे.

(२) देवाजी मुकाती,–सुंदरेलनी पश्चिम दिशामां धेंगद गाम देवाजीए वसाव्युं. ते मोटा नामांकित ने ज्ञातिमां सुज्ञ तथा परोपकारी गणाय छे. सारी रीते धन प्राप्त करी ज्ञातिमां उत्तम रीते खर्च करे छे. हाल वय ४० वर्षनी हशे.

जेवा देवाजी मुकाती तेवाज कसरावादमां केशव ऊकाजी परोपकारी, सुज्ञ अने विचारवान पुरुष छे. धरगांवमां–बेचरजी

खालप्या, मुळगांवमां–धनाजी ने कुवाँमां–हीराजी चोवला ने हीराजी मुकाती अने साटकुरमां-देवाजी रोंसात वगेरे. कुवागाम, हीराजी मुकातीना पिता अमराजी, नानाजी, कानाजी अने नारायणजो चार मुकातीओअे मालगुजारो खरीदी अरण्यने नागळ (हळ) लगाडी सुंदरेलथी आवी वसाव्युं. हाल त्यां मोटी वस्ति थई गई छे; वळी महेश्वरनी उत्तरे बडवेल गाम कोंरजीराम मुकातीए वसाव्युं छे. ते भाग्यशाळी अने नामांकित मनुष्य छे.

ए सिवाय दरेक गामे घणाएक वैभवी तथा भाग्यशाळी कणबी वसे छे. तेओना आचार विचार पवित्र छे. तमाकुनुं बिलकुल व्यसन नथी, ज्ञातिनो ते माटे प्रतिबंध छे.

પ્રકરણ ૨ જું.

કચ્છમાં કણબીનો વિસ્તાર.

ણબીઓ પોતાના અસલ સ્થાનમાંથી ગુજરાતમાં આવી વસ્યા તે વગેરે હકીકત આપણે આગળનાં પ્રકરણોમાં બરાબર જોઇ ગયા છીએ, પરંતુ ગુજરાતમાંથી કેટલોક ભાગ કચ્છ પ્રદેશમાં કેવી રીતે અને ક્યારે ગયો તે નીચેની બીનાપરથી બરાબર સમજવામાં આવશે.

સને ૧૪૪૯માં એક ઇમામશાહ નામનો સૈયદ, ઇરાનથી હિંદમાં મુસાફરી કરતો ગુજરાતમાં આવી અમદાવાદ નજીકના ગીરમથા ગામની સીમમાં મુકામ કરી રહ્યો. [1]ત્રણ વર્ષથી વરસાદ નહિ વરસેલ હોવાથી તેને ફકીર જાણી સહુ કણબીઓ પુછવા ગયા. તેના કહેવા પ્રમાણે વરસાદ થયો તેથી લોકોની શ્રદ્ધા બેઠી અને તેની ઈચ્છાનુસાર ઝુંપડી બાંધી આપી રાખ્યો. તેનો અજ્ઞાન લોકોમાં તો સારો વકર હતોજ, તેવામાં અમદાવાદનો સુલ્તાન

[1] ‘ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ’ પા. ૧૩૭, ૧૫૪, ૪૩૮.

મહંમદ બીજો (ઇ. ૧૪૫૧) નજીકમાં શિકારે આવેલો, તે ત્યાં આવ્યો. તેને પણ અજાયબ થવા જેવો પરચો બતાવ્યો તેથી તેણે પોતાની શાહજાદી તેને પરણાવી. આમ થવાથી ઇમામશાહની એક મહાત્મા તરિકે સારી ખ્યાતિ થઈ. એવામાં કાશી તરફ યાત્રા કરી પાછા વળતાં સુરત-નવસારીનાં ગામડાંના કેટલાક લેઉવા કણબીનો ત્યાં (ગીરમથે) મુકામ થયો. તેમને પણ પીર ઇમામશાહે ચમત્કાર બતાવ્યો એટલે તે સઘળા તેના શિષ્ય થયા. દિન પ્રતિ દિન તેની માનતા ચાલવા લાગી અને નજીક તેમજ દુર દુરના ઘણા લોકો તેના શિષ્ય થવા લાગ્યા. એજ પ્રમાણે કચ્છમાં વાસ કરી રહેલા કણબીઓના પૂર્વજો પણ પરચો જોઈ તેના શિષ્ય થયા અને તેમને અત્રેની જ્ઞાતિ તરફથી વિટંબણા પડવા માંડી એટલે તે સઘળા ત્યાં જઇ વસ્યા, તેની સવિસ્તર હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.

ગામ માનકવા.-સાખે વેલાણીઃ-તેમના પૂર્વજ પરબત પટેલ ચાંપાનેરમાં પટેલાઈ કરતા. ત્યાં પઢીઆર સાથે વિગ્રહ થવાથી તે ચુંવાળ (વિરમગામ પાસે) માંહેના છનીઆર ગામે આવી રહ્યા. ગીરમથે યાત્રાએ ગયા અને કબીર દિનનો ધર્મ સ્વિકાર્યો. પીર ઇમામશાહના હુકમથી સં. ૧૫૮૦માં વેલો પટેલ તથા નાકર પટેલે વાગડમાં આવી શીકરૂ ગામ વસાવ્યુ ને ત્યાં વેલાસર તળાવ બંધાવ્યું. આ બંને પટેલો પોતાનાં સંતાનોને એક એકના ત્યાં પરણાવી ને વેવાઈ થયા. વેલા પટેલના વંશમાં હરભમજી, તેનો મેગજી, તેનો સવજી, તેના જશાજી અને તેના સં. ૧૬૮૦ માં પાંચ પુત્રો નામે દાતાર, જુજાર, અને ભગત વગેરે થયા. તેમાંથી ગોપાલના વંશનો વાલો પટેલ સં. ૧૭૦૨માં માનકવે આવ્યો, ત્યાંના ગિરાશીઆ સાથે યુદ્ધ થયું, તેથી પશ્ચિમ દિશાએ જેસિંહ, વાલો અને ભાંણેજ ડોસો મરાંણા. ત્યાં હાલ પણ તેમના પાળીઆ છે. એમનો પરિવાર હાલ આ ગામમાં આબાદ સ્થિતિમાં પટેલાઇ કરે છે.

માનકવા—સાખે ગોગારી -એમના પૂર્વજો અસલ અડાલજ (અમદાવાદ પાસે) માં રહેતા. ત્યાંથી મહુધા ગયા અને સાતે ભાઈ જુદા પડી નડીઆદ, ઉમરેઠ, બોરસદ, ડાકોર, ખોલેસર, વસો, ઇટોલા વગેરે ગામે ગયા. તેમનો વંશ ગોગામાં આવી વસ્યો; અને ત્યાં અજા પટેલે પીરાણાનો પંથ સ્વિકાર્યો તેથી શીકરે આવ્યા અને ત્યાંથી કેટલાક વખત પછી માનકવે આવ્યા. હાલ પણ તેમના વંશજો આ સ્થળે આબાદ સ્થિતિમાં રહે છે

માનકવા.—ચવાણઃ—આ સાખના મૂળ પુરૂષ ધોળકા તાલુકામાં

સાબરમતી નદીના તીરે રાયસંગ બરોડા ગામમાં ગિરાશ હતો ત્યાં રહેતા હતા. તેમાંના સારંગજીએ પીરાણાનો પંથ સ્વિકાર્યો એટલે શીકરે આવી વેલા તથા નાકર પટેલના પ્રથમ આવી વસેલા વંશજો ભેગા રહ્યા ને આબાદ થયા.

માનકવા–હલપાણી:–એમના પૂર્વજ અમદાવાદમાં રહેતા, ત્યાંથી બારેજા ગયા અને પીરાણાનો ધર્મ સ્વિકાર્યો એટલે શીકરે આવી વસ્યા. ત્યાંથી માનકવે આવ્યા અને ત્યાં હાલ ઠાકરાણી, ડોસાણી, ભાદાણી અને સોમાણી એવી ચાર સાખો પરથી પિછાનાય છે.

ગામ ભડલી–ઠાકરાણી:–એમના પૂર્વજ બારેજા (અમદાવાદ પાસે)માં રહેતા. ત્યાંથી ગીરમથે ગયા અને પીરાણાનો પંથ કબુલ કર્યો એટલે શીકરે આવ્યા. ત્યાંથી કેટલાંક વર્ષો પછી રાજો પટેલ તથા પુત્ર દેવસિંહ પટેલ બંને ખેડોઈ આવ્યા. અને ત્યાંથી સં.૧૬૮૨માં ભડલી ગામે આવી રહ્યા. બીજા ગોવો પટેલ મુળ અમદાવાદ પાસે વસાઇ ટીંબામાં રહેતા ને પીરાણાનો ધર્મ સ્વિકારવાથી તે પણ શીકરે આવેલા, ત્યાંથી સં. ૧૬૯૦માં ભડલીમાં આવી રહ્યા.

ગામ વિરાણી–નાકરણી:–આ સાખના નાકર પટેલના પૂર્વજ સોમા પટેલ મૂળ ઉંઝામાં રહેતા હતા. ત્યાંથી તે લાલી (મહેમદાવાદ તાલુકો) આવી રહ્યા. સં. ૧૬૫૦માં પીરાણાનો ધર્મ સ્વિકાર્યો; એટલે શીકરે આવ્યા. ત્યાંથી તેમના નાકર સમાણાં દાગાનો દીકરો સંગો અને પહેચાણનો પુત્ર ભીમજી વિરાણી આવી રહ્યા. હાલ તેમનો પરિવાર આબાદ સ્થિતિમાં તે ગામે પટેલાઈ કરે છે.

ગામ વિરાણી–દીવાણી:–એમના પૂર્વજ અસલ અડાળજમાં (અમદાવાદ પાસે) રહેતા. ત્યાંથી ચાર ભાઇઓ મામાને ત્યાં ગીરમથે આવ્યા અને પીરાણા પંથી થયા તેથી શીકરે ગયા. કેટલાંક વર્ષે ત્યાંથી દુધઈ આવ્યા અને ત્યાંથી સં.૧૮૦૫માં આણંદજી પટેલ વિરાણી આવી વસ્યા.

ગામ વિરાણી–ગોગારી:–એમના પૂર્વજ ભાલેજ (આણંદ પાસે)માં રહેતા, અને દેશાઈ કહેવાતા. જેસિંહ દેશાઇને ત્રણ પુત્ર હતા. તે માંહેથી બે ઉમરેઠ, કંઓઇ તથા (પાટણવાડામાં) વસ્યા અને ત્રીજો ભાઇ પીરાણા-પંથી થવાથી શીકરે આવ્યો. તેના વંશમાં મુળજી પટેલ થયા. તેના જસોજી, હરગોવિંદ અને ભીમજી ત્રણ ભાઇઓ સં. ૧૮૧૩માં વિરાણી આવી વસ્યા અને તેમનો પરિવાર આબાદ થયો.

ગામ અંગીઆ–ચોપડા:–મૂળ પુરૂષ દેવજી પટેલ ઉંઝામાં રહેતા.

ત્યાંથી મેળામાં ગીરમથે ગયા અને પીરનો ધર્મ પાળ્યો તેથી શીકરે ગયા. ત્યાંથી કેટલાંક વર્ષે પછી તેમનો પુત્ર જસોજી સં. ૧૭૬૮માં અંગીએ આવી વસ્યા.

ગામ કોટડા–આ ગામમાં વસ્તા કણબીઓ અસલ અમદાવાદના વાસી હતાં; પરંતુ ગીરમથે ગયા અને પીરાણાનો પંથ સ્વિકારવાથી ગામ શીકરે સં. ૧૭૬૫માં આવ્યા અને ત્યાંથી કેટલાંક વર્ષો પછી દુધઈ આવ્યા. ત્યાંથી પણ સં. ૧૮૨૩માં માધો પટેલ તથા જીવો પટેલ આવી કોટડે વસ્યા. તેઓની અસલ શાખ પારેખની હતી; પરંતુ છ ભાઇનો વંશ એક એક પુત્રથીજ છ પેઢી સુધી ચાલ્યો તેથી છ ભઇઆ કહેવાયા છે.

ગામ નખત્રાણા–પોકારઃ–એમના અસલ પુરૂષો મેસાણામાં રહેતા. ત્યાંથી નીકળી કાનમમાં આવ્યા. સં. ૧૭૧૯માં પીરનોધર્મ પાળ્યો. એટલે પુંજો પટેલ શીકરે આવી વસ્યા ને ત્યાંથી દુધઇ આવ્યા અને ત્યાંથી પણ અબજી, જસો અને હરજી પટેલ ત્રણ ભાઈ સં. ૧૮૨૮માં નખત્રણ આવી રહ્યા.

ગામ નખત્રાણા–રામાણીઃ–એમના પુર્વજો ભાલેજ (આણંદ પાસે)થી સં. ૧૫૯૨ના કારતક સુ. ૨ પીરના ધર્મમાં આવ્યા અને ગુજરાત છોડી શીકરે વસ્યા. કેટલાક કાળે તેમના વંશજો નખત્રણ આવ્યા. તેમાંના કેશરાના વંશનો ખેતો, તેનો નારાયણ, તેનો ગોપાલ એ રામાણી તે જેરાજ લીંબાણીની પુત્રી સાથે પરણ્યા. તેમનો વંશ હજુ નખત્રણમાં છે.

ગામ નેત્રા–સાંખલાઃ–તેઓ અસલ ઉંઝામાં રહેતા અને ત્યાંથી આણંદ ગયા ને ત્યાં પટેલાઈ કરી, તેમાંથી એક પુરૂષ માળવે, એક નારદીપુર (કલોલ તાલુકો) અને એક શીકરે આવી રહ્યો. તેના વંશજ માણેકવાડા અને ત્યાંથી બઢારમોર આવ્યા. વાસણનો વંશ ભાદરણ (તા. આણંદ)માં ગયો ને તેના બીજા પિત્રાઇ બાવળે (તા. ધોળકા) રહ્યા. અબજીના પુત્ર ધનજી, રતનો અને લાલજી શીકરેથી નેત્રા આવ્યા. હાલ તેમનો તથા રતનાનો વંશ વેકરા ગયો છે.

ગામ વિથોણ–સુરાણીઃ–એમના વડવા સુનાવમાં (ચરોતર) રહેતા. પીરનો ધર્મ સ્વિકારવાથી શીકરે આવવું પડયું. ત્યાંથી માનકવે ગયા, ત્યાં ગિરાશીઆ સાથે લડાઈ થઇ તેમાં ગોપાલ મરાયો, જેની દેરી પશ્ચિમ ભણી હાલ પણ છે; એટલે ગોપાલના પુત્ર મનજી તથા વિશ્રામ સં. ૧૮૦૧માં વિથોણ આવી રહ્યા, જેમનો પરિવાર હાલ પણ ત્યાં વસે છે.

ગામ કરઓઇ-ભાવાણીઃ-અસલમાં વસો (ચરોતર)થી ભાવા પટેલ શીકરે આવ્યા; ત્યાંથી કાળે કરી તેમના વંશજો માણેકવાડા ગયા, ત્યાંથી તેમનો વંશ ધમડકે વસ્યો; ત્યાંથી હરજી પટેલનો પરિવાર કરઓઈ આવ્યો ને કુવો બંધાવ્યો, જ્ઞાતિ જમાડી, બારોટને સં ૧૮૩૧માં ઘોડીનું દાન આપ્યું અને પટેલાઇ કરી.

ગામ નખત્રાણા-લીંબાણીઃ-એમના ઘરડા અડાલજ (તા. અમદાવાદ) માં રહેતા. ત્યાંથી નડીઆદ ગયા. તેમના વંશજ ગોવા પટેલને જેરાજ, જીવો, અને વાસણ નામે ત્રણ પુત્ર હતા. તેમાંથી એક માળવે, બીજો કંઓઈ અને ત્રીજો ગીરમથે ગયો. બીજાએ ને ત્રીજાએ પીરાણાનો ધર્મ અંગીકાર કર્યો તેથી સં. ૧૭૬૫ માં તેઓ શીકરે આવ્યા. જીવાનો પરિવાર રામજી, ધનજી અને ગોરો ત્રણ ભાઇ સં. ૧૭૯૮ માં નખત્રાણા આવ્યા. ગોરાનો પુત્ર અણદો, તેનો પેથો, તેનો કેશરો પટેલ, ને તેના ભોજા પટેલ થયા. તે ભોજા પટેલ નખત્રણથી સં. ૧૯૦૩ની સાલે માતૃપક્ષમાં વિરાણી આવી રહ્યા. તેમના રામજી તેમના નારણજી તથા વાલજી અને વાલજીના જીવરાજ તથા વેલજી બે પુત્રો છે.

ગા. મથલ- પોકાર;- તેમના વડવાઓ નડીઆદમાં રહેતા. ત્યાંથી મગન પટેલ કાનમમાં વસ્યા ને ત્યાંથી તેના પુત્ર હંસરાજ અને મોહન ગીરમથે આવ્યા. સં. ૧૭૧૦ માં પીરાણાનો ધર્મ લીધો તેથી શીકરે આવી રહ્યા. ત્યાંથી હંશરાજના પુત્ર દેવસિંહ તથા મેઘજી સં. ૧૭૪૨ જેઠવદ ૧૨ ના દિવસે મથલ આવ્યા, ત્યાંના ગિરાશીઆએ તેમને પટેલાઈ આપી. મેઘજીનો પુત્ર હરભમ, તેનો શીવજી વગેરે પરિવાર આજે મથલમાં છે.

ગા. ગડાંણી-લીંબાણીઃ—મૂળ ગામ ઉંઝે રહેતા, ત્યાંથી બાવળે વસ્યા. ત્યાંથી ગોવીંદ પટેલનો વંશ આણંદ આવ્યો, ત્યાંથી તેના વંશ ૮ અરજણના પુત્રો છગન, હરગોવીંદ અને ગોવિંદ ગામ લાલી (તા. મહેમદાવાદ) આવ્યા ને ત્યાંથી અમદાવાદ આવ્યા. પીરાણાનો પંથ કબુલ કર્યો તેથી સં. ૧૭૮૨માં કાનજી તથા નારણ બંને ભાઇ માણેકવાડે આવ્યા ને ત્યાંથી ભડલી ગયા ને ત્યાંથી સં. ૧૮૧૩ માં કાનજીનો વંશ ખેતો ને અબજી બે ભાઇઓ તથા બ્હેન જસુ ને ભાણેજ નથુ ગડાણી આવી વસ્યા.

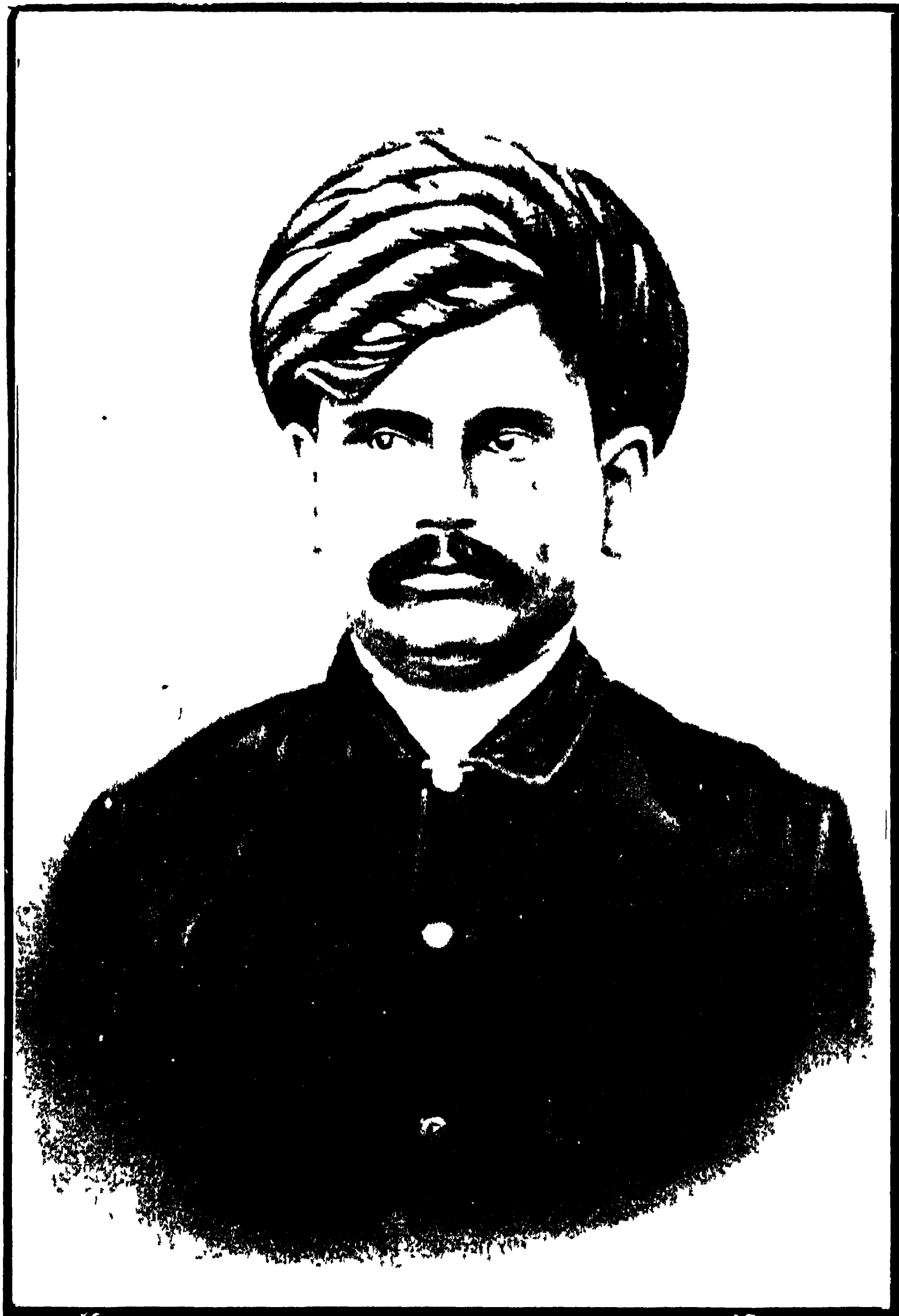
ગા. ખોંભડી-પોકારઃ- અસલ ઘરડાઓ ધોળકા રહેતા હતા. ત્યાંથી પચાણ પટેલ સં ૧૬૮૩માં ગીરમથે આવ્યા ને પીરનો ધર્મ પાળ્યો તેથી

તે શીકરે આવ્યા. ત્યાંથી વેલાણીમાં વસ્યા. પચાણ પટેલના વાલજી, રતનો અને મેઘજી ત્રણ પુત્રો હતા. તેમનો પરિવાર સં ૧૭૦૪ માં ખોંભડીમાં આવી રહ્યો. મેઘજીનો પુત્ર માધો થયો. તેના અબજી અને પાંચો થયા. પાંચાના પુત્ર મનજી, રામો અને વિશ્રામ થયા.

ગામ મગવાણા–ચોપડા:--અસલમાં તેમના પૂર્વજ નાગજી પટેલ ઉંઝાથી નીકળી સાણંદ વસ્યા. ત્યાંથી અમદાવાદ આવી પીરનો ધર્મ માન્યો અને સં ૧૬૭૧ માં શીકરે આવ્યા. ત્યાંથી તેમના વંશજ જસો અને જીવરાજ અંગીએ આવ્યા ને ત્યાંથી સં ૧૮૧૮ માં જીવરાજના પુત્ર ધનજી તથા પૌત્ર ગોરો અને કચરો ગામ મગવાણા આવ્યા અને ત્યાં પટેલાઇ કરી આગેવાન ગણાયા.

ગામ દર્શડી–પોકાર (હાલ બાથાણી):–મૂળગામ ધોળકાથી હાલાપટેલે સારંગ ચોહાણ સાથે ગીરમથે આવી પીરનોધર્મ સ્વિકાર્યો, તેથી સં. ૧૫૯૮ માં નાકર તથા વેલા પટેલના કુટુંબમાં શીકરે આવી રહ્યા. સં ૧૬૬૪માં હાલાના પુત્ર રામજી તથા જેસિંહ ખેડોઇ આવ્યા. એક ભાઇનો નિર્વંશ ગયો. જેસિંહના અરજણ અને દેવસિંહ થયા. દેવસિંહનો પુત્ર મનજી સં. ૧૭૦૪માં માનકવે વસ્યા. મનજીને રતનો અને લખુ બે પુત્ર થયા. લખુનો પુત્ર અબજી સં. ૧૭૮૪ માં દર્શડી આવી વસ્યો અને પટેલાઈ કરી ગામમાં પીરાણાના ધર્મનું સ્થાનક બાંધી જ્ઞાતિ જમાડી. અબજીને ડુંગર, ગોપાલ, લક્ષ્મણ અને કરસન ચાર પુત્ર થયા. કરસનને પુત્ર સેવજી તથા ભાણજી થયા. લક્ષ્મણને પુત્ર વાલજી તથા પુત્રી હીરબાઈ અને ગોપાલને પુત્ર દેવસિંહ તથા રતનો અને ડુંગરને પુત્ર ભાણજી તથા રતનબાઈ ને માનબાઇ પુત્રી હતાં. એ વગેરે અબજી પોકારનો વંશ છે.

આ પ્રમાણે વિક્રમના પંદરમા તથા સોળમા સૈકામાં તેઓએ પોતાનો અસલ હિંદુ ધર્મ બદલી મુસલ્માનને ગુરૂ કર્યા, તેથી તેમને કુટુંબ, જ્ઞાતિ અને ગામ સાથે પણ કલહ થાય તે સ્વાભાવિક છે, તેથી ધાર્મિક અગવડને લીધે સઘળા પીરાણાપંથી કણબીઓ ક્રમે ક્રમે ગુજરાતના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાંથી નીકળી વાગડ (કચ્છ) માં શીકરા ગામે આવ્યા, અને ત્યાં પોતાના સહોદર સમાન સ્વધર્મીઓ સાથે મળી જુદી જ્ઞાતિ કરી. કચ્છનો પ્રદેશ વર્ષો થયાં ખેતીવાડીમાં પછાત હતો તેથી ગુજરાતના કાબેલ ખેડુતો કચ્છના રાવને અનાયાસે મલવાથી, તેણે તેમનો સારો સત્કાર કરી જમીનો આપી તેથી

દેસાઇ અમરસિંહ દેસાઈભાઇ વકીલ, ધ્રાંગધરા.

The Lakshmi Art Bombay

કૉન્ટ્રાકટર નારાયણજી રામજી મીસ્ત્રી, વિરાણી

તા. નખત્રાણા (કચ્છ.)

The 'Lakshmi Art',- Bombay.

શીકરેથી પછી સહુ સવડે સવડે જુદાં જુદાં ગામોએ જઈ રહ્યા અને આબાદ થયા. જો કે તેમણે મુસલ્માનને ગુરૂ કર્યા હતા તોપણ તેમની સઘળા પ્રકારની રીતભાત હિંદુનીજ હતી. તેઓ માત્ર વાર્ષિક ભેટ પીરાણે મોકલતા; સિવાય મુસલ્માનનું એક પણ વર્તન તેમનામાં નહોતું. આ પ્રમાણે કેટલાક કાળ પર્યંત ચાલ્યું. તેમની વસ્તિ વધી પ્રથમનાં ૧૨-૧૩ ગામોનાં ૨૫-૩૦ ગામો થયાં. તેવામાં તેમને ત્યાં એકાદ વિવાહ પ્રસંગે પિરાણાનો ધર્મગુરૂ પ્રાગજીકાકો, જે મહાકાબેલ હતો, તે આવ્યો અને તેમને હિંદુથી નિરાળા કરી શુદ્ધ પીરનાઅનુયાયી બનાવવા ખટપટ કરી, વહીવંચા તથા ગોર સાથે તકરાર પડાવી; તેનો મર્મ ન સમજતાં બિચારા અંધશ્રદ્ધાળુ કણબીઓએ, તે પ્રાગજીકાકાની સલાહ પ્રમાણે નખત્રાણા ગામે મળી, ગોર તથા વહીવંચાને સદાને માટે તજીદેવાનો ઠરાવ કર્યો જે નીચે પ્રમાણે છે.

ઠરાવ.

"સં. ૧૮૩૨ના પોષ વદ ૧૩ ને દીને ગામ શ્રી નખત્રણ મધે ગ્નાતિ પંચ ભેળા થઇ બારોટ—ગવરીદાસ શાંમદાસ તથા ગોર જાની દયાશંકર ભગવાનજીને રજા દીધી છે. આજ દિવસ પછીથી બારોટ પાસે વહીવંચો લખાવવો નહીં, તેમ બારોટને કાંઈ પણ આપવું નહીં, તેમજ ગોર દયાશંકર ભગવાનજીના વંશજ, તેમજ કોઇ પણ બ્રાહ્મણ પાસે ચોરી તથા લગ્ન પ્રસંગે પણ કાંઈ કર્મ કરાવવું નહીં, ને કોઇ ભાટ તથા બ્રાહ્મણને માનશે તે નાતનો ગુનેગાર છે. બાવા ઈમામશાના ધર્મને માનનાર આપડા કણબી ભાઈઓ જેણે સં. ૧૫૯૨ ના કાર્તક શુદ ૨ શુક્રવારે બાવાનો ધર્મ અંગીકાર કરેલ છે, તે ભાઇઓએ આજદિવસ સુધી વહીવંચો લખાવ્યોછે અને બ્રાહ્મણો પાસે સુતકકર્મ, મરણની ક્રિયા તથા લગ્નની ક્રિયા કરાવી છે, પણ હવેથી આપણા ગુરૂ ઇમામશાના ધર્મનો ખરો રસ્તો બાવા ઇમામશાના વંશના સહીદો તથા હાલે જે પીરાણાની ગાદી ઉપર ટિલાએત કાકા પ્રાગજીના હુકમથી અને ધર્મને સમજીને બ્રાહ્મણ તથા ભાટને નહીં માનવા. નીચે મુજબ ગામના પટલીઆનો પંચ ભેગો થઈ ઠરાવ કર્યો છે તે આપડી આખી નાતને કબુલ મંજુર છે.

૧. ગામ નેત્રાના પટેલ લખમણ સૂત નારણ નાકરાણી, પટેલ નારણ આખજીઆણી, તથા પા. સામા ભાવાણી.

૨. ગામ વીરાણીના પા. માંડણ તથા રૈયા નાકરાણી, પટેલ પાંચા પાંચાણી, લાધા દીવાણી, તથા માના બાથાણી.
૩. ગામ શ્રી વિથોણના પા. દેવજી, ભગત કાનજી, ગણેશ સેંધાણી, વાલા નાંધાણી, તથા વસરામ સૂરાણી.
૪. ગામ શ્રી નખત્રણના પા. ભોજા માંનાણી, પા. સૂરા, પા. નાંયા સેંધા, ગોરાવાલા, દેવરાજ, તથા કમા સુરાણી.
૫. ગામ મથલના પા. હરભમ પોકાર, મેઘા નાંનજીઆણી, તથા રતના ચોધરી.
૬. ગામ શ્રી ગડાણીના. પા. કેસરા, નીરજી, તથા પેથાપોકાર..
૭. ગામ શ્રી ખોંભડીના પા. પાંચા, તથા અબજી પોકાર.
૮. ગામ શ્રી અંગીઆના પા. અખઈ, મેઘા, માંના, તથા કાનજી પારસીઆ.
૯. ગામ શ્રી ડોઝાપરના પા. મનજી સોમજાંણી. પા. સુરા, મુખી જીવા, તથા ભીમા રઘઆણી.
૧૦. ગામ દર્શડીના પા. ડુંગર, ગોપાલ, લખમણ, કરસન પોકાર, દેવજી સેંધાંણી, ખેના પુંજાંણી, તથા હરભમ.
૧૧. ગામ શ્રી સરવાના પા. કેસરા, તથા કરસન હરજી પબાણી.
૧૨. ગામ શ્રી કરઓઈના પા. દેવસી, તથા મૂળા.
૧૩. ગામ શ્રી મગવાણાના પા. ગોરા ચોપડા, તથા કચરા.
૧૪. ગામ શ્રી ભડલીના પા. ગોવા ઠાકરાણી, તથા માંડણ ભોજાંણી.
૧૫. ગામ શ્રી માનકવાના પા. કરમસી, સુત ભીમજી, ધનજી, રામજી, તથા કરસન.

નાત સમસ્ત મળી ખાંનામાં, ગામ નખત્રણનામાં, બાવાના પાટ આગળ, ધુપ દીવો કરી ઇમામસાના ધર્મના માટે નક્કી કરી, ગોર દયાશંકર ભગવાનજી તથા ગવરીદાસ સામદાસને રજા દીધી છે. આખી નાતે મળીને કહ્યું કે સં. ૧૫૯૨ ના કાર્તક સુદ ૨ શુક્રવારના દહાડાથી ધર્મ ઈમામસાનું લીધું છે, તે આજદીન સુધી ગોર તથા ભાટને પાસે પોતાનો વહીવંચો તથા ક્રીયા કરાવી, હવેથી નહીં, તે દાનકી સંવત ૧૮૬૨ના વરખે પોષ વદ ૧૩ને દને રજા દીધી છે, તે માટે આજદન પછી બ્રાહ્મણ કે ભાટને આવે તો ઉભા રહેવાની આંટ નહીં. આજદીવસ પછી ગોર તથા ભાટને માનસે તે નાતનો ગુનેગાર થાસે. બાવા ઇમામસાના ધરથી નાત બહાર છે. તે ગામ શ્રી નખત્રણાના ખાંનામાં બાવાના પાટ આગળ ધુપ કરીને આખી નાત મળીને લખત કીધું છે. અને કાકા પ્રાગજીના તથા બાવા ઇમામશાના વંશના સૈયદ વલીમાઆંની

રૂબરૂ પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે આખી નાતને વંશ પરંપરા કબુલ મંજુર છે. આ લખતનો મસુદ્દા ગામ વીરાણીના કણબી માંડણ અખીઆણી તથા વીરજી વેલાણી તથા નાત સમસ્ત મળી પહોર દિવસ ચડે કર્યો છે."

આ બનાવ પછી બારોટ અને બ્રાહ્મણોની તદ્દન ગેરહાજરીમાં તેઓને પોતાની અસલ સ્થિતિનો ઇતિહાસ બિલકુલ વિસ્મૃત થઇ ગયો, તે એટલે સુધી કે, તેઓ અસલ 'ચોરી અને ચિતા'એ ચડતા હતા, તે વાત માનવી પણ મુસ્કેલ થઈ પડી. વખત જતાં તેમનું વર્તન તદ્દન જુદાજ પ્રકારનું થઇ ગયું. સઘળી શુભ અને અશુભ ક્રિયાઓ પીરાણાના પ્રતિનીધિ તરિકે ગામનો મુખ્ય પટેલ કરાવવા લાગ્યો. હાલ ધર્મમાં તેઓ શિવોહં શિવોહં એ મંત્રની માળા ફેરવે છે. [1]ઇમામશાહની બનાવેલી શિક્ષાપત્રી વાંચે છે. બારે માસની બીજ અને ગુરૂવારે અપવાસ કરે છે, રોજા મહિનો કરે છે, પણ તાબુત કાઢતા નથી, સુન્નત કરાવતા નથી. દાઢી રખાવતા નથી. બ્રાહ્મણ પાસે કોઇ ક્રિયા કરાવતા નથી. મઠના ગુરૂ જે કણબી કાકા કહેવાય છે તેમને દાટે છે. અને શિષ્યોનાં મડદાંને બાળી તેનાં વધેલાં હાડકાં પીરાણે દટાવે છે. આ પ્રમાણે ઘણા કચ્છી કણબીઓનું વર્તન છે. છતાં હજુસુધી કોઇ પ્રકારનો ખાનપાનાદિનો ભ્રષ્ટાચાર થયો નથી, તેમ થતો પણ નથી. આ ધર્મના કેટલાક કણબી અનુયાયીઓ અમદાવાદ તળમાં તથા ગુજરાતનાં અન્ય ગામોમાં પણ છે.

પીરાણા પંથીઓ આ પ્રમાણે એકજ લાકડીએ ગામ હાકતા હતા, તેવામાં સ્વામીનારાયણના સાધુઓના ઉપદેશથી ગામ રેવાપરના કેશરા પટેલને કાંઇક ભાન થયું અને તેના પૂર્વજોની થએલ ગંભીર ભુલ જણાઇ આવી, એટલે તે ડાહ્યા, દૃઢ મનના અને ધર્મસુધારક વીરનરે તરતજ વધારે મોડુ થઇ જાય તે પહેલાં ભુલ સુધારી–પીરાણાના પંથને પગેલાગી (તજીદઇ) સ્વામીનારાયણનો શિષ્ય થયો. કચ્છી કણબીઓમાં હાહાકાર થઇ ગયો. સઘળાએ એકઠા થઈ તેનો સર્વાંશે બહિષ્કાર (નાતબહાર) કર્યો; એટલુંજ નહિ પણ તે અજ્ઞાન દશાવશ કણબીઓએ પોતાનો વાડો કુદાવી બહાર જનારા તે કેશરા ભક્તપર અનેક પ્રકારના અત્યાચાર ગુજાર્યા, જે તેણે શાંતિથી સહન કર્યા, અને ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખી પોતાના અન્ય બન્ધુઓને પણ સદુપદેશ દેવો ચાલુજ રાખ્યો. તેના સત્સંગથી વખત જતાં કેટલાકે જુદા પડી સ્વામીનારાયણનો સંપ્રદાય

[1] "ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ. પા. ૧૩૭–૪૨૮."

સ્વિકાર્યો અને ધીમે ધીમે તે સંખ્યા વધવા લગી. હાલ તેઓ બારસેંહ જણ થઈ ગયા છે. કચ્છના કણબીની આવી દયાજનક દશા સુધારવા, એક દયાળુ, પરોપકારી પરમહંસ સ્વામી જ્ઞાનાનંદજીએ ગઢશીશાના પ્રખ્યાત પંડીત પીતાંબરજી (વિચારસાગરના ટીકાકાર) ની સલાહથી કેટલાક સમય પછી પ્રયાસ કરવા માંડયો; જેના પરિણામે એક પછી એક ગામો પીરાણા-પંથની સાંકળમાંથી અંકોડાની માફક છુટાં પડવા લાગ્યાં અને સહુએ વેદ-ધર્મ અંગિકાર કરી ઉપવીત ધારણ કરી.

સ્વામીજીના પરદેશ જવા પછી કણબી આગેવાનોએ વેદધર્માનુયાયી સ્વામીજીના સઘળા શિષ્યોને, દંડી દંડી, જુલ્મ કરી કંઠીને ઉપવીત ઉતરાવી નાંખી, પાછું ચાલતુ હતુ તેમજ પીરાણાપંથનું જોર ચલાવ્યું. ઝીંઝાઈ ગામના વૃદ્ધ પટેલ માનાભાઇએ અનેક સિતમે પણ લીધેલો ધર્મ ન બદલ્યો. આખરે સં. ૧૯૫૨–૫૩માં પોતાની માતાના મરણ વખતે, કોઇએ મુડદુ ન ઉઠાવ્યું તેથી ડરી જઈ, કંટાળીને દંડ આપી પાછો પીરાણાપંથીઓમાં પેઠો અને ચાલતું હતું તેમ ચાલવા લાગ્યું; પરંતુ ચારસો વર્ષથી ચાલતો જમાનો હવે બદલાયો હતો. ભાગ્યદેવીએ પણ કણબી પ્રતિ કરૂણદ્રષ્ટી કરી હતી, તેથી ખેતીવાડીમાંજ માત્ર જીવન ગાળનારા કણબી પુત્રો હુન્નર ઉદ્યોગ માટે દેશ છોડી પરદેશ જવા લાગ્યા. ત્યાં દેશાટણથી જ્ઞાન વધે છે, તે સિદ્ધાંત તેમને યથાર્થ ફળદાઈ બન્યો. પરદેશમાં જુદી જુદી હિંદુકોમો સાથે પરિ-ચયમાં આવતાં આંખ ઉઘડી અને પોતાના ધર્મપ્રતિ, એક સાચા હિંદુ તરિકે તિરસ્કાર આવવા લાગ્યો. તેમાં સુધારો કરવા કેટલાકની ઉર્મિઓ ઉછળવા લાગી, પણ પોતાના પહેલાં આવો પરમાર્થ કરનારાને વારંવાર વેઠવો પડેલો ત્રાસ મનમાં તાજો હોવાથી કેટલાક આરંભશુરાઓની ઉછળતી ઉર્મિઓ ઉંડી દબાઇ ગઈ; પરંતુ કેટલાક સાચા શુરાઓને તો "**क्षणमपी सज्जन संगतिरेका भवति भवार्णव तरणे नौका.** એટલે કે એક ક્ષણભર કરેલો સત્સંગ સંસાર સમુદ્ર તરવાને નૌકા થઈ પડે છે; ઉદ્ધારક લાગણી, વિટંબણાના ડરથી ઉંડી ન જતીરહેતાં વિશેષ તીવ્ર બની અને આખરે કોઇ પણ કુટુંબીની, જ્ઞાતિજનની કે માતપિતાની સલાહ લીધા વિના માત્ર સાતજ જણે પીરાણા વિરૂદ્ધ, ધર્મ-ધ્વજ ખડો કરી વિગ્રહ આરંભ્યો, જેની સવિસ્તર બીના, નીચે પ્રમાણેના મીસ્ત્રી નારણજીભાઈના જીવનવૃત્તાંત પરથી સમજાયા સિવાય રહેશે નહીં.

——

રા. નારાયણજી રામજીભાઈ મીસ્ત્રી. (મુંબાઈ.)

આ હિંમતવાન યુવાનના પિતાજી રામજીભાઈ ભોજાભાઇ લીંબાણી, કચ્છ દેશના નખત્રાણા તાલુકાના વિરાણી ગામના વાસી છે. પોતે કેળવાયેલા, પરોપકારી અને બુદ્ધિશાળી શિલ્પશાસ્ત્રી હોવાથી, રાજ્યના ઇજિનેરી ખાતામાં મીસ્ત્રી તરિકે માન સાથે નોકરી કરી છે, તેથી તેઓ માત્ર પોતાની જ્ઞાતિમાંજ નહિ, પણ કચ્છના ઘણા ભાગમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેમના ત્યાં સંવત ૧૯૩૯ ના વૈશાખ શુ.૧૫ ભોમવારના શુભદિવસે (તા.૨૨-૫-૮૩) રા. નારાયણજીનો જન્મ થયો હતો. બાળવયની બાળલીલા પરિપૂર્ણ થતાં નવ વર્ષની વયે તેમને વિરાણીની ગ્રામ્યશાળામાં વિદ્યાભ્યાસ માટે મુંકવામાં આવ્યા, જ્યાં પાંચ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરી, ૧૩ વર્ષની મુગ્ધવયે ગુજરાતી પાંચમી ચોપડીની પરિક્ષા શાહબાસી સાથે ઉંચા નંબરે પાસ કરી. ગ્રામ્યશાળામાં એ કરતાં વિશેષ વિદ્યાભ્યાસની જોગવાઇ ન હોવાથી તથા આગળ અભ્યાસ કરવા દુરના શહેરમાં બાળકને મોકલવાની અગવડ હોવાથી, રા. રામજીભાઇએ પુત્રનો અભ્યાસ એટલેથીજ દિલગીરિ સાથે પતાવ્યો, અને એટલી ન્હાની વયમાંથીજ તેને શિલ્પશાસ્ત્રનો સ્વાનુભવી અભ્યાસ કરાવવા, એક કારીગર તરિકે પોતાની દેખરેખ નિચે કામે લગાડયો. જેમ ઉતમ હીરો ઉત્તમ ઝવેરીના હાથે સરાણ પર ચઢતાં અજાયબી પમાડે તેવું નુર પ્રકાશી દીપી ઉઠે છે, તેમ આ બાળક પોતાના પિતાના ધંધામાં પૂર્ણતા પામ્યો એટલું જ નહિ, પણ નકશીદાર રૂપ કામ પણ ઉત્તમ રીતે શીખ્યો અને કેટલીવાર તો મકાનો અને પુલોની કમાનો વગેરેના ગુંચવાડા ભરેલા શીલ્પ શાસ્ત્રના ગુઢ પ્રશ્નોથી પોતાના પિતાને પણ વિસ્મય પમાડતો; તેથી તે વિદ્યા પ્રતિ તેની અભિરૂચી જોઇ, તેની વિનતિ પરથી તેને તે કળામાં પારંગત કરવા મુંબાઇ શહેર તરફ રવાના કર્યો.

દુનીઆના પૂર્વ પશ્ચિમના દેશોની કારીગરીના ખજાના રૂપ મુંમ્બાપુરીમાં આવતાંજ, યુવાન નારાયણજીને જાણે કોઇ નવિન સૃષ્ટિમાં પગ દેતો હોય તેમ લાગ્યું. પોતાની બુદ્ધિ પણ મુંઝાઈ જાય તેવાં શીલ્પશાસ્ત્રનાં એક બીજાથી ચઢી જાય તેવાં અપાર કામો અને કારીગરી જોઈ તે મોહ પામી ગયો. લગભગ એક બે માસ તો તેણે શીલ્પકલાના નમુનારૂપ ગણાતાં ઘણાં મહાલયો બારિકીથી જોવામાંજ વિતાવ્યા. જેમ પોતાની શક્તિના અભાવે એક નિરમાલ્ય નર, મુસ્કેલીઓ જોતાં નિશાસા નાંખી નાસીપાસ થાય છે, તેમ ન થતાં, સર્વ શોભાના સમુદ્રરૂપ મુમ્બાપુરીમાં, પ્રકૃતીદેવીએ બહોળા હાથે પાથરેલી

કારીગરી અને વૈભવનો, કુદરતના એક પુરા પુરૂષાર્થિ પુત્ર તરિકે પોતાનો, પુરૂષાર્થના પ્રમાણમાં તે સઘળું પ્રાપ્ત કરવાનો અબાધિત હક છે, તેમ તે સમજવા લાગ્યો; અને દિનપ્રતિદિન નવિન નવિન જોવાથી, તેની નસોમાં આશા ભરેલું નવિન લોહી ઉમંગભેર દોડવા લાગ્યું. આવા વિશાળ શહેરમાં કોઇની પિછાન ન હોવાથી એક બાહોસ કૉન્ટ્રાકટરને ત્યાં હાથે કારીગરી કરવા પગારદાર તરિકે જોડાઇ તેણે પોતાનું પ્રારબ્ધ અજમાવવા પુરૂષાર્થ શરૂ કર્યો. વખતના વહન સાથે તેણે પોતાના કામથી ઉપરીનું મન હરણ કર્યું. હથીઆર છોડી દઈ તેને નકશી ટાંકણાં સોંપાયાં અને રૂપકામમાં પણ પાસ થયો. એ પ્રમાણે એક વર્ષમાંતો મુંબાઇના ઇજનેરી ખાતાની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવી તરતજ તેણે સ્વતંત્ર રીતે મકાનો બાંધવાનું સાહસ કર્યું. વડગાદીપર શેઠ કેશવજી દામજીનો પ્રથમ માળો બાંધ્યો, પછી માંડવીબંદરના પણ બીજા કેટલાક બાંધ્યા અને તેની મ્યુનિસિપાલીટીમાં, ઇજનેરોમાં, શેઠીઆવર્ગમાં અને કોન્ટ્રાકટર વગેરે કારીગર વર્ગમાં તે એક નામાંકિત નર તરિકે પિછાનાયો. સારા સારા સદ્દગૃહસ્થોમાં જતો આવતો થતાં, જાહેર પેપરો વાંચવાના શોખથી તેની વાંચન તરફ રૂચી વધતી ગઇ; જેનાવડે તે ગુજરાતી પાંચ ચોપડીનો વિદ્યાર્થી સાહિત્યનો સમજદાર શોખીન બન્યો. દેશના ઇતિહાસો, નામાંકિત નરો, સુધારકો, ઉદ્ધારકો વગેરેનાં પુસ્તકો વાંચતાં, તે લાગણી વાળાને રોમાંચ થતાં હતાં. ધર્મગ્રંથો પ્રતિ પણ તેણે તેવુંજ લક્ષ આપ્યું. એક ગુજરાતી કણબીનો મેળાપ થતાં તેને કચ્છ અને ગુજરાતના કણબીઓ વચ્ચેનો જમીન આસ્માન જેટલો પડી ગયેલો તફાવત પ્રત્યક્ષ થયો. એટલે વધારે લાગણીથી તપાસ કરતાં તેને ગુજરાતી જ્ઞાતિબન્ધુઓની સ્થિતિ કચ્છ કરતાં સર્વેવાતે ઉન્નત માલૂમ પડી. વળી તેઓ તરફથી પોતાની જ્ઞાતિનું નીકળતું "કડવા વિજય" પત્ર પણ વાંચવા મળ્યું, એટલે પોતે તેના કાયમી ગ્રાહક થયા; અને તેનું બારિકાઈથી અવલોકન કરવા માંડયું. હૃદયમાં કોઇ નવિન જાગૃતિ આવી હોય તેમ, તેને પોતાના દેશની–જ્ઞાતિની દશા, સૃષ્ટીની રંગભૂમીપર પ્રત્યક્ષ રીતે દયાજનક દેખાવા લાગી. તેમની વ્યાવહારિક અવનતિ, ધાર્મિક વિચારોની સંકડાશને લીધે થઈ છે તે તે જોઇ શકયો, અને નિસાસો નાંખ્યો. પોતાનું કુટુંબ પીરાણાધર્મને અનુસરનારૂં હોવાથી નહિન્દુ કે ન મુસલ્માન. આસ્થિતિ વારંવાર તેની સમક્ષ ખડી થતી અને મુંબાઈ શહેરન ગૃહસ્થ કુટુંબો સાથે તેનો પરિચય થતાં, મનથી મનથી, છુપો છુપો, સંકોચાવા

લાગ્યો. પીરાણાના ધર્મપ્રતિ તેને તિરસ્કાર આવવા લાગ્યો અને છેવટે તેને તજી, ઉત્તમ એવા શુદ્ધ વેદધર્મને સ્વિકારવા અને સઘળા જ્ઞાતિબન્ધુઓને સુધારી દેવાના હવાઇ વિચારોની એકસપ્રેસટ્રેઇનો તેના વિશુદ્ધ મગજમાં દોડવા લાગી. જોકે તેના આ વિચારોને તે તાત્કાલિક અમલમાં મૂકી શક્યો નહિ તોપણ તેમને તે કદીપણ પોતાના હૃદયમાંથી દુર કરી શક્યો નહિ. ગુજરાતની જ્ઞાતિ સાથે એકજ ધર્મ અને આચાર વિચારથી શી રીતે સંમીલન થવાય, તે વિ-ચારે તેના હૃદય પ્રદેશપર મજબુત ઘેરો ઘાલ્યો. વારંવારના વિચારોથી તેનું મન આખરે પોતાના ખાંનગી પુરૂષાર્થમાં વિરાગી બનવા લાગ્યુ, એટલે શાંતિમેળવવા જુજ સમયને માટે તે ધંધો છોડી પોતાના પિતા માતા પાસે દેશમાં ગયો. પરંતુઃ—

ચાતક ચકવા ચતુર નર, નિતનિત ફરત ઉદાસ.
ધુવડ ઓર ખર મુરખ નર, સુખે સુવે નિજ વાસ.

તદનુસાર, જેના માટે શાંતિ નિર્મીજ નથી તેને ક્યાંથી મળે?. દેશમાં ફરવા ગયો; ત્યાં એક હૃદયભેદક કરૂણરસ બનાવ દ્રષ્ટીએ પડતાં વળી બળતામાં ઘી હોમાયું. એક વૃદ્ધ કણબી પોતાના ખળામાંના અનાજનો રાજભાગ આ-પી, બાકીનું અનાજ પોતાના લેણદાર વણિકને આપવા એકઠું કરતો હતો; તેની સ્ત્રી અને પુત્ર, પુત્રવધુ—મુગ્ધ બાલુડાં—ની કંગાલ દશા જોઇ, તેનું હૃદય દયાથી પીગળી ગયું; ત્યાં તો લેણદારે આવી દાણે દાણો ભરી લેવા માં-ડયો. પટેલે કહ્યું કે શેઠ! મારી સ્ત્રી, મારા પુત્રોની વહુઓ અને બાળકો કહે છે કે, બધુ અનાજ ભલે લઇ જાઓ પણ આ નવું ધાન બે દિવસ ચાલે તેટલું ખાવા આપોતો સારૂ. પરંતુ તેની આ દયાજનક વિનતિ પર તે પાષાણ દિલના લેણદારે દાદ ન દીધી. સઘળું સમેટી લઈ ગયો. ક્ષણભર સહુ સુન્ય મુન્ય થઇ ગયાં, ડોસો ડોસી કાંઇ પણ ન બોલતાં, ડળક ડળક અશ્રુ ખેરવા લાગ્યાં, એટલે પુત્રો, પુત્રવધુઓ અને બાળકોએ પણ પિતાજી ના પગલે ચાલી રોવા માંડયું. મૌન્ય રૂદન શરૂ થયું. કયા પાષાણ હૃદયના કણબીનું કાળજુ આ કારમી કથાથી કકડા કકડા ન થઈ જાય? આ દશા જોઈ પોતે પણ પ્રારબ્ધ પ્રમાણે બે આંસુડાં પાડી મ્લાન વદને ઘેર આવ્યો અને સઘળું વૃતાંત પિતાજી ને સંભળાવ્યું. વધારામાં બોલ્યો કે પિતાજી! દેશમાંથી કણબીઓ લાખો કોરી દરવર્ષે પીરાણે મોકલે છે, તે ન મોકલતાં આવા ગરીબોને ઓછે વ્યાજે ધીરે તો તેમને સાચા ખોટા દેવામાં વંશ પરંપરા દટાઇ મરવું ન પડે; માટે મારો વિચાર તો, આ વાત પટેલોને કહેવાનો છે. પીરાણાના સૈયદો અને કાકાઓ

ભૂખે મરતા નથી, પણ આ બિચારા તો હવે આવી રહ્યા છે, માટે ગમે તેમ કરી તે પૈસા ત્યાં જતા અટકાવી, આવા દેવાદારોને ખિરવા અને બીજા બાળકોને ભણાવવામાં વપરાવા જોઇએ. એ સાંભળી પિતાજીએ, પટેલોની સત્તાનો ડર બતાવી, તેમના સામે થવામાં અને પીરાણા વિરૂદ્ધ બોલવામાં સમાયેલું સંકટ સમજાવ્યું; પરંતુ તેથી તે લેશ પણ ન ડરતાં વધુ વધુ આવેશમાં આવી આગળ પગલાં ભરવા નક્કી કરવા લાગ્યો.

આગેવાનો એવા અંધસ્વાર્થે પરાયણ છે કે, દેશના ગરીબ કણબીઓને ઉત્તેજન આપવું તો બાજુપર રહ્યું, પણ જો કોઇ ગરીબ કણબી વાર્ષિક ધર્માદા રકમ ન ભરી શકે તો તેને જ્ઞાતિ બહાર કરી દેવામાં આવતો. આવો અનર્થ થતો અટકાવવા તેણે નિશ્ચય કર્યો અને ખિન્ન વદને માતા પિતાની રજા લઈ મુંબાઇ આવ્યો. આંહી આવી તેણે પીરાણા પંથનો બારિક અભ્યાસ કર્યો, તો તેમાં તદ્દન પોલ માલૂમ પડયું. બીજી તરફ સનાતન ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચવાથી તથા પ્રતિદીનના સત્સંગથી તેને તેમાં અભિરૂચી વધવા લાગી, તેમ તેમ પોતાના પુરાના પીરાણાપંથ પ્રતિ પુષ્કળ તિરસ્કાર આવવા લાગ્યો. પોતે ગુજરાતના કણબીઓ જેવો શી રીતે થઈ શકે? તેને ઉપવીત કોણ આપે? વગેરેના નિશદિન વિચારો થવા લાગ્યા. તેને પ્રભુ કૃપાએ અનુમોદન આપનારા તેના કેટલાક મિત્રો મળ્યા. પ્રાયશ્ચિત કરી શુદ્ધ થવાય છે તથા ઉત્તમ કર્મો કરવાથી ઉત્તમ થવાય છે, તેમ તેને વાલ્મિકાદિ મહર્ષિનાં દ્રષ્ટાંતોથી પ્રતિત થવા લાગ્યું; એટલે તેને આનંદ આવવા લાગ્યો, પણ પોતાના દેશની જ્ઞાતિની સંપ્તાઈ–જુલ્મનું ચિત્ર દ્રષ્ટી સમિપે તરવરવા લાગતાં તેને મહા વિઘ્નો જણાયાં અને વિશાદ–શોક–થયો. એ પ્રમાણે હર્ષ અને શોક વચ્ચેની અર્ધદગ્ધ દશામાં તે ડુબકાં ખાતો દુભાવા લાગ્યો, પરંતુ લાંબા વખતના પશ્ચાતાપથી હવે તેનું હૃદય પાવન થઇ વિશુદ્ધ કાંચનમય બન્યું હતું. પરમાત્માએ તેના હૃદયમાં અપૂર્વ શૌર્ય ઉત્પન્ન કર્યું અને તે વદવા લાગ્યો, કે મારી સાથે સંમત થઇ દિક્ષા લેનારજ મારૂં સર્વસ્વ છે; નહિ તો હું એકલોજ છું, એકલોજ આવ્યો હતો અને એકલોજ જઇશ. એવા અણીના પ્રસંગે તેને પ્રભુની કૃપા વડે રાજકોટ નજીક ઢોલરાના મહાનુંભાવ જ્યોતિષી રામેશ્વર મોરારજીનો સમાગમ થયો, એટલે તેમણે તેને પ્રતિદિન પ્રોત્સાહન કરવા માંડયું,અને તેને કોઈ મહાત્માની આજ્ઞા લીધા પછી દેહશુદ્ધિ–પ્રાયશ્ચિત–કરાવીને ઉપવીત ધારણ કરાવવા ખાત્રી આપી સંતોષ્યો.

કેટલાક સમયે આ બંને પુરૂષો કાઠીઆવાડમાં બિલખે આવી, મહાત્મા શ્રી નથુરામ શર્માને મળ્યા અને અથ ઇતિ સહુ વિગત વિદિત કરી. જે પરથી મહાત્માશ્રીએ મનુ, યાજ્ઞવલ્કય, પારાશરાદિ સ્મૃતિઓ અને ધર્મસિંધુ વગેરે ગ્રંથો જોઈ દેહશુદ્ધપ્રાયશ્ચિત પછી, યજ્ઞોપવીત લેવામાં વાંધો આવશે નહિ, તેમ ખુશીથી જણાવ્યું, પરંતુ કચ્છના કણબી આગેવાનોના કેરનો કાંઇક તેમને ખ્યાલ હોવાથી એકલા ગયેલા યુવાનને, એવું મ્હોટું સાહસ ખેડવા કરતાં, પાંચ સાત સાથે દિક્ષા લે તો ઉત્તમ થાય તેમ તેમણે કહ્યું. રા. નારાયણજી તથા વિદ્વાન રામેશ્વરજી બંને મુંબાઈ આવ્યા, અને એ યુવાને પોતાનો સત્ સંકલ્પ સહુ સ્નેહીઓને સમજાવી દીધો. પોતાની સાથે દેહશુદ્ધિ કરી પાવન થઈ ઉપનયન સંસ્કાર કરાવવા અને કાંતો હંમેશને માટે છુટા પડવાનું કહ્યું. સહુ મિત્રો દેશના આગેવાનોના અમલના અચ્છા જ્ઞાતા હતા છતાં પણ ધર્મને યથાર્થ સમજનારા હોવાથી, આવા પવિત્ર કાર્યમાં ઉમંગભેર સામેલ થયા. એટલે શ્રીયુત રામેશ્વરજી પંડિત સાથે રા. રામજીભાઈ જેઠાભાઇ(ગઢશીશા);રા. નારાયણજી રામજીભાઈ (વિરાણી); રા. રતનસિંહ કરસન (રાજપર); રા. વિશ્રામ દેવજી (વિરાણી); રા. કરસન ભાણજી (વિરાણી); રા. હરજી લધ્ધા(લોડવા), અને રા. નાંયા સેવજી (વિરાણી) એ સાત જણાઓએ સહકુટુંબ નાસિક જઈ, ત્યાંના વિદ્વાન બ્રાહ્મણોના હસ્તે શ્રી ત્ર્યંબકેશ્વર ક્ષેત્રમાં ગોદાવરીના પવિત્ર તટપર પ્રાયશ્ચિત કરીને ઉપવીત ધારણ કરી. આ વાતની મુંબાઇમાં રહેતા અન્ય કચ્છીકણબીઓને જાણ થતાં, તેમણે તાર મારફ્ક દેશના આગેવાનોને આ સઘળા સમાચાર ઠામ ઠામ મોકલી આપ્યા, અને દેશમાં એક જબર હિલચાલ શરૂ થઇ. સાતે જણના પિતૃપક્ષ, માતૃપક્ષ અને શ્વસુર પક્ષાદિ સગા સમ્બંધીઓને, જ્ઞાતિ બહાર કરી "પાડાના વાંકે પખાલીને પણ ડામ" દીધા. આવા પરાક્રમનાં જાહેરનામાં તેમણે દેશ પરદેશ રહેનારા સઘળા કણબીઓને પણ મોકલી આપ્યા. તેમના આવા છેલ્લા પુરૂષાર્થથી દેશમાં જ્ઞાતિ બહાર થયેલ સગાંવ્હાલાં તો કંપી ઉઠયાં, પણ આ સાત વીરપુરૂષોનાં સપ્તસમુદ્ર સમાન હૃદયોમાં જરા પણ અસર થઇ નહીં. તેઓ લેશ પણ ક્ષોભ પામ્યા નહિ, પણ ઉલ્ટા ઉત્સાહમાં આવી, આગેવાનોને તેમની ભૂલ, પીરાણાનું પોલ તથા સત્યપંથનો રાહ જણાવવા, અને છેવટે જો તેઓ શાસ્ત્રાર્થ કરવા તૈયાર હોય તો તેને માટે પણ જાહેર પેપરોમાં આમંત્રણ કરવા લાગ્યા. પરંતુ આ અંધાધુનીમાં કોણ જવાબ દેવા મેદાનમાં આવે? આ દ્વિજ બનેલાઓ આગેવાનોથી રજપણ આંકવા લેતા નથી;

એવું તેમને લાગ્યું ત્યારે તેઓએ તેમનાં દેશમાં રહેતાં સગાં સમ્બંધીઓને હેરાન કરવામાં કચાસ રાખી નહીં, પણ આ લોકો કશાથી ડગ્યા નહિ. સઘળાં સગાં વ્હાલાં અશ્રુપૂર્ણ નયને, આ ધર્મવિર–હઠીલા, ટેકીલા, સત્યાગ્રહી ઓને વિનવી વિનવી ઉપવીત ઉતારી તાબેદારી કબુલવા અને પોતાના ભેગા જમવા કાલાવાલા કરવા લાગ્યાં. પિતામાતા, ભગિની, ભાઈ, વગેરેના અશ્રુપાતથી કોનું હૃદય કંપી ઉઠે નહિ? પોતાના પુત્રની અચળ શ્રદ્ધા જોઇ રા. રામજી ભોજા મનમાં ઘણા પ્રસન્ન થયા. દેશ પરદેશ રહેનારા કેટલાક સમજુ પણ બીકણહૃદયના–ભીરૂઓ, અંતઃકરણથી અભિવંદનો આપવા લાગ્યા પણ ખુલ્લા પડી શક્યા નહિ.

આવો મામલો મચી રહ્યો હતો તેવામાં રા. રામજીભાઈએ એક નવો માર્ગ શોધ્યો. ૫૦–૬૦ વર્ષથી જે બન્ધુઓ સ્વામીનારાયણના અનુયાયી બન્યા હતા; તેઓ ઘણું કરી પોતાનાં સંતાનોના લગ્નસમ્બંધ માંહેમાંહેજ કરતા, અને વળી પીરાણાપંથીઓમાંએ કરતા અને ભોજનાદિ વ્યવહાર પણ ચાલુજ રાખી રહ્યા હતા. રા. રામજીભાઇએ તેમને પીરાણાપંથીઓથી તદ્દન અલગ થઈ પોતીના પુત્રો સાથે ભળીજવા પ્રેર્યા અને તેઓના આગેવાન પુરૂષો જીવરાજ ખેતસિંહ; નારાયણ ધર્મસિંહ (ગડાણી) તથા રવાપર અને નેત્રાના પટેલો સાથે તેમના ધર્મધામ અમદાવાદ આવ્યા અને મુંબાઇથી સાત જણના સ્વધર્મવર્ધકમંડળ ને પણ તેડાવ્યું. સ્વામીનારાયણના સાધુ મહાત્માઓને સઘળી બીના વિદીત કરી. જે પરથી તેઓએ ઘણી ખુશાથી એવો નિર્ણય કર્યો કે અમુક વખત પછી આચાર્ય શ્રી મહારાજ કચ્છમાં પધારે ત્યારે ત્યાંના સઘળા કણબી સ્વામીનારાયણોને યજ્ઞ વિધીથી પ્રાયશ્ચિત કરાવી પાવન કરવા અને પીરાણાપંથીઓનો સઘળો સંબંધ બંધ કરાવી દેવો. એ ઠરાવ પ્રમાણે અલ્પ સમયમાં આચાર્ય શ્રી મહારાજ તથા સાધુ મહાત્માઓ કચ્છમાં પધાર્યા અને સં ૧૯૬૭ ના ફાગણ વદ ૫ ને દિવસે ગડાણી મુકામે મોટો યજ્ઞ કરી, સઘળા સ્વામીનારાયણ કણબીઓને સહકુટુંબ દેહશુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત કરાવ્યું. માત્ર સાતજ જણામાંથી આજે સત્તરસેંની મ્હોટી સંખ્યા થઇ અને પીરાણાપંથી પટેલીઆઓનાં વદનકમળ સદાને માટે મ્લાન થયાં.

આ પ્રમાણે સનાતન ધર્મીઓની એકત્ર થયેલી મોટી જ્ઞાતિએ, પોતાના પૂર્વજોએ પીરાણાનો પંથ ક્યારે અને કયા કારણથી સ્વિકાર્યો, પોતાનાં અસલ વસવાટનાં સ્થાન, તે છોડી કચ્છમાં આવવાનાં કારણ અને સમય

વગેરે અગત્યની બાબતોનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા વહીવંચાની શોધ કરવા માંડી. તેમના આગેવાનો અને સ્વધર્મવર્ધકમંડળના ઉત્સાહપૂર્ણ વિજયી સભાસદો ગુજરાતમાં આવ્યા. કડવાવિજયના તંત્રી રા. પુરૂષોત્તમદાસને મળ્યા. તેમના ભલામણપત્રો લઈ અમદાવાદ તથા ધોળકે શોધ કરી, પરંતુ પત્તો લાગ્યો નહિ તેથી કંટાળી ગયા, પણ સ્વધર્મ વર્ધકમંડળના નેતા, આવી આવી ઘણી વિપત્તીઓના વેઠનારા હોવાથી થાકયા નહિ, અમદાવાદમાં અને જેજે ગામે વહીવંચા વસેછે, ત્યાં જુદી જુદી તપાસ કરવા માંડી. તેમાં પોતાના ધનનો પણ છુટથી ઉપયોગ કરવા માંડયો. છેવટે રા. નારાયણભાઇ પોતે ગુજરાતમાં આવ્યા, ગુપ્ત વેશે પીરાણે ગયા અને ત્યાંની હૃદયભંગ સ્થિતિ જોઈ આવ્યા. અમદાવાદમાં વહીવંચાની બારિક શોધ કરતાં કેટલાક દિવસે તેમને શાહાપુર વિભાગમાં બારોટ રામસિંહ દોલજીની મુલાકાત થઇ પરંતુ બારોટ અને બ્રાહ્મણોના મૂળ સ્વભાવ પ્રમાણે તેમને સ્હેલાઇથી હકીકત મળી નહિ, પુષ્કળ યુક્તિ પ્રયુક્તિ અને છુટા હાથે ધનનો ઉપયોગ કરવાથી આખરે બારોટજીનું આશાપૂર્ણ હૃદય પીગળ્યું, એકવાર ફરીથી કચ્છીકણબી કોમને પોતાનું કલ્પવૃક્ષ બનાવવાની લાલચે યથાવિધી હકીકત આપી–લખાવી, જેની સત્યતાની પૂર્ણપ્રતિતી, નખત્રાણા મધે થયેલ ઠરાવની નકલ મળી આવવાથી થઇ, જે હકીકત આપણે ગામ અને કુટુંબવાર આગળ વાંચી ગયા છીયે. આ સઘળા ઉપરથી આપણને ખાત્રી થાય છે કે માનવજીવનની ઉત્કૃષ્ટતા, તેના આત્માનું ઉચ્ચગામીપણું, તેનું હૃદયબળાદિ ઉચ્ચગુણોની પરીક્ષા, આવી પડતી વિપત્તીઓજ કરાવી આપે છે. ભાગ્યદેવી પણ તેવાજ વીરનરને વિજયમાળા આરોપે છે. આખી આલમ આપત્તિમય બની જવા છતાં પણ, જેમ જેમ કાંચનને વધુવધુ તપાવી કુટવામાં આવે છે, તેમ તેમ તે વધુવધુ પ્રકાશીત બને છે, તેમ આ વીરનર સંકટ સમયે નિરાશ ન થતાં વધુવધુ દેદીપ્યવાન બન્યો છે, જેનાં ઉત્તમ ફલ તરિકે આજે કચ્છના કણબીઓની સ્થિતિનું શાંત પરિવર્તન આપણી સમક્ષ મોજુદ છે. હજુપણ તેનો અને તેના સ્વધર્મવર્ધકમંડળના બાહોશ પ્રેસીડેંટ રામજીભાઇ જેઠાભાઈ વગેરે ઉપવીત ધારી યુવાનોનો જ્ઞાતિ સુધારણાર્થે પુરૂષાર્થ ચાલુજ છે. અમને આશા છે કે તેમની પ્રગતિ પ્રતિદિન ચાલુ રહી અજ્ઞાનદશાવશ કણબીઓ જલ્દી સત્ય સમજી સિદ્ધાપંથે પ્રયાણ કરશેજ.

ઉપર પ્રમાણે રા. નારાયણજીભાઈ તથા સ્વધર્મવર્ધકમંડળના ઉપવીત ધારણ કરનારા સઘળા સભાસદોના શાંત પ્રયાસથી આજે કચ્છ દેશમ

કણબી આગેવાનોનો જુલ્મી જમાનો જતો રહ્યો છે. તેમના પંથનું પોલ ખુલ્લુ પડયું છે, તેના સામે થનારાને કાંઇપણ નશિયત નહીં કરી શકાતાં, સહુ ઉપરનાં તેમનાં બંધનો અને અંધશ્રદ્ધા મંદ પડી ગયાં છે. હવે આગેવાનો અને સઘળા કણબી ભાઇઓ પોતાની ભૂલ અને સત્ય વાત સારી રીતે સમજી ગયા છે, પણ પોતાની હઠ છોડવાનું હૃદયબળ-હિંમત ચાલતી નથી, તેથી જાણી-સમજીને પેટમાં પસ્તાવો કરી રહ્યા છે. પ્રભો ! તેમને સત્યવાત ગ્રહણ કરવાનું યોગ્ય હૃદયબળ આપો, તેવી અમારી તે દયાળુ પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

પ્રકરણ ૩ જુ.

જામળીઆ કુટુંબની ઉત્પત્તિ.

આગળ પાને ૫૭ મે આપણે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે જે કુટુંબ પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવા માટે જામળા મુકામે જઈ વસ્યું, તેનું ગોત્ર વિરેશ્વર અને સાખ દાણી હતાં. સંગાજી પટેલે બંધાવેલું સંગાસર તળાવ, વાવ, અને શિવાલય અદ્યાપિપર્યંત જામળા ગામમાં સુવિખ્યાત છે. તેમના વંશજો ૪૪૩ વર્ષ એટલે સં. ૧૨૮૫ સુધી જામળામાંજ રહ્યા પરંતુ ઇડરના રાવ સાથે અણબનાવ થવાથી વીરજી પટેલ અને તેમના છ ભાઇઓ જામળેથી ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કરી આવ્યા; એટલે જ્યાં જ્યાં તેઓ વસ્યા ત્યાં ત્યાં જામળીઆ સંજ્ઞાથી ઓળખાવા લાગ્યા.

રસ્તામાં ચાલતાં સરઢવથી (તા. કલોલ) દોઢ ગાઉ ઉપર વીરજી પટેલનું ગાડું ભાગી પડયું, જેથી પોતે ધાર્યું કે અહીંજ મારૂં પ્રારબ્ધ નિર્માણ થયું જણાય છે, એટલે વીરજી પટેલ સરઢવ રહ્યા, અને બાકીના ભાઈઓએ જુદા જુદા સ્થળે જઇ વાસ કર્યો. વીરજી પટેલે પોતાના યુદ્ધ કૌશલ્યથી આસપાસ વસતા ભીલો પર સારો દાબ બેસાડી, પોતાની ખેતીવાડીમાં આબાદ થતા ગયા; પરંતુ સરઢવ કે જે પોતાની નજીક મોટું ગામ હતું, તેના પર નજીકના આદ્રજ ગામના ભીલ લોકો વારંવાર ચડી આવી, તેમને લુંટફાટથી હેરાન કરતા; તેથી નજીક વસતા આ બહાદુર પુરૂષોને પોતાના ગામમાં આગ્રહ કરી વસાવ્યા અને ગામ તળીઆની તથા સીમની જમીનનો સારો ભાગ તેમને આપી માન મર્તબો વધાર્યો. ત્યાર પછીથી તેમણે ભીલોથી વારંવાર ગામનું રક્ષણ કર્યું છે. આ પ્રમાણે આદ્રજ અને સરઢવને લડાઈ થતી અને ઘણા જણનાં મૃત્યુ થતાં છતાં પણ ખેતીવાડીમાં કે ગામમાં કોઇ સ્થળે ભીલોને

ફાવવા દીધા નહી. આખરે જ્યારે રાજ્યમાં સર્વત્ર શાંતિ ફેલાણી અને બંદોબસ્ત થયો ત્યારે આ તોફાન શાંત થયું. આ વિરજીના વંશજો હજુ પણ જામળીઆ સંજ્ઞાથી સરઢવ ગામમાં ઓળખાય છે.

બીજા ભાઇ વેણીદાસ પ્રયાણ કરતા કરતા હાલ જ્યાં જેતલપુરનું તલાવ છે, તેની પશ્ચિમની પાળ પર નેદરડા ગામમાં આવી વસ્યા અને સ્વતંત્ર રહેવા લાગ્યા. જેતલપુરમાં તે વખતે ઝારોળા વાણીઆની પટેલાઇ હતી. પ્રસંગોપાત કાંઇક વાંધો પડવાથી નેદરડાથી જેતલપુર પર સ્વારી કરી, ઝારોળાઓનો નાશ કરી ગામ કબજે કર્યું અને ત્યાં જઇ વાસ કર્યો. મુખ્ય પુરૂષને બે પુત્રો હતા. તેમના વંશજો હાલ પણ જેતલપુરમાં મોટી ખડકી અને નાની ખડકીના નામથી જુદા જુદા રહે છે. જેતલપુર કબજે કર્યા પછી ઘણા સમય સુધી તેમણે સ્વતંત્ર રીતે તેનો ઉપભોગ કર્યો છે. જ્યારે તેમના પર મોટી સત્તાનો અમલ થયો ત્યારે પણ તેઓ માત્ર વાર્ષિક અમુક રકમજ આપતા, પરંતુ જ્યારથી નામદાર સરકારે અમદાવાદ સર કર્યું ત્યાર પછીથી કંપની સરકારના અમલમાં પણ તેઓ ગામ આંકડે લાવતા. પણ લાંબા સમયે સરવે (માપણી) થઈ અને તેઓનો ખેડુ કરતાં જ્યાદે હક્ક સ્વિકારવામાં આવ્યો નહિ.

ત્રીજા હાથી પટેલ સર્ખેજમાં, ચોથા હીરજી પટેલ ગોધાવીમાં, પાંચમા વાલજી પટેલ કાઠીઆવાડના કાલુવડ ગામે અને છઠ્ઠા નાનજી પટેલ માળવાના ખરસોદ પ્રગણામાં જઇને વસ્યા છે, જેઓની સવિસ્તર હકીકત મળી આવી નથી, પરંતુ સાતમા ભાઇ નાયા પટેલ, જેઓ આવી આનંદપુર પાટણમાં વસ્યા, જે સ્થાનનો હાલ નાશ થયો છે, પરંતુ તેની નજીક સાણંદ ગામ ને ત્યાં તેમના વંશજો ૧૩૬ વર્ષ રહ્યા પછી સં. ૧૩૮૧ ના ચૈત્ર સુ.૩ના દિવસે પા. વાસણજીએ સાણંદ વાળા કુટુંબ સાથે ત્યાં વાસ કર્યો. સં. ૧૪૭૨માં પા. ભુલદાસે ભુલાસર તળાવ બંધાવ્યું. સં. ૧૪૮૪માં શવસી પટેલે નીલકંઠ મહાદેવનું ધામ બંધાવ્યું. બાદ સરધારથી આવેલ વાઘેલા ઠાકોરે સાણંદ લેવા વિચાર કરી વાસણે પડાવ નાંખ્યો, તે વેળા ગોપીદાસ પટેલને ખબર મળતાં ચડાઈ કરી ત્યાં ગયા. ઠાકોરે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો તેથી વાસણેથી આવતાં જમણા હાથની જમીન ઠાકોરને આપી અને ડાબા હાથની પોતાના કુટુંબમાં રહી. ગામમાં વસવા પટેલે ઠાકોરને બાર ઓરડા કાઢી આપ્યા. સં.૧૭૪૦માં કુંવરજી પટેલ થયા તેમણે દ્વારિકાંની યાત્રા કરી ગામસર્વણી કરી હતી. સં. ૧૭૬૫માં કુંવરજી પટેલના પુત્ર, ગંગાદાસ તથા જોધાભાઇએ સમસ્ત જ્ઞાતિ તેડાવી હતી; તેમાં દંઢાવ્ય, ભાલ,

ચરોતર, હવેલી પ્રગણું તથા ઝાલાવાડ વગેરે વિભાગનાં ઘણાં ગામોના પાટીદારો આવ્યા હતા. હાલ આ પાટીદારોના વંશજો સાણંદમાં વિસ્તરી આબાદ થયા છે અને પરમાત્માની કૃપા વડે તેમના વડીલનો યશ આબરૂ જાળવી રહ્યા છે.

સં. ૧૭૫૨ માહા સુદી પાંચમે વસનદાસ પટેલ ને તેમનાં ધર્મપત્ની ઘેળીબાઈ (બાવળાના પટેલ વાઘજીભાઇની દીકરી) તથા વનમાળીદાસ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની બાઇ અવલ (બાવળાના પા. માલજી વાઘજીની પુત્રી) સાણંદથી નીકળી બાવળે વસ્યાં, તેમનો પરીવાર હાલ બાવળામાં વીસ્તરી આબાદ થયો છે.

કડી–ગોજારીઆના *અમીન.

આ કુટુંબના મૂળપુરૂષ નંદલાલ પ્રેમજીભાઈ અમદાવાદના વજીપરામાં રહેતા હતા, પરંતુ કડીકસ્બામાં વેપાર રોજગાર અર્થે તેમનું રહેવું થતું. સંવત ૧૮૦૦માં પોતે દ્વારિકાંની યાત્રાએ ગયા હતા, ત્યાં કોઇ મહાત્માના જણાવ્યા મુજબ ગોમતી સરોવરમાં સ્નાન કરતાં શિવલીંગ મળ્યું હતું, તેની સ્થાપના ગોજારીઆમાં કરી શિવાલય બંધાવ્યું (સં. ૧૮૦૨). ત્યારથી તેમની સ્થિતિએ નવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું, એવું તેમના વંશજો માને છે. આ વખતે કડીમાં રાધનપુરના નવાબના પૂર્વજોનું રાજ્ય હતું અને બાબી સરકારના નામથી તે ઓળખાતા, કારણ કે દિલ્હીની પાદશાહી સત્તા તે વખતે નબળી પડી ગઈ હતી. ગુજરાતની રાજધાની પાટણ હતું, તે બદલાઇને અમદાવાદ શહેર થયું હતું અને બાબી સરકાર તરફથી નુરખાનને કડી કસ્બા ઉપર નિમવામાં આવ્યો હતો. આ સમયે નંદલાલભાઇની વાણિજ્ય સ્થિતિ જાહોજલાલીવાળી હોવાને લીધે આસપાસના મુલકમાં તેમની લાગવગ ઘણી સારી હતી. સંવત ૧૮૦૩માં કડીકસ્બાના લોકોએ નુરખાન સામે બળવો કર્યો હતો, જેથી તે છુપાઈને સરકારવાડામાં ભરાઈ ગયો ત્યારે અમદાવાદના અન્વરખાન બાબીએ તેના રક્ષણ માટે, કસ્બાતિ લોકોનું હુલ્લડ બેસાડી દેવાને લશ્કર મોકલ્યું. બળવાખોરો જોરપર આવેલા હોવાને લીધે સમયસુચક આગેવાનની તે પ્રસંગે ઘણી જરૂર હતી, જે ગરજ નંદલાલભાઇથી પુરી પડી હતી. તેમણે વિરમગામ, વિજાપુર વગેરે સ્થળોના પોતાના લાગવગવાળા મેવાસીઓને તેડાવી, પ્રાણ જતાં સુધી પણ બળવો બેસાડી

---

* કડીવાળા અમીન રા. ચતુરભાઇ તરફથી જે હકીકત પુરી પાડવામાં આવી છે તેનો સારાંશ અત્રે આપવામાં આવ્યો છે.

દેવાની આજ્ઞા કરી, જેથી તેઓ કસ્બાતિઓની સાથે કેડ બાંધી લડયા અને તેમને તાબે કર્યા. આ પ્રમાણે કડી અને નુરખાનનું રક્ષણ થયું. આવા અણીના પ્રસંગે બાબી સરકારને નંદલાલભાઇએ મદદ કરી, તેની બુજ કરવા માટે એક દરબાર ભરી, તેમને ખેરવા ગામ ઇનામમાં આપ્યું; ઉપરાંત કડી કસ્બામાં ચાર હળની જમીન આપી, તેમજ **'અમીન'** નો ઇલ્કાબ એનાયત કરીને સનંદ કરી આપી. તે સમયથી નંદલાલભાઈનું વાણિજ્ય જીવન રાજદ્વારી તરિકે બદલાઇ ગયું અને પોતે રાજકાજમાં ભાગ લેવા લાગ્યા. બાબી સરકારે તેમની કાર્યકુશળતા જોઇ મુલકગીરિનું કામ સોંપ્યું અને વાર્ષિક રૂા. ૧૦૦૦ની નિમણોક બાંધી આપી; તેમજ છત્રી, મસાલનું માન બક્ષ્યુ અને તેના ખર્ચ માટે હાડવી ગામ કહાડી આપ્યું સંવત ૧૮૦૫.

સંવત ૧૮૦૯ની સાલમાં અમદાવાદનું સંપૂર્ણ રાજ્ય રાઘોબા પેશ્વા અને દામાજીરાવ ગાયકવાડના હાથમાં આવ્યું, કારણ કે તેમણે બાબી જવાન્મર્દખાનને હરાવી નસાડયો હતો. તે વખતે પેશ્વા અને ગાયકવાડની વચમાં મુલકગીરિની વહેંચણી થઇ અને કડી તરફની મુલકગીરિ ગાયકવાડને આવી, તેથી દામાજીરાવે કડીકસ્બાની કુમાવીસદારી હરબાજીરાવને આપી. રાજ્યની આવી ઉથલપાથલને લીધે નંદલાલભાઇની સ્થિતિ કઢંગી થઇ પડી હતી. બાબી સરકારના વખતમાં મળેલાં ગામ ગિરાસ જતાં રહ્યાં, જેથી પોતાનો અસલ રોજગાર કરવાની જરૂર જણાઇ હતી. પાછળથી ગાયકવાડ તરફથી નિમાયેલા હરબાજીરાવ સાથે નંદલાલભાઈનો સંબંધ ધીમે ધીમે જોડાવા લાગ્યો અને રાજ્યમાં મદદગાર થઇ પડયા. રાજ્યમાં જ્યારે શાંતિ ફેલાએલી હતી અને વેપાર રોજગાર, ખેતીવાડી વગેરે સારાં ચાલતાં હતાં ત્યારે હરબાજીરાવે નંદલાલભાઇ માટે દામાજીરાવ ગાયકવાડ તરફ લખી મોકલ્યું, જે ઉપરથી બાબી સરકારે આપેલું ખેરવા ગામ કાયમ રાખી, હાડવી ગામ આપ્યું નહિ અને ચાર હળની જમીન ને બદલે એક હળની જમીન આપી; પરંતુ રૂા. ૧૦૦૦ની જે નિમણોક હતી, તેના બદલે રૂા. ૧૨૦૦ કરી આપ્યા. આ પ્રમાણે રાજ્યની ઉથલ પાથલમાં ખોયેલી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી પોતે સંતુષ્ટ થયા. પોતે ધાર્મિક અને શંકરના ભક્ત હતા, જેથી તેમણે બંધાવેલા શિવમંદીરની જીવાઈ તરિકે ખેરવા ગામની ઉપજનો ૪ થો ભાગ કહાડી આપ્યો છે, જે અત્યાર સુધી આપવામાં આવે છે. સંવત ૧૮૧૩ના અસાડ માસમાં આ મહાપુરૂષનો સ્વર્ગવાસ થયો.

નંદલાલ ભાઇને બે સ્ત્રીઓ હતી. પહેલીના પુત્ર કલ્યાણજી અને બીજીને ચાર પુત્રો હતા. કલ્યાણજીભાઇમાં તેમના પિતાના ગુણો ઉતર્યા હતા. ભાઇઓ સાથે ક્લેશ થવાથી પોતે જુદા પડયા હતા; પરંતુ રાજદ્વારી જીવન ગાળવાનું પસંદ કર્યું હતું જ્યારે અન્ય ભાઈઓ વેપાર વગેરે ધંધો પસંદ કરી ગોજારીએ આવીને રહ્યા હતા, જેમના વિષે વધારે હકીકત મળી શકતી નથી. કલ્યાણજીભાઈ રાજકારભારમાં પડયા હતા, પરંતુ સં. ૧૮૨૫માં કડીના કુમાવીસદાર તરિકે રામનાયક નિમાઇ આવ્યા; તેને ત્યાંના દેશાઇઓએ પોતાના પક્ષમાં લઇ કલ્યાણજીભાઇ વિરૂદ્ધ ભંભેર્યો, જેથી કલ્યાણજીભાઇ ઉપર નાણાં ઉચાપત કરવાનો ચાર્જ મુંકી, મિલ્કત જપ્ત કરી અને હજુરમાં લખી મોકલ્યું. શ્રીમંત સરકારના હુકમથી કલ્યાણજીભાઇને વડોદરે જવું પડયું. તેમના વહીવટની તપાસ કરવા માટે શિવરામ ભાષ્કર તથા દાદાજી નરહરની નિમણોક થઈ, તેમણે રિપોર્ટ કર્યો કે તેમના વખતમાં નાણાં સારાં જમાં થયાં છે, જે ઉપરથી તેમની મિલ્કત પાછી સોંપવામાં આવી. થોડા વખત પછી કુમાવીસદાર તરિકે બચ્ચાજી પંડીત નિમાઈને આવ્યા. તેમણે પણ કલ્યાણજીભાઇનાં મકાન અને જમીન વગેરે જપ્ત કર્યું. આ પ્રમાણે થવાથી કલ્યાણજીભાઇ કંટાળીને રાધનપુરના નવાબ પાસે જવા નીકળ્યા પરંતુ શ્રીમંત સરકાર તે વખતે નડીઆદ હોવાથી તેમને ત્યાં ખબર પડી એટલે બોલાવ્યા, અને પાસે રાખી સંતોષ્યા. ત્યાર પછી પોતે નડીઆદ રહીને કડીનો કારભાર ચલાવતા હતા અને તેમની મિલ્કતમાંથી જે ઉત્પન્ન આવે તે તેમને મળે તેવો શ્રીમંતે બંદોબસ્ત કરી આપ્યો હતો સં. ૧૮૨૫. થોડા વખત પછી કડી આવીને રહ્યા અને પોતાની જ્ઞાતિના માંથે લગ્નની ચૉરી દીઠ જે રૂ. ૨ા નો કર હતો, તે સરકારની કૃપા મેળવીને કહાડી નંખાવ્યો.

બચ્ચાજી પંડિત તથા કલ્યાણજીભાઈ મુલકગીરિમાં ગયેલા, તે વખતે સં. ૧૮૩૬માં મલ્હારરાવે કડીનો કબજો કર્યો અને પોતાનાં થાણાં બેસાડયાં. કલ્યાણજીભાઇને અનેક પ્રકારની લાલચો આપી, તેણે ફોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ રાજભક્ત કલ્યાણજીભાઇ તેને મળી ગયા નહિ, જેથી મલ્હારરાવે તેમને મારી નાંખવાની પેરવી કરી; પરંતુ કલ્યાણજીભાઈ ત્યાંથી વડસમે નાસી ગયા. દશ વર્ષ પોતે છુપા રહ્યા પરંતુ મલ્હારરાવને તેમની જાણ થવાથી લશ્કર મોકલ્યું, જેથી પોતે ત્યાંથી નિકળીને આગલોડમાં જઇને

સ્વ. શેઠ. ભીખાભાઇ વનમાલીદાસ, ભરૂચ.

The Lakshmi Art Bombay.

અમીન ચતુરભાઇ રાધાભાઈ, ગોઝારીઆ.

ભરાયા, ત્યાં દરેક પ્રકારના સંયોગો અનુકૂળ હોવાને લીધે, રાજવીર કલ્યાણજીભાઇએ મહીકાંઠાના ભીલ લોકોનું લશ્કર તૈયાર કરી, શ્રીમંત સરકારને મદદ કરવાની પેરવી કરી. પોતે શ્રીમંત આણંદરાવ સરકાર પાસે વડોદરે ગયા અને સર્વે હકીકત જણાવી, જેથી શ્રીમંત સરકારે મામા ગોવિંદ પંથને લશ્કર આપી મોકલ્યા અને કલ્યાણજીભાઇને તેમની મદદે રહેવાની આજ્ઞા કરી. લશ્કરે આવી કડીને ઘેરો ઘાલ્યો અને કલ્યાણજીભાઈની સલાહ મુજબ શ્રીમંતે ના. અંગ્રેજ સરકારની મદદ માગેલી તે સૈન્ય પણ મે. ડન્કંન સાહેબની સરદારી નીચે આવી પહોંચ્યું. મલ્હારરાવે પણ વખત મળવાથી સારી તૈયારી કરી રાખી હતી; ફીરંગી ગોલંદાજ અને તોપોથી રક્ષણ થતો કડીનો કિલ્લો તે વખતે સર કરવાનું કામ જેવું તેવું નહોતું. કલ્યાણજીભાઇએ તે વખતે કિલ્લો લેવાની યોજના ઘડી વ્યુહરચના કરી, જેથી ડન્કંન સાહેબ ખુશ થઈ ગયા અને કડીનો કિલ્લો સર કર્યો, તેથી મલ્હારરાવ સુરંગ દ્વારા નાસી ગયો. આ પ્રમાણે કડીનો કિલ્લો લેવામાં કલ્યાણજીભાઇએ મુખ્ય ભાગ લેઈ એક શુરવીર યોદ્ધા તરિકે પોતાની કીર્તિ ફેલાવી હતી. તેમની વફાદારીની કદર કરી ના. શ્રીમંત સરકારે તેમને મળેલું ખેરવા ગામ તથા રૂા. ૧૨૦૦ની નિમણોક વગેરે આપવા ઉપરાંત અડાણીઆં પસાયતાં આપી, અમીન હક્ક દસ્તુરી બદલ કડી પ્રગણાનાં કેટલાંક ગામો ઉપર લાગતો કરી આપી; અને જણાવ્યું કે તમે જેવી રાજભક્તિ દાખવી છે, તેજ પ્રમાણે કારભાર પણ કરો. ત્યાર બાદ પોતે આગલોડમાં પોતાની મિલ્કત લેવા ગયેલા ત્યાં ભાદ્રપદ માસમાં સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

કલ્યાણજીભાઇને ૧. ખુશાલભાઈ ૨. નાગરદાસ તથા ૩. પ્રાણદાસ એમ ત્રણ પુત્રો હતા. ખુશાલદાસ વડોદરે રહી સરકાર સેવા કરતા. ગોજારીઆના અમીન પથાભાઈ, મોરલીધર, જસુભાઈ વગેરે ખુશાલભાઇનો પુત્ર પરિવાર છે. નાગરદાસ ઘરનો તમામ કારભાર કરતા અને ગોજારીઆના કસીઆભાઇ, શીવુભાઇ વગેરે કલ્યાણજીભાઇના બીજા પુત્ર નાગરદાસના વંશજ છે. છેલ્લા પુત્ર પ્રાણદાસે પણ પિતાની માફક રાજદ્વારી જીવન પસંદ કર્યું અને ધીમે ધીમે કારભારમાં હોંશીઆર થયા. તેમની પહેલાંના વખતમાં મુલકગીરિનો રિવાજ હતો, તે રૈયત તેમજ સરકાર બેઉને નુકસાનકારક હોવાથી, તેમણે મુલકગીરિ કહાડી નંખાવી ભાગ લેવાનો વહીવટ દાખલ કર્યો. આ રિવાજથી રાજા પ્રજા એમ બેઉની આબાદી થઇ. તેમણે કેટલાક

પાટીદારોને બોલાવી જમીનો આપી અને રહેવા સુદ્ધાંતનાં સાધનો કરાવી આપી, ખેતીવાડી કરાવા તરફ સારૂ લક્ષ આપ્યું, તેમજ કેટલાકને ગામની આગેવાનીઓ ઠરાવી આપી. પોતાને ત્યાં લગ્ન હતાં ત્યારે શ્રીમંત સરકારને આમંત્રણ કરેલું, તેથી દિવાન સાહેબ બાબાજી આપાજી પધાર્યા હતા. તેમણે પહેરામણીમાં એજ માગ્યું કે, અમારી જ્ઞાતિમાં લગ્ન દીઠ રૂ. ૧।. લેવાય છે તે માફ કરો, જેથી સદાને માટે તે માફ થયો. પોતે ધર્મનિષ્ઠ હોવાને લીધે સાધુ અભ્યાગતનો સત્કાર કરતા, તેમજ ઢોર ઢાંખરને માટે ઘાસ પાણી આદિનાં સાધનો બનાવી આપવામાં ઉલટથી ભાગ લેતા. જયસિંહભાઈ નામે તેમને એક પુત્ર હતા, જે તદ્દન વિરક્ત રહી કલોલમાં એક ભક્ત બાઇ સાથે ભજન કીર્તનમાંજ વખત ગાળતા. તેમને સદુપદેશ આપી તે ભક્ત બાઇની મદદથી જયસિંહભાઇને ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વિકારાવ્યો અને કારભારમાં ભાગ લેતા કર્યા હતા; ત્યાર બાદ શાંત જીંદગી ગુજારી પ્રાણભાઈ સંવત ૧૮૪૮માં સ્વર્ગવાસી થયા હતા.

જયસિંહભાઇના વખતમાં ભાગવટી વહિવટ ચાલતો હતો પરંતુ પાછળથી ઉચક રકમો લેવાની ઠરાવી કડીપ્રગણું તેમને સોંપવામાં આવ્યું, જેથી લોકોનું કલ્યાણ કરવાની તેમને સારી તક મળી. આ પ્રસંગનો લાભ લઈ તેમણે ઘણાં ધાર્મિક કાર્યો કર્યાં અને નિરાધાર માણસોને સાધનો પુરાં પાડ્યાં જેથી કડીપ્રગણામાં તેમની કીર્તિ સર્વત્ર ફેલાઇ હતી. પોતાના કુટુંબ તરફ પણ સારૂં લક્ષ આપ્યું. કલ્યાણજીભાઈના ભાઇ રાઘવદાસના વંશજ આડે અવળે રહેતા હતા, તેમને બોલાવી ધંધે વળગાડ્યા. રાજ્યનો વહિવટ કરવામાં કુશળ નિવડવાથી તે એક સ્વતંત્ર કારભારી થઇ પડયા હતા. તેમના વખતમાં મહીકાંઠાના ભીલ વગેરે લોકોનો ત્રાસ હતો; જેમને દાબી દેવામાં પોતે સફળ નીવડયા હતા. પોતાની આવી લોકપ્રિયતાને લીધે સારી સંપત્તિ મેળવી શક્યા હતા. કડીમાં પોતે બંધાવેલા સીતા રામજીના મંદીરના ખર્ચ માટે સરકારમાંથી રૂ. ૩૦૦ની વાર્ષિક નિમણોક બંધાવી આપી, તેમજ રૂ. ૧૦૦૦ની ઉત્પન આવી શકે, તેટલી જમીન પોતાની મિલ્કતમાંથી કહાડી આપી. આ નામાંકિત પુરૂષ સંવત ૧૯૦૯ના વૈશાખ સુદી ૨ ના દિવસે દેવલોક પામ્યા હતા, જેમની પાછળ તેમના પુત્ર ત્રીકમભાઈ વગેરેએ ઉત્તમ પ્રકારની ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરી તેમની કીર્તિ પ્રમાણે પ્રગણાનાં સારાં સારાં ગામોના સંબંધીઓને તેડાવ્યા હતા. જ્ઞાતિ પરજ્ઞાતિના લોકોને જમાડયા હતા.

તેમના એક પુત્ર નારાયણભાઇ પિતાની પહેલાં ગુજરી ગયા હતા જેમને હરીલાલ અને રાધાભાઈ નામે બે પુત્રો હતા. ત્રીકમભાઈએ પોતે ધર્મનિષ્ટ પુરૂષ હોવાને લીધે, કારભારની ખટપટ પસંદ કરી નહિ, તોપણ તેમની માતા હેતભાભુની ઇચ્છા હોવાથી ઇશ્વરભાઇ એડીવાળાને રાખી સરકારી કારભારમાં પોતાનો હાથ કાયમ રાખ્યો હતો. ત્રીકમભાઇને કેશવલાલ અને પસુભાઇ નામે પિતાના નામને દીપાવે તેવા બે પુત્રો હતા. નારાયણભાઇના પુત્ર હરીલાલભાઇ ઉમ્મર લાયક થયાથી સં. ૧૯૧૯માં કડી પ્રગણાનો કારભાર કરતા થયા, પરંતુ સં. ૧૯૨૦માં શ્રીમંત સરકારે ઇજારા વહીવટ બંધ કર્યો એટલે કડી પ્રગણું હરીલાલભાઇના હાથમાં રહ્યું નહિ. આ વખતે શ્રીમંત સરકારમાંથી અમીનોને રૂા. ૧૨૦૦ મળતા હતા, તે વધારીને રૂા. ૩૨૦૦ કરી આપ્યા. હરીલાલભાઇના વખતમાં તેમના કુટુંબો સાથે વારસા મિલ્કત સંબંધી કજીઆ ચાલ્યા. ઘણા કેસોમાં પોતે હાર્યા, છતાં અંદરોઅંદરની તકરારોમાં પોતે પુષ્કળ પૈસા ખરચ કર્યા કહેવાય છે. સં. ૧૯૬૦માં પોતાની પાછળ એક પુત્ર મુકી તે ગુજરી ગયા. હરીલાલભાઇના ભાઇ રાધાભાઇ એક ધર્મનિષ્ટ પુરૂષ હતા, જે સં. ૧૯૪૦માં પોતાની પાછળ ચતુરભાઈ, પરભુલાલ અને માણેકલાલ નામના ત્રણ પુત્રો મુકી દેવલોક પામ્યા હતા.

રા. ચતુરભાઇ અમીન.—બાલ્યાવસ્થાથીજ તેમનો વિદ્યાભ્યાસ સારો હોવાને લીધે અંગ્રેજી જ્ઞાન પણ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકયા છે, પરંતુ પોતાના કાકા હરીલાલભાઇને તેમના વહીવટમાં ચતુરભાઈની જરૂર હોવાથી વિદ્યાભ્યાસ છોડી દેવાની ફરજ પડી હતી. આ પ્રમાણે તેમનો વિદ્યાભ્યાસ છોડાવી દેવાની હરીલાલભાઈએ કરેલી ભુલ કઢંગી સ્થિતિમાં મુકાયેલા ચતુરભાઇથી સુધરી શકી નહીં; તોપણ વડીલોના રાજદ્વારી સંસ્કારો તેમનામાં ઉતરી આવેલા હોવાને લીધે, તે તરફ તેમનું દુર્લક્ષ નહોતું. હરીલાલભાઇએ તેમના ઉપર નાંખેલા વહીવટનો બોજો સહન કરી, રાજકાજનો પ્રસંગોપાત અભ્યાસ શરૂ રાખ્યો. પરિણામે જુજ વખતમાં કેટલીક રાજખાતાની પરિક્ષાઓ પસાર કરી. ઘર કામનો વહીવટ હરીલાલભાઇને સોંપી પોતે વિસનગર અને મહેસાણા તાલુકાની નોકરીમાં જોડાયા અને હાલમાં પોતે શ્રીમંતના રાજ્યમાં સારા હોદ્દેદાર છે. પોતે દેશાટનના શોખિન હોવાને લીધે યાત્રાના નિમીત્તે હિન્દુસ્થાનની મુસાફરીએ નિકળી, કેટલાંક વેપારી મથકોના વિષે પણ જ્ઞાન મેળવ્યું છે, અને મનોવૃત્તિ ચંચળ હોવાને લીધે

સં. ૧૯૫૭ માં પોતે વેપાર નિમીત્તે જાપાનની મુસાફરીએ જવાની સઘળી તૈયારીઓ કરી હતી. હરીલાલભાઇને તે ખબર પડવાથી તેમને ત્યાં જતા અટકાવવા–વિઘ્ન નાંખ્યું અને મઝીઆરો વ્હેંચવાની ગડબડમાં તેમનાથી જઈ શકાયું નહિ. પોતાના કાકાથી સં. ૧૯૫૯માં જુદા થયા પછી, વેપાર તરફ તેમનું મન વિશેષ રોકાયેલું હોવાને લીધે સં. ૧૯૬૨ માં સિદ્ધપુરના સુપ્રસિદ્ધ શેઠ મુલ્લાં મહમદઅલી સાહેબ સાથે મળી તેમના ભાગમાં એક ‘ ઓઇલ મીલ ’ સ્થાપન કરી છે.

આ શેઠની આફ્રિકાના ડીજ્યુયુતિમાં પેઢી છે તેના મેનેજર ચતુરભાઈના ભાઈ અમીન પરભુલાલ છે.

પોતાના વડીલોએ પ્રાપ્ત કરેલા ખેરવાગામના વહીવટ સંબંધી માંહોમાંહે કલેશ થવાથી, તેમજ શ્રીમંત સરકાર તરફથી કેટલાક અગત્યના ફેરફારો થયેલા, તે પ્રસંગે તેમના હક્કોને નુકસાન થયેલું, જે શ્રીમંતની કૃપા મેળવી પોતાની અડચણો નિવેદન કરી પોતે દુર કરાવી શકયા છે. રાજ્યના અમલદારો સાથે હળીમળીને નેક બુદ્ધિથી શ્રીમંત સરકારની નોકરી કરવાના ઉત્તમ ગુણોએ કરીને રાજ્યના અમલદારોની પોતે સારી લાગવગ મેળવી શકયા છે અને તેના પરિણામે પોતાના જ્ઞાતિબન્ધુઓને આવતી મુસ્કેલીઓ દુર કરવા પ્રસંગોપાત પ્રયાસ કરે છે. ના. શ્રીમંત સરકારે પસાર કરેલા બાળલગ્નના કાયદાથી જ્ઞાતિબન્ધુઓ દંડાઈ ન જાય તે ખાતર પોતે કાળજી રાખી સારો પ્રયાસ કર્યો છે અને ઉમિયા માતાની કમીટીમાં તેમજ જ્ઞાતિના આગેવાનો સાથે પણ સારો સંબંધ હોવાને લીધે સં. ૧૯૬૭ના વિવાહ પ્રસંગે જ્ઞાતિની ઉત્તમ સેવા બજાવી છે, જે માટે તેમને ખાસ ધન્યવાદ ઘટે છે; તદુપરાંત પોતાના કનિષ્ટ બન્ધુ માણેકલાલને પણ પ્રસંગોપાતનું જ્ઞાતિહીતનાં કાર્યોમાં ભાગ લેતા કરી ‘ કડીપ્રાંત ખેડુત સમાજ ’ અને ઉમિયા માતાના મેળાની સ્થાપના કરવામાં આગેવાનીભર્યો ભાગ લીધો છે. કડીપ્રાંતના કૃષિકારો લાભ લઈશકે તે ઇરાદે ખેતીવાડીને લગતુ ‘મૉડેલ ફાર્મ’ જગુદણમાં ઉઘડાવ્યું છે.

શ્રી ઉમિયા માતાજી સંસ્થાન.

ભાટ વહીવંચાદિ એવી વાતો કરે છે કે પ્રાચીનકાળમાં શંકર ભગવાને સ્વહસ્તે હાલ જ્યાં ઉંઝા છે ત્યાં પોતાનાં પટરાણી દેવીશ્રી ઉમિયાજીની સ્થાપના કરી હતી અને તેથી તે સ્થાન કેટલાક કાળ સુધી ઉમિયાપુરીના નામથી પિછાનાતું હતું, પરંતુ કાળના વહન સાથે ધીમે ધીમે તે નામનો અપભ્રંશ થયો અને તેને બદલે ઉંઝા કહેવાવા લાગ્યું. બીજો આધારવાળો એવો ઉલ્લેખ છે કે ઈ. ૧૫૬ માં,–સંવત ૨૧૨ માં દેસાઇ પટેલોના પૂર્વજ વ્રજપાલજી નામના માધાવતીના રાજવિ હતા. તેઓ પોતાનું રાજ્ય ગુમાવી બેઠા અને શ્રીસ્થળમાં માતૃગયા કરવા આવ્યા હતા, ત્યાંથી તેમને પાછા ફરતાં પોતાના ઘણા કૂર્મીભાઈઓ મળ્યા. તેમના અતિ આગ્રહથી ત્યાં રહેવાનો ઠરાવ કર્યો અને સઘળાઓને ત્યાં વસાવી શ્રી ઉમિયાજીની સ્થાપના કરી અને તેપરથી શ્રી ઉમાપુર અને પછી ઉંઝા નામ પડયું. તે વખતે માતાજીની સ્થાપના થઈ ત્યારે દેવળની શી સ્થિતિ હતી તે વિશે વધારે કાંઈ જાણવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ આસપાસ વસ્તા સઘળા કૂર્મીઓ દેવીશ્રીને કુળદેવી માની ત્યાં વારંવાર યાત્રા, બાધા, પૂજન અર્ચન, નૈવેદ્ય વગેરે કરવા આવતા, તેઓનો પુરોહિત નાગર ગોર દેવીશ્રીની પૂજા કરતો હતો તેથી જ્ઞાતિબન્ધુઓનો તેના પ્રતિ ઘણો પૂજ્યભાવ હતો. તેનાદ્વારા વનરાજના સમયમાં પ્રધાન ચાંપરાજે આપણી લગ્નપદ્ધતિમાં ફેરફાર કરાવ્યો હોય તેવી ગાથાઓ સાંભળીએ છીએ. ત્યારથી લગ્ન નીર્માણુ કરવાનું સ્થાન માતાજીનું મંદીર બન્યું અને મહિમામાં વૃદ્ધિ થતી ચાલી. આ પ્રમાણે અણુહીલપુરના રાજઅમલમાં એટલે સંવત ૮૦૦ ઈ. ૭૪૬ થી ૧૨૯૭ ઇસ્વીમાં, જ્યાં સુધી ગુજરાતમાં મુસલમાની રાજઅમલ થયો, ત્યાં સુધી કણબીઓની ચડતી હતી, એટલે દેવીશ્રીના ધામની પણ પૂર્વ સ્થિતિ ઘણી પ્રશંસનીય હતી. ત્યાર પછીથી દેવસ્થાનો વગેરે માંથે વીંટબણાઓ આવી તેમાં આપણી કુળદેવીનું ધામ પણ જોખમાયું હોય તેમ મનાય છે. પાછળથી તે દેવળ, જ્ઞાતિ બન્ધુઓએ ઈંટ ચુંનાનું બંધાવ્યુ હતું તે તેજ સ્થિતિમાં છેક ઈ. ૧૮૪૦–૫૦ સુધી ચાલ્યુ. જ્યારથી ના. અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય આવ્યું અને દેશમાં લુંટારા વગેરેનો દોર તદ્દન દફે થઈ ગયો અને સર્વત્ર શાંતિ વ્યાપી રહી, ત્યારે લોકોનો દેશ પરદેશ સંબંધ વધતો ગયો, તેમ તેમ યાત્રાદિ વધવા લાગ્યાં. આપણાં કુળદેવીની પણ કૂર્મીભાઇઓએ યાત્રાઓ શરૂ કરી. જર્જરીત થઇ ગયેલા દેવળનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવા સહુ યાત્રાળુઓને ઇચ્છા

થાય પણ જ્યાં સુધી આગળ પડી કોઇ કરનાર ન મળે ત્યાં સુધી આવાં સાર્વજનિક કોઈપણ કામ થઇ શકતાં નથી. તેજ પ્રમાણે દેવળને સમરાવવા જ્ઞાતિબન્ધુઓમાં ઉપડેલી તીવ્ર ઇચ્છા ઇ. ૧૮૫૦ સુધી તૃપ્ત થઈ નહિ. તે સમયમાં અમદાવાદના રા. રા. રામચંદ્ર મનસુખરામ નામના જ્ઞાતિ બન્ધુના હૃદયમાં કુળદેવીએ પ્રેરણા કરી અને જ્ઞાતિ બન્ધુઓની એક સભા બોલાવી. તેમાં સર્વાનુમતે આખી જ્ઞાતિમાંથી ઉઘરાણું કરવા ઠરાવ થયો; તે પરથી પાટડી, વિરમગામ, અમદાવાદ, વડોદરા, ભરૂચ, સુરત, કડીપ્રાંત, દક્ષિણમાં વરાડ ને ખાનદેશ તથા નિમાડ, કાઠિયાવાડ વગેરે જે જે ભાગમાં કણબીઓની વસ્તી છે, તે તે ભાગમાં ઉઘરાણું કરાવ્યું અને માતાજીની કૃપાવડે લગભગ એક લાખ રૂપિયા એકઠા થયા. જે પરથી જ્ઞાતિના સદ્ગૃહસ્થોએ મળી પત્થરનું દેવાલય બાંધવા ઠરાવ કર્યો અને તે કામ માતાજીના પરમભક્ત રા. રામચંદ્ર મનસુખરામ અમદાવાદવાળાને સોંપ્યું ઈ. સ. ૧૮૬૫.

ઇંટચુનાના દેવળની જગાએ પત્થરનું નવું દેવળ, ઇંટ ચુનાના ઘુંમટવાળી ચોકીઓ, મંડપ, નિચે ભોંયરૂ વગેરે તૈયાર થયાં, પરંતુ કેટલુંક કામ અપૂર્ણ રહ્યું હતું. તે ઘણા વખત સુધી તેજ સ્થિતિમાં રહ્યું. રા. બ. લસ્કરી શેઠે તે પૂર્ણ કરી બીજું નવું કામ કરવા પણ ધારણા ધરી. આ હેતુને બરલાવવા જ્યારે ના. ગાયકવાડ સર સિયાજીરાવ ઈ. સ. ૧૮૮૨માં કડી પ્રાંતમાં પધાર્યા ત્યારે તેમના ખાનગી કારભારી તથા કડી પ્રાંતના સુબા સાહેબ રાવ બહાદુર લક્ષ્મણરાવ જગન્નાથદ્વારા, નજીકનું ઉમિયાદેવીનું ધામ જોવાને તથા અપૂર્ણ કામ પુરૂ કરવામાં, તથા ધર્મશાળા બાંધવામાં યોગ્ય મદદ આપવાને તેઓશ્રીને વિનતિ કરાવી. તે પરથી ના. ગાયકવાડ સરકાર પધાર્યા, પણ ત્યાં કોઇ આગળ પડતો નર ન હોવાથી દ્રવ્ય સંબંધી કોઇએ કશી માગણી કરી નહિ. પરંતુ તે સબંધી સુબા સાહેબનો રા. બા. બહેચરદાસ પર પત્ર હતો તેમાં જણાવ્યું હતું કે જો તમે યોગ્ય રકમ એકઠી કરશો તો શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ પણ બહોળે હાથે* મદદ કરશે.

આ પ્રમાણેની સુચના મળવાથી રા. બા. બહેચરદાસ શેઠે પોતાના ત્યાં તા. ૧૮-૧-૮૩ના દિવસે માતાજીના અપૂર્ણ દેવળને પુરૂ કરવા, અને તેને અંગે એક સારી ધર્મશાળા બંધાવવા વિશે વિચાર કરવા, મોટાં મોટાં બાસઠ ગામોના પાટીદારોને પોતાને ત્યાં તેડાવી એક અઠવાડીઆ સુધી રાખ્યા, ને

* ‘ટાઈમ્સ ઑફ ઇંડિઆ’ તા. ૧૩-૧-૧૮૮૩.

યોગ્ય સેવા ચાકરી કરી. તે ગામોના લગભગ ચારસો પ્રતિનીધિઓ આવ્યા હતા. તેમને માતાજીના દેવળ વિશે, ધર્મશાળા વિશે, તથા સુબા સાહેબના પત્ર વિશે કામની સમજણ પાડી કે તરતજ સહુએ મળી ત્યાંજ રૂા. ૫૨૮૬ ભરી આપ્યા. ત્યાર બાદ આ કાર્યમાં રૂ. ૧૦૦૧ ના. પાટડીના દરબારશ્રીએ તથા રૂ. ૧૦૦૦ રા. બા. બહેચરદાસે અને બીજાં પરચુરણ ગામોએ રૂ. ૨૦૦૪ ભરી આપ્યા. એટલે કુલે રૂ. ૮૨૯૧ થયા. આ પ્રમાણે ભરાયેલી રકમ વિશે તથા ને. ના. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી યોગ્ય મદદ મેળવવા શેઠજીએ કડી પ્રાંતના સુબા સાહેબ રા. બા. લક્ષ્મણરાવને પત્ર લખ્યો તા.૧૪-૧૦-૮૩. તે ઉપરથી સુબા સાહેબે હજુરમાં લખાણ કર્યું તા. ૪-૧૨-૮૩. જેના પ્રત્યુત્તરમાં મહારાજા સાહેબે આ કામમાં રૂ. ૧૫૦૦ સિફાઈ આપવા તા. ૨૬–૧૨–૮૩એ હુકમ કર્યો, ‘‘અને શેઠને તે રકમ મળી.

સને ૧૮૮૪ના જાનેવારીની ૨૪મી તારીખે, ઉંઝા સ્વસ્થાનમાં કેટલાક આગેવાનોની કમીટી મળી અને તેમાં આખા દેશમાં જ્યાં જ્યાં કડવા કણબી વસતા હોય ત્યાંથી ઘરદીઠ એક એક રૂપિયો ઉઘરાવવા ઠરાવ કર્યો, અને વિશ્વાસપાત્ર માણસો રાખી ઉઘરાણું શરૂ કરાવ્યું. બીજીતરફથી તા.૨૫–૧–૮૫ ના દિવસે શેઠે મકાનો અને ધર્મશાળાનો કાષ્ટનો નમુનો તથા ખરચનો અડસટેલો આંકડો રૂ. ૧૩૦૫૧ વગેરેનાં કાગળીઆં મીટીંગમાં મુકયાં, તે સહુને ગમ્યાં અને તે પ્રમાણે કામ કરાવવા અને નજરમાં આવે તો યોગ્ય સુધારા વધારા સાથે તે કામ પુરૂ કરવાની સત્તા આપી. જુદાં જુદાં ગામોનું ઉઘરાણું આવ્યા બાદ સને ૧૮૮૬ના ઑકટોબ્બર સુધીમાં કુલ્લ રૂ. ૨૫૦૬૮ થયા. તે ઉપરથી ઠરાવ કરવામાં આવ્યા પ્રમાણે સને ૧૮૯૫માં રા. રા. રામચંદ્ર મનસુખરામભાઈના હાથથી અપૂર્ણ રહેલું કામ, તથા માતાજીના પત્થરના ભવ્ય અને નકસીદાર દેવાલય ફરતી ૨૫ ફુટ જગા છુટી રાખી પત્થર તથા ચુનાથી વિશાળ ધર્મશાળા–યાત્રાળુઓના ઉપયોગ સારૂ બાંધવાના કામમાં રૂા. ૧૭૫૩૮, ખરચ થયા. તે વિશાળ ધર્મશાળા, પૂર્વ પશ્ચિમ ૧૮૫ ફુટ લાંબી છે, તથા ઉત્તરે ૧૬૦ ફુટ તથા દક્ષિણે ૧૪૮ ફુટ છે. તેમાં ૬૧ વિભાગ છે, તે ખંડને મહેરાબદાર દરવાજા છે. થાંભલા, કમાનોનાં મથાળાં અને ભોંયતળીઆની કિનારીમાં સઘળે પત્થરો વાપર્યા છે, અને ધર્મશાળા ઉપર છોબંધ મજબુત ધાબુ બનાવી ચોગરદમ ફરતી અગાસી કરી છે. ધર્મશાળાના ચારે ખુણે ચાર ઘુંમટ છે તે દુરથી તેની શોભા અને ભવ્યતામાં ઓર વધારો

કરે છે. આ ઘુમટની નિચે સગવડવાળા બારી, અને ઝરૂખાદાર ઓરડાઓ છે. જેમાં કુટુંબો સાથે યાત્રાળુઓ રહી શકે છે. ખંડોમાં તમામ ઠેકાણે ભોંયતળીએ ચોરસાં જડી લીધેલાં છે. ધર્મશાળાની ઘણી બાજુએ અંદર ઓટલા છે, તેના પર લોખંડના થાંભલા ઉભા કરી જસતનાં પતરાં જડીદીધાં છે, જેથી ચોમાસામાં વાવાઝોડા વેળા અંદર વાછોટ આવી શકે નહિ. પૂર્વ બાજુના પેસવાના દરવાજે ૨૨ ફુટ લાંબી અને ૧૧ ફુટ પહોળી ઓરડી ગવૈયાને રહેવા સારૂ કરી છે, તેમજ દક્ષિણ ભણી પણ ગવૈયા સારૂ એક ઓરડી કરી છે. આ વિશાળ ધર્મશાળામાં ત્રણ હજાર યાત્રાળુઓનો ખુશાથી સવડ થઇ શકે તેવી ગોઠવણ છે. આ ધર્મશાળાની ઉત્તર તરફના દરવાજા ઉપર ઘુમટ તથા નકસીદાર ખુબસુરત પત્થરની કમાનો છે. દેવળમાં રંગબેરંગી આરસપહાણની શોભાયમાન ફરસબંધી કરી છે. મંડપની નીચે એક ભોંયરૂં બનાવ્યું છે અને તેનું તળીઉં પણ મજબુત કર્યું છે. મંડપને પણ ત્રણે તરફ બારિક નકસીની કમાનો બનાવી છે તે જોતાં હિંદુસ્થાનની પ્રાચીન શીલ્પકલાની તારીફ કર્યા વિના કોઇ પણ પ્રેક્ષકને ચાલે તેમ નથી.

માતાજીના દેવળને લગતી ધાબાબંધ મુખ્ય ધર્મશાળા ઉપરાંત બીજી ૧૨૫ ફુટ લાંબી અને ૧૦૨ ફુટ પહોળી નાની ધર્મશાળા બાંધવામાં આવી છે, જેમાં રૂ.૩૪૭૬) ખરચવામાં આવ્યા છે. તેમાં આવવા ગામ તરફ દ્વાર છે ત્યાં એક લાકડાનો દરવાજો બનાવ્યો છે. પૂર્વ પશ્ચિમ દિશાએ પડાળીઓ છે તે ઉપરાંત ઉત્તર બાજુ સાત ખંડ છે. ભોંયતળીઆના પાંચ ઓરડાઓ દુકાનો તરીકે વપરાય છે અને બાકીના બે ઓરડાને મેડા તથા ધાબાં છે. તેમાં પુજારી તથા માતાજીના સ્વસ્થાનના વહીવટદાર રહે છે. આ ધર્મશાળામાં પણ ૫૦૦) માણસોનો સવડ છે. આ પ્રમાણે ખર્ચ થવા ઉપરાંત રૂ. ૩૨૬૨) માતાજીના દેવળમાં આરસપહાણ માટે તથા રૂ. ૧૫૩૭) નોકરોના પગાર વગેરેના મળી કુલ ખરચ રૂ. ૨૫૮૧૨) થયા. જ્યારે કુલ ઉપજ રૂ. ૨૫૦૬૮) થઇ હતી.

ઉંઝાના પટેલ ત્રીકમદાસ બેચરદાસ રૂંસાતે માતાજીના દેવળની નજીકમાં પોતાની જમીનનો એક કકડો હતો તે દેવીશ્રીના કમ્પાઉન્ડની બહાર ધર્મશાળા બંધાવવા વિના મુલ્યે માતાજીના સ્વસ્થાનને અર્પણ કર્યો છે, તે ખાતે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

સને ૧૮૮૭માં દેવળ, ધર્મશાળાઓ વગેરે કામ પરીપૂર્ણ થયાં ત્યારે ઉમાદેવીના સ્વસ્થાનની કમીટીના સભાસદો તેને ખુલ્લાં મુકવાની ક્રિયા કરવા

ના. ગાયકવાડ સરકારને આમંત્રણ કરવા ગયા, તેથી તેમણે પોતાની વતી કડી પ્રાંતના સુબા સાહેબને તે ક્રિયા કરવા હુકમ કર્યો. આઠ દશ હજાર માણસો એકઠા થયા અને તા.૬-૨-૮૭ના દિવસે આ ક્રિયા થઈ. ના. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી માતાજીને કિંમતી પોશાકની ભેટ ધરી, તથા આવા લોકહિતના કાર્યમાં તન, મન અને ધનથી ભાગ લેવા માટે શેઠ બહેચરદાસને પણ તેઓશ્રી તરફથી શાલ જોટા તથા પાઘડી ભેટ મળી અને કમીટીના મેમ્બરોએ આભાર માન્યો. માતાજીના દેવળપર શીખ્ખર ચડાવવાની ભેટના ઉંઝાના પા. નાગરદાસ ઉગરદાસ તથા કશળદાસ કીશોરદાસે રૂ. ૨૦૦૦) આપ્યા હતા.

દેવળ તથા ધર્મશાળાઓ વગેરેનું કામ થઈ ગયા પછી, આવા એક જબરજસ્ત ધામમાં અથવા આસપાસ મીઠા પાણીનો કાંઈ પણ સવડ ન હોવાથી, યાત્રાળુઓને ભારે વિટંબણા પડી હતી. તે સ્વાલ કમીટીએ હાથ પર લીધો અને ચૈત્ર શુદી ૮ સં. ૧૯૪૩-ઈ. સ. ૧૮૮૭ પહેલી એપ્રીલે એક જળાશય બંધાવવા ઠરાવ કર્યો. આ વખતે મોટો મેળો ભરાયેલો હોવાથી, દેશેદેશમાંથી જ્ઞાતિના બારથી પંદર હજાર માણસોએ હાજરી આપી હતી. તેમની સમક્ષમાં અને કડી પ્રાંતના સુબા રા. બા. રામચંદ્ર ગોપાળરાવ હરી દેશમુખના હાથે, તે જળાશયના પાયામાં, તેજ દિવસે પત્થર મુંકાવી ખાત મૂહુર્ત કર્યું, અને આવા એક જળાશય માટે જોઇતા બાહોશ કારીગરો શેઠ બહેચરદાસે પોતાના ત્યાંથી મોકલી કામ શરૂ કરાવ્યું. માનસરોવરમાં પાણી નિર્મળ રાખવા સારૂ તેની નજીકમાંજ એક ઉંડો કૂવો કરાવ્યો, અને તેના તળીએથી તે માનસરોવરના મધ્યના કુવાના તળીઆ સુધી, નીચે પત્થરની ગટર બંધાવી બંનેનો સંબંધ જોડી દીધો, કે પાણી અસ્વચ્છ થાય ત્યારે તદ્દન ઉલેચી શકાય. આ કૂવામાંથી માતાજીની વાડી ને પાણી પવાય છે. તે જળાશયનું નામ માનસરોવર રાખ્યું. તે ૧૨૦ ફુટ લાંબુ, ૧૨૦ ફુટ પહોળું અને ૫૬ ફુટ ઉંડું છે. તેને ચારે બાજુથી ઉતરવા પત્થરનાં પગથીઆં છે. તે બંધાતુ હતુ ત્યારે કમીટીને ઘણા માણસો તરફથી અંદર એક શીવાલય બનાવવા સૂચના કરવામાં આવી; તે ઉપરથી એક નાજુક પણ સુંદર શીવાલય બંધાવ્યું, જે ૯ ફુટ પહોળું તથા ૨૮ ફુટ ઉંચુ છે. માનસરોવર, કુવો, શીવાલય વગેરેમાં એકંદરે બાર હજાર રૂપિયા ખર્ચ થયું હતું. તે તૈયાર થઇ રહ્યું ત્યારે શેઠ બહેચરદાસ સ્વર્ગવાસી થયા હતા,

તેથી તેમના પુત્ર શેઠ શંભુપ્રસાદભાઇએ મીટીંગની સલાહ મુજબ ગામે-ગામ આ પ્રસંગની પત્રિકાઓ મોકલી સં.૧૯૫૧ના મહા વદી ૪ બુધવાર-તા. ૧૩-૨-૯૫ ના દિવસે યોગ્ય ક્રિયા કરાવી ખુલ્લું મુંકાવ્યું.

ઉપર પ્રમાણે ઉંઝા માતાના દેવળ અને તેને ફરતાં બાંધકામોની સ્થિતિ છે, પરંતુ સમારકામ કરાવવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે અને અત્યારથી તે કામ હાથ લેવામાં નહિ આવે તો, ભવિષ્યમાં વધારે ખર્ચ કરવાની જરૂર પડશે. અમારા ધારવા પ્રમાણે એથી ત્રણ હજાર રૂપિયા સમાર કામમાં થાય તેવું છે, જે ખર્ચ જ્ઞાતિ બન્ધુઓ-માતાજીના સેવકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં નહિ જેવુંજ છે. દર વૈશાક શુદ ૧૫ મેળો ભરાય છે. તે વખત દેશપરદેશના ઘણા બન્ધુઓ ત્યાં આવે છે. યાત્રાળુ માટે ઉતર-વાનો સવડ છે. વાસણ ગોદડાં માતાજીમાંથી નિયમીત ભાડાની જુજ રકમ લઇ આપવામાં આવે છે, જે રકમ તેજ કામના ઉપયોગમાં લેવાય છે. માતાજીની પાવડી પુજા, ભયો, થાળ વગેરે પણ થાય છે, જે માટે જુજ ભેટ રાખી છે; જેથી તમામ ભાઇઓ તેનો લાભ લઇ શકે. વાગરા તાલુકાના સુત્રેલ ગામના પા. ઇશ્વરદાસ ઝવેરભાઇએ ટ્રસ્ટ કરી પોતાની મિલકતનો મોટો ભાગ માતાજીને અર્પણ કર્યો છે, જેમાં ૧૧૬ વિઘા જમીન અને ૬ ઘર છે, જેની કિંમત આશરે દશ હજારની છે. તેની વાર્ષિક પેદાશ આશરે રૂ. ૪૦૦—૫૦૦ આવી શકે છે. ધન્ય છે આવા ભક્તોને! બીજી પણ જે મિલકત તેની સ્ત્રી પાસે છે તે, તેના મરણ પછી માતાજીમાં મળે તેવો વિલમાં હક્ક કર્યો છે.

માતાજી સંસ્થાનમાંથી સદાવર્ત અપાય છે. પ્રથમ શરૂ કરતાં ઉંઝા-વાસી કણબીઓએ દરેક હળ દીઠ દરસાલ અર્ધ મણ અનાજ આપવા કબુલ કરેલું, પણ પાછળથી ઘણા શીથિલ થઈ ગયા, પણ તે ખાતુ ચાલે છે અને ખુટે છે તે માતાજીના ફંડમાંથી ઉમેરાય છે.

માતાજીનું સિંહાસન શેઠ શંભુપ્રસાદભાઇના વખતમાં થયેલું. જામદા-રખાનામાં માલૂમ પડતી ઘણી કિંમતી ચીજો તથા માતાજીના દાગીના તે જ્ઞાતિબન્ધુઓની ભેટોના છે. માતાજીનો વહીવટ કમીટીથી થાય છે. તેના પ્રેસીડંટ શેઠ દુર્ગાપ્રસાદ લશ્કરી છે. કારભારી તરિકે હવે ગણપતરામ લલ્લુરામ લગભગ ત્રીશ વર્ષથી નોકરી કરે છે, અનુભવી છે અને જુના માણસ છે.

ઇન્ફંટીસાઈડ સ્કૉલરશીપ.

આપણે આગળ વાંચી ગયા તેમ નામદાર હિંદુસ્થાનની સરકારે દેશના જુદા જુદા ભાગમાં ચાલતો બાળકી હત્યાનો છુપો પ્રચાર અટકાવવા, સને ૧૮૭૦ માં ૮ મો ઍક્ટ પાસ કરી, જરૂર પ્રસંગે તેને લગતા કાયદા ઘડવા, સ્થાનિક સરકારોને સત્તા આપી; ત્યારે મુંબઇ ઇલાકામાં વસતી લેઉવા કડ઼ૅવા કૂર્મી જ્ઞાતિ માટે પણ જુદા જુદા રીપોર્ટ થયેલ હોવાથી તથા સદરહુ જ્ઞાતિની વસ્તિની ગણત્રી કરતાં, પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીની સંખ્યા ઘણી ઓછી માલૂમ પડવાથી બાળાઓનો બચાવ કરવા, તે કાયદાની રૂએ ના. મુંબઈ સરકારે જુદા કાયદા ઘડી હિંદ સરકારની મંજુરી મેળવી સને ૧૮૭૧ની ૧૫મી એપ્રીલે તેમને બહાર પાડયા. તે કાયદાઓની અમુક કલમો પ્રમાણે જ્ઞાતિમાં થતાં જન્મ, મરણ, વિવાહ, લગ્ન વગેરે ફી લઈને નોંધવામાં આવતાં હતાં. આવી રીતે એકઠી થયેલી ફીનાં નાંણાંનું સને ૧૮૭૩માં ઇન્ફંટીસાઇડ ફંડ બનાવવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતું ફંડ નામદાર સરકારમાં ઘણી લાંબી મુદત સુધી પડયું રહ્યું. જ્યારે સને ૧૮૮૯માં આ જ્ઞાતિ માટે ના. મુંબઇ સરકારે કાયદા ઘડયા ત્યારે આ ફંડનો શો ઉપયોગ કરવો, તે વિશે કાંઇ પણ સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું નહિ અને ઘણા વખત આ ફંડ ઉપયોગમાં આવ્યા સિવાય પડી રહેલ હોવાથી, મુંબાઈ લેજીસ્લેટીવ કૌંસિલના ઑનરેબલ સભાસદ મી. બડૅવુડે એક બીલ રજુ કર્યું, જેનો સાર એવો હતો કેઃ–

આ ફંડમાં ખેડાજીલ્લામાંથી માત્ર રૂ. ૮૭૩૬ થયા છે તથા અમદાવાદ જીલ્લામાંથી રૂ. ૬૨૪૫૨ થયા છે. આ એકત્ર રકમ લગભગ વીશ વર્ષથી પડી રહી છે, છતાં તેને માટે કોઈ યોજના થયેલ નથી. તેમ લેઉવા કડૅવા બંને જ્ઞાતિતરફથી એકઠું કરવામાં આવેલ આ ફંડ, માત્ર અમુકજ જ્ઞાતિમાં વપરાય તેમ યોજના કરવી તે મુશ્કેલ છે; માટે આ રકમ તે જીલ્લાઓમાં પાણી પુરૂ પાડવા, આરોગ્યતા વધારવા, કેળવણી આપવા વગેરેમાં સ્વતંત્ર રીતે વાપરવા તે જીલ્લાની[1] લોકલ બોર્ડોને સોંપી દેવી.

આ પ્રમાણે આ ફંડ લોકલ બોર્ડને સોંપાવાની બીના જાહેરમાં આવતાં, આપણી જ્ઞાતિનાં જુદાં જુદાં ગામોની સહીઓવાળી એક અરજ મુંબાઇ સરકારમાં મોકલી એવી માગણી કરી કે, અમારી જ્ઞાતિમાંથી એકઠાં કરવામાં

૧ ' બૉમ્બે ગેઝેટ ' તા. ૧૮–૯–૮૬

આવેલ નાંણું અમારી જ્ઞાતિનાં બાળકોની કેળવણીમાંજ વપરાવાં જોઇએ; અને લેઉવા કડવા વિભાગમાંથી આવેલ નાંણાંના પ્રમાણમાં જ્ઞાતિના તે જુદા જુદા ભાગના બાળકોને લાભ મળવો જોઇએ.

આ અરજીપર નામદાર સરકારે રહેમ દિલથી વિચાર કરી નીચે પ્રમાણે ઠરાવો[1] બહાર પાડયા.

નિયમો.

અ (૧) અમદાવાદમાં મેઈલ ટ્રેનીંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી લેઉવા અથવા કડવા કણબી જ્ઞાતિના યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેકટર સાહેબની મારફતે રૂ. ૬)ની એક એવી બે સ્કોલરશીપો દરમહિને આપવામાં આવશે.

જો કોઈ એવા વિદ્યાર્થીની સ્ત્રી કેળવાયેલ મહેતીજી હશે અથવા તો ફીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી હશે, તો તેને સૌથી પહેલી પસંદ કરવામાં આવશે; એટલે તે સ્કોલરશીપ મેળવનાર ઉમેદવારોમાં તેનો હક્ક પ્રથમ ગણાશે.

(૨) અમદાવાદમાં ફીમેલ ટ્રેનીંગ કૉલેજમાં અભ્યાસ કરતી લેઉવા અથવા કડવા જ્ઞાતિની યોગ્ય સ્ત્રીઓને રૂ. ૮) ની એક અને રૂ. ૭)ની એક એવી બે સ્કૉલરશીપો ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેકટર સાહેબની મારફતે આપવામાં આવશે. તે સ્કૉલરશીપના ઉમેદવારમાં જે સ્ત્રીનો પતિ કેળવાયેલ મહેતાજી હશે અથવા તો અમદાવાદ મેઈલ ટ્રેનીંગ કૉલેજમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો હશે, તેનો હક્ક સૌથી પહેલો ગણાશે.

લોકલ બોર્ડના નિયમોને અનુસાર કોઈપણ સ્કૉલરશીપ મળતી હશે, તે ઉપરાંત પણ આ સ્કૉલરશીપો આપવામાં આવશે. જો વિદ્યાર્થી નિયમીત હાજર રહેશે, સારી વર્તણુંક રાખશે અને સંતોષકારક રીતે ભણશે, તો આ સ્કૉલરશીપો જ્યાં સુધી કૉલેજમાં ભણશે ત્યાં સુધી આપવામાં આવશે.

બ જીલ્લાની લોકલ બોર્ડ અને મ્યુનિસિપાલિટિની કન્યાશાળાઓમાં ભણતી લેઉવા તથા કડવા કણબી જ્ઞાતિની છોકરીઓને ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેકટર સાહેબની મારફત, ચાર આનાથી તે એક રૂપિયા સુધીની ધોરણના પ્રમાણમાં સ્કૉલરશીપો આપવામાં આવશે.

---

૧ 'મુંબઈ ગેઝેટ' ભા. ૧ પા. ૫૧૨-૧૩ નં. ૨૨૨૦ તા. ૫-૫-૧૯૦૪.

આ સ્કૉલરશીપોનું ખર્ચ પુરૂ પાડવાને નીચે મુજબ રકમો આપવામાં આવશે.

લોકલ બોર્ડ કન્યા શાળાઓ. રૂ- ૭૭૮)
મ્યુનિસિપલ પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓ રૂ. ૪૩૦)

આ સ્કૉલરશીપો નિયમીત હાજરી, સારી વર્તણુંક અને સંતોષકારક અભ્યાસની સરતોથી આપવામાં આવશે, પણ જેટલા દિવસ નિશાળ ઉઘાડી હોય તેના ⅓ એતૃતિયાંશ દિવસ જે છોકરીની હાજરી નહિ હોય, તે છોકરીને સ્કૉલરશીપ આપવામાં આવશે નહિ.

क ગુજરાત કૉલેજમાં અભ્યાસ કરતા લેઉવા અથવા કડવા કણબી જ્ઞાતિના કોઇ પણ વિદ્યાર્થીને, દર મહિને બાર રૂપિયાની સ્કૉલરશીપ ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેકટર સાહેબની મારફતે આપવામાં આવશે. આ સ્કૉલરશીપના ઉમેદવારોમાં, જે ઉમેદવાર પ્રીવીયસની પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ પુનાની સાયન્સ કૉલેજમાં (હુન્નરશાળામાં) ખેતીવાડીના સંપૂર્ણ જ્ઞાનના સર્ટીફીકેટના માટે અભ્યાસ કરવા ત્યાં જઈ તે શાળામાં દાખલ થવાનું કબુલ કરશે, તેનો આ સ્કૉલરશીપ મેળવવામાં સહુથી પહેલો હક ગણાશે; અને આ સ્કૉલરશીપ તેને ત્યાં પણ આપવામાં આવશે. તે વિદ્યાર્થીને આ સ્કૉલરશીપ ચાર વર્ષ સુધી અથવા તો તે શાળાની છેલ્લી પરિક્ષા પસાર કરે ત્યાં સુધી આપવામાં આવશે. જો આવો કોઈ પણ ઉમેદવાર નહિ હોય તો, ગુજરાત કૉલેજમાં છેલ્લી પરીક્ષા સુધી અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને તે સ્કૉલરશીપ આપવામાં આવશે અને ચાર વર્ષ અથવા ડીગ્રીની (સર્ટિફીકેટની) છેલ્લી પરીક્ષા પસાર કરે, ત્યાં સુધી તે સ્કૉલરશીપ મળશે. નિયમીત હાજરી, સારી વર્તણુંક અને સંતોષકારક વિદ્યાભ્યાસની સરતે ગયા વર્ષની મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષાના પરિણામના પ્રમાણમાં, કડવા અને લેઉવા કણબી જ્ઞાતિના યુવકોને વારાફરતી કોઈ પણ વર્ષના જાનેવારી માસથી આ સ્કૉલરશીપ આપવામાં આવશે.

ख હાઈસ્કુલો તથા સ્પેશ્યલ સ્કુલોમાં અપાતી સરકારી સ્કૉલરશીપોના નિયમોમાં સરકારે જે જે સરતો મુકેલી (દર્શાવેલી) છે, તે સરતોથી હાઇસ્કુલોમાં ભણતા લેઉવા અથવા કડવા જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેકટર સાહેબની મારફતે દરેક મહિને રૂ. ૫)ની, એવી ચાર સ્કૉલરશીપો આપવામાં આવશે, પાછલા વર્ગોને માટે જે ઉમ્મર નક્કી

થયેલી છે, તે ઉપરની હદ ધ્યાનમાં લઇને તે સ્કૉલરશીપો હાઇસ્કુલમાં તે વિદ્યાર્થિ ભણે ત્યાં સુધી આપવામાં આવશે.

ઈ મિડલ અને સ્પેશ્યલ સ્કુલોમાં અપાતી સ્કૉલરશીપોના નિયમોને અનુસાર, મિડલ સ્કુલોમાં અભ્યાસ કરતા લેઉવા અથવા કડવા કણબી જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની મારફતે દરમહિને ત્રણ રૂપિયાની એક એવી ૭ સ્કૉલરશીપો આપવામાં આવશે. ઉમ્મરની હદ પાછલા વર્ગના વિદ્યાર્થીને માટે નિર્માણ થઈ છે તે સમજવી.

ફ (૧) પ્રાથમિક સ્કુલોમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતા કડવા અથવા લેઉવા જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય ઈનામો આપવા માટે રૂ. ૧૫૦) ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની દેખરેખ નીચે ખર્ચવામાં આવશે. ઇનામમાં આપવાના ચોપડીઓ ખેતીવાડીમાં સુધારો થવાના હેતુથીજ પસંદ કરવામાં આવશે.

(૨) દરેક વર્ષે અમદાવાદના ડેપ્યુટી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ, જોઇતી ચોપડીઓ અને બીજા ઈનામની એક ખાસ યાદી બનાવીને મંજુરી માટે ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની તરફ મોકલશે. આવા ખાસ ઇનામો નિશાળોના ઉપલા ધોરણોનાજ વિદ્યાર્થીઓમાં વહેંચવામાં આવશે અને ચોથા ધોરણથી નીચેના ધોરણમાં વહેંચવામાં આવશે નહિ.

પ્રકરણ ૪ થું.

સ્વ. રા. બા. ઑ. શેઠ બહેચરદાસ લશ્કરી.*

સી. એસ. આઇ. અમદાવાદ.

આ સદ્‌ગૃહસ્થના પિતા શેઠ અમ્બાઈદાસ અમદાવાદ શહેરમાં એક નામાંકિત શરાફ તરિકે જાણીતા હતા. તે પુનાના પેશ્વા, વડોદરાના ગાયકવાડ અને કમ્પની સરકાર સાથે પોતાનો શરાફીવહીવટ ચલાવતા હતા. આ વખતે ગુજરાતમાં ગાયકવાડ અને પેશ્વાની સંયુક્ત સત્તા ચાલતી હોવાથી, દેશમાં

* "Representatives of India."—'હિન્દુસ્થાનના મહાન્ પુરૂષો' નામક અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી તેમજ મળી આવેલી વિગત પ્રમાણે, આ જ્ઞાતિભક્ત વીર પુરૂષના જીવનની હકીકત અત્રે આપવામાં આવી છે.

અવ્યવસ્થા વ્યાપી રહી હતી. અલ્પ સમયમાં ના. ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કમ્પનીએ ગુજરાતનું રાજ્ય પોતાના સ્વાધિન લીધું, તેવા દેશના ઉદય કાળમાંજ સને ૧૮૧૮–સં. ૧૮૭૪ ના આસો વ. ૯ ના દિવસે શેઠ બહેચરદાસનો જન્મ થયો. તે સમયને ઉપયોગી ગુજરાતી, તેમજ મરાઠી તથા ઉર્દુ ભાષાઓનો તેમણે સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. મુસલ્માનોની સત્તાના સમયે પણ તેમના કુટુંબની રાજભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ, તે સમયના સત્તાધિશે તેમને વેડસન અને ડેંગુચા, બે ગામો બક્ષિસ આપ્યાં હતાં. સને ૧૮૪૫માં તેમણે ના. ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કમ્પનીના લશ્કરી ખાતામાં નોકરી સ્વિકારી અને સારૂ નામ કાઢયું હતું, પરંતુ અલ્પ સમયમાંજ ભાવિએ તેમને તે દિશામાંથી અન્ય દિશામાં દોર્યા. તરતજ તેમના પિતાજીનો સ્વર્ગવાસ થતાં, તેમને એવી માનભરી નોકરી છોડવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા આવી પડી. પોતાના પિતાજીની અમરેલી, રાજકોટ, ભુજ, ડીસા અને નિમચ વગેરેની જુદી જુદી પેઢીઓનો વહિવટ તેમણે હાથમાં લીધો અને ઘણા અંગ્રેજ અધિકારીઓના વારંવારના પરિચયમાં આવવાથી પોતાના મિલનસાર અને માયાળુ સ્વભાવથી, તેઓ અધિકારીવર્ગમાં ઘણા લોકપ્રિય થઇ પડયા. શરૂઆતમાં તેમણે અંગ્રેજી ભાષાનો બિલકુલ અભ્યાસ કરેલો નહોતો, તોપણ પાછળથી આવા સંયોગોમાં મૂકાતાં કૅપ્ટન કૌલી સાહેબના તે એક કૃપાપાત્ર થયા અને તેમણે તેમને પોતાની પાસે રાખી, ખાસ કાળજીથી અંગ્રેજી ભાષાનો ઉમદા અભ્યાસ કરાવ્યો. પોતાની યુવાન વય છતાં, પિતાજીનો ચાલુ ધંધો ઘણી બાહોસાઈ, દીર્ઘદ્રષ્ટિ અને ઠરેલપણાથી ચલાવવા માંડયો. આવી વાણિજ્ય સ્થિતિમાં પણ, તેમણે પોતાની જ્ઞાતિ પ્રત્યેનો ધર્મ અદા કરવામાં બેદરકારી બતાવી નથી. સને ૧૮૪૮માં અમદાવાદના કલેકટર મે. ફૅાસેટ સાહેબે કણબી જ્ઞાતિની ઉન્નતિ અર્થે પ્રયાસ કરેલ હતો, તેમાં પણ આ જ્ઞાતિભક્તે ફરજ અદા કરવામાં કચાસ રાખી નથી.

જો કે તેમણે સરકારી નોકરી છોડી વ્યાવહારિક જીવન ગાળવા માંડયું હતું, તોપણ દેશી સીપાઇઓના બળવા વખતે જ્યારે દેશ મહા ભયંકર સ્થિતિમાંથી પસાર થતો હતો ત્યારે સને ૧૮૫૭માં પંજાબના શીખ વિગ્રહમાં તેમણે નામદાર સરકારની તન, મન અને ધનથી ઘણી અગત્યની સેવા બજાવી હતી; ઉપરાંત બળવાખોરોના ભયથી સંકટમાં આવી પડેલા અંગ્રજોનું તેમણે રક્ષણ કર્યું હતું.

જ્યારે દેશમાં સર્વત્ર શાંતિ અને વ્યવસ્થા ફેલાણી ત્યારે તેમણે ઍક્સ-પોર્ટ ઍન્ડ ઇમ્પોર્ટ (માલ પરદેશથી મંગાવવો અને મોકલવો)ની મુંબાઇમાં મોટી પેઢી ખોલી, યુરોપની ઘણી ઘણી પેઢીઓ સાથે વેપાર ચલાવવા માંડ્યો, અને ધોલેરા, વઢવાણ, કુમટા, બારસી અને ભરૂચમાં તેની પેટા શાખાઓ ખોલી હતી. પોતાના આવા શુદ્ધ વ્યાપારી જીવનમાં પણ જ્ઞાતિને તે વિસરી ગયા નહોતા. અમદાવાદની જ્ઞાતિમાં સ્વામીનારાયણના શિષ્યો સાથેના તકરારમાં બે તડ પડયાં હતાં, તે વખતે પોતે શ્રી મહાલક્ષ્મીજીનું મંદિર બંધાવ્યું ત્યારે સમસ્ત જ્ઞાતિને ભોજન આપી બંને તડમાં સંપ કરાવવા પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો હતો (સં. ૧૯૧૬–સને ૧૮૬૦) પરંતુ દુરાગ્રહીઓએ માન્યું નહિ. સને ૧૮૬૫માં પોતે અમદાવાદમાં એક વીવીંગ ઍન્ડ સ્પીનીંગ (કાંતવા વણવાની) મીલ કરીને મીલ ઉદ્યોગના સાહસને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. વળી આ ઉદાર સખી ગૃહસ્થે લગભગ બે લાખ રૂપિયા જેટલી મ્હોટી રકમ વિદ્યાવૃદ્ધિમાં તથા ધર્માદાખાતામાં વાપરી હતી, જેના વડે થયેલાં જાહેર લોકોપયોગી કામોમાં, મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ (પોતાનાં પુત્રી મહાલક્ષ્મી બ્હેનના નામ પર), સંસ્કૃત સ્કુલ, શેઠ બહેચરદાસ ડીસ્પેન્સરી (દવાખાનું), સદાવ્રત અને કાલુપુર દરવાજે રેલ્વેના મુસાફરો માટે ધર્મશાળા એ મુખ્ય મુખ્ય છે. એ સિવાય શીવાલયો વગેરેમાં પણ યથાશક્તિ ધન ખરચ્યું હતું. સને ૧૮૬૨માં પોતે મ્યુનિસિપલ કૌન્સિલર તરિકે નિમાયા હતા; જે હોદ્દાપર તેમણે જીવનપર્યંત રહી શહેરી પ્રજાના હિતાર્થે સેવા કરી હતી. સને ૧૮૬૬માં લોકલફંડ કમીટીના સભાસદ નિમાયા હતા અને બે વર્ષ પછી તેમને ના. સરકારે ઑનરરી મૅજીસ્ટ્રેટની સત્તા બક્ષી હતી. સને ૧૮૬૯, ૭૦ અને ૭૧ના વિવાહ સુધીનો સમય જ્ઞાતિમાં ઘણી અવ્યવસ્થાનો હતો. તે પ્રસંગે તેમણે જે અમુલ્ય જ્ઞાતિ સેવા બજાવી છે, તેનું સવિસ્તર વર્ણન "આદ્ય સુધારક" નામે પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યું છે. સુરતની જ્ઞાતિમાં લાંબા વખતથી તડ પડયાં હતાં, તે આ સદ્‌ગૃહસ્થના સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી એકત્ર થયાં અને કુસંપ ટળી ગયો. જ્ઞાતિ સેવાનાં તેમનાં ખરી લાગણીનાં કામોની ઉમદા કદર કરી સં. ૧૯૨૭ના વિવાહ પ્રસંગે મહા શુદી ૨ શનિવારે (તા. ૨૨–૧–૭૧), જ્યારે લગ્ન વધાવવા દાદાહરીની વાવે (અમદાવાદ) સઘળા જ્ઞાતિ ભાઇઓ મળ્યા ત્યારે તેમણે શેઠને માનપત્ર આપ્યું હતું જેનો સાર એવો છે કે, "અમે સહુ તમને તિલક કરી જ્ઞાતિના અધિષ્ટાતા ઠરાવીએ છીએ, તે અમે વંશપરંપરા, તમને તમારા

Photo by A. K. Kurt, Ahmedabad

શેઠ સાહેબ દુર્ગાપ્રસાદ શંભુપ્રસાદ, લશ્કરી. અમદાવાદ.

શેઠ કેશવલાલ છકડસી. અમદાવાદ.

વંશપરંપરા સુધી માનીશું. વળી ફુલ નહિ અને ફુલની પાંખડી તરિકે અમારા સહુના આશીર્વાદ સાથે આ સાલજોટા અને પાઘડીની નજીવી ભેટ સ્વીકારી ઉપકૃત કરશો." ના. સરકારે પણ તેમની જાહેર લોક સેવાની કદર કરી, સને ૧૮૭૫માં રાવ બહાદુરનો અને પછી તરતજ હિંદનાં કૃપાળુ મહારાણીશ્રીએ તેમને C. S. I. (સી. એસ. આઈ.)નો માનવંતો ઈલ્કાબ એનાયત કર્યો હતો. અમદાવાદ જીલ્લામાં તે વખતના પ્રમાણમાં આવું મોટું માન મેળવવાને પોતેજ પ્રથમજ ભાગ્યશાળી થયા હતા. તેઓ મુંબાઇ સરકારની ધારાસભાના સેનેટ કમીટીના સભાસદ અને બોમ્બે પૉર્ટટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી તરિકે નિમાયા હતા, જે વખતે તેમણે જન સમાજની સારી સેવા કરી હતી. આ પ્રમાણે પ્રતિદિન એક પછી એક પગથીઉ ચઢતાં તે ઉન્નતિના ઉચ્ચ શીખરે પહોંચ્યા હતા, છતાં તેમનો નિરાભિમાની અને માયાળુ સ્વભાવ બાલપણના જેવોજ હતો. તેમણે પોતાની કાર્યકીર્તિમાં જ્ઞાતિ સેવાને પ્રાધાન્ય આપ્યું હતું તેથી ફરી પણ સને ૧૮૮૦ના વિવાહ પ્રસંગે તેમણે જ્ઞાતિમાં સુધારા કરાવવા ના. સરકારની મદદ માગી હતી; જેનું સવિસ્તર વર્ણન આગળ જોઈ ગયા છીએ.

સને ૧૮૮૨–૮૩થી કડવા જ્ઞાતિની કુળદેવી શ્રી ઉમિયા માતાજીનું ઉંઝામાં આવેલું હાલનું મંદીર બંધાવવા અને વહીવટ વ્યવસ્થાસર કરવાં, તેમણે ઘણા સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નો કર્યા છે, જે 'ઉમિયા માતા સંસ્થાન' એ મથાળા નીચે વિસ્તારપૂર્વક દર્શાવ્યા છે; માતાજીનું દેવળ અને ધર્મશાળા પુરાં થયાં ત્યારે સઘળાં ગામોના મોટા મોટા સંઘ ત્યાં યાત્રાએ આવ્યા ત્યારે તેમની સેવાની પિછાન કરી જ્ઞાતિના જુદા જુદા વિભાગ તરફથી તા.૭–૨–૮૭ ના રોજ તેમને પ્રશંસાપત્રો[૧] મળ્યાં, તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. અમદાવાદ જ્ઞાતિની જ્ઞાનવર્ધક સભાના જોઈન્ટ સેક્રેટરી અને શેઠ માધવલાલ છોટાલાલની સહીથી:–" આપે તન, મન અને ધનથી મદદ કરી અમુલ્ય વખતના ભોગે માતાજી સંસ્થાન અને જ્ઞાતિની સેવા કરી અનેક ઉપકાર કર્યા છે, જેનો યોગ્ય બદલો વાળવા આ સભા અશક્ત છે".

૨. ના. પાટડી દરબારશ્રી તરફથી–પણ એવાજ આશયયુક્ત માનપત્ર કીનખાબથી લપેટીને આપવામાં આવ્યું હતું.

૩. ઉંઝાના માંડલોત સાખના મુખી પટેલ રામચંદ્ર બાજીદાસ તથા રૂંસાત પાટીના આગેવાનોએ મળી માનપત્ર આપ્યું–" માતાજીની તથા

૧. " હિતેચ્છુ. " તા. ૭–૨–૮૭.

જ્ઞાતિ સમસ્તની સેવા કરી તથા ગાયકવાડી રાજ્યના કણબીઓ પાસેથી દર નાતરાના લગ્ન દીઠ જે પાંચ રૂપિયાનો કર લેવાતો હતો, તે આપે આપનો લાગવગ વાપરી, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર તરફથી બંધ કરાવ્યો, તે વગેરે અનેક ઉપકારથી દબાઇ, દર વિવાહે લગ્ન કાઢવા અને કુમકુમ પત્રિકાઓ લખવા, અમારી આંહીની કમીટી મળે છે, તેમાં તમને વંશપરંપરા સામેલ રાખીશું અને અમે વંશપરંપરા અમદાવાદમાં પહેલી લગ્નપત્રિકા વધાવવા મોકલીએ છીએ, તે હવેથી અમદાવાદમાં તમને વંશપરંપરા મોકલીશું તે તમો વંશ પરંપરા વધાવી લેશો. એ પ્રમાણે વાંચી તિલક કરી માતાજીની ચુંદડીએ વીંટી માનપત્ર આપ્યું.

૪. રૂપાલ, ચાણસ્મા આદિ ગામો તરફથી એવાજ ભાવાર્થનું માનપત્ર અમદાવાદવાળા ડૉ. પીતાંબરદાસભાઇએ વાંચીને આપ્યું હતું.

૫. જાહેર સેવાની કદર કરી ના. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી મે. સુબા સાહેબે શાલ પાઘડી અને દિવાન સાહેબ મણીભાઇ જશભાઈ તરફથી પણ શેલું અને પાઘડી બક્ષવામાં આવ્યાં હતાં.

૬. શ્રી ઉમિયામાતા સંસ્થાન કમીટીના સભાસદોએ અંદરોઅંદર ઉઘરાણું કરી શેઠની છબી માતાજીના મંદીરના ચોકમાં—ગોખમાં મુંકી તેમનું માન વધાર્યું હતું.

એ પ્રમાણે જાહેર સેવા અને ખાસ કરી જ્ઞાતિ સેવાના બદલા તરિકે તેમને ના. સરકાર તથા જન સમાજ તરફથી બેહદ માન મળ્યું તેમ તેમ તે, તે ક્ષેત્રમાં વધારે ઉમંગથી ભાગ લેવા લાગ્યા. હિંદના પ્રજાપ્રિય વૉઇસરોય લૉર્ડ લીટનના રાજઅમલ દરમ્યાન, દિલ્હીમાં મળેલા બાદશાહી દરબાર વેળા પોતાને આમંત્રણ હોવાથી હાજરી આપી હતી, જ્યાં તેમને ના. વૉઇસરોયના હાથે ચાંદ આપવામાં આવ્યો હતો. પોતાની જ્ઞાતિની સ્થિતિ સુધારવા તેમણે સને ૧૮૮૯ માં છેલ્લો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેની અસર લાંબા વખત સુધી ચાલી અને જે શુભ પરિણામ આવ્યું છે, તે પણ આપણે જોઇ ગયા છીએ. આ મહાપુરૂષે હિન્દના જુદા જુદા ભાગોની મુસાફરી કરી જનસમાજનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને સને ૧૮૪૫ થી ૯૦ સુધી એટલે ૪૫ વર્ષ જેવા લાંબા સમય સુધી સતત્ પુરૂષાર્થ આદર્યો હતો. આ મહાન્ જ્ઞાતિ ભક્ત–વીરનર–તા. ૨૦–૧૨–૮૯ના રોજ પંચત્વને પામવાથી અમદાવાદ શહેરની પ્રજા અત્યંત દિલગીર થઈ હતી, તેમજ સમસ્ત કડવા જ્ઞાતિમાં મધ્યાન સમયે સૂર્ય, રાહુથી ઘેરાય તેવો અંધકાર આચ્છાદિત થઇ ગયો હતો.

સ્વ. શેઠ શંભુપ્રસાદભાઇ લશ્કરી–નો જન્મ તા. ૨૪–૨–૫૫ના દિવસે થયો હતો. પોતાના પિતાના શરાફી આડતના અને મીલના ધંધામાં તેમણે ઘણો સારો ભાગ લીધો હતો. બાળપણથીજ તેમને, મુસાફરીનો અને વિદ્યાભ્યાસનો, સારો શોખ હતો. તેમણે આખા હિંદુસ્થાનની અને લંકાની પણ મુસાફરી કરી હતી, જેનું ઉપયોગી વર્ણન તેઓ જાહેર પેપરોમાં પણ લખી મોકલતા હતા. અમદાવાદના કર ભરનારાઓમાં તેઓ ઘણા લોકપ્રિય હોવાથી તેમને મ્યુનિસિપલ કૌન્સિલર તરિકે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા; મ્યુ. કૌન્સિલમાં તેમણે અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો. કડવા જ્ઞાતિમાં વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે અને તેમના સુધારા માટે કરેલી ઉદાર બક્ષીસોને લીધે તેઓ એક આગેવાન ગણાતા હતા. વળી તેઓ શ્રી ઉમિયા માતા સંસ્થાન કમીટીના પ્રમુખ હતા. તેમણે જ્ઞાતિ સેવામાં અને સદરહુ માતાજી કમીટીમાં કેવી ઉમદા સેવા બજાવી છે તે યથાર્થ રીતે "આદ્ય-સુધારક" તથા "ઉમિયામાતા સંસ્થાન" નામક પ્રકરણોમાં વર્ણવી છે. તેમનાં આવાં આવાં લોકોપયોગી જાહેર કામોની પિછાન કરી ના. ગાયકવાડ સરકારે તેમને કિંમતી ભેટો મોકલી હતી. તેમને વ્યાપારી લાઇનનું સારૂં જ્ઞાન હતું, ઉપરાંત દેશહિતના ઉત્પન્ન થતા જુદા જુદા સવાલોમાં પણ તે સારૂ ધ્યાંન આપતા હતા. તેમણે સરકારી હાઇસ્કુલમાં ભણતા સ્વજ્ઞાતિય વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો આપવા એક સારી રકમ કાઢી હતી, ઉપરાંત કોલેજમાં ભણતા સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓને પણ પોતાના પદરથી કેળવણી લેવામાં અને ભોજનાદિનો સવડ કરી આપવામાં તેમણે ઉદારતા બતાવી હતી. તેઓ સંવત ૧૯૫૭ના વિવાહ સમયમાંજ પોતાની પાછળ શેઠ દુર્ગાપ્રસાદભાઈ તથા લક્ષ્મીપ્રસાદભાઇ નામે બે પુત્રો તથા રાધાબ્હેન, અનસુયા બ્હેન અને કાન્તાબ્હેન નામે ત્રણ પુત્રીઓ મુંકી, સ્વર્ગવાસી થયા હતા. અલ્પ સમય પહેલાં ભાઇશ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદભાઇ, પોતાની બાળ વયમાંજ સ્વર્ગવાસી થયા છે અને હાલ દુર્ગાપ્રસાદભાઇ તથા તેમના ફુવા શેઠ કેશવ-લાલભાઇ વહીવટ કરે છે. તે બંને ગૃહસ્થોએ એ ખાનદાનના પગલે ચાલી, ઉમદા પ્રકારની જ્ઞાતિ સેવા બજાવવા જાહેર હિંમત કરી છે. સ્વ. શેઠ બહેચરદાસનો ટુંકી ટુંકી પાંચ વર્ષની, લગ્નમુદત કરવાનો જે અંતિમ હેતુ હતો, તે આ બન્ને ગૃહસ્થોએ ઘણાં જોખમો વચ્ચે ગત વિવાહ પ્રસંગે અમલમાં મુંકયો છે; જેને જ્ઞાતિના મ્હોટા ભાગે સંપૂર્ણ આવકાર વચ્ચે વધાવી લીધો છે. તેમનાં સુધરેલી ઢબનાં પાંચ વર્ષીય લગ્ન હવે સંવત

૧૯૭૧ના વૈશાખ માસમાં આવશે. તેઓ જ્ઞાતિ સુધારાના તમામ કામમાં જીગરથી આગળ પડતો ભાગ લે છે. શ્રી ક. પા. શુ. સમાજમાં શરૂઆતથીજ ઉમંગભર્યો ભાગ લઇ, ખાનગી લાભોનો મ્હોટો ભોગ આપી, પાંચ વર્ષીય લગ્નનો સુધારો કરવામાં જે જાહેર હિંમત બતાવી છે તે જ્ઞાતિ કદી પણ વિસરશે નહિ. ઉંઝા માતા કમીટીમાં, વૈશાખ શુદ ૧૫ના વાર્ષિક મેળામાં અને જ્ઞાતિહિતનાં દરેક કામોમાં, તે જે જીગરથી ભાગ લે છે, તે તેમની ખાનદાનીને દરેક રીતે દિપાવી આપે છે. શેઠ દુર્ગાપ્રસાદભાઇને શેઠ બાબુભાઇ નામે એક પુત્ર રત્ન છે, જેમની ઉંમર હાલ ચાર વર્ષની છે.

રા. મુળજીભાઈ જેઠાભાઈ ન્યાયાધીશ–કુંડલા.

આ વિદ્વાન જ્ઞાતિ બન્ધુનો જન્મ સને ૧૮૭૯માં થયો છે એટલે હાલ તેમની ઉંમર ૩૩ વર્ષની છે. સાત વર્ષની વયે અભ્યાસ શરૂ કરી, ગુજરાતી સાતમું ધોરણ પુરૂ કર્યા પછી અંગ્રેજી અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો, તોપણ સને ૧૮૯૮ માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. ત્યારબાદ કોલેજમાં રહી અભ્યાસ કર્યા પછી પ્રીવિયસ, ઈન્ટર, અને બી. એ ની પરીક્ષાઓ પસાર કરીને પોતે સં. ૧૯૦૩ માં ગ્રેજ્યુએટ થયા હતા; ત્યારબાદ પોરબંદર હાઈસ્કુલમાં માસ્તર તરિકે રહ્યા હતા, પરંતુ ભાવનગરના પ્રાંતવકીલની ઓફીસમાં તેમની નિમણોક થવાથી ત્યાં ગયા, અને સને ૧૯૦૭ માં તે સ્ટેઇટના જોઇન્ટ સર ન્યાયાધિશના શીરસ્તેદાર તરિકે તેમની નિમણોક થઈ હતી. ત્યાર બાદ સને. ૧૯૦૮ માં તેમણે એલ. એલ. બી. ની પરિક્ષા પસાર કરવાથી શીરસ્તેદારના હોદ્દા સાથે નાજર તરિકે કામ કરવાની તેમને સત્તા મળી હતી અને ત્યાર પછી સર ન્યાયાધીશના એટેચી તરિકે નિમણોક થઈ હતી. આ રાજ્યે તેમની કદર કરી સને ૧૯૧૧માં ગઢડાના ન્યાયાધીશની જગ્યા આપી અને હાલ તે રાજા પ્રજાના સંતોષ વચ્ચે કુંડલામાં પોતાની ફરજ અદા કરેછે.

ઘણા માણસો ભણે છે, વિદ્વાન થાય છે, સારા હોદ્દાઓ ભોગવે છે, પરંતુ જનસમાજની સેવા ઉઠાવવાની સુમતિ ઘણા ઓછા વિદ્વાનોને આવે છે અને સેવા ઉઠાવનારાઓમાં પણ જન સ્વભાવનો અભ્યાસ કરી–સમયોચિત–કાર્ય કરનારા વિદ્વાનોતો વિરલાજ દષ્ટિએ પડે છે. આ વિદ્વાન બન્ધુએ સુધારાના ક્ષેત્રમાં જ્ઞાતિની જે કિંમતી સેવા બજાવી છે તેની નોંધ લેવાનું આ તકે અમે ચુકીશું નહિ.

ભાવનગરમાં 'કડવા પાટીદાર મિત્ર મંડળ' અને લાયબ્રેરી ખોલવાનો પ્રયાસ કર્યો અને તે પછી અગાઉની છિન્નભિન્ન લાયબ્રેરીનો પુનરોદ્ધાર કર્યો છે. જ્ઞાતિમાં ઘર કરી બેઠેલા અનિષ્ટ–અધર્મયુક્ત–રીતરિવાજો દુર કરી જ્ઞાતિ બન્ધુઓને સદ્‌બોધ આપી, તેમની સાથે મળીને–સુધારાનો પ્રયાસ કરનાર ભાવનગર વિભાગમાં–અમારી સ્મૃતિ પ્રમાણે રા. મુળજીભાઇ અગ્રગણ્ય છે. જ્ઞાતિ બન્ધુઓને સન્માર્ગે દોરવા 'કડવા હિતેચ્છુ' નામનું માસિક કહાડી વ્યવસ્થાપક તરિકે જનસમાજની સેવા ઉઠાવી છે. ત્યાર બાદ તેમણે ઉપદેશક, વિદ્યાવૃદ્ધિ આદિ ફંડો ખોલી કાઠીઆવાડમાં સુધારાની હિલચાલ ચાલુ રાખી છે અને ભાવનગર વગેરે સ્થળોના જ્ઞાતિ બન્ધુઓને તેમાં ભાગ લેતા કર્યા છે. 'ક. પા. શુ. સમાજ'ના નેતાઓ પૈકીના તે પણ એક છે અને સમાજના કામકાજમાં સારી મદદ કરે છે. સમાજના કાર્યમાં ઉત્સાહપુર્વક ભાગ લેવાથી તેમની કીર્તિ ફેલાઇ રહી છે અને ઘણા મેળાવડાઓના પ્રમુખ તરિકે તેમને પસંદ કરવામાં આવે છે. સુરત વિભાગમાં સં. ૧૯૬૬ના વિવાહ વખતે વૈશાક શુદ ૮ નાં **સ્વતંત્ર લગ્ન કાઢવા મળેલી કૉન્ફરન્સમાં** તેમને પ્રમુખ તરિકે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા; વળી ઇચ્છાપોર અને અછારણ મુકામે ભરાયેલી કૉન્ફરન્સના કાર્યમાં તેમણે સારી મદદ કરી હતી અને પાટડી મુકામે ભરાયેલા છેલ્લા મેળાવડામાં કાઠીઆવાડના જ્ઞાતિ બન્ધુઓ તરફથી આગેવાન તરિકે ભાગ લીધો હતો.

જ્ઞાતિભાઇઓને પ્રીય લાગે અને તેઓ ગ્રહણ કરે તેવો મીઠો ઉપદેશ આપવામાં રા. મુળજીભાઇનો પ્રયાસ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે અને આપણી જ્ઞાતિની સેવા બજાવવા પરમાત્મા તેમને લાંબુ આયુષ્ય બક્ષે એજ અમારી પ્રાર્થના છે.

સ્વ. શેઠ ભીખાભાઇ વનમાળીદાસ–ભરૂચ.

ભરૂચ શહેર અને કડવા જ્ઞાતિમાં પ્રખ્યાતિ પામેલા 'નથુ થોભણ'ના ખાનદાન કુટુંબમાં આ દિલસોજ જ્ઞાતિબન્ધુનો જન્મ થયો હતો. ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી જ્ઞાન સંપાદન કર્યા બાદ, પોતાની પેઢીના વહિવટમાં ધ્યાન આપવાની તેમને ફરજ પડી હતી, તોપણ તેમનામાં ઉતરી આવેલા સૌજન્યપણાના ગુણે કરીને પબ્લીક ડ્યુટીઝ–જનસમાજની સેવા–કરવા તરફની તીવ્ર લાગણીઓ પ્રદીપ્ત થયા સિવાય રહી નહોતી. ગરીબવર્ગ

તરફ દિલસોજી રાખી તેમની સ્થિતિ સુધારવી અને મુખ્યત્વે કરીને ખેડુત બન્ધુઓની ઉન્નતિ કરવાના દરેક પ્રયત્નોમાં પોતાના તન, મન અને ધનનો ભોગ આપવો, એ આ યુવાન ગૃહસ્થનો મહામંત્ર હતો. ગૃહસ્થ કુટુંબોમાં ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે, તેવા હૃદયબળ અને મિલનસારપણાને લીધે રાજા પ્રજા ઉભયની પ્રીતિ સંપાદન કરવામાં પોતે ભાગ્યશાળી નિવડયા હતા અને ભરૂચ જીલ્લાના ખેડુતોની સ્થિતિ સુધારવા માટે સહકારી મંડળો–કૉઓપરેટીવ ક્રેડીટ સોસાયટીઝ–નો ફેલાવો કરવા માટે ભરૂચ જીલ્લાની સરકારને બાહોશ મદદ કર્તા થઈ પડયા હતા. ભરૂચ શહેરની મ્યુનિસિપાલિટિના તેમજ તાલુકા અને ડિસ્ટ્રીકટ લોકલબોર્ડના મેમ્બર, સોસાયટીઝના ઓરગેનાઇઝર અને મેનેજીંગ મેમ્બર તરિકે પ્રજાહિતનાં કાર્યો બજાવી પ્રજાપ્રિય થઇ પડયા હતા. ભૃગુપુર હિન્દુ અનાથાશ્રમ અને કલબના અગ્રેસર કાર્યવાહક તરિકે તેમણે આ સંસ્થાઓની સેવા બજાવી ઉન્નત સ્થિતિએ મુકી છે, તેમના સ્વર્ગવાસથી સ્થાનિક સંસ્થાઓને એક બાહોશ કાર્યવાહકની ખોટ પડી છે, એવું સંસ્થાઓના અધિકારીઓએ પોતાના રિપોર્ટમાં કરેલી નોંધ ઉપરથી જણાઇ આવે છે. આખા ભરૂચ જીલ્લાની ખેડુત પ્રજા તેમના અકાલિન્ સ્વર્ગવાસથી ઘણીજ દિલગીર થઇ છે. અંકલેશ્વર, ભેરસમ, વાગરા વગેરે ગામની કોઓપરેટીવ શાખાઓના અધિકારીઓ લખે છે કે.—

"અમારા લોકપ્રિય ભીખાભાઇના મૃત્યુની ખબર સાંભળી અમને અત્યંત દિલગીરિ થઈ છે, કારણ કે પોતે ખેડુતવર્ગના પરમ હિતકારી હતા. તેમના ઉત્સાહ અને લાગણીથીજ આ જીલ્લાનાં ઘણાં ગામોમાં, સહકારી મંડળીઓની સ્થાપના થઇ છે, જેનો લાભ ઘણા ગરીબ ખેડુતો લે છે. પોતે સરકાર તરફ વફાદારી રાખવાની સાથે લોકોપયોગી કાર્યોમાં ના. સરકાર તેમજ રૈયતને સદા સહાય કરતા હતા. તેમના મૃત્યુથી અમે ખેડુતોએ સાચો સલાહકાર ગુમાવ્યો છે, વગેરે × × × ભરૂચ જીલ્લાના કૃષિવર્ગની સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતા આ ઉત્સાહી પુરૂષના જવાથી સરકારી ખાતાએ જે ઉદ્દગારો કહાડયા છે તે આ પ્રમાણે છે.—

"During the year the death of Mr. Bhikhabhai Vanmalidas has cast a gloom over the Societies of Broach District amongst which his work had proved both effective and popular.

અર્થાત.—આ વર્ષે મી. ભીખાભાઇ વનમાળીદાસનું મૃત્યુ થવાથી, ભરૂચ જીલ્લાની સોસાયટીઓ કે જેમાં તેમનું કર્તવ્ય અસરકારક અને લોકપ્રિય થઈ પડયું હતું તેમાં દિલગીરિ ફેલાઈ છે. ”

પરમાત્મા પાસે અમારી પણ એજ પ્રાર્થના છે કે, આ યુવક બન્ધુના સ્વર્ગપ્રયાણથી તેમના કુટુંબ ઉપર જે આફત આવી છે તે સહન કરવા અને તેમના કનિષ્ટ બંધુ શ્રીયુત્ ચુનીલાલભાઇને પોતાના બન્ધુના પગલે ચાલ-વામાં, જ્ઞાતિબન્ધુઓનાં દુઃખ ટાળવા માટે—પ્રયાસ કરનારૂં બળ સતેજ કરો અને દિન પ્રતિદિન તેમનો પુરૂષાર્થ ફળદાયી નિવડો.

શેઠ ચંદુલાલ માધવલાલ—અમદાવાદ.

અમદાવાદ શહેરનાં કુળવાન કુટુંબોમાં શેઠ નારણદાસ પિતામ્બરદાસનું કુટુંબ અસલના વખતથી પંકાયેલું છે. સદરહુ શહેરના રેશમ ઉદ્યોગમાં આગળ પડતો ભાગ લેનાર આ કુટુંબના ગૃહસ્થો હતા અને મુંબાઇ વગેરે સ્થળો સાથે દરિયામાર્ગે પોતાનો વેપાર ચલાવતા હતા; જેથી રેશમના મોટા વેપારી તરિકે આ કુટુંબે સારી નામના મેળવી હતી. આ ખાનદાન કુટુંબ, શીવમાર્ગિ હોવાને લીધે તેમના દરેક પુરૂષોની પાછળ ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગોમાં શીવાલયો વગેરે બંધાવી, તેમની વ્યવસ્થા ચાલી જાય, તે માટે ધર્માદા રકમો આપતું આવ્યું છે; તદુપરાંત અમદાવાદમાં સાબરમતી તીરે ભીમનાથ અને દૂધેશ્વરના ઘાટો, તેમજ ઉંટડીઆ મહાદેવના તીર્થતટે કેદારે-શ્વરનો ઘાટ આ કુટુંબ તરફથી બાંધવામાં આવ્યા છે; વળી તેજ કુટુંબના શેઠ મોતીલાલ વનમાળીદાસે, ડાકોરજીમાં મહાદેવનું દેવાલય બંધાવી અન્નક્ષેત્ર ચલાવ્યું છે, જે અદ્યપિ પર્યંત સારી રીતે ચાલ્યું જાય છે. એકંદરે આ કુટુંબની સખાવતોનો મોટો ભાગ શીવાલયો, અને ધર્મશાળાઓના જીર્ણોદ્ધાર પાછળ ખરચાયો છે; તેમજ અસલના રિવાજ પ્રમાણે આ કુટુંબે જ્ઞાતિ ભોજનો—મરણ પાછળનાં જમણોમાં પુષ્કળ પૈસા ખર્ચ કરેલા છે. સમયાનુસાર સંપાદિત કરેલા ગુણોને લીધે, અમદાવાદનાં કુલીન કુટુંબોએ તેમને ઘણાં વર્ષો થયાં—આ કુટુંબના મુખ્ય પુરૂષને શેઠાઇ આપી હતી.

આ પ્રખ્યાત કુટુંબમાં શેઠ ચંદુલાલભાઇનો જન્મ થયો છે, તેમણે સાતમા ધોરણ સુધી અંગ્રેજી અભ્યાસ કરી સારૂં જ્ઞાન મેળવ્યું છે. પોતાના વડીલોની માફક તેમણે પણ વેપારી લાઈન પસંદ કરી છે અને શરૂઆતમાં

મીલ ઉદ્યોગને લગતો સ્ટોર સપ્લાયરનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો, જે અત્યાર સુધી પોતે ચલાવે છે. લાંબા વખત સુધી આ ધંધો ચલાવી પોતે પાવરધા થયા છે અને પૈસા મેળવ્યા છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ લંડન, મેન્ચેસ્ટર, જર્મની અને અમેરિકાના વેપારીઓ સાથે પ્રસંગો પાડી તે ધંધાનું ઉંડુ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું છે અને અમદાવાદના ઘણા સ્ટોર સપ્લાયરોને પોતાની તાલિમ આપી છે. અમદાવાદની મ્યુનીસિપાલિટિમાં બે વખત ઉમેદવારી કરી કૉન્સિલર નિમાયા હતા અને પોતાથી બનતા પ્રયાસે મ્યુ. વહીવટમાં સારો ભાગ લઈ તે સંબંધી પણ કેટલુંક જ્ઞાન મેળવ્યું છે.

જ્ઞાતિ સુધારાની બાબતમાં પોતે અત્યાર સુધી જો કે ખુલ્લી રીતે ભાગ લઇ શકયા નથી પરંતુ સાધારણ રીતે તે તરફ તેમની દિલસોજી જણાય છે, 'કડવા પાટીદાર શુભેચ્છક સમાજ'ના તે મેમ્બર છે. પાટડીમાં ભરાયેલા છેલ્લા મેળાવડામાં મહામંડળના ફંડ ખાતે તેમણે સારી રકમ બક્ષિસ આપી છે, તેમજ અમદાવાદ ખાતે તે મંડળના ફંડમાં નાણાં ભરાવા માટે કાળજી પૂર્વક લક્ષ આપી સારી મહેનત કરી છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે, સમાજના મેમ્બર તરિકે પણ પોતાની જ્ઞાતિ પરત્વે અંતિમ ફરજ બજાવવા તે ચુકશે નહીં.

શેઠ મનસુખરામ કહાનદાસ—અમદાવાદ.

બિલાડીવાળાના નામથી સુવિખ્યાત થયેલા કુટુંબમાં આ ધર્મનિષ્ટ પુરૂષનો જન્મ સં. ૧૮૯૯ના મહા વદ ૧ સોમવારના દિવસે થયો હતો. પોતે ગુજરાતી કેળવણી લીધા બાદ વેપાર વણુજમાં જોડાયા હતા અને ધોલેરા, માંડલ વગેરે સ્થળોએ પોતાની પેઢીઓ ખોલી હતી. રૂના વ્યાપાર અને આડતમાં સારી પેદાસ થવાથી તેમની ધાર્મિક વૃત્તિ પણ વધતીજ ગઈ હતી અને તેથી નીચે જણાવેલાં તેમણે પરોપકારી કાર્યો કર્યા હતાં.

રૂા. ૮૯૦૦ ની મિલ્કત માંડલ ગામના મહાજનને સોંપી, તેમાંથી સદાવ્રત આપવું એવો દસ્તાવેજ સને. ૧૮૮૨માં વિરમગામની રજીષ્ટર ઓફીસમાં કર્યો.

„ ૧૦૦૦ ગુજરાત વ. સોસાયટીને સને ૧૯૦૧ની સાલમાં એવી સરતે સોંપ્યા છે કે—

સ્વ. શેઠ મનસુખરામ કહાનદાસ, અમદાવાદ.

શેઠ. અમૃતલાલ હઉશા, અમદાવાદ.
કોટા (બીલાસપુર)—દિવાસળીની મીલના માલીક.

રૂ. ૫૦૦ ની આવક સંસ્કૃત શાળાના ગરિબ વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપવામાં, અને
રૂ. ૫૦૦ ની આવક મ્યુનિસિપલ સ્કુલોના ગરિબ વિદ્યાર્થિઓને ચોપડીઓ અપાવવામાં વાપરવી.

રૂ. ૩૫૦૦૦ 'બિલાડીનો બાગ' એ નામથી પ્રખ્યાત થયેલી જગ્યા બાંધી શિવાલય કરાવ્યું છે, અને તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા ચાલી જાય, તેવો બંદોબસ્ત કરવા પાછળ ખર્ચ કર્યા છે. આ પ્રસિદ્ધ જગ્યામાં શ્રાવણ માસના દરેક સોમવારે મેળો ભરાય છે.

" ૪૦૦૦ ઉંટડીઆ મહાદેવ નામક પવિત્ર સ્થળે પોતાના પિતાએ બંધાવેલા શિવાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરી યાત્રાળુઓ માટે ધર્મશાળા પાછળ ખર્ચ કરવામાં વાપર્યા.

" ૧૫૦૦ હરમાનની પોળવાળા ગોપનાથ મહાદેવના શિવાલય અને જીર્ણોદ્ધારમાં વાપર્યા.

" ૪૦૦૦ દાળીઆનું સદાવ્રત નિયમીત ચાલ્યું જાય તે માટે ધર્માદા કર્યા.

" ૭૦૦ શાહપુર લત્તામાં પરબડી કરી તેનું ખર્ચ કરે જવા માટે ત્યાંના પંચને સોંપ્યા છે.

" ૫૫૧ દૂધેશ્વરના આરે વિસામો બંધાવ્યો.

કુલ્લ રૂા. ૫૫૬૫૧

ઉપર જણાવેલી રકમો ઉપરાંત મથુરાં અને કાશીનાં પવિત્ર સ્થળોએ યાત્રાળુઓ માટે મકાન અને શિવાલય બંધાવવા પાછળ તથા અસારવા સ્ટેશન નજીક શિવાલય અને ધર્મશાળાના જીર્ણોદ્ધારમાં પુષ્કળ પૈસા ધર્માદા તરિકે વાપર્યા છે. પોતાની પાછળ ત્રણ પુત્ર રત્નો મૂકી સં. ૧૯૫૮ના માગસર વદ ૨ ના દિવસે સ્વર્ગવાસી થયા છે. પરીખ મનસુખરામ કહાનદાસના નામથી ચાલતી સરાફની પેઢીનો વહીવટ, તેમના જ્યેષ્ટ પુત્ર શેઠ મોતીલાલભાઈ કરે છે અને શેઠ અંબાલાલભાઈ પણ વડીલ બન્ધુના કાર્યમાં સહાય કરે છે. સ્વર્ગસ્થ શેઠ સાહેબના સૌથી નાના પુત્ર દમુભાઇ બાલ્યાવસ્થામાંજ ગુજરી ગયા છે. ઉભય પિતા પુત્રના આત્માને શાસ્વત શાન્તિ મળો એ અમારી પ્રાર્થના છે.

શેઠ અમૃતલાલ હઉસાભાઈ—અમદાવાદ.

આ ઉદ્યોગી પુરૂષનો જન્મ સં. ૧૯૧૪ના કારતક વદ ૨ ના દિવસે અમદાવાદ શહેરમાંજ થયો હતો, એટલે હાલ તેમની ઉંમર ૫૫ વર્ષની છે. ગુજરાતી પાંચમા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરાવ્યા પછી તેમના પિતાશ્રીએ નાણાવટી અને તારકસની દુકાને લગભગ દોઢ વર્ષ સુધી અને એક વર્ષ દશ-ક્રોઇ કોર્ટમાં નક્લો, અરજીઓ વગેરે લખતાં શિખવાના કામની ઉમેદવારી કરાવી હતી. તે વખતે અંગ્રેજી અરજીઓની નક્લોમાં પુષ્કળ પૈસા મળતા હોવાથી, તેમને અંગ્રેજી ભણવાની ઉત્કંઠા થઇ અને તેમના પિતાજીએ પણ અંગ્રેજી ભણવા તરફ તેમનો ખાસ આગ્રહ જોઇ સ્કુલમાં દાખલ કર્યા. આ વખતે તેમની ઉંમર ૧૪ વર્ષની હતી. પાંચમા, છઠ્ઠા ધોરણ સુધી અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યા પછી તેમને અંગ્રેજીનું સાધારણ જ્ઞાન થયું હતું; એટલે સ્કુલ છોડી નોકરી કરવાનો વિચાર કર્યો અને ૧૯ વર્ષની ઉંમરે કેલીકો પ્રીન્ટિંગની નોકરીમાં જોડાયા, પરંતુ જુજ વખતમાં આ કંપની બંધ થવાથી બીજો રોજગાર શોધી કાઢવાની જરૂર પડી; કારણ કે તેજ અરસામાં તેમના પિતાજીનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો અને તે વખતે તેમની આર્થિક સ્થિતિ સારી નહોતી. આ સમયે સ્વજ્ઞાતિય બન્ધુ રણછોડલાલે ખારી નદીનો કાંસ બાંધવાનો કોન્ટ્રાકટ ઇરીગેશન ખાતામાંથી રાખ્યો હતો. તેમને ત્યાં કારકુન તરિકે પોતે નોકર રહ્યા અને ઈરીગેશન ખાતામાં જવું આવવું થવાથી, મી. વાસુદેવ દીનકર સાથે તેમને સારી પિછાન થઇ અને ઇરીગેશન ખાતામાં જોડાયા. આ વખતે કોન્ટ્રાકટના ધંધામાં સારી પેંદાશ હતી, એટલે કેટ-લોક વખત આ ખાતામાં નોકરી કરી અનુભવ લીધા પછી, કોન્ટ્રાકટરનો ઉદ્યોગ કરવાની આ સાહસિક પુરૂષને ઉત્કંઠા થઇ આવી. રજપુતાના રેલ્વે શરૂ થયેલી અને ભાવનગર ગૉન્ડલ બ્રૅન્ચના કોન્ટ્રાકટ અપાતા હતા, તેમાં નફાનું પ્રમાણ વિશેષ જણાવાથી તરતજ ઇરીગેશન ખાતાની નોકરી છોડી, તે રેલ્વેના એક લાખ રૂપિયાના કામનો કોન્ટ્રાકટ પોતાના નામથી રાખ્યો. આ કામમાં રોકવા માટે પોતાની પાસે પૈસા નહોતા એટલે ભાગીદારો શોધવાની ફરજ પડી, જેથી પારકે પૈસે કામ કરવાની અગવડને લીધે ફક્ત જુજ ભાગ તેમના હાથમાં રહ્યો. આ કોન્ટ્રાકટના નફામાંથી તેમના ભાગમાં પણ સારી રકમ આવી એટલે ભાવનગરમાં બંધાતા કોટન પ્રેસમાં બીલ્ડીંગનો

કોન્ટ્રાક્ટ રાખ્યો. આ પ્રમાણે બેઉ કોન્ટ્રાકટના નફામાંથી પિતાજીના વખતનું દેવું પતાવી દીધું. ત્યાર પછી કોન્ટ્રાકટનું કામ મળી શકયું નહિ, એટલે રજપુતાના રેલ્વેમાં સીગ્નલરની નોકરી કરી. સ્વાભાવિક રીતે ઉદ્યોગી પુરૂષોને નોકરી તરફ તિરસ્કાર હોય છે; તેમ આ સાહસિક પુરૂષને પણ થયું, અને કોઇ નવિન ઉદ્યોગ શોધી કાઢવાની તજવીજ કરવા માંડી. આ વખતે કલાબતુ–સોના રૂપાના તાર–નો ઉદ્યોગ સારો ચાલતો હોવાને લીધે, લોખંડના જતરડામાંથી તાર ખેંચવાને બદલે કોઇ યુક્તિથી–સંચાવડે–ખેંચવાની શોધ કરી અને રેલ્વેની નોકરી સં. ૧૯૩૯માં છોડી દીધી. જ્યુએલ હોલ્સમાંથી કલાબતુના તાર ખેંચવાનો ઉદ્યોગ અમદાવાદ શહેરમાં દાખલ કર્યો, પરંતુ સંચાઓમાં વાપરી શકાય, તેવા જ્યુએલ હોલ્સ નહીં મળી શકવાથી, છેવટે આ રોજગાર મુકી દેવાની જરૂર જણાઇ.

સં. ૧૯૪૧માં કોન્ટ્રાકટનો ધંધો કરનારી એક પેઢીમાં પોતે ભાગીદાર થયા અને બી. બી. ઍન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેના કોન્ટ્રાકટનું કામ શરૂ કર્યું. વળી નાગપુર રેલ્વેની યોજના પણ થયેલી હતી. તેના કોન્ટ્રાક્ટ માટે પોતે ગયા અને કંપની તરફથી બે લાખ રૂપિયાનું કામ રાખ્યું; જેમાં સાએઠ હજાર રૂપિયા તેમની કંપનીને નફો મળ્યો. આ કંપનીમાંથી પોતાના ભાગમાં લગભગ વીશ હજાર રૂપિયા આવવાથી સ્વતંત્ર રોજગાર શરૂ કર્યો. બેન્ગાલ નાગપુર રેલ્વેના કોન્ટ્રાકટનાં કેટલાંક કામ રાખ્યાં અને સં. ૧૯૫૯ સુધી બંગાળા અને મધ્ય પ્રાંતમાં રહી, તે રેલ્વેમાં આવતી કેટલીક નદીઓ અને બંગલાઓના કામકાજમાં ઇજનેરોને સારો સંતોષ આપ્યો, જેથી પોતાને પણ સારો નફો મળ્યો અને તેથી સંતોષ માન્યો.

આ કોન્ટ્રાકટનું કાર્ય ચાલતું હતું, તે દરમ્યાન સં. ૧૯૫૭માં દિવાસળીનું કારખાનું–મેચ ફેકટરી–કરવાની પ્રેરણા થઇ અને કોટામાં (બિલાસપુર જીલ્લો) તેની સ્થાપના કરી. શરૂઆતના આ નવિન ઉદ્યોગમાં કેટલાક વખત સુધી મુશ્કેલીઓ આવી, તોપણ સં. ૧૯૬૩થી આ મેચ ફેકટરી સારી સ્થિતિમાં ચાલે છે, જેથી તેમને સારો નફો મળવાની આશા છે.

શેઠ અમૃતલાલભાઇનો કૌટુમ્બિક સ્નેહ ખાસ ધડો લેવા લાયક છે. પોતાના ચાર પાંચ પેઢી સુધીના વડીલોને પિતાતુલ્ય માન આપી, તેમની સાથેજ–એકજ કુટુંબ તરિકે–એક રસોડે જમે છે. પોતાની સારી સ્થિતિમાં એટલે સં. ૧૯૪૫થી ગરિબ કાકાઓ સાથે જુદો થયેલો સંબંધ સાંધી દઇ,

એકઠા રહેવાની ઉદારતા બતાવી છે અને હાલ પણ તેમના એક કાકા અને કાકી હયાત છે. ઉચ્ચ સ્થિતિમાં મુકાયા પછી પૂર્વજન્મે કરેલાં પુન્યોના ઉદય સિવાય કોઇને આવા પ્રકારની સદ્‌બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી, આવા આવશ્યક સદ્‌ગુણને લઇને આ ગૃહસ્થને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછોજ છે.

દુકાળ પ્રસંગે તેમજ મદદની જરૂર હોવા ટાંકણે કોઇ પણ જાતિને પોતે મદદ કરી છે અને કરે છે, ગરિબ વર્ગ ઉપર તેમની સારી દિલસોજી છે, સગાં વહાલાંઓને પણ પ્રસંગોપાત મદદ કરે છે અને તેમની મદદથી કેટલાકની ઉન્નતિ પણ થઈ છે. ધર્મ તરફ પણ ઉદારવૃત્તિ છે અને બંગાલ, મધ્યપ્રાંતનાં શિવાલયોનો પુનરોદ્ધાર કરાવવામાં તેમણે પૈસા ખર્ચ કર્યા છે. સાધારણ સ્થિતિમાંથી ગૃહસ્થ થતા પુરૂષો પોતાના કુટુંબ અને જ્ઞાતિ પ્રત્યે દિલસોજી ધરાવવા માટે આ સખી ગૃહસ્થનું અનુકરણ કરશે એવી આશા છે.

" સીતવાળાનું કુટુંબ "—સુરત.

આ સંજ્ઞાથી પિછાનાતું કુલીન કુટુંબ અસલ અમદાવાદ શહેરમાં રહેતું હતું. ત્યાં તેમનો પ્રાચીન ધંધો તારકસ તથા રેશમી વણાટ કામનો હતો. તેઓ ઘણો ઉમદા માલ બનાવી રાજા રજવાડાઓમાં ઘણા જુના વખતથી મોકલતા. જ્યારે રેલ્વે નહોતી અને ગુજરાતનું પહેલા નંબરનું બંદર સુરત ગણાતુ હતું, ત્યારે ઘણા દેશપરદેશના આરબ, તુર્ક, મૂર, તથા યુરોપીઅન વેપારીઓ તેમનો માલ ખરીદવા આવતા. તેમના અમદાવાદના એજંટ તરિકે ઘણાં વર્ષ કામ કર્યા પછી તેમણે જાતેજ (જેઠાશાહ) સુરતમાં પોતાનું જરી અને રેશમી માલનુ કારખાનું કાઢયું અને ઉત્તમ કારીગરોના હાથથી ઘણો ઉંચોમાલ બનાવી તે દરીઆપારના વેપારીઓને વેચવા માંડયો. જેઠાશાહને હરજીવનદાસ નામે પુત્ર હતા, જેની (હરજીવનદાસ જેઠાશાહની) સીતવાળાના મૂળ પુરૂષ તરિકે આ પુસ્તકમાં છબી આપવામાં આવી છે. તેમણે અમદાવાદથી સુરતમાં આવી સ્થાઈ વસવાટ કર્યો. અમદાવાદમાં પણ પોતાનું ઘર તથા વ્યાપારી પેઢી હતી. એમ ઘણાં વર્ષ ચાલ્યા પછી તેમનું ધ્યાન સુરતના વેપારમાં વધારે લાગવાથી તથા મુંબાઈ બેટ અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં આવ્યા પછી તેની આબાદી વધી, તે વ્યાપારનું મુખ્ય સ્થળ થવાથી લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર તેમણે મુંબાઇમાં પહેલવહેલી પોતાની મંછારામ

ઇચ્છારામ હરજીવનદાસના નામથી પેઢી ખોલી. હાલ મુંબાઇની તે પેઢી શેઠ બાલુભાઈ ડાહ્યાભાઇની માલિકીમાં ચાલે છે; જે પિતા પુત્રની મુબારક છબી પણ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે. ઉપરાંત મુંબાઇમાં હાલ, શેઠ જીવણભાઇ (તેમની છબી આપવામાં આવી છે.) ની માલિકીમાં જગન્નાથ મંછારામના નામની પેઢી ચાલે છે, અને ત્રીજી દુકાન હરજીવનદાસ જેઠા-શાહના પુત્ર જગજીવનદાસના પુત્ર બુલાખીદાસના પુત્ર કેશવલાલભાઇના પુત્ર રતિલાલ કેશવલાલના નામની ચાલે છે. (શેઠ કેશવલાલભાઇ તથા શેઠ રતિલાલ-ભાઈની છબી આપવામાં આવી છે.) આ પુસ્તકમાં તે ઉપરાંત હરજીવન-દાસના ત્રીજા પુત્ર ત્રીભુવનદાસના પુત્ર છબીલદાસના પુત્ર શેઠ છોટુભાઈ છબીલદાસની છબી પણ લેવામાં આવી છે. આ ગૃહસ્થની પેઢી હાલ સુરતમાં છે; અને તે પણ જરી કામના મોટા વ્યાપારી છે. અમદાવાદમાં પણ શેઠ કેશવલાલ કલ્યાણભાઇના નામની જરીમાલની પેઢી છે. વળી આ કુટુંબે વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે શ્રી કડવા પા. હિ. વ. મહામંડલના ફંડમાં પણ ઘણી ઉદાર રકમો બક્ષિસ આપી છે. સુરતની જ્ઞાતિના આગેવાનોમાં તેમનું કુટુંબ ગણાય છે.

રા. રા. કરસનદાસ જયસિંહભાઇ દેશાઇ.–વિરમગામ.

આ ગૃહસ્થ પાટડી અને વિરમગામના વિખ્યાત દેશાઇ કુટુંબમાંના એક છે. તેમને જન્મ સંવત ૧૯૨૪ના શ્રાવણ માસમાં થયો હતો. હાલ તેમની વય લગભગ ૪૪ વર્ષની છે. તેમની ગુજરાતી અને અંગ્રેજી કેળવણીની શરૂઆત વિરમગામમાંજ થઇ હતી. સ્થાનિક અંગ્રેજી સ્કુલમાં–પાંચમા ધોરણમાં ઉંચા નંબરે પાસ થઈ, તેઓ પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારવા અમદાવાદ ન્યુ હાઈસ્કુલમાં ગયા, જ્યાં પણ ઉંચા નંબરે પાસ થયા અને તેજ સ્કુલમાં તેમને શિક્ષકની જગા આપવામાં આવી. ખાનગી વખતમાં પોતે કાયદાનો અભ્યાસ કરી ૨૪ વર્ષની વયે ડીસ્ટ્રીકટ પ્લીડરની પરીક્ષા મુંબાઈ ઇલાકામાં પહેલે નંબરે પાસ કરી સંવત ૧૯૪૮. વકીલ તરીકે પહેલવહેલો કપડવણંજ ધંધો શરૂ કર્યો. આ-બાદ ધારાશાસ્ત્રી તરિકે કામ કરતાં કરતાં પણ તેમણે હાઇકોર્ટ વકીલની પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરી સં. ૧૯૪૯ માં બીજેજ વર્ષે તે પરીક્ષા પાસ કરી અને વિરમગામમાં વકીલાત કરવા માંડી. કાયદાના ઘણા ઉંડા જ્ઞાનથી તેમને પાટડી સ્ટેટ પ્લીડર તરિકે પસંદ કરવામાં આવ્યા, જે જગા તેમણે સબજજ થતાં સુધી ભોગવી સારૂં માન મેળવ્યું.

સં. ૧૯૫૬ માં આવો સારો ધંધો ચાલતો હતો છતાં પણ જ્યારે પોતાને ના. સરકાર તરફથી ઉમરેઠમાં સબજજ તરિકે જગા આપવામાં આવી ત્યારે તે તેમણે સ્વીકારી. પાટીદાર કોમમાંથી (કડવા કે લેઉવા) ના. અંગ્રેજ સરકારના રાજ્યમાં ત્યાં સુધી તેવી જગાપર કોઇ નિમાયુ નહોતું (હાલ-સુધી પણ તેમજ છે). વિરમગામની જ્ઞાતિ સમસ્તે મળી, તેમને આવો ઉત્તમ હોદ્દો મળવાથી, માનપત્ર આપ્યું હતું. સં. ૧૯૫૭ માં ગોધરાના સબ-જજ તરિકે જગા મળી, જ્યાં તેમને પ્રોમોશન મળ્યું અને બસેંહ રૂપિયા પગાર થયો; ઉપરાંત સેકન્ડ કલાસ મેજીસ્ટ્રેટની પણ સત્તા મળી હતી. ત્યાંથી ઓરપાડ બદલી થઇ. સુરતની ડીસ્ટ્રીકટ કોર્ટમાં વારંવાર મદદગાર તરિકે કામ કરવા જવું થતું, ત્યાં પણ પોતાના કામથી સારૂ નામ કાઢયું હતું. ત્યાંથી રૂ. ૩૦૦) ના પગારે પોતાની વલસાડ બદલી થઈ. હાલ પોતે જંબુસરમાં સબજજ છે. તેઓ સુધારાના હિમાયતી છે. પોતાની કીંમતી સલાહનો તેમણે વારંવાર લાભ આપ્યો છે. પોતે વિરમગામમાં વકીલાત કરતા ત્યારે મ્યુ. કૌંસીલર હતા. સને ૧૯૬૮ના દુષ્કાળ વખતે જંબુસરમાં દુકાળ ફંડના પ્રેસીડંટ હોઇ, ઘણું સારૂ કામ બજાવ્યું હતું. સને ૧૮૯૭માં ઇન્ફન્ટી-સાઇડ ફંડ માટે યોજના કરાવવા સરકારમાં અરજી કરતાં પણ પોતે ખાસ ભાગ લીધો હતો. શ્રી કડવા પાટીદાર શુભેચ્છક સમાજની વડોદરા ખાતે મળેલી બેઠકના પોતે પ્રમુખ હતા. જ્ઞાતિના દરેક મેળાવડામાં પોતે આગળ પડતો ભાગ લે છે. શ્રી. ક. પા. હિ. વ. મહામંડળના પોતે. ઑ સેક્રેટરી છે. વિદ્યાદાન પ્રતિ ખાસ પ્રીતિ ધરાવે છે, અને તેથી કેટલાક વિદ્યાર્થીને છુપી મદદ આપે છે અને સદરહુ મહામંડળના ફંડમાં પણ રૂ. ૭૫૦) ની ઉદાર રકમ બક્ષિસ આપી છે.

રા. રા. પોપટલાલ શીવલાલ બી. એ. એલ એલ. બી.–ટીકર.

આ બન્ધુના પિતાજી રા. શીવલાલ પીતામ્બરદાસ ધ્રાંગધ્રા રાજ્યમાં ટીકર (રણના કાંઠે) ગામના પટેલ છે અને તે બાજુના જ્ઞાતિબન્ધુઓમાં આગેવાન છે. તે સુધરેલા વિચારના હોવાથી પોતાના ચાર પુત્રોમાં બેને વિદ્યા દેવીના અને બેને કૃષિવિદ્યા (ખેતીવાડી) ના ઉપાસક બનાવ્યા છે. રા. પોપટલાલભાઇએ ટીકરમાં ગુજરાતી અભ્યાસ પુરો કરી ધ્રાંગધ્રામાં રહી અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યો હતો. મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કર્યા બાદ પોતાનો

અભ્યાસ આગળ વધારવા કૉલેજમાં દાખલ થયા હતા અને તેની છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરી કાઠીઆવાડી કણબીઓમાં પહેલવહેલાજ ગ્રેજ્યુએટ થયા. મુંબાઇમાં રહી તેમણે કાયદાનો અભ્યાસ કરવા માંડયો; અને છેવટે એલ એલ. બી. ની છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરી ધારાશાસ્ત્રી તરિકેની ડીગ્રી મેળવી. પોતે તદ્દન યુવાન છતાં શાંત અને મિલનસાર સ્વભાવના છે. હાલ તેઓ ધ્રાંગધ્રા રાજ્યમાં મેજીસ્ટ્રેટ તરિકે કામ કરે છે. અમને આશા છે કે ત્યાં તેઓ અવસ્ય રાજા પ્રજા ઉભયને પ્રિય થઈ પડશે. તેમના વિદ્યાભ્યાસ કરનાર બીજા બંધુ મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેઠા છે. તે પણ પ્રભુ કૃપાથી પાસ થશે એટલે કૉલેજમાં પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારવા ચાહે છે. તેમના પિતાજી રા. શીવલાલભાઈ સુધારાના હિમાયતી છે. બન્ને પિતા પુત્ર શ્રી કડવા. પા. શુ. સમાજના સભાસદ છે. જ્ઞાતિની સઘળી સભાઓમાં તે જીગરથી ભાગ લે છે.

રા. બહેચરભાઈ રાયજીભાઇ—ગણપતપુરા.

વડોદરાનાં ૨૬ ગામોના જથામાં આ ગૃહસ્થનું કુટુંબ " રાયજીભાઇ રામદાસ "ના નામથી ઘણાં વર્ષો થયાં જાણીતું છે, તદુપરાંત ગાયકવાડી રાજ્યના એક જાગીરદાર અને બુદ્ધિશાળી લોકપ્રિય આગેવાન તરિકે રા. બહેચરભાઇના પિતા રાયજીભાઈએ કીર્તિ સંપાદન કરેલી હોવાથી, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની પણ તેમણે કૃપા મેળવી હતી અને ના. મહારાજાની હજુર સ્વારીએ આ પ્રેમી રાજભક્તનું ઘર પાવન કર્યું હતું. પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી રા. બહેચરભાઇએ, તેમણે મેળવેલી કીર્તિ જાળવી રાખવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા છે અને તેમાં તેમના કનિષ્ટ બન્ધુઓ રા. ઝવેરભાઈ, રા. કેશુરભાઈ તથા રા. છોટાભાઇ પણ મદદ કરે છે. રા. બહેચરભાઇ, પોતાના પિતાજી વૃદ્ધ થવાથી વહીવટમાં પડી ગયા અને અંગ્રેજી ભણી શક્યા નહિં પણ પોતાના ન્હાના ભાઈ છોટાલાલને ખાસ કાળજી રાખીને અંગ્રેજી અભ્યાસ કરાવ્યો છે. સં. ૧૯૬૪ની સાલમાં પોતાના જથાનાં સઘળાં ગામોને પોતાના ત્યાં તેડાવી મોટું ખરચ કરી, સુધારાનાં ભાષણો કરી, બ્રહ્મચર્ય પાળવા; કન્યાવિક્રય, બે સ્ત્રીઓ, ફુલના દડાનું લગ્ન નહિ કરવા; મેંદો અને પરદેશી ખાંડ નહિ વાપરવા; ફટાંણાં નહિ ગાવા; રોવા કુટવાનું બંધ કરવા; વિદ્યાવૃદ્ધિ ફંડ ખોલવા વગેરેના ઉમદા વ્યવહારૂ સુધારા કરાવ્યા હતા. સં. ૧૯૬૫ની

સાલમાં શ્રીમંત સિયાજીરાવ મહારાજના જ્યેષ્ટ પુત્ર સ્વ. ફત્તેહસિંહરાવના સ્મરણાર્થે અનાથાશ્રમ ખોલવા આગળ પડતો ભાગ લઇ, પોતે તે આશ્રમના લાઇફ મેમ્બર થયા હતા અને આશ્રયદાતા તરિકે દર વર્ષે મદદ કરે છે. જ્ઞાતિ સુધારાના ચુસ્ત હિમાયતી હોવાથી સં. ૧૯૬૬ની સાલમાં સ્થપાએલી શ્રી કડવા પાટીદાર શુભેચ્છક સમાજના તે શરૂઆતથી એક નેતા બની તેને તન, મન અને ધનથી મદદ કરતા આવ્યા છે ને કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ પોતાના જથાનાં ગામોના આગેવાનોને દરેક બેઠકમાં તેડી લાવી, તેઓના વિચારોમાં પણ સારૂ પરિવર્તન કરાવી શકયા છે. સં. ૧૯૬૭ની સાલમાં સદરહુ સમાજની વડોદરા ખાતે મળેલી મીટીંગમાં પધારેલા સભાસદોની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા બજાવવામાં તેમણે જે મદદ કરી હતી, તે ખાસ નોંધવા જેવી છે. 'ચોરંદા મહાલ પ્રજા મંડલ' નામે ખેડુતના હક્કોનું રક્ષણ કરવા સ્થપાયેલ મંડલના તે નેતા હોવાથી તેમને તેના પ્રમુખ પદ પર સ્થીત કરવામાં આવ્યા હતા. વિદ્યાવૃદ્ધિ પ્રત્યે તેમની ખાસ અભિરૂચી દરેક પ્રસંગે ઝળકી રહી છે. પંચની બેઠકોમાં, સમાજની મીટીંગોમાં અને દરેક તેવી સભામાં તે વિદ્યાદાનમાં પોતાની ઉદારતા બતાવે છે. ગઈ સાલમાં સ્થપાયેલા શ્રી કડવા પા. હિ. વ. મહા મંડલના ફંડમાં પણ ઉદાર રકમ બક્ષિસ આપી છે. હાલ તેમની વય ૩૭ વર્ષની છે. તેમને બે પુત્રો અને એક પુત્રી છે. તેમની કેળવણીપ્રતિ તે ખાસ કાળજી રાખે છે.

રા. રા. પુરૂષોત્તમદાસ હરગોવિંદદાસ.—વડોદરા.

આ બન્ધુ વડોદરા રાજના કેળવણીખાતામાં ચિત્રકલા શિક્ષક છે. પોતે ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી ભાષા સારી જાણે છે. તેઓ મૂળથીજ સુધારાના હિમાયતી હોઈ શ્રી ક. પા. શુ. સમાજ પ્રતિ સારી કાળજી ધરાવતા આવ્યા છે. જ્ઞાતિના દરેક મેળાવડામાં હાજરી આપે છે; એટલુંજ નહિ પણ આસપાસનાં ગામોના બન્ધુઓને પણ પ્રબોધી તેડી લાવે છે એથી કરી તેમના વિચારોમાં તે કેટલાક દરજ્જે પરિવર્તન કરાવી શકયા છે. વડોદરા ખાતે સદરહુ સમાજને આમંત્રણ આપનાર એજ પોતે હતા. તે બેઠકના સ્વાગત મંડળના પોતે ચેરમેન હતા, અને તેમના તથા તેમના મિત્ર રા. બેહેચરભાઇ વગેરેના સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી તેમણે વડોદરાની બેઠકને

સ્વ. શેઠ ડાહ્યાભાઇ ઇચ્છારામ સીતવાળા મુંબઇ.

The 'Lakshmi Art,'—Bombay.

B.R.PATEL

રા. રા. બ્હેચરભાઈ રાયજીભાઇ પટેલ, ગણપતપુરા.

The 'Lakshmi Art,' Bombay.

રા. રા. પુરૂષોત્તમદાસ હરગોવીંદદાસ પટેલ, વડોદરા.

The 'Lakshmi Art,' Bombay.

ડૉ. પીતાંબરદાસ કુબેરદાસ ઍલ, ઍમ, ઍન્ડ ઍસ.

અમદાવાદ.

The Lakshmi Art —Bombay

ઉત્તમરીતે દીપાવી આપી હતી. પોતે હાલ લગભગ ૩૪-૩૫ વર્ષની વયના છે. તેમને બે પુત્રી અને એક પુત્ર છે. તેમની કેળવણી પ્રતિ તે ખાસ લક્ષ આપે છે. બાળલગ્નને તે ધિક્કારનાર હોવાથી પોતાનાં સંતાનોને બચપણમાં તેમણે પરણાવ્યાં નથી.

ડૉ. પીતાંબરદાસ કુબેરદાસ; એલ. એમ. ઍન્ડ એસ.—અમદાવાદ.

આ ગૃહસ્થનો જન્મ લગભગ ૪૮ વર્ષ પર ગાયકવાડી રાજ્યના કલોલ તાલુકામાં રૂપાલ ગામે થયો હતો. તેમના પિતાજીનું નામ કુબેરદાસ પરભુદાસ હતું. તેઓના પૂર્વજો અમદાવાદ—સાબરમતી નદીના કાંઠે હાંસોલ ગામમાં રહેતા હતા, તેથી હાંસોલા કહેવાય છે, પણ સો દોઢસો વર્ષથી તેમના સગા વ્હાલા સહુ અમદાવાદમાં રહેવા લાગ્યા, જે જગા તેમના વડીલોના નામ પરથી હાલ હાંસોલાવાડ (કડવા પોળ સામે)ના નામથી ઓળખાય છે. પોતે ગુજરાતી અભ્યાસ પુરો કર્યો એટલે અંગ્રેજી ભણવા માંડયું. તેમાં પણ મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી વિશેષ અભ્યાસ માટે આગળ ચલાવ્યું. વૈદ વિદ્યાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે તેમણે મુંબાઇમાં રહી આગળ અભ્યાસ કર્યો અને છેવટે તે ખાતાની છેલ્લી ઍલ. એમ. ઍન્ડ. એસ. ની પરીક્ષા પાસ કરી અને ડીગ્રી મેળવી. અમદાવાદમાં વૈદકની ખાંનગી હોસ્પીટલ કાઢી તેમણે તે ધંધામાં સારી નામના મેળવી છે. શહેરના ઘણાખરા ગૃહસ્થ કુટુમ્બોમાં તે ફેમીલી ડૉકટર (કુટુંબના વૈદ) તરિકે ઘણા વખતથી પંકાય છે. વૈદક ધંધા ઉપરાંત વ્યાપારમાં પણ પોતે ઘણા વખતથી ધ્યાન આપતા આવ્યા છે. ધંધાર્થે પ્રથમ ૬-૭ વર્ષ પર તે પૃથ્વીની મુસાફરીએ નીકળ્યા હતા. યુરોપ અમેરિકાની મુસાફરી કરી કેટલુંક વ્યાપારી જ્ઞાન સંપાદન કરીને પાછા ફર્યા હતા. ઘણા જુના વખતથી તેઓ સુધારાના હિમાયતી છે. સને ૧૮૮૯માં જ્ઞાતિની ઉન્નતિના ઠરાવો કરવા મે. કમીશ્નર શેપર્ડ સાહેબના અધ્યક્ષપણા નીચે જ્ઞાતિ બંધુઓની મોટી સભા મળી ત્યારે મરણ નીમિત્તનાં ભોજનો અટકાવવા તેમણે લેખી દરખાસ્ત રજુ કરી હતી. બાળલગ્નને તેઓ પહેલાંથીજ ધિક્કારતા આવ્યા છે. સં. ૧૯૬૩ની સાલથી ચાલતી જ્ઞાતિ સુધારાની દરેક હિલચાલમાં તે આગળ પડતો ભાગ લે છે. વિરમગામ મુકામે મળેલી શ્રી કડવા પા. શુ. સમાજની પહેલી બેઠકના ખરેખરા અણીના વખતે તેમણે પ્રમુખપદ સ્વીકારી તેનું વિકટ કામ ઘણી બાહોશાઇ તથા દીર્ઘદષ્ટીથી

ચલાવ્યું હતું. પોતે સુલેહના ચુસ્ત હિમાયતી હોવાથી જ્ઞાતિમાં વારંવારના વધરા પ્રસંગે પણ સમાજના પ્રમુખ તરિકે હંમેશાં સમાજના સભાસદોને સુલેહનોજ સદ્બોધ આપતા આવ્યા છે. વડોદરા ખાતે મળેલી સદરહુ સમાજની બીજી બેઠકમાં પણ તેમણે ઘણી અગત્યની મદદ કરી હતી. તેઓ શ્રી ક. પા. શુ. સ. બોર્ડીંગના પ્રેસીડેન્ટ છે. લાંબા વખત સુધી તેમણે મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલર તરિકે અમદાવાદી પ્રજાની સેવા બજાવી છે. કણબી જ્ઞાતિમાં તેઓ પહેલવહેલાજ ગ્રેજ્યુએટ, પહેલવહેલાજ યુરોપ અમેરિકાની મુસાફ્રી કરનાર, અને શ્રી ક. પા. શુ.' સમાજના પહેલવહેલાજ પ્રેસીડેન્ટ છે. ઇ. સ. ૧૯૧૨ના એપ્રીલમાં વ્યાપારાર્થે બીજીવાર યુરોપખંડની મુસાફ્રીએ ગયા—ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ, સ્વીટઝર્લાંડ અને ઇટાલી વગેરે દેશોની મુસાફ્રી કરી વ્યાપારી જ્ઞાન સારી રીતે સંપાદન કર્યું છે. ઇંગ્લંડના—'લંડનમાં દેસાઇ બ્રધર્સ'ના નામથી ચાલતી એજન્સીની દુકાનના તે ભાગીદાર છે. તેમણે તેની મુંબાઈ તથા અમદાવાદમાં શાખાઓ ખોલી છે. વિદ્યાવૃદ્ધિના હિમાયતી તરિકે જ્ઞાતિના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને તેમણે છુપી મદદ કરી છે અને કરે છે. ઉપરાંત વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે ખાસ સ્થાપવામાં આવેલા મહામંડલના ફંડમાં પણ તેમણે રૂ. ૫૦૦)ની ઉદાર બક્ષિસ આપી છે. તેઓ નિરાભિમાની, મિલનસાર અને માયાળુ હોવાથી ઘણા લોકપ્રિય આગેવાન ગણાય છે.

દેશાઇ અમરસિંહજી વકીલ.—ધ્રાંગધ્રા.

આ સુધારક બન્ધુનું કુટુમ્બ ઘણા પ્રાચીન વખતથી દેશાઇઓ સાથે નામાંકિત ગણાય છે; તેમના પૂર્વજોમાં થઇ ગયેલા રા. જેઠાભાઇ, ફ્ત્તેસિંહજી વગેરે વીરપુરૂષોએ માંડલ ગઢમાં રાજ કરતાં કેવી નામના મેળવી હતી, તે આપણે આગળ વાંચી ગયા છીએ. હાલ તેમનું કુટુંબ વિરમગામમાં પટેલાઇ કરે છે અને ધ્રાંગધ્રામાં દેશાઈ તરિકે પંકાય છે. રા. અમરસિંહજીભાઇ લગભગ ૨૦ વર્ષથી ધ્રાંગધ્રા રાજ્યના સ્ટેટ પ્લીડર તરિકે સારા માન સાથે સેવા બજાવી રહ્યા છે. ઉપરાંત તેમણે સ્વર્ગસ્થ મહારાજા સાહેબના સમયમાં ઝાલાવાડ બેંકના મેનેજર તરિકે પણ ઘણી બાહોશાઈ અને વાણિજ્ય બુદ્ધિથી કામ કર્યું હતું. હાલમાં રાજ્યના વસુલાતખાતામાં પોતે હોદ્દેદાર છે. તેવીજ રીતે તેમનું ધ્રાંગધ્રાનું કુટુંબપણ પરાપૂર્વથી રાજ્ય સાથે ગાઢ પરિચયમાં હોઇ સારા હોદ્દાની નોકરી કરતું આવ્યું છે.

રા. અમરસિંહજીભાઈ તથા તેમના લઘુ ભ્રાતા મગનલાલભાઈ બંને સુધારાના હિમાયતી હોવાથી બાળલગ્નને અને મરણ પાછળનાં અકુદરતી ભોજનોને ધિક્કારનારા છે. શ્રી. ક. પા. શુભેચ્છક સમાજની ઉત્પત્તિ તેમની દીર્ઘદ્રષ્ટીવાળી સલાહને આભારી છે. તેઓ શરૂથીજ તેના ઉત્તમ સલાહકાર નેતા તરિકે કામ કરે છે. ઉપરાંત પોતે તેની વ્યવસ્થાપક કમીટીના મેમ્બર છે. તેઓ ગુજરાતી, હિંદી અને ઉર્દુ ભાષાઓ સારી રીતે જાણે છે, ઉપરાંત શીઘ્ર વકતા, લેખક, કવી અને વિદ્વાન ધારાશાસ્ત્રી છે. તેમની વય હાલ ૪૨ વર્ષની છે.

તેમના કુટુંબની ધ્રાંગધ્રા રાજ્યમાં ઘણી સારી પ્રતિષ્ટા છે. જમીન જાગીર સાચવવી, એકનિષ્ટાથી પ્રમાણિકપણે રાજ્યની સેવા કરવી, વ્યાપાર અને શરાફી વહીવટ ચલાવવો એ વગેરે કામમાં આખું કુટુંબ નમુનેદાર ગણાય છે. કુટુંબના વિદ્વાન ધારાશાસ્ત્રી વયોવૃદ્ધ પુરૂષ દેશાઇ ભાવસિંહજી તદ્દન સુધરેલા વિચારના હોઈ સુધારાની દરેક હિલચાલમાં સારૂં હિત લે છે. દે. કાલીદાસભાઇ, દે. બહેચરલાલ માસ્તર, દે. છોટાલાલ, દે. સોમનાથ આદિ યુવક વર્ગે પણ સુધારાની ચાલુ હિલચાલ પરત્વે ઘણો ઉહાપોહ કર્યો હતો અને કરે છે.

जीवनमूक्त महात्मा श्री सर्युदासजी.

પાટડીમાં વસતા અમદાવાદી પરિખ સંજ્ઞા ધારક કુલીન કુટુંબમાં આ જીવનમૂક્ત મહાત્માનો જન્મ થયો હતો. પરોપકાર, દયા, દાન, ધર્મ અને મહાત્માઓ પ્રતિ તેમને બાલવયથીજ અસાધારણ પ્રીતિ હતી. તેને લઇને જોકે તેઓ સ્કુલમાં કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરતા માલૂમ પડતા નહિ તોપણ તેમનું જ્ઞાન ઘણું ઉંચા પ્રકારનું હતું. વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ કર્યા પછી તેમના વડીલોની ઇચ્છાનુસાર તેમણે વ્યાપારી લાઇન લીધી હતી પરંતુ જેને સંસાર સાગર અસાર હતો તે ત્યાં પણ સર્વ અસારજ જોતા હતા, એટલે વિરાગી વૃત્તિથી તેમાં પણ તેમને પ્રીતિ થઇ નહી. પોતાનો બને તેટલો સઘળો વખત તેઓ સંત સમાગમમાં વિતાવવા શોધી શોધીને મહાત્માઓની સા-

નિધ્યમાં જતા અને ત્યાંજ તેમની સાથેના સત્સંગમાં ખાનપાનનું ભાન રાખ્યા વિના બેસી રહેતા હતા. તેમની આવી પ્રવૃત્તિઓને લીધે તેમનું વ્યાવહારિક વર્તન તદ્દન ફીકું લાગતું હતું. તેમનાં બાળપણમાંજ જ્ઞાતિના રિવાજ પ્રમાણે લગ્ન થઇ ગયાં હતાં એટલે તેમને સંસારમાં તેમની મરજી વિરૂદ્ધ પાડવા પ્રયત્ન થયો હતો. તેમનાં ધર્મ પત્ની પણ સાક્ષાત્ મીહીરા (મીરાં)નો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવે તેવાં—એક મહાત્માના નામને દીપાવે તેવાં હોવાથી, તેમને માંથે નાંખવામાં આવેલી સંસારની ઉપાધિ માત્ર નામનીજ હતી. બંને પતિપત્નિએ જીવનપર્યંત નૈષ્ટિક બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળ્યું હતું. એ સાધ્વી બાઈ અલ્પ સમયમાંજ પ્રભુના ચરણકમલમાં પહોંચી ગયાં અને એક સિંહસમાન મહાત્માની મર્યાદાની—નામની વ્યાવહારિક શ્રૃંખલા—બેડી ટુટી ગઇ. આવા વિપદ પ્રસંગોમાં જેમ એક સાધારણ પુરૂષને મહાવિશાદ (શોક) થાય છે, તેમ તેમને ન થતાં, ઉલ્ટા પ્રભુની આવી ઇચ્છાથી તે મનમાં મલકાતા હતા. કુલીન વરનાં ઉપરાઉપરી માગાં થવા લાગ્યાં એટલે તેમના વડીલોએ તેમને વીલા ન મુંકવા (એકલા ન પડવા દેવા) વિચાર કરવા માંડયો. તેઓ સઘળાની આવી હિલચાલની ખબર પડતાંજ પોતે પીંજરામાંથી મૂક્ત થયેલ કેસરીની માફક અરણ્યમાં ચાલ્યા જવા વિચાર કર્યો. તેમણે પોતાના વડીલોને પોતાની ઇચ્છા જણાવ્યા સિવાયજ તીવ્ર વિરાગને લીધે, પોતાનું જન્મસ્થાન છોડયું અને યથેચ્છ વિચરેવા લાગ્યા. તીર્થમાં યટન કરતાં કરતાં અનેક મહાત્માઓના સત્સંગનો લાભ લેતા લેતા કેટલાક વખત પછી રાજનગર (અમદાવાદ)માં આવ્યા અને એક સ્વામીજી પાસેથી દીક્ષાલઇ તેમના શિષ્ય થયા. પૂર્વજન્મનાં અપૂર્ણ સંચીતને અનાયાસે ભોગવવા કોઇ યોગભ્રષ્ટ મહાત્માનું જેમ વિચરવું થાય, તેમ તેઓ પોતાની સઘળી પ્રવૃત્તિઓમાં રહેવા લાગ્યા. પોતે બિલકુલ નિષ્કંચનપણે (દ્રવ્યને સ્પર્સપણ કરતા નહિ) રહેતા હતા તોપણ તેમના પરોપકારી ગુણો આવી સ્થિતિમાંપણ પ્રકાશમાન હતા. તેમનો સદ્બોધ સાંભળવા આવનારા મુમુક્ષુ જનો તેમના નામે નિત્ય નિયમીત રીતે તેમના આશ્રમસ્થાનપર પરમાર્થ કરતા હતા. અનેક અપંગ, સાધુસંત અને કોઇપણ પ્રકારનો યાચક એ કલ્પવૃક્ષ સમાન મહાત્માના આશ્રમસ્થાનપરથી અપૂર્ણ ઇચ્છાએ નિરાશ પાછો ફરતો નહિ. કલ્પવૃક્ષ જેમ પોતાનો આશ્રય કરનારને ઇચ્છીત વસ્તુ આપે છે, તેમ તેઓશ્રી પણ ધર્મ, અર્થ, કામ અને

મોક્ષ સુદ્ધાંતનું સદાવ્રત બાંધી બેઠા હોય તેમ પ્રત્યક્ષ ભાન થતું હતું. બ્રહ્મ-જ્ઞાનરૂપ સર્વોત્તમ દાનનો તો ત્યાં નીશદિન અસ્ખલીત પ્રવાહ—મહાનંદ વહ્યાજ કરતો હતો, ત્યાં શું કમીના રહે? અમદાવાદની વ્યવહાર લુપ્ત પ્રજાને તેમણે એવી ચેતાવી હતી કે, એક હજ્રકામાં હલકા વર્ગથી ઉત્તમ વર્ગના સાધારણ તેમજ ગૃહસ્થો હજારોની સંખ્યામાં સૂર્યોદય પહેલાં તેમના સદ્બોધનું પાન કરવા આશ્રમપર એકઠા થતા હતા. શાંતિનું તો ત્યાં સર્વાંશે સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહેતું હતું. તેઓશ્રીનો સર્વદેશી ઉપદેશ સહુને પરમ પ્રિય થઇ પડયો હતો. ખંડનમંડનનું તો નામ નિશાન હતુંજ નહિ. તેમની આવા પ્રકારની નિષ્પ-ક્ષપાત અને સામાન્ય સ્નેહદ્રષ્ટીથી કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સરતા આદિના નાશનો ત્યાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ થતો હતો. એ રીતે તદ્દન જીવન-મૂક્ત દશાના આનંદમાં વિલસતા અને ભક્તજનોને વિલસાવતા તેઓ નિત્ય નિયમીત સદ્બોધ આપતા હતા. **परोपकाराय सतां विभूतय ।** સત્પુરૂષોનું જીવન પરોપકારને માટેજ હોય છે, તેમ સંસારયાત્રા પરિપૂર્ણકરી લગભગ સીત્તેરવર્ષની વયે સં. ૧૯૬૮ ના કારતક વદ ત્રીજના દિવસે ભકતોને ક્ષણભર મોહવશ કરી ઇચ્છિાનુસાર સ્થુળને પરહરી મોક્ષપદારૂઢ થયા. તેઓ-શ્રીના અંત્યેષ્ટી સંસ્કારવેળા અમદાવાદ શહેરના તમામ હિંદુ સદ્ગૃહસ્થો વગેરેએ મળી લગભગ વીશ હજારની મોટી સંખ્યામાં ભાગ લીધો હતો. તેમના નિર્વાણ પછી હજારો રૂપિયાનો તેમના નામે તેમના અનુયાયીઓએ ધર્માદો કર્યો. જ્ઞાનબળવડે ભકતોના અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરનાર સૂર્ય-સમાન મહાત્મા શ્રી સર્યુદાસજી કણબી જ્ઞાતિને અને તેમની અનેક પેઢીઓને ઉજ્વલ કીર્તિ પમાડી સંસાર છોડી ગયા. તેમનાં સગાં વ્હાલાં, જ્ઞાતિજનો અને તેમનાં દર્શન કરનાર સર્વનાં અહોભાગ્ય છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્મા કણબી જ્ઞાતિના ઉદ્ધાર માટે એવા સર્યુદાસજીનો જ્ઞાતિમાં વારંવાર પ્રાદુર્ભાવ કરાવે તેવી અમારી તે દિનબન્ધુ પ્રભુને નમ્ર વિનતિ છે.

વિદ્વાનો અને અમલદારો વગેરે.

રા. જેઠાલાલ ચીમનલાલ, સ્વામીનારાયણ. અમદાવાદ ગુજરાત કૉલેજમાં પ્રૉફેસર છે. (પોતે સારા વક્તા છે, લેખક છે; અને સને ૧૯૦૯માં મુંબાઈ

ઇલાકામાં પહેલા વર્ગમાં પહેલા નંબરે **એમ. એ.** થયા છે. સમાજની વીરમગામની બેઠકના વાઇસ-પ્રેસીડંટ હતા. તેમની છબી મેળવવા પ્રયત્નો કરેલા પણું નિષ્ફળ થયા છીએ.)

રા. અમૃતલાલ બળદેવદાસ, હીંગળોકવાળા. બી. એ; એલ. એલ. બી.
સુરત, વકીલાત કરે છે.

રા. મુળજીભાઈ જેઠાભાઈ, બી. એ; એલ. એલ. બી.
ભાવનગર સ્ટેઇટમાં ન્યાયાધીશ છે.

રા. પોપટલાલ શીવલાલ, બી. એ; એલ. એલ. બી. ટીકર.
ધ્રાંગધ્રા રાજ્યમાં નોકરી કરે છે.

રા. પીતાંબરદાસ કુબેરદાસ. એલ. એમ. એન્ડ એસ. અમદાવાદ. ખાનગી દવાખાનું છે.

રા. કરસનદાસ જયસિંહભાઈ, હાઇકોર્ટ પ્લીડર. વિરમગામ. જંબુસર સબજજ છે.

રા. કલ્યાણજી ભગવાનદાસ સી. એમ. એસ. રાંદેર. કવેટામાં દવાખાનું છે.

રા. પુરૂષોત્તમદાસ ન્હાનાભાઈ. ડીસ્ટ્રીકટ પ્લીડર. અમદાવાદ.
વિરમગામ વકીલાત કરે છે.

રા. કેશવલાલ માધવલાલ પરિખ „ વિરમગામ. અમદાવાદ વકીલાત કરે છે.

રા. સાંકળચંદ જયસિંહભાઈ. ઇન્ટર. અમદાવાદ. મુંબાઇમાં વ્યાપાર કરે છે.

રા. શંભુલાલ ખોડીદાસ „ „ બી. એ.ની પરીક્ષામાં બેઠા છે.

રા. નારાયણદાસ ગોપાલદાસ „ અસારવા „ „ „

રા. નંદલાલ મંછારામ „ અમદાવાદ. અભ્યાસ કરે છે.

રા. શંભુલાલ ભગવાનદાસ મહાદેવીઆ. પી. ઇ. અમદાવાદ.
મુંબાઈ સુતરનો વેપાર કરે છે.

રા. અમૃતલાલ હરજીવનદાસ પી. ઇ. ભાવનગર. મેડીકલ કૉલેજમાં અભ્યાસ કરે છે.

રા. ગોકળદાસ રણછોડદાસ „ જુનાગઢ. ડૉકટરનો અભ્યાસ કરે છે.

રા. જેઠાલાલ ગીરીધરલાલ મેટ્રીક. અમદાવાદ. પેન્સનર છે.

રા. હરીકૃષ્ણ સાંકળચંદ „ „ „

રા. જમનાદાસ બુલાખીદાસ „ „ એજ્યુ. ઇન્સ્પેકટરની ઑફીસમાં કલાર્ક છે.

રા. માણેકલાલ ચીમનલાલ મેટ્રીક „ „ પાટડી સ્ટેઇટમાં ડે. કામદાર છે.

રા. રામચંદ્ર છોટાલાલ „ „ સેકન્ડ ક્લાસ ઍન્જીનીઅર છે,

રા. મોતીલાલ હરગોવીંદદાસ „ „ ધોળકા ઓવરશીયર છે.

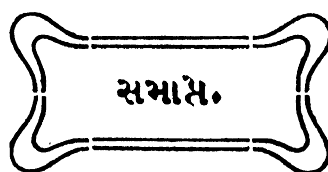
રા. ત્રીકમલાલ દલપતરામ „ „ કલેકટર ઑફીસમાં કલાર્ક છે.
રા. ચુનીલાલ ગોવીંદલાલ „ „ વિરમગામ મ્યુનીસીપલ કલાર્ક છે.
રા. હીરાલાલ કેશવલાલ ગાંધી „ „ બસીન (બર્મા)માં ઝવેરી છે.
રા. પુરૂષોત્તમદાસ બળદેવદાસ „ „ વાજીંત્રોના વ્યાપારી છે.
રા. સકરાભાઇ બહેચરદાસ „ „ અન્જુમન ઇસ્લામ સ્કુલમાં શિક્ષક છે.
રા. ડાહ્યાભાઇ સાંકળચંદ „ „ પોષ્ટલ ડીપાર્ટમેન્ટમાં નોકર છે.
રા. અચરતલાલ જયકૃષ્ણદાસ „ „ પાટડી સ્ટેઇટમાં કલાર્ક છે.
રા. સકરાભાઈ છોટાલાલ „ „ ખાનગી ધંધો કરે છે.
રા. છગનલાલ છોટાલાલ „ „ આગળ અભ્યાસ કરે છે.
રા. મણીલાલ મોહનલાલ „ „ „
રા. જમનાદાસ ગટોરદાસ „ અસારવા. પોષ્ટલ ડીપાર્ટમેન્ટમાં નોકર છે.
રા. ચુનીલાલ પુરૂષોત્તમદાસ „ વિરમગામ. શીહોર અંગ્રેજી સ્કુલ હેડમાસ્તર છે.
રા. મગનલાલ રણછોડદાસ „ „ પાટડી સ્ટેઇટ મુખ્ય કામદાર છે.
રા. ઝીણાભાઇ મગનલાલ „ „ „ „ શીરસ્તેદાર છે.
રા. કેશવલાલ પ્રાણદાસ „ „ પોષ્ટલ ડીપાર્ટમેન્ટમાં નોકર છે.
રા. જીવરાજ હંસરાજ „ ભાવનગર. કાપડના વ્યાપારી છે.
રા. વીઠ્ઠલદાસ ખીમજીભાઇ „ „ અભ્યાસ કરે છે.
રા. બહેચરદાસ લક્ષ્મીચંદ „ રાજકોટ પુના ખેતીવાડીની કોલેજમાં ભણે છે.
રા. લક્ષ્મીચંદ દેવચંદ „ વાંકાનેર. અભ્યાસ ચાલુ છે.
રા. ભોગીલાલ નાગરદાસ „ જેતલપુર ધીરધારનો ધંધો કરે છે.
રા. માણેકલાલ ગોવીંદલાલ સ્કુલફાઇનલ અમદાવાદ શૅર દલાલ છે.
રા. દામોદરદાસ અચરતલાલ „ „ શૉરોક મીલમાં સેક્રેટરી છે.
રા. રણછોડલાલ બહેચરદાસ „ ગોમતીપુર. રેવન્યુખાતામાં ડી. ડેપ્યુ. કલેકટર સાહેબના હેડ કલાર્ક છે. અને હાયરપરીક્ષા પાસ કરી છે.
રા. પુરૂષોત્તમ લલ્લુભાઈ „ વિરમગામ. ‘ કડવા વિજય ’ના એડીટર; ‘શ્રી કડવા પા.શુ.સમાજ’ના જનરલ સેક્રેટરી અને સ્કુલમાસ્તર છે.
રા. ગોકળદાસ હાંસજીભાઈ. ફર્સ્ટકલાસ ઍન્જીનીઅર. અમદાવાદ. મીલમાં નોકરી કરે છે.

રા. મગનલાલ ગોવીંદલાલ	,,	,,	કારખાનામાં નોકરી કરે છે.	
રા. મગનલાલ હાંસજીભાઈ	,,	,,	,,	,,
રા. ત્રીભોવનદાસ નાથાભાઇ	,,	,,	ભાવનગર	,,
રા. ગીરધરદાસ પરભુદાસ	,,	,,	,,	,,
રા. રામચંદ્ર છોટાલાલ	સેકન્ડ કલાસ	,,	અમદાવાદ	,,
રા. નારણલાલ ગોવીંદલાલ	,,	,,	,,	,,
રા. ભાઈલાલ પ્રાણલાલ	,,	,,	વિરમગામ	,,
રા. બાપુલાલ ગુલાબચંદ	,,	,,	સરઢવ. ધીરધાર અને પોતાની ખેતીવાડી કરે છે.	
રા. મોતીલાલ મુળજીભાઇ	,,	,,	બાવળા	,,
રા. મણીલાલ હીરાલાલ	હોસ્પીટલ ઍસીસ્ટંટ.	અમદાવાદ.	બાંદીકુઇ (આર. એમ. રેલ્વે)માં ડૉકટર છે.	

(તેમના પિતાજી હીરાલાલભાઈ વસંતદાસ, સાબરમતી ચીફગુડસ કલાર્ક છે, તેમના ભાઇ ચીમનલાલભાઇ હીરાલાલ "કડવા હિતેચ્છુ" પત્રના અધિપતિ છે. આ કુટુંબના વડીલો અમદાવાદ શહેરમાં પહેલવહેલીજ છાપવાની કળા લાવ્યા હતા તેથી તેમને "છાપગર"ની સંજ્ઞાથી લોકો પિછાને છે. તે કુટુંબના રા. સાંકળચંદભાઇ પોષ્ટલ ઇન્સ્પેકટર છે જેમણે ચીનના વિગ્રહમાં લશ્કર સાથે સારી નોકરી કરી ચાંદ મેળવ્યો છે.)

રા. લલ્લુભાઇ હઠીભાઈ	રાવસાહેબ	સાણંદ.	પેન્શનર છે.
રા. પુરૂષોત્તમ ફકીરભાઇ	,,	રાંદેર કૉઓપરેટીવ ક્રૅડીટ સોસાઇટીઝના સેક્રેટરી છે.	

(આ પ્રમાણેની નોંધમાં જે કોઇ ગૃહસ્થ સુધારો વધારો સુચવશે તો તે પ્રતિ માનભરી લાગણીથી ધ્યાન આપી હવે પછી સુધારો કરવામાં આવશે.)

આ પુસ્તકના અગાઉથી ગ્રાહક થઇ આશ્રય આપનાર જ્ઞાતિ બન્ધુઓનાં મુબારક નામ.

રા. હીરાલાલ વસંતદાસ.
,, બેચરભાઇ વણારસી.
,, પરભુદાસ ભાવસિંહજી.
,, નાથાભાઇ ધનજીભાઇ.
,, દ્વારકાદાસ છક્કડસી.
,, ગીરધરભાઈ ધનજીભાઈ.
,, બળદેવભાઇ લાલજીભાઈ.
,, કેસરીસિંહ ત્રિકમભાઈ.
,, વજેસિંહ જેસીંગભાઇ.
,, બાપુલાલ ભગવાનદાસ.
,, લાલભાઇ નારણલાલ.
,, ભગવાનદાસ રણછોડદાસ.
,, ચતુરભાઈ હીરદાસ.
,, ગંગારામ નરસીંહદાસ.
,, પરભુદાસ રામદાસ.
,, જેઠાભાઇ વનમાળીદાસ.
,, ગરબડભાઇ કાળીદાસ.
,, નાથજી હરીભાઈ.
,, જેઠાભાઇ અમથાભાઈ.
,, લલ્લુભાઇ માનાભાઇ.
,, કાળીદાસ અમાઇદાસ.
,, કાળીદાસ માવાભાઇ.
,, ગોવિંદભાઇ ગણેશભાઈ.
,, દેવરાજ હરજીવનદાસ.
,, તળસીભાઈ જીવરાજ.
,, છોટાલાલ શ્રીધરદાસ.
,, ગોકળભાઈ મોતીદાસ.
,, લાલભાઇ અમાઇદાસ.

રા. પુરૂષોત્તમ ઇશ્વરદાસ.
,, બેચરભાઇ અમથાદાસ.
,, ખોડાભાઈ શામળદાસ.
,, ભુલાભાઇ જેસીંગદાસ.
,, વીઠ્ઠલભાઇ અમાઈદાસ.
,, ભોળાભાઇ દેસાઇભાઇ.
,, હરીભાઈ ભગવાનદાસ.
,, જીજીભાઇ કુબેરદાસ.
,, એકનાથ સામલાલ.
,, ચકાભાઈ મુળચંદ.
,, ચીમનલાલ ચકુભાઈ.
,, કેવળદાસ અંબારામ.
,, રતીલાલ અંબારામ.
,, ગંગારામ જેઠીદાસ.
,, મોહનલાલ પિતામ્બર.
,, દામોદરદાસ બાપુજી.
,, રેવનદાસ મુળજીભાઈ.
,, મુળજીભાઇ રણછોડદાસ
,, માધવલાલ ઉમેદરામ.
,, ઘેલાભાઇ લલ્લુભાઈ.
,, રણછોડલાલ અમૃતલાલ.
,, ગોકળભાઇ ગોવિંદભાઈ.
,, કેસવલાલ શંકરદાસ.
,, છગનલાલ હરજીવનદાસ.
,, પુરૂષોત્તમ લલુભાઇ
,, મોહનલાલ કરસનદાસ.
,, સોમનાથ જેસંગદાસ.
,, આત્મારામ કેસવલાલ.

રા. સાંકળચંદ મોહનલાલ.
,, મોહનલાલ દામોદર.
,, પુરૂષોત્તમ નાથાભાઈ.
,, મણીલાલ જીવાભાઇ.
,, આત્મારામ મનસુખરામ.
,, બેચરદાસ મોહનલાલ.
,, નાથાભાઇ શ્રીધરદાસ.
,, રામદાસ નારણદાસ.
,, નારણભાઇ જેસીંગભાઇ.
,, મોતીભાઇ ફતેહસીંહ.
,, રણછોડભાઈ ખોડીદાસ.
,, કુબેરભાઇ જોરાભાઇ.
,, ઇશ્વિરભાઇ જેસીંગદાસ.
,, શંકરભાઈ બેચરભાઇ.
,, નગીનદાસ વ્રજલાલ.
,, હરગોવિંદ નારણદાસ.
,, શીવાભાઈ જેસીંગદાસ.
,, વિઠ્ઠલભાઈ સાંકળચંદ.
,, અમૃતલાલ વિઠ્ઠલભાઇ.
,, રતીલાલ ડાહ્યાભાઇ.
,, અમ્બારામ જેઠીદાસ.
,, લલુભાઈ હરીભાઇ.
,, ઉમેદરામ પુરૂષોત્તમ.
,, પુંજાભાઇ હેતાભાઇ.
,, હરગોવિંદ જોઇતારામ.
,, ચુનીલાલ શંભુદાસ.
,, કીલાભાઈ લલુભાઇ.
,, દેવરાજ માવજીભાઇ.
,, ઇશ્વરભાઈ મહાદેવભાઇ.
,, ધનજીભાઈ મનજીદાસ.
,, અમ્બારામ રણછોડદાસ.
,, વિઠલભાઈ ખુશાલદાસ.

રા. અમ્બારામ ઇચ્છારામ.
,, જેઠાલાલ હરગોવિંદદાસ.
,, ત્રિભોવનદાસ બાપુજી.
,, લાલદાસ પિતામ્બરદાસ.
,, દેસાઇભાઈ નાગરદાસ.
,, પુંજાભાઈ રામજીભાઈ.
,, પુરૂષોત્તમ નથ્થુદાસ.
,, દાનાભાઇ ડાહ્યાભાઈ.
,, ડાહ્યાભાઇ કાનજીભાઈ.
,, દેવસીભાઈ લાધાભાઇ.
,, રામજીભાઇ જીવાભાઇ.
,, રતનસિંહ ડુંગરસીંહ.
,, લાલભાઇ રઇઆભાઇ.
,, લખુભાઈ દેવજીભાઈ.
,, ખેતાભાઇ કાનજીભાઇ.
,, દેવજીભાઇ કેસરાભાઈ.
,, કરમશી શીવજીભાઇ.
,, શીવજીભાઈ હરજીભાઈ.
,, વિસરામ સામાભાઈ.
,, હીરસિંહજી રણછોડભાઈ.
,, હાથીભાઈ રવાભાઈ.
,, નાથાભાઈ રાયજીભાઇ.
,, મથુરભાઈ રેવનદાસ.
,, ભોગીલાલ ગીરધરદાસ.
,, ગુલાબચંદ શીવરામ.
,, ચુનીલાલ લાલદાસ.
,, ઉમેદભાઇ હાથીદાસ.
,, વિસરામ દેવજીભાઇ.
,, રતનશી કરસનભાઈ.
,, રામજીભાઇ જેઠાભાઈ.
,, રાજાભાઈ સામજીભાઇ.
,, નાથાભાઈ સેવજીભાઇ.

રા. બેચરભાઇ દેવચંદ.
,, ચતુરભાઇ શંકરદાસ.
,, હરગોવિંદ માધાભાઈ.
,, લલુભાઈ બાજીદાસ.
,, કેશવલાલ પરભુદાસ.
,, મેઘજીભાઈ ભગવાનદાસ.
,, દાનજીભાઇ રામચંદ.
,, ભગવાનદાસ હીરાભાઇ.
,, ગોપાળજી હેમરાજ.
,, રેવાભાઇ માવજીભાઈ.
,, કુબેરસિંહજી ભવાનીસિંહજી.
,, દેવકરણ રૂગનાથ.
,, માધાભાઇ મોતીભાઇ.
,, અમીચંદ કેવળભાઇ.
,, ગણેશજી મોતીભાઇ.
,, નરસીંહભાઈ જેચંદભાઈ.
,, કરસનભાઇ વસતારામ.
,, સાંકાભાઈ વાલજીભાઇ.
,, માધવદાસ ખેમજીભાઇ.
,, કોદરજી ડુંગરજી.
,, જોઇતારામ બાવજીભાઇ.
,, ભાઇચંદ મોંઘજીભાઇ.
,, કીશોરદાસ રણછોડદાસ.
,, ડાહ્યાભાઇ ગંગારામ.
,, ફુલચંદ અમ્બારામ.
,, લાલજીભાઈ દેવજીભાઇ.
,, મોરારજી મેઘજી.
,, ઠાકરશીભાઇ લાલજીભાઇ.
,, ખેડાભાઈ અને કાનજીભાઈ.
,, ફુલાભાઈ મનોરદાસ.
,, રામચંદ્ર ગણેશ.
,, શીવાભાઇ નાનદાસ.

રા. ધરમદાસ કાળીદાસ.
,, નારણજી સુખલાલ.
,, લાલજીભાઈ દેવજીભાઇ.
,, શીવલાલ કાશીદાસ.
,, જીવાભાઈ પુંજાભાઇ.
,, છોટાલાલ સામજીભાઈ.
,, નારણજી રતનજીભાઇ.
,, કાળાભાઇ દુદાભાઈ.
,, કેશવલાલ કાળીદાસ.
,, રણછોડભાઇ અમથાભાઇ.
,, છોટાલાલ ગરબડદાસ.
,, મોતીભાઇ નારણભાઈ.
,, જેશીંગભાઇ માધવજી.
,, ભોગીલાલ વિઠ્ઠલદાસ.
,, લલુભાઇ બાપુજી.
,, તુલસીદાસ ભવાનદાસ.
,, નરોત્તમદાસ ગીરધરદાસ.
,, ચુનીલાલ મુળચંદ.
,, સોથનાથ રૂપજીભાઇ.
,, વલ્લભજી નારણભાઇ.
,, ચતુરભાઇ અમીચંદ.
,, ગુલાબભાઇ ઇશ્વરભાઇ.
,, જમનાભાઇ ગટોરદાસ.
,, વિઠલભાઈ નરસિંહભાઈ.
,, શંકરભાઈ મુળજીભાઈ.
,, રાજારામ નાગરદાસ.
,, રામજીભાઇ ત્રિકમજી.
,, ખીમાભાઇ જેઠાભાઈ.
,, ગોકળદાસ કાનજીભાઇ.
,, માવજીભાઇ હરીભાઇ.
,, રામજીભાઈ જુઠાભાઇ.
,, હરીભાઇ ગોપાળભાઇ.

રા. ભલુભાઇ કેવળદાસ.
,, દામોદર છોટાલાલ.
,, મુખી મોતીભાઇ.
,, હરજીભાઇ લાલભાઇ.
,, મગનલાલ લલુભાઇ.
,, મોહનલાલ મથુરદાસ.
,, ઝવેરભાઇ હરીભાઇ.
,, રણછોડલાલ ભગવાનદાસ.
,, માધવજી જીવણભાઈ.
,, પુરૂષોતમ કલ્યાણજી.
,, ગુલાબદાસ મનોરદાસ.
,, અમ્બારામ અમથાભાઈ.
,, મોહનભાઇ ચેલદાસ.
,, ભઇજીભાઈ પુંજાભાઈ.
,, આશાભાઇ ભલાભાઇ.
,, ખોડીદાસ પરભુદાસ.
,, હરીદાસ નાનદાસ.
,, અમાઇદાસ માધજીભાઇ.
,, રેવાભાઇ કુબેરભાઇ.
,, ખેમાભાઇ સાંકાભાઇ.
,, મોતીભાઇ કેવળદાસ.
,, વાલજીભાઇ કેવળદાસ.
,, ફુલચંદ કાળીદાસ.
,, દેસાઇભાઇ દેવાભાઇ.
,, ગુલાબચંદ ભઇજીભાઈ.
,, ગુલાબચંદ જીજીભાઈ.
,, ચતુરભાઇ સાંકળચંદ.
,, છોટાલાલ લક્ષ્મીચંદ.
,, અંબાલાલ મોહનલાલ.
,, ભાણજીભાઇ દેવરાજ.
,, આણંદજી મેઘજીભાઇ.
,, મગનલાલ ખુશાલદાસ.

રા. કુબેરદાસ જેઠાભાઇ.
,, નરશીદાસ જેસીંગભાઇ.
,, અમ્બારામ રણછોડદાસ.
,, નરશીદાસ અમીચંદ.
,, ધનજીભાઈ મનજીદાસ.
,, કેશવલાલ ડાહ્યાભાઈ.
,, પોચાભાઇ ચકુભાઈ.
,, લલુભાઈ છોટાલાલ.
,, ત્રિકમલાલ દલપતરામ.
,, P. Kastia & Co.
,, ચીમનલાલ નારણદાસ.
,, મુળચંદ પ્રહેલાદજી.
,, વલ્લભરામ કાળીદાસ.
,, રતીલાલ દયારામ.
,, કાળીદાસ હરજીવનદાસ.
,, મનસુખરામ પ્રેમજીભાઈ.
,, પુરૂષોત્તમદાસ છગનલાલ.
,, દેશાઈ શ્રી મોહનલાલભાઈ.
,, ભગવાનજી જીભાઇ.
,, દેસાઈભાઇ મથુરભાઇ.
,, શામળભાઇ પુરૂષોત્તમદાસ.
,, નાથાભાઈ ગોપાળજી.
,, પુરૂષોત્તમ દેવજીભાઇ.
,, જવેરભાઇ રાયજીભાઇ.
,, છોટાભાઈ રાયજીભાઇ.
,, મુલચંદ દયાળજી.
,, ગણેશલાલ જેસીંગદાસ.
,, વસનજી બેચરદાસ.
,, વિઠ્ઠલદાસ નારાયણદાસ.
,, વિઠ્ઠલદાસ અમીચંદ.
,, હીરાલાલ કેશવલાલ.
,, માધલાલ ઉમેદરામ.

રા. અમથાલાલ ઉમીઆલાલ.
,, ગબડભાઈ નથુભાઇ.
,, મોતીલાલ કેશવલાલ.
,, મણીલાલ લલુભાઇ.
,, છગનલાલ પિતામ્બરદાસ.
,, ગણુપતરામ ભવાનીરામ.
,, અમથારામ ત્રિકમદાસ.
,, મથુરાંદાસ ચુનીલાલ.
,, હીરાલાલ ફ્ત્તેહચંદ.
,, નરશીલાલ સુંદરલાલ.
,, નગીનદાસ બુલાખીદાસ.
,, લાલદાસ પરશરામ.
,, ગોપાળદાસ મોતીરામ.
,, સીવલાલ હીરાચંદ.
,, શિરોમણદાસ કેવળદાસ.
,, ત્રિકમદાસ ઉજમચંદ.
,, હેમલાલ તારાચંદ.
,, ગીરધરલાલ ઝીંણાભાઈ.
,, હીરાભાઇ પુંજાભાઈ.
,, જીવાભાઇ દેવકરણુભાઇ.
,, કુબેરદાસ હરીચંદ.
,, ગોકળદાસ દેવચંદ.
,, કાળુભાઇ ગણેશભાઇ.
,, ઠાકરશી રણછોડભાઇ.
,, પુરૂષોત્તમ જીવાભાઇ.
,, શીવલાલ પિતામ્બર.
,, બાવલભાઇ કરસનદાસ.
,, ખોડીદાસ જવેરદાસ.
,, વનમાળી ભુધરદાસ.
,, મોહનલાલ પ્રાણુદાસ.
,, પિતામ્બર કાકુભાઇ.
,, આત્મારામ ડોસાભાઇ.
,, હરજીવન ખુશાલદાસ.

રા. પુરૂષોત્તમ રણછોડદાસ.
,, પુરૂષોત્તમ મોહનલાલ.
,, મંગળદાસ પુરૂષોત્તમ.
,, બેચરભાઇ પુરૂષોત્તમ.
,, " કડી પાટીદાર મિત્રમંડળ.
,, મોહનલાલ મોતીરામ.
,, વાડીલાલ ત્રિભોવનદાસ.
,, ધનજીભાઇ ભુધરદાસ.
,, મોહનલાલ મોતીલાલ.
,, સામળદાસ કરસનદાસ.
,, અમ્બારામ હરીભાઇ.
,, સેંધાભાઇ રામાભાઇ.
,, કેશવલાલ આત્મારામ.
,, હરીલાલ નથુભાઈ.
,, વિઠ્ઠલદાસ રણછોડદાસ.
,, આત્મારામ ખોડીદાસ.
,, આત્મારામ કાળીદાસ.
,, હરજીવન ખોડીદાસ.
,, ચેલદાસ ગુલાબદાશ.
,, મોતીલાલ સાંકળચંદ.
,, પુંજાભાઇ દયાળજી.
,, ભગુભાઈ દયાળજી.
,, દુર્લભદાસ ધનજીભાઈ.
,, અમરચંદ પુંજરાજ.
,, ક્નીરામજી એકલાલ.
,, મકનજી જીવણજી.
,, પુરૂષોત્તમ બેચરદાસ.
,, રૂડા વસતા કાલરીઆ.
,, રામપ્રસાદ શંભુપ્રસાદ.
,, કાળીદાસ લાલભાઈ.
,, કાળાભાઇ કરમશીભાઇ.
,, લાધાભાઇ પુંજાભાઇ.
,, વનમાળીદાસ સીવરામ.

રા. ગણેશદાસ માધવજી.
,, પરભુદાસ રાજારામ.
,, ત્રિભોવન મુળચંદ.
,, ઇશ્વરભાઇ નરશીભાઇ.
" બેચરભાઇ જવેરભાઇ
,, નાથાભાઇ બેચરદાસ.
,, બેચરભાઇ રેવનદાસ.
,, રા. છગનલાલભાઇ.
,, દયાશંકર પુરૂષોત્તમ.
,, ગીરજાશંકર ગંગારામ.
,, જેઠાભાઇ જીવજીભાઇ.
,, માધુભાઇ મનોરદાસ.
,, રેવાભાઇ કુબેરદાસ.
,, વસ્તાભાઇ રાજાભાઈ.
,, મોહનલાલ હીરાભાઇ.
,, કોદરલાલ રાયચંદ.
,, માધુભાઇ છગનલાલ.
,, સામલ બાદરજી.
,, કેસરજી દલજીભાઈ.
,, ધીરાજી જીતાજી.
,, ભીખાભાઈ રામજી.
,, હાથીભાઇ ખુમજીભાઈ.

રા. સવજીભાઇ પુંજાભાઇ.
,, ગુલાબચંદ અમરચંદ.
,, વીરચંદ પાનાચંદ.
,, લક્ષ્મણજી કેશવજી.
,, છીતરજી બેચરજી.
,, ખુશાલદાસ વેલજીભાઇ.
,, જેઠાભાઇ નથુભાઇ.
,, નાથજી કીશોરભાઇ.
,, ચકુભાઇ ગંગારામ.
,, બેચરદાસ મોરારદાસ.
,, નંદલાલ નાથાભાઇ.
,, સોમાભાઇ ગીરધરલાલ.
,, કેશવલાલ જીભાઇ.
,, ચુનીલાલ શંકરદાસ.
,, મંગુભાઇ શામળદાસ.
,, જમનાદાસ રણછોડદાસ.
,, ગોરધનદાસ ગુલાબદાસ.
,, કાળીદાસ માધવજી.
,, ઉજમદાસ માનદાસ.
,, મોહનલાલ પુરૂષોત્તમ.
,, પુરૂષોત્તમ પ્રહેલાદજી.
,, ચુનીલાલ લાલજીભાઈ.

શ્રી કડવા પાટીદાર શુભેચ્છક સમાજ.

એક બીજાને મદદગાર બની ખેતીવાડી સુધારવી, વિદ્યાનો વધારો કરવો. અને દેશકાળને અનુસરતા ન હોય તેવા ચાલુ રીતરિવાજોમાં સુધારો વધારો કરી, મિથ્યા મોટાઈમાં થતા અયોગ્ય ખરચો બંધ કરવાં અને સશાસ્ત્ર સ્વધર્મે વહન કરવું અને કરાવવું, તે આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ છે. મેમ્બરોની વાર્ષિક ફી રૂ. ૧-૦-૦ રાખવામાં આવી છે, નિયમો વગેરે વધુ માહેતી માટે તેના સેક્રેટરીને પુછો.

ઉપરોક્ત સમાજ તરફથી નીકળતું માસિક.

'કડવા વિજય.'

દર મહિને પ્રસિદ્ધ થાય છે જેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૪-૦ (ટપાલ ખર્ચ સાથે) રાખવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાતિની સાંસારિક, તથા ધાંર્મિક ઉન્નતિ અર્થે સમાજના દરેક આશયો ચર્ચાવતુ અને જ્ઞાતિની જુદી જુદી સમાજો મંડળો, પંચ, ગોળ અને જથાઓની જાણુવાજોગ હકીકતો તેમજ બીજી અનેક ખબરો આપતું આ માસિક ઉપયોગી હોવાથી દરેક જ્ઞાતિબન્ધુઓએ તેના ગ્રાહક થઈ ઉત્તેજન આપવાની જરૂર છે.

પુરૂષોત્તમ લલ્લુભાઈ

તંત્રી-'કડવા વિજય'

વિરમગામ.

'પટેલ બન્ધુ.'

લેઉવા પાટીદારોની સાંસારિક તેમજ ધાર્મિક ઉન્નતિ અર્થે અગત્યના વિષયો ચર્ચાવતુ આ માસિક સુરત મુકામે 'પાટીદાર યુવક મિત્ર મંડળ' તરફથી પ્રસિદ્ધ થાય છે. માસિકનું કદ રોયલ ૮ પેજી ૪ ફૉર્મનું છે જેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૧-૮-૦ રાખવામાં આવ્યું છે. વધારે માહેતી વિષે નીચેના સરનામે પુંછવું.

કુંવરજી વિઠ્ઠલભાઈ મહેતા,
તંત્રી-' પટેલ બન્ધુ.'
સુરત.

પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં.

વિરમગામ. ...	ગ્રંથકર્ત્તા પાસેથી.
પાટડી.... ...	પરી. મફતલાલ હરખજી.
ધ્રાંગધ્રા. ...	દેશાઇ છોટાલાલ પુરૂષોત્તમદાસ.
વીરાણી (કચ્છ).	પા. રાનજીભાઇ મોજાભાઇ.
અમદાવાદ. ...	પરી. હરિદાસ ગોવિંદલાલ. ઠા. દરીઆપુર-વાડીગામ [illegible] પોળ.
″	મી [illegible]ભાઇ છોટાલાલ વતનદાર ઠા. રીચીરોડ અથવા કડવાપોળ.
″	સત્યનારાયણ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસના મેનેજર.
[illegible].	પા. પુરૂષોત્તમ લલ્લુભાઇ.
સાણંદ.	પા. જમનાદાસ [illegible]ભાઇ.
[illegible].	મી પુરૂષોત્તમ હરગોવિંદ માસ્તર. ઠા. વાડી વચલી પોળ.
સુરત.	મી. ગગુભાઇ નગીનદાસ ટીકીવાળા ઠા. વાડી ફળીઆમાં.

